

T.C.

**ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

**TÜRKİYE'DE DIŞ POLİTİKA UYGULAMALARINDA İKTİDAR
VE ANA MUHALEFET PARTİLERİNİN ETKİLEŞİMİ (2002-2020)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MEHMET TACİR

Tez Danışmanı

DR. ÖĞETİM ÜYESİ RUHİ GÜLER

ÇANAKKALE – 2022

T.C.

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

**TÜRKİYE'DE DIŞ POLİTİKA UYGULAMALARINDA İKTİDAR VE ANA
MUHALEFET PARTİLERİNİN ETKİLEŞİMİ (2002-2020)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MEHMET TACİR

Tez Danışmanı

DR. ÖĞETİM ÜYESİ RUHİ GÜLER

ÇANAKKALE – 2022

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Mehmet TACİR tarafından Dr. Öğretim Üyesi Ruhi GÜLER yönetiminde hazırlanan ve **28/04/2022** tarihinde aşağıdaki jüri karşısında sunulan “**Türkiye’de Dış Politika Uygulamalarında İktidar ve Ana Muhalefet Partilerinin Etkileşimi (2002-2020)**” başlıklı çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü **Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı’nda YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oy birliği ile kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

Prof. Dr. Soner KARAGÜL

Prof. Dr. Mehmet Bülent ULUDAĞ

Dr. Öğr. Üyesi Ruhi GÜLER
(Danışman)

İmza

.....

.....

.....

Tez No : 10461669

Tez Savunma Tarihi : 28/04/2022

.....
İSİM SOYİSMİ

Enstitü Müdürü

.../.../2022

ETİK BEYAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi taahhüt ve beyan ederim.

Mehmet TACİR

28/04/2022

TEŞEKKÜR

Bu tezin gerçekleŐtirilmesinde, çalıŐmam boyunca benden bir an olsun yardımlarını esirgemeyen saygıdeğer danışman hocam Dr. Öğretim Üyesi Ruhi GÜLER'e, tezimin Şekillenmesinde katkılarını esirgemeyen saygıdeğer hocalarım Prof. Dr. Soner KARAGÜL ve Prof. Dr. M. Bülent ULUDAĞ'a ve öğrenim hayatımın en değerli ve güzel yıllarını geçirdiğim Çanakkale Onsekiz Mart Üniveristesini Biga İktisadi Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nün tüm akademik kadrosuna, YeŐim Kurum'a, çalıŐmam süresince maddi ve manevi katkılarını eksik etmeyen Koç Mehmet Tuğrul'a, varlığından güç aldığıım kardeŐlerim Meltem Kent'e ve Miraç Tacir'e ve hayatımın her evresinde bana destek olan ve varlığıyla onur duyduğum değerli annem Beyhan Tacir ve babam Mustafa Tacir'e sonsuz teŐekkürlerimi sunarım.

Mehmet TACİR
anakkale, Nisan 2022

ÖZET

TÜRKİYE'DE DIŞ POLİTİKA UYGULAMALARINDA İKTİDAR VE ANA MUHALEFET PARTİLERİNİN ETKİLEŞİMİ (2002-2020)

Mehmet TACİR

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Dr. Öğretim Üyesi Ruhi Güler

28/04/2022, 360 s.

Bu tezde, AK Parti'nin uyguladığı dış politikaya CHP tarafından getirilen eleştiriler ve bu eleştiriler bağlamında iktidar ve ana muhalefet partisinin dış politika yaklaşımlarındaki farklılıklar realist teori çerçevesinde incelenmiştir. Zira, iktidarın ilk dış politika sınavı olan Irak Savaşı'nda, AK Parti ABD ve müttefikleri ile birlikte Irak'a düzenlenecek askeri müdahaleye katılma ve bu yolla güç elde ederek bölgede kendisine alan açma yönünde bir irade ortaya koyarken, CHP Türkiye'nin askeri hamlesini kendi imkanlarıyla olmak üzere Irak'ın kuzeyi ile sınırlı tutması ve genel bir savaşa katılmaması yönünde bir tutum sergilemiştir. Yine, Suriye'de meydana gelen iç savaşta, AK Parti 2010 yılından itibaren sınır ötesi operasyon yapmak suretiyle güvenli bölge oluşturmak, muhalif grupları desteklemek ve göçmenlere karşı açık kapı politikası uygulamak suretiyle Türkiye'nin bölgede gücünü arttırmayı hedeflemiş, buna mukabil CHP karışmama yönünde ve tarafsızlık yanlısı bir politika takip etmiş, daha korumacı bir göçmen politikası uygulanmasını savunmuştur. İktidarın en önemli dış politika girişimlerinden bir diğeri ise, yeni bir yaklaşım benimseyerek müzakereyi kabul etmek suretiyle Kıbrıs Sorunu'nu çözmek ve bunu AB üyeliği hedefiyle entegre bir şekilde hayata geçirmek olmuştur. CHP bu dönemde, Kıbrıs Sorunu'nda uygulanan ön şartsız müzakere yaklaşımına karşı çıkmış ve geleneksel dış politikadan uzaklaşmakla eleştirdiği AK Parti ile ters düşmüştür. Buna mukabil, Kıbrıs'ta referandumun yapıldığı 2004 yılına kadar AB uyumu konusunda açıkça iktidara destek vermiştir. Ancak, AK Parti'nin 2005 yılından itibaren sözlerini tutmamakla suçladığı AB'ye alternatif arayışlarına girmesi ve çok taraflı bir dış politikayı hayata geçirmeye başlamasıyla eksen kayması tartışmaları ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Realizm, Cumhuriyet Halk Partisi Dış Politikası, Adalet ve Kalkınma Partisi Dış Politikası, Türk Dış Politikası.

ABSTRACT

THE INTERACTION OF THE GOVERNMENT AND THE MAIN OPPOSITION PARTY IN THE FOREIGN POLICY IMPLEMENTATIONS IN TURKEY (2002-2020)

Mehmet TACİR

Çanakkale Onsekiz Mart University

School of Graduate Studies

Master of Science Thesis in International Relations

(Advisor/Supervisor)

Assoc. Prof. Ruhi GÜLER

28/04/2022, 360 p.

In this thesis, the criticisms brought by the CHP to the foreign policy implemented by the AK Party and the differences in the foreign policy approaches of the ruling and main opposition parties in the context of these criticisms are examined within the framework of realist theory. Because, in the Iraq War, the first foreign policy test of the government, the AK Party, together with the USA and its allies, showed a will to participate in the military intervention to be held in Iraq and to gain power in this way and to open up space for itself in the region, while the CHP took Turkey's military move on its own. It has taken an attitude to limit Iraq to the north, with all its means, and not to participate in a general war. Again, in the civil war that took place in Syria, the AK Party has aimed to increase Turkey's power in the region by conducting cross-border operations, creating a safe zone, supporting opposition groups and implementing an open door policy against immigrants since 2010. It followed a pro-social policy and advocated a more protectionist immigration policy. Another of the most important foreign policy initiatives of the government was to solve the Cyprus Problem by adopting a new approach and accepting negotiations, and to implement it in an integrated manner with the goal of EU membership. During this period, the CHP opposed the unconditional negotiation approach applied in the Cyprus Problem and contradicted the AK Party, which it criticized for moving away from traditional foreign policy. On the other hand, it openly supported the government on EU harmonization until 2004, when the referendum was held in Cyprus. However, axis shift discussions emerged as the AK Party

began to seek alternatives to the EU, which it accused of not keeping its promises since 2005, and started to implement a multilateral foreign policy.

Keywords: Realism, Foreign Policy of the Republican People's Party, Foreign Policy of the Justice and Development Party, Turkish Foreign Policy.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
JÜRİ ONAY SAYFASI.....	i
ETİK BEYAN.....	ii
TEŞEKKÜR.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
SİMGELER ve KISALTMALAR.....	xi
TABLolar DİZİNİ.....	xiii

BİRİNCİ BÖLÜM GİRİŞ

1.1. Araştırma Yöntemi/Materyal ve Yöntem.....	2
1.1.1. Araştırma Materyallerinin Toplanması.....	3
1.1.2. Verilerin Değerlendirilmesi ve Anlatım Biçimi.....	4
1.1.3. Araştırma Evreni ve Örneklem.....	5
Konu Bakımından Sınırlama.....	5
Zaman Bakımından Sınırlama.....	5
1.2. Önceki Çalışmalar.....	6

İKİNCİ BÖLÜM KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Realizmin Tarihsel Gelişimi.....	19
2.2. Neoklasik Realizm.....	32
2.2.1. İç Politikanın Dış Politika Üzerindeki Etkisi.....	33
2.2.2. Tehditleri Dengeleme.....	37
2.2.3. Görelî Maddî Güç.....	39
2.2.4. “Yapısal Düzenleyiciler” ve “Belirleyici Unsurlar”.....	42

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ADALET VE KALKINMA PARTİSİ DÖNEMİNE KADAR TÜRK DIŞ POLİTİKASININ GENEL SEYRİ (1919-2002)	45
---	----

3.1. Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e Türk Dış Politikası (1919-1923).....	45
3.2. Tek Parti Dönemi Türk Dış Poltikası (1923-1950).....	49
3.2.1. Atatürk Dönem (1923-1938).....	49
3.2.2. İnönü Dönemi (1939-1945).....	54
3.2.3. Çok Partili Hayata Geçiş Dönemi (1946-1950).....	57
3.3. Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası (1950-1960).....	59
3.4. Koalisyon Hükümetleri Dönemi Türk Dış Politikası (1960-1980).....	62
3.5. 1980 Darbesi' nden AK Parti İktidarı'na Türk Dış Politikası (1980-2002).....	66

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ADALET VE KALKINMA PARTİSİ İLE CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NİN DIŞ POLİTİKAYA TEORİK VE KAVRAMSAL YAKLAŞIMLARI	74
---	----

4.1. Adalet ve Kalkınma Partisi Dış Politikasının Teorik ve Kavramsal Çerçevesi.....	74
4.1.1. Teorik Açıdan AK Parti Dış Politikası.....	74
4.1.2. AK Parti Dış Politikasının Kavramsal Veçheleri.....	93
“Proaktif” ve “Çok Boyutlu” Dış Politika.....	94
“Proaktif” Dış Politika.....	94
“Çok Boyutlu” Dış Politka.....	98
Yumuşak Güç.....	100
“Komşularla Sıfır Sorun” Politikası.....	106
“Merkez Ülke” ve “Bölgesel Güç-Küresel Aktör” Kavramı.....	108
“Yeni Bir Diplomatik Üslup” ve “Ritmik Diplomasi”.....	110
4.2. Cumhuriyet Halk Partisi Dış Politikasının Tarihsel Dönüşümü.....	111
4.2.1. “Kemalizm” ve Dış Politika.....	112
4.2.2. “Ortanın Solu” ve Dış Politika.....	121
4.2.3. “Yeni Sol-Anadolu Solu” ve Dış Politika.....	125

BEŞİNCİ BÖLÜM

ORTADOĞU'DA YAŞANAN DÖNÜŞÜM SÜREÇLERİ BAĞLAMINDA ADALET VE KALKINMA PARTİSİ VE CHP'NİN IRAK SAVAŞI VE SURİYE POLİTİKASI: MÜDAHALECİLİK VE KARIŞMAMA TARTIŞMASI	131
--	-----

5.1. Irak Savaşı ve Türk Dış Politikası.....	133
5.1.1. Koalisyon Hükümeti Dönemi(1999-2002) Irak Politikası.....	133

5.1.2.	Savaşa Giden Yolda Irak Politikası (2002-2003).....	139
5.1.3.	Savaş Sonrası Irak Politikası (2003-2005).....	160
5.2.	Arap Baharı Döneminde Suriye Politikası.....	177
5.2.1.	Arap Baharı'nın Ortaya Çıkışı.....	179
5.2.2.	Arap Baharı'nın Türk Dış Politikasına Yansımaları.....	183
	Bekle-Gör Dönemi (2010-2011).....	183
	Hazırlık Dönemi (2012-2015).....	190
	Sadri Müdafaa Dönemi (2016-2020).....	200

ALTINCI BÖLÜM

REFORMCULUK VE SINIRLI ESNETİLMİŞ STATÜKOCULUK BAĞLAMINDA AB İLE İLİŞKİLER VE KIBRIS SORUNU	214
--	-----

6.1.	Kıbrıs Sorun(u) mu?: Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Annan Planı Çerçevesinde Kıbrıs Sorunu'na Yaklaşımı ve CHP'nin Eleştirileri.....	214
6.1.1.	Geçmişin İzleri (İstikrarsızlık Adası).....	214
6.1.2.	Cumhuriyet Dönemi Kıbrıs Politikası.....	219
6.1.3.	AK Parti Dönemi Kıbrıs Politikası ve CHP'nin Getirdiği Eleştiriler (2002-2004).....	231
6.2.	AB Üyeliği Bağlamında Türk Dış Politikası.....	265
6.2.1.	AB'nin Gelişiminin Kısa Tarihi.....	265
6.2.2.	Türkiye'nin Batı'ya Yönelmesinin Temelleri.....	268
6.2.3.	AET'ye Üyelik Başvurusu ile Başlayan Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihsel Devinimi.....	272
	Ankara Anlaşması (1963).....	272
	Katma Protokol (1970) ve Geçiş Dönemi (1973-1996).....	274
	1/95 Sayılı (1995) Ortaklık Konseyi Kararı ve Son Dönem.....	276
6.2.4.	AK Parti Döneminde AB ile İlişkiler ve CHP'nin Pozisyonu.....	280
	Denge ve Uyum (2002-2007).....	280
	Türk Dış Politikasında Kırılmalar ve Eksen Kayması Tartışmaları.....	289

YEDİNCİ BÖLÜM

SONUÇ	303
-------	-----

KAYNAKÇA	309
ÖZGEÇMİŞ	I

SİMGELER VE KISALTMALAR

ACD	Asya İşbirliği Diyalogu
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AFAD	Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
ANAP	Anavatan Partisi
AP	Adalet Partisi
BM	Birleşmiş Milletler
BYEGM	Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü
CENTO	Merkezi Anlaşma Teşkilatı
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CTP	Cumhuriyetçi Türk Partisi
D-8	Gelişmekte Olan Ülkeler Grubu
DEİK	Dış Ekonomik İlişkiler Konseyi
DSP	Demokratik Sol Parti
ECO	Ekonomik İşbirliği Örgütü
FED	Amerikan Merkez Bankası
GAP	Güneydoğu Anadolu Projesi
GDAÜ	Güneydoğu Avrupa İşbirliği Süreci
İİÖ	İslâm İşbirliği Örgütü
İP	İstikrar Paketi
JICA	Japon Uluslararası İşbirliği Ajansı
KDK	Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü
KEİ	Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü
KKTC	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
KTDF	Kıbrıs Türk Federe Devlete
M-8	Müslüman Sekiz
MGK	Milli Güvenlik Kurulu
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
MSP	Milli Selamet Partisi
NATO	Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü
RCD	Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Örgütü

SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ŖİÖ	Ŗanghay İŖbirliđi Örgütü
TAC	Dostluk ve İŖbirliđi AnlaŖması
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİKA	Türk İŖbirliđi ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı
TÜRKPAA	Türk Dili KonuŖan Parlamenterler Asamblesi
TÜRKSÖY	Uluslararası Türk Kültür TeŖkilatı
UAEA	Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı
UNDP	BirleŖmiŖ Milletler Kalkınma Programı
UNESCO	BirleŖmiŖ Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
UNIDO	BirleŖmiŖ Milletler Sınai Kalkınma Örgütü
UNMOVIC	BirleŖmiŖ Milletler İzleme, Doğrulama ve TeftiŖ Komisyonu
YTB	YurtdıŖı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo No	Tablo Adı	Sayfa No
Tablo 1	Neorealizm ve neoklasik realizmin temel varsayımları	21
Tablo 2	Rose'a göre teorilerin genel varsayımları	36
Tablo 3	Yıllara göre “birinci derecede yakın ülkeler” ile Türkiye arasındaki kümülatif ticaret verileri	82
Tablo 4	Yıllara göre “ikinci derecede yakın ülkeler” ile Türkiye arasındaki kümülatif ticaret verileri	85
Tablo 5	Yıllara göre Türkiye'nin “kıta ölçekli” kümülatif ticaret verileri	86

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1991'de SSCB'nin dağılmasıyla iki kutuplu güç dengesinin ortadan kalkması ve buna paralel bir şekilde küreselleşme olgusunun XXI. yy.'ın başlarından itibaren etkisini hissettirmesi, hem uluslararası ilişkilerin hem de dış politikanın önemini arttırmış, 11 Eylül 2001'de İkiz Kuleler'e ve Pentagon'a gerçekleştirilen saldırılar ise uluslararası ilişkilerdeki dönüşüm sürecinin tetikleyici unsurlarından biri olmuştur. Etkisini en çok Ortadoğu ve Kuzey Afrika coğrafyasında hissettiren bu dönüşüm süreci, Türkiye'nin dış politikası açısından da belirleyici bir rol oynamıştır.

Uluslararası alanda köklü değişimlerin yaşanmasına neden olan olayların yaşandığı bu dönemde, Türkiye'de de bir dönüşüm süreci yaşanmıştır. Nitekim, Koalisyon Hükümeti (ANASOL-M 28 Mayıs 1999-18 Kasım 2002)'nin etkinliğini yitirmesine neden olan ve 2001 ve 2002 yıllarında yaşanan ekonomik ve siyasi istikrarsızlıklar ile koalisyonu teşkil eden partiler arasındaki politika ve yaklaşım farklılıkları ülkenin bir açmazda girmesine yol açmıştır. Yaşanan ekonomik ve siyasi istikrarsızlığın bir sonucu olarak, 2002 yılında erken genel seçim kararı alınmış ve gerçekleşen seçimler neticesinde, köklü geçmişe sahip birçok parti Meclis'e dahi girememiş ve ilk defa seçimlere giren AK Parti tek başına iktidar olma çoğunluğunu elde ederek Hükümet'i tesis etmiştir. Türk siyasi hayatına yeni bir soluk getiren AK Parti, muhafazakâr değerler çerçevesinde şekillenen ideolojisini, bünyesinden çıktığı Fazilet Partisi'nden farklı olarak, liberal değerlerle harmanlamış ve birçok konuda, özellikle iktidara geldiği ilk yıllarda, reformist bir tutum sergilemiştir.

Reformist tutumun en çok görüldüğü alanlardan biri de dış politika olmuştur. İktidarının ilk yıllarında Türkiye açısından hayati önemi haiz birçok dış politik konuda girişimlerde bulunan AK Parti; Irak Savaşı, Kıbrıs Sorunu, AB üyelik müzakereleri ve Arap Baharı gibi Türkiye açısından önem arz eden ve belli bir tarihi sürekliliğe sahip konularda inisiyatif almıştır. Özellikle, 2009'a kadar danışman olarak ve daha sonra dışişleri bakanı olarak görev yapan Ahmet Davutoğlu'nun vizyonu ve teorik altyapısında hayat bulan dış politika, kavramlarla formüle edilmiştir. Bu kavramlar çerçevesinde, Hükümet'in politikası "proaktif", "komşularla sıfır sorun politikası"ni hedefleyen "yumuşak güç"e dayalı "yeni bir söylem" olarak betimlenmiştir.

CHP de AK Parti gibi, erken seçimlerin ardından Meclis'e girme imkânı bulan iki partiden biri olmuş ve ana muhalefet partisi olma görevini üstlenmiştir. Bu durum zaman içerisinde süreklilik kazanmış, 2002 yılından itibaren kesintisiz olarak, AK Parti iktidar, CHP ise ana muhalefet partisi olma durumunu sürdürmüştür. AK Parti'nin ideolojik olarak da aksi istikametinde bulunan ve ideolojisini seküler bir devlet anlayışı üzerine oturtarak, kendisini sosyalist ideolojiye yakın konumlandıran CHP; ideolojik farklılıklar ve fakat ondan daha ziyade geleneksel politikaların dışına çıkan tutumu nedeniyle AK Parti ile dış politika başta olmak üzere birçok alanda mutabakat sağlayamamıştır (Bila, 2020: 187, 342: Fedayi, 2021).

AK Parti'nin iktidara geldiği ilk yıllarda vurguladığı “yenilikçi dış politika” söylemi ve buna bağlı olarak ortaya konulan eylemler iki partinin tartışmasının odak noktası olmuştur. Bununla birlikte, hem AK Parti'nin hem de CHP'nin, dış politika tanımlamalarını, eylem ve söylemlerini “ulusal çıkar” veya “milli çıkar” gibi realist bir temele dayandırdıkları, bu şekilde iki partinin de kendi politikalarını meşrulaştırmaya çalıştıkları söylenebilir. Nitekim, aşağıda da ele alınacak örnek olaylar üzerinden de anlaşılacağı üzere, AK Parti her ne kadar geleneksel politikanın dışına çıkmış ve kendisine özgü bir dış politika tanımlaması yapmış olsa da “çıkâr” kavramını odak noktası olarak belirlemiştir. CHP de yaptığı eleştirilerde gerçekçi bir yaklaşımı her defasında vurgulamıştır. Bu sebeple, her iki partinin de farklı ideolojik ve politik yaklaşımlara sahip olmakla birlikte temelde realist politikalar takip ettikleri ileri sürülebilir. Binaenaleyh, bu çalışma da dış politika uygulamalarının, yöntem ve yaklaşım farklılığına mukabil her iki parti açısından da realist argümanlarla sonuçlandığını savunmaktadır.

1.1.Araştırma Yöntemi/Materyal ve Yöntem

Bu bölümde tezin hazırlanması aşamasında kullanılan araştırma materyalleri ile bu materyallerin değerlendirilme yöntemi, analize konu problemlerin kapsamı ve anlatım biçimine değinilmiştir.

1.1.1.Araştırma Materyallerinin Toplanması

Teze kaynaklık eden materyaller üç kısım halinde değerlendirilmiştir. Bu çerçevede, ilk olarak alanda geçerliliğini ispat etmiş yazar ve eserler ile makaleler temel kurguyu oluşturmada kullanılmış, özellikle Türk Dış Politikası ve tarihi, Ortadoğu tarihi, Kıbrıs tarihi ve Avrupa'nın tarihini konu alan tarih kitaplarından birincil kaynaklar olarak istifade edilmiştir. İkinci olarak, çeşitli bilimsel dergilerde yer alan akademik ve bilimsel makaleler de veri toplama sürecine dahil edilmiş, bu makalelerin bir kısmı konuya çerçeve oluşturmak adına fikri anlamda ve diğer kısmı tezi desteklemek adına ikincil kaynak olarak kullanılmıştır.

Konuların güncel olması, oldukça yakın tarihi kapsamı, içinde bulunulan zaman dilimine etkilerinin sirayet etmesi, aktörler bağlamında aksiyomlarının devam etmesi ve değerlendirmeye konu meselelerin arkaplanında neler yaşandığına dair gerçeklerin doğruluğunun teyit edilme ihtimalinin yeterince kuvvetli olmaması nedeniyle, azami özen gösterilerek pozitif olanla ilgili tarihsel sürecin verilmesi amacıyla Resmi Gazete, günlük gazete, dergi vd. süreli yayınlardaki haber ve köşe yazılarına başvurulmuştur. Diğer yandan, süreli yayın yapan gazete ve dergilerin elektronik veritabanlarından ve arşivlerinden de yararlanılmıştır. Nitekim, tezde önemli bir yer oluşturan bu kaynaklar, yakın tarihin analiz edilmesi noktasında en ulaşılabilir yazılı kaynaklar konumundadır.

Üçüncü olarak, dış politik, ekonomik, ticari ve istatistiki konularla ilgili ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşların ve bakanlıkların basılı resmi raporları ve tutanakları ile TBMM arşivlerindeki basılı resmi tutanaklar ve raporlar; yine bu kurum ve kuruluşların internet veritabanlarından elde edilen bilgi, bulgu ve belgeler kullanılmış, bu veritabanlarında yer alan elektronik kaynaklar da değerlendirme materyalleri arasında yer almıştır.

Araştırma materyallerinin elde edilmesini müteakip, gerekli okumalar önce tarihi, siyasi ve ekonomik birincil kaynaklar üzerinden, daha sonra bilimsel yayınlar ve makaleler üzerinden ve son olarak güncel basılı, yazılı-görsel medya üzerinden sıralı bir şekilde yapılmış, IPA dipnot ve kaynakça sistemine uyum bir şekilde, Türkkaya Ataöv'ün "Bilimsel Araştırmalar El Kitabı"nda yer alan "Kaynakların Toplanması" başlığı

çerçevesinde not tutma usulüyle teze zemin oluşturacak öznel veritabanı oluşturulmuştur (Ataöv, 1989: 3-26).

1.1.2.Verilerin Değerlendirilmesi ve Anlatım Biçimi

Tezin anlatımında sade ve objektif bir dil kullanılmaya çalışılmış, olayların analiz edilmesi noktasında karşılaştırmalı değerlendirme yöntemi belirlenmiştir. Bu çerçevede, teze dayanak olarak kullanılacak kuramsal altyapının temelini ve tezin ana amacını oluşturan realizm akımının anlatıldığı bölüm ile ardından gelen bölümün giriş kısmında yer alan tarihsel olarak dış politikanın kökenlerinin anlatıldığı ve iki öznenin temel dış politik yönelimlerinin tarihsel gelişiminin temellendirildiği kısım bir bütünlük içinde verilmiştir ki, buradaki ana amaç konuların anlaşılmasına ve anlatılmasına tarihsel ve kavramsal bir dayanak oluşturmaktır.

Dayanak kısmının ardından karşılaştırmaya tabi öznelerin dış politika konularına ilişkin yaklaşımları, özellikle söylemleri üzerinden değerlendirilmek suretiyle karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Ancak bu karşılaştırma yapılırken, Hegelci tarihselcilik benimsenmiş, kronolojik olarak süreklilik ve akışkanlık sağlanmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede verilerin değerlendirilmesi, zaman bakımından değil ve fakat konu bakımından ayrılırken sürekliliğe dikkat edilmemekle birlikte, problemlerin kendi içlerinde bu sürekliliği sağlamalarına önem verilmiştir. Nitekim, dış politik olayların bir kısmı, hem tezi amacının dışına çıkaracağı hem de araştırmayı ders kitabı haline dönüştüreceği için, ihmal edilmiştir.

Tezde analiz düzeyi olarak dış politika söylemleri ve eylemleri, analiz birimi olarak iktidar partisi ve ana muhalefet partisi kullanılmıştır. Diğer yandan verilerin değerlendirilmesinde, diyalektik yöntem benimsenmiştir. Bu çerçevede, tez olarak analiz birimlerinin birincil öznesi konumundaki iktidar partisinin dış politika söylem ve eylemleri, antitez olarak analiz birimlerinin ikincil öznesi olan ana muhalefet partisinin dış politika söylemleri ve eleştirileri ve sentez olarak bu iki öznenin neoklasik realizme göre değerlendirmesi yapılmaya çalışılmıştır (Şeker, 1986: 84-94).

1.1.3.Araştırma Evreni ve Örneklem

Aşağıda da değinildiği üzere, dış politika konularının tamamının anlatıya dahil edilmesi mümkün olmadığı için, hayati meseleler olarak görülen dış politika konuları dar kapsamda ve ana hatlarıyla ele alınmış, zaman ve konu bakımından amaca hizmet edecek şekilde sınırlamalara tabi tutulmuştur.

Konu Bakımından Sınırlama

Tez konu bakımından dış politikada bir sürekliliği olan, geçmişte etkisi ve uygulamaları görülebilen ve geleceğe dair projeksiyonlara konu olması kaçınılmaz, dış politika uygulamalarında önemli bir yer teşkil eden meselelerle sınırlandırılmıştır. Bu çerçevede, öznelerin sadece karşılıklı yaklaşımlarındaki zıtlıklar analiz edilmemiş, geçmiş dönemdeki uygulamaların da analize dahil edilmesi sağlanmıştır. Ancak, konu bakımından sınırlandırma öznelerin ilgili konulara atfettikleri önem nedeniyle de pozitif ayrılmıştır. Bu nedenle, hayati önemi haiz Irak Savaşı, Kıbrıs Sorunu, Arap Baharı ve Suriye ile AB üyelik süreci tezin konu bakımından sınırlarını oluşturmaktadır.

Zaman Bakımından Sınırlama

İlgili konular, sadece yoğun bir şekilde dış politika gündemi olduğu ve politik kararları etkileyici düzeyde bir seyir izlediği dönemde ele alınmıştır. Nitekim, Irak Savaşı'nın temelini Saddam Hüseyin'in yaptığı darbenin ardından uyguladığı Baasçı ve Arap milliyetçisi politikalarının saldırgan faaliyetlerle neticelenmesine bağlı olarak, 1980'li yılların başına kadar götürülebilmesi ve Türkiye'nin bu süreçte yaşanan çeşitli savaşlardan etkilenen bir sınır komşusu olması; Suriye ile ilişkilerin yükseliş trendine girdiği ve geçmiş husumetlerin oldukça azaltılarak mutabakat yoluyla yürütüldüğü bir dönemde Arap Baharı ile bozulmaya başlaması; Kıbrıs'ın 1974 Barış Harekatı'na kadarki dönemde sorun olarak bulunmasına karşılık müdahaleyle birlikte Türkiye'nin ana dış politika sorunlarından biri haline gelmesi ya da AB'ye üyelik sürecinin 1960'lı yıllardan itibaren yaklaşık 60 yıllık bir serüvenin parçası olmasına karşılık, bu konuların tüm yönleriyle ve tarihsel bağlamında ele alınması tezin amacının dışına çıkmasına neden olacağı için, sadece AK Parti'nin yoğun bir

şekilde konulara eğildiği veya konuları gündeme getirdiği dönemler dahilinde ele alınmış ve zamansal olarak sınırlandırılmıştır.

1.2.Önceki Çalışmalar

Türk dış politikasının analiz edildiği birçok çalışma bulunmakla birlikte, bu çalışmaların kahir ekseriyeti siyasi tarih alanına girmektedir. Nitekim, bu çalışmalarda spesifik olarak belirli dönemleri kapsayan ve parti politikalarını ele alan çalışma sayısı da oldukça sınırlıdır. Yapılan çalışmaların çok küçük bir kısmı ise, CHP'nin ve nispeten ondan daha fazla olmakla birlikte, ortaya koymuş olduğu yeni ve farklı yaklaşım nedeniyle, AK Parti'nin dış politika yaklaşımlarını ele almaktadır. Bu çerçevede, çalışmanın da kapsamını oluşturan konular bağlamında öncelikle AK Parti üzerine yazılmış, ardından CHP üzerine yazılmış ve en nihayetinde iki partinin mukayese edildiği çalışmalar kademeli olarak ele alınan konular bağlamında aşağıda sunulmuştur.

AK Parti dış politikasının ele alındığı çalışmalardan ilki olan "Ak Parti Döneminde Türkiye'nin Kuzey Irak Politikası: Gerginlikten Uzlaşmaya" adlı çalışmada, öncelikle 90'lı yıllarda Türkiye'nin Irak politikasına değinilmiş ve AK Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte Irak Savaşı bağlamında Kuzey Irak politikası ele alınmıştır. 2002-2010 dönemini kapsayan bu incelemede, ordunun dış politika üzerine etkisi üzerinde durulmuş, muhafakazar demokrasi ve Ahmet Davutoğlu'nun teorik yaklaşımı bağlamında AK Parti'nin Ortadoğu politikasının temel prensipleri üzerinden Irak politikası incelenmiştir. Üç döneme ayrılan incelemede; 2003-2005 gerginlik dönemi, 2006-2007 geçiş dönemi ve 2008-2010 uzlaşma dönemi olarak üç kısma ayrılmıştır. "Güvenlik", "siyasi diyalog", "ekonomik ilişkiler" ve "farklılıkların bir arada yaşaması" bağlamında ele alınan Türkiye'nin Kuzey Irak politikasının şekillenmesinde etkili olan MGK ve TSK'nin tutumu ile terör eylemlerinin AK Parti hükümetinin dış politika davranışları üzerinde yaratmış olduğu etki üzerinde durulmuştur (Doruk, 2010).

Irak konusunun ele alındığı diğer bir çalışma, spesifik olarak Kuzey Irak üzerinden açıklama getirmeye çalışan "AK Parti Dönemin'de Türkiye'nin Irak Politikasında Kuzey Irak Faktörü (2003-2018)"dür. Çalışma genel olarak Kuzey Irak'ta tesis edilen Kürt Bölgesel Yönetimi ile Türkiye'nin kurduğu ilişki ve bu ilişkinin merkezi Irak Hükümeti ile

Türkiye'nin ilişkilerine etkisi üzerine yoğunlaşmıştır. Nitekim, çalışmanın temel savı, Türkiye'nin AK Parti öncesi dönemde, Kuzey Irak'taki Kürt gruplarla "güvenlik" temelinde ilişkiye girmek suretiyle PKK'yı etkisizleştirmeyi hedeflediği ve fakat AK Parti döneminde, 2008'e kadar olan dönem ihmal edildiğinde, bu durumun çok boyutlu bir hal aldığıdır. Buna göre, Türkiye özellikle Maliki döneminde Bağdat Hükümeti tarafından uygulanan mezhepçi politikalar nedeniyle, Kürt Bölgesel Yönetimi tarafından bağımsızlık referandumunun yapıldığı 2017 yılına kadar geçen süreçte bu bölgeyle ticari, sosyal, ekonomik ve ticari ilişkilerini geliştirmek suretiyle güvenlik politikalarıyla sınırlı ilişki yelpazesini genişletmiş, aynı zamanda bu ilişkiyi merkezi hükümetle ilişkilerinde bir araç ve yöntem olarak kullanmıştır (İbrahim, 2019).

"AK Parti Döneminde Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları; Ekonomik ve Kamuoyu Yansımaları" adlı tez ise, AK Parti'nin Ortadoğu ülkelerine yönelik politikalarının şekillendiği temelleri ele alan bir çalışmadır. 2002 öncesi dönemin 1923'ten başlatılmak suretiyle genel olarak analiz edildiği ve ardından AK Parti'nin dış politika tutumu ve vizyonuna değinildiği bu çalışmada da AK Parti'nin dış politika çerçevesi AB üyeliği, ABD ve İslam ülkeleri ile ilişkiler ve Kıbrıs Sorunu olarak sıralanmıştır. Bununla birlikte "karşılıklı bağımlılık", "komşularla sıfır sorun" ve "yumuşak güç" bağlamında İran, Irak, Suriye ve diğer Ortadoğu ülkeleriyle ilişkiler ve bu ilişkilerin ülkelerin halkaları ve seçkinleri üzerindeki etkisi çalışmanın ana konusu olarak belirlenmiştir (Köseoğlu, 2011).

AK Parti'nin Ortadoğu politikalarını konu alan bir diğer çalışma ise, "2002-2013 Yılları Arasında(AK Parti Dönemi) Türkiye'nin Ortadoğu Politikası" adlı tezdır. Bu çalışmada, öncelikle "Ortadoğu" kavramı üzerinde durulmuş ve Ortadoğu'nun dünya üzerindeki öneminden bahsedilmiştir. Davutoğlu'nun dış politika üzerindeki etkisi vurgulandığı çalışma, "komşularla sıfır sorun politikası", "özgürlük ve güven dengesi", "ritmik diplomasi" ve "proaktif diplomasi" gibi kavramlar üzerinden ikili ilişkilerin "yumuşak güç" ve "karşılıklı bağımlılık" bağlamında, realist bir dış politikadan uzaklaşılarak idealist bir yaklaşıma yönelim gösterildiği üzerinde durmuştur. Ancak, bu yaklaşımların zamanla evrilerek "değerli bir yalnızlık" noktasına geldiği de göz ardı edilmemiştir. Diğer yandan, AK Parti'nin bu yeni yaklaşımının ortaya çıkarmış olduğu "Yeni-Osmanlılık", "model ülke" ve "eksen kayması" tartışmalarına da değinilmiştir. Çalışmanın ana konularını ise, Irak Savaşı ve onun ardından merkezi hükümet, Türkmenler ve Kuzey Irak'taki Kürtler

ile ilişkiler ve Kerkük'ün statüsü, Filistin Sorunu'na Türkiye'nin yaklaşımı bağlamında İsrail ile yaşanan gerilim, İran ve Lübnan'la kurulan ekonomik ilişkiler, Arap Baharı ile yaşanan siyasal dönüşüm ve Suriye'de yaşanan kaos ortamına karşı AK Parti'nin takip ettiği politikalar oluşturmuştur (Zaimoğlu, 2016).

AK Parti'nin Ortadoğu ülkeleriyle ilişkisini inceleyen bir diğer çalışma ise, "2002-2015 Yılları Arasında AK Parti'nin Ortadoğu Politikası: Suriye Örneği"dir. Bu çalışma da 1923'ten başlayarak Türk Dış Politikası'nda Ortadoğu ülkelerinin yerini incelemiş, 2000'li yılların başına kadarki dönemde Türkiye ile bölge ülkelerinin yakınlaşma ve uzaklaşma nedenlerini ele aldıktan sonra AK Parti'nin politikalarını ortaya koymuştur. Bu çerçevede, 11 Eylül Saldırıları'nın ardından bölgede yaşanan gelişmeler ışığında AK Parti'nin yeni söylemleri üzerinden bölge ülkeleri ile geliştirdiği "yumuşak güç"e dayalı ilişkilerin Arap Baharı ile Suriye özelinde "sert güç"e dayalı bir ilişki biçimine dönüşüp dönüşmediği, "mezhepler üstü uzlaşmacı" tavrının "mezheplerarası çatışmacı" bir tavra evrilip evrilmediği tartışılmıştır (Ayhan, 2017).

"AK Parti Dış Politikasında Güvenlik Algısı: 2002-2015 Dönemi" adlı çalışma ise, yukarıdaki çalışmaların ortaya koymuş olduğu yenilikçi dış politika yaklaşımına güvenlik bağlamında bir açıklama getirmeye çalışmıştır. Realizm, liberalizm, eleştirel teoriler ve Kopenhag Ekolü çerçevesinde teorik altyapısı kurulan çalışmada, Türkiye'nin güvenlik algısındaki değişim 1923 yılından başlamak suretiyle tarihsel dönemler halinde verilmiştir. Nitekim, 2002 öncesi dönemde uygulanan güvenlik politikaları ve dış politika "statükocu" olarak nitelenmiş ve dış politikanın Batıcı olduğu üzerinde durulmuştur. Buna mukabil, "komşularla sıfır sorun" ve yumuşak güç" bağlamında ele alınan AK Parti dış politikası Irak, Suriye, Balkan ülkeleri ile girilen ikili ve çok taraflı ilişkiler ve kurulan mekanizmalar ile NATO, BM ve AB ile kurulan güvenlik ilişkileri bağlamında ele alınırken, güvenlik alanında küresel ölçekli değişiminin hedeflendiği "Medeniyetler İttifakı" da inceleme konularını oluşturmuştur. Bu minvalde, AK Parti dış politikası "çatışmacı" değil ve fakat "uzlaşmacı" ve "yenilikçi" olarak tanımlanmıştır (Korkmaz, 2017).

"AK Parti Dönemi Türkiye'nin Değişen Ortadoğu Politikası", Ortadoğu ile ilişkilerin incelendiği bir diğer çalışmadır. Bu çalışmada da öncelikle "Ortadoğu"nun kavramsal gelişimi üzerinde durulmuş ve ardından Osmanlı döneminden başlatılmak suretiyle

dönemler ve sorunlar halinde Suriye, Irak, İran, İsrailve Lübnan ile ilişkileri ve Arap Baharı sonrasında Çin, Rusya, İran ve ABD'nin bölgede takip ettiği politikalar Türkiye bağlamında irdelenmiştir. Buna göre, Türkiye 1923-1939 yılları arasında ulusal çıkarlarının ve 1960-1980 yılları arasında diplomatik alternatifsizliğinin bir sonucu olarak Ortadoğu ülkeleri ile münasebetleri geliştirme ihtiyacı duyarken, diğer dönemlerde, 90'lı yıllara kadar, daha çok Batı yanlısı bir politika takip ederek Batılı ülkelerin sözcüsü konumuna gelmiştir. Ancak, 90'lı yıllardan itibaren iki kutuplu sistemin çökmesini müteakip Ortadoğu'da etkin olmak için daha girişken olan Türkiye'nin, AK Parti iktidarı ile 2002-2013 döneminde bu ivmeyi yakaladığı ileri sürülmüştür. Bununla birlikte, çalışma Arap Baharı'nın sonrasında bölgesel ve küresel aktörlerin çıkar çatışmaları ile kendi çıkarları arasında kalan Türkiye'nin neo-klasik realizmin öngördüğü bir dengeleme politikası takip etmek zorunda kaldığı yönünde bir çıkarımda bulunmuştur (Yenigül, 2019).

AK Parti dış politikasını güvenlik bağlamında ele alan diğer bir çalışma ise, spesifik olarak Suriye üzerinden açıklama getiren "Understanding Turkey's Syria Policy During The AK Party Era: From Desecuritization to Securitization"dır. Bu çalışma kapsamında 2002-2011 dönemi güvensizleştirme dönemi ve 2012-2018 dönemi yeniden güvenikleştirme dönemi olarak iki kısma ayrılmıştır. Nitekim, buna göre AK Parti, iktidara geldiği ilk andan itibaren iki Dünya Savaşı görmüş, Soğuk Savaş'a yakından tanıklık etmiş ve tarafını Batı olarak seçmiş "Kemalizm" ile geleneksel dış politikanın konjonktürel olarak geçerliliğini yitirdiğinden hareketle dış politikada köklü bir değişim hareketi başlatmış ve bu yaklaşımı siyasi seçkinlerce de desteklenmiştir. Bu çerçevede "muhafazakar demokrat" kimlik, ekonomik karşılıklı bağımlılık vb. argümanlar hem iç siyasal süreçte hem de dış ilişkilerin geliştirilmesinde etkin olarak kullanılmaya çalışılmıştır. Ancak, 2012'den itibaren bu durumun tersine döndüğünü savunan çalışma hem iç hem dış hem de uluslararası siyasi gelişmelerin, AK Parti'yi geleneksel Türk Dış Politikası'nın "güvenikleştirme" yaklaşımına dönmek zorunda bıraktığını ve bunun "dramatik" bir dış politika değişimine neden olduğunu savunmuştur (Gülbak, 2018).

AK Parti'nin Ortadoğu ülkeleri ile ilişkiler açısından karşılaştırmalı bir analize tabii tutulduğu ilk çalışma ise, "Turgut Özal ve AK Parti Dönemlerinde Türkiye'nin Irak Politikası: Karşılaştırmalı Bir Analiz" adlı yüksek lisans tezidir. Ancak, bu çalışmadaki

mukayese iktidar-muhalefet veyahut ideolojik farklılık ilişkisi barındırmamakla birlikte, benzer siyasi ideolojilerden gelerek benzer şekilde iktidarı uzun yıllar elinde bulundurmuş, farklı iktidar dönemlerinin karşılaştırılması şeklinde yapılmıştır. Bu çerçevede, İran-İrak Savaşı'nda Türkiye'nin izlediği politika, ve ardından I. Körfez Savaşı'nı müteakip ortaya çıkan mülteci sorunu ile Suriye ile de yaşanan su krizi ve Kerkük -Musul Sorunu Özal döneminin; II. Körfez Savaşı ve Türkiye'nin bu savaşta alacağı konum ve savaşı müteakip ortaya çıkan yeni yapıyla ve ABD ile ilişkiler AK Parti döneminin ana inceleme konularını oluşturmuştur. Bu çalışmanın üzerinde durduğu iki dönemde de küresel ekonomik düzende kırılmaların yaşandığı ve iktidar partilerinin neo-liberal değerler etrafında politikalarını şekillendirdikleri kabul edilmiştir. Binaenlyh, Özal döneminde pragmatist ve AK Parti döneminde idealist uygulamalar vasıtasıyla "statükocu geleneksel yaklaşımlar"ın yıkılmasının önünün açıldığı ve fakat Kürtlerin Irak'taki konumu ve etkisi hususunda her iki partinin de geleneksel politikalara uygun bir şekilde hareket ederek realist bir politika sürdürdükleri, Özal'ın bu politikasını değiştirecek konjoktüre sahip olmamasına karşılık AK Parti'nin 2007 yılından itibaren bu konuda daha liberal davranmasına ortam hazırlayan gelişmelere uygun bir şekilde hareket ettiği ve karşılıklı bağımlılık üzerinden ilişkilerini geliştirmek suretiyle bölgesel etkisini arttırdığı savunulmuştur (Kızıltepe, 2018).

AK Parti'nin Ortadoğu politikasını karşılaştırmalı bir şekilde teorik çerçevede ele alan diğer bir çalışma ise, "Realist ve Liberal Teoriler Işığında AK Parti Hükümetleri'nin Ortadoğu Politikaları (2002-2015)" adlı yüksek lisans tezidir. 1923'ten itibaren Türkiye'nin Ortadoğu politikasının ele alındığı çalışmada, AK Parti döneminde liberal ve realist politikaların bazı durumlarda eş zamanlı olarak, bazı durumlarda ise dönüşümlü olarak uygulandığı savunulmuştur. Buna göre, AK Parti'nin Irak, İran, Suriye, İsrail ve Filistin ile ilişkileri ele alınmış, Arap Baharı'nın ortaya çıktığı döneme kadar bölge ülkeleriyle ilişkilerini peyderpey geliştirdiği, karşılıklı bağımlılık temelinde ve liberal politikalar doğrultusunda hareket ettiği ve fakat Kuzey Irak gibi güvenlikle ilgili doğrudan alakalı konularda realist politikaları ihmal etmediği ileri sürülmüştür. Bununla birlikte, Türkiye'nin, Arap Baharı'nın ardından daha müdahaleci bir yöntem benimsemek suretiyle yumuşak güç unsurlarının etkisinden eskisi kadar faydalanamayarak, daha realist bir tutuma angaje olduğu savunulmuştur (Emirhanoglu, 2018).

AK Parti'nin Ortadoğu politikasının irdelendiği birçok çalışma bulunmasına mukabil, CHP'nin Ortadoğu politikasının ele alındığı çalışma sayısı yok denecek kadar azdır. Nitekim,

bu çalışmalar da güncel politikalardan ziyade daha çok önceki dönemlerde uygulanan politikalara ilişkindir. Bu çalışmalardan biri, "Ellili Yıllarda CHP ve Türkiye'nin Ortadoğu Politikası" adlı çalışmadır. Çalışma, CHP'nin, ilk defa muhalefet konumuna düştüğü 1950 ile 1960 yılları arasında, AK Parti ile benzer siyasi tandansta yer alan Demokrat Parti (DP)'nin dış politika uygulamalarına karşı tavrını Ortadoğu üzerinden incelemiş ve genel bir sonuç çıkarmaya çalışmıştır. Buna göre, ideolojik olarak "Batı ittifak sistemine dahiliz" söylemi ile politik olarak "dış politikanın milliliği" ve kurumsal olarak "Meclis'in merkeziliği" söylemi, CHP'nin muhalefetteki genel dış politka yaklaşımını belirleyen ögeler olarak kabul edilmiştir. Yaşanan gelişmeleri Ortadoğu özelinde üç kısma ayıran çalışmada, Balkan Paktı ve Bağdat Paktı gibi girişimler uyum dönemi, 1956 Süveyş Krizi ve 1958 Irak Darbesi eleştirel yaklaşım dönemi ve 1958'de Lübnan ve Ürdün'de yaşanan olaylar ile Arap-İsrail Sorunu çatışma dönemi olarak tasnif edilmiştir. İktidar-muhalefet ilişkisinin mukayese edildiği bu çalışmanın esas sonucu ise, CHP ve DP'nin ideolojik ve operasyonel farklılıklardan daha çok yöntemsel farklılıklardan dolayı çatıştığı olmuştur. Binaenaleyh, bu çıkarıma göre CHP dış politika uygulamalarından daha çok Meclis'in devre dışı bırakılmasından ve kendisine bilgi verilmemesinden dolayı eleştiri getirmiş ve fakat alternatif bir dış politika yaklaşımı da ortaya koyamamıştır (Demir, 2009).

Aynı dönemi kapsayan ve CHP'nin dış politikası üzerine genel bir değerlendirmenin yapıldığı diğer bir çalışma, "CHP'nin Dış Politik Tutumu (1950-1960)" adlı doktora tezidir. Bu çalışma, iç politika ve dış politikanın geçişken alanlar olduğundan hareketle iktidar mücadelesinde dış politikanın belirleyici rolü üzerine yoğunlaşmıştır. Ayrıca, dış politika tartışmalarında ve akadememik yazında günümüzde de geçerliliğini devam ettiren iktidar-dışı aktörlerin dış politika yaklaşımlarının ihmal edilmesi yönündeki tutuma ve CHP'nin DP ile aynı çizgide olduğuna dair temel önkabule değişiklik getirme çabasında olan çalışma, CHP'nin dış politika yaklaşımını dört temel kavrama dayandırmıştır: "İvazsız faal politika" olarak tanımlanan kavram, DP'nin kararlarından daha çok partinin omurgasını oluşturan esnaf-sanatkar-ticaret erbabı sınıfının "riske" giren yöntemlerine, CHP'nin omurgasını oluşturan asker-bürokrat sınıfının "teamül" esaslı yaklaşımının karşı duruşunu ortaya koymakta; "hikmet-i hükümet" söylemi dış politika kararlarında CHP'ye danışılması ve Meclissiz karar alınmaması yaklaşımını vurgulamakta; "milli dış politika" kavramı dış politikayı dokunulmaz, üstün ve ortak çıkar alanı olarak farklı bir statüye taşımak suretiyle CHP ve diğer muhalif partilerin karar yapım aşamasına dahil edilmesini savunmakta;

"Türkiye hür dünyanın bir parçasıdır" söylemi ise, hem CHP'nin iç siyasetteki demokratik düzenin bozulduğuna dair tezinin ana çerçevesini hem de dış siyasette Batı yanlısı politikaların desteklendiği ve takip edilmesinin gerekliliği yönündeki siyasetinin sloganını oluşturmaktadır. Bu kavramsallaştırmalar ışığında Kore Savaşı, Bağdat Paktı, Süveyş Krizi, 1957 Suriye Krizi, 1958 Irak Darbesi, Lübnan-Ürdün Müdahalleleri ve Kıbrıs konusunda CHP'nin tutumunu inceleyen çalışmaya göre, CHP dış politikaya farklı bir bakış açısı getirememekle beraber uzun yıllar elinde tuttuğu iktidarı kaybettiği ve politika üretim sürecinin dışarısına itildiği için iç siyasette kendine alan açabilmek için dış siyasi konuları kullanma yoluna gitmiştir (Dikici, 2015) .

AK Parti'nin AB politikalarını inceleyen çalışmalardan ilki, "AK Parti Dönemi Türkiye-AB Müzakere Süreci"dir. Bu çalışma, herhangi bir teorik tartışmaya girmeksizin Türkiye ile AB müzakere sürecini incelemiş, AB mevzuatı çerçevesinde yapılan kurumsal ve yasal düzenlemeler üzerinde yoğunlaşmış ve geleceğe yönelik bir projeksiyon ortaya koymuştur (Kaya, 2011). Yine, bu çalışmaya benzer bir şekilde spesifik olarak Kopenhag Kriterleri üzerinden AK Parti ve DSP-MHP-ANAP Koalisyon Hükümeti'nin AB ile ilişkilerini ve müzakere sürecini ele alan "1999-2002 DSP-MHP-ANAP Koalisyon Hükümeti ile 2002-2007 Arası AK Parti Hükümetlerinin AB Politikalarının Kopenhag Kriterleri Çerçevesinde İncelenmesi" adlı çalışma da 1999-2007 arası bir süreç betimlemesi şeklinde hazırlanmış ve teorik bir tartışma içerisine girmemiştir (Yaman, 2017).

AK Parti'nin AB politikasını inceleyen diğer bir çalışma, "The EU Politics of AK Party Between the Years 2002-2017"dir. AB ile ilişkileri 2002-2007, 2007-2011, 2011-2017 olmak üzere iyiden kötüye doğru giden üç döneme ayıran bu çalışmada da sadece AK Parti'nin AB üeliği için göstermiş olduğu gayretler ve bu gayretlerine rağmen hem AB ile ikili ilişkilerdeki politik tutarsızlıklardan kaynaklı hem de konjonktürel olarak çatışan çıkarlar nedeniyle ortaya çıkan çıkar çatışmasından kaynaklı olmak üzere aşamalı olarak bozulan ilişkilere değinilmiş ve muhalefet ve diğer iç siyasal unsurlar bu çalışmada da ihmal edilmiştir (Altuntaş, 2020).

CHP'nin AB poltikası üzerine yazılmış herhangi bir spesifik eser bulunmamakla birlikte, AK Parti ve CHP'nin AB politikalarının ele alındığı karşılaştırmalı tek çalışma ise, "AB Uyum Paketleri'nin Meclis'ten Geçişinde AK Parti ve CHP'nin Yaklaşımları"dır. Bu

çalışma çerçevesinde, CHP'nin hangi politikaları ve yasal değişiklikleri desteklediği hangilerine karşı çıktığı yönünde bir inceleme yapılmıştır. Tezin ana çıkarımı CHP'nin 2006 yılına kadar yasa değişikliklerine ve Uyum Paketleri'ne destek verdiği ve fakat Baykal'ın uyum sürecinin tamamlandığını ve Kopenhag Kriterleri'nin yerine getirildiğini söylediği 2006'dan itibaren desteğini azaltmaya başladığı olmuştur. Nitekim buna göre, Kıbrıs konusunun AB sürecine dahil edilmesi, azınlık haklarının tartışmaya açılması ve ordu ile ilgili düzenlemeler, CHP tarafından ulusal yapıyı deforme edici ve Türkiye'nin çıkarlarına ters düşen politik girişimler olarak görülmüş ve Hükümet'le ters düşülmüştür (Yörür, 2017).

Kıbrıs politikası açısından spesifik tek inceleme ise, AK Parti ve CHP'nin politikalarının karşılaştırmalı olarak analiz edildiği "Türk Dış Politikasında Kıbrıs Sorunu: AK Parti ve CHP'nin Kıbrıs Politikaları" adlı çalışmadır. İlk olarak, Kıbrıs Sorunu'nun temelelerinin ve Türk Dış Politikası'nda soruna ilişkin "güvenlik" ve "milliyetçilik" temelli hakim yaklaşımın ele alındığı çalışmanın ana çıkarımı 2002-2007 döneminde Kıbrıs özelinde çatışan politikalar takip eden AK Parti ve CHP'nin, 2007'den sonra peyderpey zımnî bir uzlaşa sağladıkları ve fikir birliğine vardıkları ve en nihayetinde 2015'ten itibaren konuyu gündemlerinden çıkardıkları yönünde olmuştur. Buna göre, 2002-2005 yılları arasında AK Parti AB üyeliği ile paralel bir şekilde Türk Dış Politikasının dışına çıkan "reformist" bir söylem benimserken, CHP ordu, Denktaş ve diğer muhalefet partileri ile "statükocu" ve "güvenlikçi" politikalarını sürdürme eğilimi göstermiştir. Ancak, referandumun red ile sonuçlanmasına mukabil, Denktaş'ın da Kıbrıs'ta desteğini kaybetmesi farklı bir politik oydaşmanın ortaya çıkmasına neden olmuştur (Şengün, 2016).

Diğer yandan, CHP'nin 2003-2005 yılları arasında takip ettiği dış politika yaklaşımının ele alındığı "The Republican People's Party(CHP) and Turkish Foreign Policy 2003-2005" adlı çalışmada da, Ermeni Meselesi, Kıbrıs Sorunu, AB üyeliği ve ABD ile ilişkiler çerçevesinde CHP'nin tepkileri önceki politikalarıyla karşılaştırmalı olarak, süreklilikler ve kırılmalar bağlamında incelenmiştir. Bu çalışma kapsamında AB üyeliği ve onunla entegre olan Kıbrıs Sorunu'nun çözümü konusunda CHP'nin ortaya koyduğu milliyetçi tavır ve kalın çizgilerle belirlenmiş dış politik tahammül noktaları üzerinde durulmuştur (Gülmez, 2006) .

Bu çalışmaların haricinde AK Parti dış politikasının konstrüktivist, liberal ve idealist veçhelerini inceleyen spesifik çalışmalar da bulunmaktadır. "AK Parti Dönemi Kamu Diplomasisi Uygulamaları (2002-2013)" bu çalışmalara verilebilecek örneklerden biridir. Bu çalışma kapsamında, "ritmik diplomasi", "komşularla sıfır sorun", "güvenlik ve demokrasi dengesi", "proaktif diplomasi" ve "çok boyutlu dış politika" kavramları çerçevesinde AK Parti'nin kamu diplomasisi araçlarını kullanma şekli TİKA, BYEGM, YTB, TRT, Yunus Emre Enstitüleri, Türkiye Maarif Vakfı, Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü gibi kurumlar üzerinden ele alınmıştır. (Gündoğdu, 2019) Yine bu konu üzerine hazırlanan bir diğer çalışma, "AK Parti Dönemi Kültürel Diplomasi Uygulamaları" adlı yüksek lisans tezidir. Bu çalışmada da benzer kuruluşların Türk Dış Politikasında artan etkisi üzerinde durulmuş ve AK Parti'nin yeni dış politika yaklaşımını destekleyen kamu diplomasisi araçlarına değinilmiştir (Döner, 2019).

Kamu diplomasisinin ele alındığı bir diğer çalışma, "AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası: Kamu Diplomasisi Uygulamaları" adlı çalışmadır. Bu çalışmada özellikle kalkınma yardımlarının Türk Dış Politikası üzerindeki artan etkisinden bahsedilmiştir (Livaoğlu, 2019). Yine, "AK Parti Dönemindeki Türk Dış Politikasında Kamu Diplomasisinin Rolü: TİKA, Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü ve Yunus Emre Enstitüsü Örneği" adlı çalışma da benzer saiklerle benzer kurumları değerlendirme konusu olarak seçmiştir (Durusoy, 2018). CHP'nin kamu diplomasisi araçlarını kullanması yönünde hazırlanan tek çalışma ise, "II Dünya Savaşı Sonrasında, CHP Hükümetlerinin Dış Politikaya Yönelik Propaganda Faaliyetleri (Amaçlar, Araçlar, Yönelişler)"dir. Bu çalışma, II. Dünya Savaşı'nın ardından Sovyet tehdidinden korunmak isteyen CHP Hükümetlerinin hem basılı hem sesli yayın araçları ile yurtdışında ve yurtiçinde yürüttüğü propaganda faaliyetleri üzerinde durmakta ve Basın Yayın Genel Müdürlüğü ve Halkevleri gibi kurumsal girişimlerin faaliyetleri üzerinden "milli birlik" bilinci oluşturmak suretiyle tehdit odaklarından kendini koruma yollarını tesis etmeye çalışan iç ve dış politik faaliyetleri ele almaktadır (Duman, 2018).

Yukarıda da değinildiği üzere, yakın dönem Türk Dış Politikası'nı inceleyen çalışma sayısı oldukça sınırlı olup, bu çalışmaların bir çoğu iktidar partisinin uygulamaları üzerine yoğunlaşmış ve dış politikaya doğrudan ya da dolaylı etkisi olabilecek diğer aktörler ihmal edilmiştir. İhmal edilen aktörlerin en başında ise, muhalefet partileri gelmektedir. Ancak, dış

politikanın belirlenmesi ve tatbik edilmesi noktasında muhalefet partilerinin tetikleyici veyahut frenleyici etkisi olduğu gibi, özellikle ana muhalefet partileri iktidarın en güçlü adaylarından biridir ve olası bir hükümet değişikliğinde kendi politikalarını hayata geçirme fırsatına en yakın konumdaki aktörlerdir. Bu durumun en sarıh örneğini, 1946'da azınlık olarak da olsa Meclis'e girerek ana muhalefet partisi konumuna yerleşen DP'nin, 1950 yılında iktidarı ele geçirmesi ve bir zamanlar muhalefet ettiği partiyi ana muhalefet konumuna süreklemesi olayında görebiliriz. Nitekim, DP ideolojik ve uygulama olarak CHP'nin zıttı politikalar uygulamış, 1950'nin ortalarında kadar dış politikada kısmi mutabakat sağlasa da 1955'ten itibaren taban tabana zıt duruma gelmiştir. Diğer yandan, aşağıda da değinileceği üzere Kıbrıs Barış Harekati'nı miteakip Batılı ülkelerin yaptırımlarına karşılık muhalefet partileri iktidarı ateşleyici bir duruş sergileyerek, koalisyon hükümetinin kararlılığını arttırmıştır. Bu nedenle, yakın dönem dış politika çalışmalarının hemen hemen tamamında ihmal edilen ana muhalefet partisinin yaklaşımını ele almak, bu çalışmanın esas amacıdır.

CHP ana muhalefete partisi olmasının yanında, kendisini her daim Cumhuriyet'in kurucu unsuru olarak farklı bir yere konumlandırmış, yukarıda değindiğimiz çalışmaların da uzlaşa sağladığı bir nokta olarak, kendi politikalarını "devlet aklı" ile eş tutmuştur. Nitekim, bu konumlandırmanın neticesi olarak, özellikle dış politika konularında kendisini danışılması gereken bir makam olarak kabul etmiştir. Bu yaklaşım, günümüz siyaset yaklaşımında dış politika literatüründe "geleneksel" ya da "statükocu", siyaset bilimi açısından ise "Kemalist" olarak nitelenen "devlet politikasının" da zeminini oluşturmaktadır. Ancak, süreç içerisinde CHP bir çok iç dönüşüm yaşamış "ortanın solu", "Anadolu solu" gibi ideolojik konumlandırmalar yerini "sosyal demokrasi" gibi daha ılımlı ve merkeze yakın konumlandırmalara bırakmıştır. Özellikle, Kılıçdaroğlu'nun partinin genel başkanı olmasıyla daha farklı bir sürece evrilmiştir. Binaenaleyh, bu çalışma meydana gelen ideolojik evrilmeye bağlı olarak, CHP'nin dış politika yaklaşımında bir değişim yaşanıp yaşanmadığını da gözler önüne sermeye çalışmaktadır.

Diğer yandan, iktidar partisinin "reformist" politikalarının dış politikaya da sirayet ettiği bir realitedir. Ancak, aşağıda ele alınan olaylar bağlamında, bu reformculuğa bağlı olarak ortaya konulan idealist yaklaşımların ne kadar sürdürülebildiği ve gerçekten ne kadar idealist olduğunu ortaya koymak da bu çalışmanın amaçlarındandır. Binaenaleyh, AK

Parti'nin Suriye özelinde ilk başlarda ortaya koymuş olduğu idealist yaklaşım daha sonraki dönemde yerini sert güce dayalı realist eylemlere bırakmıştır. Bu noktada, bu değişimin doğru ya da tutarlı olup olmadığından daha çok hangi amaca hizmet ettiğinin anlaşılması önem arz etmektedir. Nitekim, politikaların idealist olduğunun söylendiği dönemde dahi, politiklar realist saikler barındırmıştır. Örneğin, Kıbrıs'ta referandumun yapılması için aktif ve müzakereci tavır sergilenmesi, referandum sonrasında AB'nin kendi haklılığını en azından Kıbrıs düzeyinde ileri sürmesine engel teşkil edecek bir sonuç doğurmuştur.

Son olarak, bu çalışmanın en temel amacı AK Parti ve CHP'nin, iktidar ve muhalefet partisi olarak, dış politik olaylar bağlamında parti siyasalarında bir farklılık olup olmadığını ve uygulama ve yaklaşım farklılıklarına rağmen ortak bir teoriye farklı yollarla ulaşmaya çalışıp çalışmadıklarını tartışmak ve genel bir çıkarımda bulunmaktır.

Bu minvalde, kuramsal altyapıyı oluşturmak üzere, Tezin İkinci Bölüm'ünde, realizm akımı ele alınmıştır. Nitekim, I. Dünya Savaşı'nı müteakip 1930'lu yıllarda ortaya çıkan klasik realizmin, yapısalcıların eleştirilerinin ardından 1960'lı yıllarda dönüşüme uğrayarak neorealizme ve onun da 1990'lı yıllarda ortaya çıkan ve hem klasik realizmden hem de neorealizmden aldığı temel teorik altyapıyı iç politikanın ve devlet dışı aktörlerin dış politika üzerindeki etkisiyle harmanlayarak yeni bir yaklaşım sunan neoklasik realizme dönüşümü ve neoklasik realizmin temel varsayımları incelenmiştir.

Kuramsal altyapının oluşturulduğu bölümü müteakip, Üçüncü Bölüm'de AK Parti ve CHP'nin dış politik uyuşmazlıklarını anlamak ve buna bir zemin oluşturmak için, “Adalet ve Kalkınma Partisi Dönemine Kadar Türk Dış Politikasının Genel Seyri (1919-2002)” ele alınmıştır. Bu kapsamda, dış politikanın tarihsel gelişimi ayrıntıya girmeden ve bir temel oluşturacak şekilde özetlenmiştir. Tarihsel süreç dönemlere ayrılarak; Milli Mücadele'nin başlangıcından Cumhuriyet'in ilanına kadar geçen dönem (1919-1923), Tek Parti yönetiminin hakim olduğu dönem [1923-1950 (tek parti dönemi de kendi içinde “Atatürk Dönemi”, “İnönü Dönemi” ve “Çok Partili Hayata Geçiş Dönemi” olmak üzere üçe ayrılmıştır)], Demokrat Parti yönetimindeki dönem (1950-1960), koalisyon hükümetlerinin hakim olduğu dönem (1960-1980) ve 1980 Askerî Darbe Sonrası Dönem şeklinde ele alınmıştır.

Dördüncü Bölüm'de AK Parti'nin ve CHP'nin dış politikasının teorik ve kavramsal çerçevesi anlatılmaya çalışılmıştır. Bu minvalde, öncelikle AK Parti dış politikası ideolojik olarak idealizm, realizm, konstrüktivizm ve liberalizm teorileri çerçevesinde ele alınmış ve iktidarın dış politika felsefesinde önemli bir yer tutan “kavramsallaştırma” yaklaşımının ürünü olan kavramlara değinilmiştir. Bu kapsamda, “yumuşak güç”, “komşularla sıfır sorun”, “proaktif dış politika”, “ritmik diplomasi”, “çok boyutlu dış politika” ve “merkez ülke” gibi kavramlar ele alınmıştır. Ardından, CHP'nin dış politikaya yaklaşım tarzı tarihsel kökenlerine inilerek ele alınmıştır. Bu çerçevede, ilk olarak 1960'lı yıllara kadar etkili olan “Kemalizm”in, ardından muhalif hareketin parti yönetimini ele geçirmesiyle “ortanın solu” olarak tanımlanan yaklaşımın ve son olarak 1990'lı yıllardan itibaren etkili olmaya başlayan “anadolu solu” yaklaşımının dış politika üzerindeki etkisi ve yaklaşımı üzerinde durulmuştur.

Beşinci Bölüm'de, AK Parti'nin dış politika uygulamaları ve CHP'nin bu politikalara getirdiği eleştiriler incelenmeye başlanmıştır. Bu kapsamda, öncelikle Hükümet'in de ilk dış politik icraatını oluşturan Irak Savaşı ele alınmış; savaştan önceki ve sonraki dönem ile savaşın yaşandığı dönem bir bütünlük içinde verilmeye çalışılmıştır. Esas tartışma konusu ise, Türkiye'nin savaşa katılıp katılmayacağı ve AK Parti'nin katılma yönündeki eğilimine karşılık CHP'nin Kuzey Irak'a asker gönderme haricinde savaşa girilmemesi yönündeki eğilimi olmuştur. Bunun ardından, “Arap Baharı Döneminde Suriye Politikası” ele alınmıştır. Bu çerçevede, iktidarın Suriye politikasındaki "yumuşak güç"ten "sert güç"e dönüşüm süreci; AK Parti'nin Esad'ı dışlayan ve müdahaleci yaklaşımına karşılık CHP'nin Esad'ı da içine alan ve Arapların içişlerine karışmama geleneksel politikasından hareket eden pasif, reaktif ama aynı zamanda uzlaşmacı politikası; her iki partinin mültecilere yaklaşımı ve Suriyeli muhalif gruplarla ilişkiler bağlamında iktidarın Suriye politikası ve buna mukabil CHP'nin tutumu ele alınmıştır.

Altıncı Bölüm'de ise, AB üyelik sürecindeki gelişlere ve Kıbrıs Sorunu'na değinilmiştir. Nitekim, AK Parti her ne olursa olsun Kıbrıs Sorunu'nun çözülmesinden yana bir tavır takınmış, geleneksel politikaları çözümsüzlüğün sebebi olarak görmüş ve Annan Planı'nı çözümün sağlanması noktasında zemin olarak kabul etmiştir. Ancak, CHP'nin Annan Planı'na AK Parti'nin tam tersi açıdan bakması ve “statüko”dan (AK Parti'nin

nitelemesi ile) yana tavır sergilemesi iki parti arasındaki ayrım noktası olmuştur. Bu çerçevede, iki partinin Annan Planı'nın müzakere sürecinden başlamasından, referanduma sunulmasına kadar geçen süreçteki dış politika yaklaşımları incelenmiştir. Kıbrıs Sorunu ile entegre bir şekilde AB süreci de dış politikadaki önemli konulardan biri olmuştur. Zira, AK Parti'nin iktidara gelmesinin ardından öncelikler sırasına koyduğu AB'ye tam üyelik süreciyle ilgili olarak, AK Parti'nin yaptığı yasal reformlara ve üyelik müzakereleri için hak kazanma sürecine değinilmiş, AB üyeliği hedefinin ilk dönemlerdeki cazibesini yitirmesi sonucunda iktidarın alternatif arayışlarına girmesi ve dış politikada yaşanan kırılmalara bağlı olarak ortaya çıkan eksen kayması tartışmalarına ve tüm bu süreçte CHP'nin tepkilerine değinilmiştir. Nitekim, CHP reform sürecinde ve özellikle zirvelere katılım konusunda AK Parti'ye kısmi destek vermek suretiyle, tam üyelik müzakerelerinde Hükümet'in elini güçlendirmiş ve fakat 2004 yılından itibaren bu desteğini giderek azaltmış ve 2007 yılından itibaren tam zıttı bir konuma geçmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

Tezin bu bölümünde, daha sonraki bölümlerin altyapısını ve teorik arkaplanını oluşturmak amacıyla, uluslararası ilişkilerin ana akımlarından birisi olan realist teori ele alınacaktır. Bu minvalde, realizmin tarihsel gelişimine kısaca değinilecek ve ardından çalışmanın teorik altyapısını oluşturacak olan neoklasik realizmin temel varsayımları ele alınacaktır.

2.1. Realizmin Tarihsel Gelişimi

Glenn H. Snyder uluslararası ilişkilerde realizmin türlerini iki tür yapısal, üç tür saldırgan ve sayısız savunmacı olmak üzere üçe ayırmış; ayrıca “genel realizm”, “spesifik realizm”, “koşullu realizm”, “neoklasik realizm” ve diğer alt realizmler olmak üzere çeşitli sınıflandırmalara tabi tutmuştur. Buna mukabil, Michael Doyle realizmi; Tchuydides'in “karmaşık realizmi”, Machiavelli'nin “köktenci realizmi”, Hobbes'in “yapısal realizmi”, Rousseau'nun “yapısal realizmi” olmak üzere dörde ayırmıştır (Feng ve Ruizhuang, 2006: 110).

John Mearsheimer realizmi; “insan doğası realizmi”, “saldırgan realizm” ve “savunmacı realizm” olmak üzere üçe ayırmış; Stephen Brooks modern realizm üzerinde yoğunlaşarak iki tür realizmin varlığından söz etmiş ve realizmi, “neorealizm” ve “post-klasik realizm” olarak ikiye ayırmıştır. Gideon Rose ise, “neorealizm” ve “neoklasik realizm” olmak üzere iki tür realizmden bahsetmiştir (Feng ve Ruizhuang, 111). Jeffrey W. Taliaferro da çağdaş realizmi “neorealizm” ve “neoklasik realizm” olmak üzere iki kısma ayırmış, Liu Feng ve Zhang Ruizhuang da onun çizdiği çerçeveyi Tablo.1'de de görüleceği üzere detaylandırmışlardır.

Tüm bu sınıflandırmalar ele alındığında bilim dünyasında da kabul gören üç aşamalı bir realist akım olduğunu söyleyebiliriz: Klasik realizm, yapısal realizm/neorealizm ve neoklasik realizm. Nitekim, Mearsheimer'in insan doğası realizmi, Doyle'nin karmaşık, köktenci ya da Hobbes'çu yapısal realizmi ya da Snyder'in genel ya da spesifik realizmi temel varsayımları açısından klasik realizmi temsil ederken, saldırgan realizm ve savunmacı

realizm daha çok savaşa dair tutumları açısından realizmlerin bir sınıflandırması olmuştur. Örneğin; her ikisi de neorealist olarak kabul edilmesine rağmen, Mearsheimer saldırgan, Waltz savunmacı sınıfındadır. En nihayetinde çağdaş realistler, neorealist akımın ardından neoklasik realizmin varlığını ortak olarak kabul etmişlerdir (Ersoy, 2019: 166).

I. Dünya Savaşı'ndan sonra idealist söylemlerle kurularak galiplere geniş ayrıcalıklar sunan ve hatta iltimas geçen gayri adil düzenin bir neticesi olarak, (Ersoy, 2019:176) 1930'lu yılların başından itibaren kuruluş felsefesinin gereklerine cevap verememesi sonucunda Almanya ve İtalya'da zuhur eden aşırı milliyetçi yaklaşımların yükselişiyle ortaya çıkan ve idealist akımla birlikte uluslararası ilişkilerdeki iki ana akımından biri olan realizm (Sözmezoğlu, 2005: 106) kökenleri itibariyle, Sun Tzu (M. Ö. 545-470)'nun "Savaş Sanatı", Tchuydides (M.Ö. 460-395)'in "Peleponessos Savaşları", Nicollo Machiavelli (1469-1527)'nin "Prens" ve Thomas Hobbes (1588-1689)'un "Leviathan" adlı eserlerine dayandırılabilir (Balcı ve Kardeş, 2014: 120; Heywood, 2013: 41; M. S. John, 1993: 129).

Klasik realizmin, çağdaş dönemdeki ilk öncülerinden biri ise, Reinhold Niebuhr (1892-1971), devlet gibi karmaşık ve birey düzeyinin üzerinde yer alan yapıların, ahlaki değerlere kendisine tabi olan insanlara göre daha az bağlı olduğunu ve bu nedenle şiddete başvurma ihtimallerinin daha yüksek olduğunu ileri sürmüştür (Sözmezoğlu, 2005: 109). Niebuhr'un ortaya koyduğu bu yaklaşımı, Edward Hallet Carr (1892-1971), "The Twenty Years Crisis 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations" adlı eserinde daha ileriye taşımış ve en nihayetinde teoriye sistematik bütünlüğü Hans Joachim Morgenthau (1904-1980) kazandırmıştır (Morgenthau, 1970: 1).

Tablo 1

Neorealizm ve neoklasik realizmin temel varsayımları (Feng ve Ruizhuang, 2006: 128; Taliaferro, 2000:135)

Ana akım	Neorealizm (Uluslararası sonuçları açıklamaya çalışan teoriler)-örneğin büyük güç savaşının benzerliği, ittifakların kalıcılığı veya uluslararası işbirliğinin benzerliği)		Neoklasik realizm (Bireysel devletlerin dışsal davranışlarını açıklamaya çalışan teoriler, askeri güç duruşu doktrini, birlik tercihleri, dış ekonomik politika ya da kavgacı diplomasi)	
Aksiyonu	Savunmacı realizm	Saldırgan realizm	Savunmacı realizm	Saldırgan realizm
Anarşi olguları hakkında varsayımlar	Uluslararası sistem sadece belirli koşullar altında genişlemeyi teşvik eder. Güç dengesi teorisi (K. Waltz) Büyük güç işbirliği (R.Jervis, C. Glaser, B.Miller)	Uluslararası sistem genellikle yayılcılığı teşvik eder. Hegemonik savaş teorisi (R. Gilpin) Güç geçişi teorisi (A. F. K. Organski ve J. Kugler) Çıkar dengesi teorisi (R. Schweller) Büyük güç politikaları teorisi (J. Mearsheimer)	Tehdit dengesi teorisi (S. Walt) İç seferberlik teorisi (T. Christinsen) Saldır-savun teorisi (S. van Evera, T. Christinsen, J. Synder C. Glaser ve C. Kaufmann)	Devlet merkezci realizm (F. Zakaria) Savaşın amaçları teorisi (E. Labs) Dış politikanın ekonomik teorisi (W. Wohlforth)
Açıklanan fenomen	Uluslararası sonuçlar ve davranış biçimleri	Uluslararası sonuçlar ve davranış biçimleri	Devlet politikası ve davranışı	Devlet politikası ve davranışı
Anarşi	Hobbesiyen	Hobbesiyen	İyi huylu, göreceli güç	Belirsiz, ayırt etmek güç
Birim seviyesi özellikleri	Devletlerarasında fark yok	Devletlerarasında fark yok	Coğrafya, teknoloji ve bilgi gibi farklar önemli	Statükocu ve revizyonist devlet ayrımı
Güç	Amaç değil, yeterli olması sağlanmalı	Amaç değil, güç maksimizasyonu	Amaç değil, savunmacı/saldırgan dengeyi korumak	Amaç değil, güç maksimizasyonu
Devlet davranışı	Aydınlanmış ulusal çıkarlar, güç dengesini korumak	Hegemonik güç arayışı	Büyük güçlerle işbirliği, “pas geçme”	Yayılcı

Carr, realizmi, “uluslararası ilişkileri emekleme döneminden olgunlaşmaya götürecek ve normatif yaklaşımlar yerine çözümlenmeye ağırlık vermeyi sağlayacak bir bakış

tarzı” olarak nitelemiş (Eralp, 2007: 70); uluslararası ilişkileri açıklarken devletin varoluşuna dayandırdığı, güçlü olanın zayıf olana hakimiyetini esas almıştır. Güçlü olan taraf zayıf olan tarafı ya işbirliğiyle ya da metazori ile zapt-ı rapt altına alacaktır ki, bunun her iki taraf da bilincindedir. Bu yüzden, bu gerçekliğe uygun bir şekilde hareket ederler. Carr, idealist teorinin ileri sürdüğü gibi, uluslararası alanda herkesin çıkarını gözetecek veyahut aynı anda herkesin kazanmasını sağlayacak bir sistemin mevcut olmadığını söylemiştir. Nitekim, idealistlerin kendi yararına hareket eden bireyin önce devletin sonra da uluslararası toplumun yararına hizmet ettiği yönündeki yaklaşımını, başka çıkarlara hizmet etmek için kullanılan bir maske olarak nitelemiştir (Arı, 2008: 180).

Morgenthau ise, II. Dünya Savaşı'nı müteakip, 1948 yılında ortaya koyduğu “Uluslararası Politika” adlı eserinde idealist teorinin temel varsayımlarına da bir eleştiri getirmek suretiyle, realist teorinin temelini oluşturacak bir analiz yapmıştır ki, O'na göre, idealizm ve realizm, “insanın, toplumun ve politikanın doğası hakkında anlayışları bakımından temel bir farklılık içinde bulunan ekol”lerdir (Morgenthau, 1970: 1).

Morgenthau, kayıtsız şartsız ve sorgudan uzak nedensel bir önkabule dayanan salt gerçekçiliğin, devletleri ya da insanları “gerçekçiliği değiştirme imkanından yoksun” bıraktığını ve fakat buna benzer bir şekilde inkarcı bir anlayışa dayanan ve nedenselliği reddeden ütopycılığın ise, “değiştirmeye çalıştığı gerçekçiliği ve bu gerçekçiliğin değiştirebileceği süreçleri anlama imkanından yoksun” kalacağını savunmuştur. Yani, nedensellik ile bağlamını yitirmiş bir ütopycılığın olayları değiştirebilme kabiliyeti ne kadar imkansız ise, nedenselliği odak noktası haline getirmiş bir gerçekçiliğin de sonuçları değiştirebilme kabiliyeti o kadar imkansızdır (Morgenthau, 1970: 61).

Realizme göre, dış politika “güç mücadelesi” ile işbirliğini engelleyen nedenler ve çatışmayı destekleyen sebepler çerçevesinde şekillenmektedir. Bu kapsamda, realizm belirli ön kabuller üzerinden dış politikayı açıklamaya çalışmıştır. Buna göre: İnsan doğası gereği bencil, kötü ve günahkardır; insanoğlunun asıl amacı güç sahibi olmak ve diğerlerine hükmetmektir; bu durum devletlerin doğasına da yansımıştır; asıl amaçları çıkarlarını korumak ve varlıklarını idame ettirmek olan devletler, uluslararası sistemin tek aktörüdür; siyaset güç ve zorlamaya dayalı insan faaliyetlerinin bir vechesidir; devletler kendi kendilerine yetmek zorundadır; işbirliği çok sınırlıdır ve ideolojik tercihler değil devletin

çıkarları önemlidir; devletlerin güç kapasiteleri ve tahakküm tasavvurları anarşik bir sistemin ortaya çıkmasına sebep olmuştur; anarşik sistemdeki düzen devletlerin tekil güçlerinin dengesinin bir neticesidir ve buna bağlı olarak bu denge istikrarın sağlanması noktasında ve çatışmanın önlenmesinde temel etkindir; karar alma sürecinde ve sonrasında dış politikanın etik bir değerlendirmeye tabi tutulması anlamsızdır (Ersoy, 2019:167; Galston, 2010: 385-411; Heywood, 2013: 49).

Realist teorinin temel varsayımlarından “insan doğasının kötülüğü” önkabulü, ilk olarak Machiavelli tarafından ortaya konmuştur. O’na göre, “insanlar (...) nankör, değişken, içten pazarlıklı, korkak ve çıkarıcıdır.” Bu sebeple, Machiavelli iki şeyin devleti ayakta tutmaya yaradığını ileri sürmüştür: “Korku” ve “güvensizlik” (Machiavelli, 1994: 106). Hobbes da, Machiavelli’e benzer bir şekilde, insan doğasını ele alırken, insanların bedensel ve zihinsel anlamda benzer koşullara tabi olduğunu ve bu nedenle eşit olduğunu savunur. Bu eşitliğin yıkıcı etkisinin bir sonucu olarak, “güvensizlik” kavramı ortaya çıkmaktadır ki, “güvensizlikten savaş doğar” (Hobbes, 2007: 93).

“Korku” ise, üç şekilde değerlendirilmiştir. Bunlardan birincisi, yöneticilerin yönetilenler üzerinde oluşturduğu korku, (Machiavelli, 1994: 110) ikincisi, yönetenin gaflete düşmesini ve ihanet sonucu iktidarını kaybetmesini önleyecek olan “iç korku”, ve üçüncüsü, muhtemel savaşa hazırlıklı olunmasını temin etmek için, iyi bir ordu ve ittifaklar kurulmasına zemin hazırlayacak olan “dış korku” dur (Machiavelli, 1994: 113).

Hobbes ise, insanların “hoşnutsuzluk, korku, umut ve arzu ve hepsinden daha yoğun olarak daha fazla güç arzusu” gibi “rasyonel olmayan arzular” dairesinde hareket ettikleri için, hiçbir birey veya topluluğun yekdiğerleri üzerinde tam hakimiyet sağlayamayacak düzeyde olması nedeniyle, bir “doğa hali”nin mevcut olduğundan bahsetmiştir (Heywood, 2013: 87). Klasik realizmde önemli bir yer tutan “insan doğası”na ilişkin varsayımlar ise şu şekildedir: Birinci olarak, “insan doğası”nın (yani özünün) eğitim ve öğretim ile oluşmadığı ve değiştirilemeyeceğidir; ikinci olarak, insanın doğuştan gelen bu doğası hasebiyle bir çatışma halinde içgüdülerin her zaman zekadan daha üstün geleceğidir ve son olarak insanlar arasındaki çatışmalar ne kadar egolarından kaynaklanan çıkar ve üstünlük elde etme çabalarına hizmet ediyor ve yeni çatışmalara neden oluyorsa, insanlar tarafından kurulan devletler yani egoların “kollektif egosu” da benzer şekilde hareket edecektir. Bunun bir

sonucu olarak da uluslararası ilişkilerde, çatışma ve savaş kaçınılmaz hale gelecektir (Heywood, 2013: 88).

Kaotik güç dağılımının sebep olduğu anarşik düzende hiçbir birey güvenlik içinde yaşama şansına sahip olamayacağı için, izafi güç toplumsal bir anlaşma ile daha üstün bir yapıya büründürülerek kolektif güce dönüştürülmüştür. Öyle ki, bu kolektif güç doğa durumundaki ferdi güçten bağımsız sorgulanamaz ve sınırlanamaz mutlak bir güçtür. Normatif değerlere, tanrısal bir iradeye veyahut toplumsal yönelimlere bağlı olmayan bu kolektif güç her şeye muktedir görülen devlettir (Arı, 2008: 177).

Klasik realistlere göre, birey düzeyindeki toplum sözleşmesi, uluslararası ilişkilerde yani devlet düzeyinde geçerli değildir. Nitekim, bu düzeni sevk ve idare edecek üstün bir otorite olmadığı gibi, devletleri buna zorlayacak herhangi bir kurallar manzumesi ve ödül/ceza sarkacı mevcut değildir (Arı, 2008: 178; Sözmezoğlu, 2005: 109). Bu nedenle, devletlerin herhangi bir yasa ya da moral değer dayatmak suretiyle kontrol altına alınması mümkün olmadığı için, devlet adamlarının bir moral/ahlaki değer üzerinde anlaşmasını ve bu moral/ahlaki değere uymak noktasında dirayetli olmalarını barışın sağlanması için daha önemli bir kriter olarak görmüştür (Sözmezoğlu, 2005: 110).

Realist teorinin farklı tonlarına göre ana aktör devlet olmakla birlikte, devlet dışı aktörler de teorinin gelişim evrelerini müteakip sınırlı bir şekilde yapılan analizlere dahil edilmiştir. Ancak, devlet baskın analiz birimi olma rolünü sürdürmüştür. Zira, devletin meşru sınırlar içerisinde güç kullanma yetkisine sahip ve ortak iradenin en somut hali olarak kabul görmesi bunun en önemli sebebidir. Buna göre, anarşik bir düzen içerisinde hayatta kalma ve varlığını sürdürebilme amacıyla olan devletin, hedeflerini gerçekleştirebilmesi için askeri ve ekonomik gücünü sürekli bir şekilde tahkim etmesi ve kabiliyetlerini arttırması kaçınılmazdır. Devletlerin kendilerini korumak için aldıkları önlemler ise, diğer devletler tarafından olası bir saldırıya hazırlık olarak görüleceği için, hazırlıksız yakalanmak istemeyen diğer devletler de kendi kabiliyetlerini arttırma yoluna gideceklerdir. Bu noktada, “güvenlik ikilemi” kavramı ortaya çıkmaktadır ki (Ersoy,2019:169), devletlerin eylemlerinde sadece sonuçlar değerlendirilmez ve fakat diğer alternatiflerin sonuçlarıyla mukayese edilerek realist eylemin çerçevesi çizilir. Netice olarak, ortaya ihtiyatlılık, yani

sonuçların menfi yanlarına tepkisellik ve olası etkilere karşı tedbirlilik kavramı devreye girmektedir (Morgenthau, 1970: 12).

Realizme göre, dış siyasette normatif olan tek şey, vatandaşın çıkarına olanı uygulamaktır. Ahlaki değerler konusunda kesin bir standardın olmadığı uluslararası ilişkilerde tek ahlaki standart vatandaşların kolektif yararındır (Heywood, 2013: 90). Siyasal realizm, rasyonel bir temelde hareket etmenin azami fayda ve asgari risk ile başarının moral motivasyonunu ve siyasal açıklanabilirliğini kolaylaştıracak sonuçlar doğuracağından hareketle, bir yönüyle doğal (olması gereken) siyaset ve pozitif (olan) siyaset ayrımı yapmıştır. Varolan dünyadaki siyasi yönelimlerin sonuçlarının her zaman için birbirleriyle uyumlu olmayabileceği üzerinde durmuştur (Morgenthau, 1970: 8).

Klasik realistlere göre uluslararası ilişkiler, insan doğasında bulunan objektif yasalarla idare edilen ve “güç olarak tanımlanan çıkar” kavramına dayanan bir düzen içerisinde ve zaman mefhumundan münezze bir nizam içerisinde, normatif değerlerden arınmış, bireysel çıkarlardan çok devletin çıkarlarını gözeten yönetsel kabiliyetler üzerinden şekillenen ve moral değerlerle açıklanamayan ancak ve ancak siyasal bir empati ile izah edilebilen bir sistemdir (Arı, 2008: 183).

Morgenthau tarafından güç temelde bir amaç olarak kabul edilmiş, politik ve siyasal hedeflerin gerçekleştirilmesinin güç elde etmek olduğu varsayılmıştır. Ona göre güç, “insanın diğer insanların zihinleri ve eylemleri üzerindeki denetimidir.” Morgenthau, devletlerin çıkarlarına hizmet eden eylemleri yapmasını veyahut karşı tarafı kendi çıkarlarına uygun eylemleri yapmaya zorlamasını gücün bir neticesi olarak kabul etmiş (Arı, 2008: 165) ve gücün öğelerini; “coğrafya, doğal kaynaklar, endüstriyel kapasite, askeri hazırlık derecesi, nüfus, ulusal karakter, moral değerler, diplomasinin niteliği ve hükümetin niteliği” olmak üzere dokuz başlık altında toplamıştır (Morgenthau, 1970: 140). Holsti ise gücü, diğer devletleri etkileme noktasında da değerlendirmiş, gücün, kendi istediği şeyleri yaptıran bir devletin bunu yaptırabilme kapasitesiyle orantılı olduğunu ileri sürmüştür (Arı, 2008: 167).

Klasik realistlere göre, devletler değişebilir. Ama çıkarlar bakidir. Bu nedendir ki, devletler çıkarlarını korumak söz konusu olduğu an eylemlerinde ahlaki olmak

mecburiyetinde olmadıkları ve uluslararası ilişkilerde tüm devletler tarafından kabul gören herhangi bir ahlaki yasalar manzumesi olmadığı için, sistem içerisinde çıkarlarının esneyebildiği ölçüde bir güç dengesi kurarlar (Arı, 2008: 185; Heywood, 2013: 89).

Çıkar kavramı; devlet adamının moral, ekonomik, toplumsal, dinsel vb. saiklerden arındırılmış bir şekilde kararlar alması gerektiğini temsil etmektedir. (Morgenthau, 1970: 4) Bu yaklaşıma göre bir devlet adamı, öncelikli hedefi ulusal çıkar olmakla birlikte, objektif yasaların da varlığı gereği şahsi ihtiraslarından ayırık bir şekilde karar verir. Morgenthau, İngiltere, SSCB ya da ABD'deki başkan değişimlerine karşın politik eğilimlerde ya da yönelimlerinde bir değişim yaşanmamasını bu duruma bir örnek olarak göstermiştir. (Feng ve Ruizhuang, 2006: 111; Morgenthau, 1970: 5)

Realistlere göre uluslararası ilişkilerde merkezi bir otorite veya organize bir şekilde yönlendirecek bir üstyapının yokluğu, devletleri kendilerini ve güçlerini koruma noktasında daha aksiyoner olmaya itmektedir. Devletlerin aksiyoner davranışlarının bir sonucu olarak, ortaya çıkan “güçler dengesi”, anarşi içerisinde düzeni sağlanmaktadır (Arı, 2008: 163). “Güçler dengesi”, caydırıcılık kazanma ve diğer güçler karşısında egemen olma isteği güden devletlerin bunu gerçekleştirebildikleri ölçüde dünya barışını sağlama yolunda başarılı olabilecekleri varsayımını gündeme getirmektedir. Zira bu varsayım, savaşın yıkım ihtimali arttıkça barışın sağlanma ihtimalinin de artacağı yönünde bir paradoks oluşturmaktadır (Sözmezoğlu, 106).

Koahane ve Nye ise, karşılıklı bağımlılık kavramı üzerinden hareketle devletlerin karar mekanizmalarını etkileyen şeyin sadece ekonomik ya da askeri kapasitelerinin olmadığını ileri sürmüşlerdir. Devletlerin farklı ölçülerde ve farklı nedenlerle birbirlerinin ekonomik varlıklarına ve doğal kaynaklarına olan ihtiyacın, bilhassa bu ihtiyaçların stratejik önemi haiz sektörlerde zuhur etmesinin ekonomik ve askeri kapasiteleriyle doğru orantılı bir yansıma doğurmayacağını savunmuşlardır. Devletlerarasındaki revabit (ilişkiler, bağlar) ne kadar karşılıklı ise, o nispette gücün kullanımı tahdid (sınırlama) edilecektir (Arı, 2008: 171).

Realist siyaset diğer bilimsel dalların siyasi meseleler üzerinde uygulanmasını ve onların değerleriyle açıklanmasını reddeder. Buna göre, kanuni, sözleşmeye veya teamüllere

vb. dayalı yollar ile çıkarımda bulunurken ya da ahlak (etik), toplumsal veya kültürel vb. değerlerden yola çıkarken aynı yöntemleri siyasetin üzerinde uygulamak doğru kabul edilmemektedir. Bu sebeple, devletlerin hareketleri ahlakilik ya da hukukilikle değil güç olarak kabul edilen çıkar temelinde değerlendirilmelidir (Morgenthau, 1970: 15).

Realist teorisyenler uluslararası ilişkileri ele alırken, devletlerin politika tercihlerini düşük politika ve yüksek politika olmak üzere ikiye ayırmışlardır. Bu ayrıma göre, güvenlikle ilgili olmak üzere, “askeri, siyasi ve ekonomik ilişkiler” yüksek politika olarak ve “eğitim, sosyal, kültürel ilişkiler vb.” düşük politika olarak nitelenmiştir. Bu bağlamda düşük politika konuları iç politikayı, yüksek politika konuları ise dış politikayı ifade etmektedir. Zira, klasik realist teorisyenler iç politik konulara analizlerinde yer vermemiş, sadece dış politik konular üzerinden teoriye açıklama getirmeye çalışmışlardır (Efeğil, 2012: 11).

Klasiklere göre, yüksek politika konularından siyasi alan her zaman için sonuç vermeyeceği ve devletler belirsiz uluslararası sistemde diğerlerine güvenemeyeceği için, karşı bir tehdit unsuru olarak caydırıcılık kazanmak adına askeri kapasitelerini geliştirmek ve revize etmek yoluna giderler (Carr, 2015: 154). Ancak, askeri kapasitenin artırılması, ekonomiden bağımsız bir şekilde düşünülemeyeceği için, devletler ekonomik alana gereken önemi vermek zorundadırlar (Carr, 2015: 166) . Devletler ekonomik kapasitelerini sadece askeri mülahazalarla da kullanmazlar. Zira, diğer devletleri köşeye sıkıştırmanın bir yolu olarak veya rakip oldukları devletlere karşı bir propaganda aracı olarak da askeri yöntemlerden daha çok ve öncelikli olarak, ekonomik yöntemlere başvurabilirler (Carr, 2015: 175-178) . Bu nedenle, siyasal, askeri ve ekonomik alanlar birbirinden bağımsız olarak değerlendirilemez.

1960'lı yıllarda zirve noktasına çıkan iki kutuplu uluslararası sistemin ve bu sisteme açıklama getirmeye çalışan özellikle davranışsalci yaklaşımın klasik realizme getirdiği eleştirilerin bir sonucu olarak, neorealizm (yapısal realizm) akımı ortaya çıkmıştır (Sözmezoğlu, 2005: 115). Temsilcileri arasında Robert Gilpin, Joseph M. Griceo, Joseph Nye, Robert Koahane, Cristopher Layne ve Kenneth Waltz gibi düşünürlerin olduğu neorealizm (Ersoy,2019:178; Sözmezoğlu, 2005: 113); uluslararası ilişkileri, devletlerin tekil çıkarları doğrultusunda hareket eden birey düzeyinden çıkararak tümevarım yöntemiyle

“benmerkezcilik” çerçevesinde açıklamaya çalışan klasik realizmden farklı olarak, sistem düzeyinden yola çıkarak kümülatif olarak ve tündengelim yöntemiyle açıklamaya çalışmıştır (Heywood, 2013: 86).

Neorealist yaklaşım tarihsel açıdan ilerlemeci değildir. Nitekim, bu teoriye göre devletlerin askeri, ekonomik, toplumsal veçhelerinde müspet veya menfi değişimler (dönüşümler) olabilir ve fakat uluslararası sistemin anarşik yapısı bir süreklilik arz eder. Yani, çıkarlar ve yaklaşımlar değişebilir, ama sistemin tarihsel süreç içerisindeki görünümü hep aynı kalmaktadır (Arı, 2008: 197). Neorealizm, bireyin habis doğasından yola çıkan ve bir kaos durumundan bahseden klasik realizmden ve bireyin iyi doğasından ve toplumsal sözleşme ile tesis edilen ideal bir düzenden bahseden idealizmden farklı olarak, uluslararası ilişkileri sistem/yapı üzerinden değerlendirmiştir (Arı, 2008: 187).

Waltz önderliğindeki neorealistler, klasik realizmden farklı olarak devletlerin amacının güç elde etmek olmadığını ve fakat kendilerini güvenlik altına almak isteyen devletlerin güçlerini maksimize etmeleri gerektiğini savunarak; gücü siyasal hedeflerin gerçekleştirilmesinin aracı olarak kabul etmişlerdir. Bu çerçevede, devletlerin çıkarlarına hizmet eden eylemleri yapması veyahut karşı tarafı yapmaya zorlaması gücün boyutuyla alakalı ibr durum olarak kabul edilmiştir (Arı, 2008: 165).

Neorealizmin savunucularından Mearsheimer'e ise gücü: “Bir devletin kullanımına elverişli maddi kaynaklardan veya belirli mal varlıklarından daha fazlası değildir, bir devletin etkin gücü nihai olarak o devletin askeri kuvvetleri ve onlara rakip devletlerin askeri kuvvetleri ile nasıl mukayese edildiğiyle ilgilidir” (Ersoy, 2019:170). ve amacı güç elde etmek olan devletler, anarşik düzen içerisinde diğerlerinin niyetlerinden emin olamayacakları için ve rasyonel bir aktör olarak büyük güçler, saldırgan bir askeri kabiliyet tesis edeceklerdir. Bu durumun, devletlerin birbirlerine kuşkuyla bakmalarına ve güvensizliğe, güvensizliğin kendi güvenliğini sağlamak adına güç oluşturmaya ve nihayetinde bekasının tek garantisi olarak gücün etkisini gören ve hisseden devletlerin en güçlü olmak için çabalayacağı yönünde bir davranış kalıbı geliştireceklerini ileri sürmüştür (Ersoy, 2019: 183). Bu noktada, Waltz’un yaklaşımının gücü bekanın korunmasında pasif bir etken ve araç olarak kabul etmesi nedeniyle savunmacı; Mearsheimer’in yaklaşımının ise, gücü bekanın sağlanmasında aktif bir ön şart/gereklilik ve amaç olarak görmesi

nedeniyle saldırgan olduğunu söyleyebiliriz. İkisi arasındaki esas ayrım, Waltz'un saldırılara karşı koymak adına güçlü olmayı; Mearsheimer'in saldırarak hakimiyetini kabul ettirmek adına güçlü olmayı tercih etmeleridir (Ersoy, 2019:184).

Neorealizme göre, iki kutuplu sistem; sistemin her iki tarafında yer alan güçlerin bu konumunu sürdürme isteğini kamçıladediği, az sayıdaki büyük gücün birbirleri ile çatışması ihtimalini azalttığı, yanlış analiz olasılığını azaltarak caydırıcılığı arttırdığı için, hareket alanına ve alternatif arayışlara yer bırakmayacak şekilde net çizgilerle ayrılmış bloklar sisteminin istikrarını destekleyici bir sonuç doğurur. Ancak, çok sayıda gücün yer aldığı çok kutuplu bir sistemde çatışma ihtimali oldukça fazla, alternatif ilişkiler ve bağ kurma olanakları görece daha çok, küçük güçlerin ittifaklar yoluyla büyük güçlerin konumuna göz dikme ihtimali daha fazla olduğu için, istikrarsızlık ve güvensizlik hakimdir (Heywood, 2013: 95; Nye ve Welch, 2010: 237).

Neorealizm uluslararası siyaseti korku üzerinden açıklamaktadır. Nitekim, klasik realizmi savunanlara göre insanın tekil arzularının sirayet ettiği devlet tek aktör olarak başkalarını hakimiyet altına almak üzere hareket eder ve odağında güç elde etme arzusu vardır. Buna mukabil, neorealizmde devletler başkalarının güç ya da kabiliyetlerindeki artışı bir tehdit olarak görür ve bu egemenlik altına girme korkusunu tetikler ve korkan taraf hakimiyet sağlama aracı olarak gücünü artırma yoluna gider (Arı, 2008: 156).

Waltz, iç ve dış politikayı birbirinden ayrı alanlar olarak değerlendirmiştir. Bu minvalde, özellikle karşılıklı bağımlılık üzerinden uluslararası ilişkilere açıklama getiren yaklaşımları, dış siyasetteki anarşik yapıyı, iç siyasetteki hiyerarşik yapıya benzetmekle eleştirmiştir. O'na göre iç siyasette, ödül ve ceza vermeye ve herkesin uymak zorunda olduğu kararlar almaya muktedir olan devlet otoritesi hiyerarşik bir düzen içerisinde hükmeder. Ancak, klasik realizmin de öne sürdüğü gibi devletlerarası ilişkilerde böyle bir hiyerarşi söz konusu değildir. Bilakis, anarşi mevcuttur (Sözmezoğlu, 2005: 117).

Klasik realistler uluslararası ilişkilerde, güç dengesinin oluşmasında ve dengenin sağlanmasında ya da bozulmasında devlet adamlarının kararlarının etkili olduğunu savunurlarken, neorealistler sistemin bozulsa dahi güç dengesini yeniden sağlayacak bir özelliğe sahip olduğunu ileri sürmüşlerdir. Buna göre, anarşi içerisindeki istikrar, denge

bozulduğunda yeni istikrar sağlanıncaya kadar ortadan kalkmakta ve sistem tarafından yeniden dengeye oturtulmaktadır. Yani, devletler değil sistemin kendisi bir otokontrol sağlayarak her durumda devletleri dengeyi sağlamaya itmektedir (Ersoy, 2019: 171).

Waltz'a göre devletleri birbirinden ayırıştıran şey kabiliyetleri, ortak kılan şey ise menfaatleridir. O'na göre tek aktör devlet değildir. Ancak, diğer aktörlerin devreye girebilmesi ya da devrede olması ana aktör olan devletin, onların sistemin içerisine girmesine izin verdiği ya da vermediği ölçüde değişmektedir. Waltz, devletlerin kabiliyetlerini demografik, topografik, ekonomik, jeolojik imkan ve kaynakları ile askeri güç ve siyasi meşruiyet ve hakimiyet gibi özelliklerin belirlediğini savunmuştur. Binaenaleyh, devletlerin bu açılardan kendi içlerinde ve birbirleri arasında homojen olmamakla birlikte, oluşturdukları anarşik yapının bir kaos ile sonuçlanmamasını ise "güç dengesi teorisi" ile açıklamıştır (Ersoy, 2019:182).

Robert Koahane ise, neorealizme daha farklı bir boyut kazandırmıştır. Uluslararası ilişkileri açıklamada, "hegemonya" ve "rejim" kavramlarına yönelik Koahane, uluslararası sistemde başat bir gücün kendi düzenini kurup, yönlendirebileceği uluslararası kısmi hiyerarşik yapının da mevzubahis olabileceğini ileri sürmüştür. Buna göre, devletler hegemonik bir gücün etrafında "alışkanlıktan" veyahut "rasyonel tercihler"den dolayı birleşerek, onun yönlendirmesi ile hareket edebilirler. Koahane, buna yönelik devletlerin davranışlarını ekonomik, ticari, siyasi vb. sebeplerle açıklamış ve Waltz'un tutarsız olmakla eleştirdiği karşılıklı bağımlılıktaki artışın bu gelişmeye neden olduğunu savunmuştur (Sözmezoğlu, 2005: 119).

Gilpin de Waltz'a benzer bir şekilde, uluslararası ilişkilerdeki güç dengesi kavramının ve anarşi içerisindeki uyumun nasıl oluştuğuna dair neorealist akıma katkıda bulunmuştur. Nitekim, ona göre devletler iç siyasal değişimlerin, teknolojik ve askeri dönüşümlerin veyahut çıkar tanımlamasındaki değişimlerin ya da çıkarın özündeki değişimlerin uluslararası sistemde bir rejenerasyona sebep olduğunu savunmuştur. Bu açıdan, devletler fayda-maliyet analizi çerçevesinde değerlendirdikleri ilişkilerini hakimiyet kuran devletin bu hakimiyeti kaybetmesi ya da yeniden sağlamak istemeye çalışmasıyla, vazgeçtiği değer ile kazandığı hakimiyet eşitleninceye, daha az maliyetle daha fazla kazanç sağlanıncaya, anarşi düzenli bir anarşi noktasına ulaşıncaya veya kazancı aşan maliyetli

denge daha az maliyetli bir hal alıncaya kadar çatışma yaşanır. Bu çatışma, sistem kendini devam ettiremediği noktada ortaya çıkar ve egemen güçlerin oluşturacağı yeni statüko kırılıncaya kadar devam eder. Nitekim, statüko da bu denge bozuluncaya kadar varolur. Yani, uluslararası ilişkilerde statüko (denge)-çatışma-statüko (denge) kuralı vardır diyebiliriz (Arı, 2008: 198).

Neorealizme göre, diğer devletlerin güçleri ve niyetleri hakkında tam bir bilginin olmadığı uluslararası ilişkilerde belirsizlik mevcuttur. (Arı, 2008: 192, Mearsheimer, 2016: 73). Niyetlerdeki bu belirsizlik, devletlerin ihtiyaçlarını kendilerinin karşılama ve diğer devletlere güvenmemesi anlamındaki “kendi kendine yardım (self-help)” kavramını ortaya çıkarmaktadır (Heywood, 2013: 93).

Devletler, tüm devletlerin askeri kapasiteleri tehditkar ve saldırgan bir özelliğe sahip olduğu için, niyetlerdeki belirsizlik nedeniyle, rakiplerinin yayılmacı veya statükocu olup olmadıkları noktasında kesin bir kanıya sahip olamazlar. Zira, saldırıya hazırlanmak üzere hareket eden bir devlet bu emelini saklayabilir, farklı nedenler öne sürerek ana hedefini gizleyebilir ya da tam aksi bir şekilde aleni olarak da gücünü tahkim edebilir veya saldırgan görünen devlet sadece kendini korumak amacıyla, kapasitesini artırma yoluna da gitmiş olabilir. Buna mukabil, söz konusu devlet rakibinin niyetini yanlış yorumladığı için çatışmayı ilk tetikleyen taraf olma yolunda da ilerleyebilirler (Mearsheimer, 2016: 74). Sonuç olarak, herhangi bir devletin savunma amacıyla gerçekleştirdiği güç tahkiminin diğer aktörler tarafından tehdit olarak algılanması ve onları da kendi güçlerini arttırmaya yönlendirmesi nedeniyle “güvenlik ikilemi” kavramı ve buna bağlı olarak devletlerin kazançları arasında bir korelasyon kurarak kendi konumlarını güçlendirme noktasında yaşadıkları kaygıyı niteleyen “görelî kazanç” kavramı ortaya çıkmaktadır (Heywood, 2013: 93).

İlk olarak, John Hertz tarafından kavramsallaştırılan “güvenlik ikilemi” kavramı, bireylerin davranışlarından yola çıkarak devletlerarası ilişkilerdeki şüphe ve korku unsurlarının, devletlerin güçlerini arttırmak için hareket etmelerine neden olacağı anlamında kullanılmıştır (Feng ve Ruizhuang, 2006: 115). Charles Glaser ise, “güvenlik ikilemi” kavramına farklı bir bakış açısı getirmiştir. Ona göre, güvenliği sağlama amacını aşarak daha farklı arzular peşinde koşan devletler, “rekabetçi politikalar” uygulanmak suretiyle

caydırılabilecektir. Çünkü, rakibinin potansiyelini gören saldırgan devlet “güvenlik ikilemi”ne gireceği için, çatışmaya girmekten kaçınarak uzlaşmacı bir tavır sergilemeye başlayacaktır (Feng ve Ruizhuang, 2006: 116).

Kenneth Waltz, uluslararası siyasetin yapısını tanımlarken, iki farklı kavram kullanmaktadır. Bunlardan ilki, uluslararası sistemde devletlerin sahip oldukları farklı güç dağılımları ile kabiliyetlerinin anarşi içerisinde düzeni sağlayan temel faktörü olan “düzenleyici ilke”dir ki, bunlar bir devletin diğer devletler ile ilişki kurmasını sağlayan bir takım temel ilkelerden ibarettir. İkincisi ise, uluslararası sistemin anarşik yapısından bağımsız olarak devletlerin görelî “yeteneklerinin dağılımı”dır (Griffiths vd., 2011: 60). Buna göre, sistem anarşiktir, ancak temel aktör konumundaki devletlerin en başta beka olmak üzere çeşitli noktalardaki amaçları, bu anarşik sistem içerisinde düzenin sağlanmasına zemin hazırlar. Zira, sistemin içerisindeki her bir aktör birbiriyle güç bağlamında olmasa dahi eşittir ve bir emir alan-emir veren ilişkisi yoktur. Bununla birlikte, çeşitli amaçlar farklı ilişki biçimlerini, farklı ilişki biçimleri de düzenli bir anarşiyi beraberinde getirmektedir (Ersoy, 2019: 180).

Netice itibariyle, temelleri oldukça eskilere dayanan realizm akımı, I. Dünya Savaşı'nın ardından uluslararası ilişkiler alanında etkisini arttırmış ve 1930'lu yıllarda baskın bir teori haline gelmiştir. Özellikle, II. Dünya Savaşı'nın yaşandığı yıllarda etkisini arttıran teori, yapısalcıların eleştirileri ile birlikte ilk dönüşümünü yaşamış ve 1960'lı yıllarda Kenneth Waltz'ın görüşleri çerçevesinde şekillenen neorealizm akımına evrilmiştir. Ancak, 80'li yıllarının sonundan itibaren yaşanan dönüşüm ve 1991'de yıkılan duvar(lar) iki kutuplu sisteme endeksli analizler yapan neorealizmin de etkisini yitirmesine neden olmuş ve realizm akımı bir dönüşüme daha uğramıştır: "Neo-klasik realizm".

2.2. Neoklasik Realizm

Thomas Christensen, Aeron Friedberg, Randall Schweller, Jack Snyder, William Wohlforth ve Fareed Zakaria tarafından desteklenen ve 1990'lardan itibaren iki kutuplu dünyanın sona ermesini müteakip ortaya çıkan sistemsî gelişmeler ve uluslararası siyasetteki dönüşümler ışığında uluslararası ilişkilere yeni bir yorum getirmeye çalışan neoklasik realizm, 1998 yılında Gideon Rose tarafından “Neoclassical Realism and Theories

of Foreign Policy” adlı çalışma ile kavramsallaşmış, devletlerin yapısal özelliklerinin ve maddi güçlerinin dış politikalarına etkisini incelemiştir (Ersoy, 2019: 185).

2.2.1.İç Politikanın Dış Politika Üzerindeki Etkisi

Neoklasik realistler ve neorealistler sistemik baskıların dış politika davranışlarını etkilediği hususunda mutabakat sağlamışlardır. Ancak, “uluslararası rekabet”in getirmiş olduğu baskının “ideolojik tercihlerden ya da iç politik baskılardan daha ağır” olduğu hususunda fikir ayrılığına düşmüşlerdir (Zakaria, 1992: 180). Nitekim, devletlerin salt dış baskılarla hareket etmediğini ileri süren neoklasik realistler; devletlerin dış ilişkilerindeki kümülatif sistemsel gelişmelerden kaynaklanan girdileri, iç siyasal sistem ve karar alma mekanizmaları ile politika yapma süreçlerinin içerisinde absorbe etmek suretiyle, ne yönde bir dış politika çıktısına dönüştürdükleri üzerinde durmuşlardır (Schweller, 2004: 164).

Neoklasik realizm, özellikle iç politika-dış politika ayrımı yapan klasik realizmden ve “güç dengesini” önceleyen neorealizmden farklılık arz etmektedir. Bu çerçevede, kendisinden önceki her iki yaklaşım gibi dış politikayı sistem üzerinden bir açıklama yoluna giderek uluslararası ilişkileri anlamaya çalışırken, diğerlerinden farklı olarak iç politikayı da bu sürece dahil etmiştir. Binaenaleyh, Jack Snyder, “Myths of Empire: Domestic Politics and International Ambition” adlı eserinde, uluslararası ilişkilerde iç ve dış politikanın birbiriyle etkileşim içerisinde olan alanlar olduğundan bahsetmiş ve iç politikayı büyük stratejinin (plan) bir parçası olarak görmüştür (Snyder, 1991: 10).

Snyder iç siyasi fraksiyonların birbirleriyle eşgüdüm içerisinde hareket etmeleri neticesinde yönetimi ele geçirmelerinin bir sonucu olarak, devletlerin aşırı yayılmacı emellere gark olabileceğini ve propaganda araçlarının bu gruplar tarafından aktif bir şekilde kullanılmaya başlamasıyla birlikte de fasit bir daire içerisinde yayılmacı hedefler enflasyonunun oluşacağını ileri sürmüş ve bu gelişmenin devletleri kendilerine zarar vermelerine neden olacak aşırı yayılmacı emellerini hayata geçirmeye iteceğini ifade etmiştir (Ersoy,2019: 186).

Fareed Zakaria ise, “Realism and Domestic Politics: A Review Essay” adlı makalesinde, SSCB'nin yıkılması ile uluslararası ilişkilerin incelenmesinde, devletlerin dış

politikanın ana aktörü olma özelliğini yitirdiğinin bir gerçeklik olduğunu iddia etmiş ve sistemik etkenlerin, iç etkenlerin ve devlet dışındaki aktörlerin bir arada değerlendirilmesi gerektiğini savunmuştur. Ona göre, bilim adamları siyaseti incelerken, özellikle dış politikaya odaklanarak “devletlerin kapısının ardındaki” konularla ilgilenmeyi farklı bir uğraş alanı olarak değerlendirmişlerdir. Esas amacı dış politika ile iç politika ayırımına son vermek suretiyle bu iki alanı entegre etmek olan Snyder'i, eksik yönleri olmasına rağmen desteklediğini belirten Zakaria; Snyder'in savlarının gelecekteki çalışmalar için temel oluşturması ve teorisyenlerin “sistemik baskıları tam olarak hesaba katan yerel açıklamalar oluşturmaya çalışması” gerektiğini savunmuştur (Zakaria, 1992: 178).

Zakaria yayılcılık kavramını da ele alarak, neoklasik realizme katkıda bulunmuştur. Bu çerçevede, devlet ve milleti birbirinden ayırarak, “devlet gücü”nü, devletin amaçlarını gerçekleştirebilmek adına “milli gücü kullanabilme kabiliyeti” anlamındaki “devlet kuvveti” ile “milli güç”ün bir birleşimi olarak tanımlamıştır ki, devlet gücü (Ersoy,2019: 187); “ulusal gücün hükümetin amaçları için çıkarabileceği kısımdır ve merkezi karar vericilerin amaçlarına kolayca ulaşabilmelerini yansıtır” (Rose, 1998: 162) Bu yaklaşımda, devlet adamları uluslararası ilişkilerin başat aktörü olarak görülmüştür. Devletlerin yapısal özellikleri çerçevesinde gücü kullanmaya yetkili devlet adamlarının tehdit algısındaki değişimler veya devlet gücündeki artışa bağlı olarak aldıkları kararların uluslararası ilişkilerin gidişatını belirlediği savunulmuştur. Zira, bu yaklaşıma göre, devletlerin artan iç güçlerini dış siyasi menfaatlere dönüştürme eğilimleri, yayılcılık emellerini arttıracaktır. (Ersoy,2019: 187).

Stephan van Evera da devletlerin uluslararası ilişkilerini incelerken özellikle iç dinamiklere ve devlet adamlarının dış dünya algısı ile güç dağılımındaki değişime olan tepkilerine odaklanmıştır. Onun yaklaşımına göre, devletler devlet adamlarının “iyimser önkabulleri, ilk saldıran olma avantajı, fırsatların ve karşı tarafın açıklarının değerlendirilmesi, kaynaklar üzerindeki denetimin opsiyonel olarak artırılması ve az maliyet ile revizyonist emellerin yerine getirilme ihtimalinin oluşması durumunda” savaşı tercih edeceklerdir (Ersoy,2019:189).

Neoklasikler, dış politikanın oluşturulması sürecinin, sadece fiziksel kaynakların veya mevcut kuvvetlerin görece miktarlarına değil, karar vericilerin güç algılamalarına da

bağlı olduğu üzerinde durmuştur. Bu yaklaşım, realist teorideki “rasyonel devlet” anlayışının varlığını korumakla birlikte, “kısa ve orta vadede ülkelerin dış politikalarının nesnel maddi güç eğilimlerini yakından veya sürekli olarak takip etmeyebileceği”ni ileri sürmüştür. Zira, neoklasiklere göre, karar vericiler her zaman kaynaklar üzerinde yönlendirme yetkisine sahip olmadıklarından, güç analizi yapılırken, “devletlerin toplumlarına göre gücü ve yapısı da incelenmelidir.” Binaenaleyh, dış politikada kullanılacak kaynaklar devletlerin yapısına göre farklılık göstereceği için, farklı yapılar farklı davranışlar doğuracaktır (Rose, 1998: 147). Schweller, “Devletlerin dış çevrelerindeki benzer değişikliklere tepki verme biçimlerindeki çeşitlilik, ilgili siyasi ve sosyal aktörlerin tercihlerine ve bu aktörler için kısıtlamalar ve fırsatlar oluşturan toplumun ve hükümetin benzersiz yapısal özelliklerine bağlıdır.” diyerek bu yaklaşımı desteklemiştir (Schweller, 2004: 168).

Waltz'un, teorilerin “özerk alanlar” oluşturmak suretiyle, bu “özerk alanların mantığıyla” ilgilenmesi gerektiği yönündeki yaklaşımını, dış politikanın dış ve iç faktörler tarafından yönlendirildiğini savunarak reddeden Rose; böylesi “özerk alanların” oluşturulamayacağını, teorik bir açıklama getirmenin mümkün olmadığı noktada da sınırları belirli durumlara tatbik edilebilecek “analiz” ve “hesaplar” yapılabileceğini ileri sürmüştür. Rose bunları üçe ayırmıştır: İlk olarak, devletlerin iç dinamiklerinin dış politika üzerindeki etkilerini ele alarak, demokratik olsun veya olmasın tüm devletlerin dış politikalarının anlaşılması için en iyi yolun iç politikaya bakmak olduğunu savunan “innenpolitik (iç politikanın önceliği) teoriler”dir. Rose, “innenpolitik” teorileri dış politikayı başlattığı nokta açısından eleştirmiş, dış politikanın tek bir faktör tarafından şekillenmediğini ve devletlerin diğerlerine karşı “görelî maddî gücü”nün dış politika analizinin temeli olması gerektiğini savunmuştur (Rose, 1998: 149).

Tablo 2

Rose'a göre teorilerin genel varsayımları (Rose, 1998: 154).

Teori	Uluslararası sistem görünümü	Birimler	Nedensel mantık
İnnenpolitik teoriler	Önemsiz	Oldukça farklılaşmış	İç faktörler→Dış Politika
Saldırgan realizm	Ara sıra önemli, anarşinin etkileri değişkeni	Oldukça farklılaşmış	Sistemik ya da İç → Dış Politika Etkiler Faktörler Uygulamada sırasıyla doğal ve doğal olmayan davranışları yönlendiren iki bağımsız değişken grubu
Savunmacı realizm	Çok önemli, Hobbesiyen anarşi	Farklılaşmamış	Sistemik Etkiler→Dış Politika
Neoklasik realizm	Önemli, anarşi karanlıktır	Farklılaşmış	Sistemik → İç → Dış Politika Etkiler Faktörler Bağımsız değişken ara değişken

İkinci olarak, uluslararası sistemin güvenlik açısından kıt olduğu bir ortamda çıkarlarının peşinde koşan devletlerin özellikle askeri kapasitelerini arttırmalarının, güvenliğini idame ettirmek isteyen rasyonel devletlerin karşı saldırganlıklarını tetikleyeceğini ve bu nedenle, devletlerin yapısı ne olursa olsun ve iç dinamikleri nasıl olursa olsun rasyonel ise, benzer tepkiler vereceklerini emreden “saldırgan realizm” ve son olarak, sistemsel faktörlerin bazı devletlerin davranışlarını etkilerken bazılarında tesir etmediğini, uluslararası sistemdeki anarşik düzenin sürekli bir güvenlik tehdidi yaratmadığını, “normal devletlerin” deneyimleri ile güvenlik bolluğunun farkına varacaklarını ve bunun bir sonucu olarak da devletlerin bir gevşeme sürecine gireceklerini, nadir olarak ortaya çıkan tehditlere ise zamanında karşılık vermek suretiyle “dengeleme” aşamasına kadar geniş bir yelpazede hareket alanı sağlayacaklarını savunan “savunmacı realizm” (Rose, 1998: 149). Rose,

neoklasik realizm ile bu üç teorik yaklaşım arasındaki farkı, Tablo.2'deki şekliyle detaylandırmıştır.

2.2.2.“Tehditleri Dengeleme”

Neoklasikler, klasik realist teori tarafından ortaya sürülen “doğa yasası” kavramı ile neorealistler tarafından ortaya atılan “güç dengesi” kavramı üzerinden, uluslararası dengeyi doğa durumunun bir sonucu olarak ya da onun bir zorunluluğu olarak gören Morgenthau'yu, Waltz'ı, Cristopher Layne'yi, Arnold Wolfers'ı ve Mearsheimer'i eleştirmiş ve onların bu yaklaşımını temel bir yanlışlık olarak değerlendirmişlerdir (Schweller, 2004: 1602-163).

Neorealizmin uluslararası politikada devletlerin ana amacının veyahut temel yöneliminin güç dengesi kurmak olduğu yönündeki temel varsayımlarını da yadsıyan Scheweller'e göre, devletleri asıl harekete geçiren şey, uluslararası sistem içerisinde devletlerin güvenliğini ya da bekasını tehlikeye düşürecek “açık bir tehdidin meydana gelmesi” ve etkilerinin rasyonel bir biçimde hissedilmesidir. Bu varsayımını ileri sürerken çeşitli örnekler veren Schweller; Nazi Almanyasına karşı SSCB, İngiltere, Fransa, ABD ve İtalya gibi devletlerin oluşturduğu birliğin amacının, tehdidi ortadan kaldırmak ya da onu belirli açılardan pasifize etmek hedefiyle hareket etmek olduğunu söylemiştir. Yine başka bir örnekte Napolyon dönemi Fransasının yükselişine mukabil, çevresindeki ülkelerin bu yükselişi dengelemek amacıyla hareket etmediğini ve bir tehdit algısının oluşmadığını ileri sürmüştür ki, benzer bir durumun II. Dünya Savaşı sonrasında da yaşandığını savunmuştur (Schweller, 2004: 160).

Schewellere'e göre, “dengeleme, bir devletin yağmacı bir devlet tarafından doğrudan tehdit edilmediği, ancak uzun vadeli güvenlik çıkarlarını korumak için yine de ona karşı denge kurmaya karar verdiği” bir durumu içerir. Buna göre;

Dengeleme, bir yabancı güç veya koalisyon tarafından devletin toprak işgalini veya siyasi ve askeri egemenliğini önlemek veya caydırmak için, iç seferberlik veya ittifakların oluşturulması yoluyla askeri gücün yaratılması veya toplanması anlamına gelir (...) Bu nedenle, devletlerin potansiyel bir savaşa hazırlık olarak askeri donanımlarının birbirlerini hedef almalarını gerektirir. Eğer iki devlet yalnızca üçüncü taraflara karşı bağımsız bir eylem amacıyla silah üretiyorsa, denge sağlamıyor demektir (Schweller, 2004: 166).

Stephen M. Walt da Schweller'in denge konusundaki yaklaşımını desteklemiştir. Bu çerçevede, devletlerin ve devlet adamalarının güç dengelemekten daha çok “tehditleri engelleme ve dengeleme” güdüsüyle hareket ettikleri üzerinde duran Walt, devletlerin politikalarını belirleyen şeyin uluslararası ortamdaki “tehdit algısı” ve “müspet ya da menfi beklentilerin yöneticiler üzerinde bıraktığı etki” olduğunu söylemiştir. Bu minvalde, devletlerin; kümülatif güçlerini saldırıya yöneltebilecekleri güçleri ile orantılı bir şekilde arttırdığı, bu saldırgan güçlerini kullanma yönünde bir eğilim gösterdiği ve en nihayetinde bu eğilimini yansıtabilecek ölçüde coğrafi yakınlık barındırdığı boyutta, tehdit oluşturma paritelerini de arttıracaklarını savunmuştur. Bunun neticesinde, devletler iki seçenek arasında tercihte bulunacaklardır: Tehdit edildiklerini düşündükleri odağa/odaklara karşı rakip bir cephe kurarak, farklı bir tehdit odağı oluşturmak suretiyle “tehditleri dengeleme” veyahut o gücün etki alanına girerek, birlikte hareket etmek suretiyle “peşine takılma” (Ersoy,2019: 186).

Schweller'e göre dengeleme dörde ayrılmaktadır: Birincisi, pasifize edilmesi mümkün olmayan bir saldırganın yükselen devlet gücünün dengelenmesi anlamındaki “basitçe uygun dengeleme”dir ki, bu noktada dengeleyici devletin askeri yetenekleri ve kapasitesi büyük önem arz etmektedir. İkincisi, yanlış analizden kaynaklı olmak üzere, saldırgan tarafın yani tehdit unsuru olarak kabul edilen devletin, kabiliyetlerinin olağandan fazla bir şekilde görülmesi ile ortaya çıkan “aşırı (uygun olmayan) dengeleme”dir ki, bu durum karşılıklı bir silahlanma yarışına ortam hazırlar. Üçüncüsü, “geçişirme, çoğunluğa katılma, yatıştırma, angajman, mesafe koyma veya saklanma” gibi yöntemlerle ortaya çıkan, bir anlamda tehdidi “yadsıma” ya da “kanıksama” denilebilecek “dengesizlik” durumudur ki, bu durumda devletler dış politika hedeflerine göre, diğer devletlerin saldırgan güce karşı galip gelmesini bekleyebilir veyahut saldırgan güçle birlikte hareket ederek durumdan fayda sağlamaya ve revizyonist emellerini hayata geçirmeye çalışabilir. Ancak, bu iki durumda da devletin saldırgan karşı bir hamlesi söz konusu değildir (Schweller, 2004: 167). Dördüncü ve son olarak, devletin tehdit oluşturan bir saldırgan karşı ortaya koyduğu dengeleme girişimlerinin kifayetsiz kaldığı, yeterli etkiyi gösteremediği ve daha çok çaba sarfetmesini gerektiren “yetersiz dengeleme (dengesizlik)” durumudur ki, bu durumda olmaması gereken bir savaş meydana çıkar ya da mevcut olan savaşta daha çok kayıp meydana gelir (Schweller, 2004: 168).

2.2.3.Görelî Maddî Güç

“Neoklasik realizm”i, “innenpolitik”, “saldırgan” ve “savunmacı” teorilerin bir kombinasyonu olarak değerlendiren Rose'a göre, neoklasik realizm iç ve dış değişkenleri aynı anda analize dahil etmekte ve bu yaklaşımlardan alınan görüşleri güncelleyerek ve sistemleştirerek, onlardan bağımsız ve daha kapsayıcı yeni bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Zira, bu yaklaşımın “bir ülkenin dış politikasının kapsamının ve hırslarının her şeyden önce uluslararası sistemdeki yeri ve öncelikle görelî maddî güç yetenekleri tarafından yönlendirildiğini” savunduğu için gerçekçi, “bu tür güç yeteneklerinin dış politika üzerindeki etkisinin dolaylı ve karmaşık olduğunu, çünkü sistemde baskıların birim düzeyinde araya giren değişkenler aracılığıyla çevrilmesi gerektiğini ileri sürdüğü” için neoklasik olduğunu savunmuştur (Rose, 1998: 146; Taliaferro, 2000:134).

Görelî güç kavramı ilk olarak, 1980'lerde Robert Gilpin, Paul Kennedy ve Michael Mandelbaum'un birkaç yüzyıl boyunca geniş kapsamlı uluslararası politika çalışmaları için düzenleyici ilke olarak “görelî gücü” kullanmalarıyla ortaya çıkmıştır. Buna göre, kaosun arkasında bir düzenlilik mevcuttur. Benzer güvenlik politikaları benzer konumdaki devletlerde sistem içerisinde tekrarlanır. Ayrıca, devletler zenginlikleri ve güçlerinin büyüklüğü ölçüsünde çevre üzerindeki denetimini arttırmaya çalışır (Rose, 1998: 155).

İkinci dalga, Aeron L. Friedberg ve Melvin P. Leffler'in görelî güçteki değişikliğin bir ülkenin dış politikasında yapısal bir değişikliğe yol açtığını tartışan çalışmalardan meydana gelmiştir. Buna göre, devlet adamları sadece görelî güce göre ya da yeteneklerindeki değişikliğe göre değil, entelektüel, örgütsel ve iç politik değişikliklere göre de karar vermelidir. En önemlisi değişen yeteneklerin politika yapıcıların dış tehdit, çıkar ve fırsatlar hakkındaki algılarını yönlendirmeye nasıl yardımcı olduğunu göstermişlerdir (Rose, 1998: 156).

Neoklasikler bu iki dalgayı devam ettirmek suretiyle, devletlerin ve onları yönetenlerin her daim rasyonel karar aldığı yönündeki mekanik bir önkabule karşı çıkmaktadırlar. Nitekim, yönetimi elinde bulunduran devlet adamlarının kendi görelî güçlerini ölçme konusunda uluslararası güç dağılımından etkilenmesinin kaçınılmaz olduğu ve bu nedenle devlet adamlarının algılarının incelenmesi gerektiğini savunmaktadırlar

(Rose,158). Bu varsayıma örnek olarak, 1940-1980 yılları arasında devletlerin ve devlet adamlarının görece gücü algılamadaki farklılıklardan dolayı savaşa gitmeyi tercih etmeyip, güç kaynaklarını takip etmeleri gösterilmiştir. Netice itibarıyla, her güç kaymasında yeniden konumlarını belirlemişler ve bu dur-kalk şeklinde devam etmiştir (Rose, 1998: 159).

Neoklasik realist yaklaşıma göre uluslararası ilişkilerde, “toplumla devlet arasındaki ilişkiler, siyasi ve askeri kurumlarının kapasiteleri, seçkinlerin uyumu ve devlet adamlarının iç ve dış siyasette politikaların belirlenmesi noktasında fırsatları görebilme ve tehditleri değerlendirebilme kabiliyetleri” önem arz etmektedir (Ersoy,2019: 185). Bu yaklaşımın bir sonucu olarak, Schweller, uluslararası ilişkileri analiz etme noktasında, “Seçkinlerin mutabakatı, hükümet veya rejimin kırılabilirliği, sosyal uyum ve seçkin uyumu” olmak üzere dört temel birim düzeyi belirlemiştir. Buna göre, “Elit mutabakatı ve uyumu, öncelikle devletin dengeleme isteğini etkilerken, hükümet/rejim kırılabilirliği ve sosyal uyum devletin bu görev için kaynak çıkarma yeteneğini etkilemektedir.” Schweller bu açıklamasıyla, Waltz'un ve diğer yapısalcılarının ortaya attığı güç dengesi teorisinin kalıplaşmış şeklini yererek, görece güçteki değişkenliklerin politika değişimlerine etkisini ele aldığını ileri sürmüştür (Schweller, 2004: 169).

Seçkinlerin uyumu noktasında, spesifik bazı yaklaşım farklılıkları, ideolojik ayrılıklar veyahut çıkar temelindeki görüş farklılıkları politika yapım sürecinde etkili olmaktadır. Ancak, dengeleme politikasının getireceği ekstra maliyetin veyahut tek başına dengelemenin mümkün olmadığı noktada ittifaklar yoluyla sağlanmak istenen dengeleme politikası nedeniyle ortaya çıkacak güç paylaşımının, devletleri bu politikadan uzaklaştırabileceği hususu hakim olmakla birlikte; uluslararası sistemde tehlike algısının az ya da hiç olmadığı siyasal ortamların, devletleri yeni stratejik ve cüretkar atılımlarda bulunmaya teşvik edeceği ve onları dengeleme arayışlarına sevk edeceği, seçkinler arasında genel kabul görmüştür (Schweller, 2004: 172).

Diğer yandan “meşruiyet” konusu da politika yapım sürecindeki en önemli etkenlerden biri olarak kabul edilmiştir. Buna göre, siyasal iktidarını metazoriye dayandıran, her an müdahale edilme korkusu içinde ve tehditler altında yönetmeye çalışan veyahut iktidarının güç kaynağını koalisyon benzeri paylaşılmış bir siyasal arka plana dayandıran siyasal iktidarların, yaşadığı muktadirlik sorununun; bu iktidarların, tehlikeleri algılama ve

karşı koyma kapasitelerini minimize edeceği yönünde bir çıkarım da yapılmıştır. Binaenaleyh, meşruiyeti tam, iç sistemle ilgili korkuları bulunmayan ve kamuoyunun ağırlıklı çoğunluğu tarafından desteklenen bir hükümetin, hareket kabiliyeti ve serbestisi daha fazla olacağı için, “dengeleme” kabiliyeti de buna bağlı olarak artacaktır (Schweller, 2004: 174).

“Sosyal uyum” ise, her zaman mevcut olmayabilir. Nitekim, toplum barış dönemlerinde seçkinlerin de yönlendirmesiyle çok derin ve farklılıkların ön plana çıkarıldığı, merkezden uçlara doğru sıralanmış ve dengeli veya dengesiz, ılımlı veya radikal hiziplere bölünmüş olabilir (Heywood, 2010: 31-33). Ancak, tehdit ortaya çıktığında ve onun hem seçkinler düzeyindeki hem de sosyal düzeydeki algısı netleştiğinde veya bu algının etkisi tasdi (rahatsız) edici boyutlara ulaştığında toplum mobilize olur ve kendi kutsallarına, mal varlıklarına, geleneklerine vb. değerlerine dokunulmasını istemez. Bu durum, daha önce birbirlerine karşı menfi davranışlar sergileyen grupların, ortak amaca yani varoluşa ve kendini koruma dürtüsüne kanalize olmalarına ortam hazırlar. Ancak, bu durumun tam aksi de mümkündür. Nihayetinde, iç parçalanmışlığı fazla bir devlet, onu hakimiyet altına almak isteyenler için de çeşitli fırsatlar barındırmaktadır ki, tehdit edici unsurla ortak çıkarı bulunan bir hizip yeterince güçlüyse ve saldırgan tarafından doğru bir şekilde desteklenirse, yıkıcı bir etkiye neden olabilir. Zira, bu duruma iki örnek verebiliriz: Müspet manada, Pers saldırılarına karşılık Yunan şehir devletlerinin ortak düşmana karşı birlikte hareket etmeleri; menfi manada, Osmanlı'nın dağılma sürecinde iç dinamiklerinin, en sarıh örneği Balkanlarda görülen, kullanılarak yıpratılması ve aynı anda birçok cepheden vurulmak suretiyle yönetebilme ve bir arada tutabilme kabiliyetinin elinden alınması (Schweller, 2004: 176-178).

Bu noktada, devletin iç dinamiklerinin etkisi ortaya çıkmaya başlar. Nitekim, “seçkinlerin dış çevreye dair tercihleri ve algıları ile politika yapım sürecindeki tercihleri ve algıları, dış politika tercihleriyle ilişkili iç siyasi riskler ve ulusal seçkinlerin değişken risk alma eğilimleri”, iç dinamiklerin ana unsurlarını oluşturmaktadır. Buna göre, devletler sadece uluslararası sistemin tazyikine bağlı olarak hareket etmeyip, iç dinamikleri ve özellikle siyasal sistemi etkileyen bireyleri ya da grupları veyahut siyasal mülhazaları göz ardı edemez (Schweller, 2004: 169).

Randall L. Schweller, savaşların ortaya çıkmasını önleyecek olan denge durumunun, tehditlerin algılanması, tanımlanması ve bertaraf edilmesi noktasında sağlanacak seçkin mutabakatın güçlülüğünü sağlayacak asgari iç siyasi bölünmenin sonucunda ortaya çıkacak olan seçkinlerin uyumuna entegre olmuş bir toplumun, siyasete angaje olduğu sosyal uyumun azami ve iktidarın güçlü olduğu devletlerin, bunu savaş durumu ortaya çıkmadan dengeleyeceğini savunmuştur (Ersoy, 2019: 189).

2.2.4.“Yapısal Düzenleyiciler” ve “Belirleyici Unsurlar”

Neoklasik realistler, birbiriyle bağlantılı birimlerin ve unsurların bulunduğu uluslararası bir sistemde meydana gelen değişimlerin, sistemdeki diğer birimler ve unsurlarda da bir değişime neden olduğunu ve sistemdeki parçaların bütünden bağımsız bir şekilde davranış sergilediklerini ileri sürmüşler ve uluslararası sistemi dikey bir şekilde ele alan neorealist akımdan farklı olarak, uluslararası sistemin yatay olduğunu savunmuşlardır (Ripsman et. al., 2016: 37).

Neoklasiklere göre, güç dağılımının yanı sıra devletleri savaşa veya işbirliğine yönlendiren çeşitli “yapısal düzenleyiciler” mevcuttur. “Coğrafi yakınlık, doğal kaynaklara erişim, askeri teknolojideki saldırgan araçların ve savunma araçlarının dengesi, iki taraflı ve bölgesel askeri dengeler, uluslararası ekonomik baskılar ve devletlerin ele geçirdikleri topraklardan kaynakları elde etme kolaylığı” bu yapısal düzenleyiciler arasında yer almaktadır (Taliaferro, 2000: 137). Yapısal düzenleyiciler, uluslararası aktörlerin davranışları üzerinde etkileyici bir unsur olmakla birlikte, her düzenleyici tüm aktörler üzerinde benzer bir davranış ortaya çıkarmaz. Buna göre, belirli aktörler arasında etkili olan düzenleyiciler, diğerleri tarafından hiçbir anlam taşımayabilir veyahut birkaç büyük gücü ilgilendiren bir mesele diğer daha küçük boyutlu güçleri ilgilendirmez (Ripsman et al., 2016: 41).

Neoklasikler uluslararası ilişkilerdeki politika yapım sürecinde; davranışların, zamansal faktörlerin ve davranışlara bağlı çıktılarının yani dış politika seçeneklerinin açıklığının “belirleyici unsurlar” olduğunu savunmuşlardır. Buna göre, davranışlardaki açıklık üç boyutta rakip devletlerin emelleri hakkında bir fikir vermektedir: İlk olarak, rakip devlet bariz bir şekilde topraklarını genişletmek, nüfuz alanını arttırmak ve hakimiyet alanını

tahkim etmek üzere tamamen revizyonist bir politika belirler; ikinci olarak, rakip devletin ekonomik ve askeri gücü oldukça yoğun bir tehdit oluşturmaktadır ve zarar verme kabiliyeti yüksektir; son olarak, rakip devletin dış politika çıktıları bir saldırı hissi uyandırmaktadır (Ripsman et al., 2016: 46).

Rakip devletlerin davranışlarındaki bu açıklığa bağlı olarak, devletlerin zamansal tepkileri ve dış politika seçenekleri şekillenmektedir. Zira, yakın bir saldırı tehdidi, görece sükunetin olduğu ve devletlerin ılımlı tavır sergilediği bir uluslararası ortama göre, devletleri ve devlet adamlarını daha kati kararlar verme noktasında teşvik eder. İşbirliğinin yoğun olduğu bir ortamda devlet adamları olası saldırılara hazırlanmaktan daha çok diplomatik yollarla ilişkilerini geliştirme yolunu tercih ederlerken ve belirsiz olan uluslararası ortamın ikilemleri içerisinde tercih yaparlarken, olası savaş durumunda daha net bir duruş sergilerler. Bunun sonucunda da doğru ya da yanlış, olumlu ya da olumsuz, saldırgan ya da savunmacı vb. bir tercihte bulunurlar (Ripsman et al., 2016: 48).

Sonuç itibarıyla neoklasik realizm, klasik realizm ve neorlizmden farklı bir şekilde uluslararası ilişkilerin ve dış politika aktivitelerinin anlaşılması için sadece devletin, sistemin ya da bu ikisinin aynı anda kullanılmasının doğru tespitler yapılmasına engel olacağını öngörmüş ve iç etkenlerin dış politika üzerindeki belirleyiciliği konusuna önem atfetmiştir. Bu çerçevede, devleti yönetenlerin, seçkinlerin ve toplumun uyumunun arttığı ölçüde dış politika çıktılarının kuvvetli olacağını savunan yaklaşımın, iç politikaya ettirdiği önem ve devlet içi aktörleri birer analiz birimi olarak kabul etmesi bu çalışmanın hazırlanmasına dayanak teşkil eden noktalardan birini oluşturmaktadır. Nitekim, çeşitli yerel analizlerin yapılması neoklasik realizm açısından önem arz etmektedir.

Diğer yandan, devletlerin gücü neden ve nasıl kullandıkları üzerine de açıklama getiren neo-klasiklere göre, devletler sadece hakimiyet kurmak için değil güvenliklerinin tehlikeye düşeceği algısıyla saldırgan bir tutum sergileyebilecekleri gibi diplomasi yoluyla dengelemeye giderek savunmacı bir tutum da sergileyebilirler. Çalışmanın diğer bir dayanak noktasını, bu değerlendirme oluşturmaktadır. Zira, aşağıda da ele alınacağı üzere, AK Parti'nin politik uygulamalarının daha aktif ve saldırgan ve fakat CHP'nin politikalarının daha reaktif ve savunmacı olduğu üzerinde durulacaktır.

Çalışma yönünden son dayanak noktasını ise, neoklasiklerin rasyonel devlet ve yönetim anlayışının politika değişimlerini sert bir şekilde reddetmemesi oluşturmamaktadır. Nitekim buna göre, rasyonel olan politikanın sürekliliğinden daha çok verimliliği ve çıkarlara uygunluğudur. Nitekim çıkarlara uymayan bir politikanın terk edilmesi rasyonel davranışın sonlanmasının değil, kabuk değiştirmesinin göstergesidir. Bu yaklaşım, çalışmada yer alan olaylardaki politika değişimlerinin anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Nitekim, AK Parti'nin Suriye örneğinde uğradığı politika değişimi ne kadar rasyonel olmayan bir hareket olarak görülebilir? Değişime uğramadan önce uyguladığı politika aslında rasyonel değil miydi? AK Parti ve CHP'nin politikaları aynı ekolün farklı uygulamaları mıdır, yoksa rakip ekollerin çatışması mıdır? gibi soruların yanıtlanmasında kullanılabilecek argümanlardır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ADALET VE KALKINMA PARTİSİ DÖNEMİNE KADAR TÜRK DIŞ
POLİTİKASININ GENEL SEYRİ
(1919-2002)

İncelenecek olaylara bir zemin oluşturmak amacıyla tezin bu kısmında, Türk Dış Politikası'nın tarihsel gelişimine teferruata girmeden, sadece ana yönelimleri açısından değinilecektir. Zira, Türk Dış Politikası'nın tarihsel gelişimi kavranmadan ne AK Parti'nin dış politikası ne de CHP'nin dış politika uygulamalarına yönelttiği eleştirilerin anlaşılması mümkündür. Bu nedenle çalışma, Türkiye Cumhuriyeti'ne giden yolda son kerte olan I. Dünya Savaşı ertesinden başlatılacaktır.

3.1.Millî Mücadele'den Cumhuriyet'e Türk Dış Politikası (1919-1923)

1914 yılında başlayan I. Dünya Savaşı'na, İttifak Devletleri safında katılan Osmanlı İmparatorluğu, 1918 yılında İtilaf Devletleri'nin galip gelmesi ile mağlup devletler arasındaki yerini almıştır. Bu yenilginin ardından 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi ile Osmanlı İmparatorluğu'nun mağlubiyeti tescillenmiş; mütareke çerçevesinde imparatorluğun bütün askerleri terhis edilmiş, silahsızlandırılmış, tüm haberleşme ve ulaşım ağlarına, tersane ve limanlarına el konulmuş, egemenlik hakları elinden alınan İmparatorluk'un başkenti İstanbul dahi işgal edilmiştir. Buna mukabil, imzalanan anlaşma çerçevesinde gerçekleştirilen işgal hareketlerine karşı, Anadolu'nun çeşitli yörelerinde düzenli bir örgütlenmeye sahip olmayan direniş hareketleri uç vermiştir. Genel olarak bu şekilde betimlenebilecek bir ortamda, 1919 yılına kadar Osmanlı İmparatorluğu nam ve hesabına çalışan Mustafa Kemal Atatürk, 9. Ordu Müfettişi olarak, 16 Mayıs 1919'da Samsun'a doğru hareket etmiştir. Bu hareket, aynı zamanda yeni kurulacak devletin de ilk adımı olmuştur (Budak, 2014: 11).

Mustafa Kemal Atatürk 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmasını müteakip, bağımsızlığı hedefleyen grupları örgütleyerek bir çatı altında birleştirmiştir.(Oran, 2013a: 103-104) İmparatorluğun sonunun geldiğini düşünen ve köklü bir değişimin kaçınılmaz olduğunu anlayan Atatürk, “Milletin geleceğini, yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır.” diyerek 22 Haziran 1919'da yayınlanan Amasya Genelgesi'nde ilk kez ulusal egemenlikten

bahsetmiştir. Bunun ardından yapılan Erzurum (22 Temmuz-7 Ağustos 1919) ve Sivas Kongresi'nde (4-11 Eylül 1919) ulusal bağımsızlık savaşının sistematığı oluşturulmuş ve yeni kurulacak devletin de yönetim şeklinin temelini teşkil edecek olan Meclis'in ilk örnekleri tesis edilmiştir (Akşin vd., 2006a: 75).

Millî Mücadele idrakine sahip toplumsal kesimlerin biraraya getirilmesinin, örgütlü ve ülke sathına yayılmış bir direniş hareketinin başlatılmasının bir gereği olarak, bu ülke sathının neresi olacağını tanımlama ihtiyacı hasıl olmuştur. Zira, üç kıtada hüküm süren ve fakat son zamanlarda varoluş alanını dahi kaybetmek üzere olan cihan imparatorluğunun yerini alacak ülkenin sınırlarını gerçekçi ve ulaşılabilir bir perspektifte çizmek gerekmiştir. Bu minvalde, Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı tarafından 28 Ocak 1920 tarihinde Misak-ı Millî (Millî Ant) sınırları ilan edilmiş, yürütülecek olan millî mücadelenin hedefleri belirlenmiştir. Buna göre, Mondros Mütarekesi'nde çizilen sınırların içinde ve dışında kalan alanların bir bütün olduğu belirtilerek Batı Trakya'da, Kars, Ardahan ve Batum vilayetlerinde ve Arap ülkelerinde halk oylaması yapılması gerektiği belirtilmiş; mütekabiliyet ilkesi gereği, komşu devletlerin de Osmanlı azınlığına uygulanması istenen kriterleri, kendi ülkelerindeki Müslümanlara uygulaması istenmiş; yeni kurulacak devletin hissesine düşen Osmanlı borçlarının kabulüne karşılık kapitülasyonlar kesin bir şekilde reddedilmiştir (Tuncer, 2011: 35-36).

Millî Kurtuluş Hareketi cephesinde bunlar olurken, İstanbul'daki Osmanlı yönetimi, Misak-ı Millî'nin ilanından yaklaşık altı ay sonra, 10 Ağustos 1920'de Sevr'i imzalamak zorunda kalmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun imzaladığı en ağır anlaşmalardan biri olan Sevr, Doğu Trakya'yı Yunanistan'a bırakırken, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan kurmuş, ondan kalan bölgelerde ise istediği zaman bağımsız olabilecek özerk bir Kürdistan tesis etmiştir. Boğazlar, uluslararası komisyona bırakılırken, ülkede İtalyan ve Fransız nüfuz bölgeleri oluşturulmuş; kapitülasyonlar tekrar uygulamaya konmuş, mali yapıyı denetleyecek Düyun-u Umumiye İdaresi kurulmuştur (Erim, 1953: 539-557).

Osmanlı'nın Sevr Anlaşması'nı imzalamış olması, Mustafa Kemal'in ve millî direniş yanlısı çevrelerin tepkisini çekmiştir ve anlaşmayı imzalayan İstanbul Hükümeti ülkeye ihanet etmekle suçlanmıştır. Fakat, bu durum aynı zamanda Osmanlı'nın devamını ümit eden kesimlerin dahi, Millî Mücadele hareketinin safında yer almasına sebep olmuştur. Galip

devletlerin Osmanlı'yı muhatap almalarına karşılık, Ankara'da kurulan Meclis ile irtibata geçmemesi ve başlarda bu hareketi yok sayması hem etkinliğini artırmak isteyen hem de ülkenin geleceği ile ilgili idealleri olan Ankara Hükümeti'ni, Sevr'in de imzalanması ile daha aktif rol almaya itmiştir. Bu çerçevede, “çok boyutlu” ve “diplomasi yönü ağır basan” bir politika takip eden Ankara Hükümeti, gerek gördüğü takdirde, sert güç kullanmaktan da çekinmemiştir. Bunun en sarıh örneği, Rus Hükümeti ile yapılan ittifak görüşmeleri sırasında, Kars, Ardahan ve Iğdır'ın askerî bir operasyonla Ermenilerin elinden alınması olayında görülmektedir (Çakır, 2012: 204). Zira, bu vilayetlerin alınmasından sonra Ermenistan ile Ankara Hükümeti arasında, Ankara'daki hükümetin ilk defa uluslararası bir anlaşmayla tanınmasını sağlayacak olan Gümrü Antlaşması (2-3 Aralık 1920) akdedilmiştir (Soysal, 2000: 17).

Ankara Hükümeti, Ermenistan ile yaptığı antlaşma vasıtasıyla Sevr'den avantaj sağlayacak olan bir tarafa Misak-ı Milli'yi kabul ettirmekle ve kendisini tanıttırmanın da verdiği güçle, askerî operasyonlarına diplomatik girişimleri de eklemiştir. Hükümet, bunun bir gereği olarak, ilk önce Moskova'ya yönelmiştir. 1920 yılında Mustafa Kemal, Lenin'e hitaben, iki ülke arasında ittifak ve iş birliği kurmayı öneren bir mektup yollamış ve fakat olumsuz cevap almıştır. Aynı yıl antlaşma sağlayabilmek için Moskova'ya diplomatik bir misyon gönderilmiştir. Bu misyonun başarısız olması üzerine, Ankara Hükümeti Rusya'ya 1921 yılında ikinci bir misyon daha göndermiş ve yapılan görüşmeler neticesinde 16 Mart 1921 tarihinde, Türkiye ile SSCB arasında “Türk-Sovyet Dostluk ve İş Birliği Antlaşması” imzalanmıştır (Çakmak, 2013a: 14; Uçarol, 2015: 737).

Ankara Hükümeti Sovyetler ile yaptığı anlaşmanın ardından, Fransa ile de bir barış antlaşması imzalamıştır. 20 Ekim 1921'de Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey (1878-1969) ve H. Franklin-Boullion (1870-1937) arasında imzalanan antlaşma 28 Ekim'de yürürlüğe girmiştir. Bu antlaşma ile İtilaf Devletleri safında yer alan ve bilfiil işgalci konumda bulunan bir hükümete, yani Fransa'ya, TBMM'nin varlığı resmi olarak kabul ettirilmiş ve düşman güçlerinin mevzilerinden terk-i diyarı sağlanmıştır (Soysal, 2000: 48). Ayrıca, 13 Ekim 1921'de Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan ve Ankara Hükümeti arasında imzalanan “Dostluk Antlaşması” ile Kafkasya'da; 3 Ocak 1922'de Ukrayna ile Ankara Hükümeti arasında imzalanan “Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması” ile, Sovyetlerle 1921'de akdedilen antlaşma ile birlikte ele alındığında, kuzeyde bir güvenlik kuşağı oluşturulmuştur. Ayrıca

ezeli rakip İran ile karşılıklı ziyaretler gerçekleştirilmiş ve elçiler atanmıştır (Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, 2013a: 206; Tellal, 2013: 175).

Dostluk ve iş birliği anlaşmaları ile hem maddi destek sağlayan hem de Anadolu'da bulunan işgalci devletlerle, Yunanistan haricinde, yaptığı anlaşmalar vasıtasıyla Misak-ı Millî sınırlarını büyük oranda güvenlik altına alan Ankara Hükümeti, 1922 yılının başından itibaren tüm ilgisini ve askerî kapasitesini Batı cephesindeki Yunanistan'a yöneltmiştir. Bu çerçevede gerçekleştirilen I. İnönü Savaşı (9 Ocak 1921-11 Ocak 1921), II. İnönü Savaşı (26 Mart 1921-31 Mart 1921), Eskişehir-Kütahya Muharebeleri (27 Hairan 1921-10 Temmuz 1921) ve Sakarya Savaşı (23 Ağustos 1921-13 Eylül 1921) ile Büyük Taarruz (26 Ağustos 1922-9 Eylül 1922) neticesinde, Yunan birlikleri Anadolu'dan çıkartılmıştır. Böylece, Ankara Hükümeti Millî Mücadele döneminin silahlı evresini bitirmiş ve dış politika ile ilgili sorunların çözümünde barışçıl diplomatik girişimleri ön plana çıkarmaya başlamıştır (Armaoğlu, 2018: 241).

Dış politikada sorunların çözümünde diplomasinin kullanıldığı örneklerden biri de 20 Kasım 1922'de başlayan Lozan Konferansı olmuştur (Armaoğlu, 2018: 244). Zira, konferansa katılan ülkelerden İngiltere'nin amacı Balkanlarda bir birlik oluşturacak siyasi sistemi kurarak, Türkiye'ye Avrupa'da olabildiğince az toprak bırakmak olmuş, Türk heyetinin birçok talebi engellenmeye çalışılmıştır (Potyemkin vd., 2009: 255). Buna karşılık, Türkiye bu süreçte SSCB'nin Boğazlar üzerindeki isteklerinden yararlanarak İngiltere'ye karşı bir kamp oluşturmaya çalışmış ve bu süreçte Musul petrolerinden kaynaklı olmak üzere ABD de sürece dahil olmuş ve Türkiye'nin tezlerine destek verir bir pozisyon almıştır (Potyemkin vd., 2009: 264). Ancak İngiltere'nin girişimleriyle Türkiye yalnızlaştırılmış, bu konferans çerçevesinde sadece temel sorunlar çözülebilmiştir: Kapitülasyonlar kaldırılmış, azınlık tanımı yapılmış, iktisadi ve mali konularda yoğun müzakereler yapılarak bağımsızlık kabul ettirilmiş, Sevr yürürlükten kaldırılmıştır ve bu meseleler Türkiye lehine sonuçlanmıştır. Ancak, Musul Sorunu, Boğazların statüsü ve Batı Trakya konusunda tavizler verilmiştir (Demirci, 2013: 98).

Netice itibarıyla, 1919 yılı ile başlayan dört yıllık süreç içerisinde Ankara Hükümeti, önceliğini Misak-ı Millî'yi gerçekleştirmek olarak belirlemiş, bunu gerçekleştirebilmek için diplomasi yoluyla Osmanlı Devleti'nin uzun bir süre uyguladığı denge politikasını

benimsemiştir. Bu çerçevede, özellikle Sovyetler Birliği ile dostluk ve iş birliği geliştirilmiş, bu ülkeden bir miktar mali destek sağlanmışır. Avrupa içinde ise, İngiltere ve Fransa'nın çıkar çatışmalarından ve İtalya ile bu iki ülke arasında meydana gelen uyuşmazlıklardan faydalanılmışır. Tüm bunların sonucunda, Anadolu'da muharip güç olarak bulunan tek ülke Yunanistan ile mutlak bir savaş sürecine girilmiştir. Bu savaşın Yunanistan'ın mağlubiyeti ile sonuçlanmasına paralel olarak, 1922 yılında Lozan Konferansı başlamıştır. Bu konferansta, Osmanlı'dan kalma birçok sorun çözüme kavuşturulmaya çalışılmış, Misak-ı Millî sınırlarını Batılı devletlere kabul ettirebilmek için müzakereler yapılmıştır.

3.2.Tek Parti Dönemi Türk Dış Politikası (1923-1950)

Bu dönem CHP'nin izniyle kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası haricinde iktidarı hedefleyen herhangi bir siyasi parti bulunmaması ve demokratik standartlara uygun bir şekilde seçimlerin yapılmadığı yıllar olması nedeniyle Tek Parti Dönemi olarak adlandırılmakta ve üç evreden oluşmaktadır: Birincisi, 1923 yılında Cumhuriyet'in ilanından 1938'de Atatürk'ün vefatına kadar süren tek parti dönemi. İkincisi, 1939'da başlayıp 1945 yılı sonuna kadar süren İsmet İnönü yönetimindeki tek parti dönemi. Üçüncüsü ise, 1946'da başlayan ve 1950'de Demokrat Parti'nin iktidara gelmesine kadar süren çok partili hayata geçiş dönemi.

3.2.1.Atatürk Dönemi (1923-1938)

1923'te Cumhuriyet'in ilan edilemsinin ve Atatürk'ün reis-i cumhur olmasının ardından yaşanan ilk dış politik gelişme, İngiltere ile yaşanan Musul Sorunu olmuştur. İngiltere, Musul vilayetinin Türkiye'nin egemenliği altına girmesine karşı çıkararak, Misak-ı Millî sınırları içinde gösterilen Musul'un Türkiye sınırlarına dâhil edilmesinin Bağdat'ın güvenliğini tehdit edeceğinden hareketle, Lozan Konferansı'nda Türkiye karşıtı bir tutum sergilemiştir. Türkler ile Kürtlerin "aynı etnik kökenden geldiği"ni belirterek, Musul'un Türkiye'ye verilmesi gerektiğini savunan Türk Heyeti'nin bu tezini kabul etmeyen İngiltere, bu coğrafyada Türk nüfusun çok küçük bir kısmını oluşturduğunu ileri sürmüştür. Lozan'da çözülemeyen bu sorun daha sonra, İstanbul'da yapılan Haliç Konferansı'nda ele alınmış ve

fakat bir çözüm bulunamamıştır. Hatta, İngilizler bu görüşmeler sırasında Nesturiler¹ için Türkiye'den Hakkâri'yi de istemişlerdir. Herhangi bir çözüme ulaşılamaması sebebiyle, sorun İngiltere tarafından Milletler Cemiyeti (MC)'ne havale edilmiştir (Uçarol, 2015: 17).

Milletler Cemiyeti'nin 1924 yılında yaptığı incelemeler neticesinde aldığı karardan memnun olmayan Türkiye, Cemiyet'in Musul konusunda bağlayıcı kararlar alamayacağını vurgulayarak, sorunun siyasi bir mesele olduğunu belirtmiştir. Fakat, Türkiye'nin bu iddiası üzerine Milletler Cemiyeti, Milletlerarası Daimî Adalet Divanı'ndan Musul konusunda karar verme yetkisinin olup olmadığı konusunda görüş istemiştir. Milletlerarası Daimi Adalet Divanı'nın, Cemiyet'in bu konuda karar almaya ehil olduğu yönünde görüş bildirmesi üzerine, Türkiye hem haksızlığa uğradığı hissiyatıyla hem de denge politikasının bir gereği olarak, 17 Aralık 1925 tarihinde SSCB ile “Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması” imzalamıştır. (Uzgel, 2013a: 265) Bu anlaşma ile iki devletten birine, bir saldırı olduğu takdirde diğerinin tarafsızlığını koruması, imzacı devlete karşı bir saldırı hareketine girişmemesi ve anlaşmaya taraf devlete karşı oluşturulan ittifaklara katılmaması kararlaştırılmıştır (Uçarol, 2015: 813).

Yeni kurulan Cumhuriyet kendisine diplomatik hareket alanı sağlamak ve güçlü devletlere karşı kendini anlaşmalar ve paktlar yoluyla güvence altına almak amacıyla, SSCB ile imzalanan anlaşmadan sonra, özellikle Batılı devletlerle birçok ikili ve çok taraflı anlaşma imzalamıştır. Bu minvalde, ilk olarak Fransa ile 17 Aralık 1925'te, Paris'te “Saldırmazlık ve Tarafsızlık Anlaşması” akdedilmiştir. Bu anlaşma çerçevesinde, iki ülke de taraflardan birine karşı oluşturulacak herhangi bir ittifaka katılmamayı, birbirlerine saldırmamayı ve üçüncü bir taraftan gelecek bir saldırıda tarafsız bir tutum sergilemeyi taahhüt etmiştir (Ada, 2013: 93). 30 Mayıs 1926'da Fransa'nın Suriye ve Lübnan üzerinde sahip olduğu egemenlik haklarından dolayı Fransa ile Türkiye arasında “Dostluk ve İyi Komşuluk İlişkileri Anlaşması” imzalanmıştır. 3 Şubat 1930'da ise, “Türkiye ile Fransa arasında Dostluk, Uzlaştırma ve Hakemlik Anlaşması” akdedilmiştir. Bu anlaşma çerçevesinde, taraflardan birinin saldırıya uğraması halinde diğerinin tarafsız kalması, iki ülke arasındaki sorunların diplomasi yolu ile çözülmesi, aksi takdirde Uzlaştırma Komisyonu'nun veya Adalet Divanı'nın devreye sokulması kararlaştırılmıştır (Uçarol, 2015: 816-817).

¹Asuri, Doğu Kilisesi veya Doğu Asurileri olarak da anılan bir Hrisiyianlık mezhebi. Tarihi merkezi, Irak'ın Musul ve İran'ın Urmiye kentidir.

İkinci olarak, 30 Mayıs 1928'de Roma'da Türkiye ile İtalya arasında “Tarafsızlık ve Uzlaşma Anlaşması” akdedilmiştir. Bu anlaşma çerçevesinde, SSCB ile yapılan dostluk ve tarafsızlık anlaşmasındaki gibi, iki taraftan birine yönelik herhangi bir ekonomik veya siyasi bir saldırıya diğer tarafın katılmayacağı, taraflar arasında çıkan uyuşmazlıkların barışçıl bir şekilde çözüleceği kararlaştırılmıştır. Ayrıca, Türkiye ile İtalya arasında sorun oluşturan Meis Adası ve Anadolu kıyıları arasında kalan adalar üzerindeki uyuşmazlık da 1932 yılında yapılan “Anadolu Kıyısı ile Meis Adası Arasında Kara Sularının Sınırlandırılması ve Bodrum Karşısındaki Kara Adanın Egemenliği Konusunda Sözleşme” ile karara bağlanmıştır (İşyar, 2017:98).

Üçüncü olarak, Türkiye ve Yunanistan arasında, 30 Ekim 1930 tarihinde “Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakem Anlaşması” imzalanmıştır. Bu anlaşma çerçevesinde, iki taraftan birine karşı yapılan herhangi bir saldırıya diğer tarafın katılmayacağı, saldırıyı düzenleyen tarafla iş birliği içine girmeyeceği ve herhangi bir çatışma halinde saldırıya uğrayan tarafa karşı yapılan harekât sonlanıncaya kadar diğer tarafın tarafsızlığını sürdüreceği kararlaştırılmıştır (İşyar, 2017:372). Ayrıca, 14 Eylül 1933 tarihinde de “Samimi Anlaşma Misakı” imzalanmış ve bu anlaşmayla da iki ülkenin ortak sınırları üçüncü bir taraftan gelecek saldırılara karşı güvence altına alınmıştır (Çakmak, 2007: 1276).

Türkiye ile Romanya arasında ise, 17 Ekim 1933'te “Dostluk, Saldırmazlık, Hakemlik ve Uzlaştırma Anlaşması” imzalanmıştır. Bu anlaşma ile, iki ülkenin birbirlerine saldırmayacakları ve anlaşmazlıkları diplomasi yoluyla çözecekleri kararlaştırılmıştır. Diğer yandan, Yugoslavya ile de 27 Kasım 1933'te iki ülkenin birbirlerine saldırmamasını, üçüncü bir taraftan gelen saldırıya destek vermemesini, yapılacak bir saldırıyı kınamasını ve aralarındaki anlaşmazlıkların diplomasi yolu ile çözülmesini öngören “Dostluk, Saldırmazlık, Hukuki Çözüm, Hakemlik ve Uzlaştırma Anlaşması” imzalanmıştır (Sakin ve Salep, 2012: 36).

Batı'da ilişkiler uzlaşma ve saldırmazlık anlaşmaları ile şekillenirken, Türkiye Batı ile ilişkileri karşılaştırıldığında aynı seviyede olmamakla birlikte, Doğu ülkeleri ile de ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Bu çerçevede, 22 Nisan 1926'da İran ve Türkiye arasında, “Türkiye ile İran Arasında Muhadenet ve Emniyet Anlaşması” imzalanmıştır (İşyar, 2017: 455). Diğer devletler ile yapılan tarafsızlık anlaşmalarına benzer bir içerik

taşıyan bu anlaşmanın bir benzeri ve daha kapsamlısı, Ankara'da 5 Kasım 1932 tarihinde “Dostluk Anlaşması” ve “Güvenlik, Tarafsızlık ve Ekonomik İş Birliği Anlaşması” olmak üzere iki farklı çerçevede imzalanmıştır (Uçarol, 2015: 822).

Bu dönemde, Afganistan ile de 25 Mayıs 1928'de “Dostluk ve İş Birliği Anlaşması” akdedilmiştir. Bu anlaşma çerçevesinde; iki ülke, taraflardan birine yapılacak saldırıya destek vermemeyi, o ülke aleyhine olan ittifaklara girmemeyi ve hatta bu hareketin önlenmesi için girişimlerde bulunmayı taahhüt etmiştir (Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, 2013b: 364). Diğer yandan, Türkiye ve İngiltere arasında Irak sınırı konusunda kalıcı bir anlaşmaya varılmış ve 5 Haziran 1926 tarihinde, Ankara'da “Türk-Irak Sınırı ve İyi Komşuluk Anlaşması” imzalanmıştır. Bu anlaşma ile Brüksel Hattı² iki ülke arasında sınır kabul edilmiş ve Türkiye'ye Irak petrollerinden 25 yıl süreyle, %10 pay alma hakkından vazgeçmesi kaydıyla 500 bin sterlin verilmiştir (Uçarol, 2015: 822; İşyar, 2017: 455).

Yine bu dönemde, 1932 yılında, Milletler Cemiyeti'ne katılan Türkiye, müteakip yıllarda özellikle İtalya ve Almanya'da ortaya çıkan ve Bulgaristan'da kendine zemin bulan revizyonist politikalar neticesinde bölgesel bir güvenlik örgütlenmesi içine girmeye ihtiyaç duymuştur. Bu çerçevede, 9 Şubat 1934'te Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan ile Türkiye arasında Atina'da “Balkan Antantı” imzalanmıştır. Ana hedefi, anlaşmaya taraf devletlerin Balkanlar'daki sınırlarını güvence altına almak olan bu antlaşma ile Balkanların dışında bulunan bir ülkeden gelecek saldırıya, Balkanlar'da bulunan herhangi bir devletin destek vermesi halinde; savaşa destek veren ülkeye, antlaşmaya taraf devletlerin birlikte karşılık vereceği kararlaştırılmış ve devletlerin birbirlerinin sınırlarına riayet etmesi gerektiği belirtilmiştir (Soysal, 2000: 447).

Türkiye savaş ihtimalinin artması ve İtalya'nın 1935 yılında Habeşistan'a saldırması üzerine, İngiltere tarafından teklif edilen Akdeniz Paketi'ne katılmayı da kabul etmiştir. Akdeniz'e kıyısı olan Fransa, Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye'nin katıldığı paktın amacı, yaptırımlara destek veren pakt üyesi ülkeleri muhtemel bir İtalya tehdidine karşı korumaktır.

²Brüksel Hattı, Musul Sorunu'nun İngiltere tarafından 6 Ağustos 1924'te *Milletler Cemiyeti* 'ne götürülmesinin ve 30 Ağustos 1924'te bir *Soruşturma Komisyonu*'nun kurulmasının ardından, İngiltere'nin saldırgan tutumunun önüne geçmek üzere Komisyon tarafından 28 Ekim 1924'te çizilen Türkiye ve Irak arasındaki geçici sınır hattıdır. Ancak, bu kararın 16 Aralık 1925'te *Milletler Cemiyeti* tarafından kabul edilmesiyle Musul, Irak toprağı sayılmıştır.

ve fakat İtalya'nın Habeşistan'ı hakimiyeti altına alması ve yaptırımların etkisiz kalması sonucu pakt ortadan kalkmıştır (Tuncer, 2011: 19).

Güvenliğini bölgesel paktlar kurarak sağlamaya çalışan Türkiye, 1934 yılında “Balkan Antantı”nın imzalanmasının ardından, ülkenin güneyinde ve doğusunda da bir güvenlik kuşağı oluşturmaya çalışmış, bu hedefini de Sadabad Paktı'yla hayata geçirmiştir. 8 Temmuz 1937 tarihinde İran, Irak, Afganistan ve Türkiye arasında imzalanan anlaşmanın, 25 Haziran 1938'de yürürlüğe girmesiyle kurulan Sadabad Paktı çerçevesinde; ülkeler birbirlerinin içişlerine karışmayacaklarını, birbirlerine karşı herhangi bir ittifakta yer almayacaklarını, uyuşmazlıkların çözümü amacıyla birbirleriyle görüş alışverişinde bulunmayı ve ortak sınırlara saygı duymayı taahhüt etmişlerdir (Uçarol, 2015: 840).

Bu dönemin önemli konularından biri de 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi olmuştur. Zira, 1936 Londra Deniz Konferansı'nda barışçıl ve silahsızlanma yanlısı bir sonuç alınamamasını müteakip devletlerin hızlı bir şekilde silahlanması, Lozan ile silahlardan arındırılmış Boğazlar'ın Türkiye açısından bir risk oluşturmasına sebep olmuştur (Potyemkin vd., 2009: 252). Lozan'da alınan kararların, birçok konuda Türkiye'ye çok sınırlı yetkiler tanınması ve yabancı güçlerin deniz kuvvetlerinin hiçbir sınırlamaya tabi olmaması bu açığı kesin bir tehlike durumuna getirmiştir. Bunun üzerine Türkiye'nin girişimleriyle 22 Haziran-20 Temmuz 1936 tarihleri arasında yapılan Konferans neticesinde, 22 Temmuz 1936'da Montrö Boğazlar Sözleşmesi imzalanarak, Türkiye'nin istekleri doğrultusunda ve hükümlerini koruyan bir düzenleme akdedilmiştir (Potyemkin vd., 2009: 254). Türkiye bu süreçte hem Avrupa içindeki gelişmelerden hem de SSCB ile ilişkilerinden yararlanmış ve İngiltere ile SSCB'yi bu konuda kendi safına çekmiştir (Potyemkin vd., 2009: 255).

Görülebileceği üzere, 1923 yılında Cumhuriyet'in kurulması ile başlayan ve 1938'de Atatürk'ün vefatına kadar geçen süre içerisinde konjonktürün de bir gereği olarak, dış politika özellikle güvenlik temelinde şekillenmiştir. Bu dönemde yapılan gerek ikili gerek çok taraflı anlaşmalar saldırmazlık ve uzlaşma üzerine inşa edilmiştir. Avrupa'da Almanya, İtalya ve Bulgaristan tarafından izlenen revizyonist politikalara karşı Balkan Antantı, Doğu'da ise özellikle İtalya'nın yayılcı tutumuna karşı Sadabad Paktı vasıtasıyla tedbir alınmaya çalışılmıştır.

3.2.2. İnönü Dönemi (1939-1945)

Atatürk'ün 1938 yılında ölümünün ardından silah arkadaşı İsmet İnönü Cumhurbaşkanı seçilerek O'nun yerine geçmiştir. Nitekim, İnönü döneminde de önemli dış politik olaylar yaşanmıştır. Zira faşizmin, bir ideoloji olarak, 1930'lu yıllarda Almanya ve İtalya'da kendine siyasal bir karşılık bulması ve bu iki ülkenin yayılmacı (revizyonist) bir politika izlemesi, Türkiye tarafından da bir tehdit olarak algılanmış, Almanya ve İtalya'nın yayılmacı politikalarına karşılık, yukarıda değinildiği üzere, çeşitli önlemler alınmıştır. Bu çerçevede, paktlar kuran ve kurulması düşünülen paktları destekleyen Türkiye, 1939 yılında II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla "savaş dışı kalma politikası" izlemeyi hedeflemiştir. Bu politika, İsmet İnönü döneminin temelini oluşturmuştur.

12 Mayıs 1939'da Ankara'da bir deklarasyon imzalayan Türkiye ve İngiltere, Akdeniz'de meydana gelecek ve savaşa mahal verebilecek bir saldırıya karşı birlikte hareket etmeyi ve birbirlerinin işini kolaylaştırmayı taahhüt etmiş ve aynı anlaşmayla Balkanların güvenliğinin de iki ülke açısından önemli olduğunu kabul etmişlerdir. Fakat, 23 Ağustos 1939'da Almanya ile SSCB'nin Saldırmazlık Anlaşması imzalaması hem Batı Avrupa'nın büyük güçlerini hem de Türkiye'yi endişeye sevk etmiştir. Bu noktada, hem ittifak çerçevesini genişletmek isteyen İngiltere'nin hem de buna hazır olan Türkiye'nin girişimleriyle, İngiltere, Fransa ve Türkiye arasında 19 Ekim 1939'da bir ittifak anlaşması imzalanmıştır (Uzgel, 2013a: 275-276).

İmzalanan ittifak anlaşması çerçevesinde, Türkiye'nin Avrupalı bir devlet tarafından saldırıya uğraması halinde, İngiltere ve Fransa'dan gereken desteği göreceği taahhüt edilmiş; Fransa ve İngiltere'nin, 1939'da Romanya ve Yunanistan'a verdiği garanti geçerli olduğu müddetçe ve gerekli şartlar hasıl olduğunda Türkiye, İngiltere ve Fransa'nın bu ülkelere lazım gelen desteği vermesi ve Akdeniz'de Türkiye'yi savaşa sürükleyen bir durumun ortaya çıkması halinde İngiltere ve Fransa'nın, bu ülkeleri savaşa sürükleyecek bir durumun ortaya çıkması halinde ise Türkiye'nin anlaşmaya taraf devlete destek vermesi ve bu ülkeyle iş birliği içine girmesi kararlaştırılmıştır (Seydi: 2012: 272).

İlerleyen dönemde yaşanan gelişmelere binaen, Almanya SSCB'ye saldırı planları hazırlamaya başlamış ve bu planlarını 1941 yılında fiiliyata dökmüştür. Bu çerçevede,

Türkiye'yi kendi yanına çekmeye, bu mümkün değilse en azından Türkiye'nin savaş dışı kalma politikasını sürdürmesini sağlamaya çalışan Almanya, 18 Haziran 1941'de Türkiye ile “Dostluk ve Saldırmazlık Paktı”nı imzalamıştır. I. Dünya Savaşı'nda çok büyük kayıplar yaşamış olan ve kurduğu düzeni oturtmaya çalışan Türkiye de Almanya ile karşı karşıya gelmemeyi ve savaşta tarafsızlığını sürdürmeyi hedeflediği için bu anlaşmaya onay vermiştir (Soysal, 2000: 637). Almanya ve Türkiye anlaşma çerçevesinde, birbirlerinin toprak bütünlüğüne saygı göstereceklerini ve birbirlerine dolaylı veya doğrudan bir saldırıda bulunmayacaklarını taahhüt etmiş; iki ülke arasında meydana gelecek bir anlaşmazlık durumunda, sorunun barışçıl yollarla ve dostane bir şekilde çözüme kavuşturulmasını kararlaştırmışlardır (Uçarol, 2015: 902).

Görülebileceği üzere, Türkiye'nin önceliği kendi güvenliğini sağlamak ve savaş dışı kalmak olmuştur. Bunu sağlamak için Türkiye önce İngiltere ve Fransa ile bundan iki yıl sonra da Almanya ile saldırmazlık anlaşması imzalamıştır. Fakat, 1941 yılında Japonya'nın Amerika'ya saldırması ve Amerika'nın da II. Dünya Savaşı'na müdahil olmasıyla birlikte dengeler değişmiş ve 1943 yılında Sovyetlerin Stalingrad'da Almanları mağlup etmesini müteakip, hâlâ savaşın içinde olan İngiltere önce İtalya'ya ve ardından da Almanya'ya karşı topyekûn bir hücum başlatmayı planlamıştır. Bunu yapabilmek için Türkiye'den de destek isteyen Winston Churchill (1874-1965), İsmet İnönü ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. “Adana (Yenice) Görüşmeleri” olarak adlandırılan bu görüşmede İnönü, Türkiye'nin yeterli kapasiteye sahip olmadığını belirterek olası bir savaşa Türkiye'nin katılmasının mümkün olmadığını ifade etmiştir (Uçarol, 2015: 912). “Adana Görüşmeleri”nde tarafsızlık politikasını sürdüreceği sinyali veren Türkiye, 5-8 Kasım 1943 tarihinde yapılan I. Kahire Konferansı'nda, Anthony Eden (1897-1977)³ ve Numan Menemencioğlu (1893-1958)⁴ arasında yapılan görüşmeler sırasında da bu tavrını sürdürmüştür. Daha sonra, İngiltere'nin isteği ile Churchill, Roosevelt ve Stalin'in Tahran'da gerçekleştirdiği konferansın sonunda, Türkiye'ye savaşa katılması için bir kez daha çağrıda bulunulmuş ve İsmet İnönü Kahire'de yapılacak ikinci konferansa davet edilmiştir (Uzgel, 2013a: 288-289).

³1935-1938, 1940-1945 ve 1951-1955 yılları arasında Dışişleri Bakanlığı yapmış İngiliz siyasetçi.

⁴1942-1944 yılları arasında Dışişleri Bakanlığı yapmış Türk diplomat.

4-7 Aralık 1943 tarihinde yapılan II. Kahire Konferansı'nda, Churchill ve Franklin D. Roosevelt (1882-1945)⁵ ile görüşen İsmet İnönü'ye savaşın galip tarafının artık belli olduğu söylenmiş, tarafsızlık politikasını devam ettirmesi halinde, Türkiye'nin tamamen tecrit edileceği belirtilmiştir. Bunun üzerine, başka çaresi kalmayan İsmet İnönü, prensipte de olsa savaşa katılmayı kabul etmiştir. Fakat, bu katılmayı da silah ve askerî teçhizat yardımı yapılması şartına bağlamıştır (Uçarol, 2015: 918). İnönü, yaşanan bu süreçte İngiltere'nin ısrarcı tutumuna karşı, Amerika ve Rusya'nın, Türkiye'nin savaşa katılmasına sıcak bakmamasını da “savaş dışı kalma” politikasının uygulanabilmesi için bir koz olarak görmüş ve kullanmıştır (Akşin vd., 2006a: 208).

Netice itibariyle, Türkiye İsmet İnönü döneminde denge politikasını izlemeye devam etmiştir. Savaş dışı kalmak için tüm yollara başvuran İnönü, II. Dünya Savaşı boyunca önce İngiltere ve Fransa ile yaptığı anlaşmalar çerçevesinde 1939-1941 yılları arasında, sonra 1941 yılında Almanya ile yaptığı saldırmazlık anlaşması vasıtasıyla 1941-1943 yılları arasında ve son olarak da savaşın son dönemi olan ve Almanya'nın Stalingrad yenilgisi ile başlayan dönemden II. Kahire Konferansı'na kadar aktif bir tarafsızlık politikası takip ederek ulusal güvenliğini sağlamaya çalışmıştır (Aydın, 2013: 472,473).

Bu dönemde Türk Dış Politikası açısından en olumlu gelişmelerden biri Hatay'ın anavatana katılması olmuştur. 1936'da ortaya çıkan İskenderun (Hatay) Sorunu, 1937'de Fransa ve Türkiye'nin anlaşmaya varması üzerine değerlendirmeye alınmış, ardından MC devreye girmiştir. MC, Sandler Raporu doğrultusunda geçişin sağlanmasını kararlaştırmış ve fakat alınan bu karar da sorunun çözülmesinde yeterli olmamıştır. 29 Kasım 1937'de Hatay Anayasası'nın yürürlüğe girmesini müteakip, 3 Mayıs 1938'de Milletler Cemiyeti Seçim Komisyonu gözetiminde seçimler yapılmıştır. Ancak, seçimlerin taraflı yapılması ve Türklerin aleyhine düzenlemeler görülmesinin ardından Türkiye ile Fransa arasında bir müzakere dönemine girilmiştir (Atabey, 2015: 194). 17 Haziran 1938'de başlayan görüşmelerin sonucunda, Türk ordusu 4 Temmuz 1938'de Hatay'a girmiştir. Fransız ve Türk ordusu gözetiminde 2 Eylül 1938'de yapılan yeni seçimlerde Türk aday Cumhurbaşkanı seçilmiştir (Atabey, 2015: 196). Bunun ardından Avrupa'da yavaş yavaş siyasal ortamın farklılaşması ve faşizmin yükselmesi ile Hatay'ın Türkiye'ye katılması noktasında bir fırsat

⁵1933-1945 yılları arasında ABD Başkanlığı yapmış ABD'li siyasetçi.

doğmuş, Hatay Meclisi tarafından 29 Haziran 1939'da alınan Türkiye'ye katılma kararına, Türkiye'nin 7 Temmuz 1939'da bu kararı kendi açısından resmileştiren bir karar almasıyla Hatay anavatana bağlanmıştır (Atabey, 2015: 197).

3.2.3.Çok Partili Hayata Geçiş Dönemi (1946-1950)

Bu dönem, 19 Mart 1945 tarihinde SSCB'nin Türkiye'ye verdiği nota paralelinde ortaya çıkan gelişmeler çerçevesinde ele alınacaktır. Zira, SSCB, 1945 yılında verdiği bu nota ile 1925'ten beri uygulamada olan “Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması”⁶nı artık uygulamayacağını belirtmiş ve böylece Türkiye'nin paktlar yoluyla oluşturduğu güvenlik kuşağı işlemez hale gelmiştir. Bu notaya 4 Nisan 1945'te cevap veren Türkiye, SSCB'nin önerilerini bildirmesini istemiş ve sunulan öneriler doğrultusunda yeni bir anlaşma imzalanabileceğini ifade etmiştir. Bunun üzerine, 7 Haziran 1945'te Selim Sarper (1899-1968)⁶ ile görüşen Vyaçeslav Molotov (1890-1986)⁷, Türkiye'nin doğu sınırlarında değişiklik yapılmasını ve SSCB'ye Boğazlar üzerinde imtiyaz tanınarak, 1936 yılında imzalanan Montrö üzerinde SSCB lehine değişiklik yapılmasını talep etmiştir (Tellal, 2013: 502).

Türkiye, SSCB'nin tehditkâr tutumuna karşılık İngiltere ve Amerika ile yakınlaşmaya çalışmış, bu iki ülkeden destek almak için girişimlerde bulunmuştur. Fakat, İngiltere de Amerika da Türkiye'nin yardım talebine gerekli desteği vermemiştir. Hatta, İngiltere ve Amerika 1945 yılında yapılan Yalta ve Postdam Konferansı'nda SSCB'nin isteklerine ılımlı bir şekilde yaklaşmış ve Montrö'nün çağın gereklerine uymadığını belirterek Boğazlar'ın statüsünün tartışmaya açık olduğu yönünde bir tutum sergilemiştir (Tüzün, 2007: 257). Ancak, 1946 yılından itibaren Sovyetlerin siyasi gücünün giderek artması ve yumuşak güç vasıtasıyla ideolojisini yaymaya çalışması neticesinde, Amerika ve İngiltere politika değişikliğine gitmek zorunda kalmıştır (Erol, 2012: 350).

İngiltere'nin 1946 yılında ABD'ye gönderdiği memorandum vasıtasıyla, Yunanistan ve Türkiye'ye yaptığı yardımları artık devam ettiremeyeceğini belirterek, bu iki ülkenin Batı için öneminden bahsetmesi ve Sovyetlerin bu ülke halkları nezdinde taban bulmaması için

⁶1960-1962 yılları arasında Dışişleri Bakanlığı da yapmış olan Türk diplomat.

⁷1939-1949 ve 1956-1960 yıllarında SSCB Dışişleri Bakanlığı yapmış Rus bürokrat ve siyasetçi.

Yunanistan ve Türkiye'ye yardımların devam etmesi gerektiğini belirtmesi üzerine, ABD Başkanı Harry S. Truman (1884-1972)⁸ 12 Mart 1947 tarihinde Kongre'den Türkiye ve Yunanistan'a yardım etmek amacıyla 400 milyon dolar bütçe ayrılması, askerî ve teknik uzmanların bu iki ülkeye gönderilmesi ve bu ülke personellerinin ABD'de eğitilmesi için talepte bulunmuştur. Bu çerçevede, uzun bir tartışma sürecinden sonra Kongre tarafından Truman'ın talepleri kabul edilmiştir. Kongre'nin onayladığı doktrin, Truman'ın imzasıyla 22 Mayıs 1947'de yürürlüğe girmiştir (Erhan, 2013a: 528). Doktrin çerçevesinde, Türkiye ile ABD arasında, 12 Temmuz 1947'de “Türkiye'ye Yapılacak Yardım Hakkında Anlaşma” imzalanmıştır. Böylece, ABD Türkiye'ye askerî ve ekonomik destek vermeye başlamıştır (Uçarol, 2015: 1019).

Truman Doktrini çerçevesinde Yunanistan ve Türkiye'ye yapılan yardımlar devam ederken, Avrupa'da komünizmin zemin bulması ve Sovyetlerin gittikçe güçlenmesi üzerine, hem Avrupa'yı Sovyet etkisinden kurtarmak hem de II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'nın yaşadığı ekonomik darboğazdan çıkmasını ve yeniden inşasını sağlamak amacıyla, ABD Dışişleri Bakanı George Marshall⁹ (1880-1959)'ın önderliğinde bir yardım programının oluşturulması için girişimler başlamıştır. (Armaoğlu, 1991: 165) Marshall Planı'nın bir gereği olarak, 1948 yılında “Dış Yardım Kanunu”nu kabul eden ABD, yardımların çerçevesini genişletme kararı almıştır. Truman Doktrini çerçevesinde yardım alan Türkiye ve Yunanistan, bu plan çerçevesinde de yardım almaya devam etmiştir. Bu minvalde, 4 Temmuz 1948'de Türkiye ile ABD arasında “Ekonomik İş Birliği Anlaşması” akdedilmiştir (Erhan, 2013a: 541).

Türkiye, sadece ABD ile değil, aynı zamanda Avrupa ile de ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Bu amaçla, 5 Mayıs 1949 tarihinde İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda, Lüksemburg, Danimarka, İtalya, Norveç, İrlanda ve İsveç arasında Londra'da yapılan bir anlaşma çerçevesinde kurulan Avrupa Konseyi'ne de katılmak için girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimler neticesinde, 8 Ağustos 1949'da Konsey üyeliğine davet edilmiş ve 9 Ağustos 1949'da da Avrupa Konseyi'ne üye olmuştur (Uçarol, 2015: 1020).

⁸1945-1953 yılları arasında ABD Başkanlığı yapmış ABD'li siyasetçi.

⁹1947-1949 yılları arasında ABD Dışişleri Bakanlığı yapmış asker kökenli siyasetçi.

Sonuç olarak, SSCB'nin 1925'te Türkiye ile yaptığı Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşması'nı yürürlükten kaldırmak istemesi ve toprak talebinde bulunması üzerine, 1945 yılından itibaren Türkiye Batı bloğuna, özellikle ABD'ye yakınlaşma politikası içine girmiştir. Diğer yandan, SSCB'nin etki alanını genişletmesi ve gittikçe güçlenmesi, İngiltere'yi ve onun yönlendirmesiyle ABD'yi harekete geçirmiş, Türkiye ve Yunanistan ile ABD arasında bir yardımlaşma zemini ortaya çıkmıştır.

3.3. Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası (1950-1960)

Kesintisiz olarak 27 yıl iktidarı elinde bulunduran ve cumhuriyetin kurucu partisi sıfatına sahip olan Cumhuriyet Halk Partisi, Adnan Menderes (1899-1961)'in genel başkanlığını yaptığı Demokrat Parti'nin 1950'de yapılan seçimleri kazanması neticesinde, iktidarı bu partiye devretmiştir. Böylece, Türk siyasal hayatında yeni bir döneme girilmiştir.

Adnan Menderes, seçimlerin ardından TBMM'de hükümet programını açıklamak için yaptığı konuşma çerçevesinde, Birleşmiş Milletler'e samimi bir şekilde bağlı olduğunu belirterek, Türkiye'nin geleneksel Fransız-İngiliz-Türk ittifakı ve ABD ile geliştirilen dostluk ve iş birliği çerçevesinde hareket edeceğini ve barışçıl dış politika anlayışını devam ettireceğini söyleyerek dış politikanın ana çerçevesini çizmiştir (Çakmak, 2013a: 37). Bu açıdan bakacak olursak, bir iktidar değişimi olmakla birlikte, söylem bazında Batıcılık ve barış yanlısı tutumun yeni iktidar döneminde de devam ettirileceği, bizzat Demokrat Parti Genel Başkanı ve Başbakan Adnan Menderes tarafından dile getirilmiştir.

Demokrat Parti dönemi dış politikasının belirleyici ögesi, özelde ABD ve SSCB genelde Batı Bloğu ve Doğu Bloğu arasında gerçekleşen Soğuk Savaş olmuştur. Bu dönemde Türkiye hem 1945 sonrası takındığı tavır hem de tarihten gelen birikim nedeniyle, SSCB'yi bir tehdit olarak görmüş ve bu nedenle Batı yanlısı bir politika takip etmiştir. Bu politikanın ilk örneği, Türkiye'nin NATO'ya girdiği süreçte görülmektedir. Zira, Türkiye 11 Mayıs 1950'de CHP iktidarı döneminde NATO'ya üyelik başvurusunda bulunmuş ve fakat sonuç alamamıştır. 1950'de iktidara gelen Demokrat Parti, Türkiye'nin bu amacını gerçekleştirmek için Kore Savaşı'na BM Gücü çerçevesinde asker göndermiş ve ancak 1952 yılında, Yunanistan ile birlikte NATO'ya üye olarak katılabilmektedir (Çavdar, 29-33).

Kore'ye asker gönderilmesi sürecinde, teamüllerin dışına çıkan Demokrat Parti, Meclis tatildeyken asker gönderme kararını alarak muhalefet ile ters düşmüştür. İktidarı döneminde Batıcı politikalar uygulayan CHP ise, asker gönderilmesi sürecinde Meclis'e ve diğer partilere bilgi verilmemesini ve siyasi çevrelerden görüş alınmamasını sert bir dille eleştirmiş ve fakat Türkiye'nin NATO'ya katılması için gerekeni yapması gerektiğini de vurgulayarak, Demokrat Parti'nin dış politikasının özüne değil yöntemine itiraz etmiştir (Erhan, 2013a: 545).

Türkiye Kore Savaşı'na katılarak, NATO üyeliği yolunu açmanın yanında ABD ile de ilişkilerini geliştirmiştir. 1950-1960 arasında ABD tarafından Türkiye'ye yapılan yardımlar bu ilişkinin nasıl bir seyir takip ettiğini bize açık bir şekilde göstermektedir. Zira, Soğuk Savaş'ın kampaşma açısından en yoğun döneminin yaşandığı bu yıllarda ABD Türkiye'yi yanında tutmak için bir yandan 1947'de başlattığı nakdi yardımlara 1954'ten sonra hem nakdi hem de aynı yardım olarak devam etmiş (Erhan, 2013a: 553); diğer yandan, Türkiye ile 23 Haziran 1954'te “Kuzey Atlantik Andlaşması'na Taraf Devletler Arasında Kuvvetlerin Statüsü'ne Dair Sözleşme”yi imzalamak suretiyle, Türkiye'de ikamet edecek ABD askerlerinin ve diğer personelin statüsünden ve yargısal yükümlülüklerinden, askerî personelin yerleştirilecekleri binaların tesisine kadar birçok konuda düzenleme yapılması konusunda imtiyazlar elde etmiştir (“Türkiye Cumhuriyeti ile Amerika Birleşik Devletleri Arasında, “Kuzey Atlantik Andlaşmasına Taraf Devletler Arasında Kuvvetlerinin Statüsüne Dair Sözleşme'nin Tatbikatına Mütaallik Anlaşmanın Tasdiki Hakkında Kanun”, 1954).

1957 yılına gelindiğinde ise, Eisenhower Doktrini çerçevesinde ilişkiler daha da geliştirilmiştir. SSCB'yi çevrelemek isteyen ABD, ileriye sürdüğü bu doktrin çerçevesinde; Türkiye'yi daha etkin bir şekilde kullanmayı hedefleyerek, İncirlik Üssü'nü geliştirmiş, askerî ve ekonomik yardımları arttırmıştır. Ancak, bu doktrin çerçevesinde vuku bulan uygulamalar, Türkiye ile ABD arasındaki ilişkilerin gelişmesini sağlarken, Türkiye ile Arap ülkeleri arasındaki ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur. Türkiye'nin artan önemine paralel olarak, 5 Mart 1959 tarihinde ABD ile Türkiye arasında “Türk-Amerikan Güvenlik İş Birliği Anlaşması” imzalanmıştır. Bu anlaşma ile ABD, Türkiye'nin saldırıya uğraması halinde kendisinden yardım isterse, Türkiye'ye her türlü yardımda bulunmayı ve yaptığı ekonomik ve askerî yardımları sürdürmeyi taahhüt etmiştir (Erhan, 2013a: 569). Ayrıca, Türkiye ve ABD arasında 25 Ekim 1959 tarihinde Paris'te yapılan anlaşma çerçevesinde, Türkiye'ye 15

tane Jüpiter Füzesi'nin yerleştirilmesi kararlaştırılmış ve bu füzeler 1960 yılının sonlarına doğru Türkiye'ye yerleştirilmiş, 1962 yılında da aktif hale getirilmiştir (Erhan, 2013a: 573).

Türkiye, bir yandan ABD ile ilişkilerini geliştirirken, diğer yandan da 1923-1938 arası dönemde olduğu gibi bölgesel paktlar oluşturmaya ve bu paktlar yoluyla güvenliğini garanti altına almaya çalışmıştır. Bu çerçevede, ilk olarak 28 Şubat 1953'te Yunanistan ve Yugoslavya ile “Dostluk ve İş Birliği Anlaşması”nı imzalamıştır. Bu anlaşma çerçevesinde, taraflar birbirleri aleyhine bir ittifaka katılmayacaklarını taahhüt ederek, savunma konusunda iş birliği yapmayı kararlaştırmışlardır. Bu anlaşmadan yaklaşık bir buçuk yıl sonra, 9 Ağustos 1954'te de “Balkan Paktı” oluşturulmuştur. SSCB'ye karşı oluşturulan bu pakt, Josef Stalin (1878-1953)'in ölümünün ardından Yugoslavya'nın SSCB politikasını değiştirmesi ve Yunanistan ile Türkiye arasında Kıbrıs'tan dolayı uyuşmazlık olması sonucu, 1955 yılında fiili olarak etkisiz hale gelmiştir (Bağcı, 2018: 55).

Türkiye, Irak ile de 24 Şubat 1955'te ortak güvenlik ve savunma amaçlı “Bağdat Paktı”nı imzalamıştır. Bu pakta, 4 Nisan 1955'te İngiltere, 23 Eylül 1955'te Pakistan (2 Nisan 1954'te Türkiye-Pakistan Dostluk ve İş Birliği Anlaşması imzalanmıştır) ve 3 Kasım 1955'te de İran katılmıştır. Pakt çerçevesinde, pakta taraf ülkeler arasında iş birliğini geliştirmek, Ortadoğu'da güvenliği tesis etmek ve SSCB'nin bölgede etki alanı kurmasını engellemek hedeflenmiştir. Fakat, bu pakt da 1958 yılında Irak'ta darbe yapılması sonucu etkisiz hale gelmiştir. Netice itibariyle, paktın adı 1959 yılında değiştirilmiş ve merkezi Ankara'da olan Merkezi Anlaşma Teşkilatı (Central Treaty Organization-CENTO) kurulmuştur (Akşin, 2020: 215).

Demokrat Parti döneminde, Soğuk Savaş konjonktürünün getirmiş olduğu şartlara bağlı olarak, Batı yanlısı bir politika izlendiğini söylemek mümkündür. Zira, bu dönemde Doğu ile Batı arasında bir denge politikası izlemekten ve çok boyutlu bir politika takip etmekten çok ABD yanlısı, onun dış politikasına bağımlı ve onunla paralel seyreden bir dış politika takip edilmiştir. Bu politikasını bağımsızlıklarını yeni kazanan Asya ve Afrika devletleri ile giriştiği ilişkilere de yansıtın Demokrat Parti, özellikle Bağlantısızlık Hareketi'ni destekleyen ülkelerle ilişkilerin bozulmasına sebep olmuştur (Karagül ve Aslan, 2013: 24-25).

Sonuç olarak, 1950'li yıllara gelindiğinde ABD ve Türk dış politikası açısından Sovyetlerin artan bir tehdit algısı oluşturması sebebiyle, iki ülke arasındaki ilişkiler yoğunlaşmaya başlamıştır. Bu çerçevede, Türkiye ile ABD arasında, askerî ve ekonomik anlaşmalar tesis edilmiş ve ABD Türkiye'ye bu anlaşmalar dairesinde yardımda bulunmaya başlamıştır. İlerleyen yıllarda, SSCB'nin güçlenmesiyle birlikte, ABD ile Türkiye Eisenhower Doktrini vasıtasıyla ilişkilerini daha da derinleştirmiştir. Diğer yandan, bu dönemde de Cumhuriyet'in ilk yıllarında olduğu gibi bölgesel güvenlik örgütleri tesis edilmeye çalışılmıştır ve fakat uluslararası konjonktürdeki hızlı değişimler bu örgütlerin ömrünün kısa olmasına sebep olmuştur. Netice itibariyle, Demokrat Parti dış politikası, SSCB ve ABD arasında yaşanan Soğuk Savaş'ın getirdiği güvensizlik ortamında şekillenmiş ve Türkiye bu süreçte ABD ve Batı yanlısı bir dış politika takip etmiştir.

3.4.Koalisyon Hükümetleri Dönemi Türk Dış Politikası (1960-1980)

27 Mayıs 1960 tarihinde askerî darbenin vuku bulması sonucu Demokrat Parti iktidardan indirilmiştir. Emir komuta zinciri dışında 37 alt rütbeli subay tarafından gerçekleştirilen bu darbe cumhuriyet tarihinin de ilk darbesi olarak kayıtlara geçmiştir. 1960 Darbesi'nden sonra, kurucu anayasa yapma iktidarını kendinde gören ikinci askerî darbenin yapıldığı 1980 yılına kadar geçen yirmi yıllık süreçte toplam yirmi farklı hükümet kurulmuştur. Bu hükümetlerden İnönü liderliğinde 25 Aralık 1963'te kurulan ve 20 Şubat 1965'e kadar devam eden CHP Hükümeti ve 27 Ekim 1965 ile 26 Mart 1971 yılları arasında Süleyman Demirel (1924-2015) liderliğinde kurulan ve üç farklı kabine ile hizmet veren Adalet Partisi (AP) hükümeti haricinde Türkiye uzun soluklu bir iktidar idaresi altına girmemiştir (Oran, 2013b: 655).

Darbe sonrasında, 30 Mayıs 1960 ile 27 Ekim 1961 arasında faaliyet gösteren Cemal Gürsel (1895-1966) Hükümeti'nin ardından, 15 Ekim'de yapılan seçimde en çok oyu alan iki parti CHP ve AP tarafından koalisyon kurulmuştur. İdeolojik zemin olarak birbirinin zıttı konumlarda yer alan AP ve CHP'nin kurmuş olduğu bu koalisyon sadece yedi ay sürebilmiştir. Zaten, 1960 ile 1980 arasında kurulan hükümetlerin çoğunun bu nitelikte olması, iç ve dış politik konularda uzlaşma sağlanamamasına ve bu sebeple hükümetlerin ömrünün kısa olmasına yol açmıştır (İnan, 2007: 118-120).

Bu dönemde yaşanan önemli gelişmelerden ilki, Kıbrıs konusudur. 1963 yılında Türkler ile Rumlar arasında yaşanan gerginlikler had safhaya çıkmış, iki halk karşı karşıya gelmiştir. Rumlar bu dönemde Türkler üzerinde baskı kurmaya çalışmış, Türk köylerine baskınlar yapmış ve katliamlar düzenlemiştir. Bunun üzerine İsmet İnönü'nün başında bulunduğu hükümet, Kıbrıs'a garantör devletler tarafından müdahale edilmesi gerektiğini belirten bir çağrıda bulunmuştur. Fakat, gerekli reaksiyonun meydana gelmemesi üzerine, Türk jetleri Kıbrıs üzerinde alçak irtifa uçuşu yapmıştır (Bölükbaşı, 2001: 101). Bu olayın ardından, İngiltere, Yunanistan ve Türkiye adada sükûnetin sağlanması gerektiği konusunda uzlaşmışlar ve sonuç olarak, 27 Aralık 1963'te İngiliz komutan yönetiminde Lefkoşa'da üçlü bir kuvvet tesis etmişlerdir (Vatansever, 2012: 1513).

Kıbrıs'ta garantör devletlerin (Türkiye, Yunanistan ve İngiltere) de araya girmesine rağmen, olumsuz gelişmeler yaşanmaya devam etmiştir. Bunun üzerine, sorunun çözümü için 15 Ocak 1964 tarihinde Türkiye, Yunanistan, İngiltere ve Kıbrıs Hükümetleri'nin temsil edildiği Londra Konferansı toplanmış ve fakat 21 Ocak'a kadar devam eden bu konferanstan bir sonuç alınamamıştır. Türk tarafının, Konferans sonrasında başlattığı girişimlerin de etkili bir sonuç vermemesi ve Rumların ayrılıkçı söylem ve eylemlerini devam ettirmesi üzerine, Türkiye Kıbrıs'a harekât düzenleme kararı almıştır. Ancak, hazırlıkların yapıldığı esnada, 5 Haziran 1964'te, ABD Başkanı Lyndon B. Johnson (1908-1973) tarafından Türkiye'ye bir mektup gönderilmiştir (Şener, 2013: 120-122).

Johnson Mektubu'nda¹⁰, Türkiye'nin Kıbrıs'a bir müdahalede bulunması halinde Yunanistan ile karşı karşıya geleceği belirtilerek, bunun ABD ve NATO müttefikleri tarafından istenmeyen bir duruma mahal verebileceğinin altı çizilmiş ve Sovyetler Birliği'nin de sürece dâhil olma ihtimalinin olduğu ifade edilmiştir. Böyle bir durumun yaşanması halinde, NATO müttefiklerinin Türkiye'yi korumak gibi bir mükellefiyetinin olup olmadığının bir tartışma konusu olduğunu belirten mektupla, Sovyetlerin olaya müdahil olması durumunda Türkiye'nin savunmasız kalacağı ima edilerek, Türkiye üzerinde baskı kurulmuştur (Akşin vd., 2006a: 284). Ayrıca, 1947 yılından beri ABD tarafından yapılan yardımlar çerçevesinde verilen askerî teçhizatların muhtemel bir Kıbrıs harekâtında

¹⁰Cüneyt Arcayürek tarafından 13 Ocak 1966'da Hürriyet Gazetesi'nin manşetinden "İşte Johson Mektubu" başlığıyla yayınlanarak ortaya çıkarılmıştır.

kullanılamayacağı da vurgulanarak, Türkiye'nin ABD'ye rağmen bir harekât düzenleme ihtimalinin mümkün mertebe imkânsız hale getirilmesi hedeflenmiştir (Seydi, 2007: 306).

Johnson Mektubu'nun ardından ABD'ye bir ziyaret gerçekleştiren İsmet İnönü, istediğini alamamış ve Kıbrıs'a askerî harekât düzenlemekten vazgeçmiştir. Zira, ABD ve İngiltere'nin en azından siyasi desteğini almadan yapılacak bir askerî harekâtın sonuçlarını öngöremeyen ve Türkiye'yi riske sokmak istemeyen İnönü, bir yönüyle de Kıbrıs'a düzenlenecek harekât için Türkiye'nin yeterli askerî kapasiteye sahip olmadığını da düşünmüştür (Göktepe, 2012: 414-415). 1964 yılından sonra Türkiye, Kıbrıs konusunda uluslararası girişimlerde de bulunmuş ve fakat bu girişimlerden bir sonuç alamamıştır. Zira, uzun süre izlediği Batı yanlısı dış politikanın, Demokrat Parti döneminde zirveye ulaşması ve Arap ülkeleri ile Bağlantısız ülkelerde yaşanan sorunlarda dahi Batı yanlısı tutumunu sürdürmesi nedeniyle, Kıbrıs konusunda uluslararası arenada bir varlık gösterilememiştir (Uludağ ve Hasgüler, 2007: 247).

İlerleyen yıllarda Yunanistan'da meydana gelen darbe sonrasında yönetimi ele geçiren askerî cuntanın desteğini alan EOKA (Ethniki Organosis Kypriou Agoniston-Kıbrıslıların Millî Mücadele Örgütü)¹¹ örgütü 15 Temmuz 1974'de yaptığı bir darbe ile Makarios'u iktidardan düşürmüştür (Uludağ ve Hasgüler, 2007: 247). Bunun üzerine harekete geçen Türkiye, 22 Temmuz'da ilk askerî harekâtı başlatmış ve Girne-Lefkoşa hattını kontrol altına almıştır. Ancak, harekâttan sonra gerçekleştirilen müzakerelerden bir netice alınamaması üzerine, 14 Ağustos 1974'te ikinci bir operasyon düzenlenerek adanın kuzeyi Türkiye tarafından hakimiyet altına alınmıştır (Vatansever, 2012: 1516).

1973 yılında yapılan seçimler sonrasında hükümeti kuran CHP ve MSP'nin, ABD'nin baskısıyla ekimi yasaklanan afyon üretimine 1 Temmuz 1974'te tekrar izin vermesi ve ardından 22 Temmuz'da başlayıp, Ağustos'ta tamamlanan askerî harekâtle Kıbrıs'ın kuzeyini hakimiyeti altına alması üzerine, ABD Kongresi'nin yoğun baskısıyla Türkiye'ye ambargo uygulanması yönünde bir karar alınmıştır. 5 Temmuz 1975'te yürürlüğe konulan bu karar ile, Türkiye'ye yapılan askerî ve ekonomik yardımlar durdurulmuş, ABD-Türkiye ilişkilerinde gerginlik yaşanmış ve ABD tarafından Türkiye'ye 12 Eylül 1978'e kadar

¹¹Georgia Grivas (1898-1974) tarafından kurulan, ilk eylemini 1955 yılında yapan ve ENOSİS idealini gerçekleştirmeye çalışan örgüt.

ambargo uygulanmıştır. (Erhan, 2013b: 703) Bu dönemde, Yunanistan ile de karasuları, kıta sahanlığı, hava sahası, askerî yardımların miktarı ve Ege Adaları'nın silahlandırılması konularında çatışmalar yaşanmış, iki ülke arasında sorun olan Kıbrıs meselesi ikinci plana itilmiştir (Seydi, 2007: 296).

Yaşanan tüm bu süreç neticesinde, Türkiye dış politikada yeni açılımlar içine girmesi gerektiğini anlamıştır. Kıbrıs konusunda aradığı desteği bulamaması, ABD'nin ve İngiltere'nin Kıbrıs bunalımı sırasında Türkiye aleyhine tavır takınması ve uluslararası konjonktürün değişmesi Türkiye'nin dış politikada bir değişim sürecine girmesinin birincil nedenleri, ideolojik yelpazenin genişlemesi ve farklı ideolojiye sahip siyasi partilerin hükümette yer alması da değişimin ikincil sebepleri olarak görülebilir. Bu çerçevede, Türkiye ilk olarak, SSCB ile ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. 1963 yılında yapılan ziyaretlerle başlayan ilişkiler, özellikle Adalet Partisi döneminde iyice gelişmiş hatta başbakan düzeyinde ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Yine bu dönemde, Türkiye'de bulunan NATO üslerinin, NATO amacı dışında kullanılmasına karşı çıkan Demirel Hükümeti, Lübnan meselesinde de ABD askerlerinin Türkiye'yi üs olarak kullanamayacağını belirtmiş ve Arap ülkeleri ile ilişkilerin geliştirilmesi hususunda bazı girişimlerde bulunmuştur (Kılıçoğlu, 2013: 71). Adalet Partisi'nden sonraki dönemlerde de SSCB-Türkiye ilişkileri gelişmeye devam etmiş ve iki ülke tarafından, 1972 yılında “İyi Komşuluk İlkeleri Bildirgesi” ile 1978 yılında “İyi Komşuluk ve Dostça İşbirliği Siyasal Belgesi” kabul edilmiştir (Tellal, 2013: 778-780).

Türkiye, ikinci olarak, 1969 yılında İslâm İş Birliği Teşkilatı (İİT)'nin kurulması aşamasında aktif bir tutum sergilemiş ve örgütün kurucu üyeleri arasında yer almıştır. Bununla birlikte, İİT'de kurucu olarak yer alsa da örgütün kurucu anlaşmasına devletin laik niteliğini gerekçe göstererek bazı çekinceler koymuş ve katılma anlaşmasını TBMM'de onaylamamıştır. Fakat, İİT ile ilişkilerini sürdürmeye devam etmiş ve diğer üyeler gibi örgütün kendisine yüklediği tüm sorumluluk ve görevleri yerine getirmiştir (Akşin vd., 2006a: 110).

Doğu'da İİT çerçevesinde İslâm devletleri ile ilişki kurulurken, Batı ile de ilişkileri geliştirmek için çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Bu minvalde, 1975 yılında kurulan Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı (AGİT)'nin kurucu üyeleri arasında yer alan Türkiye,

o günkü ad Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) olan, Avrupa Birliği ile de ilişkilerini artrmş ve 23 Aralık 1963 tarihinde AET ile Türkiye arasında bir Ortaklık (Ankara) Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşma çerçevesinde, Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne katılım süreci üç aşamalı bir takvime bağlanmıştır: Hazırlık aşaması, geçiş aşaması ve son aşama. Hazırlık aşaması çerçevesinde, Türkiye'nin Gümrük Birliği sistemine entegrasyonu için yasal ve fiziksel düzenlemeler yapılmıştır. ("Türkiye ve Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı (AGİT)", 2020) Geçiş dönemine geçilmesinin kararlaştırldğı 6 şubat 1969 tarihli Geçiş Konseyi kararını müteakip, 21 Kasım 1970'te Katma Protokol imzalanmış ve bu protokol de 1973 yılında yürürlüğe girmiştir. Fakat, Türkiye'nin de talebiyle, dünyada ve Türkiye'de yaşanan gelişmelerin sürecin uygulanmasını imknsz kldğinden hareketle, ilişkiler 1979 yılında beş yllğına dondurulmuştur (Aslan, 2000: 12).

Genel bir çerçeve çizilecek olursak, 1960-1980 dönemi Türk dış politikası Kıbrıs'ta yaşanan olaylar paralelinde Türkiye'nin 1964 yılında müdahale kararı almasına mukabil, bu duruma ABD'nin gösterdiği tepki çerçevesinde şekillenmiştir. Bu dönemde de Türkiye Batı'dan uzaklaşmamıştır. Fakat, 1964 Johnson Mektubu'yla diğer bölge ve ülkelerle ilişkilerini geliştirmesi gerektiğini anlamış ve özellikle Adalet Partisi döneminde (1965-1971) SSCB, Ortadoğu ve İşlm lkeleri ile ilişkilerini geliştirme gayreti içinde olmuştur. Bir yandan Avrupa Topluluğu ile ilişkilerini daha ileri bir boyuta taşımaya çalışmış, Gümrük Birliği'ne girmek için Topluluk ile ortak bir takvim belirlemiş ve AGİT'in kurucu yeleri arasında yer alarak Batı ile ilişkilerini sürdürmüş, diğer yandan da İİT'nin temeli olan İşlm Konferansı'na katılmış ve teşkilatın kurucu yesi olarak Doğu ile ilişki kurmaya çalışmıştır. Ancak, yukarıda da belirtildiği üzere, koalisyon hükümetlerinin politika geliştirmeye dahi fırsat bulamadan sona ermiş olması sebebiyle dş politikada pek de verimli bir dönem yaşanmamıştır.

3.5.1980 Darbesi'nden AK Parti İktidarına Türkiye'nin Dış Politikası (1980-2002)

12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'nden 3 Kasım 2002'de AK Parti'nin tek başına iktidara geldiği döneme kadar geçen süreç e ayrılabilir: Cunta güdümünde kurulan ve 21 Eylül 1980-13 Aralık 1983 arasında görev yapan Bülend Ulusu (1923-2015) Hükümeti dönemi, 13 Aralık 1983-20 Kasım 1991 arasında görev yapan Anavatan Partisi (ANAP) Hükümeti

dönemi ve 20 Kasım 1991 sonrasında kurulan koalisyon hükümetleri dönemi. Türkiye, 1980-2002 döneminde, sadece ANAP'ın iktidar olduğu 1983-1991 yılları arasında siyasi açıdan istikrarlı bir dönem geçirmiştir. Nitekim, dokuz farklı hükümetin kurulması ve ardı ardına ulusal ekonomik krizlerin yaşanması sebebiyle, 1991'de başlayıp 2002'ye kadar süren, 11 yıllık bir siyasi ve ekonomik istikrarsızlık dönemi yaşanmıştır (Özçelik, 2007: 169-182).

Bülend Ulusu Hükümeti dış politikada geleneksel çizgiyi takip edeceğini hükümet programında belirterek, dış politikanın hak eşitliğine dayalı ve diğer devletlerin de toprak bütünlüğünü gözetilen bir çerçevede devam edeceğini öngörmüştür. Hükümet programında, Filistin halkının haklı davasına destek verilmesi, AET ile ilişkilerin geliştirilerek devam ettirilmesi, Arap ülkeleri ve İran, Pakistan gibi komşu ülkelerle stratejik çerçevede düşünülerek ilişkiler oluşturulması, SSCB ile ilişkilerin artırılması ve Kıbrıs konusunda iki kesimli bir çözümden yana politika belirlenmesi dış politikanın temel çerçevesi olarak görülmüştür. Bu dönemde, Yunanistan 1974'te ayrıldığı NATO'nun askerî kanadına da tekrar dönmüştür. Ancak, Türkiye bu fırsatı değerlendirememiş, Kıbrıs konusu dahil hiçbir anlaşmazlığın çözümü noktasında taviz elde edememiştir (Akşin vd., 2006a: 108).

Bülend Ulusu'nun ardından 1983 yılında yapılan seçimlerle iktidara gelen ANAP ise, Turgut Özal başbakanlığında dış politikada aktif bir tutum sergilemiştir. Özellikle, Özal'ın dış politikada baskın bir karakter olarak kendini göstermesi bu dönemin belirgin bir özelliğidir. Liberal değerler üzerine kurulu bir dış politika benimseyen Turgut Özal (1927-1993), çok taraflılık ilkesini uygulamaya çalışmış, uluslararası ilişkilerdeki gelişmeleri ekonomi-politik bir çerçevede ele almıştır (Ataman, 2003: 50).

Dış politikasının temelini liberalizmden alan ve ekonomi-politik konular üzerinden karşılıklı bağımlılık kurmaya çalışan Özal'ın bu yönde attığı adımlardan biri Ekonomik İş Birliği Örgütü (ECO) olmuştur. 1964'te İran, Pakistan ve Türkiye arasında kurulan, fakat 1979'da işlevsiz hale gelen “Kalkınma İçin Bölgesel İş Birliği Örgütü (RCD)”nın uzantısı olan ve İran'ın girişimleri neticesinde, 19 Ocak 1985'te alınan bir kararla kurulan ECO'ya, 1992'de İslâmabad'da yapılan Olağanüstü Bakanlar Toplantısı'nda Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan ve Afganistan üye olarak katılmıştır. Bu tabloya bakıldığında şu sarıh bir şekilde görülebilir: Birincisi ECO bölgesel bir örgüt haline gelmiştir. İkincisi, Orta Asya'yı kapsayan ekonomik bir iş birliği mekanizması tesis etmiştir.

Üçüncüsü, yeni katılan üyelerin çoğunluğu Türk devletleridir. Bu çerçeveden ele alınacak olursa, Türkiye açısından, ECO'nun SSCB'nin 1991 yılında dağılmasıyla ortaya çıkan Orta Asya devletleri ile Türkiye arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinde bir vesile olarak kullanılmasının hedeflendiği söylenebilir (Doğan, 2011: 65).

Özal döneminde, Ortadoğu ve Arap ülkeleriyle de ilişkilerin geliştirilmesi hususu üzerinde durulmuştur. Zira, bu tarihlerde gündeme gelen “Barış Suyu Projesi” çerçevesinde, kullanım fazlası suların borular vasıtasıyla Seyhan ve Ceyhan nehirlerinden Suudi Arabistan ve Umman'a akıtılması planlanmıştır. Fakat, 1988 yılında resmi olarak ortaya atılan bu proje Arap devletlerinin proje maliyetini öne sürerek aralarındaki siyasi meselelerden dolayı, bu projeyi kabul etmemesi ile sonuçlanmıştır (Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, 2013c: 144-145).

1980-1988 yılları arasında meydana gelen İran-İrak Savaşı'nda da Türkiye geleneksel dış politikasına uygun olarak aktif tarafsızlık politikası uygulamıştır. Zira, İslâm Devrimi ile şeriat esasına dayalı yönetim anlayışının oturduğu Şii İran ile Arap milliyetçiliğinin ve Pan-Arabizm'in yükselişte olduğu Arap ülkeleri arasındaki çekişme ve ideolojik çatışma bu savaşla vücut bulmuştur (Ataman, 2010: 165). Bu noktada, Türkiye açısından bu iki ülkeye de mesafeli yaklaşmanın temel sebebi de ideolojik yaklaşımları olmuştur: Bir yanda radikal İslâm, diğer yanda Arap milliyetçiliği ve SSCB yanlısı siyasi kutuplaşma (Ataman, 2010: 167). Savaşın Türkiye açısından en önemli etkilerinden biri ise, güvenlik tehdidi algısında ve silahlanmada artış olmuştur. Batı'nın izolasyon uygulamasına karşılık İran ve Lübnan ile ticari ilişkiler geliştirilmiş ve sürgün edilen Filistin hükümeti tanınmıştır. (Ataman, 2010: 54) Ayrıca, Celal Talabani ve Mesut Barzani Türkiye'ye davet edilmiş ve bu iki Kürt lidere kırmızı pasaport verilmiştir (Çakmak, 2013b: 121).

Özal dönemindeki en önemli dış politika konularından biri de Körfez Savaşı olmuştur. Irak'ın 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'e saldırması sonrasında ortaya çıkan süreçte, BM Konseyi tarafından 6 Ağustos 1990'da alınan ambargo kararına Türkiye de katılmıştır. Ticaret durdurulmuş, Kerkük-Yumurtalık arasındaki petrol akışı kesilmiştir. İlerleyen dönemde, Turgut Özal Irak'a yapılacak harekâta Türkiye'nin de katılması gerektiğini savunmuş, bunu “uç verip, beş alacağız” diyerek cazip hale getirmeye çalışmıştır. Nitekim, 12 Ağustos'ta TBMM tarafından alınan kararlar, TSK'nın yabancı ülkelere gönderilmesi ve yabancı güçlerin de Türkiye'ye kabul edilebilmesi için Hükümet'e yetki verilmiştir. Aynı

minvalde bir başka karar 5 Eylül'de de tekrarlanmış, bunu müteakip Türkiye NATO'dan Çevik Kuvvet talebinde bulunmuştur. Bu talep 3 Ocak 1991'de kabul edilmiş ve 6 Ocak'ta askeri birlikler Türkiye'ye gelmeye başlamıştır. Akabinde, 17 Ocak'ta Irak'a Çöl Fırtınası Harekâtı düzenlenmiştir. TBMM tarafından harekâtın başladığı gün Hükümet'e tekrar yetki verilmiş ve bu doğrultuda Türkiye'deki üsler harekât sırasında kullanılmıştır. Özal da bu yetkiye dayanarak savaşta aktif bir rol almak ve Irak'a girmek istemiştir. Ancak, Türkiye'nin geleneksel dış politikası ve siyasi şartları Özal'ın bu amacını gerçekleştirmesine mâni olmuştur (Akşin vd., 2006b: 113).

Irak'ta savaş sırasında ayaklanma çıkaran Şiiler ve Kürtler savaş sonrasında Saddam Hüseyin (1937-2006) tarafından hedef haline gelmiştir. ABD'den destek alarak ayaklanma başlatan Irak'ın güneyindeki Şiileri bastıran Saddam Hüseyin, kuzeydeki Kürt ayaklanmasını bastırmaya yöneldiğinde büyük bir nüfus Türkiye sınırına doğru harekete geçmiştir. Bunun üzerine, Özal Türkiye'de bir kaos olmaması amacıyla, ABD Başkanı George H. W. Bush (1924-2018)'a daha kolay yardım ulaştırılabilmesi için Kürtleri buldukları dağlık alanlardan ovalara indirmesi gerektiğini ve bunun için de tampon bir bölge oluşturulmasının elzem olduğunu iletmiştir. ABD bunun üzerine “Huzur Harekâtı”nı gerçekleştirmiş ve 36. paralelin kuzeyini uçuşa yasak bölge ilan etmiştir. Bu çerçevede, Türkiye'de 1991 yılında “Çekiç Güç (Poised Hammer)” tesis edilmiş ve bu gücün adı 1997 yılında “Kuzeyden Keşif Görev Gücü” olarak değiştirilmiştir (Öztürk, 2010: 10).

Turgut Özal döneminde temelleri atılan ve 25 Haziran 1992 yılında kurulan diğer bir örgüt, Karadeniz Ekonomik İş Birliği Örgütü (KEİ)'dür. Kuruluş felsefesi 1980'lerde SSCB'nin gıda ve tüketim mallarına ve Türkiye'nin de enerjiye olan ihtiyacının karşılanması amacıyla dayanan örgüt, Romanya ve Bulgaristan'ın da katılması ile bölgesel bir nitelik kazanmıştır. İlk olarak, 19 Aralık 1990'da Ankara'da, Türkiye'nin ev sahipliğinde Azerbaycan, Gürcistan, Moldova, Sovyetler Birliği, Romanya ve Bulgaristan temsilcilerinin katılımıyla gerçekleştirilen toplantıda KEİ'nin kurulmasına dair karar alınmıştır. Daha sonra, 12-13 Mart 1991'de Bükreş'te, 23-24 Nisan 1991'de Sofya'da uzmanlar düzeyinde toplantılar gerçekleştirilmiştir. 25 Haziran 1992'de İstanbul'da yapılan zirve ile KEİ işlerlik kazanmıştır. Türkiye, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Moldova, Rusya, Ukrayna, Bulgaristan ve Romanya örgütün kurucu üyeleri olmuştur. Yunanistan ve Arnavutluk ise, örgüte daha sonra katılmış ve kurucu üye sayılmıştır. Sırbistan da sonradan örgüte dahil olmuştur. (“Karadeniz

Ekonomik İş Birliği Örgütü (KEİ)”, 2020) Görüleceği üzere, bu dönemde Türkiye doğuda ve güneyde ECO'yu aktif hale getirdikten sonra, KEİ ile de batıda ve kuzeyde ekonomik iş birliği içine girmiştir.

Türkiye-AET ilişkileri ise, 12 Eylül 1980 askerî darbesinden sonra 1986 yılına kadar beş yıl süren bir kesintiye uğramıştır. 1986 yılında ilişkilerin başlamasıyla, AET Türkiye'den “son aşama”nın gerçekleşmesi için adımlar atmasını beklerken, Türkiye 14 Nisan 1987'de AET'ye tam üyelik başvurusunda bulunmuş ve fakat 1989 yılında başvuruya “olumsuz” cevap verilmiştir. Fakat, AET Komisyonu tarafından “Türkiye ile iş birliği” paketi hazırlanmış ve ilişkiler bu paket çerçevesinde yürütülmüş, Şubat 1993'te toplanan Ortaklık Konseyi tarafından da Gümrük Birliği Komisyonu'nun oluşturulmasına karar verilmiştir. Komisyon'un çalışmaları sonucunda hazırlanan Gümrük Birliği'ne dair mevzuat, AET Komisyonu ve Yunanistan tarafından engellemeler olması sebebiyle, ancak 6 Mart 1995'te imzalanabilmiştir (Aslan, 2000: 13).

1980-2002 yılları arasında kurulan ve Türkiye'nin de aktif bir şekilde yer aldığı örgütlerden bir diğeri ise, 28 Haziran 1996-30 Haziran 1997 yılları arasında görev yapan Necmettin Erbakan (1926-2011)'in başbakanlığı döneminde, partisinin ideolojik temelini de oluşturan İslâmcılık ve muhafazakârlığın etkisiyle yapılan girişimler neticesinde, İslâm ülkeleri arasında iş birliğini öngören ve 15 Haziran 1997 tarihinde tesis edilen Gelişmekte Olan Ülkeler Teşkilatı (D-8)'dir. İlk adı Müslüman Sekiz (M-8) olan teşkilat, Türkiye, İran, Mısır, Pakistan, Malezya, Endonezya, Bangladeş ve Nijerya'nın katılımı ile 22 Ekim 1996'da düzenlenen bir toplantı ile ortaya çıkmıştır. Fakat, örgütün isminin tepki çekmesi sonucu M-8, D-8 olarak değiştirilmiştir. Örgüt kurulduğu yıldan itibaren birçok zirve ve toplantı yapmış olmasına rağmen günümüzde de mevcudiyetini devam ettirmekle birlikte, etkili kararlar alamamıştır (Uçarol, 2015: 1420-1422; Kamel, 2001: 250-252).

Bu dönemde Yunanistan ile birçok sorunun yaşandığı görülmektedir. Nitekim, bir önceki dönemde ortaya çıkan sorunların çoğu bu dönemde de çözülememiştir. Askerî idarenin hâkim olduğu bir döneme rastgelen Yunanistan'ın NATO'ya dönmesi süreci de değerlendirilememiş, Türkiye bu süreçte veto yetkisini etkili bir şekilde kullanamamıştır (Akşin vd., 2006b: 112). Fakat, Özal'ın iktidara gelmesiyle birlikte Yunanistan ile ilişkilerde politika değişikliğine gidilmiş ve önceki hükümetlere göre daha esnek davranılacağı,

ilişkilerin ekonomi temelinde geliştirileceği vurgulanmıştır. Nitekim, İki ülke arasında, 1987 yılında Ege'de petrol arama faaliyeti yüzünden gerginlik yaşanmış, NATO ülkelerinin tepkisi ve İngiltere'nin araya girmesi üzerine olay çözülmüş ve soğutulmuştur. Bundan sonra, Özal ile Yorgo Papandreu 30-31 Ocak 1988 tarihinde, Davos'ta bir araya gelmiştir ve bu görüşmenin ardından iki ülke ilişkilerinin çerçevesini çizen ve ilişkileri düzenleyen bir bildiri yayınlanmıştır. Bu tarihten sonra, Yunanistan ile muhtelif konularda ilişkilerin masaya yatırıldığı toplantı ve ziyaretler gerçekleştirilmiştir (Fırat, 2013a: 113-115).

1980-2002 arası dönemde yaşanan gelişmelerden bir başkası da uluslararası göç olmuştur. Bu minvalde, yaklaşık olarak 1988 Halepçe Katliamı'ndan sonra 120 bin kişi ve 1991 yılında I. Körfez Savaşı'ndan sonra 460 bin kişi olmak üzere toplamda 580 bin kişi Irak'tan; Bulgaristan Hükümeti'nin baskıcı politikaları nedeniyle 1989-1992 yılları arasında yaklaşık olarak 345 bin kişi Bulgaristan'dan; yaşanan etnik çatışmalar neticesinde 20 bin kişi 1992-1998 yılları arasında Bosna'dan; 1999 Kosova Savaşı'ndan sonra 20 bin kişi Kosova'dan ve 2001 yılında Makedonya'da yaşanan çatışmalar neticesinde 10 bin kişi Makedonya'dan Türkiye'ye göç etmiştir. Netice itibarıyla, yaklaşık on yıllık bir dönemde Türkiye bir milyondan fazla bir nüfusu topraklarına kabul etmiştir (Atasoy ve Soykan, 2017: 316; İrdem, 2017: 528; Yılmaz, 2017: 467).

Bu dönemde yaşanan son ve en önemli gelişmelerden birisi de 11 Eylül 2001'de ABD'deki Dünya Ticaret Merkezi ve Pentogan'a yapılan saldırılar sonucunda ortaya çıkan kaos durumudur. Zira, bu saldırıdan sonra, ABD dış politikası daha agresif bir eğilim göstermiştir. Bunun sonucu olarak ABD tarafından önce, saldırıların sorumlusu olan El-Kaide'nin imhası için Afganistan'a savaş açılmış; daha sonra, meşru müdafaa hakkının çıkarlara ve hedeflere hizmet edecek şekilde yorumlanmasıyla ortaya çıkan “önalıcı vuruş” kavramı doğrultusunda Irak'a yönelik askerî harekât için “meşru” bir gerekçe ve bu gerekçeye dayanan uluslararası bir zemin yaratma arayışına girişilmiş (Ağır, 2006: 73), bu çerçevede İngiliz istihbaratına dayandırılarak Irak'ta kitle imha silahları bulunduğundan hareketle uluslararası kamuoyu oluşturulmuştur (İranı da Kurtaracak, 2003). Bu da önalma anlayışını içinde barındıran Bush Doktrini'nin başka bir vechesine, yani “demokrasiyi yayma” yaklaşımına dayandırılmıştır (Ağır, 2006: 77). Ancak İngiltere'ye dayandırılan istihbaratın doğru olmadığı savaş sonrasında ortaya çıkmış ve İngiltere Başbakanı Blair bundan dolayı özür dilemiştir (Blair IŞİD İçin Özür Diledi, 2015).

11 Eylül Saldırısı'nın ertesinde ABD'nin Bush Doktrini çerçevesinde attığı adımların ve “şer üçgeni” (İran, Irak, Kuzey Kore) içerisinde yer alan ülkelerin ikisinin Ortadoğu'da yer alması, bu ülkelerin doğrudan Türkiye'nin güvenliğiyle yakından alakalı olması ve ABD'nin Türkiye'den bu süreçte taleplerde bulunması Türk Dış Politikası açısından önemli bir viraj noktası olmuştur.

Genel bir perspektiften ele aldığımızda 1980-2002 arası Türk Dış Politikası'nda ana karakter vefatına kadar Turgut Özal olmuştur. Zira, 1983'te partisinin iktidara gelmesinin ardından dış politika konusunda farklı yönelimler içine girmiş, cumhurbaşkanlığı döneminde de bu politik tutumunu devam ettirmiştir. Bir yandan Batı'ya alternatif olarak görmeden, Doğu ile ilişkilerini geliştirmeye çalışan Özal, diğer yandan da SSCB sonrası kurulan bağımsız devletlerle, özellikle Orta Asya'daki Türk devletleri ile, ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Ayrıca, Özal döneminde Türk dış politikasının barışçıl veçhesinden en azından söylem düzeyinde, Körfez Savaşı sırasında uzaklaşmıştır. Koalisyon dönemlerinde ise, en göze çarpan dış politik olaylar Gümrük Birliği Anlaşması'nın imzalanmasıyla 1995 yılında ve Erbakan döneminde Müslüman nüfusun çoğunlukta olduğu ülkelerle girişilen ilişkilerin geliştirilmesiyle 1996-1997 yıllarında görülmüştür.

Netice itibarıyla değerlendirilecek olursa, 1919'dan başlayıp 2002 yılında AK Parti'nin iktidara geldiği döneme kadar geçen süreçte, Türk Dış Politikası genellikle, tehdit algısına dayalı ve Batı eksenli bir yönelim göstermiştir. Bu yönelim, Türkiye'de algılandığı manasıyla “sağ” veya “sol” iktidarlar ya da en azından koalisyonun ortağı durumunda olan partiler nezdinde de bu şekilde seyretmiştir. Fakat, şu da gözden kaçırılmamalıdır ki, Osmanlı Devleti'nin uyguladığı denge politikasına benzer bir şekilde, Avrupa'nın tehdit olarak görüldüğü dönemlerde Doğu'ya ve bilhassa Rusya'ya kısa dönemli de olsa bir yönelme söz konusu olmuştur. Tabii olarak bunların çoğu da konjonktürel bir dalgalanma şeklinde meydana gelmiştir. Örneğin, yukarıda değinildiği üzere, Ulusal Kurtuluş Mücadelesi Dönemi'nde Avrupalı devletlere karşı SSCB'ye yaklaşılmasına ve 1921 yılında iş birliği ve dostluk çerçevesinde anlaşma imzalanmasına karşılık; 1945 yılındaki aşırı isteklerine ve yayılcı anlayışına bir tepki olarak aynı SSCB'ye karşı Avrupa ülkeleri ve ABD ile bir yakınlaşma ve ittifak dönemine girilmiştir.

Diğer bir netice ise, Türk Dış Politikası'nın, özellikle Batı eksenli yöneliminin, Kıbrıs Meselesi'nde yaşanan gelişmeler zemininde ele alındığında yaşanan “hayal kırıklığının” 1970'li yıllardan itibaren çok eksenli bir dış politika uygulanmasına sahne olmasıdır. Nitekim, bu dönemde aşırı bir şekilde Batı yanlısı politikalara angaje olmanın olumsuz neticelerinin Kıbrıs'ta görülmesiyle, Doğu'yla, İslâm lkeleriyle ve Bağlantısızlarla ilişkilerin geliştirilmesinin ne kadar önemli olduğu daha sonra anlaşılmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ADALET VE KALKINMA PARTİSİ İLE CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NİN

DIŞ POLİTİKAYA TEORİK VE KAVRAMSAL YAKLAŞIMLARI

Çalışmanın bu bölümünde, uluslararası ilişkiler teorileri bağlamında, Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti)'nin ve CHP'nin dış politikasını yönlendiren temel yaklaşımları ve tarihsel süreç içerisindeki yönelimleri incelenecektir.

4.1. Adalet ve Kalkınma Partisi Dış Politikasının Teorik ve Kavramsal Çerçevesi

Bu başlıkta, ilk olarak, AK Parti'nin dış politikası teorik çerçevede realizm, liberalizm, konstrüktivizm, idealizm ve pragmatizm boyutuyla çalışmaya temel olacak nitelikte ve fakat çalışmanın amacını aşmayacak şekilde, sadece dış politikanın temel felsefesini anlamaya yardımcı olacak örnekler ile ele alınacaktır. İkinci olarak, dış politikada kavramsallaştırma yoluyla oluşturulan terimlere örnekler verilerek değinilecektir. Bu çerçevede de “komşularla sıfır sorun politikası”, “ritmik diplomasi”, “yumuşak güç” gibi kavramlar irdelenecektir.

4.1.1. Teorik Açıdan AK Parti Dış Politikası

AK Parti'nin eylemleri ve söylemleri incelendiğinde, dış politikanın farklı teorik yaklaşımlar çerçevesinde geliştirildiği ve şekillendirildiği görülmektedir. Temelde, normatif değerlere atıfla ve idealist bir yaklaşımla politikalarının söylem boyutunu kurgulayan ve liberal bir ekonomi-politik uygulayan AK Parti dış politikasının, pragmatist reel-politik bir noktaya geldiği söylenebilir.

AK Parti dış politikasının liberal yönüne dair en bariz gösterge, aşağıda da değinileceği üzere iş birliğini ve devletlerarası kurumsallaşmayı ön planda tutması ve dış politikasını ekonomi ve ticaret temelinde ve çok taraflı olarak ele almasıdır. Nitekim, iş birliğini salt kendi kazancı çerçevesinde değil karşı tarafı da hesap eden “kazan-kazan” anlayışına dayandırması, dış politikaya karşılıklı bağımlılık açısından yaklaşıldığının da bir göstergesidir. Zira, Parti Programı'nda bu anlayış şöyle açıklanmıştır: “Partimiz, Türkiye'nin tarihine ve coğrafi konumuna yaraşır, önyargılardan ve saplantılardan arınmış karşılıklı çıkar

ilişkilerine dayalı, gerçekçi bir dış politika izleyecektir” (AK Parti Tanıtım ve Medya Başkanlığı, 2015: 131).

Dış politikanın karşılıklı bağımlılık çerçevesinde ele alındığının bir göstergesi, 2011 Seçim Beyannamesi'nde yer alan ifadelerdir:

Soğuk Savaş döneminin çatışmacı dış politika yaklaşımında birileri kazanırken, birileri kaybetmekteydi. Bazı ülkelerin güçlü olması için diğerlerinin zayıf, fakir ve istikrarsız olması gerekiyordu. Biz bu yaklaşımı reddettik ve karşılıklı güçlenmeye ve kazanca dayalı yeni bir dış politika vizyonu geliştirdik. “Kazan-kazan” durumunun mümkün olduğunu gösterdik ve böylece ülkemizin milli çıkarlarını koruduk (...) Türkiye ile Ortadoğu coğrafyası ve insanı arasındaki yapay sınırları ve sahte duvarları ortadan kaldıracacağız. Türkiye'nin çıkarlarını gözetirken, Ortadoğu'daki dost ve komşu ülkelerin de bu iş birliğinden faydalanabilmesi için çaba göstereceğiz. Zira, biz ikili ve çoklu ilişkilerde “kazan-kazan” durumunun mümkün olduğunu pek çok örnekle gösterdik (AK Parti Tanıtım ve Medya Başkanlığı, 2015b: 270).

AK Parti karşılıklı çıkar temelinde ilişkiler geliştirme hedefinin yanında, bu çıkarlarının zarara uğrayacağını düşündüğü ve kendisine yönelik bir tehdit hissettiği takdirde de hemen harekete geçmiş ve tehditlerin ölçeğine bağlı olarak büyük ölçekli silahlanma yönünde bir aksiyon göstererek, söylemlerini sertleştirmiştir (Arı, 2008: 259-263). Bunun en açık örneğini, Arap Baharı öncesinde Suriye ile ilişkilerin geliştirilmesine karşılık ki, bu ilişkiler ağırlıklı olarak ekonomik temelliydi, sonrasında yaşanan gelişmelere paralel olarak bir tehdit algısının vuku bulması ve Türkiye'nin isteği üzerine NATO tarafından alınan karar doğrultusunda, Patriot Füze Savunma Sistemleri'nin Türkiye'ye yerleştirilmesinde görülmektedir (Patriotlara NATO Vizesi, 05.12.2012).

Dış politikada realist yaklaşıma verilebilecek diğer bir örnek, Irak politikasıdır. 11 Eylül Saldırıları'nın ardından, TBMM'de muhalefet partisi konumunda bulunan AK Parti, ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik müdahaleci politikalarına karşılık, dönemin koalisyon hükümetini Afganistan Savaşı'na destek vermekle ve Türkiye'yi terörün hedefi haline getirmekle suçlamış ve muharip güç gönderilmesine karşı çıkmıştır. Diğer yandan, Abdullah Gül Meclis'teki tezkere görüşmeleri sırasında yaptığı konuşmada, savaşa destek verilmesi halinde bir çıkar sağlanamayacağını ve orada etkili olunamayacağını söylemiş, bunun aksinin mümkün olması halinde tezkereye destek verebileceklerini belirtmiştir. Ancak, AK Parti'nin bu tutumu Irak Savaşı'nın hazırlık sürecinde kısmi olarak değişime uğramıştır. Zira,

Erdoğan ve Gül, Irak Savaşı'nda muharip güç olarak yer alınması gerektiğini savunmuş ve bunu Afganistan'ın aksine, Irak'la sınırdaş olmanın getirdiği yükümlülükler çerçevesinde, Türkiye'nin çıkarlarının korunması noktasında elzem bir davranış olarak görmüşlerdir. Nitekim, Erdoğan Irak Savaşı'na bakış tarzını, “Ben şu anda ülkenin kasasına ne girer, buna bakarım. Yani en az zararlar nasıl çıkarız bu işten, biz şu anda bunun hesabını yapıyoruz.” diyerek ortaya koymuştur (“Gölge Kabine Programının Tam Metni”, 2003). Bu açıdan ele alındığında, realist yaklaşım aynı zamanda etki alanı yaratılabilmesi ve ekonomik çıkar sağlanması gibi pragmatist nedenlere de dayandırılmıştır.

Dış politikanın normatif değerlere atıf boyutu, Arap Baharı sırasında yaşanan olaylar çerçevesinde, Mısır'daki darbe ve Suriye'de vuku bulan iç savaşla ilgili olarak Erdoğan'ın sarf ettiği sözlerde açıkça görülmektedir. Zira, Erdoğan, ilk defa seçimle iktidara gelen Muhammed Mursi (1951-2019)'nin 3 Temmuz 2013'te meydana gelen askerî bir darbeye devrilmesinden sonra, Mısır'daki darbeyi insanlık onurunu zedeleyen bir davranış olarak gördüğünü belirtmiştir. Dünyanın stratejik mülahazalarla Mısır'da yaşanan darbeye ses çıkartmadığının altını çizerek, özellikle Batı dünyasını eleştirmiş ve “insanlık onurunun her türlü çıkarın önünde” olduğunu ifade etmiştir (“Başbakan Erdoğan, Mısır Darbesi Hakkında Konuştu”, 2013).

Normatif değerler çerçevesinde ele alınabilecek diğer bir örnek, İsrail-Filistin meselesine yaklaşım tarzıdır. Aşağıda da değinileceği üzere, Türkiye İsrail tarafından Filistin'e gerçekleştirilen askerî saldırıları her zaman tenkit etmiş, bunu aynı zamanda uluslararası alanda bir dış politika argümanı olarak sık sık gündeme getirmiştir. Bu yaklaşım tarzı, AK Parti döneminde devlet politikası haline getirilmiştir. Zira, İsrail'in 2004 yılında Refah Mülteci Kampı'na gerçekleştirdiği operasyondan sonra yaptığı bir basın toplantısında bu konuyla ilgili bir soruya cevap veren Erdoğan:

(...) Refah Mülteci Kampı'ndaki (...) gelişmelerin herşeyden önce insan hakları açısından, insanlık açısından gidişin ne derece fecaat olduğunu ortaya koymaktadır. Burada sorumluluk taşıyanların (...) tarihe karşı çok büyük bir sorumluluğu vardır, çok büyük bir vebali vardır (...) bunları seyrettikçe (...) bir insan olarak bunun ne denli feci ne denli insanlık dışı bir olay olduğunu gördüm (...) Sivil insanları çoluk çocuk ayırt etmeden savunmasız insanları bu şekilde vurmanın hiçbir hukukla izahı yoktur (...) Bu konuda ilgili bütün devletlerin bir araya gelmek suretiyle nasıl bir adım atılacaksa atılması gerekiyorsa bu adımı atmamızın gereğine inanıyorum. Çünkü bir insan olarak benim üzerime düşen görev budur. Duyarlılığın gereğidir. demiştir (Tam Düzelmışken En Büyük Kriz, 2004).

Dış politikada normatif yaklaşım 2015 Seçim Beyannamesi'nde özellikle bir başlık altında ele alınmıştır. Bu çerçevede, “değer odaklı dış politika” vurgusu yapılarak dış politika şu şekilde betimlenmiştir:

Adil bir dünya tasavvurumuz dış politikamızı hem güçlendirmiş hem de zenginleştirmiştir. Bugün Türkiye'nin dünyanın her tarafındaki mazlumların, mağdurların, mültecilerin ve muhtaçların yardımına koşmasının temelinde tarihi misyonumuz olan adalet ve yardımlaşma ilkeleri yatmaktadır.

Bu açıdan ülkemizin ısrarla takip ettiği “değer odaklı dış politika”, dünyada giderek yükselen uluslararası sistemin demokratikleştirilmesi; adalet ilkesinin hem siyasete hem de ekonomiye hâkim kılınması taleplerine önemli bir güç katmaktadır (AK Parti, 2015c: 325).

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere, AK Parti'nin en azından söylem düzeyinde insanlık, sorumluluk, adalet vb. normatif kavramlara atıf yaptığı anlaşılabilir.

Bu yönüyle AK Parti dış politikasının söylem boyutunda idealist değerler üzerinden kurgulandığını söyleyebiliriz. Nitekim, Türkiye'nin imkân ve kabiliyetlerinin arttığından hareketle geleneksel düşmanlıkların ve ön kabullere dayalı bir dış politika aksiyonunun bu imkân ve kabiliyetlerden sonuç alma ihtimalini azalttığı yönünde tespit yapılmıştır. Tam da bu noktada “komşularla sıfır sorun politikası” devreye girmiştir. Bu politika çerçevesinde, Türkiye'nin tüm komşu devletlerle üst düzey iş birliği içerisinde bir barış kuşağı oluşturması gibi idealist bir hedef ortaya konmuş ve birçok ikili ve çok taraflı iş birliği mekanizmaları geliştirilmiş, özellikle ekonomik ve ticari yönü ağır basan anlaşmalar vasıtasıyla karşılıklı bağımlılık arttırılmıştır (Balcı, 2018: 287).

İspanya ve Türkiye'nin ortaklığıyla başlatılan “Medeniyetler İttifakı” girişimi de idealist dış politika yaklaşımının bir başka vechesini teşkil etmiştir. Nitekim, bu girişim AK Parti tarafından “küresel barış projesi”nin bir unsuru ve “terörün panzehiri” olarak görülmüştür. Zira, 2006 yılında İstanbul'da yapılan toplantıda konuşan Erdoğan, Türkiye'nin ortak evrensel değerlerin savunucusu olarak Medeniyetler İttifakı girişimiyle aynı hedeflere hizmet ettiğini ifade etmiş ve girişimin amacını karşılıklı saygıya dayalı bir şekilde farklı inanç ve kültürler arasında yeni bir paradigma geliştirerek, toplumlar ve devletler arasındaki ilişkilerin bozulmasına mani olacak kapsamlı bir koalisyon kurulması olarak açıklamıştır

(“Erdoğan: Medeniyetler İttifakı Küresel Barıştır”, 2006). Erdoğan 2009'da yapılan Medeniyetler İttifakı İkinci Formu'nda ise şu ifadelerle yer vermiştir:

İspanya ve Türkiye, barışın mümkün olduğuna, diyalogun mümkün olduğuna inandık ve bu inançla yola çıktık. Hristiyan dünyasının Musevileri, Batı'nın Doğu'yu, Doğu'nun da Batı'yı anlayabileceğine, kavrayabileceğine, hoşgörülle yaklaşabileceğine gönülden inandık. Biz, küreselleşen dünyada önyargıların son derece tehlikeli olabileceğine inandık(...) Bu çağda; 'toplumların birbirleri hakkında eksik bilgilere sahip olmasına, birbirlerini yanlış ve yanlış tanımasına rıza gösteremeyiz'(...) Medeniyetlerin çatışmasını kaçınılmaz bir sonuç olarak ortaya atanlara; 'hayır, medeniyetler ittifakı mümkündür' dedik (“Başbakan Medeniyetler İttifakı'nda Konuştu”, 2009).

İdealist söyleme gösterilebilecek diğer bir örnek, Erdoğan'ın 2014 yılında BM Genel Kurulu'nda yaptığı ve BM'yi ve özellikle de Güvenlik Konseyi'nin yapısını eleştirdiği konuşmadır. Erdoğan bu konuşmasında, “Daha fazla masum insan hayatını kaybetmeden, BM sorunlara ağırlığını koymalıdır. Altını çizerek ifade etmeliyim, dünya 5'ten büyüktür...Tüm kararlar bir ülkenin iki dudağı arasında...daha hızlı ve etkili karar mekanizmaları kurulmalıdır. BM çok daha cesur olmalıdır.” diyerek, BM'nin yapısının değiştirilmesi gerektiği yönünde “anarşist” ve idealist bir söylem geliştirmiştir. Nitekim, özelde Erdoğan ve genelde AK Parti muhtelif defalar BM'nin yapısını eleştirmeye devam etmiştir (“Erdoğan: Dünya 5'ten Büyüktür”, 2014).

AK Parti'nin idealist söylemini her ölçekte ve konuda görebilmek mümkün değildir. Zira, idealist politikalarla realist politikalar birbiriyle uyumlu bir şekilde kullanılmaya çalışılmıştır ki, realist yaklaşımla idealist söylemin her zaman uyuşması imkânsızdır. Nitekim, “komşularla sıfır sorun” politikasında olduğu gibi, bazı durumlarda realist gerekçeler idealist yaklaşım tarzına göre daha dominant bir özellik göstermektedir. Erdoğan, bu tezadı Irak Savaşı konusunda TBMM Grup Toplantısı'nda yaptığı konuşmada bariz bir şekilde gözler önüne sermiştir:

Gerçekçi bir politika yürütüyoruz. İdealizmimizi zedelemeyen bir gerçekçiliğin ve gerçekçiliğimizi anlamsızlaştırmayan bir idealizmin dengesini tüm tutumlarımızda gösteriyoruz. Bizim savaş ihtimaline dönük olarak alacağımız kararlar da savaştan yana olduğumuz için değil, savaşın engellenme ihtimali olmadığında barışın bir an önce kurulmasına katkıda bulunmak ve savaşın olası tahribatını en alt düzeyde tutmak içindir (Erdoğan, AKP'lilere Artık Çıkış Yok Dedi, 2003).

AK Parti'nin dış politikada, sosyal, kültürel ve siyasi iş birliği mekanizmaları oluşturmak amacıyla çeşitli girişimlerde bulunmakla birlikte, uluslararası barışın tesisi

konusunda ağırlıklı olarak ekonomik ve ticari iş birliği üzerinde durması liberal (ağırlıklı olarak ekonomik anlamda) anlayışın bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Dış politikada liberal yaklaşım, AK Parti dış politikasının teorik çerçevesi olarak görülebilecek olan Davutoğlu'nun Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu adlı eserinde sarıh bir şekilde görülmektedir. Zira, Davutoğlu'na göre,

Jeopolitik askerî gerçekler ekonomik-politik gerçekler ile uyumlu hale getirilmelidir. Oniki Ada'nın Anadolu anakarasına daha bağımlı hale gelmesi, Kuzey Irak'ın askerî olarak değil, ekonomik olarak GAP hattının güney kuşağını oluşturması, Tebriz-Van-Adana ve Tebriz-Trabzon hatlarının canlandırılarak İran ve Orta Asya kara bağlantısının devreye sokulması, Batum-Trabzon-İstanbul ve Köstence-İstanbul-Trabzon deniz bağlantılarının (...) gerçek bir ekonomik entegrasyon için sektörel bazda desteklenmesi Türkiye'yi bir ekonomik geçiş merkezi haline getirecek ve gerginlikleri azaltacak dış politika araçlarını oluşturacaktır (Davutoğlu, 2009: 146-147).

Bu anlayışın bir gereği olarak çeşitli düzeylerde ikili ve çok taraflı iş birliği mekanizmaları oluşturulmuştur. Zaten, bu mekanizmalar aşağıda bahsedilecek olan çok boyutlu dış politika kavramının da bir vechesidir.

İkili ilişkiler bağlamında, ilk olarak; “Yüksek Düzeyli İş Birliği Konseyi”, “Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi”, “Yüksek Düzeyli Stratejik Konsey”, “Üst Düzey İşbirliği Konseyi”, “Yüksek Düzeyli İş Birliği Komisyonu” gibi üst; “Karma Ekonomik Konsey” ve “İş Konseyi” gibi alt düzeyli mekanizmalar oluşturulmuştur. 2008'de Irak; 2009'da Suriye; 2010'da Azerbaycan ve Lübnan; 2011'de Kırgızistan ve Mısır; 2012'de Kazakistan ve Tunus; 2013'te Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Fas; 2014'te Libya ile “Yüksek Düzeyli Stratejik İş Birliği Konsey”leri oluşturulmuştur (Ekşi, 2014: 274-280).

2009'da Pakistan, 2010'da Yunanistan, 2012'de Bulgaristan ve 2014'te İran ile “Yüksek Düzeyli İş Birliği Konseyi” oluşturan Türkiye, 2006'da da Brezilya ile “Yüksek Düzeyli İş Birliği Komisyonu”nu kurmuştur. Ayrıca, Türkiye ile Rusya arasında 2010 yılında “Üst Düzey İş Birliği Konseyi” kurularak, “komşularla sıfır sorun politikası” çerçevesinde önemli bir adım atılmıştır. Avustralya, Tayland, Vietnam, Kolombiya, Tanzanya, Moritanya, Brezilya ve Nijer gibi birçok ülkeyle Karma Ekonomik Konsey toplantıları yapılmıştır. 2015 yılı Dış Ekonomik İlişkiler Konseyi (DEİK) verilerine göre, 123 tanesi ülkeler arası iş konseyi olmak üzere, Dünya Türk İş Konseyi, Eğitim Konseyi, Sağlık Turizmi Konseyi, Enerji Konseyi, Lojistik Konseyi, Uluslararası Teknik Müşavirlik

ve Yurtdışı Yatırımlar Konseyi de dahil 130 farklı iş konseyi tesis edilmiştir (Ekşi, 2014: 274-280).

İkili ilişkiler sadece konseyler, komisyonlar ya da istişare mekanizmaları yoluyla değil, anlaşmalar yoluyla da geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede, 45 Afrika ülkesi ve 9 Latin Amerika ve Karayipler ülkesi (Brezilya, Ekvador, Arjantin, Kolombiya, Peru, Meksika, Şili, Venezuela, Küba) ile “Ekonomik ve Ticari İş Birliği Anlaşması” imzalanmıştır ve bu ülkelerle “Karma Ekonomik Konsey” oluşturulmuştur (“İş Konseyleri”, 2020).

İkinci olarak, ikili anlaşmaların yanı sıra stratejik boyutu haiz çok taraflı mekanizmalar kurulmuştur. 2010 yılında Türkiye-Hırvatistan ve Bosna-Hersek arasında tesis edilen “Üçlü İstişare Mekanizması”; (Sönmez, 2013: 172) 7 Haziran 2012'de Nahçıvan'da Türkiye-Azerbaycan-İran arasında ve 8 Haziran 2012'de Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan arasında oluşturulan “Dışişleri Bakanları Üçlü Toplantısı”; III. Türk-Arap İşbirliği Forumu çerçevesinde yayınlanan ortak deklarasyon vasıtasıyla 10 Haziran 2010'da Türkiye, Ürdün, Lübnan ve Suriye arasında kurulan “Yüksek Düzeyli Dörtlü İşbirliği Konseyi” gibi çok taraflı mekanizmalar bunun örnekleridir (Türkiye, Suriye, Ürdün ve Lübnan arasında serbest ticaret alanı oluşturulacak”, 2010).

Üçüncü olarak, AK Parti döneminde Türkiye ile birçok farklı ülke ve bölgesel örgüt arasında “stratejik iş birliği” ve “stratejik ortaklık” kurulmuştur. 2010 yılında İngiltere, Brezilya ve Azerbaycan, 2011 yılında Romanya ve Slovenya, 2013 yılında İsveç, Meksika ve Almanya, 2014 yılında Afganistan ile ilişkiler “stratejik ortaklık” seviyesine yükseltilmiştir. 2010 yılından sonra Endonezya, Japonya, Güney Kore, Singapur, Malezya ve Çin gibi Doğu Asya ve Pasifik Ülkeleri ile ilişkiler “stratejik iş birliği” ve “stratejik ortaklık” seviyesine çıkartılmıştır. 12 Nisan 2005 tarihinde, Afrika Birliği'nde gözlemci üye statüsü kazanan Türkiye, Onuncu Afrika Birliği Toplantısı'nda Afrika Birliği'nin “stratejik ortağı” olarak kabul edilmiştir (Ekşi, 2014: 274-280).

Kurucu üyelerinden biri olduğu “Güneydoğu Avrupa İşbirliği Süreci (GDAÜ)” çerçevesinde 1996 yılından beri Balkan ülkeleri ile ilişkilerini geliştiren Türkiye, Balkan ülkelerinde ekonomik temelde istikrarın ve kalkınmanın sağlanması çerçevesinde 2000

yılında tesis edilen “İstikrar Paketi (İP)”nda bu yıldan itibaren yer almıştır. 27 Mayıs 2008'de “İstikrar Paketi”nin kapanmasından sonra kurulan ve İstikrar Paketi'nin ardılı olan “Bölgesel İşbirliği Konseyi”nin de kurucu üyeleri arasındadır (Dağdemir, 2004: 93). 2010 yılında “Güneydoğu Asya Uluslar Birliği” (ASEAN)nin, “Dostluk ve İşbirliği Anlaşması” (TAC)na taraf olan Türkiye, ASEAN'ın bölge dışından ülkelerle geliştirdiği ilişkilerde en yüksek seviye olan “Diyalog Ortaklığı” seviyesine yükselmek için çalışmalarını sürdürmektedir. Türkiye, 2013 yılında da “Asya İşbirliği Diyalogu (ACD)”na üye olmuş ve “Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ)”ne ise, “Diyalog Ortağı” olarak katılmıştır (Eren, 2017: 87).

Yukarıda değinildiği üzere AK Parti döneminde ekonomik ve ticari amaçlı birçok mekanizma ve anlaşma tesis edilmiştir ve fakat bu mekanizma ve anlaşmalar realist ekolün “düşük politika (low politics)” olarak nitelendirdiği ekonomi ve ticaret alanındaki gelişmeleri tek başına açıklamaya yeterli değildir (Arı, 2008: 201). Bu sebeple, AK Parti döneminde ortaya çıkan ticari ve ekonomik göstergeleri de incelemek elzemdir. Fakat, araştırma konusunu aşacak boyutta olduğu için bu göstergeler çalışmanın amacı doğrultusunda, dar bir perspektifte ele alınacaktır. Bu noktada, AK Parti dönemindeki ticari ilişkiler üç farklı boyutta değerlendirilecektir: İlk olarak, Türkiye'den herhangi bir yöne çizilen bir doğru üzerinden ulaşılabilecek ilk ülkelerle (primary country), yani “Birinci Derecede Yakın Ülkeler” ile ticari ilişkiler; ikinci olarak, “Birinci Derece Yakın Ülkeler” ile kara sınırı bulunan ikincil ülkelerle (secondary country), yani, “İkinci Derecede Yakın Ülkeler” ile ticari ilişkiler; üçüncü ve son olarak, birden çok devletten oluşan ve coğrafi tanımlamaya tabii “Kıta Ölçekli” ticari ilişkiler.

“Birinci Derecede Yakın Ülkeler”den Irak, Suriye, İran, Ermenistan, Bulgaristan, Yunanistan ve Gürcistan ile doğrudan kara sınırı bulunmaktadır; Rusya, Ukrayna, Romanya, Lübnan, İsrail, Mısır ve Libya ise deniz üzerinden ulaşılabilecek ilk ülkelerdir.

Dış ticaret verileri incelendiğinde yıllık bazda ticaret hacminde büyük oranda bir artış olduğu görülmektedir. 2000 yılında “Birinci Derecede Yakın Ülkeler” ile 13 milyar dolar olan dış ticaret hacmi, 2012 yılında en üst noktaya çıkarak 102 milyar doları aşmıştır. Fakat, 2013 yılından itibaren kademeli olarak bir düşüş yaşanmış ve 2015 yılında 2010 yılındaki seviyesine gerilemiştir. Bunun, temelde iki nedeni vardır: Birincisi, İran ekonomisindeki

daralma; ikincisi Rus ekonomisinde yaşanan durgunluk ve Suriye meselesindeki tutum farklılıklarından kaynaklı uyuşmazlıklardır.

Tablo 3

Yıllara göre “birinci derecede yakın ülkeler” ile Türkiye arasındaki kümülatif ticaret verileri¹² (“TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri”, 2020)

Yıl	İhracat (\$)	İthalat (\$)	Toplam (\$)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı
2000	3.720.984.872	9.409.116.915	13.130.101.787	0,40
2001	4.644.590.043	8.259.796.085	12.904.386.128	0,56
2002	5.266.742.768	8.485.470.074	13.752.212.842	0,62
2003	7.988.303.067	12.077.042.780	20.065.345.847	0,66
2004	11.324.386.007	18.650.701.940	29.975.087.947	0,60
2005	14.510.249.601	25.140.534.424	39.650.784.025	0,58
2006	17.552.050.205	34.066.305.447	51.588.355.652	0,51
2007	23.502.066.026	43.436.307.728	66.938.373.754	0,54
2008	30.399.985.379	56.041.578.768	86.441.564.147	0,54
2009	25.349.330.061	33.329.706.622	58.679.036.683	0,76
2010	30.016.861.922	43.611.346.346	73.628.208.268	0,69
2011	34.995.754.026	54.671.171.754	89.666.925.780	0,64
2012	45.581.192.249	56.556.553.243	102.137.745.492	0,81
2013	43.012.109.854	55.493.905.579	98.506.015.433	0,78
2014	41.366.826.451	54.935.310.122	96.302.136.573	0,75
2015	33.411.441.327	40.383.740.854	73.795.182.181	0,83
2016	31.898.789.414	32.121.688.180	64.020.477.594	0,99
2017	34.103.952.028	42.607.064.294	76.711.016.322	0,80
2018	36.232.885.301	44.787.584.485	81.020.469.786	0,81
2019	38.943.292.523	41.458.194.409	80.401.486.932	0,94

Ekim 2015 tarihinde İran Ekonomi Bakanı Ali Tayyipniya, Sanayi Bakanı Muhammed Rıza Nimetzade, Çalışma Bakanı Ali Rebi ve Savunma Bakanı Hüseyin Dehkan, Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani'ye atfen bir mektup kaleme almışlardır. Bu mektupta, İran iç piyasasında yüzde 42'lik bir düşüş yaşandığı belirtilmiş ve gerekli önlemler alınmadığı takdirde daha büyük bir krizin vuku bulacağını altı çizilmiştir (“İranlı bakanlardan 'ekonomik kriz' uyarısı”, 2015). İran ekonomisinde yaşanan bu daralma, Türkiye-İran arasındaki dış ticarete de yansımıştır. Dönemsel verileri incelediğimizde İran

¹²Türkiye'nin Ermenistan ile açık bir gümrük kapısı olmadığı için bu ülkeyle ilgili ticari veriler ihmal edilmiştir. Bu sebeple, “Birinci Derecede Yakın Ülkeler” içinde yer alsada bu tabloda Ermenistan ile ilgili herhangi bir veri kullanılmamıştır. Ayrıca, Irak ile ticari ilişkiler de 2003 yılı itibari ile başladığı için, bu ülkeyle ilgili veriler 2003 yılından itibaren işlenmiştir.

ile Türkiye arasındaki dış ticaret hacminin 2012 yılında 22 milyar dolara yaklaştığı görülmektedir. Buna mukabil 2015 yılında iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi 10 milyar dolar civarına inmiştir (“İran-Türkiye Dış Ticaret İstatistikleri (2012-2015)”, 2020).

Türkiye'nin ticaretinde en büyük paya sahip ülkelerden biri olan Rusya'nın ekonomisi de 2014 yılının ikinci yarısından itibaren bir duraklama dönemine girmiştir. Gerek petrol fiyatlarının düşmesi gerek Suriye'deki savaşta bir taraf olarak yer almasının askerî harcamalarını artırması, gerek ekonomik büyümeyi sağlayamaması ve Türkiye ile Suriye konusunda fikir ayrılığı gibi muhtelif sebeplerle, Rusya ile ticaret olumsuz yönde etkilenmiştir. Nitekim, 2009 yılında 1 trilyon 223 milyar doları bulan Rus Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH)'sı 2013 yılında tarihi bir rekorla 2 trilyon 79 milyar dolar seviyesine yükselmiştir ve fakat 2014 yılında GSYİH'si 1 trilyon 860 milyar dolara gerilemiştir. (“World Development Indicators (Russian Federation)”, 2020) Bunun bir sonucu olarak, 2012 yılında 33 milyar doları aşan Türkiye-Rusya ticaret hacmi, 2015 yılında 24 milyar dolara düşmüştür (“Türkiye-Rusya Dış Ticaret İstatistikleri (2012-2015)”, 2020). Bu açıdan bakıldığında, İran ve Rusya'da yaşanan ekonomik olumsuzlukların Türkiye'nin dış ticaretine etkisi kümülatif olarak 21 milyar doları aştığını olduğunu söylemek mümkündür.

Diğer bir düşünüş, tabloda bariz bir şekilde görüleceği gibi, 2009 yılında yaşanmıştır. ABD'de yüksek riske ve düşük bir profile sahip müşterilerin, 2007 yılında Amerika Merkez Bankası (FED)'nin faizleri yükseltmesine paralel olarak konut fiyatlarının düşmesi sonucu aldıkları kredileri geri ödeyememeleri nedeniyle, 2008 yılında ABD merkezli ve fakat sonuçları itibariyle küresel ölçekli ekonomik bir kriz meydana gelmiştir (Göçer, 2012: 19-20). 2009 yılında ticaret hacminde meydana gelen düşüşün sebebi de bu küresel ekonomik krizdir. Bu veriler ışığında değerlendirildiğinde, Türkiye'nin dış ilişkilerini ekonomik temelde geliştirmeye çalıştığını ve fakat konjonktürel sebeplere dayalı olarak çeşitli sorunlarla karşılaştığını söyleyemek mümkündür.

“İkinci Derecede Yakın Ülkeler (Türkiye'nin komşularının komşuları)” ise, Türkiye'den herhangi bir yöne bir doğru çıkartıldığında varılacak “Birinci Derecede Yakın Ülkeler”e kara sınırı olan ülkelerden oluşmaktadır. Bu ülkeler ise, Avrupa'da Arnavutluk, Makedonya, Sırbistan, Macaristan, Moldova, Slovakya, Estonya, Letonya, Polonya ve

Belarus (Beyaz Rusya); Asya'da Afganistan, Pakistan, Ürdün, Suudi Arabistan, Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan; Afrika'da Sudan, Çad, Nijer, Cezayir ve Tunus' tur.

Tablo 4'te de görüleceği üzere “İkinci Derecede Yakın Ülkeler” ile ticari ilişkiler hacim olarak, 2000 yılındaki 6 milyar dolar seviyesinden, altı kat artarak 2014 yılında 33 milyar dolar seviyesine çıkmıştır. Fakat, ticaret hacmindeki bu büyümenin yeterli olmadığını söylemek mümkündür. 2014 yılında dünya ekonomisinde, Türkiye'nin ardından 19. sırada yer alan Suudi Arabistan ve 23. sırada yer alan Polonya ile ticari ilişkilerin daha da artırılması gerekmektedir (“World GDP Ranking 2016/Data and Charts/Forecast”, 2020). Zira, bu iki ülke “İkinci Derecede Yakın Ülkeler” grubu içinde en yüksek ticaret hacmine sahip olunan ülkelerdir. Diğer yandan, Türk ekonomisi için pozitif olan durum ise, bu ülke grubuyla yapılan ticarete ihracatın ithalatı karşılama oranının oldukça yüksek olmasıdır (“Dış Ticaret İstatistikleri/İstatiksel Tablolar ve Dinamik Sorgulama/Ülke Gruplarına Göre Dış Ticaret”, 2020).

Tablo 4

Yıllara göre “ikinci derecede yakın ülkeler” ile Türkiye arasındaki kümülatif ticaret verileri¹³(“Dış Ticaret İstatistikleri/İstatiksel Tablolar ve Dinamik Sorgulama/Ülkelere Göre Dış Ticaret “, 2020).

Yıl	İhracat (\$)	İthalat (\$)	Toplam (\$)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
2000	2.137.710.252	3.363.562.919	5.501.273.171	64
2001	2.405.996.243	2.655.789.215	5.061.785.458	91
2002	2.805.831.025	2.004.925.258	4.810.756.553	140
2003	3.762.542.044	2.664.672.560	6.427.214.604	141
2004	4.916.225.478	4.223.948.286	9.140.173.764	116
2005	5.927.892.478	5.631.025.340	11.558.917.818	105
2006	7.473.858.146	6.840.290.638	14.314.148.784	109
2007	10.532.554.229	8.545.167.748	19.077.721.977	123
2008	13.151.321.039	10.878.774.804	24.030.095.843	121
2009	11.543.455.471	7.900.664.538	19.444.120.009	146
2010	12.970.741.587	11.225.502.135	24.196.243.722	116
2011	15.094.746.013	14.246.154.913	29.340.900.926	106
2012	17.544.588.607	12.988.062.712	30.532.651.319	136
2013	18.705.722.080	13.145.116.123	31.850.838.203	142
2014	19.509.700.109	12.713.449.217	32.223.149.326	154
2015	17.771.272.618	11.719.191.438	29.490.464.056	152
2016	16.794.790.932	11.334.105.616	28.128.896.548	148
2017	17.102.278.541	13.058.872.411	30.161.150.952	131
2018	17.754.461.730	12.749.396.272	30.503.858.002	140
2019	18.663.043.992	10.996.997.298	29.660.041.290	170

Ticari ilişkilerde üçüncü boyut ise “Kıta Ölçekli”dir. Bu noktada, Türkiye'nin bir bütün olarak Asya, Afrika, Avrupa ve Amerika kıtaları ile ticari ilişkileri dış ticaret verileri bağlamında ele alınacaktır.

Tablo 5 üzerinde dikey, yani sütunlar arası bir okuma yapıldığında Asya, Amerika ve Avrupa ile Türkiye arasındaki ticaret hacminde – 2008 krizine bağlı olarak 2009 yılında yaşanan düşüş haricinde – belirli bir artış meydana geldiği görülmektedir. Fakat, bütüncül bir yaklaşımla ele alındığında Amerika Kıtası'nda yer alan ülkelerin dünya ekonomisindeki yerlerini göz önünde bulundurarak, Türkiye'nin bu kıta üzerindeki devletlerle ticari ilişkilerinin yeterli seviyede olmadığı söylenebilir.

¹³2005 yılına kadar Sırbistan-Karadağ verilerinden yararlanılmış bu tarihten sonra sadece Sırbistan'ın dış ticaret verileri kullanılmıştır.

Tablo 5

Yıllara göre Türkiye'nin "kıta ölçekli" kümülatif ticaret verileri

Yıl\Kıta	Asya (\$)	Afrika (\$)	Avrupa (\$)	Amerika (\$)
2000	14.176.887.567	4.086.944.058	52.194.424.666	8.395.225.282
2001	12.493.207.717	4.339.542.751	45.202.014.248	7.525.928.652
2002	14.080.971.806	2.935.295.154	56.198.184.390	7.978.723.198
2003	20.922.628.465	3.680.881.589	76.237.395.677	9.191.888.461
2004	30.234.570.413	5.566.564.767	104.940.865.073	12.327.834.313
2005	39.860.686.538	6.847.717.432	120.296.214.483	13.817.615.387
2006	49.556.147.654	8.475.873.451	140.966.629.170	15.729.719.901
2007	64.115.609.689	11.082.881.576	173.8891.596.720	17.755.549.978
2008	83.266.080.884	14.659.078.827	197.661.714.218	23.755.846.213
2009	61.781.085.655	14.092.532.320	140.7265.554.610	17.153.339.849
2010	85.229.967.505	14.107.072.673	166.549.913.428	22.876.926.667
2011	111.717.490.605	17.100.534.343	202.429.441.272	30.675.435.730
2012	124.037.831.818	19.278.640.880	198.425.124.923	29.856.242.033
2013	124.453.868.855	20.176.652.858	211.028.738.692	28.692.164.853
2014	123.617.109.429	19.692.359.209	208.848.910.818	28.976.246.918
2015	108.307.201.364	17.548.275.139	184.932.089.867	25.996.252.947
2016	109.005.993.920	16.761.528.912	177.487.679.161	26.335.130.940
2017	123.561.594.647	18.850.260.008	200.296.600.995	33.175.217.892
2018	111.184.551.235	21.498.941.672	205.857.564.499	35.741.358.235
2019	105.576.695.358	21.495.302.327	195.257.452.720	31.105.828.658

2000 ve 2014 yılları arasında bir karşılaştırma yapıldığında Asya ülkeleri ile Türkiye arasındaki ticaret hacminin yaklaşık 9 kat artarak 14 milyar dolardan 124 milyar dolara yükseldiği gözlenmektedir. Türkiye ve Avrupa ülkeleri arasındaki ticaret hacmi aynı yıllar baz alındığında yaklaşık olarak 4 kat artarak 52 milyar dolar seviyesinden 2013 yılında 211 milyar dolar seviyesine yükselmiştir.

Tablo üzerinde yatay bir okuma yapıldığında ise, 2014 yılının baz alındığı kümülatif bir hesaplamada, Asya ve Avrupa ülkeleri ile Türkiye arasındaki ticaret hacminin, Amerika ve Afrika ülkeleri ile Türkiye arasındaki ticaret hacminden 8 kat fazla olduğu görülmektedir. Buna göre, 2014 yılında Asya ve Avrupa ülkeleri ile Türkiye arasındaki ticaret hacmi yaklaşık olarak 333 milyar dolarken, aynı dönemde Amerika ve Afrika ülkeleri ile Türkiye arasındaki ticaret hacmi yaklaşık olarak 41 milyar dolardır. Bu açıdan bakıldığında, Türkiye'nin ticari ve ekonomik faaliyetleri Asya ve Avrupa üzerinde yoğunlaşmıştır.

Tüm bu veriler çerçevesinde AK Parti dış politikasının, temelde ticari ve ekonomik ilişkiler dairesinde şekillendiği söylenebilir. Zira, yukarıda da bahsedildiği gibi ikili ve çok taraflı iş birliği mekanizmalarının oluşturulması, ticari ve ekonomik ilişkileri destekleyen anlaşmaların akdedilmesi, bunun en bariz örnekleridir. Bilhassa, yıllara göre ticaret hacminin gösterildiği tablolar, AK Parti dış politikasının liberal yönünün dayanak noktasını oluşturmaktadır.

Dış politikanın liberal veçhesinde değinilen ticari ve ekonomik temeldeki ikili ve çok taraflı iş birliği mekanizmaları aynı zamanda, inşacı teorinin (konstrüktivizm) bir veçhesi olan karşılıklı bağımlılığın da temelini oluşturmaktadır (Sönmezoglu, 2005: 152). Fakat, konstrüktivizm çerçevesinde ilişkilerin sadece ekonomik veya ticari yönden ele alınması da doğru değildir. Çünkü, konstrüktivizm uluslararası ilişkilerin aynı zamanda toplumsal ve kültürel etkileşimden de etkileneceği noktasından hareket etmektedir. Bu açıdan bakılacak olursa, aşağıda yumuşak güç çerçevesinde ele alınacak TİKA, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü, Yunus Emre Enstitüleri, Kızılay gibi kurumların kültürel, tanıtım veya yardım amaçlı faaliyetleri de önemlidir (Boztaş, 2011: 140). Zira, Davutoğlu'na göre, Türkiye güvenlik ve iş birliği meseleleri üzerinde durduğu ölçüde ekonomik ve kültürel karşılıklı bağımlılık üzerinde de durmalıdır (Davutoğlu, 2009: 145).

Dış politikayı rasyonel davranış çerçevesinde değerlendiren realizm ve devlet dışındaki aktörlerin de karar alma sürecinde etkisi olduğunu belirten liberalizme karşılık; konstrüktivizm, dış politikayı ulusal kimliğin bir veçhesi olarak algılar ve kimliklerin oluşturulmasını, normların rolünü ve bunların ulusal çıkarlar üzerindeki etkisini inceler. Uluslararası ilişkilerde var olan kurumların ve politikaların yeniden yorumlanması ve ilişkilerin tekrar tanımlanan bu kurumlar ve politikalar vasıtasıyla geliştirilmesi gerektiğini ileri süren konstrüktivizme göre, dış politikayı tekil olarak devletler değil aynı zamanda toplumlararası ilişkiler de yönlendirir. Bu ilişkilerin kurulmasında ise, aktüel gerçeklerin yanında geçmişin mirasından da yararlanılması gerekir. Zira, inşacı yaklaşıma göre, ilişkilerin geliştirilmesi bir yönüyle “kimliklerin yakınlaştırılmasına” bağlıdır. Bu yakınlaştırma da tabii ki tarihsel ve kültürel bağlarla yapılabilir (Tandoğan, 2015: 640).

İlişkilerin yeniden yorumlanması ve kurumsallaştırılması gerektiği yönündeki konstrüktivist yaklaşım, “Stratejik Derinlik” eserinde de bariz bir şekilde görülmektedir. Davutoğlu, bu eserde Soğuk Savaş sonrası İslâmî kimlik ile etnik milliyetçilik arasında bir ilişki kurmuş ve Refah Partisi ile Doğru Yol Partisi'nin koalisyon oluşturduğu dönemde, Asya ve Afrika'ya gerçekleştirilen açılımı önemli bir olay olarak görmüştür. Bu noktada, Batı dışındaki bölgelerle geliştirilen ilişkileri, Batı'ya açık bir şekilde karşı olmadan gerçekleştirmenin ve ilişkileri dini bağlar çerçevesinde oluşturmanın 19. yy.'a ait bir dış politik davranış olduğunu vurgulayan Davutoğlu, II. Meşrutiyet ile ortaya çıkan ve CHP döneminde radikal bir hale gelen Batıcılık hareketinin doruk noktasının 28 Şubat Süreci olduğunu belirterek, bu dönemde ihmal edilen İslâm temelli dış politik ilişkilerin, yeniden etkin bir şekilde kullanılması gerektiğini söylemiştir (Davutoğlu, 2009: 88).

AK Parti dış politikasının teorik çerçevesine ek olarak, CHP ve AK Parti'nin dış politikaya bakışı konusunda belirleyici olan ve onların farklılığında temel bir yer teşkil eden şu iki konuya da – CHP'nin bu konulara yaklaşımını ilgili kısımda ele alınacaktır – burada değinmek gerekir: Modernleşme ve milliyetçilik. Modernleşmeye bakış tarzı açısından ele alındığında AK Parti'nin yaklaşımının CHP'den farklılaştığı görülmektedir. Zira, AK Parti'nin 2002 Seçim Beyanname'sinde – aynı zamanda parti programıdır – bu konuda şu ifadelere yer verilmiştir:

Partimiz, Türkiye'nin yerli değerlerini korumak adına, çağdaş dünyaya sırt dönülmesine karşıdır. Buna karşılık, Türkiye'nin küresel dünyaya açılması konusunda kararlı bir irade ortaya koyarken, yerli değerlerimizin tahrip edilmesini de uygun bulmamaktadır (AK Parti Tanıtım ve Medya Başkanlığı, 2015: 23).

Devamında şu ifadelere yer verilir:

Modernleşme döneminde Türkiye'nin çağdaşlaşması, öncelikle geleneksel kültür ve değerlerin terk edilmesi şeklinde anlaşılmıştır. Oysa, çağdaşlaşma, toplumun kendi dinamikleriyle kendini yenilemesi ve değişen ihtiyaçlarını karşılayabilmesidir. Bu anlayışa, 1980'li yıllarda teknolojik ve ekonomik alanlardaki yaklaşımlarla sınırlı olsa da ulaşılmıştır. Ülkemizin güçlü ülkeler arasında hak ettiği yeri almasını sağlayacak olan çağdaşlaşma için, cesur siyasi ve ekonomik kararlarla toplumun önündeki engellerin kaldırılması gerekmektedir (AK Parti Tanıtım ve Medya Başkanlığı, 2015: 24).

Yukarıdaki ifadeler çerçevesinde ele alınacak olursa, AK Parti'nin modernleşme anlayışının, her manada batılılaşmaktan daha çok ekonomik ve teknolojik alanla sınırlı kalınması gerektiği yönünde olmuştur. Öyle ki, modernleşme anlayışının uygulanmaya

başlandığı ilk dönemlerde yanlış bir şekilde ele alındığı savunulmuştur. Bu açıdan bakıldığında, AK Parti'nin modernleşme anlayışının Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi (1865-1914), Ahmet Vefik Paşa (1823-1891), Ziya Paşa (1825-1880) ve Sait Halim Paşa (1864-1921) gibi modernleşmeyi kültür dışı meseleler üzerinden ele alınması gereken bir konu olarak gören Osmanlı dönemi yaklaşımlarının bir benzeri olduğu ileri sürülebilir (Şeyhun, 2010: 44). Zira, Erdoğan 2014 yılında yaptığı bir konuşmada kültürel manada modernleşmeye bakışını şu şekilde dile getirmiştir: “Bize lazım olan Batı karşısında kompleks değil, özgüvendir. Taklit etmek, takip etmek değil geçmişte olduğu gibi bugün de bu toprakların bereketinin gereğini yapmaktır. Kendisi olmayan bir toplum altını çiziyorum başkası olur. Kendi değerine sahip çıkmayan bir toplum sadece esir olur. Takipçi, taklitçi olur” (Dil Devrimine Çattı, 2014).

Erdoğan sözlerinin devamında CHP başta olmak üzere batılılaşma yanlılarının, modernleşmenin önemli bir mihenk taşı olarak gördükleri Harf Devrimi'ni de yanlış modernleşme anlayışının bir sonucu olarak gördüğünü ifade etmiştir. Zira, ona göre,

En büyük sıkıntılardan birini de maalesef dilde yaşadık. Bizim son derece zengin, bilim yapmaya, üretmeye son derece müsait bir dilimiz varken, bir gece yattık sabah baktık ki o dil yok. İşte şimdi yabancı dillerle, kelimelerle bilim öğrenen ve öğreten bir ülke derecesine getirildik. Binlerce kelime ve kavram unutturuldu. Sözlüklerden çıkarıldı. Kelime ve kavram üretmeye son derece elverişli olan dil yapısı adeta törpüldü (Dil Devrimine Çattı, 2014).

Erdoğan, 2016 yılında yaptığı bir konuşmada ise, modernleşme konusundaki eleştirilerini genişletmiştir. Bu çerçevede, yine modernleşme anlayışının kültürel alana yayılmasının olumsuz etkilerini vurgulayarak, bu olumsuz etkinin sebebinin, Cumhuriyet'in kurucu felsefesinin modernleşmeye yaklaşım tarzı olduğunu belirtmiştir:

Cumhuriyetimizin kuruluşundan sonra özellikle tek parti devrinde çok yanlış bir şekilde milletimizi geçmişten kopartıp suni bir modernleşme projesinin içine hapsetmeye çalıştılar. Bizim çağın gereklerine uygun hareket etmekle ilgili bir sorunumuz yok. Biz milletimizi köklerinden kopartıp, ona yeni ve asla kendisine uymayacak bir elbise giydirme projesine karşı çıkıyoruz (“Erdoğan: Milletimizi Köklerinden Kopartıp, Kendisine Uymayacak Bir Elbise Giydirme Projesine Karşı Çıkıyoruz”, 2016).

Milliyetçilik konusu ele alındığında ise, iki farklı yaklaşım görmekteyiz: Konjonktürel ve politik çıkarlar temelinde Türk milletine dayalı “dış politika milliyetçiliği”

ve “kadim medeniyet” tasavvuruna dayalı ve reel politik çıkarlar temelinde içte bütünleştirici ve dışta kapsayıcı “iç ve dış politika milliyetçiliği”. Bunlardan ilki Türkçülük bağlamında Türki devletleri, ikincisi Osmanlıcılık (kısmen İslâmcılığı da içinde barındırır ve fakat bu noktada içinden çıktığı “Millî Görüş”ten de ayrılır) bağlamında içte etnik grupları ve dışta geçmişin mirasından yararlanarak “kadim coğrafyayı” etki altına almakta kullanılmıştır (Akçura, 1976: 20).

Türk milletine dayalı milliyetçilik yaklaşımı, bir dış politika aracı olarak, sadece AK Parti döneminde uygulanmamıştır. Türkçü yaklaşım tarzı, özellikle Özal ve Demirel dönemlerinde bir ivme kazanmıştır. Radikal bir milliyetçilik anlayışı benimsememekle beraber, Sovyetlerin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan Türk devletleri ile girilen ilişkiler çerçevesinde söylem bazında Türkçü denilebilecek bir siyasi anlayış ortaya çıkmıştır. Özal tarafından kullanılan “bir devlet iki millet” ifadesi ya da Demirel’in “Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Türk Dünyası” sözü bu Türkçü ve etnik temele dayalı milliyetçilik anlayışının bir yansıması olarak görülebilir. Bu tarz milliyetçilik anlayışı, AK Parti döneminde bir ileri noktaya taşınmış Türk devletlerinin bağımsızlığını kazanmasının yirminci yılı vesilesiyle konuşma yapan Gül “tek millet, altı devlet” diyerek, Orta Asya devletleri ile ilgili olarak etnik temele dayalı bir söylem geliştirmiştir (Bila, 2011).

AK Parti'nin Türkçülük temelinde oluşturduğu dış politika yaklaşımını en açık hali 2007 Seçim Beyannamesi'nde görülmektedir. Zira, Beyanname'nin “Türk Dünyası” başlığı altında şu ifadeler yer almaktadır:

Türkiye'nin tarihsel sorumluluğunu yerine getirmek ve Türk ve akraba devlet ve topluluklara sahip çıkmak, dış politikamızın öncelikli konuları arasındadır (...) AK Parti, Türk devlet ve topluluklarıyla ilişkilerini her türlü ölçülebilir menfaatin üstünde tarihi bir sorumluluk olarak görmektedir. Türk dünyasına yönelik politikamızın ana esaslarını dil ve kültürde birlik, ekonomide bütünleşme, uluslararası alanda mutlak dayanışma bilinci oluşturmaktadır (AK Parti Tanıtım ve Medya Başkanlığı, 2015d: 240).

Türk milliyetçiliği kapsamında ileri sürülebilecek diğer bir delil ise, 2009 yılında kurulan Türk Konseyi'dir. Zira, Dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül 2010 yılında İstanbul'da toplanan Zirve'de yaptığı konuşmada, “tek millet altı devlet” bilinci içinde hareket edilerek, Türk devletlerinin birbirleriyle uyumlu ve birbirlerinin çıkarlarını gözeterek karar alması gerektiğini ifade etmiştir ki, aşağıda da değinileceği üzere bu

konseyin amaçlarından biri de “dış politikada ortak tutum belirlenmesi” olmuştur (“Reformları gerçekleştirin”, 2011).

Türk milliyetçiliğine dayalı yaklaşımın etkili olduğunu söylemek pek de mümkün değildir. Zira, günümüz gerçekleri ve siyasal gelişmeler gözönünde bulundurulduğunda bu açık bir şekilde anlaşılabilir. Nitekim, Türkiye'nin Ermenistan ile ilişkilerini normalleştirmeye çalıştığı dönemde Azerbaycan'la ilişkilerin gerilmesi ve hatta Türk Şehitliği Anıtı'ndaki ve Din Müşavirliği önündeki bayrakların dahi indirilmesi ya da Türk Konseyi'ne, Özbekistan'ın iştirak etmemesi ve Türkmenistan'ın toplantıya katılmasına rağmen tarafsızlık politikası gereği kurucu anlaşmaya taraf olmaması bunun en bariz örnekleridir (Azerbaycan'a Bayrak Notası, 2009).

Türk dünyası anlayışının oldukça sınırlı ölçekte kalmasına karşılık, AK Parti dış politikasında temel yaklaşımın “Osmanlıcı-İslâmcı” bir bakış tarzı olduğu söylenebilir. Bu yaklaşım, özellikle Erdoğan'ın 2010 yılında TBMM Grup Toplantısı'nda yaptığı konuşmada görülmektedir:

Milliyetçilik kafatasçılık değildir (...) Milliyetçilik belli idealler, belli değerler etrafında buluşmak, bir gelecek vizyonu etrafında kenetlenmek, insanlığın tamamının huzur ve barışı adına tek yürek haline gelmektir (...) Milliyetçilik kendi milletine, kendi vatanına, ülkesine, onlarla birlikte tüm insanlığa (...) kucak açabilmektir. Milliyetçilik asla ve asla ırkçılık değildir. Zira, milleti teşkil eden ana unsurlar, kan bağı, genetik kodlar değil, tarihtir, kültürdür, ortak idealler, ortak değerlerdir. Aynı toprak parçası için, aynı bayrak için, aynı idealler ve değerler için şehit düşmüş ve aynı mezarlıkta yan yana yatan iki şehidi etnik kökeniyle, diliyle, mezhebiyle birbirinden ayırmak (...). en büyük saygısızlıktır.

Biz Türkiye Cumhuriyeti üst kimliği altında toplanmış (...) aynı ideallerin ve değerlerin etrafında kenetlenmiş bir milletiz. Biz milliyetçiliğe hep böyle baktık (“Erdoğan'ın MHP'yi Kızdıracak Milliyetçilik Tanımı”, 2010).

Erdoğan sözlerinin devamında Türkiye'nin başta Balkan devletleri olmak üzere, Osmanlı coğrafyasındaki halklarla ilişkilerini tekrardan harekete geçirmiş olmasının, bu bölgelerde yaşayan halka yaptığı yardımların ve Osmanlı mirası eserlerin restorasyonunun Türkiye tarafından yapılmasının öneminden bahsetmiş ve Kosova gezisi sırasında Türkiye'ye gösterilen ilgiyi bu bağlamda şu şekilde açıklamıştır: “Bütün bu coşku, aradaki bağlar aslında nereden geliyor; tarihten geliyor (...) Millilik bu. O kültür, o ortak değerler buradan geliyor. İlla aynı dili konuşmak gerekmiyor. Arnavutça, Türkçe konuşan hep

birlikte, bu kaynaşmayı gördük” (“Erdoğan'ın MHP'yi Kızdıracak Milliyetçilik Tanımı”, 2010).

Erdoğan 2013 yılında Mardin'de yaptığı mitingde ise, iç politikaya dönük mülahazaları da içinde barındıracak bir şekilde, milliyetçilikle ilgili şunları söylemiştir:

Kim ki kendi ırkının, kavminin, kendi kabilesinin diğerlerinden üstün olduğunu iddia ediyorsa o kişi şeytanın izindedir. Kavimler, kabileler, ırklar, inançlar farklı olabilir, ama hepsi saygındır. Biz, Türkiye Cumhuriyeti toprakları üzerinde hep beraber tek milletiz. Bu millet kavramının içinde Türkü var, Kürdü var, Arabı var, Lazı var, Çerkezi var, Abazası var (...) Bizim kadim medeniyetimizde asla böyle bir farklılık, asla ayırım olmamıştır (...) Etnik milliyetçiliği kim yaparsa yapsın o sapkınlığın içindedir, fesat içindedir, fitne peşindedir (...) Bizim karşımıza kimse Kürtlükle de Türklükle de çıkmasın. Biz her türlü milliyetçiliği, ayaklarının altına almış bir iktidarız (“Erdoğan: Milliyetçilik Ayak Altında”, 2013).

Erdoğan yine 2013 yılında yaptığı bir başka konuşmada milliyetçilikle ilgili şunları söylemiştir: “Biz ırkçılık anlamındaki milliyetçiliğe karşıyız. Biz kavimcilik, kabilecilik anlamındaki ırkçılığa karşıyız. Biz, bir etnik kökeni diğerlerinden üstün gören, yani kibir, yani böbürlenme içeren, yani şeytanın izinden giden bir milliyetçilik anlayışına karşıyız. Bizim milliyetçilik anlayışımız kafatasçılık asla değildir” (“Erdoğan Milliyetçilik Tanımını Yeniden Yaptı”, 2013).

Erdoğan, 2017 yılında Mersin'de yaptığı bir başka mitingde de millet kavramını İslâm üzerinden tanımlamıştır:

(...) Memleket ve millet meselelerine vakıf olan herkes bilir ki son 200 yılımız çalkantılarla ve arayışlarla geçmiştir. Bu dönem boyunca bedel ödeyen hep milletimiz oldu. Koskoca coğrafyaları kaybederken hep bedel ödedik (...). Türkü, Kürdü, Lazı bizi böldüler (...) bize ayrımcılık yakışmaz (...) Bizde ayrımcılık olmaz, şu ya da bu mezhep birer yorumdur. Biz İslâm milletiyiz (“Cumhurbaşkanı Erdoğan: Dertli Olduğum, Aşık Olduğum Projeydi”, 2017).

Erdoğan Mersin'de yaptığı mitingden yaklaşık bir hafta sonra Cumhurbaşkanlığı'nda yaptığı Muhtarlar Toplantısı'nda da “İslâm milleti” kavramının yerine “Millet-i İbrahim” kavramını kullanmıştır: “Türk'üyle, Kürt'üyle, Laz'ıyla, Çerkez'ıyla, Gürcü'süyle, Abhaza'sıyla, Roman'ıyla, Boşnak'ıyla, Arnavut'uyla vesaire tek milletiz. Bize Millet-i İbrahim denir. Biz İbrahim milletindeniz, orada toparlanıyoruz. Eninde sonunda ana-

babamız Âdem ile Havva değil mi, bizim inancımızda bu yok mu?” (“36. Muhtarlar Toplantısında Yaptıkları Konuşma”, 2017).

AK Parti'nin milliyetçilik yaklaşımını lideri Erdoğan'ın sözleri haricinde, 2002 Seçim Beyanname'sindeki ve Parti Programı'ndaki ifadelerde de açıkça görmekteyiz: “Türk toplumu, bu coğrafyada ortak bir kaderi paylaşan, acı-tatlı hatıraların birleştirdiği büyük bir ailedir” (AK Parti Tanıtım ve Medya Başkanlığı, 2015: 22). Burada “Türk milleti” kavramı yerine “Türk toplumu” kavramının kullanılması, milliyetçiliğin söylem düzeyinde Türk ırkı üzerinden açıklanmadığının bir göstergesidir.

AK Parti'nin Osmanlıcı-İslâmcı yaklaşım tarzı, birtakım kavramlarda da kendini bariz bir şekilde göstermektedir. Zira, “gönül coğrafyası” kavramı kapsamında Ortadoğu (“Gönül Bağımızın Olduğu Coğrafyaların Hiçbirine Kayıtsız Kalma Hakkına Sahip Değiliz”, 2016), Kuzey Afrika, Kafkasya ve Balkan ülkeleri ile ilişkilerin sadece çıkar temeline dayanmadığının, “Osmanlı bakiyesi” kavramı kapsamında günümüz sınırlarının yapaylığının vurgulanması ve İslâm ülkeleriyle ilişkilere özel bir önem atfedilmesi bu yaklaşımın örnekleri olarak görülebilir (“Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Önemli Açıklamalar”, 2014); (AK Parti Tanıtım ve Medya Başkanlığı, 2015: 134).

Sonuç olarak, milliyet anlayışının dil, ırk, kavim ve mezhep (din vurgusu nadir görülmektedir) üzerinden açıklanamayacağı ileri sürülmesine ve “Türkiye Cumhuriyeti üst kimliğinin altında” toplanılmış olunduğunun vurgulanmasına karşılık, “Osmanlı bakiyesi” toprakları kapsayan “gönül coğrafyasındaki” ülkeleri içine alan “İslâm milleti” ve “İbrahim milleti” gibi kavramların ortaya konması AK Parti'nin milliyetçilik anlayışının Osmanlıcılık ve İslâmcılıkla benzer özellikler gösterdiğinin alametleridir.

4.1.2.AK Parti Dış Politikasının Kavramsal Veçheleri

Bu başlık altında, AK Parti döneminde dış politikada kullanılan kavramlar incelenecektir. Dış politikanın söylemsel ve fiili boyutunun sınırlarını çizen bu kavramlar: proaktif dış politika, çok boyutlu dış politika, yumuşak güç, komşularla sıfır sorun politikası, merkez ülke ve bölgesel güç-küresel aktör olma söylemi, ritmik diplomasi ve yeni bir diplomatik üsluptur.

“Proaktif” ve “Çok Boyutlu” Dış Politika

AK Parti dönemi dış politikasının önemli özelliklerinden birisi, dış politikanın “proaktif” ve “çok boyutlu” olarak tanımlanmasıdır. Zira, Türkiye'nin dış politikası tepkilere dayalı değil önalıcı ve etkiye dayalı, tek boyutlu ve yüzeysel değil çok boyutlu ve grift, gelişmeleri izleyen ve ona edilgen değil inisiyatif olarak gelişmeleri düzenleyen etken bir politik çerçevede ele alınmıştır. Bu nedenle bu kısımda dış politikanın “proaktif” ve “çok boyutluluk” veçheleriyle ele alınacaktır (Balcı, 2018: 288).

“Proaktif Dış Politika”

“Proaktif dış politika” yaklaşımı Erdoğan tarafından ilk olarak, 2004 yılında ABD'ye yapılan bir ziyarette dile getirilmiştir. Zira, Erdoğan bu ziyareti sırasında Türk dış politikası konusunda şu ifadelere yer vermiştir:

Türkiye (...). dış politikada sürekli teyakkuzda olmak, bölgemizde ortaya çıkabilen istikrarsızlık ve ihtilafların kendi huzur ve kalkınmamıza olumsuz yansımalarını mümkün olduğunca engellemek zorundadır. Türkiye bu açıdan kendisini dar manada bir ulusal çıkar çerçevesiyle sınırlamamakta, bölgesel ve küresel istikrar ve barışa katkıda bulunmak üzere proaktif bir dış politika izlemekte, bölgesel iş birliği ve mekanizmalarını teşvik etmekte ve hareketlendirmektedir (“Erdoğan, 21. Yüzyılda Türk Dış Politikasını Açıkladı”, 2004).

“Proaktif” dış politika yaklaşımının felsefesini, AK Parti döneminde dış politikanın oluşturulması ve uygulanması noktasında etkili olan Ahmet Davutoğlu ortaya koymuş ve bu yaklaşımı operasyonel bir ilke olarak görmüştür. Ona göre, Türkiye'nin bölgesel politikası ekonomik entegrasyon ve karşılıklı bağımlılık, üst düzey siyasi diyalog, farklı kültürlerin bir arada yaşaması ve herkes için güvenlik temelinde şekillenmiştir. Zira, Davutoğlu tarafından, Türkiye'nin Suriye, Lübnan, Filistin, İsrail ve Balkanlar'da giriştiği arabuluculuk rolü; Afganistan-Pakistan, Sırbistan-Bosna ve Sünni-Şii uyuşmazlıklarındaki uzlaştırıcı rolü bu proaktif politikanın bir neticesi olarak değerlendirilmiştir (Davutoğlu, 2010).

Bu yaklaşımı, “Stratejik Derinlik” isimli eserde de sarıh bir şekilde görülmektedir. Davutoğlu bu eserinde, “dinamik bir değişim süreci içinde bulunan toplumların” önünde 3 seçenek olduğunu söylemiştir: İlki, “bekle-gör politikası” olarak niteleyebileceğimiz “statik” bir davranış sergilemek; ikincisi, “teslimiyetçi” diyebileceğimiz, uluslararası

sistemin akışına kendini kaderci bir yaklaşım tarzıyla bırakmak ve üçüncüsü, “proaktif” anlayışı yansıtan “etkin” bir politika izlemek. Birincilerin özgüven eksikliğinin, ikincilerin kimlik bunalımının olduğunu ve fakat üçüncülerin tarihsel ve coğrafi özelliklerinden kaynaklanan bir özgüvenle hareket ettiklerini savunan Davutoğlu'na göre (Davutoğlu, 2009: 10),

Birinciler vakit kazanmaya ve dinamizmi geçiştirmeye, ikinciler dinamizmin sarhoşluğunda vakti unutmaya yönelirken, üçüncüler vaktin her anını geleceği şekillendirme potansiyeli olarak görürler. Birinciler kendi toplumsal potansiyellerini kontrol altında tutmaya, ikinciler kendi toplumları ile yabancılaşarak küresel trendlerin trenini kaçırmamaya çalışırken, üçüncüler kendi toplumları ile tarihi bir yürüyüşe çıkmış olmanın kararlılığı içinde toplumun kendi bünyesinde barındırdığı her dinamik unsuru gerektiği anda ve gerektiği şekilde kullanmaya çalışırlar. Birinciler kendi varoluş alanlarını korumaya, ikinciler kendi varoluş alanlarından koparak mümkün olduğunca kısa bir zamanda küresel varoluş alanlarına ulaşmaya çalışırken, üçüncüler kendi varoluş alanları ile küresel varoluş alanları arasında yeni bir anlamlılık ilişkisi kurarak gelecek nesilleri onurlu bir özne kılacak zemini hazırlamaya çalışırlar (Davutoğlu, 2009: 11).

Buna göre, birincilerin “statükocu” bir davranış gösterdiğini, ikincilerin “merkez-çevre” psikolojisi içinde hareket ettiğini, üçüncülerin ise “konstrüktivist ve idealist” bir tutum sergiledikleri söylenebilir.

Yukarıdaki tanımlamalardan hareketle, Türk dış politikasının yapımı ve karar süreci aşamasında uzun bir dönem birincil (Bakan ve Başbakan olarak) ve ikincil (danışman olarak) etkisi olan Davutoğlu'nun ve içinde yer aldığı siyasi hareket AK Parti'nin, Türk dış politikasındaki ana yöneliminin üçüncü yaklaşım tarzı olduğunu söylenebilir. Zira, dış politika Davutoğlu ve AK Parti tarafından “aktif” bir tutum sergilenmesi gereken bir alan olarak görülmüştür. Nitekim, olaylara ortaya çıkmadan veyahut neticeleri meydana gelmeden müdahil olunması ve uluslararası sorunların çözümünde “edilgen” değil, “etkin” olunması yönünde bir tutum sergilenmesi gerektiği öngörülmüştür. Bunun bir gereği olarak, “sorumluluk” sahibi bir dış politika anlayışının benimsenmesi hedeflenmiştir (“What Turkey Can Do to Help”, 2011).

Edilgen olmayı kabul etmeyen üçüncü yaklaşım tarzının dış politika stratejisi olarak belirlendiğini, en açık haliyle Erdoğan'ın 2006 yılında sarfettiği şu sözlerde görülebilir:

(...) günümüzün tehdit ve tehlikeleri, dolayısıyla yaşadığımız küresel değişim sürecinin olumsuz etkileri en çok bu coğrafyada hissedilmektedir (...) İşte bu zor şartlar, bu tehdit ve tehlikeler, bu sarp dağlar bu coğrafyayı tarih boyunca bir medeniyet merkezi yapmıştır. Bugün dünya siyasetinin ağırlık merkezi başka coğrafyalara kaymış gibi görünebilir. Ancak bilmeliyiz ki, bizim için sadece iki seçenek mevcuttur. Bu siyasetin ya öznesi ya da nesnesi olmak durumundayız. Belki dünyanın başka bölgelerinde başka halklar için üçüncü bir ihtimal vardır. Belki sınırlı bir etkiye maruz kalarak olup bitenleri seyretmeleri mümkündür. Ancak, dünya siyasetinin oyun sahnesi (...) bu coğrafyadır. Bu coğrafyanın sakinleri için de seyirci kalma lüksü yoktur. Ya başkalarının oluşturduğu siyasete maruz kalmakla yetinen pasif unsurlar olacağız ya da bu siyaseti oluşturan aktörler arasında hep birlikte yerimizi alacağız (...) Ama bizim mahallemizde oynanan bu iktidar oyununun dışında kalmamız biz istesek de söz konusu olamaz. Öyleyse tarihi ve coğrafi bir mecburiyetle karşı karşıyayız (“Erdoğan: Dünya Siyasetinin Nesnesi Olacağız”, 2006).

Davutoğlu da 2010 yılında yapılan Forum İstanbul'da katıldığı “Türkiye: Yeni global dönüşümde köprü mü yoksa bölgesel oyun kurucu bir merkez mi?” başlıklı oturumda, Türkiye'nin etkin bir dış politika izleyeceğini şu sözlerle açıklamıştır:

Her olayın içinde olacağız. Gücümüz yeter ya da yetmez her krizi engellemeye çalışacağız. Her çatışma potansiyelini gidermeye çalışacağız. Barışı tehdit eden her çalışmayı durdurmaya çalışacağız. Her çatışma potansiyelini gidermeye çalışacağız. Türkiye'nin yeni bölgesel düzen politikası budur. Bu bölgelerde düzen nasıl kurulacaksa o şekilde kurmaya gayret edeceğiz (...). Masaya oturulacaksa masaya oturanlar, kuranlar arasında olacağız. Masaya ilişenler arasında olmayacağız (“Davutoğlu: Masaya ilişenlerden değil kuranlardan olacağız”, 2010).

Zaman zaman Türkiye için de gündeme gelen köprü kavramından çok haz etmiyorum. Köprü pasiftir. İki taraf arasındaki geçişi sağlar. Köprü belirleyici değildir. Köprü olmak, iki tarafı birbirine bağlamak anlamında kullanılıyorsa olumlu, ama bir akışı yönlendirmek anlamında kullanılıyorsa yeterli değil. Hele Türkiye gibi bir aktör için hiç yeterli değil. Türkiye gelişmelerden etkilenen değil bunları belirleyen bir rol üstlenmek istiyor (“Davutoğlu: Köprü Değil, Yönlendireniz”, 2010).

“Proaktif” dış politika stratejisinin temel göstergelerinden bir diğeri, Erdoğan ve Davutoğlu'nun yukarıda bahsi geçen ifadelerinde dayanağını bulan “arabuluculuk” yaklaşımıdır. Bu yaklaşımının bir neticesi olarak, Irak'taki Sünnilerin siyasi sürece katılımı için çaba gösterilmiş, İsrail ile Filistin görüşmelerinde ve Suriye ile İsrail arasındaki görüşmelerde Golan Tepeleri'nin kontrolü konusunda arabuluculuk rolü üstlenilmiş, Hamas'ın bölge siyasetine entegre olabilmesi ve elindeki İsrail askerini bırakması için girişimlerde bulunulmuş, İran uranyum takası konusunda ikna edilmeye çalışılmış, Sudan ve Güney Sudan arasında ve Türkiye-Afganistan-Pakistan arasında üçlü süreç ve

Balkanlar'da Bosna-Hersek ve Sırbistan ile Hırvatistan ve Bosna-Hersek arasında diyalog başlatılmıştır (Ekşi, 2014: 167-168).

Davutoğlu'na göre, “proaktif” yaklaşımın tutarlı ve uygulanabilir bir stratejik altyapısının oluşturulması da gerekmektedir. Devletlerin uzun dönemli stratejik yönelimleri ile aktüel olaylar arasında çıkabilecek çatışmaları diplomatik meseleleri imkânsız hale dönüştürmeden çözmesi gerektiğini vurgulayan Davutoğlu, değişkenliğin sürekli etkisi altında kalan bir uluslararası konjunktürde bir devletin ortaya çıkan ani durumlara anlık taktiksel cevaplar vermesi gerektiğini ve ancak bu esnekliği gösterebildiği ölçüde başarılı olabileceğini söylemiştir. Ona göre:

Bir ülkenin kendisine güveni ve gelecekle ilgili ufku; uluslararası ilişkilerindeki zamanlaması, müzakere sürecindeki psikolojik üstünlüğü ve inisiyatif gücü ile ölçülür. Gelecekle ilgili ufuk derinliğine sahip ülkelerin siyasi öncüleri, belirlenmiş gündemlerin esiri olamazlar. Aksine gündem onların elinde şekillenir ve bu şekil alış o ülkeyi üçüncü ülkelerin ilişkilerinde bile etkin bir unsur haline getirir (Davutoğlu, 2009: 32).

“Proaktif” dış politika yaklaşımı sadece uygulamada ya da dış politika uygulayıcılarının söylemlerlerinde yer almamış, aynı zamanda parti programlarında da gündeme getirilmiştir. 2002 Seçim Beyannamesi'nde yer alan “Türkiye (...). çevresindeki kriz bölgelerinde daha fazla inisiyatif alacak ve krizlerin çözümüne daha somut katkı sağlamaya çalışacaktır.” ifadesi ve “Türkiye, yakın çevresinde güven ve istikrarın tesisi için daha fazla çaba sarf edecek, komşularıyla diyaloga dayalı ilişkiler sürdürme çabasını artıracaktır.” vurgusu bu yaklaşım tarzının işaret fişekleridir (AK Parti Tanıtım ve Medya Başkanlığı, 2015: 132).

2007 Seçim Beyannamesi'nde de doğrudan olmasa da yaklaşım tarzı olarak “proaktif”lik kavramına yer verilmiştir. Bu çerçevede, “Türkiye'yi krizlere tepki veren savunmacı bir ülke konumundan çıkararak bölgesel ve küresel vizyonu ile gelişmeleri yönlendirebilen belirleyici bir aktör haline getirmek” ve “Türkiye'yi etkilenen değil etkileyen, belirlenen değil belirleyen bir ülke konumuna getirecek politikalar izlemek” temel amaç olarak belirlenmiş, “Küresel ve bölgesel barışı garanti altına alacak bu vizyonu (...) stratejik ve taktik adımlarla hayata geçirecek dinamik ve önalıcı (...)” bir politika uygulanması hedeflenmiştir (AK Parti Tanıtım ve Medya Başkanlığı, 2015d: 232-234).

“Çok Boyutlu” Dış Politika

Davutoğlu, akışkanlığın ve değişkenliğin yoğun olduğu uluslararası bir konjonktürde, Türkiye gibi stratejik konuma sahip bir ülkenin, çok taraflı politika izlemesi gerektiğini savunmuş ve uluslararası ve bölgesel barışı sağlarken, dış politik çıkarları korumak amacıyla bir konjonktürde belli bir gücün yanında başka bir konjonktürde başka bir gücün yanında yer almanın bu barışçıl politikaya hanel getirmeyeceğini ileri sürmüştür (Davutoğlu, 2013: 167). Ona göre, “eksenimiz Ankara eksenini, ufkumuz 360 derece” olmalıdır. Bu yaklaşım çerçevesinde, “çok boyutluluk”, “proaktif” ve “vizyoner dış politika” kavramları ile birlikte dış politikanın ana unsuru olarak algılanmıştır. (“Davutoğlu: Eksenimiz Ankara Eksenini, Ufkumuz 360 Derece”, 2009; “Eksenimiz Ankara ufkumuz 360 derece”, 2010). Çok boyutluluk yaklaşımına, 2003'teki Irak operasyonunu ve Kıbrıs meselesini örnek gösteren Davutoğlu, 1 Mart Tezkeresi'nden sonra Türkiye'nin, ABD baskısına karşı AB'ye yaklaştığını ve fakat Kıbrıs meselesinde çıkarları başka türlü davranmasını gerektirdiği için AB'nin tutumuna karşı ABD'ye yaklaştığını söylemiştir (Davutoğlu, 2013: 167).

Davutoğlu'nun bakış açısına paralel bir şekilde, Abdullah Gül de Türkiye'nin Balkanlar, Akdeniz, Karadeniz, Kafkasya ve Orta Doğu başta olmak üzere farklı bölgelere hitap eden bir konumda bulunduğunu ve bunun “çok boyutlu, dengeli ve dinamik bir dış politika izlenmesini gerekli kıldığını” söylemiştir. Ancak, bu çok boyutluluğun birbiriyle çatışan bir ilişkiler ağından çok “birbirini tamamlayan” bir iş birliği manzumesi olması gerektiğini savunmuş (“Gül: 'Kafkasya Bölgesi Stratejik Önemi Korunmaktadır”, 2004). ve bu politikaya bakışını şu sözlerle açıklamıştır: “Türkiye'nin demokrasi, serbest piyasa ekonomisi ve insan hakları konusunda istikameti değişmeyecektir. Türkiye tabii ki hem doğuya hem batıya hem kuzeye, hem güneye, her tarafa gitmektedir” (Uçarol, 2015: 1445).

Recep Tayyip Erdoğan da “Biz Batı'yla da Doğu'yla da ilişkilerini en iyi şekilde devam ettirmeye gayret eden bir ülkeyiz. Türkiye'nin bir yüzü Batı'ya bir yüzü Doğu'ya bakıyor.” diyerek dış politikada çok boyutluluk vurgusu yapmıştır. Dönemin Cumhurbaşkanı, Başbakanı ve Dışişleri Bakanları tarafından söylenen bu sözler, dış politikayı yürütmekle görevli olan üst düzey siyasilerin çok boyutlu dış politika konusunda fikir birliği içinde olduklarını göstermektedir (Uçarol, 2015: 1445).

“Proaktif dış politika” kavramı gibi “çok boyutlu dış politika” kavramı da AK Parti seçim beyannamelerinde vurgulanmıştır. Bu minvalde, 2002 Seçim Beyannamesi'nde çok boyutlulukla ilgili şu ifadeler yer verilmiştir:

Soğuk Savaş Sonrası Dönem'in getirdiği dinamik konjonktür, çok alternatifli dış politika geliştirmek için uygun bir ortam oluşturmuştur. Askerî ittifakların ve blokların, uluslararası ilişkilerin belirleyici unsuru olma niteliği önemli ölçüde azalmış ve iş birliği projeleri devletlerarası ilişkilerin yaygın bir aracı haline gelmiştir. Bu yeni ortamda Türkiye'nin güç merkezleri ile ilişkilerini alternatifli, esnek ve çok eksenli olarak yeniden düzenlemesi ve oluşturması gerekmektedir (AK Parti Tanıtım ve Medya Başkanlığı, 2015: 131).

Bu yaklaşım 2007 Seçim Beyannamesi'nde ise şu şekilde vurgulanmıştır:

Türkiye, dış politika gündemi ve sorumluluk alanları açısından çok yönlü ve çok boyutlu bir ülkedir. Türkiye aynı anda hem Avrupa hem Asya, hem Akdeniz hem Karadeniz ve Hazar, hem Doğu hem Batı, hem Kuzey hem Güney, hem Balkanlar hem de Ortadoğu ve Kafkaslar ülkesidir. Tarihi birikimimiz, coğrafi ve kültürel derinliğimiz, stratejik konumumuz, iyi belirlenmiş ve bütüncül bir çerçeveye oturtulmuş çok boyutlu bir dış politika gerektirmektedir (AK Parti Tanıtım ve Medya Başkanlığı, 2015d: 231).

AK Parti döneminde ortaya konan ve hayata geçirilmeye çalışılan çok boyutlu dış politika uygulamasına verilebilecek örneklerden ilki, bir yandan AB ile ilişkiler geliştirilirken; diğer taraftan Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ). ile ilişkilerin geliştirilmeye çalışılması ve hatta 2013 yılında ŞİÖ ile diyalog ortağı olunması (“Türkiye, Şangay İşbirliği Örgütü'yle Diyalog Ortağı”, 2013); ikincisi, Afrika'yla da ilişkilerin geliştirilmesi için çaba sarf edilmesi ve bu çerçevede, 2002 yılında AK Parti'nin iktidara gelmesini müteakip gerçekleştirilen Afrika Zirveleri ile ilişkilerin çerçevesinin genişletilmesi ve üçüncüsü Müslüman ülkelerle, Balkan ülkeleriyle ve Kafkas halkalarıyla ilgili politikalar belirlenmesidir. Diğer yandan, dış politikanın teorik veçhesi kısmında yer alan örnekler de “çok boyutlu dış politika” yaklaşımını açıklamakta kullanılabilir (“Mehmet Özkan, Türkiye-Afrika İlişkilerinde Yeni Dönem”, 2014).

Çok boyutlu dış politika uygulamasına verilebilecek spesifik diğer bir örnek ise, Çin ile yaşanan ilişkilerdir. 2013 yılında yapılan uzun menzilli füze ihalesini Çinli CPIMEC şirketinin kazanması üzerine, Türkiye bu ihale vasıtasıyla savunma konusunda Türkiye'nin isteklerine olumsuz yaklaşan Batı'yı, görünüşte askerî ama içerikte siyasi bir girişimle

dengelemek istemiştir. Fakat, ABD'nin ve NATO üyesi ülkelerin yoğun baskısı sonucu ihale Türkiye tarafından iptal edilmiştir. Ancak, Türkiye daha sonra bu füzeleri almaktan vazgeçip Rusya'dan S-400 füzelerini satın almıştır (Türkiye'den Obama'ya Füze Jesti, 2015).

Çin ile girilen ticari ilişkilere bakıldığında da çok boyutlu dış politika yaklaşımının etkileri görülmektedir. Örneğin, 2000 yılında Almanya ile ithalat 7 milyar, Rusya ile ithalat yaklaşık 4 milyar dolar iken Çin ile sadece 1.350 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir (“Türkiye-Çin, Türkiye-Rusya ve Türkiye Almanya Dış Ticaret İstatistikleri (2000).”, 2020). Yani, Çin ile ithalat yaklaşık olarak Almanya'nın 1/7'sine, Rusya'nın 1/3'üne eşit seviyededir. Fakat, 2013 yılına gelindiğinde Çin ile gerçekleştirilen ithalat, önce o güne kadar en çok ithalat yapılan iki ülkeden biri olan Almanya'yı, daha sonra 2015 yılında da en çok ithalat yapılan diğer bir ülke olan Rusya'yı geride bırakmıştır. 2015 yılında en çok ithalat yapılan birinci ülke olan Çin ile ithalat hacmi 25 milyar dolar olarak gerçekleşirken, Almanya ile 21 milyar ve Rusya ile 20 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (“Temel İstatistikler/Ülkelere Göre Yıllık İhracat ve İthalat (En çok ihracat ve ithalat yapılan 20 ülke)”, 2020).

Yukarıdaki veriler göstermektedir ki, Çin ile ilişkiler ekonomi temelli olarak, gittikçe geliştirilmiş ve hatta yakın komşusu Rusya ile AB'nin lokomotifi Almanya'yı dahi geçmiştir. Fakat Türkiye, Çin ile ilişkilerini artırırken Rusya'yı ve AB'yi ihmal etmemiştir. Rusya ile de çok boyutlu dış politika çerçevesinde ilişkilerini geliştirmiştir. Bu minvalde, Türkiye'nin ilk nükleer santral ihalesi Rusya'ya verilmiş, 2010 yılında karşılıklı olarak vizeler kaldırılmış ve ekonomik ilişkilerde büyük yol kat edilmiştir (Erşen, 2013: 19). Yukarıda da bahsi geçtiği üzere, Avrupa ile de ekonomik ve ticari ilişkiler katlanarak artmaya devam etmiş, AB ile tam üyelik müzakereleri başlamış ve bu yönde birçok reform yapılmıştır.

Yumuşak Güç

AK Parti dış politikasının bir diğer vechesi ise, “yumuşak güç (soft power).”e dayanmasıdır. “Yumuşak güç” kavramı, Joseph S. Nye tarafından uluslararası ilişkiler literatürüne kazandırılmıştır. Nye'e göre, devletler artık gücün sadece askerî boyutuyla değil ideolojik, kültürel ve ekonomik yönüyle de meşgul olmaktadır. Baskın (güçlü). devletler diğer devletler ile ilişkilerini geliştirmek için uluslararası kurumlar ve normlar tesis

etmektedirler. Zira, Büyük Güçler, gücün tanımı bağlamında düşünüldüğünde, Soğuk Savaş'ın başlarından itibaren diğer devletlerin kendi istekleri doğrultusunda davranmalarını sağlamak için iş birliği kurarak yumuşak güç kaynaklarından yararlanmışlardır. Nye'e göre, “yumuşak güç” devletlerin “sert güç”ün maliyetinden ve zorluklarından kurtulmasını da sağlamıştır. Bu nedenle, askerî gücün önemi azalmamakla birlikte kullanılması sınırlandırılmıştır. Çünkü, devletlerin elinde öncelikli olarak kullanabilecekleri “yumuşak güç” enstrümanları vardır (Nye, 2020: 24-32).

Yumuşak gücün etkin bir şekilde kullanılabilmesi, tabii ki onun meşru olmasına da bağlıdır (Yılmaz, 2008: 52). Diğer ülkelerden ve toplumlardan destek görebildiği ölçüde etkili olabilecek olan yumuşak güç, aynı zamanda sert güç ile de dengeli ve senkronize bir şekilde kullanılmalıdır (Sandıklı, 2015: 72). Zira, SSCB yumuşak gücü Soğuk Savaş'ın başlarından itibaren kullanmıştır ve fakat Türkiye'ye yönelik olarak o kadar yoğun bir sert güç kullanma tehdidinde bulunmuştur ki, Soğuk Savaş'ın bitimine kadar Türkiye tarafından hem ideolojik hem de askerî bir tehdit olarak algılanmıştır. Buna mukabil, ABD Rusya'yı çevrelemek amacıyla, 1947 yılında ortaya koyduğu Truman Doktrini ve Marshall Planı çerçevesinde Türkiye ve Yunanistan gibi devletlere ekonomik yardımda bulunarak onları yanına çekmeye çalışmıştır. Zaten, Batı yanlısı bir tutum sergileyen Türkiye bu tehditlerin de etkisiyle 1949 yılında kurulan NATO'ya, 1952 yılında üye olarak katılmıştır.

Türkiye yumuşak güç üzerinde, özellikle AK Parti dönemi dış politikasında yoğun bir şekilde durmuştur. Yumuşak gücün bir vechesi olan ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi ve iş birliği mekanizmalarının kurulması konusuna yukarıda dış politikanın liberal vechesi çerçevesinde değinildiği için burada tekrarlamaya gerek görülmemektedir. Bununla birlikte, Türkiye'nin dış politikada hangi yumuşak güç araçlarını nasıl ve niçin kullandığına kısaca değinmek gerekmektedir.

AK Parti, dış politikada yumuşak gücü var olan kurumları daha aktif hale getirerek ve eksikliği hissedilen alanlarda yeni kurumlar tesis ederek artırmaya çalışmıştır. Bu çerçevede, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA); Yunus Emre Enstitüsü; Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü; Basın, Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü; Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı; AFAD ve Kızılay yumuşak gücü oluşturan unsurlar olarak faaliyet göstermişlerdir.

Yumuşak güç kapsamında ele alınacak kuruluşlardan ilki TİKA'dır. SSCB'nin dağılması ile birlikte bağımsızlığını kazanan Türk devletleri ile ilişkilerin geliştirilmesi ve teknik ve ekonomik yardımlarda bulunulması amacıyla, 1992'de 480 Sayılı Kararname ile “Ekonomik, Kültürel, Eğitim ve Teknik İşbirliği Başkanlığı” adı altında kurulan ve 2000 yılında kararnamenin adının değiştirilmesiyle adı “Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı Başkanlığı” olarak değiştirilen TİKA,¹⁴ AK Parti döneminde değişen dış politik hedefler çerçevesinde, 2011 yılında yayınlanan 656 sayılı kararname ile Başbakanlığa bağlı, tüzel kişiliğe sahip, özel bütçeli bir kuruluş olarak “Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı” adı altında yeniden yapılandırılmış ve görevi, devletler ve topluluklarla kültürel, ekonomik, sosyal, ticari ve teknik ilişkilerin geliştirilmesi olarak belirlenmiştir (TİKA, 2014: 10). Ayrıca, Başkanlık bünyesinde Balkanlar ve Doğu Avrupa; Orta Asya ve Kafkaslar; Orta Doğu ve Afrika; Doğu ve Güney Asya, Pasifik ve Latin Amerika ve Dış İlişkiler ve Ortaklıklar Daire Başkanlığı kurulmuştur (Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı'nın Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, 2011).

TİKA, AK Parti döneminde etkin bir şekilde kullanılmaya çalışılmış, faaliyetlerini Orta Asya ile sınırlandırmayarak, dünya genelinde çok sayıda inşa projesinde yer almış ve teknik altyapı desteği sunmuştur. 2002'de 12, 2011'de 25, 2012'de 33 olan Program Koordinasyon Ofisi sayısı, 2016 yılı itibariyle 52'ye yükselmiştir. 2002 yılında 85 milyon dolar olan kalkınma yardımları ise, 2014 yılında 3 milyar 591 milyon dolara yükselmiştir (“TİKA”, t.y.). Yine bu dönemde Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), Sınai Kalkınma Teşkilatı (UNIDO), Gıda ve Tarım Teşkilatı (FAO) ve Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) ile İslâm Kalkınma Bankası, İslâm İşbirliği Teşkilatı (İİT) ve Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı (JICA) ile iş birliği içinde faaliyetlerde bulunmuştur (TİKA, 2014: 238-240).

TİKA'nın önce Orta Asya'ya (1992 yılında), sonra yeni görev tanımlamasıyla Balkanlar'a ve diğer yakın bölgelere (2000 yılında) ve son olarak dünyaya açılması (2011) Soğuk Savaş'ın son bulmasıyla gerçekleşebilmiştir. Zira, gerek Türkiye'nin Soğuk Savaş

¹⁴*Ekonomik, Kültürel, Eğitim ve Teknik İşbirliği Başkanlığı Kurulması, 206 Sayılı Kanun hükmünde Kararnamenin İki Maddesinin Değiştirilmesi ve 190 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin Eki cetvellere Bir İlave Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile Devlet Memurları Kanunu'nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı, Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü, 20 Kasım 2000.*

yıllarındaki ekonomik durumu (“World Development Indicators (Turkey), 2020), gerek Balkanlar ve Orta Asya'daki ülkeler ile ideolojik farklılıklar düşünüldüğünde, bunun ancak 1992 yılında Batılı devletlerin desteği alınarak, mümkün olduğu görülebilir (Karagül, 2013: 81).

Yumuşak gücün kültür boyutu bağlamında ele alınabilecek ikinci bir kurum olan Yunus Emre Enstitüsü ise, 5 Mayıs 2007 tarihli ve 5653 sayılı kanun çerçevesinde Türk tarihini, dilini, sanatını ve kültürünü tanıtmak ve bu alanlarda eğitim almak isteyenlere yurtdışında hizmet vermek amacıyla tesis edilen Yunus Emre Vakfı bünyesinde, vakfın bu amaçlarını yerine getirmek üzere, 2009 yılında faaliyetlerine başlamıştır (Ekşi, 2014: 194).

Misyonunu “Türk kültürünün, dilinin ve sanatının öğretilmesi çerçevesinde, kültürel alışverişi artırmak ve bu konuda elde ettiği bilgi ve belgeleri dünya ile paylaşmak” olarak tanımlayan Yunus Emre Enstitüsü; vizyonunu ise, Türkiye'nin dünya ülkeleri tarafından daha doğru bir şekilde tanınması için faaliyet göstermek olarak belirlemiştir. Bu amaçları yerine getirmek için, Yunus Emre Enstitüsü çatısı altında Japonya'dan İngiltere'ye, Güney Afrika'dan Rusya'ya kadar 40'tan fazla ülkede Kültür Merkezleri kurulmuştur. Ayrıca, Merkez Bankası ile yaptığı iş birliği çerçevesinde “Balkanlar'da Kültürel Mirasın Yeniden İnşası Projesi”ni de hayata geçiren Yunus Emre Enstitüsü, bu proje kapsamında Arnavutluk, Bosna-Hersek, Kosova, Makedonya, Sırbistan, Hırvatistan ve Karadağ'da bulunan ve Osmanlı döneminden kalma yazma eserleri dijital ortama aktarmayı hedeflemiştir. Bu minvalde, 2014 yılı itibariyle Hırvatistan, Makedonya, Bosna-Hersek ve Kosova'daki 10 bine yakın yazma eser dijital ortama aktarılmıştır. Bunun yanı sıra, Enstitü bünyesinde iki aylık “.tr” isimli bir dergi de İngilizce, Türkçe, Almanca ve Arapça olmak üzere dört farklı dilde yayınlanmaktadır (Ekşi, 2014: 195-196).

Türk dış politikasındaki yumuşak güç unsurlarından bir diğeri ise, 2010 yılında yayınlanan 2010/3 sayılı Başbakanlık Genelgesi ile kurulan, Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü (KDK)'dür. Koordinatörlük çatısında Medya Çalışmaları Birimi, Siyasi İletişim Birimi, Kültürel Çalışmalar Birimi, Kurumsal Çalışmalar Birimi ve Proje Geliştirme Birimi oluşturulmuştur. Sekreterlik hizmetlerini Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü'nün yürüttüğü KDK'ye, tüm kamu kurum ve kuruluşlarının, sahip olduğu mali

kaynakları, personeli ve yurtdışı teşkilatlarıyla ve teknik ve bilimsel kapasiteleriyle yardımcı olacağı belirtilmiştir (Ekşi, 2014: 185).

Vizyonunu, Türkiye'nin yeni hikayesini anlatmak, farklı kesimlerle diyalog kurmak ve çok taraflı faaliyet yürütmek olarak tanımlayan KDK, Türkiye'nin stratejik iletişim ve kamu diplomasisi alanında başarılı olmasını bölgesel etkinliğin, küresel sorumlulukların ve milli çıkarın vazgeçilmez bir parçası olarak değerlendirmiştir. KDK misyonunu ise, “Türkiye'nin uluslararası kamuoyunda görünürlüğünü artırmak”, “dünyaya Türkiye'yi ve yaptıklarını ilk elden ve doğru bir şekilde anlatmak”, “birçok alanda Türkiye'nin tanıtımını yapmak” ve bu amaçları gerçekleştirmek için sivil toplum kuruluşları ve kamu kurumları arasındaki koordinasyonu sağlamak olarak belirlemiştir. Koordinatörlük faaliyetlerini, kamu diplomasisi panelleri, dış politika tanıtım programları, dış politika çalıştayları, gençlik programları, ülke toplantıları, akil insanlar konferansları, Avrupa toplantıları, paneller, uluslararası zirveler yoluyla yerine getirmektedir (Ekşi, 2014: 186-187).

Bu noktada, yukarıda adı geçen Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü (BYEGM)'ne de kısaca değinmek gerekir. Temelleri 1862 yılında kurulan Matbuat Müdürlüğü'ne dayanan BYEGM, devletin yeni bir yapılanmaya gitmesi nedeniyle 1920 yılında “Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi” adı altında yeniden tesis edilmiş, son şeklini ise 1984 yılında yayımlanan 231 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile almıştır. Bu tarihten itibaren, Başbakanlığa bağlı bir kuruluş olarak faaliyetlerini yürütmektedir. 40 dilden Türkçe'ye çeviri yapan BYEGM, 39 basın müşavirliği/ataşeliği ile çalışmalarını sürdürmektedir. BYEGM vizyonunu, “dünyada gerçekçi bir Türkiye algısı yerleştirmek” olarak tanımlamıştır. BYEGM 10 Temmuz 2018'de kapanarak yerini, 24 Temmuz 2018'de 30488 Sayılı Resmî Gazete'de yayınlanan 14 Numaralı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile kurulan İletişim Başkanlığı'na bırakmıştır (Demirbulak, 1995: 173-174).

Salt yumuşak güç çerçevesinde değerlendirmek mümkün olmasa da Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) da Türk dış politikasının önemli yumuşak güç unsurlarından biri olarak görülebilir. YTB, 2010 yılında kabul edilen 5978 sayılı “Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun” çerçevesinde 6 Nisan 2010 tarihinde kurulmuştur. Kurumun amacı, “yurtdışında yaşayan Türk vatandaşları ve soydaş ve akraba topluluklar ile Türkiye arasındaki bağları

güçlendirmek”, “ekonomik, kültürel ve sosyal olarak daha yakın ilişkiler tesis etmek” olarak belirlenmiştir. Kurumun en temel politikalarından biri, öğrenci eğitim programlarının koordinasyonunu sağlamak ve geliştirmektir (Ekşi, 2014: 212).

Kültürel değişim programları çerçevesinde soydaş ve akraba topluluklarla ilişkilerin geliştirilmesini hedefleyen YTB, gençlik çalışmaları, yaz okulları ve gençlik köprüleri gibi programlarla akraba ve soydaş topluluklardan öğrenci kabul etmektedir. YTB eğitim programlarının bitmesini müteakip, Türkiye'de eğitim gördükten sonra ülkelerine geri dönen öğrencilerle koordinasyon ve iş birliğini geliştirmeye çalışmakta, saha araştırmaları yoluyla ilişkilerin devamını sağlamaktadır. Kurum bünyesinde, koordinasyonu sağlanan Türkiye Bursları vasıtasıyla, Barbados'dan Burkina Faso'ya, Kolombiya'dan Madagaskar'a, Umman'dan Fiji Adaları'na, Çin'den İran'a, İspanya'dan Filipinler'e kadar birçok ülkeden çok sayıda öğrenci ekonomik olarak desteklenmektedir (Ekşi, 2014: 216). Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) ve Kızılay her ne kadar bu amaç için kurulmamış olsalar da gerçekleştirdikleri uluslararası yardım faaliyetleri vesilesiyle Türkiye'nin yumuşak gücüne katkıda bulunmaktadır. AFAD, Haiti'den Japonya'ya, Şili'den Myanmar'a kadar birçok ülkede meydana gelen afetlerde yardımda bulunmuştur (“TC İçişleri Bakanlığı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı”, t.y.). Kızılay ise, doğal ve insan kaynaklı afetlerde 78'i AK Parti döneminde olmak üzere bugüne kadar 137 ülkeye beslenme ve barınma konusunda yardımcı olmuştur.

Türkiye bu ulusal kurumların yanı sıra, “konstrüktivizm”in de öngördüğü gibi özellikle kültürel ve sosyal ilişkileri geliştirmek amacıyla, Türk devletleri ile çeşitli örgütsel bağlar da kurmuştur. Birbiriyle de bağlantılı olan bu örgütler; Uluslararası Türk Kültür Teşkilatı (TÜRKSÖY), Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenterler Asamblesi (TÜRKP), Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi (Türk Konseyi), Türk Dünyası Eğitim ve Bilim İşbirliği Teşkilatı (TWESCO)'dır (Mert, 2015: 286-287). Bunlar da yumuşak gücün dolaylı yoldan uygulanacağı örgütlenmeler olarak görülebilir. Örneğin, 2010 yılında Nahçıvan Anlaşması ile kuruluşu ilan edilen ve Kırgızistan, Kazakistan, Azerbaycan ile Türkiye'nin üye olduğu Türk Konseyi'nin amacı, Türk devletleri arasındaki iş birliğini derinleştirerek dış politika konusunda ortak tutum benimsenmesinin sağlanmasıdır. Vizyonunu bölgesel istikrara ve barışa katkıda bulunmak ve bu minvalde ortak amaçların gerçekleştirilmesi için ikili ve çok taraflı ilişkilerin geliştirilmesini sağlamak olarak niteleyen Türk Konseyi, bilim,

teknoloji, eğitim ve kültür alanlarında etkileşimin artırılması gerektiğini öngörmüştür (Mert, 2015: 274-277).

“Komşularla Sıfır Sorun” Politikası

AK Parti, dış politika yaklaşımını Atatürk'ün “Yurtta sulh, cihanda sulh” düsturunun üzerine inşa ettiğini vurgulayarak, “komşularla sıfır sorun” söylemini şiar edinmiştir. Komşularla sıfır sorun politikasının iki veçhesi bulunduğunu söyleyen Davutoğlu, bu politika ile ilk olarak “yakın havza ile ilişkilerde bir restorasyon”un, ikinci olarak “iç ve dış kamuoyunda Türkiye ile ilgili yeni bir zihniyet ve algı” oluşturmanın hedeflendiğini belirtmiştir (Davutoğlu, 2013: 17). Davutoğlu, sıfır sorun politikasını, “Türkiye'nin etrafı sürekli düşmanlarla çevrilidir” mantığından kurtulmanın bir yolu olarak görmüş ve bu mantıktan kaynaklanan savunmacı paradigmadan ancak bu şekilde uzaklaşabileceğini, Türkiye'nin ancak bu yolla komşu ülkeler ile ilişkilerini iyi bir düzeye taşıyabileceğini savunmuştur (Davutoğlu, 2013: 124).

Yakın havza ile ilişkilerde restorasyon anlamında ele alındığında, “komşularla sıfır sorun” politikasının farklı şekillerde uygulandığı söylenebilir. Nitekim bu politika çerçevesinde, komşu ülkeler yönetim anlayışlarına göre tasnif edilmemiş ve fakat ilişkiler ulusal çıkarların el verdiği ölçüde geliştirilmiştir. Bu çerçevede Irak, Suriye, Yunanistan ve Rusya ile yüksek düzeyli iş birliği görüşmeleri tesis edilmiş, ortak kabine görüşmeleri vasıtasıyla ekonomik, siyasi ve güvenlik konularında detaylı görüşmeler gerçekleştirilmiştir (Davutoğlu, 2010). Örneğin, bu politikanın bir sonucu olarak Suriye ile sayısız anlaşma, protokol veya mutabakat zaptı imzalanmıştır. Bu anlaşmalar, protokoller ve mutabakat zabıtları çerçevesinde, Nusaybin-Kamışlı ortak gümrük kapısının inşa edilmesi, iki ülkenin doğalgaz şebekelerinin birleştirilmesi, iki ülke arasında hızlı tren seferlerinin başlatılması, Asi Nehri üzerine Dostluk Barajı yapılması (2011 yılında yapılmıştır) vs. hedeflenmiştir (“45 milyon liralık temel atıldı. Asi Barajı dostlukla dolacak”, 2011; “Dostluk Barajı'nın temeli atıldı”, 2011).

Suriye'den başka Ermenistan ile de ilişkileri geliştirmek amacıyla girişimlerde bulunulmuştur. 2009 yılında Ermenistan ve Türkiye arasında Zürih'te akdedilen protokoller çerçevesinde, iki ülke sınır kapılarının açılması, ilişkilerin geliştirilmesi ve sorunların

çözümü için alt komisyonlar oluşturulması kararlaştırılmıştır. Muhtelif nedenlerle, süreç devam etmese de bu girişimi “komşularla sıfır sorun” politikası dairesinde değerlendirmek mümkündür (“Türkiye-Ermenistan 2. Protokol Metni”, 2020).

“Komşularla sıfır sorun” politikası bir yönüyle de ekonomik temele dayalı karşılıklı bağımlılık üzerine kurulmuştur (Davutoğlu, 2010). Yukarıda, AK Parti dış politikasının liberal veçhesinin ele alındığı başlıkta değinildiği üzere “Birinci Derecede Yakın Ülkeler” ile geliştirilen ekonomik ilişkiler bunun en belirgin örneğidir. Zira, bu grupta ele alınan ülkeler ile 2000 yılında 13 milyar dolar olan ticaret hacmi, 2012 yılında 102 milyar doları bulmuş, 2014 yılında gerek bölgede yaşanan sorunlar gerek bunun paralelinde ikili ilişkilerde yaşanan gerginlikler neticesinde çok düşmemekle beraber 96 milyar dolara gerilemiştir. 14 yıllık bir süreçte yakın komşularla ticari ilişkilerde görülen yedi katlık bu artış ekonomik düzlemde karşılıklı bağımlılığın, “komşularla sıfır sorun” politikası içerisindeki yerinin anlaşılmasını sağlayabilir.

Dış politikada ekonomik bağımlılık yaratma anlayışı ilk defa AK Parti tarafından dile getirilmiş de değildir. Behemehal, DSP lideri Bülent Ecevit tarafından da ekonomi-dış politika ilişkisine değinilmiştir. Ecevit dış ilişkilerde ekonominin etkili olduğunu söyleyerek, özellikle 20. yy.'ın ikinci yarısından itibaren güçlü devletlerin diğer devletleri kendine bağlayabilmek için ekonomiyi bir yol olarak kullandığını belirtmiştir. Bu sebeple, Türkiye'nin ekonomiyi diplomatik ilişkilerinde bir araç olarak kullanması gerektiğini savunmuştur. Bu çerçevede, güvenlik anlaşmalarının sadece güvenliği sağlamak amaçlı değil, aynı zamanda ekonomik ihtiyaçları temin etmek için de tasarlanması gerektiğini ifade etmiştir. Ecevit'e göre, “Bu yaklaşımı gereken ölçüde benimsediği zaman, Türkiye, ekonomik gelişme ve devlet olarak güçlenme bakımından, önünde yepyeni kapılar açıldığını görecektir. O zaman, bölge ve dünya barışına da, üyesi bulunduğu güvenlik sistemine de daha yararlı olabilecektir” (Çayhan, 2013: 83).

Ekonomi-politik çerçevede dış siyasetini yönlendiren diğer bir lider ise, dış politikada liberal bir anlayış geliştirerek ekonomik karşılıklı bağımlılık üzerine kurulu bir dış politika uygulayan ANAP lideri Turgut Özal'dır. Turgut Özal döneminde, bir taraftan, dış ticareti artırmak amacıyla 1986 yılında DEİK kurulmuş, KEİ ve ECO gibi iki bölgesel ekonomik örgütlenme girişiminde bulunulmuş ve Ortadoğu ülkelerine ve Orta Asya

Cumhuriyetlerine ekonomik ilişkileri geliştirmek amacıyla serbest ticaret anlaşmaları teklif edilmiştir. Diğer taraftan, ithalat ve ihracat tam manasıyla serbestleştirilmiştir (Ataman, 2003: 52).

Ekşi, ilişkilerin geliştirilmesi noktasında komşularla sıfır sorun politikasının kullanılması sürecinde, Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki ilişkilerin siyasi bir araç olarak kullanılmaya çalışıldığını savunmuştur. O'na göre, Davutoğlu, Kemalizm'in Osmanlı'dan kalan kültürel ve siyasi bağlara zarar verdiğini ve Türkiye'nin Osmanlı bakiyesi diğer toplumlar ile yabancılaşmasına neden olduğunu düşündüğü için dış politikanın tarihsel ve kültürel bağlar çerçevesinde yeniden yorumlanması gerektiğini ileri sürmüştür (Ekşi, 2014: 143). Bu yaklaşıma göre, Türkiye Osmanlı bakiyesi Müslüman topluluklarla ilişkilerini geliştirmeli ve onların siyasi geleceği ile ilgili konularda aktif bir tutum sergilemelidir. Bunu gerçekleştirebilmek için, bölgenin iç ve dış dinamikleri etkin bir şekilde kullanılmalıdır (Davutoğlu, 2009: 123). Davutoğlu bu düşüncesini özellikle, Balkanlar bağlamında yoğun bir şekilde vurgulamış ve uygulamıştır. Zira, O'na göre;

Türkiye artık Balkanlar politikasını, Balkan Savaşları'nın acı hatıralarının dokuduğu ve Soğuk Savaş parametrelerinin pekiştirdiği Doğu Trakya ve İstanbul'u koruma psikolojisinden de sıyrılarak değerlendirmek zorundadır. Yeni bölgesel şartlar içinde Doğu Trakya ve İstanbul'un savunması Doğu Trakya'ya konuşlanmış konvansiyonel birliklerden değil, Balkanlar'da sınırlar ötesi oluşturulacak etki alanlarının diplomatik ve askerî anlamda aktif bir şekilde kullanılmasından geçmektedir (Davutoğlu, 2013: 55).

“Merkez Ülke” ve “Bölgesel Güç-Küresel Aktör Olma” Kavramı

Ak Parti iktidarına kadarki dönemde ağırlıklı olarak Türkiye'nin bir köprü ülke olduğundan bahisle değerlendirmeler yapılmıştır. Fakat, AK Parti döneminde bu anlayış değişmiş ve Türkiye merkez ülke olarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. “Stratejik Derinlik” adlı eserinden kaynağını alan bu anlayışı Davutoğlu şöyle açıklamıştır:

(...) köprünün tek işlevi, iki entite arasında irtibat kurmak ve bir tarafı diğer tarafa taşımaktan ibarettir; kendi bağımsız varlığı olan bir aktör olarak algılanmaz. Bu tanımlamanın benimsenmesi, Doğu ile ilişkilerimizde Batı'nın değerlerini empoze etmeye çalışan bir Batılı, Batı ile ilişkilerimizde ise Doğu'nun olumsuz görünen unsurlarını taşıyan bir Doğulu olarak algılanmamıza yol açtı. Türkiye yeni dönemde “köprü” değil, “merkez” ülke olarak tanımlanmalıdır (Akıllı, 2013: 79).

Merkez konumunu, Türkiye'nin jeopolitiği ile alakalı bir durum olarak gören Davutoğlu, Türkiye'nin coğrafi ve kültürel açıdan, Rusya, Almanya, İran ve Mısır gibi tek bölgeyle açıklanamayacağını söylemiştir. Bu yaklaşıma göre, Türkiye bu ülkelere nazaran daha özel bir merkezi ülke statüsüne sahiptir; zira, Almanya merkezi Avrupa'da Asya ve Afrika'dan uzak merkezi bir ülke, Rusya Afrika'dan uzak ve fakat Avrupa'da ve Asya'da merkezi bir ülke, İran Avrupa ve Afrika'dan uzak fakat Asya'da merkezi bir ülke iken, Türkiye Asya ve Avrupa'da optimal ölçüde yer tutmaktadır ve Doğu Akdeniz üzerinden de Afrika'ya yakındır (Davutoğlu, 2008: 78). Ayrıca Davutoğlu, Türkiye'nin jeopolitik konumu açısından Karadeniz, Akdeniz, Balkan, Kafkas, Orta Asya, Hazar Denizi, Ortadoğu ve Körfez ülkesi olduğunu söylemiştir. Bu nedenle, Türkiye'nin hem kendi güvenliği ve istikrarı için hem de çevresindeki ülkelerin istikrar ve güvenliği için düzeni destekleyen yapıcı ve daha aktif bir rol üstlenmesi gerektiğini savunmuştur (Davutoğlu, 2008: 79).

“Merkez ülke” kavramı aynı zamanda bölgesel güç kavramıyla da paralel bir kavramdır. Bu söylem, AK Parti döneminde hem bu parti kadrolarınca hem de Batılılarca kullanılmıştır. Bu kavram, bilahare ortaya çıkmış bir kavram da değildir. 1990'larda SSCB'nin dağılması üzerine Kafkasya, Balkanlar ve Orta Asya'da güç boşluğunun oluşması neticesinde Batılı güçler tarafından desteklenen Türkiye bölgesel bir güç rolü üstlenmiştir (Ekşi, 2014: 146).

Bölgesel güç-küresel aktör olma kavramı 2007 Seçim Beyannamesi'nde özel bir başlık altında ele alınmış ve parti politikası haline getirilmiştir. Bu çerçevede, şu ifadelere yer verilmiştir:

(...) uluslararası alanda yeni bir Türkiye imajı oluşturmak amacındayız. Kültürel anlamda Doğu ile Batı, ekonomik-politik anlamda Kuzey ile Güney arasında merkez bir rol üstlenmek zorunda olduğumuza inanıyoruz. Ülkemizin küresel konumunu reaksiyoner ve edilgen bir köprü rolü ile değil, aksiyoner ve etken bir merkez ülke ekseninde tanımlıyoruz. Bu tanım konjonktürel ve taktik bir tanımlama değil, derin tarihi birikimimizin ve jeopolitik konumumuzun gerektirdiği kalıcı ve stratejik bir tanımdır.

Türkiye'yi içine kapatan değil dünyaya açan, Türkiye'nin stratejik ufkunu daraltan değil sürekli genişleten, Türkiye'nin küresel ve bölgesel etkinliğini zayıflatan değil güçlendiren, Türkiye'yi etkilenen bir çevre ülkesi değil etkileyen bir merkez ülkesi yapan bu yolun takipçisi olacağız (AK Parti Tanıtım ve Medya Başkanlığı, 2015d: 248).

Türkiye'nin bölgesel bir güç olup olmadığı ise su götürür bir tartışmadır. Zira, bölgesel güç olmanın kriterleri incelendiğinde bu daha aşikâr bir şekilde anlaşılabilir. Bölgesel bir güç olunabilmesi için, bölgesel güç olma konusunda bir politika tanımlamasının yapılması, bunun hedef bölgede hissettirilmesi ve bu bölge ülkeleri tarafından da bu tanımlamanın kabul edilmesi gerekir. Türkiye politika tanımlamasını bu yönde yapmıştır. Fakat, hedef bölgede kabulünün gerçekleştiğine dair kati bir delil mevcut değildir. Realist tanımlama bağlamında düşünüldüğünde “güç, A'nın B üzerinde, B'nin kendi iradesiyle yapmayacağı şeyi B'ye yaptırabilmesi” olarak tanımlanmıştır (Arı, 2008: 167). Liberal teori ise gücün realist boyutunda ekonomi ve ticaret gibi alternatif güç araçlarına yeterince yer verilmediğini ileri sürerek, realist güç tanımına “yumuşak güç”ü de ilave etmiştir. Bu açıdan ele alındığında Türkiye'nin realist manada askerî güce dayanan bir caydırıcılığı mevcuttur ve fakat bunun bölgesel bir gücün sahip olduğu boyutlarda olup olmadığı tartışılabilir. Liberal manada ise, özellikle ekonomik temelli girişimler daha önceki kısımda ele alındığı üzere arttırılmasına rağmen yeterli düzeyde değildir (Kutlay ve Dinçer, 2012: 64-67).

“Yeni Bir Diplomatik Üslup” ve “Ritmik Diplomasi”

Ahmet Davutoğlu 2010 yılında yaptığı bir konuşmada, AK Parti öncesinde görev yapan hükümetlerin düşman odaklı bir dış politika söylemi geliştirdiklerini ifade ederek, bu tutumun Türkiye ile komşuları arasında sorunlara sebep olduğunu ve yabancılaşmanın yaşandığını söylemiştir. Bu anlayışın ise, AK Parti döneminde dış politikanın İslâm ve Osmanlı değerleriyle barıştırılarak uygulanacak politikalar çerçevesinde yeniden yapılandırılacağını belirterek yeni diplomatik üslup geliştirileceğinin altını çizmiştir. (Ekşi, 2014: 157). Ona göre: “Yeni diplomatik üsluptan kastedilen; Doğu platformlarında Doğulu kimliğinden gocunmadan, ama o kimlikle yüzleşip yine o kimlik etrafında tezler ve çözümler üretebilen, Batı platformlarında ise Batı'nın nosyonlarını özümsemiş, Avrupalı bir bakışla Avrupa'nın geleceğini tartışabilen bir ülke olmaktır” (Akıllı, 2013: 80).

Ritmik diplomasi ise, Davutoğlu'nun tanımlamasıyla, “Tüm uluslararası kuruluşlarda küresel ve uluslararası öneme sahip tüm konulara aktif katılımıdır”(Davutoğlu, 2010). Davutoğlu, “Eğer şartlar dinamikse ve siz statik duruyorsanız o şartlara intibak edemezsiniz. Sürekli hareket eden bir diplomasiye sahip olmamız lazım. Bunun için ritmik diyorum. Yani hiçbir şey olmuyorsa bile yerinde hareket etmeli ama mutlaka hareket etmeli.” diyerek,

ritmik diplomasinin çerçevesini çizmiştir. Yani, ritmik olmanın aktif olma ile ilgili olduğunu belirtmiştir. Aktif olmak ise, mevzu bahis konu açısından “proaktif” ve “çok boyutlu” dış politika ile ilintilidir (Akıllı, 2013: 82).

Davutoğlu bu politikayı AK Parti'den önce yürütülen dış politika ile ayrıştırarak, AK Parti öncesi Türkiye'nin dış politikasını “statik” ve “pasif” olarak nitelemiştir. Buna mukabil, uluslararası kuruluşlarda aktif bir şekilde diplomasi yürütmenin, yoğun diplomatik girişimlerde bulunmanın ve önemli uluslararası toplantılara ev sahipliği yapmanın ritmik diplomasinin bir gereği olduğunu belirtmiştir. Bu politikanın asıl hedefi ise, Türkiye'nin önce bölgesel sonra küresel güç haline gelmesini sağlamaktır (Ekşi, 2014: 160).

Netice itibariyle denilebilir ki, “yeni bir diplomatik üslup” dış politikanın söylemsel boyutunu kapsarken, “proaktif” kavramı ise fiili boyuta işaret etmektedir. “Çok boyutlu dış politika” kavramı, aynı anda birden çok bölge ve ülke ile ilişki kurulmasına işaret ederken, “ritmik diplomasi” ise bu politikaların birbiri ile uyumlu olması gerektiğini öngörür.

4.2.Cumhuriyet Halk Partisi Dış Politikasının Tarihsel Dönüşümü

CHP'nin yakın dönem dış politika yaklaşımı hakkında gerekli değerlendirmeleri yapabilmek, en azından uygulama boyutuyla ele alındığında, pek mümkün değildir. Zira, CHP 1946'da çok partili hayata geçilmesinin ve 1950'de serbest seçimlerin yapılmasının ardından, yaklaşık olarak 70 yıllık bir zaman diliminde 20 Kasım 1961-25 Haziran 1962 (CHP-AP), 25 Haziran 1962-25 Aralık 1963 (CHP-YTP-CKMP-Bağımsızlar) ve 25 Aralık 1963-20 Şubat 1965 (CHP) İsmet İnönü Hükümetleri; 22 Mayıs 1972-15 Nisan 1973 (CHP-AP-MGP) Ferit Melen (1906-1988) Hükümeti; 26 Ocak 1974-17 Kasım 1974 (CHP-MSP), 21 Haziran 1977-21 Temmuz 1977 (CHP) ve 5 Ocak 1978-12 Kasım 1979 (CHP-CGP-DP) Bülent Ecevit Hükümetleri ve 30 Ekim 1995-6 Mart 1996 (CHP-DYP) Tansu Çiller Hükümeti olmak üzere doğrudan iktidar olarak sadece 1 yıl 3 ay ve koalisyon ortağı olarak da 4 yıl hükmedebilmiştir (Neziroğlu ve Yılmaz, 2013: 1321, 1477, 1731,3629, 3968, 4937,5391, 7063). Bu sebeple, partinin dış politik konulardaki tutumunu anlayabilmek için tarihsel süreç içerisinde değişen parti programları, seçim beyannameleri, önemli dış politik konulardaki yaklaşımları ve tek parti dönemi uygulamaları incelenmelidir. Nitekim, tezin bu

kısımında yukarıda belirtilen çerçevede araştırmalar yapılmış ve CHP dış politikasına dair genelgeçer çıkarımlarda bulunulmuştur.

4.2.1.Kemalizm ve Dış Politika

CHP' nin dış politika anlayışının temelini “Kemalizm” oluşturmaktadır. İlk olarak 1920'li yıllarda İngilizler ve Fransızlar tarafından işgale direnen kesimi betimlemekte kullanılan “Kemalizm” kavramı, Temmuz 1930'da Muhit dergisinde, Aralık 1930'da İnkılap gazetesindeki başyazıda kullanılmış (Uyar, 2007: 53) ve Mayıs 1935'te de CHP IV. Büyük Kurultayı'nda kabul edilen parti programı ile resmi bir nitelik kazanmıştır (Uyar, 2007: 50). Nitekim, 1935 tarihli bu programda “Kemalizm”le ilgili şu ifadelere yer verilmiştir:

Cumhuriyet Halk Partisi'nin programına temel olan ana fikirler, Türk devriminin başlangıcından bugüne kadar yapılmış olan işlerle, yalın olarak ortaya konmuştur.

Bundan başka, bu fikirlerin başlıcaları, 1927 yılında Parti Kurultayı'nca da kabul olunan tüzüğü'n genel esaslarında ve Genel Başkanlığın, aynı Kurultayca onanmış olan bildiriginde ve 1931 Kamutay seçimi dolayısıyla çıkarılan bildirisinde saptanmıştır.

Partinin güttüğü bütün bu esaslar, Kemalizm prensipleridir (CHP, 1935: 1-2).

1939 ve 1943 programlarında da açık bir şekilde vurgulanan ve ancak 1969 Programı'nda “Atatürk yolu” olarak nitelenen “Kemalizm”in temel düşturu “muasırlaşmadır”. Zira Atatürk, Osmanlı'nın yıkılışının Batı'da bulunan medeni gelişmeleri inkârdan kaynaklandığını savunarak, Batı'ya yönelmenin hayati bir önem taşıdığı'nın birçok kez altını çizmiş (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 1997a: 91): “Ülkeler değişiktir, fakat uygarlık birdir ve bir ulusun ilerlemesi için de bu tek uygarlığa iştirak etmesi gerekir.” ve “Ülkemizi çağdaşlaştırmak istiyoruz. Bütün gayretimiz Türkiye'de çağdaş ve batılı bir hükümet kurmaktır. Uygarlığa girmek arzu edip de Batı'ya yönelmemiş bir ulus gösterilemez.”, diyerek, bu konudaki düşüncelerini ortaya koymuştur (Çomak, 2010: 2-3).

Atatürk'ün muasırlaşma anlayışının aşağıda da değineleceği üzere üç farklı yönü vardır: Birincisi, kültürel ve toplumsal manada “Batılılaşma”; ikincisi, ekonomik, hukuksal, teknolojik ve bilimsel manada “modernleşme” ve üçüncüsü, askerî birlik ve güvenlik kaygılarını gidermek manasında “Avrupalılaşma”. “Batılılaşma” anlamında incelendiğinde,

Atatürk, Türk ulusunun Batı'ya yönelmesinin, her alanda olduğu gibi kültürel ve toplumsal ilişkiler bağlamında da ele alınması gerektiğini savunmuştur. Nitekim, bunu sağlayabilmek için harf devriminden kılık-kıyafet devrimine; takvim, saat ve ölçülerden eğitime birçok alanda reformlar gerçekleştirilmiştir (Belge, 2009: 34).

3 Mart 1924'te Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun yürürlüğe girmesi ve 30 Kasım 1925 tarihli “Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Bir Takım Ünvanların Men ve İlgasına Dair Kanun” ile dini temelli eğitim kurumlarının tasfiye edilmesiyle, bunların yerine içerikte milli nitelikte pozitif ve laik bir eğitim sisteminin yerleştirilmesi ve bunun yerli-yabancı tüm okullara uygulanması; 1 Kasım 1928 tarihli “Yeni Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun” ile Arapça ve Farsça'dan temelini alan Osmanlı alfabesinin ilgası ve yerine Latin alfabesinin kullanılmaya başlaması veyahut Osmanlı döneminde 1882 yılında Osman Hamdi Bey (1842-1910) tarafından kurulan Sanay-i Nefise Mektebi'nin isminin 1928 yılında Güzel Sanatlar Akademisi adını alması, 1936'da Ankara Devlet Konservatuvarı'nın kurulması ve bu kurumlara Batılı sanatçıların atanmasıyla Batı tarzı sanat anlayışının yerleştirilmesi bu yaklaşımın eserleridir.

“Batılılaşma”nın şekli ölçülere dayalı en açık ve çarpıcı halini, 1925 tarihli “Şapka İktisası Hakkında Kanun” ve 1934 tarihli “Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun”da görülebilir. Zira, diğer alanlarda olduğu gibi kılık kıyafet konusunda da Batılılaşma muasırlaşmanın gereği olarak görülmüş ve bu yönde radikal kararlar alınmıştır. Nitekim, Atatürk bu yaklaşımı şu sözlerle ifade etmiştir:

(...) Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran halk medenidir (...) Fakat ben (...) medeniyim diyen Türk halkı; fikriyle, zihniyetiyle medeni olduğunu ispat ve izhar etmek mecburiyetindedir. Medeniyim diyen Türkiye Cumhuriyeti halkı aile hayatıyla, yaşayış tarzıyla medeni olduğunu göstermek mecburiyetindedir. Velhasıl medeniyim diyen, Türkiye'nin, hakikaten medeni olan halkı başından aşağıya vaz'ı haricisiyle dahi medeni ve mütekamil insanlar olduğunu fiilen göstermeye mecburdurlar (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 1997b: 220).

Turan kıyafetini araştırıp ihya eylemeye mahal yoktur. Medeni ve beynelmilel kıyafet bizim için çok cevherli, milletimiz için layık bir kıyafettir. Onu iktisa edeceğiz. Ayakta iskarpin veya fotin, bacakta pantolon (...) başta siperi şemsi serpuş (...) Bu serpuşun ismine şapka denir (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 1997b: 221).

(...) Birbirimizi aldatmayalım. Medeni cihan çok ileridedir. Buna yetişmek, o daire-i medeniyete dahil olmak mecburiyetindeyiz. Bütün safsataları bertaraf etmek lazımdır. Şapka giyelim mi, giymeyelim mi gibi sözler manasızdır. Şapka da giyeceğiz, garbın her türlü asarı medeniyesini de alacağız (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 1997b: 234).

“Modernleşme” anlamında ele alındığında, ekonomi politikasının sınırlarının çizilmesi ve bu yönde bir yol haritası belirlenmesi, çeşitli alanlarda faaliyet gösteren fabrikaların tesis edilmesi, tarımsal alanda makineleşmenin sağlanması ve devrimlerle değiştirilen kültürel ve toplumsal hayatın Batı ülkelerinin yasalarından temelini alan kanunlarla desteklenmesi “muasırlaşma”nın bir gereği olarak görülmüştür denebilir. Örneğin, Batılı örnekler incelenerek, bir yandan İzmir İktisat Kongresi'nde ekonomide özel sektörü ana unsur olarak gören ve “devletçilikle” tamamlanan bir ekonomi politikası belirlenmesi ve Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanarak dokuma, maden, kağıt vb. alanlarda sanayi tesislerinin inşa edilmesinin öngörülmesiyle, bu hedefler büyük oranda tutturulmuştur. Diğer yandan, 1926 tarihinde Medeni Kanun, Ceza Kanunu ve Ticaret Kanunu gibi Batı ülkelerindeki yasalardan esinlenerek hazırlanan yasaların kabul edilmesi ile hukuksal alanda “muasırlaşma” sağlanmıştır (Ölçen, 1982: 133-151).

“Avrupalılaşma” anlamında “muasırlaşma” ise, dış politikada kendini sadece rızaya dayalı bir durum olarak göstermemiş aynı zamanda tehdit algısına dayalı gerçekçi bir yaklaşım olarak da zuhur etmiştir. Zira, bunun ideolojik yaklaşımın bir gereği olmanın ötesinde yukarıda da ele alındığı üzere Sovyet tehdidinin bir sonucu olduğu da söylenebilir. Bu çerçevede, ABD ve Avrupalı devletler ile ekonomik ve askerî anlaşmalar yapılması ya da Avrupa Konseyi'ne iştirak edilmesi bunun en bariz örnekleridir. Nitekim, Necmettin Sadak 1949 yılında Türkiye'nin Avrupa Konseyi'ne katılmasıyla ilgili yaptığı bir konuşmada şunları söylemiştir:

Dış siyasetimizin ağırlık merkezi Batı dünyasıdır. İngiltere ve Fransa ile ittifakımız, Amerika ile gittikçe artan dostluğumuz ve menfaat birliğimiz, dış siyasetimizin istikametini daha fazla Batı'ya çevirmiştir. Avrupa Konseyi içinde bir Avrupa devleti olarak yer almamız, bu uzun ve devamlı siyasetimizin zaruri bir neticesidir. Aynı zamanda, Avrupa Konseyi'ne girmemiz bu ana siyasetimizde bizi kuvvetlendiren yeni bir amildir. Yine ancak bir Avrupalı sıfatıyla ki, Amerika'nın Marshall yardımından istifade edebiliyoruz. Avrupa Konseyi'ne katılmamız neticesi, Anadolu'nun Avrupa siyasi ve iktisadi birlik hudutları içine girmesi bizim için belli başlı bir hadisedir (Uçarol, 2015: 1021).

Batılılaşma anlayışı özellikle eğitim, dil ve tarih gibi konularda yapılan uygulamalarda da açıkça görülmektedir. Örneğin, Atatürk'ün 1 Mart 1922 tarihinde Meclis'te yaptığı konuşmada tarih öğretimiyle ilgili sarfettiği şu ifadeler nazar-ı dikkati celbetmektedir:

Şimdiye kadar takip olunan tahsil ve terbiye usullerinin milletimizin tarihi tedenniyatında en mühim bir amil olduğu kanaatindeyim. Onun için bir milli terbiye

programından bahsederken, eski devrin hurafatından ve evsafi fitriyemizle hiç de münasebeti olmayan yabancı fikirlerden, şarktan ve garptan gelebilen bilcümle tesirlerden tamamen uzak, seciyei milliyeye ve tarihiyemizle mütenasip bir kültür kastediyorum. Çünkü, deha-yı millimizin inkişafı tamı ancak böyle bir kültür ile temin olunabilir. Laalettayin bir ecnebi kültürü şimdiye kadar takip olunan yabancı kültürlerin muhrip neticelerini tekrar ettirebilir. Kültür zeminle mütenasıptir. O zemin, milletin seciyesidir (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 1997c: 19-20).

Kemalist dış politika anlayışının diğer bir düsturu ise, “Yurtta sulh, cihanda sulh” anlayışıdır. Bu anlayış, yukarıda değinildiği üzere bir yönüyle yurtiçinde istikrarın tesisinde bir araç olarak kullanılmıştır ve fakat diğer bir yönüyle de dış politika söylem ve uygulamalarının da günümüze kadar devam edecek olan temelini teşkil etmiştir. Bu minvalde, Yunanistan'ın Büyük Taarruz ile Anadolu topraklarından topyekûn çıkarılmasının ardından, herhangi bir şekilde bir devlete karşı işgal amaçlı silahlı güç kullanılmaması günümüze kadar süren bu anlayışın bir neticesi olarak görülebilir. Zira, Türkiye savaşa en yakın olduğu dönemlerde dahi (Turgut Özal döneminde Yunanistan ve Körfez Savaşı'nda Irak ile ilgili tutumlar; Erdoğan döneminde Irak Savaşı'ndaki tutum) savaşa katılmamıştır (Molla, 2009: 32-33). Katıldığı silahlı harekâtlar ise, Kore Savaşı ve Kıbrıs Barış Harekâtı'nda olduğu gibi özellikle hukuki zemine sahip bir haktan ya da görevden kaynaklı olmak kaydıyla vuku bulmuştur.

Kemalist dış politikanın barışçıl yaklaşım tarzını, söylem bazında “Yurtta sulh, cihanda sulh” düsturunda, eylem bazında ise “saldırmazlık”, “dostluk” ve “iş birliği” çerçevesinde tesis edilen ikili ve çok taraflı anlaşmalarda görülmektedir. Zira, bu çerçevede, 23 Nisan 1920' de Meclis'in açılmasının ardından Türkiye: 1921'de SSCB ile “Dostluk ve İşbirliği Anlaşması”, Fransa ile “Dostluk Anlaşması”; 1922' de Ukrayna ile “Dostluk ve Kardeşlik Anlaşması”; 1925' de SSCB ile “Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması”, Fransa ile “Saldırmazlık ve Tarafsızlık Anlaşması”; 1926'da İran ile “Türkiye-İran Devlet-i Aliyesi Arasında Muhadenet ve Emniyet Anlaşması”, Irak ile “Türkiye-Irak Sınırı ve İyi Komşuluk Anlaşması”; 1928'de İtalya ile “Tarafsızlık ve Uzlaşma Anlaşması”, Afganistan ile “Dostluk ve İşbirliği Anlaşması”; 1930'da Yunanistan ile “Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakem Anlaşması”, Fransa ile “Dostluk, Uzlaştırma ve Hakemlik Anlaşması”; 1932'de İran ile “Dostluk Anlaşması” ve “Güvenlik, Tarafsızlık ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması”; 1933'de Yunanistan ile “Samimi Anlaşma Paketi”, Romanya ile “Dostluk, Saldırmazlık, Hakemlik ve Uzlaştırma Anlaşması”, Yugoslavya ile “Dostluk, Saldırmazlık, Hukuki Çözüm, Hakemlik ve Uzlaştırma Anlaşması”nı imzalamıştır. Ayrıca, 1934'te Romanya, Yugoslavya ve

Yunanistan ile “Balkan Antantı”, 1935'te Fransa, Yugoslavya ve Yunanistan ile “Akdeniz Paktı”, 1937'de de İran, Irak ve Afganistan ile “Sadabad Paktı” akdedilmiştir.

Atatürk döneminin dış politika yaklaşımı aynı zamanda realist ve pragmatist hedeflere göre de şekillenmiştir. Bunun en bariz örneklerinden biri, Balkan Antantı öncesinde Romanya ve Türkiye arasındaki ilişkilere dayanak oluşturan güvenli bir Balkan bölgesi oluşturma politikasıdır. Zira, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras 1934'te yaptığı bir konuşmasında bu politikayı şöyle açıklamıştır:

Hedefimiz, Avrupa'daki nüfuzumuzu güçlendirmek ve bir savaş tehlikesine karşı bölgemizde, yani Karadeniz'de ve Balkanlar'da bir gevşeme olmasını sağlamaktır. Bunun için Rusya ile Romanya arasında bir savaş tehlikesini ortadan kaldırmak gerek, çünkü böyle bir savaş, otomatik olarak bizi tehlikeye sürükleyebilir (...) Romanya'nın müttefikleri, Karadeniz'e geçmek isterler. Rusya, Boğazların kapatılmasını; Türkiye ise, tarafsız kalmayı ister. Böyle bir durumda, biz tarafsızlığımızı ancak seferberlik yaparak sağlayabiliriz. Biz, samimi olarak ne Rusya'nın aleyhinde olmayı ne de Balkanlar'da Slav olmayan bir ülke aleyhinde savaşa karışmak tehlikesiyle karşı karşıya kalmayı istiyoruz. Sonuç itibariyle bizim çıkarımız, Karadeniz'de bir savaşı olanaksız kılmaktır. Bu nedendir ki, bir Rus-Romen anlaşması davasını ısrarla izledik (...) (Tuncer, 2011: 146-147).

“Yurtta sulh, cihanda sulh” yaklaşımı realist yaklaşımla muvazi bir şekilde uygulanmaya çalışılmıştır ki, bunun en sarıh delili, 1943 Parti Programı'nda yer alan şu ifadedir: “...Şeref ve hayati menfaatlerimiz bırakmadıkça 'yurtta sulh cihanda sulh' esasını mahfuz tutacağız” (CHP, 1943: 11). Böylece, ulusal çıkarlara aykırı düşmediği sürece barışçıl yaklaşımın devam ettirileceği vurgulanmıştır.

Kemalist ideoloji, dış politika konusunda sınırlarını kesin bir şekilde belirlemiştir. “Yurtta sulh, cihanda sulh” düsturuyla formüle edilen ideoloji çerçevesinde ana hedef, Misak-ı Milli sınırları içinde devletlerin egemen eşitliğine dayalı ve bağımsızlık konusunda taviz vermeksizin milli egemenlik üzerine inşa edilmiş bir yönetim tarzını oturtmak olarak belirlenmiştir. Ancak, bu politikanın ikinci bir koşulu, Misak-ı Milli dışında vuku bulan olaylara herhangi bir şekilde müdahil olmamak, yani “tarafsızlık” politikası takip etmek olmuştur. Zira, bunu Atatürk'ün 24 Nisan 1920'de Meclis'te yaptığı konuşmada görülmektedir: “...Gerçekte bugün gayemiz bu ulusal sınırlar içerisindeki ulusumuzun istirahatını, refahını ve bu ulusal sınır ile belirlenmiş vatanımızın bütünlüğünü korumaktan ibarettir...” (Uçarol, 2015: 735).

Tarafsızlık politikasının en sarıh örneklerinden biri, Suriye ve Irak'ın Türkiye'den yardım talep etmesine mukabil Atatürk'ün bu talebe verdiği cevaptır. Zira, bu ülke halklarının bağımsızlık hayali ile Fransa ve İngiltere güdümünde harekete geçtikten sonra, savaşın son bulmasıyla büyük bir hataya düştüklerini anladıklarını ve bu nedenle bir kısım Suriyeli ile saltanatı yeniden kurmak isteyen Emir Faysal'ın temsilcilerinin kendileri ile temas kurduğunu belirten Atatürk, 24 Nisan 1920'de TBMM'deki gizli oturumda yaptığı konuşmada:

(...) Dedik ki, artık ulusal sınırlarımız dahilinde bulunan insan kaynakları ve genel menfaatlerimizi sınırlarımızın dışında israf etmek istemeyiz... Fakat birlik, kuvvet teşkil edeceğinden bütün İslâm aleminin manen ve maddeten birlik ve müttefik olmasını memnuniyetle karşılarız. Bunun içindir ki, bizim kendi sınırlarımız dahilinde bağımsız olduğumuz gibi, Suriyeliler de sınırları içinde ulusal egemenlik esasına dayalı olmak üzere serbest ve bağımsız olabilir. Bizimle itilaf ve ittifakın üstünde bir şekil federatif yahut konfederatif denilen şekillerden birisiyle bağlantı kurabilirler. demiştir (Uçarol, 2015: 735-736).

Atatürk, Irak ile de benzer bir durumun yaşandığını ve Suriye'ye verilen cevabın bir benzerinin Irak'a da verildiğini söylemiştir. Netice itibarıyla, Türkiye Osmanlı bakiyesi toplumların yardım taleplerine Atatürk döneminde soğuk bakmıştır. Zira, Atatürk'e göre Türkiye gibi, bu devletler de kendi bağımsızlığını kendilerinde buldukları güçle elde etmeliydiler. Bu durum, “tarafsızlık” konusundaki yaklaşım farkını da gözönünde bulundurarak, günümüz Türkiyesinin Arap devletlerine cumhuriyet, demokrasi ve laiklik çerçevesinde örnek gösterilmesinin farklı bir emsali olarak görülebilir. Diğer yandan, Atatürk, Türkiye'nin Suriye ve Irak ile bir birleşme yoluna gidebileceğini söyleyerek, bu devletlerle arasındaki bağı kesin bir şekilde de koparmamaya da özen göstermiş ve pragmatist bir yaklaşım sergilemiştir.

Atatürk sonrası dönemde de özellikle II. Dünya Savaşı sırasında, tarafsızlık politikası aktif bir şekilde uygulanmıştır. Nitekim, İnönü Hükümeti önce İngiltere ve Fransa ile sonra da Almanya ile anlaşma yoluna giderek Türkiye'yi savaş dışı tutmuş ancak savaşın neticesinin kesinleşmesiyle ve yoğun baskılara dayanamayarak savaşın bitimine çok yakın bir dönemde Almanya'ya savaş açmıştır. Fakat, bu da fiili bir savaş ilanı değil hukuki bir savaş ilanı olmuştur.

Kemalizmin bir diğerk yönü ise, milliyetçiliğı ilk anlamıyla yani bir zümreye ırksal bağıllık ile açıklamamasıdır. Atatürk'e göre, “millet, dil, kültür ve mefkure birliğı ile birbirine bağılı vatandaşların teşkil ettiğı bir siyasal ve içtimai heyettir” (İnan, 2010: 18-25). 13-14 Mayıs 1931'deki parti programına da neşredilen bu millet anlayışı, milliyetçilik ilkesi temelinde şu şekilde tanımlanmıştır: “Fırka, terakki ve inkişaf yolunda ve beynelmilel temas ve münasebetlerde bütün muasır milletlere muvazi ve onlarla bir ahenkte yürümekle beraber Türk içtimai heyetinin hususi seciyelerini ve başlı başına müstakil hüviyetini mahfuz tutmayı esas sayar” (Cumhuriyet Halk Fırkası, 1931: 5).

Milliyetçilik, aynı zamanda bir özgünlük yaratma, Batı medeniyetini iyi yönleri ile alıp onunla bütünleşme ve “Yurtta sulh, cihanda sulh” anlayışını tatbik etme aracı olarak görülmüştür. Türklük kavramı rızaya dayalı ve istenerek içinde bulunulan bir gruba mensup olmayı karşılarken, Osmanlı'daki İslâm temelli “millet” anlayışından da farklılık arz etmiştir (Çelik, 2009: 81-84). Nitekim, Suriye ve Irak'ın yeniden saltanat altında birleşme talebine karşılık, Atatürk'ün vermiş olduğı cevap da bu anlayış farklılığının bir göstergesi olarak görülebilir.

“Atatürk milliyetçiliğı”, Osmanlı'nın son dönemlerinde ortaya çıkan üç düşünsel akımdan biri olan “Turancı” felsefe ile de bağdaşmamıştır. Zira, Atatürk Turancı felsefeden uzak durmuş ve bunu şu şekilde açıklamıştır: “Turanizm politikasını kendi arzumuzla takip etmek istemedik. Çünkü maddi ve manevi bütün kuvvet ve kudretimizi belirlenmiş olan vatanımız içinde ortaya koymak istedik. Sınırın dışında dağınık bir şekilde zayıflığa düşmekten uzak durduk” (Uçarol, 2015: 735).

Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı, Batı'da tecelli eden ulusun medenileşmesi, medenileşirken de dünyaya katkıda bulunması ile aynı şeydir. Atatürk bunu şöyle açıklamıştır:

Türk Devleti behemehal Türkçü ve millici olmak lazımdır. Türk milletini insanlık içinde medeniyete yarar, sulha hadim, mümtaz bir kitle yapmak için evvel emirde Türk milletini layık olduğı medeniyet seviyesine çıkarmak lazımdır. Bu itibarla millici olmak bizim şiarımızdır. Fakat, millici şiarımız dar ve inhisarcı değildir. Bizim milliyetçiliğimiz medeni dünya içinde onun esaslı bir unsuru olarak insanlığın yükselmesine, bütün dünyanın refah ve saadet içinde yaşamasına matuf bir milliyetçiliktir(Acar, 2018: 143).

Atatürk Pantürkizm ve Panislâmiz'e ve bir yönüyle de Osmanlılık'a, milliyetçiliğe bakış açısının vermiş olduğu referansla mesafeli bir tutum sergilemiştir. Zira, bu yaklaşım tarzlarını ne toptancı bir anlayışla yok saymış ne de tatbik edilebilecek bir hedef olarak görmüştür. Bu durum 1 Aralık 1921'de Meclis'te yaptığı konuşmadaki şu ifadelerinde görülmektedir:

(...) Efendiler Mazbata Muhariri Beyefendi milletimizin, devletimizin, hükümetimizin alemi İslâm ile olan rabıta-i samimiyesinden, alakasından, milletimizin ilayy kelimetullah için icra eylemiş olduğu fütuhattan bahis buyurdular. Ben bu hissiyatın samii bulunurken cidden kalbimin inbisat ettiğini ve dimağımda fikrimin bir mütefekkiye-i hayaliyeye doğru suudettiğini hissettim, bu ifadeden hoşlandım! (...) Fakat bu zevk bana derhal dünyaca malum olmuş ve ifade edilmiş birtakım mazmunları hatırlattı. “Acaba, dedim, mevzu bahis olan nedir? Panİslâmizm midir... Pantürkizm midir?”

(...) Vatandaşlarımızdan, dindaşlarımızdan, hemşerilerimizden her biri kendi dimağında bir mefkure-i aliye besliyebilir, hürdür, muhtardır. Buna kimse karışamaz! Fakat, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin sabit, müspet, maddi bir siyaseti vardır: O da (...) Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin muayyen hudud-u millisi dahilinde hayatını ve istiklalini temin etmeye matuftur. Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti, temsil ettiği millet namına çok mütevazıdır ve hayalden tamamen uzak ve hakikatperestir (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 1997b: 214).

Atatürk Panislâmizm ve Pantürkizm'i hayalcilik ve gerçekçilikten uzak bir tutum olarak vurguladıktan sonra, bir yönüyle Osmanlılık'ı da inkâr eden konuşmasında Panislâmiz'den ne anladığını ve bunu uygulamanın neden mümkün olmadığını ise şöyle açıklamıştır:

Panislâmizm'i ben şöyle anlıyorum: Bizim milletimiz ve onu temsil eden Hükümetimiz bittabi dünya yüzünde mevcut bilcümle dindaşlarımızın mesut ve müreffeh olmasını isteriz. Dindaşlarımızın muhitat-ı muhtelifede vücuda getirmiş oldukları heyeti içtimaiye'nin müstakilleri yaşamasını isteriz. Bütün beşeriyet-i İslâmiye'nin, dünyayı İslâmiyetin refah ve saadeti kendi refah ve saadetimiz gibi kıymetlidir! Ve bununla çok alakadarsınız (...) Fakat Efendiler! Bu heyeti içtimaiyenin büyük bir imparatorluk, maddi bir imparatorluk halinde bir noktadan sevk ve idaresini düşünmek istiyorsak bu bir hayaldir! İlme, mantığa, fenne muhalif bir şeydir!

(...) Birkaç asır evvelki vaziyetimize irca-ı nazar buyurunuz: Afrikalar, Suriyeler, Iraklar, Makedonyalar, Bulgaristan, Sırbistan ve ilaahir (...) Bütün bu aksam-ı memaliki nazarı dikkate alınız. Ve ondan sonra bugünkü vaziyetimizi nazar-ı dikkate alınız. Efendiler, bütün bu muhit, bu vasi daire içerisinde iklimi muhtelif ve orada sakin olan akvamın tabayii muhtelif, her şey muhtelif olduktan sonra bunların heyeti umumiyesini bir imparatorluk altında bulundurmak ve yaşatmak mümkün müydü? (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 1997b: 215).

Atatürk bu düşüncelerini Meclis'e arzettikten sonra, Pantürkizm ve Panislâmiz'in fiili olarak uygulanmasının mümkün olmamakla birlikte, böyle bir düşünceyi dile getirmiş olmanın dahi düşman devletlerin Türklere yönelik saldırılarını cezbedtiğini ve birçok saldırının da bu minval üzere gerçekleştirildiğini ifade ederek, “haddimizi bilelim” demiştir (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 1997b: 215).

Millet ve milliyetçilik anlayışı, yukarıdaki ifadeler dikkate alındığında dini referansla ortaya çıkan İslâmcılık ve onun sonucu olan “ümmeççi” yaklaşımdan, ırksal ve etnik temele atıfla ortaya çıkan Turanizm ve onun neticesi olan “Türkçü” yaklaşımdan ve ortak kader vurgusundan temelini alan Osmanlılık ve onun neticesi olan “Osmanlıcılık” yaklaşımdan farklılık göstermiştir. Binaenaleyh, bu doğrultuda “ulus” kavramının ortaya konulduğu görülmektedir. Zira, siyasi, sosyal, kültürel vb. alanlarda yaşanan devrimler bu hedefi gerçekleştirmek üzere ortaya konmuş, “ulus” bilincinin tarihi ve bilimsel temellerini oluşturmak üzere Türk Dil Kurumu (TDK) ve Türk Tarih Kurumu (TTK) gibi kurumlar tesis edilmiştir (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 1997b: 405-406).

“Ulus” kavramı ve devletin esas kuramlarından “ulusçuluk” ilkesi” (Aksoy ve Arslantaş, 2010: 31-39), ilk olarak 1935 tarihli parti programında, 1931 yılındaki programda yer alan “millet” kavramının ve “milliyetçilik” ilkesinin yerine kullanılmıştır. Zira, “ulus” ve “ulusçuluk”, bir yönüyle Osmanlı'dan ve İslâm'dan diğeri bir yönüyle de Turancı Türkçülük'ten münezzeh bir “millet” ve “milliyetçilik” anlayışı yerleştirmenin bir yolu olarak görülmüştür (Livanelioğlu, 1998: 41-44). Nitekim, günümüzde ulus ve millet kavramları TDK sözlüğünde eş anlamlı kelimeler olarak kabul edilse de bunun en azından etimolojik açıdan olmasa dahi farklı yaklaşımlar tarafından farklı kavramsallaştırmalara tabi olduğu açıktır. Ancak, bu çalışmayı amacından saptıracağı için bu tartışmaya girilmeyecektir.

Kemalist dış politikanın son özelliği ise, “çok yönlü” olmasıdır. Nitekim, yukarıda “yurtta sulh, cihanda sulh” yaklaşımı çerçevesinde, Doğu-Batı ve Kuzey-Güney ayırt etmeden yapılan güvenlik temelli anlaşmalar bunun en bariz örnekleridir. Yine, bu çerçevede, Yunanistan'dan İran'a, İtalya'dan Amerika'ya, Arjantin'den Rusya (SSCB)'ya Batı'dan Uzak Doğu'ya kadar geniş bir yelpazede ilişkiler yürütülmesi ve bunun

Cumhuriyet'in erken dönemlerinde hayata geçirilmesi diğer bir örnektir (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 1997a: 366-367).

Netice itibariyle, CHP, Tek Parti Dönemi'nde; “yurtta sulh, cihanda sulh” mottosu ve “muasırlaşma” hedefiyle temelde “idealist” bir söylemde zemin bulan; “ulus” ve “ulusçuluk” gibi kavramlar ile teorik çerçeveye oturtulan ve Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu gibi kurumlar vasıtasıyla da uygulamaya konan “konstrüktivist” yaklaşımla şekillenen; II. Dünya Savaşı'nda görüldüğü şekliyle politikalarını uygulama noktasında, farklılıklardan faydalanan ve “pragmatist” bir özellik de gösteren ve amacını kendi varlığının devamı ve çıkarlarını korumak için “tarafsızlık” olarak belirleyen “realist” bir yaklaşımla sonuçlanan bir dış politika izlemiştir denilebilir.

4.2.2.Ortanın Solu ve Dış Politika

1950 Seçimleri'nin ardından Demokrat Parti'nin iktidar olmasıyla birlikte, CHP 1960 Darbesi'ne kadar geçen süreçte muhalefet konumunda yer almıştır. Ancak, darbeden sonra tekrar hükümet olmuş, 20 Kasım 1961'den 25 Aralık 1963'e kadar göreve gelen iki koalisyon hükümetinde koalisyon ortağı olarak ve 25 Aralık 1963'ten 20 Şubat 1965'e kadar da tek başına iktidar olarak idareyi elinde bulundurmuştur.

1950'li ve 1960'lı yıllarda Türkiye'de “sol” ve “sağ” ideolojilerin gelişmeye başlamasıyla birlikte, CHP de ideolojik tanımlamasını gözden geçirmiş ve güncellemiştir. Nitekim, bu tanımlamanın yapılması noktasında iki farklı yaklaşım zuhur etmiştir: İnönü tarafından, Atatürk'ün temellerini attığı ve CHP Programları'yla şeklini alan anlayışın “sol” yaklaşıma göre değerlendirilmesi; Ecevit ve yandaşları tarafından, “ortanın solu”nun kavramsallaştırılması. (Ecevit, 2009: 27)

Ecevit ve İnönü'nün konuya farklı açılardan yaklaşımlarına mukabil, “ortanın solu” kavram olarak, 1959 XIV. Kurultayı'nda ilan edilen “İlk Hedefler Beyannamesi” (Fedayi, 2004: 164), 1961'de gerçekleştirilen 15. Kurultay'da “İlk Hedefler Beyannamesi”nin çerçevesinin revize edilerek hazırlanmış hali olan “Temel Hedefler Beyannamesi” ve 1964 Kurultayı'nda ilan edilen “İleri Türkiye Ülkümüz” (Yaşlı, 2020: 29-33) bildirileriyle temellendirilmiş ve 1965'te de İsmet İnönü tarafından dile getirilmiştir (Yaşlı, 2020: 55).

“Ortanın solu” kavramsallaştırmasının ardından CHP içinde birçok farklı yaklaşım ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşım farklılıkları neticesinde, parti içinde hangi grubun görüşünün hâkim olacağı konusunda bir çekişme yaşanmıştır. Tayfur Sökmen (1892-1980), Esat Mahmut Karakurt (1902-1977), Turhan Feyzioğlu (1922-1988) ve Ferit Melen (1906-1988) gibi siyasilerin taraf olduğu cenah, ortanın solu söylemiyle partinin sosyalist bir yapıya büründürülerek Sovyetleştirildiğini savunan ve “ortanın sağ” olarak adlandırılan görüşü; İnönü'nün bulunduğu cenah, “ortanın solu” kavramını Cumhuriyet'in ilanından sonra ortaya konan devrimlerle bağdaştıran ve laikliği bunun başlangıç noktası sayan görüşü ve Bülent Ecevit ve Deniz Baykal'ın taraf olduğu cenah bu iki yaklaşımın tam tersi istikamette bulunan radikal sol söylemi benimseyen görüşü benimsemişlerdir (Esmer, 2006: 90).

Ecevit'in 1966 yılında Parti Genel Sekreteri olarak seçilmesinin ardından, üçüncü görüş parti içinde etkisini arttırmış ve yapılan çalışmalar neticesinde Turhan Feyzioğlu'nun hâkim olduğu grup partiden tasfiye edilmiştir. Bu tasfiyenin neticesinde, Ecevit'in liderliğini yaptığı grup ile İnönü ve yandaşları arasında bir çatışma başlamıştır. Bu çatışmanın bir sonucu olarak da Ecevit, İnönü'ye karşı genel başkanlığa adaylığını koymuş ve 1972 yılında CHP'nin genel başkanı olarak seçilmiştir. Böylece, partiye radikal söylemi benimseyen görüş hâkim olmuştur (Yaşlı, 2020: 223-224).

“Ortanın solu” söylemiyle 1965 ve 1966 seçimlerine girilmiş olmasına rağmen, bu yaklaşıma en net haliyle 1969 Seçim Beyannamesi'nde değinilmiştir. Nitekim, 1969 Seçim Beyannamesi, “CHP'nin Düzen Değişikliği Programı” olarak adlandırılmıştır. Bu program çerçevesinde; dış politikada ittifaklara bağlılık vurgusu yapılarak bunun karşılığının beklendiğinin altı çizilmiş ve eşitlik ve ulusal bağımsızlığa saygı çerçevesinde münasebetlerin geliştirileceği ifade edilmiş, SSCB'ye karşı düşmanlık güdülmemesi gerektiği savunulmuş, Ortadoğu'daki anlaşmazlıklarda tarafsız kalınması ve komşu ülkelerle “iyi ilişkiler” geliştirilmesi hedeflenmiş ve NATO'nun Akdeniz'de kuracağı “Çağrı Gücü”ne girilmemesi gerektiği ileri sürülmüştür. Ayrıca, Anayasa'ya uygun olmayan metotlarla akdedilen anlaşmaların gözden geçirilmesi ve gereğinin yapılması kararlaştırılmıştır. Bu noktadan bakıldığında, “tarafsızlık” ve “sulh” politikasının devam ettirildiği, bununla birlikte Batı ittifak sistemine temkinli yaklaşıldığı söylenebilir (Yaşlı, 2020: 125).

Bu dönemde ortaya konan yaklaşım farklılıklarından biri de milliyetçilik anlayışında görülmektedir. Zira, bu program çerçevesinde milliyetçilik, Türk halkı kavramı üzerinden açıklanmış ve önceki programlardaki “ulus” ve “millet” referanslı açıklamalardan farklılık arz etmiştir (CHP, 1969: 42-43).

1973 yılında yayınlanan Seçim Beyannamesi'nde dış politika hedef değiştirmemekle birlikte Ortadoğu politikasındaki “yapıcı tarafsızlık” rolüne aykırı olmaması kaydıyla barışın sağlanması konusunda gereken desteğin verilmesi, süper güçler arasındaki yumaşmaya destek verilmesi gibi idealist bir hedef belirlenmiş ve tarafsızlık anlayışı kısmen esnetilmiş; blok dışı ülkelerin ve bağımsızlığını yeni kazanan ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesi kararlaştırılmış, böylece dış politikada çok yönlülük için adım atılmıştır. AET'yle ilişkilerin ise, eşitlik ilkesine dayalı ve her iki tarafa da bir yük getirmeyecek şekilde yorumlanması gerektiği belirtilmiştir (CHP, 1973: 219-227).

CHP'nin “merkez sol” yaklaşımı, 1976 tarihli Parti Programı ile “demokratik sol” olarak revize edilmiş ve dış politika hedefleri yeniden belirlenmiştir. 1976 tarihli program, o güne kadarki parti programlarıyla karşılaştırıldığında dış politikanın yoğun ve detaylı bir şekilde ele alındığı ilk program olmuştur. Programda dış politikanın çerçevesi: “Türk ulusunun birliğini, bağımsızlığını, egemenliğini ve dünyadaki saygınlığını Türkiye'nin toprak bütünlüğünü, karadaki, denizlerdeki, göklereki tüm siyasi ve ekonomik haklarını koruma”yı, “Dünya dengesinin önemli bir bölgesinde yaşayan Türk ulusunun, kendi ulusal güvenliğini sağlamaya çalışırken, bu dengeyi sarsabilecek davranışlardan kaçınması”nı sağlamayı, “özellikle bölge barışına yönelen tehlikeleri, azaltan, böylece bölge ve dünya barışına katkıda bulunan bir tutum izleme”yi ve bölge ülkeleriyle dostane ilişkiler geliştirmeyi ulusal güvenliğin bir gereği olarak görmeyi öngören realist bir yaklaşım; “her yerde ve her türlü sömürüye ve sömürgeciliğe karşı” olmayı, “yurtta ve cihanda barışı kollama”yı, “demokratik milliyetçilik”i ve Atatürk'ün “yurtta barış, dünyada barış”ı bir tutan “gerçekçi ve insanca ilkesine bağlı kalma”yı öngören idealist bir söylem; “başka ülkelerde yaşayan Türk topluluklarına eşit davranılmasını, anadillerini ve kültürlerini yaşatıp geliştirme olanağı sağlanmasını o ülkelerle dostluğun temel koşullarından sayan” mütekabiliyet ilkesini gözetmek olarak çizilmiştir (CHP, 1976: 263-264).

1976 Programı'nda “tarafsızlık politikası” terkedilmiş ve aynı zamanda sol jargondan temelini alan “insanca ve hakça düzen” söylemiyle dış politikanın idealist yönü, önceki programlardan farklı olarak ideolojik bir zemin üzerine oturtulmuştur. Binaenaleyh, bu konudaki parti politikası şu şekilde tanımlanmıştır:

Demokratik sol insanlık ve milliyetçilik anlayışının gereği olarak CHP, dış politikada ve tüm uluslararası ilişkilerde, Türk ulusunun mutluluğunu, gönencini, esenliğini gözetirken tüm insanlığın da mutluluğuna, gönencine, esenliğine katkıda bulunmayı ödev bilecektir. Her ulusun bağımsızlığına saygılı ve ulusal bağımsızlık hareketlerine destek olacaktır. Tüm ulusları gelişme ergilerinden yararlandıran ve gelişme yolunda her ulusa olanak eşitliği sağlayan insanca ve hakça bir yeni ekonomik dünya düzeni kurulması için çaba gösterecektir (CHP, 1976: 271).

Programda açıkça “çok yönlülük” vurgusu da yapılmıştır. Nitekim, bu çerçevede Türkiye'nin, “üye olduğu bağlaşımlardaki ve topluluklardaki dostlukları ve ilişkileri dışında, iç düzen bakımından ayırım gözetmeksizin, dostluklarını, uluslararası ilişkilerini genişletmesi” ve “dış politikaya ve uluslararası ilişkilere, ulusal yararımız doğrultusunda, toplumun her kesiminin ilgisinin ve katkısının sağlanması, o arada parti olarak da çok yönlü ve yaygın uluslararası ilişkiler kurulması” hedeflenmiştir (CHP, 1976: 272; CHP, 1976: 277). Diğer yandan, ilk defa olmak üzere bir parti programında Türkiye'nin coğrafi sınırlaması da Davutoğlu'nun stratejik tanımlamasına benzer bir şekilde yapılmıştır. Bu minvalde, şöyle bir çerçeve çizilmiştir:

Tarihi ve coğrafyası bakımından öncelikle bir Ortadoğu, Akdeniz ve Balkan ülkesi olan Türkiye, ilişkilerini genişletip geliştirir ve dünyadaki yerini belirlerken bu gerçeği bir kalıcı öge olarak değerlendirmelidir. Bölge ülkeleriyle tarihsel ve kültürel bağlarının bu ülkelerle yeni ilişkilere ve iş birliğine de manevi güç katmasını ve sağlam bir temel olmasını gözetmelidir. Bu çerçeve içindeki ilişkilerinde, üyesi bulunduğu bağlaşımların veya toplulukların bir temsilcisi gibi davranmamalıdır.

Bölgede hakça ve sağlam bir barış kurulması, silahlanma yarışına gerek bırakmayan bir güven ortamı oluşması ve bölge sorunlarının uzak veya büyük devletler karışmaksızın çözülebilir duruma gelmesi için çaba göstermelidir. Daha geniş pazarlara dayanan güçlü ekonomiler oluşturmak, gelişmelerini hızlandırmak ve sömürüye karşı korunmak üzere, bölge ülkelerinin çok yönlü sıkı ve sürekli bir iş birliği içine girmelerini desteklemelidir (CHP, 1976: 273).

Parti Programı'nda yer alan ancak adlandırılmayan diğer bir dış politika hedefi ise bir yönüyle kamu diplomasisinin kullanılması konusu olmuştur ki, bu minvalde;

Sanat, kültür, bilim ve spor yoluyla gençlik, sendikalar, kooperatifler, meslek adamları ve kuruluşları ve ekonomik yaşamda işlevi bulunanlar aracılığı ile, Türkiye'nin dünyaya açılımını hızlandırmaya, uluslararası ilişkilerini geliştirmeye önem verir.

Dünya kamuoyuna ulusumuzu tanıtmaya ve ulusal tutumumuzu ve gelişmemizi anlatma çalışmalarını, doğruluk ve tutarlılık kuralına dayanarak, bilimsel yöntemlerle yaygınlaştırmayı ve yoğunlaştırmayı gerekli görür. denmiştir (CHP, 1976: 277).

Ecevit'in liderliğini yaptığı sol görüşün en çok dikkat çeken icraatı ise, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı olmuştur. Nitekim, CHP'nin MSP ile birlikte iktidarda olduğu dönemde, 1964 yılında, gerçekleştirilmek istenen askerî harekât ABD'nin ve Avrupalı ülkelerin tutumu nedeniyle hayata geçirilememiştir ve fakat aynı baskılara rağmen 1974 yılında bu operasyon gerçekleştirilmiştir. Böylece, Batı'ya dış politikada ilk defa böyle radikal bir karşı çıkış olmuştur. Diğer yandan, 1973 Arap-İsrail Savaşı'nda da Araplara destek olunarak, 1964 Johnson Mektubu'nun ardından, özellikle Demirel'in kurduğu hükümetlerde ortaya konan dış politikada çok yönlülük yaklaşımının en bariz örneği verilmiştir.

Netice itibarıyla, 1965'te ilk defa İnönü tarafından dile getirilen, 1966'da Ecevit'in genel sekreter olmasıyla baskın hale gelen ve 1972'de yapılan seçimleri Ecevit'in kazanmasıyla hakim görüş olan “ortanın solu” ya da “demokratik sol” SSCB'yi tehdit olarak görmekten vazgeçmiş, özellikle Johnson Mektubu'ndan sonra dış politikada “çok yönlülük”e atıf yapmış, “jeopolitik bir yaklaşım”la dış politikayı tanımlamaya çalışmış, “yumuşak güç” kavramına atıf yapmış, “adil ve hakça düzen”in tesisi gibi ideolojik ve “idealist” bir söyleme dayanmıştır.

4.2.3. “Yeni Sol –Anadolu Solu” ve Dış Politika

1980 Darbesi'nden sonra CHP'nin kapatılmasıyla, 1992'de yeniden açılıncaya kadar, partinin siyasi hareketi en azından bu çatı altında bir süreliğine donmuş ve farklı mecralarda ideolojik bir arayış içerisine girilmiştir. Bu çerçevede, 80'li yıllarda kurulan Halkçı Parti (HP)¹⁵ ve Sosyal Demokrat Parti (SODEP)'nin¹⁶ birleşmesiyle ortaya çıkan Sosyal Demokrat

¹⁵20 Mayıs 1983-2 Kasım 1985 tarihleri arasında faaliyet göstermiş merkez sol bir partidir. İsmet İnönü'nün özel kalem müdürlüğünü de yapmış Necdet Calp tarafından kurulmuştur. CHP'nin 1980 Darbesi ardından yasaklandığı dönemde bir alternatif olarak ortaya çıkmıştır. 6 Kasım 1983 seçimlerinde %30,46 oy oranı ile ana muhalefet olmuştur. 2 Kasım 1985'te Sosyal Demokrat Parti ile birleşerek, adını Sosyal Demokrat Halkçı Parti olarak değiştirmiştir.

¹⁶6 Haziran 1983-3 Kasım 1985 tarihleri arasında faaliyet göstermiş sol bir partidir. Erdal İnönü tarafından kurulmuştur. 16 Eylül 1985'te Halkçı Parti ile imzalanan protokol çerçevesinde, 3 Kasım 1985'te feshedilerek Sosyal Demokrat Halkçı Parti'ye katılmıştır.

Halkçı Parti (SHP)¹⁷ bu arayışın bir zemini haline gelmiştir. Nitekim, parti içindeki gruplardan biri olan ve Deniz Baykal'ın liderliğini yaptığı “yeni sol” yaklaşımı 1988'de Baykal'ın genel sekreter seçilmesiyle parti içindeki etkisini arttırmıştır ve fakat 1992 yılında CHP'nin Baykal liderliğinde yeniden açılmasına ve 1995'te CHP ile SHP'nin birleşmesine kadar geçen dönemde hâkim olamamıştır (Altunoğlu, 2014: 39-43).

Teorik zeminini İsmail Cem (1940-2007) ve Deniz Baykal'ın yazdığı “Yeni Sol” (Baykal ve Cem, 1992: 40-46) adlı kitaptan alan ve “sosyal demokrasi” üzerine oturtulan ve ilerleyen yıllarda Anadolu kültürünün parçası olan manevi değerlerin de eklenmesiyle “Anadolu solu” adını alan bu yaklaşımın dış politika konusundaki tutumunu en açık haliyle 1994 tarihli Parti Programı'nda görülmektedir (“Fikret Bila, Baykal: Anadolu Solu'ndan Sapmadım”, 2008). Nitekim, program çerçevesinde, “ulusal çıkarları” gözdardı etmeyen ve “uluslararası saygınlığı ve etkinliği arttırmayı” hedefleyen “ulusal bir dış politika” izleneceği vurgulanmış; bunu gerçekleştirebilmek için ikili ve çok taraflı ilişkilerin artırılması, bölgesel ve uluslararası iş birliğinin geliştirilmesi, dış politikanın belirlenmesinde pluralist bir yaklaşım sergilenmesi ve “çok yönlü ve yaygın uluslararası ilişkiler kurulması” dış politikanın ana unsurları olarak görülmüştür (CHP, 1994: 117).

1994 tarihli program, kendinden önceki programlardan farklı olarak Türkiye'nin bölgesini etkileyebilecek bir konjonktür içinde yaşandığının altını çizmiş ve dış politikada “etkin” olmayı gündeme getirmiştir. Özellikle, Soğuk Savaş'ın bitmesinin ardından ortaya çıkan yeni uluslararası ortamın doğurduğu imkânlarla Balkanlar'da ve Kafkasya'da bağımsızlığını kazanan ve Türk devletlerini de içine alan geniş bir bölgede etkinliğin artırılmasının Türkiye'yi bölgesel lider ülke konumuna taşıyacağı vurgulanmıştır (CHP, 1994: 118-119).

Dış politikada “etkin” olunmasına ek olarak, “etken” olunması gerektiği de ifade edilmiştir. Binaenaleyh, günümüzde karşılığını “proaktif”lik olarak bulan bu “etkin” ve “etken” dış politika yaklaşımını şu ifadelerde sarıh bir şekilde görmekteyiz:

¹⁷3 Kasım 1985-18 Şubat 1995 tarihleri arasında faaliyet göstermiştir. Karma ekonomiden yana sosyal demokrat bir çizgide hareket etmiştir. 1992'de siyasal partilere getirilen yasakların kaldırılmasıyla CHP'nin yeniden açılmasının ardından, sol partilerin giderek oy kaybetmesiyle partilerin birleşmesi gündeme gelmiş ve 18 Şubat 1995'te alınan kararlar SHP kendini feshederek, CHP'ye katılmıştır.

Türkiye artık dış politikasındaki davranış kalıplarını değiştirmek zorundadır. Edilgen ve arka planda kalan bir dış politika yerine, Türkiye'nin uluslararası ilişkiler sistemini ve çevresini etkilemeye yönelik yapıcı, olumlu bir dış politika yürütmeye gereksinimi var. Bugün artık Türkiye geniş bir coğrafyada barış ve güvenlik sorunlarıyla doğrudan ilgilenmesi gereken bir devlettir.

(...) Türkiye bağımsız, kişilikli bir dış politika ile çevresini ve bölgesini olumlu etkilemek ve uluslararası barış, güvenlik ve iş birliğine yapıcı katkılarda bulunmak şansına sahiptir.

Türkiye hem Balkan hem de bir Ortadoğu ülkesidir. Her iki bölge ile tarihten gelen bağları vardır. Her iki bölge ülkeleri ile ilişkiler, karşılıklı çıkarlar ve dostluk ve kalıcı barış anlayışı ile geliştirilmelidir.

CHP, başta komşularımız olmak üzere, bütün Ortadoğu ülkeleriyle ve İslâm ülkeleriyle kalıcı ve kapsamlı dostluk ilişkileri kurulmasından yanadır (CHP, 1994: 120).

1994 Programı'na benzer bir şekilde, 2000 ve 2002 Seçim Beyannameleri'nde de dış politikaya yönelik kavramlar ve hedefler ortaya konulmuştur. Nitekim, 2000 Seçim Beyannamesi'nde dış politika şu şekilde tanımlanmıştır: "Diyalog ve müzakerelere dayanan, aktif, kişilikli ve saygın bir dış politika" (CHP, 2000: 20). 2002 Seçim Beyannamesi'nde ise, bu tanımlamaya ek olarak Türkiye'nin bölgesinde lider bir ülke olması hedeflenmiş; daha önceki program ve beyannamelerden farklı olarak, "Türkiye'nin tarihi coğrafyası" vurgusu üzerinden Kafkasya, Balkanlar, Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkeleri ile ekonomik, siyasi ve ticari ilişkilerinin geliştirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Böylelikle, Türkiye'nin stratejik hedefleri en azından coğrafi bakımdan genişletilmiştir. Bu yeni yaklaşımda, Ahmet Davutoğlu'nun ortaya koyduğu dış politika perspektifinin CHP'de de bir karşılık bulduğu, bir etki oluşturduğu görülmektedir (CHP, 2002: 91). Yine, 2002 Beyannamesi'nde açıkça çok yönlülük vurgusu yapılmış, dış politika ile ekonomik ilişkiler birbiriyle bağlantılı ve birbirini tamamlayan meseleler olarak görülmüş ve bu meselelerin ulusal çıkar temelinde uluslararası oйдаşma ile yönetilmesi öngörülmüştür (CHP, 2002: 93).

1994 tarihli programda, 1927, 1931, 1939, 1943 tarihli programlarda kullanılan "millet" kavramına, 1935 ve 1976 tarihli programlarda kullanılan "ulus" kavramına ve 1969 Programı'nda kullanılan "halk" kavramına ek olarak, "yurttaş" kavramına da yer verilmiş ve yeni bir milliyetçilik tanımı yapılmıştır. Bu çerçevede milliyetçilik şu şekilde açıklanmıştır:

CHP, Türkiye'yi oluşturan tüm yurttaşların birliğini, bağımsızlığını egemenliğini, güvenliğini, esenliğini ve dünyadaki saygınlığını, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü, siyasal ve ekonomik haklarını korumakla görevlidir.

Türkiye'nin kuruluş döneminde gereksinim duyulan bir uluslaşma sürecinin işlevi olarak milliyetçilik ilkesi benimsenmiştir. CHP'nin uluslaşma anlayışı, geçmişten alınan feodal kümelenmelerin, ırk, bölge, inanç ayrışmasına dayalı yapılanmaların tarihe bırakılmasıdır; ülkede kader ortaklığının oluşumudur, çağdaş topluma geçişin çok önemli bir aşamasıdır. CHP'nin milliyetçiliği, bölgeselcilik anlayışlarının, kavimcilik benzeri küçük bağlılıkların, kan köken bağımlılıklarının ulusal düzeyde aşılmasıdır.

(...) Tüm ayrışmaları kapsayan, onların Türkiye'nin ulusal bütünlüğü çerçevesinde demokratik farklılaşma özgürlüğünü tanıyan, farklılık içinde bütünleşmeyi öngören, bütünlük idealini tanımlayan kapsayıcı bir anlayıştır (CHP, 1994: 17-18).

CHP'nin 2008 Parti Programı'nda da milliyetçilik bu çerçevede değerlendirilmiştir. Öte yandan, her programda olduğu gibi “yurtta sulh, cihanda sulh” vurgusu yapılmış ve fakat “AB'ye diğer üyelerle eşit haklara sahip biçimde tam üye olmak”, “demokrasinin bölge ülkelerine ve dünyaya yayılmasına katkıda bulunmak” ve “bölgesel iş birliği çalışmalarında öncü rol oynamak” ana hedefler olarak belirlenmiş ve dış politikanın çerçevesi “yapıcı, kişilikli, kararlı ve etkin bir dış politika” izlemek ve “çok yönlü ve yaygın uluslararası ilişkiler kurmak” olarak çizilmiştir. (CHP, 2008: 21; CHP, 2008: 123) Ayrıca, Türkiye'nin jeostratejik tanımlaması da revize edilmiş, daha önceki yaklaşımlardan farklı olarak Türkiye'nin aynı anda hem Akdeniz hem Ortadoğu hem de Balkan ülkesi konumunda olduğu vurgulanarak, bu bölgede yer alan ülkelerle ilişkilerinin tarihsel rabitalar üzerinden çıkara dayanan dostluk ve barış yaklaşımı içerisinde değerlendirilmesi gerektiği savunulmuştur (CHP, 2008: 130).

2011 tarihli Seçim Beyannamesi'nde ise, “değerler temelli dış politika” yaklaşımı ortaya konmuştur. Nitekim, bu çerçevede, dış politikanın belirlenmesinde on ilke belirlenmiştir: Barışçılık, eşitlikçilik, insan haklarına ve özgürlüklere saygı, uluslararası hukuka saygı ve çok taraflı kurumlara güven, bütünleşmeci bir yaklaşım, Avrupa'yla ilişkilerin güçlendirilmesi, evrenselcilik, gerçekçilik ve bölgesel barış ve güvenlik ittifaklarında etkili olma (CHP, 2011: 121). Bu ilkeler içinde en dikkat çekenini ise bütünleşmeci yaklaşım olmuştur. Zira, bütünleşmecilik kapsamında, AK Parti'nin “merkez ülke” söylemine paralel bir şekilde, serbest ticaret ve yatırımların karşılıklı teşviki ve korunması anlaşmalarının yapılması, serbest dolaşımın düzenlenmesi ve bilimsel, kültürel ve eğitimsel iş birliğinin arttırılması gibi hedefler belirlenmiş, bunun sağlanması halinde

Türkiye'nin Kuzey-Güney ve Doğu-Batı arasında “küresel hareketliliğin merkezi” olacağı ifade edilmiştir (CHP, 2011: 123).

2015 tarihli Seçim Beyannamesi ise, diğer beyannamelerden farklı olarak aynı zamanda hükümetin politikalarının doğrudan eleştirildiği bir beyanname olmuştur. Nitekim, hükümet tarafından takip edilen “mezhepçi ve maceraperest” politikalar neticesinde Türkiye'nin “yalnızlaştığı”, bu politikaların “dost değil düşman” ürettiği, “Batı'dan uzaklaştırıldığı”, Türkiye'nin “demokrasi ile yönetilen, sistemlerinin temelinde insan hakları ve özgürlükler olan müttefiklerini bırakıp; otoriter, mezhepçi, istihbarat örgütleri ile ayakta kalan bazı Ortadoğu rejimleri ile birlikte anılır hale geldiği” ve “bölgesel güç olma çabalarının başarısızlıkla sonuçlandığı” ileri sürülmüş (CHP, 2015: 18; CHP, 2015: 196), AK Parti'nin dış politikası şu şekilde eleştirilmiştir:

AK Parti iktidarının Türkiye'nin Osmanlı coğrafyasında egemenlik kurmasını öngören “stratejik derinlik” politikası Türkiye'yi Ortadoğu'da ve yurt içinde büyük bir kaosun içine sürüklemiştir. Gerçek dışı tarihi kurguları ön plana çıkararak AK Parti, mezhep kimliğini Türkiye'nin dış politikasına taşımıştır. Ortadoğu'da yanlış aktörlerle yapılan ittifaklar sonucu ülkemiz, komşu ülkelerdeki bölünmelerin ve çatışmaların bir parçası haline getirilmiştir (...) AK Parti'nin bölgede barış ve iş birliği üreten ortaklıklar geliştiremediği ve liderlik yapma kapasitesine sahip olmadığı açıkça görülmektedir. Ortadoğu'da oyun kurucu rolü oynamaya çalışan AK Parti, bölgesel istikrarsızlık üreten bir aktör durumuna düşmüştür. AK Parti iktidarında öncelik tek yönlü olarak Ortadoğu'ya verilmiş, dış politikamızda Avrupa ile Ortadoğu arasında kurulmaya çalışılan denge bozulmuştur (CHP, 2015: 197).

CHP, 2015 Seçim Beyannamesi'nde, AK Parti'ye getirdiği eleştirilere mukabil kendi dış politikasının çerçevesini ise şu şekilde çizmiştir: Barışçı, insan hak ve özgürlüklerine saygılı, dayanışmacı, Türkiye'nin çok boyutlu kimliğini ön plana çıkararak, çok taraflı/yönlü, girişimci, saygın, yurttaş merkezli, değer temelli, çoğulcu, Kuzey-Güney ve Doğu-Batı ekseninde uluslararası hareketliliğin merkezi, uluslararası hukuka saygılı, eşitlikçi, bütünleşmeci, Balkanlar, Kuzey Afrika ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerini güçlendiren ve bunlarla Batı arasında köprü işlevi gören dünyaya açık dış politika (CHP, 2015: 2000).

Netice itibarıyla, Deniz Baykal'ın liderliğinde gündeme gelen “Anadolu Solu”nun anlayış olarak benimsendiği dönemde, önceki dönemlerden farklı olarak dış politika özelinde çeşitli kavramlar ortaya konmuş, bu çerçevede dış politikanın “etken”, “etkin”,

“aktif”, “saygın”, “kişilikli” ve “onurlu” olması gerektiği belirtilmiş, bölgede önder bir ülke olunması hedeflenmiş, stratejik tanımlama genişletilmiş, Ecevit dönemindeki ekonomik yaklaşım esnetilmiş, müzakere ve diyalog vurgusu yapılmıştır. Baykal sonrası dönemde ise, “Anadolu Solu” yaklaşımının etkisi azalmış, özellikle 2010 yılında Kılıçdaroğlu'nun partinin başına geçmesiyle “sosyal demokrasi” yaklaşımı ön plana çıkmıştır. Bu dönemde, dış politika yaklaşımı, ağırlıklı olarak AK Parti'nin dış politika uygulamalarının ve felsefi yaklaşımının eleştirisi olmuştur. Bununla birlikte, önceki dönemlerden kalma kavramsallaştırmaların bir kompozisyonu olarak, dış politika hedefleri “değer ve yurttaş temelli ve dünyaya açık bir dış politika” olarak ilkeselleştirilmiştir. Ancak, partinin bu dönemde iktidar veyahut koalisyon ortağı olamaması nedeniyle bu yaklaşımlar hayata geçirilememiştir.

Sonuç olarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından dış politikada esas yönelimi Batı'ya doğru olmuştur. Soğuk Savaş'ın başlamasıyla doruk noktasına çıkan bu yönelimin bir neticesi olarak, Türkiye ilişkilerini Avrupa referanslı olarak sürdürmüştür. Batı'ya angaje olunması, değişen uluslararası dengelerin de bir sonucu olarak zamanla Türkiye'nin yalnızlaşmasına neden olmuştur. Jüpiter Füze'leri'nin Türkiye'den geri çekilmesi ile ilk kez olmak üzere, Batı'nın pragmatik dış politika gerçeği ile, 1964 yılındaki Johnson Mektubu'yla sert bir şekilde yüzleşilmiştir.

Askerî darbelerin ardından AET ülkeleri ile ilişkilerin gevşemesi ve ABD'nin yaptırımlarının Avrupa ülkeleri tarafından da desteklenmesi, Türkiye'nin yeni coğrafyalara yönelmesi gerektiği gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Ancak, istikrarsız siyasal ortam ve çok kısa süren koalisyon hükümetleri dönemi ile 1970'li yıllarda ortaya çıkan ülke içi kaos ortamı bu yönelimi pek de mümkün kılmamıştır. Nitekim, koalisyon hükümetlerini oluşturan partilerin perspektif farklılıkları da bunu tetikleyen başka bir etmen olmuştur.

1970'lerdeki kaos ortamını sonlandıran 12 Eylül 1980 Darbesi'nin ardından tek başına iktidara gelen ANAP'ın Avrupa değerleriyle daha uyumlu, liberal ve vizyoner bir politika takip etme girişimlerine, SSCB'nin dağılmasıyla Orta Asya'da yeni fırsatların ortaya çıkması ve dünya siyasetinde ideolojinin yerini ekonomik ve ticari temelli ilişkilerin alması eklenince, Türkiye'nin yeni konjonktürde hedefi özellikle Avrasya düzeni olmuştur.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ORTADOĞU'DA YAŞANAN DÖNÜŞÜM SÜREÇLERİ BAĞLAMINDA ADALET VE KALKINMA PARTİSİ VE CHP'İN İRAK SAVAŞI VE SURİYE POLİTİKASI: MÜDAHALECİLİK VE KARIŞMAMA TARTIŞMASI

Tezin bu bölümünde itibaren, 3 Kasım 2002'de yapılan 22. Dönem Milletvekili Genel Seçimi'nin ardından Türkiye'nin dış politikası incelenecektir. Nitekim, bu dönemde Milli Selamet Partisi (MSP)¹⁸, Refah Partisi (RP)¹⁹ ve Fazilet Partisi (FP)²⁰ ekolünden gelen Milli Görüş mensubu siyasilerin başını çektiği ve Anavatan Partisi(ANAP), Adalet Partisi(AP) ve Doğru Yol Partisi (DYP) gibi merkez sağ liberal partilerden de siyasilerin kurucuları arasında yer aldığı yeni bir siyasi hareket ortaya çıkmış; 14 Ağustos 2001'de AK Parti adını alarak resmi bir örgüt haline gelen bu siyasi hareket (“AK Parti tarihi, nasıl kuruldu? AK Parti'nin Kuruluş Öyküsü”, 2018; “AK Parti”, t.y.), kuruluşunun ikinci gününde bağımsız milletvekillerinin katılımıyla TBMM'deki üye sayısını 51'e çıkartmak suretiyle grup kurarak, ilk kez siyaset sahnesindeki yerini almıştır (Erdoğan'ın Partisi SP'yi Geçti, 2001).

AK Parti kuruluşunun ardından yapılan ilk seçimde, yani 22. Dönem Milletvekili Genel Seçimi'nde, %34.6 oranında bir oy alarak 363 milletvekili çıkarmış ve tek başına hükümet kurabilecek çoğunluğu elde etmiştir. Buna karşılık, Meclis'e giren ikinci ve son parti de oyların %19'unu alarak 178 milletvekili çıkararak ana muhalefet pozisyonu alan CHP olmuştur. Ayrıca, 9 bağımsız aday Meclis'e girebilmiş, %10 ulusal baraj uygulanması nedeniyle, barajın altında kalan diğer siyasi partiler Meclis'e girememiştir (“Türkiye Genel Siyasi Partilerin ve Bağımsızların Kazandıkları Milletvekili Sayıları”, 2020; “Gümrük

¹⁸20 Mayıs 1971'de "laiklik karşıtı" eylem ve söylemlerinden dolayı Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılan Milli Nizam Partisi'nin yerine kurularak, 11 Ekim 1972-16 Ekim 1981 tarihleri arasında faaliyet göstermiş Millî Görüş yanlısı İslâmcı muhafazakâr siyasi partidir. 1974'te CHP ile koalisyon, 1975'te Adalet Partisi (AP), MHP ve Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) ile I. Milliyetçi Cephe Hükümeti'ni, 1977'de AP ve MHP ile II. Milliyetçi Cephe Hükümeti'ni kurmuştur. 1980 darbesinden sonra Milli Güvenlik Konseyi kararı ile kapatılmıştır.

¹⁹Milli Güvenlik Konseyi tarafından kapatılan MSP'nin yerine kurularak, 18 Temmuz 1983-16 Ocak 1998 tarihleri arasında faaliyet göstermiş Millî Görüş yanlısı İslâmcı muhafazakâr siyasi partidir. 1996 yılında Doğru Yol Partisi (DYP) ile Refahiyol Koalisyon Hükümeti'ni kurmuştur. 1997'de açılan kapatma davasının ardından Anayasa Mahkemesi tarafından 1998 yılında alınan karar ile "laikliğe aykırı faaliyetleri" nedeniyle kapatılmıştır.

²⁰1998'de kapatılan Refah Partisi'nin yerine kurulmuş ve 17 Aralık 1997-22 Haziran 2001 tarihleri arasında faaliyet göstermiş Millî Görüş yanlısı İslâmcı muhafazakâr siyasi partidir. 1999 yılında açılan kapatma davasının ardından ilerleyen süreçte delillerin tamamlanması ile "laiklik karşıtı eylemlerin odağı" haline geldiği gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi tarafından alınan karar neticesinde 22 Haziran 2001 tarihinde kapatılmıştır.

Oyları Dahil Türkiye Genel Seçim Sonuçları: Geçerli Oyların Seçime Katılan Siyasi Partilere Dağılımı ve Bu Dağılımın Oranları”, 2020). AK Parti'nin kurulmasının ardından kısa bir süre içerisinde katıldığı ilk seçimlerde TBMM'ye giren iki partiden biri olmasında ve sayısal çoğunluğu sağlayarak tek başına iktidar olmasında ülke genelinde yaşanan siyasal ve ekonomik istikrarsızlığın getirdiği toplumsal bunalım ve siyasal arayış büyük oranda etkili olmuştur. Zira, bu seçimlerde ülkeyi yıllarca yönetmiş veyahut yönetmeye aday olmuş birçok siyasi parti halkın desteğini kaybetmiştir.

AK Parti 2002'deki seçimlerin ardından girdiği her seçimde tek başına iktidar olabilecek çoğunluğu sağlama noktasında yükselen bir grafik takip etmiş 22 Temmuz 2007'deki 23. Dönem Milletvekili Genel Seçimi'nde % 46,58 oy alarak 341 milletvekili, 12 Haziran 2011'deki 24. Dönem Milletvekili Genel Seçimi'nde %49,83 oy alarak 327 milletvekili, 1 Kasım 2015'deki 26. Dönem Milletvekili Genel Seçimi'nde % 49,5 oy alarak 317 milletvekili ve 24 Haziran 2018'deki 27. Dönem Milletvekili Genel Seçimi'nde % 42.56 oy alarak 295 milletvekili çıkararak, 27. Dönem hariç olmak üzere TBMM'deki çoğunluk durumunu büyük oranda sürdürmüştür. Bu noktada 2018 seçimlerine ittifak dahilinde girildiği göz önünde bulundurulursa MHP'nin %11,10 oy oranı ile çıkardığı 49 milletvekili de AK Parti ile konsolide görülebilir. Aynı dönemlerde CHP de sırasıyla %20,88 oy oranı ile 112 milletvekili, %25,98 oy oranı ile 135 milletvekili, %25,32 oy oranı ile 134 milletvekili ve %22,65 oy oranı ile 146 milletvekili çıkararak ana muhalefet pozisyonunu korumuştur. Binaenaleyh, tezin tarihsel çerçevesini de AK Parti ve CHP arasındaki bu sürekli iktidar-sürekli muhalefet olgusu oluşturmaktadır (“Milletvekili Genel Seçim Arşivi”, 2020).

Tezin konu bağlamını ise, AK Parti'nin iktidara gelişini müteakip ortaya çıkan Irak Savaşı, parti hedefi olarak ortaya konulan AB üyelik süreci, AB ile ilişkili olmakla birlikte geleneksel Türk Dış Politikasından farklı olarak müzakereye açık bir yaklaşımla söylem değişikliğine gidilen ve uzun soluklu bir sorun olan Kıbrıs Meselesi ve 2011 yılında meydana gelen halk hareketleriyle ortaya çıkan ve Türkiye'nin sınır komşusu Suriye'de büyük etki yaratan “Arap Baharı” süreci oluşturmaktadır. Nitekim, bu siyasal olaylar ve konular hem Türk siyaseti açısından hem de uluslararası ilişkiler açısından önemli dönüm noktalarını ifade etmektedir.

5.1. Irak Savaşı ve Türk Dış Politikası

11 Eylül 2001'de İkiz Kuleler'e gerçekleştirilen saldırının ardından, Yeni Dünya Düzeni olarak adlandırılan ve demokrasinin dünyaya zorla da olsa yayılmasını amaçlayan ABD dış politikası, bu hedefini gerçekleştirebilmek için saldırgan bir tutum sergilemiştir. Bu minvalde, önce 2001 yılında Afganistan'a, daha sonra 2003 yılında Irak'a askerî operasyon gerçekleştirilmiştir. Özellikle, 2003 yılında gerçekleşen Irak Savaşı, I. Körfez Savaşı'ndan sonra, Amerika ile Türkiye arasında Ortadoğu ekseninde gelişen ilişkiler açısından bir dönüm noktası olarak görülebilir.

Irak Savaşı spesifik olarak ele alınması gereken bir konu olmakla birlikte, AK Parti Hükümeti'nin de ilk dış politik uygulaması olarak ayrı bir önem taşımaktadır. Zira, Kasım 2002'de iktidara gelen AK Parti, Mart 2003'te başlayacak olan Irak Savaşı'na kadar geçen 4 aylık süreçte özellikle, Irak Savaşı ekseninde diplomatik ilişkilerde bulunmuştur. Bu çerçevede araştırmanın bu kısmında ilk olarak, Irak Savaşı'na giden yolda AK Parti öncesindeki siyasi gelişmelere kısaca değinildikten sonra, ikinci olarak, AK Parti'nin iktidara gelişinden 20 Mart'ta Irak Savaşı'nın başlamasına kadar geçen süreç ve son olarak kısa vadede savaş sonrası Irak politikası ve CHP'nin bu ilişkilere ve dış politika uygulamalarına getirdiği eleştiriler ele alınacaktır.

5.1.1. Koalisyon Hükümeti Dönemi (1999-2002) Irak Politikası

AK Parti'nin iktidara geldiği döneme kadar geçen süreçte, 1999-2002 yılları arasında, Türkiye, başbakanlığını Ecevit'in yaptığı DSP-MHP-ANAP (ANASOL-M) koalisyon hükümeti tarafından yönetilmiştir. Koalisyon döneminde, Irak ile ilişkiler özellikle terör ve milli güvenlik bağlamında ele alınmış ve bu çerçevede dönemin başbakanı Bülent Ecevit tarafından Mayıs 2001'de yayınlanan genelge ile Türkiye'nin Irak politikasının temel esasları belirlenmiştir. Buna göre, Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması, ülkenin tamamı üzerinde merkezi otoritenin kurulması, Türkmenlerin haklarının eşit vatandaş olarak muhafazası, etnik temele dayalı ayrı yönetimlerin bulunmaması, Irak'a müdahalelerin azaltılması için çözümlerin desteklenmesi, Türkiye'nin Irak'a askerî açıdan tehdit oluşturmaması, gerginliklerin önlenmesi, barışçı ve demokratik Irak'ın özendirilmesi ve Türkiye ile Irak arasında ekonomik bağlar kurularak iki ülkenin olabildiğince birbirine bağlanması

Türkiye'nin Irak stratejisinin temel esaslarını oluşturmuş ve Kuzey Irak'ta kurulacak olan bir Kürt devleti, Irak'a karşı askerî güç kullanmama anlayışının tek istisnası olarak kabul edilmiştir ("Kürt devleti ilanı müdahale nedeni", 2001; "Kürt devleti savaş nedeni", 2001).

11 Eylül 2001'de İkiz Kulelere gerçekleştirilen saldırılarla birlikte hem uluslararası konjonktürde hem de spesifik olarak Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da yaşanan gelişmelerle birlikte, Koalisyon Hükümeti'nin ana gündem maddelerinden biri uluslararası terörizmin engellenmesi ve Ortadoğu'da yaşanacak olan dönüşüm süreci olmuştur. Saldırının hemen ardından ABD, saldırıları üstlenen El-Kaide'yi etkisiz hale getirmek üzere Afganistan'a askerî operasyon düzenlemiştir. Türkiye de bu operasyona destek vermiştir. Bu çerçevede, 10 Ekim 2001'de koalisyon hükümeti tarafından sunulan tezkere ile gerekçe kısmında uluslararası terörizmin tehlikesinden bahsedilerek, NATO'nun 5. maddesine işlerlik kazandırıldığı vurgulanmış ve bu çerçevede Anayasa'nın 92. maddesindeki "Türkiye'nin taraf olduğu milletlerarası andlaşmaların (...)" getirdiği yükümlülükler dolayısıyla ve 117. maddesindeki "(...) milli güvenliğin sağlanmasından (...), Bakanlar Kurulu sorumludur."²¹ ibaresi çerçevesinde TBMM'den yetki istenmiştir (TBMM, 2001: 231).²²

Tezkere metninin gerekçe kısmında altı çizilen ve 2 Ekim'de "hukuki (de jure)" olarak işlerlik kazandırılan, 7 Ekim'de başlayan "Sonsuz Özgürlük Operasyonu" ile de "fiili (de facto)" olarak uygulanmaya başlanan NATO'nun 5. maddesi ise şunu öngörmüştür:

Taraflar, Kuzey Amerika'da veya Avrupa'da içlerinden bir veya daha çoğuna yöneltilecek silahlı bir saldırının hepsine yöneltmiş bir saldırı olarak değerlendirileceği ve eğer böyle bir saldırı olursa BM Yasası'nda tanınan bireysel ya da toplu öz savunma hakkını kullanarak, Kuzey Atlantik bölgesinde güvenliği sağlamak ve korumak için bireysel olarak veya diğerleri ile birlikte, silahlı kuvvet kullanımı da dahil olmak üzere gerekli görülen eylemlerde bulunarak saldırıya uğrayan taraf ya da taraflara yardımcı olacakları konusunda anlaşmışlardır (Uludağ ve Hasgüler, 2007: 653).

1952 yılında NATO'ya üye olarak katılan Türkiye, Afganistan Savaşı'na NATO Anlaşması'nın 5. maddesi çerçevesinde Meclis'ten izin almaya gerek olmadan, Anayasa'nın

²¹"Savaş Hali İlanı ve Silahlı Kuvvet Kullanılmasına İzin Verme" (madde 92), "Başkomutanlık ve Genel Kurmay Başkanlığı" (madde 117), TC. 1982 Anayasası.

²²3/892 sayılı "Anayasa'nın 92'nci ve 117'nci maddeleri uyarınca, gereği, kapsamı, sınırı, zamanı ve süresi hükümetçe belirlenmek üzere terörizme karşı başlatılan 'Sürekli Özgürlük Harekâtı' ve devamının icrası kapsamında Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yabancı ülkelere gönderilmesi, yabancı silahlı kuvvetler unsurlarının Türkiye'de bulunması ve hükümetçe verilecek izin ve belirlenecek esaslar çerçevesinde bu kuvvetlerin kullanılması için hükümete izin verilmesine ilişkin Başbakanlık tezkeresi"

92. maddesi kapsamında uluslararası bir anlaşmaya taraf olmanın bir gereği olarak, hükümet kararı ile de katılabilirdi. Fakat, yine de Koalisyon Hükümeti tarafından, Afganistan Savaşı'na destek vermek amacıyla, TBMM'den tezkere ile yetki istenmiştir. 10 Ekim'de TBMM'de yapılan oylama sonucunda, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yabancı ülkelere gönderilmesi ve yabancı kuvvetlerin Türkiye'de konuşlanmasına ilişkin izin tezkeresi, Saadet Partisi ve AK Parti'nin ret oyu vermesine ve iki vekilin de çekimser kalmasına karşılık, 101 hayır oyuna mukabil 319 oyla kabul edilmiştir (Asker Sayısını ABD Belirleyecek, 2001; Türkiye Asker Göndersin mi?, 2001).

Koalisyon Hükümeti döneminde muhalefet partisi olarak Meclis'te yer alan AK Parti bu tezkereye karşı çıkmıştır. Tezkere üzerine yapılan görüşmelerde AK Parti adına konuşan Abdullah Gül, hükümetin Afganistan meselesinde aktif diplomasi izlememesini ve ECO'yu bir araç olarak kullanmamasını eleştirerek, Afganistan'da başlatılan askerî operasyonun sadece El-Kaide'yi hedef alan değil, aynı zamanda Afganistan'ın tamamına şamil bir operasyon olduğunu, sivil insanların hayatını kaybettiğini ve hatta bazı bölgelerde nükleer silahların kullanıldığına dair söylentilerin olduğunu söylemiş ve bunun sakıncalarından söz etmiştir. Gül, operasyonun insani boyutuna değinmiş, Afgan halkına gelecek zararlardan bahsetmiştir. Fakat, konuşmasının ilerleyen bölümünde tezkereye karşı çıkmalarını daha pragmatist bir sebebe dayandırmıştır: “Değerli arkadaşlar şuna inansak ki, yarın, Orta Asya'nın dizaynında Türkiye aktif bir rol alacak, Türkiye çok dinamik bir rol alacak, Türkiye orada yeni çizilmesi muhtemel olan haritalarda aktif olacak, bunu anlayışla karşılayabilirdik; ama bırakın uluslararası krizi, Türkiye, üç senedir kendi krizini yönetemeyen bir hükümetle karşı karşıyadır” (TBMM, 2001: 244).

Abdullah Gül, tezkereye karşı çıkmalarının bir diğer sebebini de tezkere metnine bağlamıştır. Zira, tezkerede yer alan “Kapsamı, sınırı, zamanı ve süresi hükümetçe belirlenmek üzere...” ibaresinin hükümet açısından da tehlikeli olduğunu söylemiştir. O'na göre, istenen yetkinin neleri kapsadığının, ne kadar süreceğinin, nerelere varacağıının ve ne vazife üstlenileceğinin açık bir şekilde tezkere metninde belirtilmemesi sakıncalı bir durumdur; zira, Anayasa bu konuda tam bir yetki vermediği için, tezkerenin kabulü bir yönüyle de TBMM'nin yetkisinin devredilmesi anlamına gelecektir (TBMM, 2001: 244).

Recep Tayyip Erdoğan ise, hükümeti ABD'nin Afganistan operasyonuna yeterli delil olup olmadığını bilmeden destek vermekle suçlamıştır. Başbakanlık makamının “siyasi noter makamı” olmadığını, teröristleri cezalandırmak için Afganistan genelinde yapılacak operasyonun soru işaretlerine neden olduğunu söyleyen Erdoğan, bu operasyonların bazı ülkeler tarafından suistimal edilebileceğinden endişe etmiş ve bu süreç sonunda Türkiye'nin küresel terörün tasfiyesi sürecinde merkezi bir konumda yer alabileceğini savunmuştur (“Erdoğan: Ciddi soru işaretleri var”, 2001):

Böyle bir durumun Türkiye'yi resmen olmasa bile fiilen savaşa sokacağı ihtimalini dikkatle incelemek gerekir. Komuta merkezi Türkiye olan bir saldırının başka ülkelere dönük sonuçları, Türkiye'yi birçok ülkeyle karşı karşıya getirecektir. Türkiye'ye düşecek tek bir mermi ülkemizi fiilen büyük bir savaşın içine sokacak. Müttefiklerimize olan yükümlülüklerimizi yerine getirmek ile milli çıkarlarımız arasında bir denge kurulmalı. Herkes durumun ciddiyetinin farkında olmalı, Türkiye'yi fiilen savaş durumuna sokacak her adımda Meclis'ten yetki istenmesi gerekiyor” (“Erdoğan: Türkiye'ye düşecek tek bir mermi ülkeyi fiilen savaşa sokar, 2001).

Müdahaleci anlayışını Afganistan ile sınırlı tutmayarak “şer üçgeni” olarak nitelediği devletlere karşı sert bir politik tutum gösteren ABD, Afganistan Savaşı'nın son bulmasının ardından, “şer üçgeni”nin bir ayağını oluşturan Irak'a karşı askerî harekât planları yapmaya başlamış ve Türkiye'yi de bu sürece dahil etmek için girişimlerde bulunmuştur. Zira, 2002'de Ecevit'in ABD'ye gerçekleştirdiği ziyaret sırasında Türkiye'nin olası bir savaşta alacağı konum ilk defa gündeme gelmiştir. Bunun ardından, Mart 2002'de ABD Başkan Yardımcısı Richard Bruce Dick Cheney Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaret sırasında bu konuyu Ecevit ile bir kez daha görüşmüş, 12 Temmuz 2002'de ise ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Marc Grossman ve Savunma Bakan Yardımcısı Paul Wolfowitz Ankara'ya bir ziyaret gerçekleştirerek Ecevit ile istişarede bulunmuşlardır (Uzgel, 2013b: 270).

Afganistan konusunda ABD'ye gerekli desteği veren Ecevit, Irak ve Saddam Hüseyin konusunda da ABD ile görüş alışverişinde bulunmuştur. Ancak, bu görüşmeler neticesinde, iki ülkenin Irak konusunda farklı yaklaşımlara sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Bu farklılıklardan ilki, ambargo uygulanması konusu olmuştur. ABD Irak'a ambargo uygulanmasını ve yaptırımlar vasıtasıyla Irak'ın izole edilmesi gerektiğini Türkiye'ye kabul ettirmeye çalışırken, Türkiye ambargoların kendisine zarar verdiğini ve yaptırımların sadece silah ticaretini kapsaması gerektiğini savunmuştur. İkinci ayrılık noktası, Saddam Hüseyin'in geleceği konusu olmuştur ki, ABD iç dinamikleri kullanarak ülkedeki muhalif grupların

desteklenmesi ve bu yolla Saddam Hüseyin'in devrilmesi için gerekli konjonktürün oluşturulması gerektiğini savunmuştur. Buna mukabil, Türkiye, Saddam Hüseyin'in devrilmesinin Irak'ta bir kaosa ve parçalanmaya neden olacağını ve oluşan istikrarsızlık ortamının hem Türkiye'yi hem de bölge ülkelerini tehdit edeceğini söyleyerek buna karşı çıkmıştır (ABD Savunma Bakanı: İncirlik İlişkisi Çok Önemli, 2001).

İki ülke arasındaki görüş farklılığının üçüncü konusunu ise, ABD'nin yapacağı olası bir operasyonda Türkiye'nin oynayacağı rol olmuştur. Bu minvalde, ABD olası bir savaşta Türkiye'nin güneyindeki topraklardan Irak'a askerî müdahalede bulunabilmek için kendine imkân tanınmasını istemiş ve Irak'ın kuzeyinden cephe açma teklifinde bulunmuştur. Fakat, Türkiye buna karşı çıkmış, bölgenin hava sahasının ABD'ye kullanılabileceğini ve özel birliklerin transit geçişine izin verilebileceğini ve fakat kuzeyden bir cephe açılmasının istenmediğini iletmiştir. Anlaşmazlığın dördüncü boyutunu da Kuzey Irak'taki hakimiyet konusu oluşturmuştur. Zira, ABD, Türkiye'nin Kuzey Irak'taki askerî varlığına karşı çıkmış ve Türkiye'ye Kuzey Irak konusunda güvenceler vererek bölgeden uzak durması konusunda diretmiştir. Türkiye ise, Kuzey Irak'ın milli güvenlik bağlamında Türkiye açısından hayati öneme sahip olduğunu ileri sürmüştür (Uzgel, 2013b: 270).

ABD ile Türkiye arasında gerçekleşen müzakere sürecinde, Hükümet'e Irak politikası ile ilgili soru önergesi veren Saadet Partisi Milletvekili Tevhit Karakaya'ya cevaben dönemin Dışişleri Bakanı İsmail Cem, Irak'ın toprak bütünlüğünün ve siyasi birliğinin Türkiye açısından önemli olduğunu, Irak Türkmenlerinin de haklarının korunarak, Kuzey Irak dâhil tüm konularda ülke içinde demokratik süreçler neticesinde karara varılması gerektiğini söylemiştir. Bu ifadelerinin üzerinden fazla bir zaman geçmeden istifa eden İsmail Cem'in yerine Dışişleri Bakanı olarak atanan Şükrü Sina Gürel, Irak politikasındaki söylemi sertleştirerek, Kuzey Irak'ta ortaya çıkabilecek toplumsal bir örgütlenmenin Irak'ın toprak bütünlüğünü ve Türkiye'nin güvenliğini tehdit etmesi halinde gerekenin yapılacağını söylemiş ve Türkiye'nin hak ve çıkarlarını korumak için, Irak'ta güvenlik kuşağı oluşturulabileceğini belirtmiştir ("Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Sayın Şükrü Sina Gürel'in; TRT-I Panorama Programında yaptığı açıklamalar", 2002). Bu durumdan çıkarılabilecek sonuç şudur ki, hükümet savaş söylentilerinin başlangıcından itibaren, Türkiye'nin önceliğini Kuzey Irak'ın statüsü üzerine inşa etmiştir. Zira, İsmail Cem döneminde, Kuzey Irak meselesinin demokratik bir çerçevede de çözülebileceği ifade

edilmiş ve Irak politikasında daha uzlaşmacı bir tutum sergilenmişken, bundan yaklaşık olarak 8 ay sonra, Gürel döneminde, Irak politikası sertleştirilerek herhangi bir tehdidin vuku bulması halinde Kuzey Irak'a müdahale edilebileceği ima edilmiştir ki, bu da Kuzey Irak'ın Türkiye'nin Irak politikasındaki önemini sarıh bir şekilde göstermektedir.

Hükümeti oluşturan partiler arasında, Irak Savaşı konusunda ilk başta benzer bir tutum sergilenmişken, daha sonra DSP ile ANAP arasında görüş farklılığı meydana gelmiştir. Şubat ayında AB-İKÖ Zirvesi'ne katılan Ecevit, zirve öncesinde düzenlediği basın toplantısında, bölgedeki sorunların savaşız çözülebileceğine inandığını, Irak'a askerî bir operasyon yapılmasını istemediklerini belirtmiştir (Ecevit: Biz Irak'ta Savaş İstemiyoruz, 2002; Başbakan Bülent Ecevit 7 Dışişleri Bakanı'yla Görüştü, Iraktan Yumuşama Sinyali, 2002). Koalisyon ortağı ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz (1947-2020) da Ecevit'ten bir gün sonra yaptığı açıklamada, Irak'ın toprak bütünlüğünü bozacak ve bölge dengelerini altüst edecek bir operasyona parti olarak karşı olduklarını, bunun çağdışı bir yönetime ve diktatörlüğe destek olarak anlaşılmaması gerektiğini söylemiştir (“Yılmaz: Irak'a müdahale eden zararımızı karşılar”, 2002).

İlerleyen dönemde savaşın kaçınılmaz olduğunun anlaşılmasıyla politika değişikliğine giden Yılmaz, Şubat ayında telaffuz ettiği savaş karşıtı söylemin aksine, Ekim ayında yaptığı bir açıklamada Türkiye'nin Irak'a yapılacak bir operasyonda yer alması gerektiğini, bunun Türkiye'yi olumlu yönde etkileyeceğini savunmuştur. (Savaşa Girilmeli, 2002) Mesut Yılmaz'ın bu politika değişikliğine karşılık, ondan bir gün sonra konuşma yapan Ecevit, Şubat 2002'deki tutumunu Ekim'de de devam ettirmiş, ABD'nin Türkiye'ye rağmen savaşa girmeyeceğini düşündüğünü beyan etmiştir. Ancak, ABD'nin aleni bir şekilde savaş hazırlığı yaptığını da hatırlatarak, savaş çıkması durumunda Türkiye'nin bundan kaçamayacağını ve zarar göreceğini de sözlerine eklemiştir (Gelişmeler Bizi Savaşa Sürüklüyor, 2002; Cem: Kaybedecek Gençlerimiz Yok, 2002).

Sonuç itibariyle, ABD ile Türkiye arasında gerçekleşen çok sayıda görüşmeye rağmen, koalisyon hükümeti döneminde olası Irak Savaşı konusunda bir uzlaşma sağlanamamıştır. Zira, gerek muhalefet partileri ile koalisyon hükümeti arasında gerekse koalisyonun kendi içinde görüş ayrılıkları vuku bulmuştur. Siyasi ve ekonomik istikrarsızlığın bir sonucu olarak, Kasım 2002'de gerçekleşen seçimler neticesinde, AK

Parti'nin tek başına iktidar olarak hükümeti kurmasıyla birlikte Irak ile ilgili süreç bu parti tarafından idare edilmeye başlanmıştır (Uzgel, 2013b: 271).

5.1.2.Savaşa Giden Yolda Irak Politikası (2002-2003)

AK Parti, iktidara geldiği 19 Kasım 2002 tarihinden ilk tezkerenin Meclis tarafından kabul edildiği 6 Şubat 2003'e kadar geçen süreç içerisinde, Irak'ta vuku bulacak bir savaşa karşı olduğunu vurgulamıştır. ABD'nin 2001 yılından beri Türkiye'den istediği destek teminatını ise, Irak'a müdahaleyi meşru kılan BM kararı alınması şartına bağlamıştır. Zira, Recep Tayyip Erdoğan seçimlerden yaklaşık bir hafta sonra verdiği bir demeçte, Irak sorununun temelini kitle imha silahlarına dayandığının kabul edilmesi halinde bu sorunun barışçıl bir şekilde çözülebileceğini ifade etmiş; fakat, sorunun bunun ötesinde bir vaziyet teşkil ettiğine kanaat getirilmesi halinde gerçekleştirilecek bir operasyona BM kararı olmaz ise destek verilmeyeceğinin de altını çizmiştir (İslâmcı Parti Değiliz, 2002; AKP Genel Başkanı Erdoğan, Newsweek Dergisi'nin Sorularını Yanıtladı, 2002). AK Parti Genel Başkan Yardımcısı Abdullah Gül de 9 Kasım 2002'de Der Spiegel'e yaptığı bir açıklamada, “Irak'ın kitle imha silahları Türkiye'yi doğrudan tehdit etmektedir. Bu nedenle, BM'nin karar alması durumunda Irak'a yönelik olası bir operasyonu destekleyebiliriz.” demiştir (Abdullah Gül'den Demeç: ABD'ye Destek Veririz, 2002).

Erdoğan, Irak'a düzenlenecek bir operasyonda uluslararası meşruiyetin sağlanması gerektiği yönündeki tutumunu ilerleyen dönemde de devam ettirmiş ve hükümet kurulduktan iki ay sonra BM silah denetçilerinin Irak'ta yaptıkları araştırmanın süresinin bir yıl uzatılmasını istemeleri üzerine, Türkiye'nin Irak'ta bir savaştan yana olmadığını belirterek; var olduğu iddia edilen nükleer ve kimyasal silahlarla ilgili herhangi bir bulguya rastlanmadığı için denetimin bir yıl uzatılmak istendiğini; ama bir savaş durumu ile karşı karşıya kalınması halinde, Türkiye'nin her şart altında Güvenlik Konseyi'nden çıkacak bir karar bekleyeceğini tekrar etmiştir (“Erdoğan: Medya savaşa çanak tutuyor”, 2003).

Erdoğan ve Gül'ün, ancak uluslararası kuruluşlarda alınacak kararlar doğrultusunda yapılacak operasyona destek verilebileceğini açıklamış olmasına rağmen, olası bir Irak Savaşı'nda Türkiye'den destek almak isteyen ve bunu teminat altına almayı hedefleyen ABD ve İngiltere, hükümet nezdinde, bir dizi girişimde bulunmuştur. Bu girişimlerin bir sonucu

olarak, Hükümet'in Irak politikasında, ilk baştaki tutumu ile karşılaştırıldığında çelişkiler ortaya çıkmıştır. Zira, Başbakan ile Dışişleri Bakanı arasında ve hatta Dışişleri Bakanı ile Dışişleri Bakanlığı arasında dahi yorum ve görüş farklılıkları ortaya çıkmış, parti içinde yönetici kadro bile ABD'ye destek olma konusunda ikiye bölünmüştür. Bu durumun en sarih örneği 3-4 Aralık 2002'de görülmüştür. Buna göre, dönemin Dışişleri Bakanı Yaşar Yakış, İngiltere Dışişleri Bakanı Jack Straw ile yaptığı görüşmenin ardından, Türkiye'nin ABD'ye destek verebileceğini, üslerini kullandırabileceğini ilan etmiş; bu açıklamanın hemen ardından, önce Genelkurmay daha sonra Dışişleri Bakanlığı böyle bir durumun mevzu bahis olmadığını, Dışişleri Bakanı'nın sözlerinin herhangi bir bağlayıcılığının bulunmadığını ve verilmiş bir taahhüt olarak görülemeyeceğini açıklamıştır (Türkiye Lojistik Üs, 2002; Irak'ta Uzlaşma, 2002; Saddam'a Karşı Caydırıcı İşbirliği, 2002). Bundan bir gün sonra da Başbakan Abdullah Gül, Türkiye'nin Irak'a düzenlenecek askerî operasyon konusunda ABD'ye herhangi bir taahhütte bulunmadığını ifade etmiş ve esas amacın barışçıl bir çözüm olması gerektiğini söyleyerek, Yakış'ın sözlerini tekzip etmiştir ("Gül: Irak konusunda bir taahhüdümüz yok", 2002).

ABD ve İngiltere'nin girişimleri neticesinde, Türkiye ile ABD arasında 20 Aralık 2002'de olası Irak Savaşı'nda Türkiye'nin oynayacağı rol konusunda bir görüşme gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmede, Türkiye ABD'den harekât sonrasında Irak'ta bir Kürt devleti kurulmayacağına dair güvence istemiş, maddi zararlarının karşılanması için ekonomik yardım paketi önermiş ve askerî yardımların artırılmasını talep etmiştir. ABD ise, Türkiye'den üs ve limanların durumunu incelemek üzere izin istemiştir (Irak İçin Karar Haftası, 2002).

Görüşmeden hemen sonra, 21 Aralık'ta Gül ile bir araya gelen ABD'nin Ankara Büyükelçisi Robert Pearson Türkiye'nin kararını etkilemek için girişimlerde bulunmuştur. (Pearson: Rehberimiz Türkiye, 2002; Irak İçin Karar Anı, 2002) Bunun ardından, Abdullah Gül önce 22 Aralık'ta Erdoğan ile görüşmüş, daha sonra 23 Aralık'ta Genelkurmay Başkanı Hilmi Özkök ve Dışişleri Bakanı Yaşar Yakış ile Başbakanlık Müsteşarı Fikret Üçcan, Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Uğur Ziyal, MİT Müsteşarı Şenkal Atasagun ve Gül'ün Dışişleri Danışmanı Ahmet Davutoğlu'nun katıldığı bir zirve gerçekleştirilmiştir. (AKP İzin Almaya Hazırlanıyor, 2002) Bu zirve sonucunda, 4 Aralık 2002'de yayınlanan hükümet kararlarının geçerliliğini devam ettirdiği vurgulanarak, savaş halinde asker kullanma

yetkisine sahip merciin TBMM olduğu bir kez daha tekrarlanmıştır (“Son karar meclisin”, 2002). Bununla birlikte, zirveden bir gün sonra Hükümet tarafından liman ve üslerin incelenmesi gibi konularda ABD'ye izin tanınacağına dair mutabakat metni de ilan edilmiştir (Kırmızı Çizgi Çizildi, 2002).

ABD tarafından Türkiye'deki s ve limanlarda inceleme yapılabilmesi için izin istenmesi ve Hükümet'in de buna olumlu cevap vermesi zerine, 24 Aralık'ta Meclis Grup Toplantısı'nda konuşan Deniz Baykal, Irak'ta BM denetçilerinin incelemelerinin hâlâ devam ettiğini belirterek, Türkiye'nin s ve limanlarda inceleme yapılmasına izin vermesinin “fiilen bu savaşa katılmak” anlamına geleceğini söylemiş; uluslararası meşruiyet açısından sakıncalı bir durum oluşturan Irak'a harekât planının, bu yönde herhangi bir BM kararı olmadan Türkiye tarafından desteklenmesinin yanlış bir tutum olacağının altını çizmiştir. Türkiye'nin birinci önceliğinin komşularıyla iyi ilişkiler geliştirmek olduğunu vurgulayan Baykal,

Bir defa durun bakalım. Bu harektta birlikte miyiz, değil miyiz? Nasıl gelişecektir? Harekâtın amacı nedir? Biz ne gibi sorumluluklar stleneceğiz? Bittikten sonra ne gibi durumlar ortaya çıkacak? Bizim beklentilerimiz ne şekilde karşılanacaktır? Bu konularda ciddi bilgilenme şansını Türkiye bulamadan sadece otomatik olarak üslerin kullanım tarzının geliştirilmesini sağlayacak ilk incelemenin yapılmasına izin istenmektedir. Bu izinle Türkiye, Irak'a yapılacak askerî harekâtın parçası olma kararını fiilen almıştır demiştir (“Baykal: “Türkiye savaşa sürükleniyor”, 2002).

Başbakan Gl ise, TBMM'de yaptığı Grup Toplantısı'nda Türkiye'nin Irak'a karşı girişilecek herhangi bir harekâta karşı olduğunun altını çizmiş ve komşu Irak devletinde ortaya çıkan gelişmelere kayıtsız kalınamayacağını belirterek, Türkiye'nin bir savaşa girmesinin söz konusu olmadığını, herhangi bir taahhüt altına girilmediğini ve gerek grldği takdirde TBMM yetkisinde olan konularda prosedür ne ise onun işletileceğini ve ancak Meclis'ten alınacak yetki çerçevesinde hareket edileceğini söylemiştir. Irak'ın da üstüne düşenleri yapması gerektiğini belirten Gl, BM'nin kararlarına uyulması ve açık ve eksiksiz bir iş birliği içinde olunması konusunda Irak yönetimini uyardı; Türkiye'nin “hiç kimsenin talimatıyla, hiç kimsenin emriyle, hiç kimsenin emrivakisiyle” hareket etmeyeceğinin altını çizerek, Hükümet'in gelişmelerin barışlı bir şekilde çözümlenmesi noktasında elinden geleni yapacağını beyan etmiştir (“Gl: Her senaryoya hazırlanıyoruz”, 2002).

Türkiye, Irak'ta savaşın önlenmesi için barış yanlısı girişimlerini, savaş söylentilerinin ortaya çıktığı günden itibaren devam ettirmiştir. Bu amaçla yapılan en etkili girişim, Ocak 2003'te Irak'a komşu Arap ülkelerine ve İran'a “ortak hareket etme” çağrısında bulunulmasıdır ki; o güne kadar Irak harekâtına mesafeli duran Türkiye, olası bir harekâtı önlemek amacıyla ilk defa uluslararası bir zemin oluşturma çabası içine girmiştir. Bu minvalde, dönemin Başbakanı Abdullah Gül, Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad ile yaptığı görüşmede Türkiye, İran ve Suriye açısından Irak'ta yaşanacak bir savaşın olumsuz sonuçlar doğurabileceğini söyleyerek, Irak'ı “pandoranın kutusu” olarak nitelemiştir. Savaş sonrasında Irak'ta yaşanabilecek bir bölünmenin bölgenin tamamında olumsuz sonuçlar doğurabileceği uyarısında bulunarak, Irak'ın toprak bütünlüğünün bozulmaması gerektiğini savunmuş; görüşmeler sonucunda Irak'ta bir Kürt devleti kurulmaması konusunda mutabık kalındığının da altını çizerek, Türkiye'nin Musul ve Kerkük dahil olmak üzere Irak topraklarında gözünün olmadığını ifade etmiştir (“Gül: Pandora'nın kutusu açılmamalı”, 2003).

Hükümet'in Irak politikası konusunda fikir birliğine sahip olmadığını gösteren bir diğer olay, tam da uluslararası girişimin başlatıldığı bu dönemde vuku bulmuştur. Zira, Gül'ün Irak Savaşı'nı önlemek amacıyla, Suriye'nin ardından Ürdün'e gerçekleştirdiği ziyaret sırasında konuşan Dışişleri Bakanı Yaşar Yakış, “Musul ve Kerkük üzerinde tarihi haklarımızı inceleyiyoruz” şeklinde bir açıklama yapmıştır (“Yakış: Musul ve Kerkük'teki haklarımızı inceleyiyoruz”, 2003). Dışişleri Bakanı'nın yaptığı bu açıklama, Başbakan'ın bir gün önce dile getirdiği “Musul ve Kerkük'te gözümüz yoktur” sözüne hanel getirmiş ve Hükümet'in dış politika konusunda dağınık bir görüntü vermesine neden olmuştur. Bunun üzerine, Başbakan Gül, bu konuyla ilgili bir açıklama yapmak zorunda kalmış ve “Türkiye'nin devlet politikası, Irak'ın toprak bütünlüğünü muhafaza etmektir ve Irak'taki kaynakları, Irak halkına eşit bir şekilde dağıtmaktır” diyerek Dışişleri Bakanı'nın sözlerinin etkisini kırmaya çalışmıştır (İkinci Yaşar Yakış Krizi, 2003).

Dışişleri Bakanı Yakış, barışçıl çözüm için iş birliği girişimleri başladıktan yaklaşık bir hafta sonra yaptığı açıklamada, Irak Savaşı konusunda ABD tarafından yoğun bir şekilde baskı uygulandığını ifade ederek, Türkiye'nin Irak Savaşı ile ilgili beklentilerinin ve politikalarının çerçevesini çizmiştir. Buna göre, Irak'a yapılacak bir harekâttan sonra Kuzey Irak'ta bir Kürt devleti kurulmaması, Türkmen nüfusun siyasi bir güce sahip olması ve ülke

içerisindeki haklarının tanınması ile operasyon sonucu meydana gelecek mülteci akınının önlenmesi amacıyla Irak sınırının içlerinde bu akını önleyebilecek bir hat oluşturulması, Türkiye'nin kırmızı çizgileri olarak ilan edilmiştir (“Yakış: ABD'nin baskısı var”, 2003).

Abdullah Gül'ün başdanışmanlığını yapan Ahmet Davutoğlu uluslararası girişimlerin başlatıldığı bu dönemde, Milliyet gazetesinden Derya Sazak tarafından gerçekleştirilen röportajda, Irak Savaşı ve bu savaşta Türkiye'nin oynaması gereken rol ile ilgili olarak, şunları söylemiştir:

Berlin Duvarı ile İkiz Kuleler'in yıkılması arasında geçen 11 yıla baktığımızda bunu uzun ateşkesler dönemi olarak görebiliriz. Bu süre içerisinde ciddi uluslararası sorunlar nihai bir barış anlaşmasına kavuşmadan günümüze geldi. Bunun en tipik örneği Irak'tır. 1991'de Irak, Kuveyt'ten çıkartıldı ama 12 yıldır statüsü netleşmedi. Savaştan bu yana Bağdat rejimi egemenlik alanlarını kullanamıyor. Irak fiilen üçe bölünmüş durumda. Irak'ın bu şekilde devamı güç. Bu ülkenin yeni şartlarda uluslararası sistemin içine çekilmesi ve normalleşmesi, rejimin demokratikleşmesi gerekiyor. Bunun savaşızsız gerçekleşmesi en iyi çözüm. Irak yeniden dizayn edilecekse bu süreçte Türkiye de olmalıdır (Yabancı asker kabulü radikal bir değişimdir, 2003).

Davutoğlu'nun bu ifadelerinden de anlaşılacağı üzere iktidar partisinin esas düşüncesi, Irak'taki mevcut yönetimin sürdürülebilir olmadığı ve rejimin “makul” bir noktaya mümkün merteye “makul” yöntemlerle çekilmesi gerektiğidir. Ancak, son cümleden de çıkarılabilecek sonuç şudur ki, savaşarak da olsa barışçıl bir yöntemle de olsa Türkiye Irak'ın yeniden oluşturulması sürecinde etkin bir şekilde yer almalıdır.

Türkiye'nin girişimleriyle başlatılan Irak'a komşu ülkeler arasındaki diyalog sürecinin bir neticesi olarak, 23 Ocak 2003'te Gül'ün ev sahipliğinde, Çırağan Sarayı'nda gerçekleştirilen ve Mısır'dan Ahmet Maher, İran'dan Kemal Kharazi,²³ Ürdün'den Mervan El-Muaşer,²⁴ Suudi Arabistan'dan Prens Suud el-Faysal (1940-2015)²⁵ ve Suriye'den Faruk eş-Şara'nın²⁶ katıldığı “Irak Konusunda Bölgesel Gelişim-Dışişleri Bakanları Toplantısı” sonucunda: Irak'a BM Güvenlik Konseyi'nin 1441 Sayılı Kararı'na uygun olarak UNMOVIC ve UAEA ile iş birliğine devam etmesi ve taahhütlerine uyması konusunda uyarıda bulunulmuş, Irak'ın toprak bütünlüğünün korunmasını sağlayacak bir uzlaşmanın

²³1997-2005 yılları arasında İran Dışişleri Bakanlığı da yapmış İranlı diplomat.

²⁴2002-2004 yılları arasında Ürdün Dışişleri Bakanlığı yapmış, Yunan Ortodoks siyasetçi.

²⁵1975-2015 yılları arasında S. Arabistan Dışişleri Bakanlığı yapmış kraliyet ailesi mensubu prens.

²⁶1984-2006 yılları arasında Suriye Dışişleri Bakanlığı yapmış, Suriyeli diplomat ve siyasetçi.

sağlanması için somut adımlar atması gerektiği belirtilmiş ve savaşın çözüm için bir seçenek olmaması gerektiği vurgulanmıştır (Zirve'den Irak'a Uyarı, 2003).

CHP Genel Başkanı Deniz Baykal, başlatılan diyalog süreci ve ABD ile devam eden müzakereler ile ilgili olarak yaptığı bir konuşmada, hükümeti Irak konusunda kararlı ve tutarlı politikalar izleyememekle suçlamıştır. Baykal,

(...) Asıl olarak bu sorunların Türkiye'nin yararları doğrultusunda yönlendirilebilmesi şansının kaybedilmesi açısından çok büyük bir sıkıntı yaratmaktadır. Ulusal hedefimize yönelik etkin bir politika izleme şansımızdan hızla yoksun kalmaktayız (...) Irak'ta Türkiye bir yandan Bush'a bir yandan Saddam'a yönelik dostluk ve dayanışma mesajları içeren bir politikayı sürdürmektedir. Bir yandan savaş öncesi Irak ile ticari bağlantılar sağlama çabası sürdürülürken, öte yandan Irak'a yönelik askerî bir harekâtın altyapısını hazırlamak üzere Türkiye'de üslerde, havaalanlarında yapılacak değişikliklerle ilgili çerçeve anlaşması imzalanmakta ve o doğrultuda iş birliğinin işaretleri kararlılıkla verilmektedir. Bunu tutarlı, uyumlu, ne istediğini bilen bir politika olarak değerlendirmek güçtür (Baykal: Türkiye Küçük Düşürüldü, 2003).

diyerek hükümeti eleştirmiştir. Abdullah Gül'ün Irak'a komşu ülkelerle yaptığı görüşmelere paralel olarak, akabinde Yaşar Yakış'ın Musul-Kerkük üzerine söylediği sözlere karşılık Kürşat Tüzmen'in Bağdat ile ticaret anlaşması yapmaya çalışmasını çelişkili bir tutum olarak yorumlayan Baykal, hükümete “Bu ilişkilerin, bu yakınlaşmaların, bu umut vermelerin, bu flörtleşmelerin sonunda sakın ha, Türkiye'yi bu bölgede bizim için bir anlamı olmayan, hiçbir yararı olmayan bir savaşın içine sokmayın” diyerek uyarıda bulunmuş, Türkiye'nin Irak politikasını “çorba” ya benzetmiş ve “tavşana kaç, tazıya tut” diyerek izlenen politikanın Türkiye'ye bir şey kazandırmayacağını ifade etmiştir (Baykal: Türkiye Küçük Düşürüldü, 2003; Tavşan Kaç, Tazı Tutla Bu İş Olmaz, 2003). Baykal, 17 Ocak 2003'te Atatürk Havalimanı'nda yaptığı açıklamada ise, Hükümet'in Irak politikasını,

Hükümet iki ana doğrultu içinde bocalıyor. Bir yandan Türkiye'nin bundan büyük zararlar göreceğinin farkındalar, bu nedenle buraya sürüklenmek doğru değildir. Öte yandan da ABD'nin taleplerinin gerektirdiği doğrultuda somut adımları atmaya devam ediyorlar. Bu açmazı denetim altına alamamışlardır. Bu açmazdan kurtulmanın yolu, konuyu Meclis'e getirmektir. Meclis, Türkiye adına en doğru kararı alacaktır, diyerek tenkit etmiştir (“Baykal: Irak konusu Meclis'e gelecektir” dedi”, 2003).

Abdullah Gül, Baykal'ın Hükümet'in Irak politikasını çelişkili olarak gördüğünü ve aynı anda birbirine zıt siyasi girişimlerde bulunduğu söylemesi üzerine, Şubat 2003'te yaptığı “Ulusa Sesleniş” konuşmasında, Türkiye'nin politikasını beş koldan aktif barış

diplomasisi olarak nitelemiştir. Gül, bu barış diplomasisi çerçevesinde, ilk olarak, ABD ile ulusal çıkarların korunması bağlamında temasların yürütüldüğünü; ikinci olarak, barışçıl çözüm çerçevesinde Irak ile görüşmelerin yapıldığını; üçüncü olarak, bölge ülkeleri ile sorunun çözümü için istişarelerde bulunulduğunu; dördüncü olarak, AB ülkeleri ile savaşı önlemek amacıyla görüş alışverişinde bulunulduğunu ve beşinci olarak, bu barış yanlısı politikanın BM çerçevesinde de dile getirildiğini söylemiştir. Ona göre, Türkiye muhtemel bir savaşta savaşın bir tarafı olmayacaktır ve fakat ulusal çıkarların ve milli güvenliğin gerektirdiği ölçüde önlem almak da elzemdir (“Gül: Savaş istemiyoruz ama...”, 2003).

Bu süreçte, Irak Savaşı konusunda hükümetin elini güçlendiren gelişmeler de yaşanmıştır. Bunlardan birisi, 31 Ocak 2003'te gerçekleştirilen MGK toplantısı neticesinde ortaya çıkan karardır. Bu kararda;

Milli Güvenlik Kurulu, Irak konusunda öncelikle barışçı yolların denenmeye devam olunması, öte yandan, Anayasa'nın 92. maddesinin aradığı uluslararası yasallık koşulunun gerçekleşmesine bağlı olarak, TBMM'ce istenmeyen olası gelişmelere karşı tümüyle Türkiye'nin ulusal çıkarlarını korumak üzere gerekli görülecek askerî önlemlere işlerlik kazandırılmasına yönelik kararların alınmasını sağlayacak adımların, gelişmeler izlenerek belirlenecek bir takvim uyarınca Hükümet tarafından atılması konusunda tavsiyede bulunulmasını kararlaştırmıştır (Asker Savaş Yetkisi İstediydi, 2003).

Bu çerçevede, MGK'nin Irak Savaşı ile ilgili olarak aldığı tavsiye kararı üç adımdan oluşmuştur. Birincisi, barışçıl yolların son ana kadar denenmesi; ikincisi, Anayasa'nın 92. maddesi kapsamında gerekli önlemlerin alınması ve Türkiye'nin olası savaşa hazırlıklı olması ve üçüncüsü, tek taraflı bir saldırı söz konusu olduğunda ABD'nin yasal zemine dayandığı ölçüde desteklenmesidir (Irak'a ABD İçin Değil, Türkiye İçin Gireceğiz, 2003).

MGK'dan çıkan destek kararının ardından, Hükümet ABD'nin üs ve limanlarda inceleme yapmasına ve gerekli işlemleri uygulamasına izin vermek amacıyla bir tezkere hazırlamak için harekete geçmiştir. Bu girişim üzerine, 4 Şubat'ta Meclis Grup Toplantısı'nda konuşan Deniz Baykal, üslerde ve limanlarda onarım yapılmasına ve Türkiye üzerinden Kuzey Irak'a asker ve mühimmat geçirilmesine izin veren bir tezkereye, CHP tarafından “hayır” denileceğini ifade ederek; bir yandan hükümeti Irak'ta yaşanacak bir savaşa katılmaması konusunda uyarılmış, diğer yandan Türkiye'nin çıkarları gereği Kuzey Irak'a asker gönderilmesinin elzem olduğunu ve bu amaçla TSK'nin Kuzey Irak'ta konuşlanmasına izin verecek bir tezkerenin Meclis gündemine gelmesi halinde CHP

tarafından destekleneceğini beyan etmiştir. ABD'nin savaşı tamamladıktan sonra bölgeden gideceğini ve fakat Türkiye'nin ortaya çıkacak sorunlarla baş başa kalacağını belirten Baykal, Irak'a yapılacak bir harekâtın “diktatör” Saddam'ı halk kahramanı yapacağını söylemiştir. Baykal, barışçıl yolları zorlayarak ve ülkelerin “iyi niyet beyanları”nı alarak sorunun çözülmesini mümkün görmemiştir. Bu nedenle, Türkiye'nin Irak'ın toprak bütünlüğünü teminat altına alması gerektiğini savunmuştur (Tezkereler Ayrı Gelsin, 2003; Füzelerin Üzerine Oturamazsınız, 2003).

Recep Tayyip Erdoğan, 4 Şubat 2003'te TBMM Grup Toplantısı'nda yaptığı konuşmada, Irak yönetiminin, savaşı engellemek adına gerekli adımları atmadığını söyleyerek; “insanlık tarihinin en eski belası” olarak nitelediği Irak yönetiminin hatalarının, masum insanlara ödetirileceğini söylemiştir. Erdoğan, barışın öncelikli olduğunu vurgulamıştır. Barışın sağlanamaması ve savaşın kaçınılmaz bir hal alması durumunda ise, Türkiye'nin alacağı kararları “savaştan yana olduğu için” değil, “barışın bir an önce kurulmasına katkıda bulunmak ve savaşın olası tahribatını en az düzeyde tutmak” amacıyla alacağını beyan ederek; yapılacak askerî bir harekâtın Irak'ta yeni oluşumlara sebep olacağını, bunun Türkiye'yi etkilememesi gibi bir durumun söz konusu olamayacağını, bu nedenle savaş sonrasında Irak'ta oluşacak yeni düzende Türkiye'nin de söz sahibi olması gerektiğini söylemiştir (“Erdoğan: Saddam basiretsiz”, 2003).

Gelişmeler neticesinde, Hükümet tarafından 6 Şubat 2003'te TBMM'ye getirilen tezkere ile yetki istenmiştir. Tezkerede, Irak'ın 1990'da BM Güvenlik Konseyi tarafından getirilen yaptırım ve denetim rejimine uymamasından kaynaklı bir kriz ortamının vuku bulduğu belirtilmiş ve bunun Türkiye'yi olumsuz yönde etkileyeceğinin ve ciddi güvenlik riskleri oluşturacağına altı çizilerek; Irak'ın toprak bütünlüğünün ve siyasi birliğinin korunmasının Türkiye açısından hayati önemi haiz olduğuna işaret edilmiş ve Türkiye'nin sorunun çözümünde barışçıl yöntemlerden yana olduğu vurgulanarak;

Barışçı çözüm için tüm imkânlar seferber edilirken, Türkiye'nin her durumu ve ihtimali de göz önünde bulundurması ve barışçı bir çözümün şartlarının oluşmaması durumunda karşısına çıkacak her gelişmeye karşı hazırlıklı olması da hayati önem taşımaktadır (...) Bu mülahazalarla gerekli bütün hazırlıkları yapmak ve güvenlik tedbirlerini almak amacıyla, gelişmelerin seyrine göre, Türkiye'nin sorumluluklarına, hak ve

menfaatlerine uygun, etkili bir politika izlemesini sağlamak üzere (...) Meclis'ten izin istenmiştir (TBMM, 2003: 579).²⁷

Türkiye'deki askerî üs ve limanların yenileştirilmesi, geliştirilmesi, tevsi ve altyapı çalışmaları ve inşası için ABD askerlerinin 3 ay süreyle Türkiye'de bulunmasına izin veren tezkereye, 6 Şubat 2003'te TBMM'de yapılan gizli oturumda 33 milletvekili bulunmazken, 193 hayır oyuna karşılık, 308 evet ve 9 çekimsiz oy kullanılmış, 176 CHP milletvekili hayır oyu kullanmıştır. Bu oylama neticesinde tezkere Meclis'ten geçmiş ve ABD'ye savaştan önce istediği yetkinin daha daraltılmış bir hali verilmiştir (Irak Tezkeresi ABD'yi Çatlattı, 2003).

Deniz Baykal, üsler ve limanlar ile ilgili tezkere oylamasının TBMM Genel Kurulu'nda gizli oturumda yapılmasını tenkit ederek, bu yöntemle oylama yapılmasının “Karardan utanıyoruz” anlamına geldiğini belirtmiş ve her ne şart altında olursa olsun Türkiye'nin Irak'ta yaşanacak bir savaşta, taraf olarak yer almaması gerektiğini bir kez daha söylemiştir. Savaşa destek vermesi halinde, Türkiye'nin ABD'nin çıkarları doğrultusunda kullanılacağını belirten Baykal, Türkiye'den başka hiçbir devletin savaşa bu kadar angaje olmadığını vurgulamış, Irak Savaşı'nın kazananı olmayan bir savaş olacağını ve Ortadoğu'da pandoranın kutusunun açılacağını ifade etmiştir (Karardan Utanıyorlar, 2003).

6 Şubat'ta TBMM'den geçen tezkerenin ardından, Türkiye'yi temsilen Deniz Bölükbaşı ve ABD'yi temsilen Büyükelçi Marisa Lino'nun başkanlık ettiği Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden ve askerî personelden müteşekkil heyetler arasında yapılan ve tezkerenin uygulanmasına yönelik konuların ele alındığı bir görüşme gerçekleştirilmiştir. Bu görüşme neticesinde, 8 Şubat 2003 tarihinde “Mutabakat Muhtırası” akdedilmiştir. Muhtıra ile, ABD askerlerinin hukuki statüsü, bir zararın meydana gelmesi halinde zararın tazmini hakkında uygulanacak hukuki prosedür ve liman ve üslerin tamiri ile tadili konularında düzenlemeler yapılmıştır (“Türkiye-ABD Mutabakat Muhtırası-No: 22”, 2003). Bu mutabakat paralelinde konuşma yapan dönemin Milli Savunma Bakanı Vecdi Gönül, Türkiye'nin Irak'ta yaşanacak bir savaşa ve bölünmeye engel olması gerektiğini, Kuzey Irak'ta kurulacak bir Kürt devletinin kabul edilemeyeceğini, Türkmenlerin sahipsiz

²⁷3/177 sayılı "Türkiye'deki askerî üs ve tesisler ile limanlarda gerekli yenileştirme, geliştirme, inşaat ve tevsi çalışmaları ile altyapı faaliyetlerinde bulunmak amacıyla, Amerika Birleşik Devletleri'ne mensup teknik ve askerî personelin 3 ay süreyle Türkiye'de bulunmasına, Anayasa'nın 92'nci maddesi uyarınca izin verilmesine dair Başbakanlık tezkeresi".

bırakılamayacağını ve Irak'ın toprak bütünlüğüne saygılı bir biçimde petrol gelirlerinin tüm gruplar arasında adil bir şekilde dağıtılması gerektiğini söyleyerek, Türkiye'nin olası bir savaşa hazırlıklı olması için gereken önlemleri alması gerektiğinin altını çizmiştir (Irak Yangınına Tedbir Alacağız, 2003).

Yaşanan gelişmelere paralel olarak açıklama yapan Deniz Baykal, Irak'a gerçekleştirilmesi muhtemel bir operasyonda Türkiye'nin yer almasının hatalı bir tutum olduğunu her defasında belirtmiştir. Fakat, Kuzey Irak'ın kendi haline bırakılmaması ve bu bölgeye Türk askerinin doğrudan TSK komutası altında gönderilmesi gerektiğini de savunmuştur. Bu açıdan baktığımızda, CHP'nin Irak politikası, savaş dışı kalınması üzerine kurulmuştur. Ancak, Kuzey Irak'ta kuvvet bulundurularak caydırıcı bir etki alanı yaratılmasının, Türkiye'nin milli menfaatleri gereği elzem olduğu yönünde bir politika belirlendiğini de görmekteyiz. CHP'ye göre, bu amaçla sınır ötesine gerçekleştirilecek bir operasyon savaşa destek manasına da gelmeyecektir. Hatta, bu girişimin bir sonucu olarak Türkiye Irak'ın geleceğinde söz söyleme hakkına da sahip olabilecektir (Baykal: Teslimiyet Doğru Değil, 2003).

CHP Genel Başkanı Deniz Baykal, UNMOVIC ve UAEA başkanlarının yaptıkları incelemeler neticesinde, Irak'ta ABD'nin iddia ettiği türden silahlar bulunmadığı yönünde bir açıklama yapmasının ardından verdiği demeçte ise, Irak'ta olacak bir savaşa “en başından beri angaje” olduğunu ve “ABD'ye sözler verildiğini” söyleyerek, AK Parti'nin dış politikasını “çelişkili” olarak nitelemiştir. Baykal, “Hükümet bir yandan bir barış şansı varmış gibi davranışını sürdürüyor, öte yandan bir askerî harekât doğrultusunda somut adımlarını atmaya devam ediyor. Bu bir çelişkidir ve bu izlediği tavrı da tutarsız hale dönüştürür.” diyerek hükümeti eleştirmiştir (Makam Arabası Takip Etti, 2003).

Baykal'ın sözlerine atfen AK Parti ve Hükümet üzerinde “spekülasyon” yapıldığını belirterek; “Bizim bu zamana kadarki stratejimiz yanlış olsaydı, Irak'ta savaş başlamış ve bitmiş olacaktı” diyen Erdoğan ise (“Erdoğan: Biz olmasak savaş çoktan çıkmıştı”, 2003), 18 Şubat 2003'te yaptığı açıklamada, “Kimi çevrelerce ve özellikle muhalefet partilerince ilan edildiği gibi ne benim, ne Sayın Başbakan'ın ne de diğer yetkililerin tek taraflı bir sözü ve taahhüdü olmamıştır, olamaz.” diyerek, Türkiye'nin bir kabile devleti olarak değerlendirilemeyeceğini söylemiş; AK Parti'nin savaştan yana olmadığını, aksine barış

yanlısı bir tutum sergilediğini ve 6 Şubat'ta Meclis'ten geçen tezkerenin hiçbir şekilde Türkiye'yi dönülmez bir yola sokmak anlamına gelmeyeceğini ifade etmiştir (Erdoğan'ın İki Yüzü, 2003). Ayrıca, asker giriş çıkışı için BM kararının gerekli olduğunu da belirterek, “Asker geçişiyle ilgili tezkere BM Güvenlik Konseyi'nin vereceği karar ve gelişmelerle ilgili olarak hükümetimizin ilgili kurumlar ile yapacağı görüş alışverişinden sonra atacağı adımlardır. Bazı etkileyici nedenler de vardır. Biliniz ki, Türkiye bunları görmeden adım atmazdır. Görecek, sonra tezkeresini hazırlayacak.” demiştir (“Erdoğan 'Önce BM kararı gerekir' dedi”, 2003).

ABD, Irak ile ilgili tezkerenin TBMM'den çıkması konusunda baskı uygulamaya 6 Şubat'tan sonra da devam etmiştir. Türkiye, bu baskıya kısa bir süre direnmiş ve fakat sonuçta Irak Savaşı konusunda ABD ile çeşitli konularda pazarlık yapmaya başlamıştır. Bu çerçevede gerçekleştirilen müzakereler sonucunda, Türkmenlerin siyasi statüsü ve savaş sonrası siyasi düzendeki yerleri; Musul ve Kerkük'ün Türkiye dâhil hiç kimsenin kontrolü altına girmemesi ve ABD askerlerince korunması; savaş sonrasında Irak'taki silahlı gücün asker ve polis teşkilatından müteşekkil olması; her ordunun kendi komutanlarının emri altında sevk ve idare edilmesi ile Türkiye'nin 36. paralelin güneyine inmemesi ve Türkiye'ye mali destek verilmesi ile Kıbrıs Sorunu'nun çözümü konularında iki ülke arasında anlaşmaya varılmıştır (ABD Şimdi de Kelime Pazarlığı Başlattı, 2003).

Türkiye'nin, ABD ile Irak konusunda yaptığı müzakereleri, müzakereler doğrultusunda yeni ve daha kapsamlı bir tezkere hazırlanması için zemin aranmasını ve bu tezkerenin oylanması konusunda AK Parti'nin sergilediği tutumu olumsuz bir durum olarak gören Deniz Baykal, 22 Şubat'ta yaptığı basın toplantısında AK Parti'nin süreci yanlış yönettiğini ima ederek, Hükümet tarafından ABD'ye önce bilgi ve umut verildiğini, daha sonra tezkere için yapılacak oylamada grup kararı alınmayacağı yönünde bir söylem geliştirildiğini ifade etmiştir. Baykal, Hükümet'in sorumluluktan kaçmak istediği için, bu yolla tüm sorumluluğu TBMM'ye yükleme çabası içine girdiğini savunmuştur (“Baykal: Meclis'in arkasına saklanıyorlar”, 2003). O, Hükümet'in “grup kararı almıyoruz, parlamento kendi takdirini kullanır” diyerek hareket etmesini, tartışmalara yol açacak bir durum olarak görmüştür. Ekonomik yardım paketinin anlaşılmadığını ifade eden Baykal, “Bunun bir para pazarlığına dönüşmüş olmasından büyük bir üzüntü duyuyoruz.” demiştir (“Baykal: Müzakereler para pazarlığına dönüştü”, 2003). CHP Genel Başkan Yardımcısı İnal Batu da

Adana İl Teşkilatınca 22 Şubat 2003'te yapılan bir panelde dış politikayla ilgili olarak şu sözleri sarf etmiştir: “Beceriksiz Hükümet, Türkiye'yi savaş karargâhı yapıyor. Eğer beklenmedik bir gelişme olmazsa, önümüzdeki salı günü tezkere çıkacak ve Türkiye resmen bu savaşa iştirak etmiş olacak. Oysa Irak'a müdahaleyi gerektirecek hiçbir haklı neden yok” (Batu: Hükümet beceriksiz, 23.02.2003).

Recep Tayyip Erdoğan, Baykal ve Batu'nun hükümete yönelttiği eleştiriler üzerine, 22 Şubat'ta NTV'de katıldığı “Gölge Kabine” adlı programda, ABD'nin Irak Savaşı konusunda kararlı olduğunu söylemiş; Türkiye'nin 1991 yılında gerçekleştirilen Körfez Harekâtı'nda en çok zarar gören ülke olduğunu hatırlatarak, bu savaştan en az zararla çıkılması gerektiğini savunmuştur. Para pazarlığı konusuna da değinen Erdoğan,

“Biz ne kadar az zararla çıkarız, ülkemin kasasına ne girer ona bakıyoruz. Gerektiğinde tabi ki onun da pazarlığını yapıyoruz.” demiştir. “Sadece Irak'ta Saddam yok. Diğerleri için de aynı uygulamanın olması lazım. Bizim için ülkemizin ne kadar zarar göreceği, operasyon sonrası bölgede yapının ne olacağı önemli. Mutabakat sağlanamazsa, Türkiye'nin bunun içinde yer alması zorlaşır” (Kesemize girene bakarız, 2003),

diyerek Türkiye'nin müdahaleci bir tavır sergilemesi gerektiği imasında bulunmuş ve diktatörlükle yönetilen tüm ülkelere karşı aynı yöntemle hareket edilmesi gerektiğini savunmuştur.

ABD'nin, Irak'a askerî bir operasyon gerçekleştirmesinin ihtimalden çıkıp kesinlik kazanmaya başlaması üzerine, Hükümet tarafından Şubat 2003'te tezkere hazırlanmıştır. Tezkerenin gerekçe kısmında, Hükümet'in bu yetkiyi istemesinin dört farklı yönünden bahsedilmiştir: Bu çerçevede, ilk olarak, gelinen son noktanın siyasi kriz yaratması nedeniyle olası bir çatışma ihtimalini arttırdığı belirtilerek, Türkiye'nin güvenliğine yönelik tehdit ve risklerin gittikçe arttığının altı çizilmiş; ikinci olarak, bölücü terör örgütlerinin istikrasızlık ortamından istifade ederek bölgede yuvalanması ihtimalinden söz edilmiş; üçüncü olarak, Irak'ta yaşanacak muhtemel savaş sonucunda vuku bulacak etnik, dini ve mezhepsel bir ayrışmanın bir endişe kaynağı olduğu belirtilmiş ve son olarak, geçmişte yaşanan tecrübeler ışığında Kuzey Irak'tan Türkiye'ye doğru gerçekleşecek bir mülteci akınının sınır ötesinde mümkün olduğunca uzak bir noktada durdurulması için önlem

alınmasının kaçınılmaz olduğu vurgulanmıştır (TBMM, 2003b: 115-117).²⁸ Bu minvalde tezkere kapsamında;

1-Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yabancı ülkelere gönderilmesine ve bu kuvvetlerin gerektiğinde belirlenecek esaslar dairesinde kullanılmasına, 2- Uluslararası meşruyet kuralları çerçevesinde, en fazla 62 bin askerî personelin ve hava unsurları olarak 255 uçak ve 65 helikopteri aşmamak kaydıyla yabancı silahlı kuvvetler unsurlarının, hükümetin tespit edeceği mücavir bölgelerde geçici olarak konuşlandırılmak üzere 6 ay süreyle Türkiye'de bulunmasına; bu amaçla Türkiye'ye gelecek yabancı kara kuvvetlerinden destek unsurları dışındaki muharip unsurların geçici olarak konuşlandırıldıkları bölgelerden Türkiye dışına intikallerinin en kısa sürede tamamlanması ve yabancı hava ve deniz kuvvetleri ile özel kuvvetler unsurlarının muhtemel bir harekâta kullanılmalarını sağlayacak şekilde konuşlanmaları ve yabancı silahlı kuvvetlere mensup hava unsurlarının Türk hava sahasını üst uçuş amacıyla kullanmaları için gerekli düzenlemelerin yapılmasına, dair izin istenmiştir (TBMM, 2003b: 117).

62 bin yabancı askerle 255 uçak ve 65 helikopterin Türkiye'den Irak'a geçişine ve Türk askerlerinin yabancı ülkelere gönderilmesine izin veren tezkerenin Hükümet tarafından imzalanmasının ardından açıklama yapan (Hükümet 'Tek Tek' Saydı, 2003) ve Hükümet'i eleştiren Deniz Baykal hem asker gönderilmesine hem de yabancı askerî güçlerin Türkiye'de konuşlandırılmasına dair izin talebinin tek tezkerede birleştirilmesini hata olarak görmüştür. Baykal, Türkiye'nin ABD istediği için değil kendi ulusal çıkarları gereği her ne şart altında olursa olsun, Kuzey Irak'a asker göndermesi gerektiğini bir kez daha vurgulayarak; “ABD, İran veya Rusya, hangi ülke olursa olsun savaş başlamadan ya da başladığı an Türkiye silahlı kuvvetlerini harekete geçirmelidir ve sınır ötesinde konuşlandırmalıdır.” demiştir (“Baykal: Türkiye Kuzey Irak'a girmeli”, 2003).

ABD ile uzlaşya varılmadan ve bu yönde bir BM kararı alınmadan tezkerenin imzalanmasının anlamlı olduğunu söyleyen Baykal, Dışişleri Bakanı Yaşar Yakış'ın ABD'nin karşısında kapı gibi durduk sözünü de hatırlatarak (Washington'dan Ankara'ya Rest, 2003), “Böyle bir durumda hükümet tezkere yolluyor. Niçin? Çünkü hükümet teslim olmuştur, direnecek gücü kalmamıştır. Bu durum hükümetin baskılara boyun eğdiğinin göstergesidir (...) O kapı gibi direniş döner kapı gibiymiş. Ama bilinmelidir ki, baskılara

²⁸3/189 Sayılı "Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yabancı ülkelere gönderilmesine, yabancı silahlı kuvvetler unsurlarının altı ay süreyle Türkiye'de bulunmasına ve muharip unsurların Türkiye dışına intikalleri için gerekli düzenlemelerin yapılmasına Anayasa'nın 92'nci maddesi uyarınca izin verilmesine ilişkin Başbakanlık tezkeresi".

boyun eğen, direnemeyen bu hükümettir, bu iktidardır ama Türkiye değildir.” demiştir (Döner Kapı Gibisiniz, 2003).

Tezkere metninde, yabancı kuvvetlerin Türkiye'ye kabulüne dair izin istenmesi de ana muhalefet partisi CHP tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bu tezkere ile 81 yıl aradan sonra Türk topraklarına yabancı bir ülkenin askerlerinin kabul edildiği, tezkerenin bu yönüyle “aczin ve çaresizliğin” bir göstergesi olduğu savunulmuştur. Hükümet'i, Amerikan yandaşı olmakla suçlayan ve Hükümet'in hiçbir talebini ve önerisini ABD'ye kabul ettiremediğini iddia eden Baykal, bu savaşın kazanılsa da kaybedilse de bir övgü meselesi olamayacağını, bu sebeple Meclis'e gelecek olan tezkereye ret oyu vereceklerini söylemiştir (Baykal: Hükümet Teslim Oldu, 2003).

AK Parti, 26 Şubat'ta Erdoğan başkanlığında yaptığı toplantıda tezkereyi parti içi bir değerlendirmeye almıştır. Farklı görüşlerin dile getirildiği toplantıda Devlet Bakanı Ali Babacan, Dışişleri Bakanı Yaşar Yakış ve Milli Savunma Bakanı Vecdi Gönül savaş yanlısı bir tutum sergilerken, savaşa muhalefet edenlerin en başında Başbakan Yardımcısı Ertuğrul Yalçınbayır yer almıştır. Yalçınbayır barış dışı mutabakatlarla işinin olmadığını ifade ederek, tezkereye hayır oyu vereceğini söylemiştir (Yalçınbayır'dan Ret Çağrısı, 2003).

Toplantının ardından bir değerlendirme yapan Erdoğan, “Her hayırda hayır yok. Bu hayır da hayırlı değil” sözleriyle tezkereye evet denmesi gerektiğini belirtmiş, söylediği sözlere tepki gösteren ve tezkerenin reddedilmesi gerektiğini savunan Adalet Partisi Milletvekili Hüsamettin Başer'e “Türkiye'nin borçları var bunları biliyor musunuz, bu yıl ödenecek dış borç 73 milyar dolar” diyerek tepki göstermiştir. Bu açıklama, Erdoğan'ın Irak Savaşı olayına milli çıkarların da ötesinde ekonomik boyutta baktığını göstermektedir ki, muhalefet tarafından getirilen eleştirilerin çoğunu, Irak Savaşı konusunda ABD ile ekonomik destek üzerinden bir pazarlık yapıldığı endişesi oluşturmuştur (Muhafifler 6.5 Saatte İkna Edildi, 2003).

Burada şunu da hatırlatmak gerekir, yukarıda değinildiği üzere DSP-ANAP-MHP Koalisyon Hükümeti döneminde, ABD'nin Afganistan Savaşı'na hükümet tarafından destek verilirken, Meclis'te muhalefet partisi konumunda bulunan AK Parti, ekonomik çıkarlar doğrultusunda ve IMF'den alınacak krediye mukabil böyle bir desteğin verildiğini ileri

sürerek Hükümet'i eleştirmiştir. Ancak, kendisi de Irak Savaşı'na destek verilmesi için ABD ile para üzerinden bir pazarlık yapmış ve benzer eleştirilere maruz kalmıştır.

Tezkere ile ilgili olarak CHP'den ve AK Parti içinden eleştirilerin dile getirilmesinin yanında, Meclis Başkanı Bülent Arınç ve Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer de tezkereye olumsuz bakmıştır. Özellikle, Amerikan askerlerinin Türkiye'de konuşlandırılmasına ve yurtdışına asker gönderilmesine dair izin talebinin tek tezkerede birleştirilmesine karşı çıkan Arınç ve Sezer, tezkerenin iki kısma ayrılarak oylanması gerektiğini savunmuştur. Bu minvalde, TBMM Başkanı Arınç, 26 Haziran'da Gül ile yaptığı görüşmede bu yöndeki düşüncelerini Hükümet'e aktarmıştır. Buna karşılık, Abdullah Gül tezkerenin tek başlık altında ve aynı anda oylanması gerektiği konusunda ısrarcı olmuştur (Tezkerenin Maddeleri Ayrı Ayrı Oylanabilir, 2003; Sezer: Asıl Tepki İlk Kayıplar Ortaya Çıktığında Verilecek, 2003).

Tüm bu tartışmalar neticesinde, ABD'nin de tazyiki ile 1 Mart 2003'te tezkere TBMM onayına sunulmuş ve 533 milletvekilinin katıldığı oylamada, 264 kabul oyuna karşı, 250 ret ve 19 çekimser oy kullanılmış ve salt çoğunluk, yani oylamaya katılanların yarısından bir fazlası, sağlanamadığı için tezkere Meclis tarafından reddedilmiştir. Bu oylama sürecinde AK Parti tarafından bir grup kararı alınmaması ve milletvekillerinin reylerinde hür bırakılması bu sonucun çıkmasında etkili olmuştur. Nitekim, AK Parti bu tezkereyi tek başına dahi çıkartabilecek bir çoğunluğa bile sahip olmasına rağmen bunu sağlayamamıştır. Ancak, bu bir taktik olarak da değerlendirilebilir. Zira, aşağıda görüleceği üzere diğer tezkerelerde aksi bir durum yaşanmış ve TBMM'de rahatlıkla kabul edilmiştir (TBMM, 2003b: 133).

1 Mart tezkeresinin Meclis'te salt çoğunluk sağlanamadığı için kabul edilmemesinin ardından, Türkiye-ABD ilişkilerinde kısa süreli bir gerginlik yaşanmıştır. ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell, 17 Mart 2003'te AK Parti Hükümeti'ne “uyarıda” bulunarak, güvenoyunu beklemeden bir karar vermesi gerektiğini söylemiştir. İlk bombanın, 72 saat içinde Irak'a düşmüş olacağının da altını çizen Powell, bu süre içerisinde tezkerenin Meclis'ten geçirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Aynı gün içinde Erdoğan, Gül, Sezer ve Özkök ile Dışişleri ve Genelkurmay yetkilileri bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşme

neticesinde ortaya çıkan sonuç bildirgesini beyan eden Cumhurbaşkanlığı Dış Politika Danışmanı Tacan İldem, Türkiye'nin izleyeceği politikayı şu şekilde açıklamıştır:

Türkiye barış için elinden gelen tüm çabayı harcamıştır. ABD'nin açıklamaları, BM Konseyi'ndeki son gelişmeler, askerî müdahaleyi kaçınılmaz kılacak bir sürecin içine Türkiye'nin beklenti ve iradesi dışında girilmiş olduğunu göstermektedir. Bu durum karşısında, hükümetimizin Türkiye'nin öncelikli ulusal çıkarlarını koruyacak önlemler alması ve 31 Ocak tarihinde MGK'de benimsenen tavsiye kararı çerçevesinde yapacağı değerlendirmelere uygun adımları ivedilikle atması hususunda görüş birliğine varılmıştır. Bu kritik dönemde, ulusal birlik her şeyin üzerinde gelebilmesi gereken bir özelliktir. Bu anlayışla hareket edileceğinden kuşku yoktur (Jet Tezkere, 2003).

Zirvede alınan bu kararın ardından açıklama yapan Baykal, Türkiye'nin ABD baskısına dayanmadığını ve Irak Savaşı'na destek noktasında zorla iş birliğine sürüklendiğini söylemiştir. Hükümet'in Irak politikasını “tam bir başarısızlık” olarak niteleyen Baykal, “siyasi açıdan zorlanarak” bu noktaya gelinmiş olmasının çok yanlış sinyaller verdiğini, Irak konusunda yapılan dayatmalar neticesinde devletin zirvesi tarafından böyle bir kararın alınmış olmasının “onur kırıcı” olduğunu söylemiştir. Baykal'a göre, ABD'den bir güvence alınmadan yeni bir Irak tezkeresinin Meclis'e gelmesi “dış politikanın iflâsı” anlamına gelecektir (ABD ile 'Zorunlu İş Birliği' Onur Kırıcı, 2003). Baykal, ABD'nin 6 Şubat'ta kabul edilen tezkere ve 8 Şubat'ta imzalanan anlaşma ile “çizilen çerçevenin dışına çıkarak, Türkiye'de geniş bir coğrafyaya yayıldığını ve askerî malzemesini yığıldığını” da ifade etmiş ve Hükümet'i “Filipinleşme” ile suçlamıştır. ABD'nin, BM Güvenlik Konseyi'nden meşru bir karar almadan Irak'a saldırmak için harekete geçmesini de eleştiren Baykal, artık haklının değil güçlünün sözünün geçeceğini ve uluslararası hukukun zarar gördüğünü de sözlerine eklemiştir (“Baykal'dan hükümete tezkere eleştirisi”, 2003).

17 Mart 2003'teki zirveden çıkan sonuç doğrultusunda, AK Parti Hükümeti tarafından, 19 Mart 2003'te Türkiye'nin hava sahasını yabancı güçlere açan, fakat bu güçlerin Türkiye'de konuşlanmasına izin vermeyen bir tezkere hazırlanmış, 20 Mart'ta da Meclis'te oylamaya sunulmuştur (TBMM, 2003c: 302).²⁹ Tezkere kapsamında, savaşın artık

²⁹3/211 Sayılı "Gereği, kapsamı, sınırı ve zamanı Anayasa'nın 117'nci maddesine göre milli güvenliğin sağlanmasından ve silahlı kuvvetlerin yurt savunmasına hazırlanmasından Yüce Meclis'e karşı sorumlu bulunan hükümet tarafından belirlenecek şekilde, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Kuzey Irak'a gönderilmesine; etkili bir caydırıcılığın sürdürülmesi amacıyla Kuzey Irak'ta bulunacak bu kuvvetlerin, gerektiğinde, belirlenecek esaslar dairesinde kullanılmasına ve muhtemel bir askerî harekât çerçevesinde yabancı silahlı kuvvetlere mensup hava unsurlarının Türk hava sahasını Türk makamları tarafından belirlenecek esaslara ve kurallara göre kullanmaları için gerekli düzenlemelerin hükümet tarafından yapılmasına Anayasa'nın 92'nci maddesi uyarınca 6 ay süreyle izin verilmesine ilişkin Başbakanlık tezkeresi".

kaçınılmaz bir hal aldığı belirtilerek; PKK/KADEK (Partiya Karkaren Kurdistan-Kürdistan İşçi Partisi, Kongreya Azadi ü Demokrasiya Kürdistan-Kürdistan Özgürlük ve Demokrasi Kongresi)'in bölgedeki faaliyetlerini arttırdığı yönündeki izlenimlerin ve Irak'ta ortaya çıkacak etnik bir bölünmenin Türkiye'nin güvenliğini tehdit edeceği gerçeğinin bir gereği olarak ve savaş halinde meydana gelecek mülteci akınının Türk sınırına ulaşmadan önlenmesi ve Kuzey Irak'taki milli grupların güvenliğinin sağlanması amacıyla, zorunda kalınmadıkça Irak Silahlı Kuvvetleri'ne mensup askerlerle çatışmamak ve bir çatışmaya mahal vermeyecek şekilde konuşlanmak kaydıyla, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Kuzey Irak'ta gereği hasıl olduğunda görevlendirilmesi için izin istenmiştir. Ayrıca, bu tezkereye, 1 Mart 2003 tezkeresinden farklı olarak yabancı kuvvetlerin Türkiye topraklarına yerleşmesine dair herhangi bir madde konmamış ve fakat hava sahasının yabancı güçlerce kullanılması için izin talep edilmiştir (TBMM, 2003c: 303).

Tezkere oylamasına 535 milletvekili katılmıştır. Bir vekilin çekimser kaldığı oylamada 202 ret oyuna karşılık, 332 evet oyu ile tezkere Meclis'ten geçmiştir. Tezkerenin oylanması aşamasında AKP'nin 365 vekili, CHP'nin 177 vekili, DYP'nin 3 vekili bulunurken, 5 de bağımsız vekil oy kullanmıştır. Bu noktada, iktidar partisinin her halükârda fire verdiği anlaşılmaktadır (Tezkere Kabul Edildi, 2003).

6 Şubat, 1 Mart ve 20 Mart'ta oylamaya sunulan bütün tezkerelerin ortak yönü Anayasa'nın 92. maddesine dayandırılması olmuştur ki, bu maddeye göre, “Milletlerarası hukukun meşru saydığı hallerde savaş hali ilanına ve Türkiye'nin taraf olduğu milletlerarası anlaşmaların veya milletlerarası nezaket kurallarının gerektirdiği haller dışında, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yabancı ülkelere gönderilmesine veya yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunmasına izin verme yetkisi Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndedir.”³⁰

Konuyu 92. madde çerçevesinde ele alacak olursak, ilk olarak, Irak Savaşı milletlerarası hukukun meşru saydığı bir savaş hali olarak kabul edilemez. Zira, uluslararası hukukta kuvvet kullanmanın iki yolu vardır. Bunlardan ilki meşru müdafaa ki, herhangi bir saldırı durumunda savunma amaçlı olarak kuvvet kullanımınıdır. Bir nevi bağımlı değişkendir. İkincisi ise, BM Güvenlik Konseyi'nin kuvvet kullanma yönündeki kararıdır ki, bu yönde

³⁰"Savaş Hali İlanı ve Silahlı Kuvvet Kullanılmasına İzin Verme" (madde 92), TC. 1982 Anayasası.

alınmış bir BM kararı da mevcut değildir (Tütüncü, 2012: 126). Türkiye'nin uluslararası anlaşma veya nezaket kuralları gereği de bu savaşa katılma gibi bir mecburiyeti olmadığı için, örneğin; NATO'nun askerî harekât yapılması yönünde bir kararı mevcut değildir, hükümet tarafından TBMM'den yetki kullanımı için izin istenmiştir.

Meclis'ten Irak konusunda tekrar yetki istenmesi hükümet ile muhalefet arasındaki görüş farklılığının ortaya çıktığı noktalardandır. Zira, 1 Mart tezkeresi TBMM'ye oylama amacıyla getirildiği gün, usul tartışması dairesinde aleyhte söz alan CHP'li milletvekilleri Önder Sav ve Kemal Anadol, tezkerenin Anayasa'nın 92. maddesini ihlal ettiğini ve meşru bir savaş kararı alınmadan Türkiye'nin savaşa katılmasının hem anayasayı hem de uluslararası teamülleri hiçe saymak anlamına geleceğini savunmuşlardır. Önder Sav, ABD Savunma Bakan Yardımcı Paul Wolfowitz'in, “Biz, Türkiye'li veya Türkiye'siz amacımıza ulaşabiliriz” dediğini hatırlatarak, savaşa katılması halinde Türkiye'nin zararlı çıkan tarafta yer alacağını ifade etmiş ve AK Partili milletvekillerine seslenerek, 5-6 milyar dolarlık ABD kredisi için Müslüman bir ülkeye karşı başlatılacak bir savaşta yer almanın hesabının hiç bir şekilde verilemeyeceğini söylemiştir. Kemal Anadol ise, 1 Mart tezkeresinin son haliyle TBMM'den izin değil, yetki devri istediğini ve bu nedenle tezkerenin kabulünün Anayasa'nın 92. maddesini ihlal anlamına geleceğini savunmuştur (TBMM, 2003b: 118-124).

CHP milletvekilleri Kemal Anadol ve Önder Sav'ın tezkere aleyhindeki konuşmalarına karşılık lehte konuşan Burhan Kuzu (1955-2020) ise, Anayasa'nın 92. maddesinin ihlal edilmediğini, bilakis 117. maddenin Hükümet'e milli güvenliği sağlama görevi verdiğini, bundan dolayı tezkerenin kabulünün Anayasa'yı ihlal anlamına gelmeyeceğini ifade etmiştir. Kuzu, savaşın meşruluğunun tartışmalı bir konu olduğunu, BM'nin sınırlarını çizdiği saldırı suçunu tarif eden haller dışında tüm kararların ulusal parlamentolar tarafından alınabileceğini de savunmuştur (TBMM, 2003b: 129-131).

Kuzu'nun sözlerine mukabil, tezkereye onay verilmesinin Türkiye açısından bir savaş ilanı anlamına geleceğini belirten Baykal ise, bu tezini BM'nin 14 Aralık 1974 tarih ve 3314 sayılı kararına dayandırarak, “bu kararda bir devletin bir başka ülkenin kendi sahasını kullanarak 3. bir ülkeye saldırısına izin verirse o ülkeye tecavüz etmiş sayılır” dediğini ve “27 Haziran 1986 tarihinde Uluslararası Adalet Divanı'nın almış olduğu kararın da bunu tescil ettiğini” söylemiştir. Ayrıca, tezkerede izin verilen hava sahasının yabancı

güçler tarafından kullanılması konusunda bir sınırlama getirilmediğini, çerçevesinin belirlenmediğini de ifade etmiştir (AKP'liler Savaşa İkna Oldu, 2003; Acemi Kaptan Şaşırdı, 2003).

Baykal, Türkiye'nin hava sahasını açmasının onu yalnızca mütecavüz bir konuma getirmeyeceğini, aynı zamanda ulusal çıkarlarına da hanel getireceğini belirtmiş; ABD'nin Türk hava sahasını kullanarak istediği kadar silahı istediği gruplara ve devletlere taşıyabileceğini, bu durumun Türkiye'nin jeopolitik avantajını kaybetmesine ve Kuzey Irak'ın Türkiye'nin istemeyeceği bir konuma sürüklenmesine neden olabileceğini söylemiştir. Hükümet'i "heveskar dış politika" izlemekle suçlayarak, "Bu yanlış, ikircikli davranışları gösterirseniz bükemediğiniz eli öpersiniz. Süper güçlerin gazabından korkar, elinizdeki her şeyi kaybedersiniz" demiştir ("Hava sahasını açmak Irak'a savaş ilanıdır", 2003).

6 Şubat ve 1 Mart tezkerelerinden farklı olarak, 20 Mart tezkeresi Anayasa'nın 117. maddesini de dayanak noktası olarak ileri sürmüştür. Bu maddeye göre, "Milli güvenliğin sağlanmasından ve Silahlı Kuvvetler'in yurt savunmasına hazırlanmasından, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne karşı, Bakanlar Kurulu sorumludur." fıkrasıyla milli güvenlik gereği Kuzey Irak'taki Türk askerî varlığının elzem olduğunun altı çizilerek yetki istenmiştir. CHP tarafından, 1 Mart tezkeresinin kabulü halinde Anayasa'nın 92. maddesinin ihlal edilmiş olacağının vurgulanması üzerine, 92. madde kapsamında yöneltile eleştirileri dengelemek ve tezkerenin kabulü halinde kullanılmasına izin verilecek olan yetkinin, zaten Bakanlar Kurulu'nun sorumluluk alanında bulunduğunu ileri sürmek amacıyla 117. madde 20 Mart tezkeresine eklenmiştir, denilebilir. Ancak, CHP Anayasa'nın 92. maddesi kapsamında uluslararası meşruiyet hali ve uluslararası anlaşma ve nezaket kuralları çerçevesi dışında kalan hallerde savaş ilanına karar verme yetkisinin Meclis'te olduğundan hareketle, tezkere ile yetki devrinin vuku bulacağını savunmuştur. Buna mukabil, AK Parti ise, yetkinin 117. madde çerçevesinde zaten hükümette olduğunu ve fakat 92. maddenin de bu yetkinin dayanak noktasını teşkil ettiği için Meclis'ten izin istendiğini ileri sürmüştür.

Deniz Baykal, daha önceki konuşmalarında da dile getirdiği gibi özellikle, BM çerçevesinde karar alınmadan başlatılacak bir savaşa Türkiye'nin taraf olarak katılmaması suretiyle; ulusal çıkarların muhafazasını sağlamak için, Kuzey Irak'ta asker bulundurması

gerektiğini söylemiştir ve fakat son gelişmeler neticesinde ele alındığında durum öncesine oranla farklıdır. Zira, hem bölgede yaşayan yerli Kürt halkı hem de kendisine destek verilmediği için işgalci güç ABD, Türkiye'nin Kuzey Irak'a asker göndermesine karşı çıkmıştır. Özellikle, Mesud Barzani Türkiye'nin Kuzey Irak'a askerî bir müdahalede bulunması halinde çatışma çıkacağını ifade ederek Türkiye'yi tehdit etmiştir. (Barzani'nin Sağ Kolu Tehdit Etti, 2003) Barzani liderliğindeki Kürdistan Demokrat Partisi (KDP)'nin Türkiye'yi bu şekilde tehdit etmesinden bir gün sonra, Erbil'deki Kürt parlamentosu da Türkiye'nin bölgeye girmesinin çatışmaya yol açacağını ilan etmiştir. Toplantıda konuşan Sadi Ahmed Pire, başkanlığını Celal Talabani (1933-2017)'nin yaptığı Kürdistan Yurtsever Birliği (KYB) temsilcisi, Türkiye'nin bölgeye girmesinin felakete yol açacağını söylemiştir (Sadece Amerikan Askerini İstiyoruz, 2003; Kendi Güvenliğimizi Kendimiz Sağlarız, 2003).

Sonuç itibariyle, Irak Savaşı konusunda Türkiye'nin dış politikası hükümet ve muhalefet tarafından farklı şekilde yorumlanmıştır. İlk olarak, Hükümet tarafından savaşa hazırlıklı olmak babında TBMM'ye getirilen 6 Şubat, 1 Mart ve 20 Mart tezkerelerine, dönemin ana muhalefet partisi CHP karşı çıkmıştır. CHP tezkerelerin “evet, savaşa katılacağız” şeklinde algılanacağını, AK Parti ise, savaşın kaçınılmazlığından hareketle, Türkiye'nin yanı başında olacak bir savaşa hazırlıksız yakalanmasının ve buna kayıtsız kalmasının yanlış bir tutum olacağını savunmuştur.

İkinci olarak, yukarıda da bahsedildiği gibi CHP farklı amaçlar taşıyan tezkerelerin tek bir başlık altında toplanmasına en başından beri muhalefet etmiştir. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ve TBMM Başkanı Bülent Arınç da bu süreçte CHP ile aynı paralelde hareket etmiştir. Buna karşılık, AK Parti Hükümeti 1 Mart ve 20 Mart tezkerelerini tek başlık altında Meclis gündemine getirme konusunda ısrarcı olmuştur. 1 Mart tezkeresinin gerekli çoğunluk sağlanamadığı için kabul edilmemesi üzerine, ABD'nin de baskıları ile getirilen 20 Mart tezkeresi, AK Parti'nin ilk tezkereden farklı olarak parti içi baskıyı arttırması neticesinde, CHP'nin muhalefetine rağmen kabul edilmiştir.

Üçüncü olarak, hükümet, ABD'ye destek bağlamında hava sahasını açma ve ABD askerlerinin Türkiye'de konuşlanmasını sağlama, hiç değilse transit geçişe izin verilmesini tezkere kapsamında değerlendirmeye çalışırken, CHP Türkiye'nin sadece Kuzey Irak'ta

kendi komutası altında bulunan askerî bir güç konuşlandırması ve bu güç vasıtasıyla milli güvenliğini sağlaması gerektiğini savunmuştur.

Dördüncü olarak, Hükümet, tezkerelerin hazırlanması ve oylanması sürecinde yetkinin Anayasa'nın 117. maddesi çerçevesinde kendinde olduğunu savunurken, CHP Anayasa'nın 92. maddesi kapsamında yetkinin TBMM'de olduğunu ileri sürmüştür. CHP, Türkiye'nin Irak Savaşı'nı uluslararası meşruiyete sahip olması şartıyla desteklemesi gerektiğini, aksi bir durumun Türkiye'nin uluslararası güvenilirlik ve saygınlığına halel getireceğini ileri sürmüştür. Hükümet ise, yetkinin kendisinde olduğunu Anayasa'nın 117. maddesine dayandırarak, CHP'nin ileri sürdüğü 92. madde kapsamındaki uluslararası meşruiyet barajını aşmaya çalışmıştır. Bu minvalde, AK Parti CHP'nin aksine, Türkiye'nin savaşta yer almasının milli güvenliğini sağlamanın yanında yeni kurulacak düzende söz sahibi olma kabiliyetine erişmesini de sağlayabileceğini ve alınan ekonomik yardımların da Türk ekonomisine katkı sağlayarak, vuku bulacak ekonomik zararların bu yolla minimuma indirilebileceğini savunmuştur.

Beşinci olarak, Kasım 2002'de AK Parti'nin iktidara gelmesinden, 20 Mart 2003'e kadar geçen süreçte, Hükümet'in kendi içinde dahi gelgitler yaşadığı görülmüştür. Bu süreçte, CHP ile Cumhurbaşkanı, TBMM Başkanı ve AK Parti içinden muhtelif kesimler savaşa karşı tavır almışlardır. Buna karşın, AK Parti'nin özellikle üst kadrosu tezkere çıkartılmasından ve olası bir savaşta yer almaktan yana tavır sergilemişlerdir. Uzun bir süre barışı sağlamak amacıyla girişimlerde bulunmuş olan AK Parti, aynı zamanda ABD'yle olası savaş bağlamında verilecek destek ve askerî yardımlar konusunda istişarelerde bulunmuştur. Bu tutum, AK Parti içinde dahi anlaşmazlıklar çıkmasına neden olmuştur.

Altıncı olarak, AK Parti TBMM'de muhalefet olarak yer aldığı bir önceki dönemde Ecevit Hükümeti tarafından 10 Ekim 2001 tarihinde Meclis gündemine getirilen tezkere ile ilgili olarak, o dönemde tezkere metninde istenen yetkinin zaman, mekân ve üstlenilecek görev babında sınırlarının belli olmadığından hareketle eleştirmiş ve tezkereye hayır oyu verme nedenlerinden birinin de buna mahal veren ifadeler olduğunu söylemiştir. Ancak, 10 Ekim 2001'de Meclis'e gelen tezkere ile AK Parti tarafından 20 Mart 2003'te Meclis'e getirilen tezkere karşılaştırıldığında, TBMM'den istenen yetki metninin benzer bir talep içerdiği görülmektedir. Bu nedenle, AK Parti bu konuda kendisi ile çelişkiye düşmüş,

muhalefet ettiği tezkere metninin bir benzerini 18 ay sonra kendisi Meclis onayına sunmuştur.

Son olarak, AK Parti yine muhalefet olduğu dönemde Koalisyon Hükümeti'ni Afganistan'daki savaşa elinde kesin bir delile sahip olmadan, toptancı bir yaklaşım dairesinde destek vermekle suçlamıştır. Erdoğan, terörist bir grubun faaliyetleri sebebiyle Afganistan'da vuku bulacak bir savaşla tüm Afgan halkına bedel ödetileceğini söylemiş; bunun hakka ve uluslararası hukuka uymadığını ifade ederek idealist bir tutum benimsemiştir. Fakat, Irak Savaşı'nda daha aleni bir durum söz konusu olmasına rağmen, daha realist bir tutum göstermiştir. Zira, İkiz Kuleler'e yapılan saldırıyı el-Kaide'nin üstlenmesi Afganistan'a gerçekleştirilen operasyonda ABD'nin haklı görülmesine zemin hazırlamıştır. Lakin, Irak Savaşı'na giden yolda ABD'nin ileri sürmüş olduğu tüm iddialar ve savaşın gerekçesi olarak ileri sürülen tezler uluslararası kuruluşlar vasıtasıyla hazırlanan raporlar çerçevesinde bir karşılık bulamamış ve ispat edilememiştir. Buna rağmen, operasyon gerçekleştirilmiştir. AK Parti ise, Afganistan'da yaşanan savaşa masumların zarar göreceğinden hareketle karşı çıkmasına mukabil, Irak Savaşı'nda “savaş dışı kalmama politikası” takip etmiştir.

5.1.3.Savaş Sonrası Irak Politikası (2003-2005)

Irak Savaşı, 20 Mart sabahı saat 04:32'de, ABD silahlı kuvvetleri tarafından, ilk olarak Saddam'a ait sarayların vurulduğu bombardıman ile başlamıştır (ABD Vuruyor, 2003; Şafak Vakti Füze Yağdı, 2003). Bu bombardıman öncesinde bir önceki başlık altında ele aldığımız 20 Mart tezkeresinin hazırlanması konusunda, Türkiye'ye ABD'den ve özellikle Bush tarafından yoğun bir baskı uygulanmıştır. Müzakereler neticesinde, 20 Mart gecesi savaşın başlamasından hemen önce hazırlanan tezkere ile Türkiye sadece hava sahasını açma konusunda ABD ile mutabakat sağlamıştır. Fakat, bunun bir sonucu olarak, ABD tarafından Türkiye'ye yapılacak olan 6 milyar dolarlık yardım askıya alınmıştır (Tam Tezkere Olmazsa Para da Gelmez, 2003).

Müzakerelerin bir diğer konusu olan Türkiye'nin olası bir göç hareketi durumunda kaosu önlemek amacıyla Kuzey Irak'ta asker bulundurma talebi ise, Türkiye'nin koalisyona alınarak Kuzey Irak'a asker sokmasına imkân tanınması ile aşılmıştır (Üçte Sıfır, 2003;

Hükümet Tezkere İşini İyi Götüremedi, 2003; Hava Sahası Yeter, 2003; ABD ile Son Dakika Krizi, 2003; Yardım Paketi Artık Yok, 2003). Bu çerçevede, Türkiye tarafından Irak'a gönderilecek askerî gücün TSK tarafından sevk ve idare edilmesi, bu gücün savaşan güç olarak değil insani yardım ve göç hareketlerini önleme amaçlı bölgede bulunması ile ancak kendilerine yönelik bir saldırı olması halinde savunma amaçlı çatışmaya girmesi ve ABD'nin Kuzeyden Keşif Hareketi'ni sonlandırması kararlaştırılmıştır (Havayı Verdik, Karayı Aldık, 2003).

Mutabakatın sağlanmasının ardından konuşan ABD Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Richard Boucher, Türkiye'nin Kuzey Irak'a asker sokma yetkisinin olduğunu ve fakat bu yetkinin tek yanlı olarak kullanılamayacağını ve “ABD önderliğindeki koalisyonun denetimi dışında olacak her türlü askerî eyleme karşı” olduklarını söylemiştir. Böylece ABD, Türkiye'nin Kuzey Irak'taki askerî faaliyetlerinin kendi iznine ve onayına bağlı olduğunu vurgulamıştır (ABD Dışişleri Bakanlığı: Uzey Irak'a Girmeyin, 2003).

Savaşın başlamasıyla birlikte, Türkiye'nin Kuzey Irak'a asker göndermek için girişimlerde bulunmasının ardından gerek bölgedeki halk gerek Koalisyon'u oluşturan güçler tarafından bu konuda olumsuz bir tutum sergilenmiştir. Zira, Irak KDP lideri Mesut Barzani ve KYB lideri Celal Talabani Türk askerinin Musul ve Kerkük'e girmesi halinde Türkiye ile sıcak çatışmaya girme konusunda anlaşmışlardır (Türklerle Çatışıız, 2003). Diğer yandan, Türk askerinin Kuzey Irak'ta bulunmasına karşı çıktığını açıklayan İngiliz Savunma Bakanı Geoff Hoon, İngiltere'nin “Türk birliklerinin Kuzey Irak'ta yapacağı bir operasyona sıcak bakmadığını” ifade etmiştir (“Hoon: Kuzey Irak'ta Türk operasyonuna karşıyız”, 2003). Bundan bir gün sonra konuşan ABD Başkanı George W. Bush da Türkiye'nin Kuzey Irak'a girmek için bir gerekçesinin olmadığını, ABD'nin Kuzey Irak'taki Türk askerî varlığına sıcak bakmadığını ve bunun Türkiye'ye iletildiğini söylemiştir (Ankara'yı Uyardık, 2003).

Bu dönemde AK Parti ve TSK ile CHP arasında Türk askerinin Kuzey Irak'taki mevcudiyeti ve ABD ile sağlanan mutabakat üzerine bir görüş ayrılığı yaşanmıştır. Zira, CHP Türkiye'nin derhal Kuzey Irak'a asker göndermesi gerektiğini savunmuştur. Bu minvalde, Deniz Baykal 22 Mart'ta gazetecilerle Çorum'da yaptığı bir söyleşide mutabakat ile ilgili olarak, “Hükümet ters kündeye geldi. 90 milyar dolarla başladılar, sıfıra indiler. Elllerinde sadece ABD'nin Ankara Büyükelçisi Robert Pearson'un kâğıdı kaldı. Bu kâğıt da

ekonomik politikanın destekleneceğini içeriyor.” demiş; Türkiye'nin Kuzey Irak'a asker göndermesi gerektiğini tekrarlayarak, Kuzey Irak'a asker gönderilmediği takdirde savaştan sonra kurulacak yeni düzende söz sahibi olunamayacağını altını çizmiştir (Irak'a Onbinlerce Asker Girmeliydi, 2003). Baykal'a göre: “Türkiye Kuzey Irak'a insani amaçlar için girecekti. Oraya on binlerle ifade edilen asker sokmalıydı. Oradaki kuvvetlerimiz mekanize vurucu güçlerle takviye edilmeliydi. Yarım Türkiye'nin istemediği gelişmelere karşı caydırıcı olabilmeliydi. Şimdi bir etkinlik ve caydırıcılık söz konusu değil” (“Baykal: Hükümet ters kündeğe geldi”, 2003).

TSK ise, CHP'nin ve Baykal'ın bu söylemine karşı çıkmış ve Türkiye'nin bu şartlar altında bölgeye asker sokamayacağını söylemiştir. Zira, Genelkurmay Başkanı Hilmi Özkök, Baykal ile yaptığı görüşmede, bölgedeki Kürt güçleri ile çatışma ihtimali bulunmasından dolayı diplomatik dengelerin gözetilerek aceleci davranılmadan hareket edildiğini, aksi bir durumda meydana gelecek bir çatışmanın Türkiye'nin uluslararası platformlardaki haklılığına gölge düşürebileceğini ifade etmiştir (“Asker netleştirdi”, 2003).

Irak Savaşı'nın başlamasının ardından ABD tarafından 26 Mart'ta, Irak'ta savaş sonrasında düzenin sağlanması; askerî ve insani yardım ile güvenlik ve imar alanlarında ne gibi katkılarda bulunulabileceği konusunda Koalisyon ülkelerini kapsayan genel bir sualname yayınlanmıştır. Sualname kapsamında Türkiye'den de yapabileceği katkılar doğrultusunda cevap istenmiştir. Dışişleri Bakanlığı sualnameye mukabil verdiği cevapta, Türkiye'nin üzerine düşen görevi yerine getireceğini ilan etmiş ve en az 10 bin kişilik bir ordunun Irak'ta görevlendirilebileceğini belirtmiştir (“ABD Irak için sualname yolladı”, 2003).

Savaş sonrasında Türkiye ile ABD arasındaki ilk üst düzey görüşme ise, Colin Powell'ın Ankara ziyareti ile gerçekleşmiştir. Bu ziyaretinde, Irak'ın yeniden yapılandırılması sürecinde Türkiye'ye önemli bir rol düşüğünü belirten Powell, Türkiye'nin aynı zamanda “Irak için bir örnek” olduğunu da ifade etmiştir. Powell, Türkiye'nin Kuzey Irak ile ilgili endişelerini de gidermeye çalıştığı görüşmede, Kuzey Irak'a girilmesi için hiçbir gerekçe olmadığını ve her şeyin ABD' nin kontrolü altında olduğunu belirtmiştir (Müttefikimiz Laikliği Bundan Sonra Öğrenir, 2004; Powell, Bir Değil Birkaç Gaf Yaptı, 2004; Powell'e göre Türkiye İslâm Cumhuriyetiymiş, 2004). Binaenaleyh, ABD yönetimi

savaştan doğan ekonomik kayıpların giderilmesi amacıyla bölge ülkelerinin desteklenmesi için hazırlanan paketler çerçevesinde, Türkiye'ye de tercihen 1 milyar dolar hibe yardımı ya da düşük faizli ve uzun vadeli olmak üzere 8.5 milyar dolar kredi sağlamayı öngörmüş ve bunu da Türkiye'nin Kuzey Irak'a girmemesi şartına bağlamıştır (ABD Hibesine Kongre Onayı, 2003).

Gül, Powell'ın Kuzey Irak ile ilgili sözleri üzerine, Türkiye'nin koalisyon ortağı olduğunu ve müttefik ülkeler ile birlikte hareket ettiğini söylemiş, Musul ve Kerkük'ün Türkiye açısından çok önemli olduğunu belirterek bu vilayetlerde meydana gelecek bir oldu bittinin hoşgörüsü ile karşılanmayacağını ve özellikle Kerkük'te çıkacak bir karışıklığın müdahale sebebi sayılacağını ifade etmiştir. Kuzey Irak'ta Türkiye'nin istemediği bir durumun vuku bulması halinde gerekli önlemlerin derhal alınacağını da altını çizmiştir (Bizi Teröristlerle Uğraştırmayın, 2003; Kuzey Irak'a Birlikte Gireriz, 2003).

Powell ile yapılan görüşmeden birkaç gün sonra konuşan Erdoğan'ın da Kuzey Irak'la ilgili olarak;

Kuzey Irak'a girme diye bir amacımız söz konusu değildir. Irak'ın toprak bütünlüğü konusunda herhangi bir sıkıntı yaşanmadığı sürece, Musul ve Kerkük petrollerine karşı, Hazar petrollerine yönelik orayı ele geçirme harekâtı olmadığı sürece, Türkiye'ye yönelik bir göç harekâtı olmadığı sürece, terör örgütlerinin sınırimıza yönelik saldırısı olmadığı sürece, oradaki etnik grupların birbirine egemenliği söz konusu olmadığı sürece Türkiye'nin Kuzey Irak'a yönelik yürütmesi, girmesi söz konusu değildir. demiştir (“Erdoğan: “K. Irak'a girmemiz söz konusu değil”, 2003).

Bunun ardından Baykal, yaptığı bir konuşmada, ABD'nin hedefinin açık bir şekilde Ortadoğu'yu şekillendirmek olduğunu altını çizerek, bu şekillendirme sürecinde Türkiye'nin ABD tarafından saf dışı edilmeye çalışıldığını ve 1 milyar dolarlık yardımın Kuzey Irak'a girmeme şartına bağlanmasının haksızlık olduğunu ifade etmiştir (“Baykal: Kırmızı çizgi neden var?”, 2003). Baykal, Hükümet'i Kuzey Irak'a asker gönderme konusunda “tutarlı davranmadığı” için eleştirmiş, Erdoğan'ın “Kuzey Irak'a girme gibi bir hedefimiz yok” demesinin en başından beri belirlenen kırmızı çizgileri anlamsızlaştırdığını ve bu şekilde davranılacaksa neden kırmızı çizgilerden bahsedildiğini sormuştur. ABD'nin Irak'ı parçalamaya yönelik girişimlerde bulunduğunu ve Irak'ta kurulması hedeflenen düzenin Türkiye'nin zararına bir düzen olacağını ileri süren Baykal:

Hükümetimiz, bu tablo karşısında özlediğimiz etkin, tutarlı ve kararlı bir siyaset uygulayamıyor. Yanlış unsurlara bel bağlıyor. Bir yerde söylediğini başka bir yerde yok sayıyor, bazen kırmızı çizgilerden söz edip daha sonra unutuyor. Türk Dış Politikası, maalesef çok büyük tutarsızlıkların içine sürükleniyor. ABD'nin bölgeye yaklaşım tarzı bizi kaygılandırıyor. Türk Hükümeti'nin bu olayı yönetim tarzı, ayrıca kaygılandırıyor, demiştir (“Deniz Baykal: Irak'ta uygulanmak istenen proje bizi endişelendiriyor”, 2003).

Baykal, 16 Nisan'da TBMM'de yaptığı Grup Toplantısı'nda da Türkiye'nin gerekli önlemleri almadığı için Kuzey Irak'ta kontrolü kaybettiğini ifade etmiş ve Musul ve Kerkük'te istenmeyen olaylar yaşandığını, bunun yaklaşık on yıllık bir ihmalin ve inisiyatif alınmamasının bir neticesi olarak Türkiye'yi zor durumda bıraktığını söylemiştir. Baykal, bu ifadeleri ile Irak'ta yaşanan durumdan sadece AK Parti'yi değil, daha önceki hükümetleri de sorumlu tutmuştur (“Kuzey Irak işi ihmal edilmiştir“, 2003).

Baykal, Powell'ın Ankara ziyaretinin ardından yaptığı açıklamada ise, bunun geç kalmış bir ziyaret olduğunu belirterek, ziyaret ile Türkiye'nin ABD açısından ne kadar önemli olduğunu bir kez daha anlaşıldığını ve savaş öncesinde dillendirildiği gibi ABD ile Türkiye'nin Irak yüzünden bir sorun yaşamasının mümkün olmadığını görüldüğünü söylemiştir. Ayrıca, savaştan önceki dönemde yaşanan gerginliğin siyasi inşa sürecine yansıtılmaması gerektiğini de vurgulayarak, Türkiye'nin savaş öncesinde olduğu gibi sonrasında da kara coğrafyasını ABD'ye kullanılmaması gerektiğinin altını çizmiş ve (“Baykal: Powell'ın ziyareti gecikmiş bir ziyarettir”, 2003).

Umarım yapılan görüşmeler sonunda Türkiye'nin askerî harekâta daha ağırlıklı biçimde karışmasına yol açacak kararlar alınmaz. Elbette insani yardım konusunda iş birliğine açık olacağız. Bu konuda bir tereddüt yok. Ancak, Türkiye'nin askerî harekâtın bir parçası haline dönüşmesi sonucu açıktan veya fiilen ortaya konacak adımlar atma konusunda çok dikkatli davranılmasına ihtiyaç vardır. Bizim Irak Savaşı'na bugün olanın ötesinde angaje olmamıza hiç gerek yok, demiştir (“Baykal: Yanlışın parçası olmayalım”, 2003).

Gül'ün sözlerini de eleştiren Baykal, Türkiye'nin koalisyona katılmış olmasının savaşa katılmakla aynı şey olduğunu, bunun da Dışişleri Bakanı'nın değil TBMM'nin yetkisi altında olduğunu söylemiş; Hükümet'e ABD'nin 1 milyar dolarlık hibe vaadine kanarak tezkereyi aşan imtiyazlar vermemesi yönünde uyarıda bulunmuştur (“Meclis kararını aşma”, 2003).

Aynı dönemde TBMM Başkanı Arınç da Gül'ün, “Türkiye koalisyonun içinde” sözlerini eleştirerek, Koalisyon güçlerinin ABD ve İngiltere ile birkaç ülkeden oluştuğunu,

Türkiye'nin bu çerçevede sayılmadığını belirtmiş ve Gül'ün sözlerine açıklık getirmesini istemiştir (Arınç'tan Gül'den Hesap Sordu, 2003). Bunun üzerine, NATO Konseyi'ne katılmak için gittiği Brüksel'den döndüğü gün, 4 Nisan'da, açıklama yapan Gül: “Türkiye savaştan, savaşın içine girmiş, savaşa açık katkı veren bir ülke değildir (...) Türkiye savaşa aktif destek vermemektedir(...) Türkiye uzun zamandır ABD'nin müttefiki (...) Bu çerçevede Türkiye hava sahasını açtı. Benim söylemek istediğim budur.” diyerek sözlerine açıklık getirmeye çalışmıştır (“Türkiye savaşa açık destek vermiyor”, 2003; “Savaşın içinde değiliz”, 2003).

Savaş sonrasında hükümet ile muhalefeti Irak konusunda aynı çatı altında buluşturan ilk olay, 6 Mayıs 2003'te Mehmet Ali Birand (1941-2013) ve Cengiz Çandar'ın CNN Türk'te yaptığı programda, ABD Savunma Bakan Yardımcısı Paul Wolfowitz'in yaptığı açıklamalar olmuştur. Wolfowitz bu röportajında, Türkiye'nin hata yaptığını kabullenmesini ve ABD'den özür dilemesi gerektiğini, TSK'nin kendilerinden beklenen güçlü liderliği gösteremediğini ve İncirlik Üssü'nün statüsünün tartışılır hale geldiğini ifade etmiştir (Hata Yaptık Demelisiniz, 2003; Türkiye Hatasını Kabullenmeli, 2003).

Bunun üzerine, Wolfowitz gerek hükümet gerek muhalefet tarafından eleştirilmiştir. Baykal, Türkiye'nin demokratik bir süreç neticesinde savaşa katılmama yönünde karar aldığını hatırlatarak, herkesin buna saygı duyması gerektiğinin altını çizmiş; Wolfowitz'in sözlerinin kişisel bir hayal kırıklığının neticesi olduğunu, bu sebeple üzerinde durulmaması gerektiğini, zira, ABD'nin savaş sonrası süreçte de ondan sonra da Türkiye'ye ihtiyacı olduğunu Wolfowitz'in de söylediğini ifade etmiştir (“Baykal: Wolfowitz'in hayal kırıklığı kişisel”, 2003). Erdoğan ise, Türkiye'nin üstüne düşen her şeyi hiçbir tereddüt yaşamadan ve karşılık beklemeden yerine getirdiğini belirtmiş ve gerek karar verilmesi sürecinde gerek parti içi süreçlerde Irak konusunda bir ihtilaf yaşanmadığını söylemiştir (Biz Hata Yapmadık, 2003).

Erdoğan ve Baykal'ın değerlendirmelerine paralel olarak, Genel Kurmay İkinci Başkanı Yaşar Büyükanıt da Wolfowitz'in sözlerini anlamlandıramadığını belirterek; TSK'nin, demokratik bir ülkede ordunun davranması gerektiği şekilde davrandığını ifade etmiş ve ABD ile Türkiye arasında imzalanan anlaşmaların bir gereği olarak, Irak'ta yaşanan fikir ayrılığından dolayı İncirlik'in statüsünün etkilenmeyeceğini düşündüğünü söylemiştir

(“TSK görevlerini demokratik yollarla yerine getirir”, 2003; “Asker'den ABD'liye demokrasi dersi”, 2003). Gül ise, Yaşar Büyükanıt'ın ifadelerini destekleyerek, konuşmanın bir bütün olarak değerlendirildiği takdirde Wolfowitz'in sözlerinin hissi olduğunun anlaşılacağını ileri sürmüştür. Wolfowitz tarafından dillendirilen eleştirilerin “yapıcı, samimi ve pragmatist” olduğunu ve geleceğe yönelik perspektifler ortaya koyduğunu ifade eden Gül, ABD ile Türkiye arasındaki müttefiklik ilişkisinin güçlü bir şekilde devam edeceğine inandığını beyan etmiştir (Arşivleri Açtırmayın, 2003).

Hükümet ile muhalefetin aynı çatı altında bulunduğu (kısmen) ikinci olay ise, ABD askerleri tarafından, 4 Temmuz 2003'te Türk askerlerinin başına çuval geçirilmesi olayı olmuştur (Bu Nasıl Müttefik?, 2003; 60 Saatlik Gözaltı, 2003). Bu olaydan sonra açıklama yapan Başbakan Erdoğan, yaşanan olayın tasvip edilebilir olmadığını, hiçbir şekilde olumlu görülemeyeceğini, bu durumun müttefiklik ilişkisine yakışmadığını ve 60 saat Türk askerlerinin serbest bırakılmamasının iki ülke ilişkilerine zarar verdiğini söylemiştir. Gül ise, olayı “yakışık almayan bir iş” sözleri ile eleştirmiş, iki müttefik ordu arasında yaşanan bu olayın kabul edilemez bir durum olduğunu ifade etmiştir (Askerlerimiz Serbest, 2003).

Bu süreçte muhalefet tarafından Hükümet'e yöneltilen eleştirilerden biri nota verilmemesi konusu olmuştur ki, Erdoğan, bu eleştiriye yanıt olarak, “ne notası veriyorsun, müzik notası mı” demiş ve muhalefeti aceleci davranmakla suçlamıştır. Ona göre, önce olay derinlemesine ele alınmalı ve bu çerçevede hareket edilmelidir. Zira, Türk askerlerinin serbest bırakılması ile birlikte açıklama yapan Erdoğan, olayın diplomasi yoluyla çözüme kavuşturulduğunun altını çizerek, itidalli davranmanın Türkiye açısından daha yararlı olacağını savunmuştur (Yanlış Yapıldı Diye Ortaklık Bozulmayacak, 2003).

Erdoğan'ın bu tutumuna mukabil Deniz Baykal yaptığı açıklamada, Amerikan askerleri tarafından yapılan hareketin milletin onurunu kırdığını ve devletin itibarını zedelediğini; bu olay ile ABD yönetiminin, Türkiye'nin müttefikliğine ihtiyacı olmadığına dair izlenim vermeye çalıştığını ve bu sebeple ABD'nin derhal özür dilemesi gerektiğini savunmuştur. Baykal, Hükümet'in olaydan sonra gösterdiği tepkileri de tatmin edici bulmamış ve NATO Güvenlik Konseyi'nin toplantıya çağırılmamasını bir hata olarak görmüştür. Hükümet'i “ezik” davranmakla itham eden Baykal, Hükümet'in kendini ABD'nin her isteğini yapmakla mesul gördüğünü söyleyerek, “Hükümet'in tavrı tam bir

basiretsizliktir. Protesto notası verme cesaretini bile gösterememiştir. Sayın Başbakan nota ile ultiyatomu birbirine karıştırıyor (...) Böyle bir ortamda nota gerekmez de ne zaman gerekir? Sayın Başbakan'ın laubali değerlendirmesi, durumun ciddiyetinden ne kadar uzak olduğunun göstergesidir.” diyerek eleştirmiştir (CHP Lideri Deniz Baykal: Özür Dileyin, 2003). Baykal olayı araştırmakla sorumlu komisyonun da tatmin edici bir açıklamada bulunmadığını eleştirerek, TSK'nin ve Türk milletinin kırılan onurunu ancak ve ancak bir özrün telafi edebileceğini, yanlış kimde ise bunun açıklanması gerektiğini söylemiştir (“Baykal: Özür dilemeden olmaz”, 2003).

Açık bir şekilde şunu söyleyebiliriz ki, savaş çıkmadan önce Hükümet'in lider kadrosunun görüşü ve CHP'nin bunun karşısında aldığı tavır, savaşın başlamasından sonra da aynı istikamette devam etmiştir. Zira, yukarıda ele alınan olaylar çerçevesinde incelendiğinde de CHP'nin tüm baskılara rağmen savaş karşıtı tutumunu devam ettirdiği, AK Parti'nin ise, karar sürecinde yer alabilmenin tek yolu olarak görülen Irak'a asker gönderilmesi yönünde bir politika takip ettiği görülmektedir. Bu minvalde, savaşın başlamasının ardından Irak'a asker gönderilmesi meselesi ile ilgili olarak iki partinin politikalarının çatıştığı 7 Ekim 2003 tezkeresine giden süreci ele almak da elzemdir. Nitekim, 7 Ekim tezkeresine giden süreç 1 Mart'a giden süreçle benzer özellikler taşımaktadır. 20 Mart'ta savaşın başlamasının ardından hükümet ve muhalefeti bir araya getiren Wolfowitz'in sözleri ve Süleymaniye'de Türk askerlerinin başına çuval geçirilmesi olayına mukabil, yeni tezkere süreci bu çalışma açısından Irak Savaşı konusunda, hükümet ve muhalefet arasında son ihtilaf konusu olmuştur.

Tezkere tartışması, 20 Temmuz'da Erdoğan'ın Batman İl Kongresi'nde ABD'nin Türkiye'den bölge için askerî yardım istediğini açıklaması ile vuku bulmuştur (Askerlerimiz Hazırlanıyor, 2003). Bundan bir gün sonra açıklama yapan ABD Ankara Büyükelçisi Robert Pearson'ın asker talebinin Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Büyükelçi Uğur Ziyal tarafından Washington ziyareti sırasında dile getirilen konular arasında yer aldığını, yani asker yardımı talebinin Türkiye tarafından ABD'ye sunulduğunu söylemesi ve Erdoğan'ı yalanlaması üzerine, Baykal, TBMM Grup Toplantısı'nda yaptığı konuşmada, Erdoğan'ın ABD'nin asker talebini etkileri zil çalarak karşıladığını, bunun Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı'na yakışmadığını ifade ederek (Barışı Korumak İçin TSK En Doğru Tercih, 2003; Irak'a Asker Bilmecesi, 2003); tezkere çıkarılmadan Irak'a asker gönderilmesinin veya Dışişleri Bakanı

tarafından asker gönderme sözü verilmesinin yanlış bir tutum olacağını belirtmiş, ABD'yi TBMM'den yetki alınmadığı müddetçe Hükümet tarafından verilecek herhangi bir söze riayet etmemesi gerektiği konusunda uyarmıştır. Ona göre, eğer asker gönderilmek isteniyorsa önce Meclis'ten bu yönde uluslararası meşruiyeti haiz bir tezkere çıkartılması elzemdir (Yedi Cedit Bu Hesabı Veremez, 2003).

Erdoğan'ın 20 Temmuz'da ABD'nin Türkiye'den asker talebinde bulunduğunu söylemesinden sonra; 28 Temmuz 2003 tarihinde, Washington'a gerçekleştirdiği ziyaretin ardından, katıldığı bir televizyon programında konuşan Gül, BM veya NATO çerçevesinde karar alınması halinde Irak'a asker gönderilmesi konusunda Türkiye'nin tarafsız kalamayacağını ifade etmiş ve fakat 20 Mart'ta TBMM'de kabul edilen tezkerenin bu yetkiyi hükümete vermediğini de belirterek yeni bir tezkere hazırlanmasının gerekli olduğunu beyan etmiştir. Erdoğan da bu konuda Gül'ü desteklemiş ve BM ya da NATO bünyesinde gerçekleştirilecek olan her türlü operasyona Türkiye'nin destek vermesi gerektiğini ve bunu yapabilmek için de TBMM'den tezkere çıkartılmasının kararlaştırıldığını söylemiştir (Tezkere Yalnızı Gül, 2003; Tezkere İçin Acele Etmeyelim, 2003).

Gül ve Erdoğan'ın Irak'a asker gönderilmesine yönelik ifadelerine mukabil Baykal, hiçbir dönemde meşru olmayan bir harekâtın Türkiye tarafından desteklenmediğinin altını çizerek, böyle bir harekâta destek vermenin Türkiye'nin uluslararası saygınlığına zarar vereceğini söylemiştir. Baykal, Hükümet'in asker gönderme konusunda yaptığı hazırlığı ise, "Hükümet, yakayı çoktan kaptırmıştır. Şimdi içinde bulunduğu durumu herkese kabul ettirme gayreti içerisinde." diyerek eleştirmiştir (Hükümet Yakayı Kaptırdı, 2003). Türkiye'nin, sorunun meşru yollardan çözüme kavuşturulmasını sağlamak için, Koalisyon'u BM ve NATO çatısı altında bir uzlaşmaya çağırması gerektiğini de belirten Baykal, Irak'a asker gönderilmesi ile ilgili olarak şunları söylemiştir:

Böyle olursa, ABD, İngiltere; Irak halkı, bölge ve Türkiye rahat eder. Niçin koalisyon güçleri yeni arayışlara girme gereğini duydular? Niçin Türkiye'yi sen de asker gönder diye çağırma ihtiyacı içine girdiler? ABD önemli bir ülkedir. Biz, ABD'nin ve bölgenin yeni sorunlarla, sıkıntılarla karşı karşıya kalmasını istemiyoruz. Biz, bu bölgenin hızla huzur, güvenlik ve barışa kavuşmasını istiyoruz. Onlarla aramızı iyi tutmak, gereksiz gerginliklere sürüklenmemek elbette çok önemlidir. Ama, bu demek değildir ki Türkiye'nin yaşamsal çıkarlarını tehlikeye atacak biçimde büyük güçlerin peşinden sürüklenmek uygundur. Bu ayrımı gözetmenin ABD'ye düşmanlık etme anlayışı ile hiçbir ilgisi yoktur ("Baykal: "İktidar Irak'a asker gönderme kararı almış", 2003).

Baykal'ın bu sözlerine karşılık, Dışişleri Bakanı Gül, BM Irak Özel Temsilcisi Sergio Vieira de Mello (1948-2003) ile 4 Ağustos'ta gerçekleştirdiği görüşmenin ardından yaptığı konuşmada, Türkiye'nin Irak'a bir polis gücü veya jandarma güç olarak gitmemesi gerektiğini, vizyoner bir bakış açısıyla Irak'ta başlatılacak olan yeniden yapılanma faaliyetleri esnasında yer alarak daha etkili olunabilecek bir politika izlenmesinin elzem olduğunu ifade etmiştir (İşgal Gücü Olmayız, 2003).

Gül-Mello görüşmesinden bir gün sonra, Başbakanlık'ta Irak ile ilgili bir zirve toplantısı yapılmıştır. Başbakan Erdoğan başkanlığında toplanan ve Genelkurmay Başkanı Hilmi Özkök, Milli Savunma Bakanı Vecdi Gönül, İçişleri Bakanı Abdulkadir Aksu, MİT Müsteşarı Şenkal Atasagun ve Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Uğur Ziyal'in de katıldığı zirve öncesinde konuşma yapan Abdullah Gül, Irak'ın istikrara kavuşmasının ve kendi kendini yönetmesinin, kaynaklarını kendi yararları ve kararları doğrultusunda kullanmasının Türkiye için de yararlı olacağını söyleyerek, bunun sağlanması için Türkiye'nin gereken değerlendirmeleri en iyi şekilde yapması gerektiğini savunmuştur ("Türkiye Irak'a yardım riskini masaya yatırdı", 2003). Zira, Başbakanlık'ta yapılan zirvenin ardından da "Türkiye'nin Irak'taki istikrara katkısı konusunda bir ön değerlendirme yapıldığı" ilan edilmiştir (Türk Askeri Irak'a 'Tezkereli' Gidecek, 2003).

Gül, 21 Ağustos'ta Milliyet Gazetesi'nden Derya Sazak ile yaptığı röportajda, Irak'la ilgili olarak şu ifadelerle yer vermiştir:

Irak'ta olup bitenler bizi yakından ilgilendiriyor, Irak bizim komşumuz, savaş sonrası istikrarın bir an önce sağlanmasını istiyoruz, toprak bütünlüğünü savunuyoruz. Ancak, komşuda huzursuzluk varsa, devamlı kavga gürültü oluyorsa, bunlar sizin bahçenize taşıyorsa siz de rahat edemezsiniz (...) Ne zaman ki, Irak halkının kendisini yöneteceği bir hükümet gelir, anayasa yapılır, seçimlerle çoğulcu yapıya geçilir, asgari demokrasinin şartları yerine getirilir ve normalleşme sağlanır. Biz, Türkiye olarak bunu istiyoruz (...) Kendi sınırlarımız içinde huzur içinde olabilmek için sınır ötesindeki gelişmelerle de ilgilenmeliyiz. İstikrarlı bir Irak Türkiye'nin çıkarınıdır. Oradaki petrolden de Türkiye hakkını, hukuki bir düzen içinde alacaktır. Irak'ın yapılanmasında söz sahibi olacaktır, diyerek Türkiye'nin Irak'a bakışını açıklamıştır (Çıkarlarımız Anadolu'ya hapsedilemez, 2003).

Hükümet, Başbakanlık'ta yapılan zirvenin ardından Cumhurbaşkanı'nın da desteğini almak için harekete geçmiştir. Bu çerçevede, 12 Ağustos'ta Ahmet Necdet Sezer

başkanlığında Çankaya'da bir zirve yapılmıştır. Sezer bu toplantıda, daha önce uluslararası iş birliğinin sağlanması şartıyla Türkiye'nin askerî bir harekâta destek verebileceğine dönük düşüncesinde ısrarcı olmamıştır. Nitekim, zirveden ulusal çıkarların gerektirdiği doğrultuda hareket edilmesi gerektiği yönünde karar çıkmıştır. Zirvede, TSK ile Hükümet aynı görüşleri savunmuş ve Türkiye'nin Irak'ta asker bulundurmasının ulusal çıkarın bir gereği olduğunu ileri sürmüşlerdir. Netice itibarıyla, Irak'a Türk askerinin gönderilmesi meselesinde hükümet ve TSK doğrudan, Cumhurbaşkanı Sezer de dolaylı olarak görüş birliğine varmıştır (Sezer Yumuşadı, Son Söz Meclis'in, 2003).

Hükümet'in tezkere konusunda devletin zirvesi nezdinde bünye yoklaması yapması üzerine CHP, Irak'a asker gönderilmesine uluslararası meşruiyet olmadığı sürece savaş öncesinde olduğu gibi sonrasında da destek verilmemesi yönünde bir tutum sergileyeceğini yinelemiştir (“Irak'a askere CHP'den ret”, 2003). Zira, CHP Grup Başkanvekili Haluk Koç Çankaya'da yapılan zirvenin ardından yaptığı konuşmada, Irak'a asker gönderme konusunda CHP'nin önceki görüşlerinde bir değişiklik olmadığını belirtmiş, “CHP, bir uluslararası çerçeve bu görevi öngörmeden Türk askerinin Irak'a gitmesine karşıdır. Dün, Almanya parlamentosunda benzeri bir açıklama oldu. CHP, oradaki hukuksuz sürece Türkiye'nin katkı yapmasına karşı olduğunu söylemiştir.” diyerek, tezkere konusuna sıcak bakılmadığını tekrarlamıştır (Muhalefet Zirve Kararlarına Karşı, 2003).

Koç, üç gün sonra yaptığı açıklamada ise, Türkiye'nin çıkarlarının Kuzey Irak'ta asker bulundurmaya gerektirdiğini ve fakat ABD'nin Türkiye'den istediği askerleri güneyde konuşlandırmayı planladığını ifade ederek, Kuzey Irak'a asker göndermeyi kapsamayan bir tezkerenin AK Parti grubundan da zor geçebileceğinin söylendiğini ifade etmiştir. Kuzey Irak'ı içine almayan bir tezkerenin başkalarının amacına hizmet etmek anlamına geleceğinin altını çizen Koç, bunun sonucunda yaşanacak olan “trajedilerin hesabından hükümetin sorumlu olacağını” söylemiştir (“CHP: Türk milleti evlatlarının çölde ölmesini istemiyor”, 2003). Baykal ise, ABD'nin Irak'ta zor durumda kaldığı ve işler iyi gitmediği için Türkiye'yi de sürece dahil etmek istediğini, hükümetin ise destek konusunda hâlâ tereddüt içinde kaldığını ve tartışmanın da bu noktada başladığını ifade ederek, nerede asker bulundurulacağını belirlenmediğinin ve destek sağlanacak konuların netlik kazanmadığının altını çizmiş; ABD'nin, PKK'yı pasifize etmek için hiçbir girişimde bulunmamasının askerî iş birliğini zorlaştırdığını söylemiştir (AKP Eğitimi Siyasallaştırıyor, 2003).

Irak'a asker gönderilmesi konusunda hükümet ve muhalefeti karşı karşıya getiren diğer bir olay ise, 26 Mart 2003'te ABD tarafından gönderilen sualnameye cevap verilmesinin ardından, Türkiye'nin Irak'a asker gönderilmesinin şartlarını ve çerçevesini kapsayan 11 soruluk bir sualnameyi ABD'ye vermesi ile vuku bulmuştur (Türk Askerini Kim İstedi?, 2003).

Türkiye tarafından verilen sualname ile verilecek destek karşılığında alınması muhtemel tavizlere yönelik sorular yöneltilmiştir. ABD bu sualnameye 19 Ağustos'ta cevap vererek, Türkiye'nin Bağdat'ın istediği bir bölgesinde asker bulundurabileceğini, Irak'a girecek askerî gücün Türk komutanın emri altında görev yapabileceğini ve Türkiye komutasında özel bir sektörün kurulabileceğini kabul ettiğini iletmiştir. Fakat sualnameye verilen cevabın imzasız bir şekilde ve gayri resmi bir yoldan Hükümet'e iletilmesi tartışmaya neden olmuştur. Zira, Hükümet ABD'nin bu cevabını bir ön bilgilendirme olarak ele alırken, CHP cevabın veriliş şeklini ve Hükümet'in yaklaşımını sert bir şekilde eleştirmiştir (ABD: Önce Meclis Kararını Görelim, 2003). Binaenaleyh, Baykal Türkiye'nin asker gönderme konusunda karar alabilmesi için, meşru bir ihtiyacın var olmasının gerekmediğinin görüldüğünü ve kesin ve güvenilir bir bilginin mevcut olmadığını söylemiştir. Ona göre, sualnameye tam manası ile bir cevap verilmemesi, “Türkiye'nin, gelecekteki etkinliği konusunda hiçbir somut dayanağa sahip olmadığı anlamına gelmektedir.” Ayrıca, “Hükümet içinde de MGK üyeleri arasında da Türkiye'nin belli şartlarda Irak'a asker gönderebilmesini düşünenlerin bile bu tablodan mutlu olmasının mümkün olmadığını” söylemek mümkündür (Baykal: Güvenilir Bilgi Yok, 2003).

29 Ağustos 2003 tarihinde CNN Türk'te “Eğrisi Doğrusu Özel” adlı programa katılan Erdoğan, CHP'nin tutumuna karşılık, Irak'a asker gönderilmesi konusunda değerlendirme süreci içinde olduğunu ve bazı şartların oluşması halinde Türkiye'nin Irak'a asker göndermesine olumlu baktığını ifade etmiştir. Ancak, Türkiye'nin bölgeye bir jandarma veya polis gücü olarak girmesi gibi bir şeyin de söz konusu olmadığını, böyle bir izlenimin dahi sakıncalı olacağını vurgulayan Erdoğan, Türkiye'nin stratejisinin buna mahal vermeyecek şekilde belirlenmesi gerektiğini savunmuştur (Erdoğan: Irak'a Asker Gitmeli, 2003).

Erdoğan'ın Irak'a asker gönderilmesi konusuna olumlu bakmasına karşılık, AK Parti içinde de tezkere ile ilgili olarak bir uyuşmazlık hasıl olmuştur. Zira, Dışişleri Komisyonu Başkanı Mehmet Dülger, Irak'a asker gönderilmesi için mutabakat sağlanması gerektiğini ve asker gönderildiği takdirde Türkiye'nin dış politika opsiyonlarının 20 yıl bağlanacağını ifade etmiştir. Ona göre, asker Irak'a gidecekse masrafı kimin karşılayacağı, ne kadar süreyle ve hangi amaçla görev yapılacağı belirtilmelidir. Her halükârda Türk askerinin güvenli bir şekilde geçişinin sağlanacağı garanti edilmeli ve Irak halkı da istediği takdirde asker gönderilmelidir. Dülger, Hükümet tarafından hazırlanan tezkerenin beğenildiği takdirde desteklenebileceğini, aksi bir durumda reddedilmesinin de demokrasinin bir gereği olduğunu belirtmiştir (Dülger: Tezkere 20 Yılımızı Bağlar, 2003). AK Parti İstanbul Milletvekili Göksal Küçükali de ABD'nin kendine “lejyoner” aradığını söyleyerek, Türkiye'nin bu görevi kabul etmemesi gerektiğini, Gül'ün Irak'a asker gönderilmesi konusunda, “nostaljiye takıldığı” ve “sabit görüşlü” olduğunu söylemiştir (Irak'a asker gönderilmesine karşı çıkacak, 2003).

Tüm bu gelişmelerin sonucunda, 22 Eylül 2003'te, Dubai'de ABD ile Türkiye arasında 8.5 milyar dolarlık kredi anlaşması akdedilmiştir (8.5 Milyar Dolar 18 Ayda 4 Dilimde Kullanılacak, 2003). Anlaşmanın imzalanmasının ardından TBMM'de basın toplantısı düzenleyen CHP Grup Başkanvekili Oğuz Oyan, Dubai'de yapılan anlaşma ile Türkiye'nin dış politikasının ipotek altına alındığını, “Anlaşma gereği her kredi diliminin serbest bırakılmasında Pentagon'un izninin şart” olduğunu ve bunun açıkça siyasi ve askerî bir önşart olarak kabul edilebileceğini söyleyerek, “Hükümet'in aczine bakın ki, Türkiye'nin ABD'ye hava koridorunu açma karşılığında alacağı bu kredi yeni koşullar eklenerek imzalanmıştır. Kişilikli bir dış politika ekonomik zararın tazminini siyasi koşullara bağlamaksızın gerçekleştirmektir. Yapılan bu kredi anlaşması Türkiye'nin giderek mütareke dönemine döndüğünün resmidir.” demiştir (“CHP'den Amerikan kredisine tepki”, 2003).

CHP İstanbul Milletvekili Onur Öymen de Dubai Anlaşması'nı imzaladığı için Hükümet'i eleştirmiş ve Anayasa'nın 92. maddesinde yabancı ülkelere asker gönderilmesinin uluslararası meşruiyete dayandırıldığını ve fakat Irak konusunda buna uygun bir durumun mevzu bahis olmadığını söylemiştir. Öymen, ABD ile imzalanan ve Türkiye'ye 8,5 milyar dolar kredi verilmesini öngören anlaşmanın Kuzey Irak'a asker sokulmaması şartıyla imzalandığını iddia ederek, “Türkiye siyasi koşulla kredi alamaz.” demiştir. Ona göre, bu

anlaşma ile Türkiye'nin dış politikası ipotek altına alınmıştır ve bu durum 80 yıllık Cumhuriyet tarihinde bir ilktir (Erdoğan Meriç'e kadar Kasımpaşalı, 2003).

Baykal ise, krediye bağlı olarak siyaset yapılamayacağını ve 80 yıldır hiçbir hükümet döneminde böyle bir durumun yaşanmadığını söyleyerek, sadece AK Parti Hükümeti döneminde böyle bir durum ile karşı karşıya kalındığını ifade etmiş ve bu durumu “leke” olarak tanımlamıştır. (Baykal: Türkiye Kredi Karşılığı Satılmıştır, 2003) TSK ise, imzalanan kredi anlaşmasına tepkisini 1 Ekim'de yapılan TBMM açılış töreninde göstermiştir. Bu minvalde, törene katılan tüm üst düzey askerler açıklamalarında, anlaşmanın imzalanması aşamasında TSK'ye danışılmamasını eleştirmişlerdir (“Murat Yetkin: Bekle, gör ve uygula”, 2003).

Kredi anlaşması ile ilgili olarak yaptığı açıklamalar üzerine Baykal'ı eleştiren Erdoğan, “Bir kere bölgede görevli olduğunuzu bilmeniz lazım. Dünyadaki gelişmeler eğer sizi bir dışlarsa tamamen bitip tükenmiş olursunuz. Türkiye hiçbir zaman Ortadoğu'da duyarsız, ilgisiz kalmaz bu gelişmelere. Türkiye Ortadoğu'da belirleyici bir güçtür, unsurdur.” diyerek, Baykal'ın 8,5 milyar dolarlık anlaşmayı Irak'a gidişin bedeli olarak görmesinin yanlış bir tutum olduğunu, Irak'a gidilmemesinin bedelinin ne olacağını da ele alınması gerektiğini söylemiştir (Irak'a Gitmemenin Bedeli Ne, 2003).

Gül de New York'ta yaptığı basın toplantısında, Irak'a asker gönderilmesi konusunun ABD'den alınacak kredi ile ilişkilendirilmesinin bir hata olduğunu ifade etmiştir. Türkiye'nin, hiçbir zaman kendisini siyasi ipotek altına alacak anlaşma yapmadığını, Dubai Anlaşması'nın da bunu ihlal edecek bir taahhüt taşımadığını belirten Gül, istenmediği takdirde kredinin kullanılmayabileceğini de beyan etmiştir (Gül: Baskıyla Karar Vermeyiz, 2003).

Erdoğan ve Gül'ün anlaşmanın Türkiye'yi bir ipotek altına sokmadığını açıklamasına rağmen, Başbakan Yardımcısı Mehmet Ali Şahin ABD Senatosu'nun Türkiye'ye verilen krediyle ilgili aldığı kararda, krediye karşılık Türkiye'nin tek tarafı olarak Kuzey Irak'a girmemesinin şart koşulduğunu tespit ettiğini açıklamıştır. Bu durum aleni bir şekilde göstermektedir ki, AK Parti içinde kredi anlaşmasının çerçevesi üzerinde bir görüş birliğine varılamamıştır (Sınıra Asker Yığdığınız İçin Kuzey Irak Şartını Koyduk, 2003).

Yaşanan bütün bu süreç neticesinde, 6 Ekim 2003 tarihinde yapılan Bakanlar Kurulu toplantısında Türkiye'nin Irak'a asker göndermesi konusu tartışılmış ve hazırlanan tezkere Erdoğan'ın imzası ile TBMM'ye aynı gün sevk edilmiştir (Tezkere Meclis'te, 2003). 7 Ekim 2003'te TBMM' de oylamaya sunulan tezkere, 543 milletvekilinin katıldığı ve 358 evet oyuna karşılık, 183 ret ve 2 çekimser oyun kullanıldığı oylama sonucunda, kabul edilmiştir (TBMM, 2003d: 285).³¹

Tezkerenin gerekçe bölümünde Irak halkının zor durumda olduğundan hareketle, tarih boyunca bu halkın sıkıntılı zamanlarında Türkiye tarafından desteklendiği hatırlatılarak; Irak'a ihtiyaç duyduğu yardımın verilmesinin beynelmilel bir sorumluluk ve vazife olduğu; yaşanan kaos döneminin aşılması için temel insani ihtiyaçların karşılanmasının, altyapı sorunlarının giderilmesinin ve iyileştirilmesinin ve devlet teşkilatının merkezi ve yerel bazda tesisinin ve idamesinin sağlanması sürecinde Türkiye'nin yer alması gerektiği; askerî harekât sonrası ortaya çıkan durumun çeşitli tehlikeler barındırdığı ve bunun uluslararası barış ve güvenliği tehlikeye attığının 22 Mayıs 2003 tarihli BM Kararı ile de tespit edildiği ve bu karar çerçevesinde BM'ye üye ülkelerin Irak'ın yeniden inşası ve güvenlik ve istikrarın tesisi için göreve çağrıldığı belirtilerek Türkiye'nin arzusunun bağımsız ve tek çatı altında birleşmiş, kendi kaynaklarını sevk ve idare edebilen, demokratik sürecin tam manasıyla işletilebildiği ve demokrasinin tüm kurumlarının tesis edildiği, hiçbir milli gruba imtiyaz tanınmadan kurucu halkların (Kürt, Türk, Arap, Asuri) eşit statüde katılımıyla milli bir devletin kurulduğu ve anayasanın da bu grupların endişelerini giderebilecek şekilde hazırlandığı bir Irak Devleti'nin kurulması olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca, Türkiye'nin Anayasa'nın 92. maddesi çerçevesinde, İstikrar Gücü'ne destek vermesinin Irak'ın olduğu kadar Türkiye'nin güvenliği açısından da önemli olduğunun altı çizilmiş, bölgede işgalci bir güç olarak değil, istikrar ve huzurun tesisinde yapıcı olmak üzere barış gücü gibi bir misyon çerçevesinde hareket edileceği beyan edilmiştir. PKK/KADEK'in bölgedeki faaliyetleri de tezkerenin diğer bir konusunu oluşturmuştur. Bu minvalde, tezkere metninde, terör örgütlerinin bölge ile tarihsel bağlarına işaret edilerek, o güne kadar bölge üzerinden faaliyetlerini devam ettiren PKK/KADEK'in bölgeden çıkartılması ve buraya

³¹3/361 Sayılı "Gereği, kapsamı, sınırı ve zamanı hükümet tarafından belirlenecek şekilde Türk Silahlı Kuvvetleri unsurlarının Irak'ta güvenlik ve istikrara katkı yapmak amacıyla Irak'a gönderilmesine ve bu kuvvetlerin görev ve kullanılmasına ilişkin gerekli düzenlemelerin hükümet tarafından yapılmasına Anayasa'nın 92'nci maddesi uyarınca bir yıl süreyle izin verilmesine ilişkin Başbakanlık tezkeresi"

kalıcı olarak yerleşmesinin önüne geçilmesi gerektiği belirtilmiştir (TBMM, 2003d: 285-288).

Tezkerenin Genel Kurul'da oylamaya sunulmasından önce partisinin Grup Toplantısı'nda konuşan Deniz Baykal, tezkere ile Türkiye'nin bilinmedik bir duruma doğru sürüklendiğine dikkat çekmiştir. Baykal, tezkerenin kabulünün uluslararası meşruiyete uymayan bir karar olacağını savunmuştur. Zira, tezkerenin kabul edilmesi halinde Türkiye'nin sadece Irak'ın parçalanmasına katkıda bulunacağını ifade eden Baykal, 180 bin askerin sağlayamadığı istikrar ve huzur ortamını 10 bin Türk askerinin sağlamasını beklemenin hayalcilikten öte bir şey olmadığını ve 80 yıllık Cumhuriyet tarihinde böyle bir kararın alınmadığını söylemiştir (Baykal: Yazıktır, 2003).

Tezkerenin kabul edilmesinin ardından konuşan CHP Grup Başkanvekili Ali Topuz da AK Parti Hükümeti'nin, Irak Geçici Hükümet Konseyi tarafından Türk askerinin Irak topraklarına girmemesi yönünde aldığı karara rağmen tezkere konusunda diretmesini eleştirmiş, tezkerenin kabulü ile Irak ve Türkiye ilişkilerinin gelecekte olumsuz etkileneceğini ve alınan kararın hem Anayasa'ya hem de hukuka aykırı olduğunu ileri sürmüştür (“CHP: Hukuka ve anayasaya aykırı karar alındı”, 2003).

Tezkerenin TBMM tarafından kabul edilmesinin ardından açıklama yapan Gül ise, önceki tezkerelerden farklı olarak 7 Ekim tezkeresinin süre sınırlaması getirdiğinin altını çizmiş ve Irak'a gönderilecek askerî gücün süresini kısaltmak ve Irak halkına yardımcı olmak amacıyla bölgeye gideceğini, bu konuda Irak halkının da istekli olduğunu ve Irak Geçici Hükümeti'nin, Türk askerinin Irak'a girmemesi gerektiğini öngören bir kararının mevcut olmadığını açıklamıştır (Gül: Süresi Belli, 2003; Gül: Barış Gücüyüz, 2003).

Erdoğan da bölgedeki bazı Kürt aşiretlerinin Türkiye'nin bölgeye girmesine muhalefet ettiğini ve fakat sorunun çözülmesi için müzakerelerin devam ettiğini beyan etmiştir (“Erdoğan: Irak'ta askerimize olumsuz yaklaşım kabul edilemez”, 2003; “Irak'a huzura gidecek”, 2003). Ancak CHP Genel Başkanı Baykal, Erdoğan'ın bu sözlerine de “Bugüne kadar komşu ülkelerdeki çatışmalara hiç karışmamıştık. Şimdi uluslararası hukuktan yoksun olarak gidiyoruz. Irak'a asker göndermek için önce tezkere, sonra

müzakere yaklaşımı yanlıştır.” diyerek tepki göstermiştir (Baykal: Yangının parçası olabiliriz, 2003).

Hükümet'in tezkereyi Meclis'ten geçirmesinin üstünden bir ay geçtikten sonra, ABD Irak'la ilgili yaptığı 6 aylık planlamada Türk askerini sürece dahil etmemiş ve Türkiye'ye de bunu 6 Kasım'da bildirmiştir. Bunun üzerine, 7 Kasım'da açıklama yapan Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hüseyin Diriöz, ABD'nin planları doğrultusunda Türk askerinin Irak'a gitmesine izin veren tezkerenin askıya alındığını ve fakat ABD ile Türkiye arasındaki dayanışmanın devam edeceğini söylemiştir (Tezkere askıda, 2003).

2002 ve 2003 yıllarında Türk dış politikasında önemli bir yer tutan Irak Savaşı uzun tartışmalara, müzakerelere ve pazarlıklara sahne olmuştur. Bu süreçte yukarıda ele alındığı üzere Hükümet'in tereddütleri, muhalefetin yaklaşımı, savaşan güçlerin çıkarları ve yerel güçlerin muhalefeti neticesinde Türkiye bu savaşta aktif olarak yer almamıştır. En nihayetinde, asker göndermeye izin veren tezkerenin ardından ABD'nin Irak denklemine Türkiye'ye yer vermemesi ve Türkiye'nin de tezkereyi askıya aldığı ilan etmesiyle Irak belli oranda Türkiye'nin gündeminden çıkmıştır. Binaenaleyh, yaşanan bu sürecin ardından, Türkiye'nin Irak politikası 2003-2005 yılları arasında Kuzey Irak'ın bağımsız bir devlet olmasının engellenmesi, Türkmenlerin haklarının adil bir şekilde alınması, PKK'nın faaliyetlerinin engellenmesi ve hatta bitirilmesi ve Kerkük'ün statüsünün netlik kazanması üzerine odaklanmıştır; 2005 yılından sonra, 2008-2010 yılları arasında yoğun olmak üzere, Irak Hükümeti'yle ve özellikle Kuzey Irak'la ilişkilerin geliştirilmesi için girişimlerde bulunulması üzerine şekillenmiştir (Yeşilyurt, 2013: 409-412).

Netice itibariyle, Irak konusunda savaş öncesinde olduğu gibi savaş sonrasında da hükümet ile muhalefet arasındaki görüş farklılığı devam etmiştir. Bu kapsamda ilk konu, ABD ile müzakere edilen ve 22 Eylül'de imzalanan kredi anlaşması olmuştur. Muhalefet kredi anlaşmasının Türkiye'yi siyasi ipotek altına aldığı ve Türkiye'nin Kuzey Irak'a girmemesine karşılık, ABD'nin Türkiye'ye kredi açtığını ileri sürmüştür. Hükümet ise, bu iddiayı yalanlamış ve fakat kendi içindeki muhalif seslere de mâni olamamıştır. Zira, Mehmet Ali Şahin, kredi ile ilgili olarak CHP'nin iddiaları ile paralel bir durumun mevzu bahis olduğunu, ABD Senatosu tarafından alınan kararlar anlaşıldığını beyan etmiştir. Özellikle, Erdoğan ve Gül, Şahin'in bu sözlerine rağmen, Hükümet'in Türkiye'yi siyasi bir

ipotek altına sokmadığını her defasında vurgulamışlar ve istenmediği takdirde kredinin alınmayabileceğinin altını çizmişlerdir.

İkinci tartışma konusu, Hükümet tarafından 7 Ekim 2003'te, Irak'a asker gönderilmesi konusunda TBMM'den Anayasa'nın 92. maddesi çerçevesinde yetki istenmesi olmuştur. CHP tezkerenin, uluslararası meşruiyeti ihlal ettiğini, onaylanmasının Türkiye'yi işgalci konumuna düşüreceğini ve Türk askerinin ABD'nin istekleri doğrultusunda kullanılarak bataklığa sürüklendiğini iddia etmiştir. Buna mukabil, AK Parti Irak'ın geleceğinin bir yönüyle Türkiye'nin geleceği ile ilintili olduğunu, ülke çıkarlarının Irak'ta söz sahibi olmayı gerektirdiğini ve Türkiye'nin Irak'ta asker bulundurmasının milli menfaatler düşünüldüğünde zaruri olduğunu savunmuştur.

Üçüncü bir tartışma konusu ise, tezkere ile ilintili olarak Kuzey Irak'ın durumu olmuştur. CHP, savaşın başlamasını müteakip Kuzey Irak'a asker gönderilmesinin elzem olduğunu, PKK/KADEK'in bölgedeki faaliyetlerinin ve bölgeye yerleşmesinin engellenmesi için aktif bir şekilde bölgenin askerî kontrol altına alınması gerektiğini savunmuş ve Hükümet'i Kuzey Irak'a asker göndermediği için basiretsizlikle suçlamıştır. Buna mukabil, Hükümet, diplomasinin öncelikli olarak kullanılması gerektiğini ve derhal gönderilecek askerî bir birliğin tepkiye yol açacağını ve bunun da çeşitli riskler barındırdığını ileri sürerek buna yanaşmamıştır.

5.2.Arap Baharı Döneminde Suriye Politikası

Arap Baharı sürecinde AK Parti ile CHP'yi karşı karşıya getiren en önemli mesele, halk ayaklanmalarının yaşandığı ülkelere müdahale edilip edilmeyeceği ve yapılacak bir müdahalenin ülkelerin içişlerine karışmak anlamına gelip gelmeyeceği konusu olmuştur. Bu minvalde, AK Parti yaşanan dönüşüm sürecinin sadece olayların yaşandığı ülkeler açısından değerlendirilemeyeceğini ileri sürerek; yaşanacak olumsuz bir durumun Türkiye'nin çıkarlarına zarar vereceğini ve yeniden inşa edilecek olan Ortadoğu ülkelerinde söz sahibi olmanın, ilgili ülkelerde aktif bir şekilde rol almakla doğru orantılı bir seyir izleyeceğini savunmuştur. Zira, aşağıda da değinileceği üzere AK Parti, Arap Baharı'nın yaşandığı dönem boyunca ılımlı İslâmi hareketleri destekleyerek veyahut Suriye'de olduğu gibi doğrudan

müdahalede bulunarak dönüşüme maruz kalan Ortadoğu ülkelerinde söz sahibi olmaya çalışmıştır (Doster, 2020: 131).

CHP ise, özellikle Mısır ve Suriye nezdinde “akraba” olarak nitelediği bölge ülkelerinin içişlerine karışılmaması gerektiğini savunmuş ve dolaylı veya doğrudan her türlü müdahaleden kaçınılması gerektiği konusunda ısrarcı olmuştur. Ancak, barış ve istikrar ortamının, demokratik ve haklı taleplerin karşılanmasına paralel bir şekilde ortaya çıkacağını da belirterek bir anlamda reform çağrılarına destek vermekle birlikte, bunu yapabilecek tek gücün bu ülkelerin kendi iç dinamikleri olduğunu kabul etmiştir. Suriye gibi daha karmaşık ve iç savaşın meydana geldiği ülkelerde ise, çözümün öncelikle diplomatik yollar kullanılarak sağlanması gerektiği üzerinde durmuştur (Ortadoğu Açılımı: CHP Lideri Irak'a Gidecek, 2011).

AK Parti ve CHP'nin temel eğilimleri açısından Arap Baharı'na yaklaşımları ele alındığında ve iki partinin olaylara bakış açılarındaki farklılıklar yönünden bir değerlendirme yapıldığında, Ortadoğu'daki dönüşüme sebep olan halk hareketlerinde en önemli yeri Suriye'nin tuttuğu görülmektedir. Zira, hükümet ve muhalefet özellikle, Suriye'de ortaya çıkan iç savaş ve bu iç savaşta taraf olarak yer alınması, Suriye'ye doğrudan askerî müdahalede bulunulması, Suriye'nin Türkiye'ye yönelik saldırgan tutumu ve hükümetin buna mukabil aldığı önlemler ile mültecilerin statüsü konusunda karşı karşıya gelmişlerdir. Bu sebeple, tezin bu bölümünde öncelikle Arap Baharı'nın ortaya çıkışı ve gelişimi ile Türkiye'nin bu süreçteki tepkileri ele alınarak bir zemin oluşturulacak, bunun ardından, Suriye'deki toplumsal eylemlere AK Parti'nin verdiği tepkiler, CHP'nin bu tepkilere ve dış politika uygulamalarına getirdiği eleştiriler, AK Parti ve CHP'nin Ortadoğu'daki dönüşüm sürecine bakış açıları çerçevesinde değerlendirilecektir. Nitekim, Suriye'de yaşanan olaylar Türkiye açısından stratejik önemi haiz olmakla birlikte, doğrudan siyasi, sosyal ve ekonomik etkiler de doğurmuştur. Özellikle, Esad yönetiminin halk hareketlerini bastırmak için gerçekleştirmiş olduğu sert müdahalelere bağlı olarak ortaya çıkan göç dalgaları ile siyasi istikrarsızlık ve otorite boşluğundan kaynaklı olmak üzere ortaya çıkan dini ve etnik temele dayalı terör örgütlerinin nüfuz alanındaki artış, Türkiye'nin milli güvenliği açısından önemli risklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

5.2.1.Arap Baharı'nın Ortaya Çıkışı

Birçok medeniyetin ortaya çıktığı ve gelişim gösterdiği Ortadoğu tarih boyunca hem etkilenen hem de etkileyen bir coğrafya olmuştur. Asur, Babil, Sümer, Hitit, Pers, Antik Mısır ve Osmanlı gibi medeniyetlere ev sahipliği yapmakla birlikte, Anadolu üzerinden Avrupa'ya karşı hem bir rekabet unsurunu teşkil etmiş hem de önemli su ve ticaret yolları üzerindeki konumuyla stratejik bir önem arz etmiştir. Roma, Sasani, Emevi, Abbasi ve Osmanlı İmparatorluğu döneminde büyük ölçüde tek bir devlet çatısı altında yönetilen Ortadoğu, 19. yy.'da petrolün icadıyla birlikte jeopolitik konumuna ek olarak ekonomi ve enerji alanında da önemli bir konum elde etmiştir. Bu noktadan itibaren, Ortadoğu ülkelerinde etkileri günümüze sirayet edecek dört kırılma dönemi yaşanmıştır (Çimen, 2020: 13; Gelvin, 2019: 323; Goldschmidt ve Davidson, 2011: 185; Mansfield, 2012: 15; Stevens, 2012: 485).

Kırılmalardan ilki, Ortadoğu ülkelerinin Osmanlı'nın gerileme ve dağılma dönemine girmesiyle birlikte Avrupalı devletler tarafından sömürgeleştirilmesiyle yaşanmıştır. Nitekim, İngiltere tarafından 1882'de işgal edilen Mısır, 1914'te ilhak edilmiş, 1830'da Cezayir³², 1881'de Tunus, 1906'da Fas ve 1920'de Suriye ve Lübnan Fransa'nın ve Irak, Ürdün ve Filistin İngiltere'nin, 1911'de Libya İtalya'nın hakimiyeti altına girmiş ve günümüzde Ortadoğu'daki kaos ortamının ortaya çıkmasına neden olan yapay sınırlar bu dönemde çizilmiştir. Ancak, I. Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya'nın giderek güçlenmesi ve Nazizm'in hâkim olduğu ülkelerin revizyonist (yayılmacı) politikalar izlemesi üzerine, II. Dünya Savaşı'na kadarki dönemde Ortadoğu, Avrupalı devletler arasında bir çıkar çatışmasına sahne olmuştur (Dura, 2019: 133-149; Ferro, 2017: 128; Mansfield, 2012: 133; Tandoğan, 2013: 31-34).

İkinci kırılma noktası, II. Dünya Savaşı'nın ardından bölge ülkelerinde ortaya çıkan bağımsızlık hareketleri ve bu hareketlerin yaşandığı dönemle çakışan iki kutuplu uluslararası sistemde Ortadoğu bölgesini stratejik mevzilenme alanı olarak gören SSCB ve ABD'nin giriştikleri ikili ilişkiler sebebiyle bölge ülkeleri arasında ortaya çıkan kamplaşmalar olmuştur. Nitekim, özellikle 50'li ve 60'lı yıllarda Ortadoğu ülkelerinde bir dizi siyasal

³²Cezayir'in tamamıyla sömürgeleştirilmesi 1847 yılını bulmuştur.

dönüşüm yaşanmıştır (Cleveland, 2008: 301; Çimen, 2020: 215; Mansfield, 2012: 341). Bu çerçevede, 1932’de bağımsızlığını kazanan Irak’ta 1958’deki ihtilal ve 1963’teki darbe girişiminin ardından son olarak, 1968’de yapılan darbe ile Baas Partisi iktidarı ele geçirmiş (Uludağ, 2011: 256); 1951’de bağımsızlığını kazanan Libya’da 1 Eylül 1969’da Muammer Kaddafi (1942-2011) yaptığı darbe ile yönetime el koymuş; 2 Mart 1956’da Fas ve 20 Mart 1956’da Tunus bağımsızlığını ilan etmiş (Uludağ, 2011: 372); 1946’da bağımsızlığını kazanan Suriye’de, 1963’te ve 1970’te yaşanan darbelerin ardından Baas lideri Hafız Esad³³ (1930-200) iktidarı ele geçirmiş (Cleveland, 2008: 440); 1922’de bağımsız bir krallık kuran Mısır’da, 1952’de yapılan askerî darbenin ardından 1953’te cumhuriyet ilan edilmiştir. Binaenaleyh, bu ülkelerin çoğu gerçekleşen darbeler nedeniyle, siyasi olarak bölünmüş ve azınlık-çoğunluk dengesi gözetilmeyerek kurulan otoriter yönetimlere maruz kalmışlardır ki buna bağlı olarak legal-illegal birçok siyasi, mezhepsel veya ideolojik fraksiyon ortaya çıkmıştır (Taylor, 2014; Uludağ, 2011: 370).

SSCB’nin dağılmasının ardından, yani 90’lı yılların başından itibaren El-Kaide başta olmak üzere terör örgütlerinin ABD ve Avrupa ülkelerinde yapmış olduğu eylemler, Ortadoğu’nun kaderinde üçüncü kırılma noktası olmuştur. Nitekim, 11 Eylül’ün ardından ABD “Ortadoğu'nun demokratikleştirilme süreci” hedefiyle Büyük Orta Doğu Projesi (BOP)’ni gündeme getirmiştir (Efegil ve Musaoğlu, 2008: 167). Bu noktada, ABD açısından Ortadoğu'daki yönetimlere karşı iki türlü dizayn etme yöntemi kullanılmıştır. Bunlardan ilki silahlı müdahale yöntemi olup, doğrudan sahada olmayı ve ağır kayıplar ve başarısızlıklarla yüzleşme riskini göze almayı gerektirir ki, bunun en bariz örneği Irak Savaşı olmuştur. İkincisi ise, sosyo-ekonomik dönüşümü sağlayacak neo-liberal reform hareketlerine destek vermektir ki, bunun en açık örneği de Arap Baharı sürecinde Ortadoğu ülkelerine karşı izlenen dış politika olmuştur (Yeşilyurt ve Akdevelioğlu, 2013: 389). Avrupa tarafından da desteklenen bu projeyi sadece “demokrasi ihracı” olarak görmek de doğru değildir. Zira bu politikada, bölgenin yüksek ticari potansiyelinin, AB ile ABD'nin artan enerji ihtiyacına mukabil Ortadoğu'daki enerji kaynaklarındaki fazlalığın ve Ortadoğu ülkelerinden geçmişte köle olarak alınan ve günümüzde mülteci olarak da kabul edilen insanların sayıca artış göstermesinin de önemli bir rol oynadığı söylenebilir (Efegil ve Musaoğlu, 2008: 168).

³³19 Mart 1971-10 Haziran 2001 tarihleri arasında Suriye Devlet Başkanlığı yapmıştır. 1955 yılında Humus Askerî Akademisi’nden pilot olarak mezun olmuş, 1961 yılında ordudan ihraç edilmesini müteakip, Baas Partisi içerisinde yer almış darbe yapılmasına katkıda bulunmuştur. 1970 yılında Ürdün’deki savaşa müdahale edildiği esnada darbe yaparak iktidarı ele geçirmiştir.

Ortadoğu’da yaşanan dördüncü kırılma noktası, ilk üç kırılma noktasının bir sonucu olarak, Aralık 2010’da Muhammed Buazizi adlı bir üniversite mezununun Tunus’ta kendisini yakmasıyla başlayan (Yavuz ve Erduramaz, 2012: 16) ve ardından Libya, Mısır, Cezayir, Suriye, Ürdün, Lübnan, Yemen, Bahreyn ve Fas’ta meydana gelen halk ayaklanmalarıyla gelişen, demokratik haklar ve özgürlükler ile rejim değişikliği taleplerine dayanan ve “Arap Baharı” olarak adlandırılan süreçtir (Yavuz ve Erduramaz, 2012: 9).

İlk olarak, 17 Aralık 2010’da Tunus’ta başlayan ve ardından (Lynch, 2021: 31; Yavuz ve Erduramaz, 2012: 15) 28 Aralık 2010’da Cezayir’e (Yavuz ve Erduramaz, 2012: 140), 2011 yılında 12 Ocak’ta Lübnan’a, 14 Ocak’ta Ürdün’e, 17 Ocak’ta Moritanya, Sudan ve Umman’a, 18 Ocak’ta Yemen’e, 21 Ocak’ta S. Arabistan’a, 25 Ocak’ta Mısır’a (Yavuz ve Erduramaz, 2012: 143), 26 Ocak’ta Suriye’ye, 28 Ocak’ta Cibuti’ye, 30 Ocak’ta Fas’a (Yavuz ve Erduramaz, 2012: 134) , 10 Şubat’ta Irak’a, 14 Şubat ’ta Bahreyn ve İran’a, 17 Şubat’ta Libya’ya (Yavuz ve Erduramaz, 2012: 85), 18 Şubat’ta Kuveyt’e, 20 Şubat’ta da Batı Sahra’ya sirayet eden ayaklanmalardan en çok Mısır, Suriye ve Libya etkilenmiştir. Nitekim, diğer ülkelerde yapılan küçük çaplı reformlarla veyahut hükümetlerin sert önlemleriyle durum kontrol altına alınırken, bu ülkelerde bir iç savaş-kaos ortamı yaşanmış ve buna bağlı olarak yönetimler değişmiştir (Gönen, 2020: 85; Kışlakçı, 2011: 129-136; Prashad, 2021: 101;Yavuz ve Erduramaz, 2012: 290).

Gösterilerin ilk çıktığı yer olan Tunus’ta, 1987 yılından itibaren devlet başkanlığını elinde bulunduran Zeynel Abidin bin Ali (1936-2019), ülkesinin içerisindeki İslâmcı hareketler başta olmak üzere dönem dönem muhalefetin eleştirilerine hedef olmakla birlikte, Fransa’nın da baskısıyla özellikle 80’li yılların sonundan itibaren liberal reformlar yapmaya çalışmış ve fakat bu reformları hayata geçirme konusunda istekli olmamış, baskıcı ve otoriter yönetim tarzını gün geçtikçe arttırmıştır. 2000 yılında Tefik Ben Brig adlı bir gazetecinin hükümeti eleştiren yazıları dolayısıyla tutuklanması ve gayri adil bir muamele görmesiyle toplumsal muhalefet daha da güçlenmiş ve 2002 yılında sosyal medyanın yasaklanarak, internet kullanımının kısıtlanması ile birlikte doruk noktasına çıkmıştır. Muhalefetteki bu potansiyel, Arap Baharı’nda ateşleyici bir rol oynayacak zemini hazırlamış ve ılımlı İslâmi hareket el-Nahda bu süreçte etkili bir aktör olarak ortaya çıkmıştır (Ayhan, 2012: 37).

Mısır'da ordu tarafından 1952 yılında yapılan darbenin ardından kurulan cumhuriyet rejimi ile ülkeyi demokratik bir düzene oturtmak ve Batılı tarzda bir siyasal sistem kurmak amaçlanmıştır. Ancak, ordu zamanla kendi kurduğu otoriteyi meşrulaştırıcı ve koruyucu bir yapıya bürünmüş, 70'li ve 80'li yıllarda izlenen Batı yanlısı politikalar ile İsrail'le başlatılan barış süreci Suriye'de olduğu gibi Mısır'da da Müslüman Kardeşler'in güç kazanmasına ortam hazırlamıştır. Ülkede, güçlenen ılımlı İslâmi bu muhalefetin taleplerini karşılamak ve gücünü kırmak amacıyla, ABD tarafından desteklenerek Mısır Hükümeti tarafından uygulanan liberal reformlar ülkenin siyasal ve toplumsal gerçekleri ile örtüşmediği için başarılı olamamış, 2004 yılından itibaren muhalif gruplar örgütlü bir şekilde rejime karşı hareket etmeye başlamış ve Arap Baharı'yla birlikte kendi siyasi emellerini gerçekleştirmek üzere harekete geçmiştir (Ayhan, 2012: 73-83).

Bu çerçevede oluşturulan Mısır Değişim Hareketi; “İlerici Gençlik Ligi” solcu fraksiyonlardan, “6 Nisan Ulusal İşçi Hareketi” orta ölçekli endüstriyel şehirlerin bireylerinden, “Yukarı Mısır Gençlik Platformu” kırsal kesimden, “Özgür Mısırlılar Partisi” seçkin Hıristiyanlardan, VAFD ve Yeşiller örgütlenmeleri orta sınıftan, “Karama Partisi” ise ulusalcı sol görüşlerden ve Halid Said Hareketi ile Yeter(Kifaye) Hareketi gibi hareketlerden mürekkep bir yapı olarak ortaya çıkmış, 2008 yılında ortaya çıkan “6 Nisan Gençlik Hareketi” ile Müslüman Kardeşler'in hükümete getirdiği eleştiriler ve yaptığı protesto gösterileri Arap Baharı'nın Mısır'da da bir yankı bulmasına zemin hazırlamıştır (Ayhan, 2012: 93; Atacan, 2021: 104; Gönen, 2020: 96; Kışlakçı, 2011: 124).

Bu iki ülke muhalefetindeki rejim karşıtı sinerji neticesinde, 17 Aralık 2010'da Tunus'ta ve 14 Ocak 2011'de Mısır'da başlayan eylemlerin son bulması için bu ülkelere reform yapılması yönünde telkinde bulunulmasına rağmen, yönetimlerin gösterileri bastırmaya çalışması olayları daha da kötüleştirmiş ve giderek güçlenen rejim karşıtı hareket neticesinde (Sönmezoğlu, 2016: 547), Tunus'ta iktidarı Zeynel Abidin bin Ali, Şeyh Raşit El Gannuşi tarafından yönetilen El-Nahda Partisi'ne, Mısır'da ise Hüsnü Mübarek (1928-2020), yönetimi Müslüman Kardeşler'e devretmiştir (Fuller, 2019: 245).

Türkiye, bu süreçte bir yandan ABD ve AB ile Mısır ve Tunus'taki değişimlerde doğrudan muhalefeti desteklemekle birlikte iki ülke yönetimine de reform yapmaları konusunda telkinde bulunarak müdahaleci yaklaşımlara karşı çıkmış, diğer yandan da AB

ve ABD tarafından halk hareketleri yaşanan ülkelere “rol model” olarak sunulmuştur (Sönmezoğlu, 2016: 805). Ancak, müdahalecilik karşıtı tutum, rejim karşıtı gösterilerin ekonomik ve ticari yatırımların bulunduğu Libya'ya da sıçramasıyla son bulmuştur. Nitekim, halk ayaklanmasının kısa bir süre içerisinde iç savaşa dönüşmesiyle birlikte, dış müdahale olasılıkları gündeme gelmiş ve Türkiye bu süreçte, Tunus ve Mısır'daki olaylara verdiği tepkiye benzer bir şekilde, Libya'ya yapılması planlanan bir dış müdahaleye karşı çıkarak, ülkelerin geleceğine kendi iç dinamikleri tarafından karar verilmesi gerektiğini savunmuştur. Ancak, Libya Ulusal Geçiş Konseyi ile yapılan müzakereler sırasında Fransa'nın girişimleriyle, 17 Mart 2011'de alınan 1973 Sayılı BM Güvenlik Konseyi Kararı sonrasında Libya politikasını değiştirmek zorunda kalmıştır. Alınan karar doğrultusunda Fransa, ABD, İngiltere ve İtalya tarafından gerçekleştirilen ve 19 Mart 2011'de başlayarak, 31 Ekim 2011'de Kaddafi'nin öldürülmesine kadar süren operasyona Türkiye de askerî destek vermiştir. (Sönmezoğlu, 2016: 549).

Operasyonların bitmesinin ardından yapılan ilk seçimlerde, İslâmcı kesimlerden gelen tepkilerin ardından Trablus'ta kurulan Temsilciler Meclisi'nde bir dizi çatışma yaşanmıştır. Bunun üzerine, Temsilciler Meclisi Tobruk'a taşınmış ve Abdullah el-Sani Hükümeti kurulmuştur. Buna karşılık, Trablus'ta da Milli Genel Kongre tarafından atanan Ömer el-Husi hükümeti tesis edilmiştir ki, Türkiye bu iki hükümetten Müslüman Kardeşler yanlısı Trablus Hükümeti'ni desteklemiş ve tanımıştır (Sönmezoğlu, 2016: 550).

5.2.2.Arap Baharı'nın Türk Dış Politikasına Yansımaları

Bu başlık üçe ayrılmıştır: AK Parti'nin Esad'ı desteklediği “Bekle-Gör Dönemi (Eylül 2011'e kadar)”, Suriye'ye müdahale edilmesine zemin oluşturulan “Hazırlık Dönemi” ve Suriye kaynaklı tehditlerin ve terör örgütlerinin bölgedeki etkinliğinin artmasının sonucu olarak ortaya çıkan “Sadri Müdafaa Dönemi”.

Bekle-Gör Dönemi (2010-2011)

Tunus, Mısır ve Libya'dan sonra halk hareketlerinin iç savaşa dönüştüğü diğer bir ülke Suriye olmuştur. Suriye'de yaşanan olayların bu iki ülkeden farklı olarak doğrudan doğruya Türkiye'nin milli güvenliği ile alakalı bir olgu olduğu inkâr edilemez bir gerçektir.

Nitekim, iki ülke 911 km'lik bir sınır hattına sahiptir. Türkiye'nin Suriye ile ilişkileri özellikle 1990'lı yıllarda Suriye'nin PKK elebaşı Abdullah Öcalan'a ülkesinde ikamet etme izni vermek suretiyle, terör örgütüne doğrudan doğruya destek vermesi ve Türkiye'den çıkıp Suriye'ye uzanan akarsuların kullanılması konusunda uyuşmazlık yaşanması sebebiyle olumsuz bir seyir takip etmiştir. Ancak, 1996 yılında Türkiye tarafından verilen notanın ardından, İsrail ile askerî iş birliği yapılması Türkiye'nin baskı gücünü artmıştır. Türkiye'nin askerî güç kullanma tehdidi üzerine, Mısır ve İran iki ülke arasında arabuluculuk yapmış ve 20 Ekim 1998'de Adana Mutabakatı imzalanmıştır (Erciyes, 127; Erdağ, 2018: 318).

Mutabakatın ardından, Öcalan'ın Suriye'den çıkarılması ile ilişkiler pozitif anlamda tersine dönmeye başlamıştır. Özellikle, bölgedeki İran etkisini azaltmak, terör örgütlerinin hareket alanını kısıtlamak, savaş sonrasında Irak'ın toprak bütünlüğünü pekiştirmek, İsrail'e alternatif bir bölgesel ilişki kurmak ve güvenlikleştirme amacıyla geliştirilen ilişkiler (Oğuzlu, 2012: 49), 2000 yılında Hafız Esad (1930-2000)'ın cenaze törenine Türkiye'nin Cumhurbaşkanı seviyesinde katılmasıyla birlikte daha ileri bir noktaya taşınmış ve 2002 yılında AK Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte çok taraflılık çerçevesinde ilerletilmiştir (Aydın, 2013: 237).

Kuzey Irak'ta bir Kürt devletinin oluşmasına iki ülkenin de karşı olduğu ve Irak'ın toprak bütünlüğünden yana bulunduğu hususunda görüş birliğine varılan Esad'ın 2004 yılındaki Türkiye ziyareti ile gelişen münasebetler (Sönmezoğlu, 2016: 577), aynı yıl Erdoğan'ın Suriye ziyareti sırasında Suriye'ye bırakılan su oranının arttırılacağı ve teknik destek sağlanacağı yönünde söz vermesi ve Serbest Ticaret Anlaşması'nın imzalanması ile yoğunlaşmaya başlamış (Erdağ, 2018: 320), 2005'te Refik Hariri³⁴ (1944-2005) suikastından sonra yapılan Cumhurbaşkanı seviyesindeki ikinci ziyaretle daha da güçlenmiş ve 2009 yılında Obama'nın göreve gelmesinin ardından Bush döneminde tehdit olarak görülen Suriye'nin hedef tahtasından indirilmesiyle zirve noktasına çıkmıştır (Aydın, 2013: 237). Bu çerçevede, 2009-2011 yılları arasında Türkiye ile Suriye arasında yüksek düzeyli

³⁴1944 doğumlu Refik Hariri, 1969 yılında kurduğu ilk şirketini kurmuş, çeşitli petrol anlaşmalarıyla iş hayatında girmiştir. Lübnan'daki savaş nedeniyle faaliyetlerini uzunca bir süre S. Arabistan ve Körfez ülkelerinde yürütmüş, müteahhlik ve bankacılık sektöründe faaliyet göstererek gelişmesini devam ettirmiştir. Ancak, zamanla asıl faaliyet alanı yazılı ve görsel medya sektörü olmuştur. Taif Anlaşması'nın imzalanmasından ve tarafların silahsızlandırılması sürecinde etkili bir tol oynayan Hariri, Beyrut'u yeniden inşa eden kişi olarak da bilinmektedir. 1992-1998 yılları arasında ve 2000-2004 yılları arasında başbakanlık görevini yürütmüş, 14 Şubat 2005'te gerçekleştirilen suikast sonucu hayatını kaybetmiştir.

ziyaretler gerçekleştirilmiş, 2009'da "Savunma ve İşbirliği Anlaşması" imzalanarak ortak askerî tatbikat gerçekleştirilmiş, "Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi" kurulmuş, "Vize Muafiyeti Anlaşması" imzalanmış, 6 Şubat 2011'de de "Asi Dostluk Barajı"nın temeli atılmıştır (Erdağ, 2018: 325).

İlişkilerdeki yükseliş trendi, Arap Baharı'nın 2011 yılının Mart ayından itibaren, Suriye'yi etkisi altına almasıyla önce durağanlaşmış daha sonra negatif yönlü hareket etmeye başlamıştır. Nitekim, halkın çoğunluğunun Sünni olmasına mukabil, idareyi elinde bulunduran Baas Partisi'nin nüfusun %12'sini oluşturan Şii (Nusayri-Arap Alevisi) mezhebine bağlı olması ve özellikle Hafız Esad döneminde uygulanan ayrıştırıcı politikaların halkla devlet arasındaki uçurumu gittikçe açması, uzun yıllar despot bir rejimin altında yaşayan halkın Tunus'la başlayan Arap Baharı'ndan etkilenmesine zemin hazırlamıştır. (Ayhan, 2012: 346-350) Binaenaleyh, Suriye'deki rejimi protesto etmek amacıyla, ilk olarak Deraa kentinde onun ardından Hama, Humus ve Lazkiye'de yönetime karşı gösteriler düzenlenmiştir. Ancak, Suriye lideri Beşar Esad yapılan gösterileri halkın değişim istemesi olarak görmeyip, yurt dışı destekli bir komplo olarak değerlendirmiş ve rejim karşıtı gösterileri bastırmak için şiddete başvurarak, orduyu devreye sokmuştur (Ayhan, 2012: 374-378; Phillips, 2020).

AK Parti Hükümeti, Suriye konusunda olayların ortaya çıktığı ilk dönemde temkinli bir yaklaşım göstermiştir. Bu çerçevede, Suriye politikasını, "Suriye'nin toprak bütünlüğünün ve birliğinin korunması, ülkede akan kanın durması ve Suriye halkının meşru taleplerinin karşılanmasına yönelik reform ve dönüşüm sürecinin barışçıl bir şekilde sonuçlandırılması" olarak formüle etmiştir (Davutoğlu, 2012: 66). Çizdiği hedefler çerçevesinde de Esad'ı halkın istekleri doğrultusunda reformlar yapmaya davet etmiş ve hareketlenmenin geniş çaplı bir iç savaşa dönüşmesini engellemek için demokratik açılımların yapılması gerektiğini telkin etmiştir ("Türkiye'den Suriye'ye 'reformları hızla uygulayın' çağrısı", 2011). Ancak, Suriye'deki olayların büyümeye başlaması ve ülkenin güneyinde yaşanan hareketlenmenin sert bir şekilde bastırılması üzerine, girişimleri çok yönlü bir hal almaya başlamış ve bu çerçevede, öncelikle ABD ile görüş alışverişinde bulunulmuş; ardından da Suriye ile bir dizi görüşme gerçekleştirilmiştir (Obama'dan Şam Ricası, 2011).

Görüşmelerin ardından, 28 Nisan 2011 tarihinde yapılan MGK Toplantısı'nda, Esad Hükümeti'nin desteklenmesi yönünde bir karar alınmıştır. Karar çerçevesinde, merkezi hükümet tarafından ilan edilen reformların derhal yapılması yönünde desteklerin sürdürüleceği ilan edilmiştir. Bu karar göstermektedir ki, Türkiye'nin öncelikli tercihi yola Esad'la devam etmek olmuştur (“28 Nisan 2011 tarihli toplantı, 2011). Nitekim, Erdoğan bir röportajında bunu açıkça dile getirmiş ve aralarında samimi bağlar olduğunun altını çizerek, Esad'ın olayların ortaya çıktığı anda gitmesinin uygun olmayacağını, reformların yapılması konusunda Suriye Hükümeti'ne süre tanınması gerektiğini ve bir dönüşüm yaşanacaksa, bu hususta karar verecek olan merciin Suriye halkı olduğunu ifade etmiştir (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 226-228).

Hükümet'in tavrına paralel olarak, Mayıs 2011'de Suriye'ye ziyarette bulunan Davutoğlu, İhvan (Müslüman Kardeşler)'ın siyasal sisteme entegre edilerek, güvenlik güçlerinin hesap verebilir bir pozisyona getirilmesi gerektiğini belirtmiş, Erdoğan da Esad'la yaptığı görüşmede en kısa sürede reformların yerine getirilmesi gerektiği yönünde telkinde bulunmuştur. Bunun üzerine, Esad tarafından bir dizi reform sözü verilmiş, 31 Mayıs 2011'e kadar işlenen suçlardan dolayı herhangi bir ceza verilmeyeceği garanti edilmiş, yeni kurulacak partilere izin verileceği ve siyasi yasakların kaldırılacağı ilan edilmiştir (Telci ve İnat, 2012: 233). Ancak, Suriye'de gerçekleşen ayaklanmalarda en güçlü muhalif gruplardan biri olan ve 2005 yılında imzalanan Şam Deklarasyonu ile demokratikleşme hareketlerini destekleyen İhvan: “Suriye Devleti'nin gerçek bir demokratik rejime kavuşması için modern esaslara göre yeniden yapılanmaya ihtiyacı vardır. Bu da kısmi ya da şeklen reformlarla gerçekleşemez. İhtiyaç olan şey, Suriye'de yeni, uygar, demokratik, çok partili, iktidar değişimin yaşanabildiği ve hukukun üstünlüğü anlayışının hâkim kılındığı bir yapı inşa etmektir.” diyerek hayata geçirme sözü verilen reformların, gerçekleşme ihtimalinin kalmadığından hareketle yönetimin değişmesini temel şart olarak görmüştür (Koldaş ve Köprülü, 2011: 33).

Suriye'deki durumun gittikçe ağırlaşmaya başlaması ve Türkiye'nin girişimlerine rağmen tarafların uzlaşmaya varamaması üzerine, ABD'nin girişimleriyle Suriye'ye karşı bir dizi yaptırım kararı alınmıştır. Nitekim, ABD'nin Obama dönemindeki temel politikası, ABD ekonomisini toparlamak ve yeniden güçlendirmek hedefiyle entegre bir şekilde, askerî harekâtlar düzenleyerek uluslararası sisteme kendi yönetim anlayışını ihraç etmek için

maliyetli bir yöntem olan askerî müdahaleyi bırakarak, maliyeti bölgedeki ülkelere yıkmak suretiyle dönüşüme uğrayan bölge ve/veya ülkeleri iç dinamikler vasıtasıyla dizayn etmek ve bunun neticesinde ortaya çıkan uluslararası sistemi muhafaza etmek olmuştur. Özellikle, Arap Baharı sürecinde kullanılan bu yöntem sebebiyle askerî müdahalelerden uzak durulmuş, Tunus'ta Bin Ali rejimi reform yapması konusunda telkin edilmiş ve fakat reformlar gerçekleşmeyince muhalefete destek verilmiş, Mısır'da orduyla kurulan bağ üzerinden Mübarek'in olaylara müdahale etme ve yönetebilme kabiliyetlerinin sınırlandırılmasıyla halk hareketlerine verilen dolaylı destekle rejimin devrilmesi sağlanmıştır (Yalçın, 2018: 34).

Ancak, maliyetlerin yansıtılması ilkesi kısmen Libya ve Suriye'de yaşanan çatışmalarda esnetilmek zorunda kalmış, en başında muhaliflere destek olunmasına karşılık olayların giderek karmaşıklaşması ve özellikle de Suriye'de Rusya'nın devreye girmesiyle birlikte, askerî olarak çok aktif olmamakla birlikte müdahalelere destek verilmiştir (Yalçın, 2018: 38). ABD'ye benzer bir şekilde, AB de IŞİD, Avrupa'da eylemler gerçekleştirene ve elde ettiği taraftarlar ile önemli bir güç ve tehdit unsuru haline gelinceye kadar Suriye'deki muhalefeti desteklemiş (Noi, 2018: 108) ve halk ayaklanmasının Esad tarafından askerî yöntemlerle bastırılmaya çalışılmasının ardından teknik ve mali yardımları dondurarak, Esad'ın ailesi ve yakın arkadaşları da dahil olmak üzere kısıtlamalar getirmiş; petrol, ticaret ve bankacılık da dahil olmak üzere ilişkilerini askıya almıştır (Noi, 2018: 115).

ABD ve AB'nin fiili olarak operasyonlarda yer almak istememesine ve yaptırımlar yoluyla Suriye rejimini değişime zorlamak istemesine karşılık, Rusya Suriye'de daha aktif bir rol almıştır. 2005'teki Hariri Suikasti'nin ardından Rusya'nın Suriye'ye ve 2008'deki Rus-Gürcü savaşında da Suriye'nin Rusya'ya destek vermesi ile gelişen ilişkiler, 1971 yılında kurulan Tartus Askerî Üssü'nün 2008'de modernize edilmesiyle daha da güçlenmiştir. İlişkilerdeki gelişmelere bağlı olarak Suriye'de alan kaybetmek istemeyen (Erşen, 2018: 159),

Libya'ya yapılan askerî müdahalede veto hakkını kullanmayarak çekimser kalan ve NATO harekâtından sonra kurulan hükümetle de iyi ilişkiler kuramadığı için ekonomik ve ticari imtiyazlarını kaybeden Rusya, aynı durumu Suriye'de de yaşamamak ve Kırım'daki işgalini de gündemden düşürmek için, Suriye'de rejim yanlısı bir politika izlemeye başlamış

ve Suriye'ye yaptırım öngören BM kararlarına veto yetkisini kullanarak engel olmuştur (Erşen, 2018: 156). Rusya bu aktifliğinin bir neticesi olarak, 2013'te Suriye topraklarına girmiş, 2015'te de Lazkiye'de Himeymim adlı bir askerî üs kurmuş ve Tartus limanındaki üssünü güçlendirmiştir (Erşen, 2018: 163).

Türkiye de ilk etapta yaptırım kararlarına uymayarak, Esad'a desteğini sürdürmüştür. Bunun üzerine, ABD Türkiye'ye yaptırım kararlarına destek vermesi için baskı uygulamaya başlamıştır. ABD'nin, AK Parti Hükümeti'nden yaptırımların desteklenmesine yönelik taleplerde bulunmasını müteakip, Erdoğan iki ülke arasında yaklaşık 900 km.'lik bir sınır hattı olduğunun altını çizerek, Suriye konusunun Türkiye açısından bir “dış mesele” olmaktan daha çok, “iç mesele” olarak ele alınması gerektiğini söylemiş ve bunun ardından Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu son bir hamle yaparak, Suriye'ye bir ziyaret gerçekleştirmiştir (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 237-240).

9 Ağustos 2011'de gerçekleşen ve yaklaşık 6,5 saat süren görüşmede, Beşar Esad'a olaylara yapıcı yaklaşması, muhalefetin istediği reformlara olumlu cevap vererek, hem halk hareketlerinin durağan hale getirilmesi hem de muhalefetin ateşinin düşürülmesi için demokrasiyi tesis edici ve geliştirici adımlar atması hususunda tavsiyelerde bulunmuştur (Akgün, 2012: 165). Bu noktadan itibaren, Türkiye'nin Suriye politikasında değişim yaşandığı görülmektedir. Nitekim, Erdoğan'ın, Davutoğlu'nun ziyaretinden bir gün önce yaptığı açıklama bunu net bir şekilde göstermektedir:

Halkımızın üzerine kurşun yağdırarak kimi sevindiriyorsunuz? Bunları söylemek, bu soruları sormak zorundayım. Bugüne kadar birçok şeyi acaba halledebilir miyiz, söylenenler yerini bulur mu diye sabrettik. Artık burada da sabrın son anlarına geldik (...) Dışişleri Bakanı (...) mesajlarımızı kendilerine kararlı bir şekilde iletcek. Bundan sonraki süreç cevap ve uygulamaya göre şekillenecek, demidir (Erdoğan: Sabrın Sonuna Geldik, 2011).

ABD Dışişleri Bakanlığı'nın, Türkiye'nin Suriye konusunda daha etkin olması gerektiği yönündeki ifadelerinin ardından, Erdoğan'ın “sabrımızın sonuna geldik” diyerek açıklama yapması ve Davutoğlu'nun Suriye'ye bir ziyaret gerçekleştirmesi, CHP tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bu minvalde, CHP Grup Başkanvekili Emine Ülker Tarhan, Davutoğlu'nun ABD'nin isteğiyle böyle bir ziyaret gerçekleştirdiğini ifade ederek, Hükümet'i “ABD'nin postacı başı, emir eri” olmakla suçlamıştır. (Türkiye ABD'nin Emir Eri

mi?, 2011) Tarhan'ın sözlerinin ardından Kılıçdaroğlu da bir açıklama yaparak, Suriye konusunda Hükümet'i eleştirmiştir:

Dış politika romantizm üzerine kurulmaz. Suriye ile aramızda uzun bir sınır komşuluğu var. Batılı egemen güçler yarın çıkarları düştüğünde koşa koşa gidecektir ama Suriye halkı bize kuşkuyla bakacaktır. Daha tutarlı politikalar izlemeliyiz. Başbakan, 'Suriye bizim iç meselemizdir' diyor (...) Egemen güçlerin politikası izleniyor. Suriye'deki karışıklığın Türkiye'ye sıçraması halinde bunun sorumlusu AK Parti iktidarı olacaktır (...) Davutoğlu'nun Suriye'ye gitmesine bir şey demiyoruz. Sorun Türkiye'nin müdahaleci bir tavır sergilemiş olmasıdır. 'Sabrımızın sonuna geldik' ne demek? Ne yapacak hükümet? Askerî müdahale mi yapacak?" (Sabrın Sonu Ne?, 2011).

"Türkiye'yi Suriye'ye yönelik aktif müdahalede rol oynamaya zorlayacaklardır. Eğer bir Başbakan çıkıp da sabrın sonuna geldik diye bir şey söylüyorsa bunun arkası askerî müdahaledir. Askerî müdahaleyi hangi gerekçeyle yapacaksınız? Batılı egemen güçler için mi yapacaksınız? Dış politika ülkelerin çıkarları üzerine kurulur. Batılı egemen güçler bugün kavga ederler yarın gider tokalaşırlar. Türkiye askerî müdahalede rol üstlenmemeli." demiş ve "sıfır sorun elde var sıfır oldu, diyerek hükümeti eleştirmiştir (Telci ve İnat, 2012: 242).

CHP'nin, Davutoğlu'nun Suriye'ye yaptığı ziyareti Batılı güçler adına yaptığını iddia etmesi ve Kılıçdaroğlu'nun bu politikayı "romantizm" olarak nitelemesi üzerine açıklama yapan Erdoğan'ın, Kılıçdaroğlu'nu ve CHP'yi "cehalet"le suçlaması iki parti arasındaki çatışmayı daha da arttırmıştır ("Cehalet Polemiği", 2011). Zira, Erdoğan'ın sözlerini müteakip açıklama yapan Kılıçdaroğlu, "Meclisi'ne, ana muhalefete, halkına değil Batı'nın egemen güçlerine bilgi vermeyi düstur edinenler, egemen güçlerin taşeronluğunu yapanlardır" diyerek Erdoğan'a tepki göstermiş ve "dış politika stratejiniz, eğer ülkenizin yüksek çıkarları, bekası (...) bakımından artı değer üretmiyorsa, doğru tespit edilmemiş demektir. Cehaletin büyüğü budur." diyerek karşılık vermiştir (Bunun Adı İhanettir, 2011).

Netice itibarıyla, eylemlerin ilk başladığı dönemde Esad'la devam etmek için girişimlerde bulunan ve fakat bunu sağlayamayınca ABD, AB, Katar ve S. Arabistan ile birlikte hareket eden AK Parti, dış politikasını, Esad'ın ülke yönetiminden gitmesi üzerine kurmuştur. Buna karşılık, diğer bölgesel aktörler Rusya, İran ve Irak, Esad'ı destekleyen bir pozisyon almışlardır. Hatta, Rusya, Suriye, İran ve Irak 2015'te Askerî Koordinasyon Merkezi'ni kurarak muhalif gruplara karşı ortak harekât düzenlemişlerdir (Erşen, 2018: 163). CHP ise bu süreçte, geleneksel dış politikasını savunarak, "Arapların içişlerine karışmama" politikasını takip etmiş ve Hükümet'i Batılı güçlerle birlikte hareket ettiği gerekçesiyle

suçlayarak, Suriye'deki her kesimle müzakere ortamı oluşturulmasından yana tavır sergilemiştir.

Hazırlık Dönemi (2012-2015)

Tüm girişimlere rağmen, olumlu bir netice alınamaması ve Suriye'deki kaosun gün geçtikçe artmasına mukabil Esad'ın da aynı ölçüde sert müdahalelerde bulunması üzerine, Türkiye, Suriyeli muhalif grupların örgütlenme çabalarına destek vermeye başlamıştır. 23 Ağustos 2011'de İstanbul'da yapılan toplantıyla Suriyeli muhalif gruplar Türkiye'nin desteğiyle, Suriye Ulusal Konseyi adı altında birleşmişlerdir (Akgün, 2012: 165).

AK Parti, Suriye ve Esad'a yönelik tutumunu daha da sertleştirmiş ve gerekirse askerî bir müdahale yapılabilmesi için uluslararası arenada girişimlerde bulunmuştur (Djalili ve Kellner, 118). Bu kapsamda, Mısır'da katıldığı bir konferansta konuşan Erdoğan, Türkiye'nin tüm girişimlerine rağmen Esad'ın hiçbir girişimde bulunmadığını söyleyerek hem Suriye halkının hem de kendisinin Esad'a artık inanmadığını beyan etmiş ve “Suriye liderinin bu yanlış yolda yürümekte ısrar etmesi, Suriye'ye barış ve istikrar getirmeyecektir. Bunu başta Sayın Esad olmak üzere, ülke liderliğinin bir an önce idrak etmesini temenni ediyoruz.” demiştir (“Erdoğan'dan Esad'a bırak git çağrısı!”, 2011). Erdoğan, Mısır ziyaretini müteakip önce 14 Eylül 2011'de Tunus'a ardından 15 Eylül 2011'de Libya'ya gerçekleştirdiği ziyaret sırasında yaptığı konuşmada ise, “Suriye'de de halkına zulmedenler ayakta kalamayacaktır (...) Artık otokrasi dönemleri bitiyor” diyerek söylemini daha da sertleştirmiş ve muhaliflere tam destek verdiklerini söylemiştir (Libya'dan Esad'a Mesaj, 2011).

Türkiye muhalif grupları desteklemekle ve uluslararası bir kamuoyu oluşturmaya çalışmakla birlikte, 30 Kasım 2011 tarihinde Suriye'ye karşı 9 maddelik bir yaptırım paketi de açıklamıştır. Bu minvalde, Hükümet tarafından, Suriye'de meşru ve demokratik yollardan bir hükümetin görev başına geleceği güne kadar uygulanacak olan yaptırım kararlarına göre, Suriye ile Türkiye arasındaki kredi ilişkilerinin ve Suriye Ticaret Bankası'nın işlemlerinin durdurulması, Suriye Merkez Bankası'yla ilişkilerin, Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği mekanizmasının ve Eximbank Anlaşması'nın askıya alınması, mevcut hükümet yetkililerinden halka karşı şiddet eylemlerinde yer alanlara seyahat yasağı getirilmesi ve mal

varlıklarının dondurulması gibi ekonomik; Suriye ordusuna teçhizat satışının ve ikmalinin durdurulması ve üçüncü ülkelerin de Türkiye'nin kara sularını ve hava sahasını kullanarak bu yönde bir destekte bulunmasının engellenmesi gibi askerî yaptırımların uygulanacağı açıklanmıştır (9 Maddelik Yaptırım Paketi, 2011).

Suriye'ye yönelik olarak alınan yaptırım kararları ve söylemlerin sertleştirilmesi üzerine, Kılıçdaroğlu Adana'da katıldığı bir toplantıda, Hükümet'in Suriye politikasına;

Biz bütün ülkelerle, özellikle de komşu ülkelerle barış içinde yaşamak isteriz. Hiç kimseyle kavga etmek istemeyiz. Atatürk'ün 'yurtta barış, dünyada barış' sözü var (...) Bir sabah kalktık Suriye'ye düşman oldu. Neden? (...) 'Suriye'de demokrasi yok' diyorlar. Suriye'de demokrasi olmadığını Şam sokaklarında gezerken farketmedin mi? O zaman da aynı yönetim vardı Suriye'de. 'Demokrasi gelişsin' diyebilirsiniz, ama Suriye'yi düşman olarak ilan etmek doğru değil, diyerek tepki göstermiştir ("Kılıçdaroğlu: Suriye'yi düşman ilan etmek doğru değil", 2011).

CHP'nin eleştirilerine karşılık, Dışişleri Bakanı Davutoğlu Türkiye'nin Suriye'de yaşanan gelişmeleri elinden geldiği ölçüde barışçıl yollarla çözmeye çalıştığını; ancak, Suriye'de olayların çıktığı ilk günden itibaren geçen yaklaşık 9 aylık süreçte birçok olumsuz gelişmenin vuku bulduğunu hatırlatmış, Kılıçdaroğlu'nun yaklaşımının dış politik gelişmelerden ve "Suriye'deki ortamdan bihaber" olmasının bir sonucu olduğunu ifade etmiştir ("Davutoğlu'ndan Kılıçdaroğlu'nun Suriye eleştirilerine yanıt", 2011).

AK Parti, Suriye'de yaşanan iç savaşın vahim bir hal alması üzerine, Suriye'ye fiili olarak müdahalede bulunulması gerektiği yönünde bir politika takip etmeye başlamıştır. Bu çerçevede, iki farklı yol izlemiştir: Öncelikle uluslararası meşruiyete sahip bir karar çerçevesinde müdahalede bulunulması için gerekli şartları oluşturmak, eğer bu mümkün değilse müdahale yönünde uluslararası bir kamuoyu yaratmaya çalışmak. Bunu sağlayabilmek için, bir yandan ABD ile birçok defa istişarede bulunmuş, diğer yandan, BM'yi Suriye Hükümeti'ni gerçekleştirdiği katliamların önüne geçecek önlemler alması ve insani amaçlı bir müdahalede bulunması konusunda yaptırım gücüne sahip bir karar almaya davet etmiştir (Suriye'de Hemfikiriz, 2012; Hareketli Diplomasi, 2012).

Hükümet, Suriye'ye müdahale edilmesi için girişimlerini devam ettirirken, bir yandan Suriye ile diplomatik ilişkilerini de kesmiştir. Bu çerçevede, öncelikle, Türkiye'nin Şam Büyükelçiliği boşaltılmış, sadece Halep Başkonsolosluğu, tarihi gerçeklikler ileri

sürülerek, açık bırakılmıştır. Fakat, daha sonra burası da tasfiye edilmiştir. En nihayetinde, Humus'ta yaşanan katliamın ardından Suriye Hükümeti'nden diplomatlarının tamamını Türkiye'den çekmesi istenmiştir. Ayrıca, katliamdan sonra yapılan açıklama ile Humus'taki olaylara benzer durumların yaşanmaya devam etmesi halinde, Türkiye'nin daha ileri tedbirler alabileceği belirtilmiştir (Suriye ile İpler Koptu, 2012; Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 254).

Hükümet tarafından, Suriye meselesinin çözülebilmesi için özellikle 2012 yılında birçok yöntem denenmiştir. Bu çerçevede, Arap Ligi, Rusya ve İran nezdinde girişimlerde bulunulmuştur. Bu girişimler neticesinde, Suriye Halkının Dostları Grubu'nun kurulmasına öncülük edilmiş ve 1 Nisan 2012'de bu grubun, 83 ülkenin katıldığı, ikinci toplantısının İstanbul'da yapılması sağlanmış ve Suriye Ulusal Konseyi'ne dahil olan ve olmayan muhalif gruplardan mürekkep bir muhalifler toplantısının 26-27 Mart 2012 tarihinde İstanbul'da yapılabilmesi için zemin yaratılarak, Suriye'ye müdahale edilebilmesi için lobi faaliyetleri yürütülmüştür. (TBMM, 2012: 12; Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 246).

Hükümet, Esad Hükümeti'nin ülke genelindeki eylemlere müdahalesini daha da sertleştirmesinin üzerine, muhalif gruplara verdiği desteği arttırmış ve muhalif grupların eğitilmesi ve silahlandırılması konusunda girişimlerde bulunmaya başlamıştır. Bu çerçevede, Suriye Ulusal Konseyi'nin merkezinin İstanbul olduğu kabul edilmiş ve bu yolla Suriye'deki muhaliflerin siyasi etki altına alınması hedeflenmiştir. Buna paralel olarak, Konsey'in askerî kanadı olan Özgür Suriye Ordusu da desteklenmiştir (Orhan, 2013: 26). Böylece, 2012'den itibaren S. Arabistan, Katar ve ABD tarafından da desteklenen ve Türkiye'deki kamplarda eğitilen Özgür Suriye Ordusu devreye girmiştir (Sönmezoğlu, 2016: 583).

AK Parti'nin, muhaliflerin yanında yer alarak dolaylı şekilde de olsa Suriye' deki iç savaşta taraf olması, CHP tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Zira, CHP muhalif gruplara verilecek olan desteğin Suriye'nin içişlerine karışmak anlamına geleceğini belirterek, Türkiye'nin siyasi girişimlerden uzak bir şekilde doğrudan doğruya silahlı bir eyleme destek vermesinin hem Türkiye'nin geleneksel dış politikasına hanel getireceğini hem de uzun vadede Türkiye aleyhine sonuçlar doğuracağını savunmuştur. Binaenaleyh, Suriye'nin muhaliflere karşı girişeceği bir eylemin sonuçlarının Türkiye'de de etkili olacağı, istemeden

de olsa Türkiye'nin sürece aktif bir şekilde dahil olabileceği ileri sürülmüştür (“CHP ve AKP'nin Ortadoğu Politikalarının Ana Hatları”, 2014).

TBMM Genel Kurulu'nda CHP Grubu adına konuşan Osman Taney Korutürk de Hükümet'in muhaliflere destek vermesini eleştirerek, Suriye'de olayların yayılmaya başlamasının ardından izlenen politikaya ters bir duruş sergilendiğini ifade etmiş, Suriyeli muhaliflerin siyasi etki altına alınıp yönlendirilmesi amacıyla Hükümet'in girişimlerde bulunduğunu, “ortada göç olmasını gerektirecek bir durum olmamasına rağmen” göç konusunda çalışmalara başladığını ve bu konuda davetkar bir tutum gösterildiğini söylemiştir. Arap Ligi ve BM'nin girişimlerinin ise, Hükümet tarafından samimi bir şekilde desteklenmediğini iddia eden Korutürk, AK Parti'nin asıl amacının Suriye'ye müdahale etmek için uygun bir zemin yaratmak olduğunu ileri sürmüş ve dış politika uygulamasını şu şekilde tenkit etmiştir:

Bu Hükümet'in son birkaç yıldır uygulamakta olduğu, ayağı yere basmayan, gerçeklerle değil, zamanla hepsinin geçersiz olduğu tek tek ortaya çıkan varsayımlara dayalı dış politikası Türkiye'yi istikrar yaratan, yumuşak gücüne saygı duyulan, çizgisine güvenilen ve bölgesel anlaşmazlıklarda hakemliğine başvurulmuş bir ülke konumundan (...) komşularının iç işlerine karışan, bölge ülkelerinin kendi ihtilaflarına müdahil olup bu ihtilaflarda taraf olan, uluslararası meşruiyeti es geçen, savaş kışkırtıcılığı yapan, bugün 'kardeşim' dediğine yarın ne diyeceği belli olmayan, başlangıçta kesin ifadelerle ve açık beyanlarla reddettiği her şeyi daha sonra kabul eden, esen rüzgara göre yön değiştiren, Batı'ya mı Doğu'ya mı mensup olduğu bilinmeyen, güvenilmez (...) bir ülke haline gelmiştir (TBMM, 2012: 23).

Kılıçdaroğlu da Hükümet'in Suriye'de uyguladığı politikayı geleneksel dış politikanın dışına çıkmakla eleştirmiş ve hükümeti çatışmaya destek vermekle suçlamıştır. Kılıçdaroğlu bu iddiasını şu şekilde dile getirmiştir:

Ortadoğu dünyanın en sorunlu alanlarından birisi. Bir çatışma alanı (...) Bugüne kadar Türkiye bu çatışma alanından olabildiğince uzak durdu. Ama çatışmaların sona erdirilmesiyle ilgili bir tutum segiledi. Aracı olmaya çalıştı. Çatışan taraflar arasında tarafsızlığını korudu. Dengeli, tutarlı ve o dünyanın güvenini sağlayan bir politika izliyorlardı. AKP iktidarıyla beraber bu politika değişmeye başladı. Doğrudan o ülkelerin içişlerine müdahale süreci başladı (...) Özellikle finans bağlamında bir çatışmaya destek vermek, yeni bir mezhepler çatışmasına Türkiye'nin destek vermesi Ortadoğu'da çok daha büyük felaketlere yol açacaktır (...) Türkiye'nin Suriye'deki radikal gruplara silah desteği verdiğini biliyoruz. Hükümet bu silah desteğini veriyor (“Kılıçdaroğlu her şey çok açık”, 2013).

CHP'nin eleştirilerine mukabil, Hükümet 22 Haziran 2012'de Türk savaş uçağının düşürülmesi üzerine, Suriye politikasını revize etmiş, angajman kurallarında değişikliğe giderek, Suriye'yi “düşman” ülke olarak tanımlamıştır. Erdoğan, olayın ardından TBMM'de Grup Toplantısı'nda yaptığı konuşmada, bu eylemle Türkiye'nin sabrının sınıandığını ifade etmiş ve bunun en sert şekilde karşılık göreceğini belirterek, Suriye'ye ait herhangi bir askerî aracın sınıra yaklaştığı ölçüde tehdit algısını arttıracaklarının altını çizmiştir. Suriye'nin hiçbir şekilde hoşgörü ile karşılanmayacağını, merkezi yönetime karşı muhalif grupların destekleneceğini ve uluslararası arenada gerekli her türlü adımın atılacağını ilan etmiştir. Böylelikle, Suriye rejimi Türkiye açısından bir düşman unsuru haline gelmiştir (Djalili ve Kellner, 2013: 132-134; “Dostluğumuz değerli, gazabımız şiddetlidir”, 2012; Türk Jeti Düşürüldü, 2012).

Savaş uçağının düşürülmesinin ardından açıklama yapan Kılıçdaroğlu ise, Hükümet'in Suriye politikasının yanlış belirlendiğini savunmuş ve Erdoğan'ın Suriye'ye yönelik ifadelerini “blöf” olarak nitelemiştir. Türkiye'nin uluslararası caydırıcılığının test edildiği tespitinde bulunarak, böyle bir denemede bulunulmasının dahi Türkiye'ye kaybettireceğini belirten Kılıçdaroğlu (Blöfle Politika Olmaz, 2012),

(...) Unutmamamız gereken, Ortadoğu'nun denklemidir (...) Suriye tek başına Suriye değildir. Bu denklemde Rusya var. Esad gitsin, diyorsunuz; kim gelecek? Arap Baharı'nın yaşandığı hangi ülkeye demokrasi geldi? (...) 10 yıl önce Şam'ın üzerinden Türkiye'ye ait bir uçak geçse kimse ağzını açamazdı, bir saygınlığı vardı. Türkiye Ortadoğu'nun gücü olmak yerine, Ortadoğu'nun şamar oğlanı haline geldi, Ortadoğu'daki etkinliğini yitirdi (...) Suriye ile diplomatik ilişkilerin sürdürülmesi gerekirdi. Büyükelçilik kapandı, bence yanlıştı (...) Geleceği düşünerek dış politika oluşturacaksınız. Eğer kendi dış politikalarınızı başka ülkelerin dış politikalarına endekslemişseniz, o size özgü bir politika değildir. Siz batıdaki egemen güçlerin Ortadoğu'daki taşeronusunuz (...) Kendimize özgü bir dış politika oluşturamadık, demiştir (“Kılıçdaroğlu: Türkiye Ortadoğu'nun şamar oğlanı haline geldi”, 2012).

Kılıçdaroğlu, Hükümet'in Suriye'yi “düşman ülke” statüsünde görmesini de eleştirmiştir. Suriye politikasının, Fas ve Libya'ya karşı uygulanan politikadan farklı olması gerektiğini, aksi bir politikanın sadece Batılı ülkelere kazandıracaklarını ve fakat son tahlilde iki ülke halkının bundan zarar göreceğini savunmuştur (“Kılıçdaroğlu'ndan dış politika eleştirisi”, 2012).

AK Parti ile CHP'yi karşı karşıya getiren bir diğer konu, 4 Ekim 2012'de TBMM Genel Kurulu'nda kabul edilen Suriye tezkeresi olmuştur. Hükümet, Suriye'deki gelişmelerin Türkiye'nin güvenliğini tehdit edecek boyutlara ulaştığının altını çizerek, uyarılara rağmen Suriye'den Türk topraklarına yönelik silahlı saldırı girişimlerinin devam ettiği gerekçesiyle, her duruma hazırlıklı olunması amacıyla Meclis'ten yetki istemiş ve bu yetkiyi almıştır.³⁵

CHP lideri Kılıçdaroğlu, Suriye tezkeresi hakkında yaptığı açıklamada, tezkerenin “riskli ve yetersiz olduğunu” ifade ederek, Suriye'deki ortamın yeterince vahim olduğunu ancak, buna rağmen Türk halkının gerçek iradesine ters bir şekilde, Hükümet'in tezkereyi Meclis'ten çıkarıp durumun daha da ağırlaşmasının yolunu açtığını söylemiş ve “AK Parti çatışmanın çözümüne taraf olmaktansa, çatışmanın bir aktörü olma niyetini göstermektedir” demiştir. CHP'nin Arap Ligi, İran, BM Güvenlik Konseyi daimi üyeleri ve AB'nin katıldığı bir müzakere süreci teklif ettiğini, ancak bu teklifinin Hükümet tarafından kabul görmediğini ve AK Parti'nin barış arayışı yerine muhalif grupları destekleyerek şiddetin tırmanmasına mahal verdiğini belirtmiştir (“Ak Parti Suriye'de çatışmanın aktörü”, 2012).

Erdoğan'ın, Suriye tezkeresiyle “Şam fatihi” olmak istediğini de iddia eden Kılıçdaroğlu, Özgür Suriye Ordusu'nun Türkiye'de bulunmasının Meclis kararına bağlı olduğunu söyleyerek, bu yönde bir kararın mevcut olmadığını da ifade etmiş ve ÖSO'nun hukuksuz bir şekilde AK Parti'nin inisiyatifine bağlı olarak Türkiye'de eğitildiğini ve konuşlandırıldığını savunmuştur (Erdoğan Şam Fatihliğine Soyundu, 2012). Erdoğan ise, Kılıçdaroğlu'nu Esad'a destek vermekle ve yaşanan her olayda Esad'ın yanında yer almakla suçlamıştır. Savaşın olup olmayacağını bilinemeyeceğini, ancak Hükümet'in gereken önlemleri almasının görevi ve yetkisi olduğunu; zira, Suriye'deki olaylara seyirci kalınamayacağını ifade etmiştir (Savaşa Hazır Olmak Zorundasın, 2012).

AK Parti, müdahale etmeye yönelik politikasını 2013 yılından itibaren daha yoğun bir şekilde dile getirmiştir. Nitekim, bu noktada iki unsur çok etkili olmuştur. Bunlardan ilki, IŞİD'dir ki, temelleri, Afganistan'ın ABD tarafından işgal edilmesiyle Irak'a gelen Ebu

³⁵“Suriye'deki Durumun Oluşturduğu Tehdit Ve Riskler Çerçevesinde Hudut, Şümul Ve Zamanı Hükümetçe Takdir Ve Tespit Edilmek Kaydıyla, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Yabancı Ülkelere Gönderilmesi Ve Görevlendirilmesi İle Gerekli Düzenlemelerin Hükümet Tarafından Belirlenecek Esaslara Göre Yapılması İçin, Anayasa'nın 92. Maddesi Uyarınca Bir Yıl Süreyle İzin Verilmesine Dair Tezkeresi”, 28433 Sayılı Resmî Gazete, 6 Ekim 2012.

Musab ez-Zerkavi³⁶ (1966-2006) tarafından kurulan Cema'at el-Tevhid vel Cihad adlı örgüte dayanmaktadır. Irak Savaşı'nda ABD'ye karşı savaşan bu örgüt, 17 Ekim 2004'te El Kaide'ye bağlılığını açıklamasını müteakip Irak El-Kaidesi adını almış ve bu bağ 2005 yılında Usame bin Ladin (1957-2011) tarafından kabul edilmiştir. 2006 yılından itibaren Irak İslâm Devleti adını alan örgüt, 2011 yılında ABD'nin Irak'tan çekilmesiyle birlikte, El-Kaide'den ayrılarak Ebu Bekir el Bağdadi (1971-2019) yönetiminde adını Irak Şam İslâm Devleti (Devlet'ül Irak ve's Şam-IŞİD/DEAŞ) olarak değiştirmiş ve bu yıldan itibaren Suriye coğrafyasında gelişim göstermeye başlamış (Polat, 2020: 60), 2013 yılında da Türkiye tarafından terör örgütü olarak kabul edilmiştir (Polat, 2020: 56). Diğer taraftan, ABD Başkanı Donald Trump muhtelif defalar IŞİD'in kurucusunun ve finansörünün Barack H. Obama ve Dışişleri Bakanı Hillary Clinton tarafından ortaya konulan politikalar neticesinde ABD olduğunu söyleyerek, Rusya vb. büyük güçlerin argümanlarını desteklemiştir ("Trump 'IŞİD'in kurucusu Obama' suçlamasında ısrarlı", 2016; "Trump: IŞİD'i Obama kurdu", 2016).

PYD ve onun silahlı kanadı olan YPG'nin etkinliğini artırması AK Parti'nin müdahale yanlısı tutumunda etkili olan ikinci unsur olmuştur. Zira, 2003 yılında PKK'nın Suriye kolu olarak kurulan PYD (Partiya Yekitiya Demokrat-Demokratik Birlik Partisi), IŞİD'e benzer bir şekilde ABD'nin bölgeden çekildiği 2011'den itibaren Suriye'nin kuzeyinde etkinliğini arttırmış, 2011 yılında Arap Baharı'nın ortaya çıkmasıyla birlikte el-Cezire (Kamışlı ve Haseki), Ayn el-Arab (el-Medine, Sırrın, Tel Abyad) ve Afrin (Tel Rıfat, Cindires ve Raju) olmak üzere üç bölgeden oluşan bir yapı tesis etmiştir (Polat, 2020: 57).

Bu iki terör örgütünün nüfuz kazanmaya çalışması ve giderek güçlenmesi Türkiye'nin ulusal güvenliği açısından tehlike oluşturmaya başlayınca, Hükümet müdahaleci anlayışın bir gereği olmaktan öte, milli menfaatlerinin bir gereği olduğunu ileri sürerek, Suriye sınırları içerisinde "güvenli bölge" oluşturulması için de girişimlerini arttırmıştır. Nitekim, alan kazanması muhtemel bu güçlerin hem Suriye'deki mevcut taraflardan ayrı olarak bir kaos ortamına neden olacağı, hem de Türkiye açısından bir güvenlik açığı oluşturacağına öngörülmesi üzerine, ilk olarak 2014 yılında Erdoğan'ın ABD gezisi

³⁶Gerçek adı Ahmet Fadıl En-Nazal El-Haleyle'dir. Radikal İslâmcı hareketlerin liderliğini, Tevhid ve Cihad adlı örgüt ile Irak El-Kaidesi'nin kuruculuğunu yapmıştır. 1989'da SSCB'ye karşı savaşmak için önce Pakistan'a onun ardından Afganistan'a geçmiştir. Ürdün ve İsrail'e karşı faaliyet göstermek üzere Beyte'l-İmam adlı örgütün kuruculuğunu yapmıştır. 2003'te ABD'nin Irak'ı işgalini müteakip direniş hareketlerine destek vermek için Irak'a geçmiş, 2004 yılında öldürülmüştür.

sırasında gündeme gelen ve fakat uzun bir süre kabul görmeyen (“10 soruda Suriye sınırında güvenli bölge”, 2015), Davutoğlu'nun başbakan olduğu dönemde de yoğun bir şekilde gündemde tutulan “güvenli bölge”nin amacı da bu gerçekliğe uygun bir şekilde belirlenmiştir: IŞİD ve Suriye Hükümeti'nin tehditlerinden muaf bir bölge yaratma, PYD'nin etki alanını ortadan kaldırma, Türkmenlerin güvenliğini sağlama ve mültecileri oluşturulacak olan bu bölgeye yerleştirme (“Davutoğlu: Suriye'de güvenli bölge gerek”, 2015; Orhan, 2015: 57).

2014 yılından itibaren Türkiye'nin güvenli bölge isteğini haklı gösterecek gelişmeler de yaşanmaya başlamıştır ki, bu gelişmeler Türkiye'nin iç asayışı açısından da zafiyet oluşturmuştur. Zira, PYD'nin elinde bulunan Kobani'ye IŞİD tarafından 13 Eylül'de başlatılan saldırılarda, PYD'nin geri çekilmek zorunda kalması ve alan kaybetmesi ile başlayan olaylarda Türkiye'nin bir koridor açarak Kobani'ye ağır silahların geçişine izin vermesi yönündeki talepleri AK Parti'nin PYD'yi bir terör örgütü olarak tanımladığı için kabul etmemesi üzerine, 24 Eylül 2014'te küçük çaplı gösterilerle başlayan ve 6 Ekim'de şiddetlenen eylemler, 7 Ekim'de HDP'nin halkı sokağa çıkmaya teşvik etmesiyle ülke çapında “Kobani Eylemleri” olarak bilinen bir terör hareketine dönüşmüştür (ABD'de Başka Rojava'da Başka, 2014). Bu eylemlerde Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde Türkiye'nin IŞİD'e destek vererek, PYD'yi etkisizleştirmeye çalıştığını savunan PYD yanlıları harekete geçmiş, Batı Anadolu'da da bu eylemlere bir tepki olarak milliyetçi gösteriler gerçekleşmiştir (“Dokuz Soruda: Türkiye Sokaklarında Kobani Gerilimi”, 2015).

ABD'nin de girişimleriyle Türkiye'nin 20 Ekim 2014'te Kuzey Irak'taki peşmergelerin Suriye'ye geçişini sağlamak için koridor açılmasına izin vereceğini açıklamasıyla olaylar durulmuştur (Ankara'da Kobani Krizi, 2014; Koridor İçin İki Rota, 2014). Nitekim, geçişine izin verilen peşmergelerin ilk kısmı 29 Ekim'de Habur Sınır Kapısı'ndan giriş yaparak Türkiye üzerinden geçişlerini tamamlamışlardır (Peşmerge Türkiye'de, 2014).

CHP, AK Parti'den farklı olarak Kobani sürecinin en başından itibaren destek verilmesi yönünde fikir beyan etmiştir. Nitekim, AK Parti'nin PYD'yi terör örgütü olarak kabul etmesine karşılık, CHP PYD'yi terör örgütü olarak görmemiş ve YPG'yi “kendi vatanını kurtarmak için örgütlenmiş bir oluşum olarak” tanımlamıştır. Ancak, Kobani'ye

peşmergelerin geçişine de sıcak bakmamış, Türkiye'nin doğrudan askerî bir destek vermesi gerektiğini savunmuştur (Kılıçdaroğlu: YPG Terör Örgütü Değil, 2014).

IŞİD'in etkinliğini artırarak bir tehdit oluşturması olgusuyla Türkiye ilk defa Süleyman Şah Türbesi'nin yerinin değiştirilmesi sürecinde doğrudan yüzleşmiştir. Zira, 22 Şubat 2015'te AK Parti Hükümeti tarafından alınan bir kararla “Şah Fırat Operasyonu” adı altında yapılan ve Türkiye'nin sınırları dışında yer alan tek toprağı olan Caber Kalesi'nde konuşlu 38 personel ile Süleyman Şah ve iki muhafızına ait naaşların taşınmasıyla tamamlanan operasyon, AK Parti ile CHP arasında gerginliğe neden olmuştur. Hükümet tarafından, bu operasyonun bir gereklilik sonucu, tamamen zaruretten dolayı yapıldığı ifade edilmiş ve Suriye' de giderek daha büyük tehlike arz eden durumların vuku bulduğunun altı çizilmiş; türbenin korunmasının oldukça güç bir hal aldığı ve bu sebeple türbenin yerinin değiştirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu gerekliliklerin bir sonucu olarak, Süleyman Şah Türbesi'nin nakli konusunda bir karar alındığı ilan edilmiştir (Şah Operasyonu, 2015).

CHP, operasyona sert bir şekilde tepki göstermiştir. Zira, operasyonu değerlendiren Kılıçdaroğlu, “Kendi karakolunu yıkıp, kendi askerini geri çekip, başarı diye sunmak danışıklı dövüşün bir kanıtıdır. Süleyman Şah'tan kaçma talimatını verenler yarın bu ülkeden de kaçacak...” diyerek Hükümet'i eleştirmiştir (Bu Utanç Türkiye'ye Fazla, 2015). Türbenin korunması için Meclis'ten yetki isteyen Hükümet'e, istediği yetkinin verildiğini söyleyen Kılıçdaroğlu, eleştirilerinin devamında şu ifadelere yer vermiştir:

Nasıl oluyor da biz orayı terk ediyoruz. Üç naaşı hangi gerekçe ile taşıyoruz...Süleyman Şah'ı güvence altına almış mıyız? Almışız. Türkiye toprağı mı? Evet, Uluslararası anlaşma var mı? Var...Neyin karşılığında siz Türkiye Cumhuriyeti topraklarını terk ettiniz, neyin karşılığında kaçtınız?..Senin Türkiye Cumhuriyeti olduğun tartışmalıdır bu saatten sonra. Hem kaçıyorlar hem zafer diyorlar...Sen yetki istedin TBMM'den, biz de sana yetki verdik. Sen kaç diye sana yetki vermedik ki...Bu ülkenin bayrağını, vatanını seven herkes bunun fiyasko olduğunu biliyor (...) (Kaçmak Zafer Oldu, 2015).

CHP'nin bu eleştirilerine cevap veren Erdoğan, 200 metre ilerideki Eşme Köyü'ne taşınan türbenin, taşınmasının ani bir karar olmadığını ve arkaplanı önceden tasavvur edilen askeri bir operasyon olarak görülmesini gerekirken, eleştirilmesini üzücü bir durum olarak görmüştür. Nitekim, Türk topraklarının terkedildiği yönündeki söylemi, “cehalet” ve “iftira” sınırlarını aşan bir değerlendirme olarak nitelemiş ve şu şekilde cevap vermiştir.

Bölgede büyük bir karmaşa ve çatışma ortamı var. Bizim de orada askerlerimiz bulunuyor. Ortalık böyleyken, toz dumanken bizim burada askerlerimizi bile bile ateşe atmanın bir anlamı var mı? (...) bu noktada Suriye içerisinde bizim farklı bir alana farklı bir yere burayı taşımamızın faydalı olacağı kanaatini verdik (...) Ülkemize çekip almadık. Akıl ve vicdan sahibi kim buna karşı çıkabilir? (...) Ama karşı çıkanlar var. Bunu da tamamı yalan iftira mahiyetindeki ifadelerle yapıyorlar. (...) Toprak kaybı, hepsi yalan. Böyle bir şey yok. Vakti saati geldiği zaman inşallah bir Süleyman Şah türbesi ziyaretine gidersen. Ne diyelim bunlara? Ve şu andaki yeni yapılan yer hemen bizim sınırın önü olduğu için, daha güvende ama yine orada herhangi zerre kadar toprak kaybı olmadan burası inşa ediliyor (“Erdoğan’dan son dakika Süleyman Şah açıklaması”, 2015).

IŞİD’in Suriye’deki iç savaşa bir taraf olarak müdahil olması, Suriye’nin kuzeyindeki bölgelerde hakimiyet sağlaması ve giderek güçlenmesi ile Rusya destekli Esad Hükümeti’nin muhaliflere karşı üstünlük sağlaması ABD’nin çıkarlarına ters düşmeye başlayınca, ABD bir yandan PYD’yi kullanarak alan açmaya ve IŞİD’in çıkarıldığı bölgelere PYD’yi yerleştirmeye çalışmış, diğer yandan ortak bir eğit-donat programı uygulanması ve muhalif grupların eğitilmesi için Türkiye ile anlaşmıştır. Anlaşma çerçevesinde, Mayıs 2015’te Suriyeli muhaliflerin eğitim süreci başlamıştır (“Eğit-donat anlaşması imzalandı”, 2015). Ağustos 2015’te de Türkiye’nin fiili destek verdiği “IŞİD Karşıtı Uluslararası Koalisyon”un, Suriye ve Irak’taki IŞİD yapılanmalarına gerçekleştirileceği operasyonlarda kullanılmak üzere Türkiye’deki üslerin kullanıma açılmasına dair Ankara-Washington Mutabakatı sağlanmıştır (Güney, 2018: 62).

AK Parti’nin olası bir operasyona hazırlık girişimlerine mukabil, CHP’nin söylemi değişmemiş ve müzakere edilerek sorunların çözülebileceği görüşü hâkim olmuştur. Bunu, CHP’nin 2015 Seçim Beyannamesi’nde sarih bir şekilde görmekteyiz:

Suriye halkının dostumuz olduğunu unutmadan, iç savaşın taraflarıyla görüşebilen bir siyasi parti olarak (...) Suriye’de sürmekte olan savaşta taraf tutmayacak, Suriye’nin geleceğine dış müdahaleler olmaksızın Suriye halkının karar verebileceği koşulların yaratılmasına yardımcı olacağız (...) Suriye’de barışın adil koşullarda tesis edilmesi için en kısa zamanda bir ‘Suriye Barış Konferansı’ düzenleyeceğiz. Suriye muhalefetiyle ilişkilerimizi sürdürürken Suriye yönetimiyle de ilişki kuracağız. Uluslararası hukuka ve komşuluk ilişkilerine aykırı olan eğit-donat programına son vereceğiz. ‘Güvenli Bölge’ uygulamasını Suriye yönetiminin rızasının olması ve koalisyon ülkelerinin desteğinin sağlanması durumunda hayata geçireceğiz (CHP, 2015: 205-206).

Netice itibarıyla, bu dönemde Suriye’deki stratejik oynamalar AK Parti’nin politikasında etkili olmuştur. Zira, AK Parti terör örgütü olarak nitelediği PYD ve IŞİD gibi yapılanmaların Türkiye’nin stratejik çıkarları ve milli güvenliği açısından bir tehdit

oluşturduğundan hareketle ve muhalifleri desteklemek suretiyle, Türkiye Cumhuriyeti dış politikasında ilk kez yerel unsurlar aracılığıyla Suriye İç Savaşı'na müdahil olmaya başlamıştır. Bu noktada, özellikle eğit-donat projesi zaten varolan desteğin projelendirilmesi işlevini görmüştür. Buna mukabil, CHP'nin karışmama tutumunda bir değişiklik olmamakla birlikte, PYD'nin pozisyonu konusunda ve Kobani hususunda AK Parti'den farklı bir algıya sahip olduğu görülmüştür. Binaenaleyh, CHP doğrudan Türk askeri aracılığıyla müdahale edilerek Kobani'nin PYD ile birlikte IŞİD'den arındırılabilceği yönünde politika belirlerken, Hükümet ise PYD'yi doğrudan desteklemek yerine Kuzey Irak yönetimine bağlı peşmergeler vasıtasıyla IŞİD'in etkisizleştirilmesi sürecine katkıda bulunmuştur.

Sadri Müdafaa Dönemi (2016-2020)

2015-2016 yıllarında Mardin-Şırnak-Batman kesişiminde (Dargeçit ve Derik), Diyarbakır (Sur ve Silvan), Mardin (Nüsaybin), Cizre, Şırnak (Silopi, Cizre ve İdil) ve Hakkari (Yüksekova)'de gerçekleştirilen “Hendek Eylemleri” ile özyönetim isteyen PKK'nın şehir yapılanmaları, iç güvenlikte zafiyet oluşturarak Suriye'deki iç savaşın Türkiye'ye sirayet ettiği diğer önemli bir olay olmuştur (Yeşiltaş vd., 2017: 20). Nitekim, Türkiye'nin Suriyeli muhalifleri eğitmeye başlamasının ve ABD ile ortak bir harekât planlamasının ardından ortaya çıkan PKK eylemlerine paralel bir şekilde IŞİD de eylemler gerçekleştirmiştir. Bu çerçevede, Hendek Eylemleri'nin yanında 1 Mayıs 2015'te Gaziantep Emniyet Müdürlüğü'ne yapılan saldırıyla başlayan ve ağırlıklı olarak Türkiye'yi hedef alan bir terör saldırısı dönemi yaşanmıştır. Nitekim bu saldırıyı, 20 Temmuz 2015'te Suruç (Şanlıurfa)'a, 10 Ekim 2015'te Ankara Garı'na, 16 Aralık 2015'te Irak'taki Başika Kampı'na, 12 Ocak 2016'da Sultan Ahmet Meydanı'na, 18 Ocak 2016'da Kilis'e ve 19 Mart 2016'da Taksim'e gerçekleştirilen terör eylemleri takip etmiş ve bu süreç, Türkiye'nin hem içerdeki eylem bölgelerine hem de dışarıda Suriye'ye askerî bir harekât düzenlemesinde tetikleyici bir rol oynamıştır (Yeşiltaş vd., 2017: 15). Bu çerçevede, yurtiçinde TSK ve emniyet güçleri tarafından “Hendek Operasyonları” ve yurtdışında TSK ve ÖSO güçlerinden mürekkep bir askerî güç ile, “Fırat Kalkanı Harekâtı” gerçekleştirilmiştir (Polat, 2020: 58). Bu harekât, Türkiye'nin Suriye'deki muhalif gruplarla birlikte eğit-donat-birlikte savaş yöntemiyle bir konsolidasyon sağlayarak ve bölgesel güçlerden destek alarak yaptığı ilk harekât olmuştur (Özçelik ve Acun, 2015: 33).

Harekâta Suriye'de belli bir ağırlığı olan İran ve Rusya karşı çıkmamıştır. Zira, Rusya, 2016'da Türkiye ve İran'la imzaladığı Moskova Deklarasyonu çerçevesinde, Fırat Kalkanı Harekâtı'nı kendi açısından fırsata çevirmiş ve Halep'te elini rahatlatarak, Fırat Nehri'nin doğusundaki IŞİD güçlerini temizlemek suretiyle Esad'ın elini güçlendirmiştir (Özçelik ve Acun, 2015: 6). Zira, Moskova Deklarasyonu ile Suriye'nin toprak bütünlüğünün korunması gerektiği ve etnik ve dini yapısının bozulmadan seküler ve demokratik yapıda egemen bir devlet olarak varlığının devam ettirilmesi hususunda fikir birliğine varılmıştır. Bu çerçevede, Rusya, Türkiye ve İran Esad rejimi ve muhalefet arasında bir arabulucu rolü oynamayı kabul etmişlerdir (Cumhuriyet Halk Partisi Ekonomi Politikaları Genel Başkan Yardımcılığı, 2019: 25).

Fırat Kalkanı Harekâtı bir yönüyle ABD'ye karşı da yapılmış bir harekâttir. Nitekim, PYD'nin gerçekleştirdiği eylemlerle tepki toplaması üzerine, ABD'nin teşvikiyle 11 Ekim 2015'te Suriye Demokratik Güçleri (SDG) adını alan örgüt ve onun ağırlıklı silahlı kanadını oluşturan YPG; (Orhan ve Dündar, 2020: 4) Ortadoğu'daki amacı enerji kaynaklarının güvenlik altına alınması suretiyle, Basra Körfezi'nden enerji naklini kontrol etmek, İran'ın bölgedeki etkinliğini azaltarak çevre ülkelerde oluşturduğu siyasi konsolidasyon ile İran'ı kuşatmak, İsrail'in güvenliğini sağlamak ve Çin ile Rusya'nın bölgedeki etkinliğini azaltmak olan ABD tarafından askerî olarak eğitilip donatılmış ve ABD'nin bölgede yeni askerî üsler inşa etmesi ile gücünü arttırarak IŞİD'e karşı savaşmıştır (Orhan ve Dündar, 2020: 6; Özçelik ve Acun, 2015: 5). Nitekim, SDG Aralık 2015'te yaptığı operasyonlarla IŞİD'e karşı Rakka ve Cerablus hattında üstünlük sağlayarak, Fırat'ın üzerindeki Teşrin Barajı'nı ele geçirmiştir. Bunun ardından, Türkiye'nin tüm itirazlarına rağmen 31 Mayıs 2016'da ABD'nin desteğiyle harekete geçen SDG (Özçelik ve Acun, 2015: 40), Fırat'ın batısında yer alan Menbiç'e operasyon başlatmış ve 5 Ağustos 2016'da bölgeyi tamamen ele geçirmiştir. Binaenaleyh, bu operasyonla ABD'nin verdiği sözlere rağmen, Türkiye'nin PYD/SDG ve Fırat'ın batısı konusunda ilan ettiği "kırmızı çizgisi" çiğnenmiştir ("PKK'nın Suriye Kolu YPG, Fırat'ın Batısına Geçti mi?", 2016).

IŞİD'in Suriye sınırındaki Azez ve Cerablus arasında 100 km'lik bir alanda hakimiyet kurması ve SDG'nin Menbiç'e girerek Afrin'le bağlantı sağlamak yoluyla Türkiye sınırı boyunca, Akdeniz'e doğru bir koridor açmak istemesi Fırat Kalkanı Harekâtı'nın yapılmasında tetikleyici iki unsur olmuştur. Bu çerçevede, Türkiye'nin sınır güvenliğini

sağlayarak, PYD ve IŞİD'in bölgede nüfuz kazanmasını önlemek, PYD'nin ele geçirdiği kantonları birleştirmek suretiyle alan kazanmasını önleyerek bir terör kuşağı oluşturulmasına mani olmak, güvenli bir bölge kurarak olası göçü engellemek üzere Suriyelileri bu bölgede iskan etmek amacıyla ve rejimin halka karşı yürüttüğü askerî operasyonların bir “insanlık suçu” olduğu vurgusuyla acil müdahale gerektiren bir güvenlik problemi yarattığı gerekçesiyle (“30 Kasım 2016 Tarihli Toplantı”, 2016), 24 Ağustos 2016'da BM Anlaşmasının 51. maddesi kapsamında başlatılan Fırat Kalkanı Harekâtı'nı, TSK Kara Kuvvetler Komutanlığı ve Özel Kuvvetler Komutanlığı'ndan taburların katıldığı 4 bin asker ile ÖSO'daki Sultan Murad Tümeni, Ceyş el-Tahrir, Ahrar el-Şam, el-Mütasim Tugayı, Nur el-Din el-Zenki Hareketi, Selahattin Tugayı ve Hamza Tümeni'nden katılan 7 bin kişiden oluşan bir güç ile gerçekleştirmiştir (Yeşiltaş vd., 2017: 20). Nitekim, Cerablus ve el-Bab'ın Türkiye tarafından ele geçirilmesi ile 29 Mart 2017'de harekât son bulmuştur. Bu harekât sonucunda, IŞİD Halep'in kuzeyinden çıkarılmış, 40 km derinlikte ve 90 km genişlikte bir alanda hakimiyet sağlanarak, PYD'nin Menbiç ve Afrin bağlantısı kesilmiştir (Polat, 2020: 68).

IŞİD'in bölgedeki etkinliğini arttırması ve çeşitli terör eylemleriyle tüm dikkatleri kendi üzerine çekmesiyle birlikte Suriye'deki sorun, zamanla rejim ve Esad meselesi olmaktan çıkmıştır. IŞİD'i etkisizleştirmek isteyen ABD'nin PYD'ye yaptığı askerî eğitim ve teçhizat desteğini arttırarak bu amacını gerçekleştirmek amacıyla ve PYD'nin Menbiç bölgesinde hakimiyet kurarak bir terör koridoru oluşturmak istemesi üzerine, ABD ve Türkiye'nin çıkarları çatışmaya başlamıştır. İran da hem enerji alanında zarar göreceğini hem de güvenlik açığı oluşturacağını düşünerek PYD'ye karşı bir tutum sergilemeye başlamıştır. ABD'nin, IŞİD'i etkisiz hale getirmek amacıyla güçlü olduğu bölgelerde PYD'yi destekleyerek alan kazanmasını sağlayarak, O'ndan boşalan yerlerde Kürt Özerk Yönetimi kurmak istemesi, hem örgüt üzerindeki ABD etkisini arttıracığı hem de nüfuz alanı kaybedeceği kaygısını arttıran Rusya'yı da PYD'ye mesafeli davranmaya itmiştir. Binaenaleyh, 2016 yılından itibaren Rusya, İran ve Türkiye tarafından inisiyatif alınmış ve bu çerçevede sekiz toplantıdan oluşan bir Astana Süreci gerçekleştirilmiştir. 23 Ocak 2017'de ilki gerçekleştirilen Astana Zirvesi'nde muhalefet ile Esad rejimi arasında Rusya ve Türkiye'nin arabuluculuğunda bir dizi görüşme gerçekleştirilmiş ve İran'ın da katılımıyla 30 Aralık 2016'da sağlanan ateşkesin korunmasını sağlamak için bir mekanizma kurulması

kararı alınmıştır (“Astana Suriye görüşmeleri: Ne oldu, bundan sonra ne olacak?”, 2017; “Muhalifler Kısmen Memnun”, 2017; Pazarlığa Oturdular, 2017).

Bu noktada Rusya, İran, ABD ve Türkiye açısından Suriye’deki bölünmede bir saflaşma yaşandığını görmekteyiz. ABD, AB ve Rusya PYD’yi terörist olarak kabul etmemekle birlikte, PYD, ABD ve Rusya arasında bir hakimiyet sağlama ve stratejik hamle unsuru haline gelmiştir. Örneğin; 2015 yılında Türkiye'nin Rus uçağını düşürmesi üzerine, Esad rejiminin de rızasını alan Rusya, muhaliflerin hakimiyeti altında bulunan Tel Rıfat bölgesini ele geçirmesi için PYD'ye alan açarak Türkiye'ye karşı hamle yaparken, ABD de PYD üzerinden Rusya ve İran'a karşı alan açmak için hamle yapmıştır (Özçelik ve Acun, 2015: 42). Ayrıca, Esad rejimini de sürece dahil etme yanlısı bir tavır takınmışlardır ki, Rusya Esad’ı askerî olarak da İran ile birlikte desteklemiştir. Buna karşılık, Türkiye ve İran tarafından PYD terör örgütü olarak kabul edilmiş, İdlib’teki Haşdi Şabi benzeri radikal örgütler İran tarafından desteklenirken Türkiye tarafından terörist olarak kabul edilmiştir. Nitekim, Türkiye’nin İdlib harekâtında İran’ın kısmi tepki göstermesi ve çekinceler koyması İran destekli radikal örgütlerin buradaki etkinliği ile alakalı olmuştur. Türkiye ile Rusya, özellikle ÖSO içinde yer alan bazı muhalif grupların Rusya tarafından terör örgütü olarak görülmesine mukabil, PYD’nin terör örgütü tanımına alınmaması nedeniyle uzlaşmamışlardır (Özçelik ve Acun, 2015: 7). Rusya’nın bu tutumunun en bariz örneği ise, PYD'nin kontrolündeki Rojava (Kobani) Özerk Yönetimi’nin Moskova’da temsilcilik açması olmuştur (Erşen, 2018: 169). Türkiye’yi Suriye’deki diğer güçlerin tamamından ayıran tek konu ise, Esad rejiminin Türkiye tarafından bila kayd ü şart gitmesi gereken bir yönetim olarak görülmüş olmasına mukabil, ABD tarafından mevcut durumda uzlaşılabilir yeri doldurulamaz bir aktör olarak değerlendirilmesi ve İran ve Rusya tarafından aktif bir şekilde desteklenmesi olmuştur. Bu güçlerin tamamının birleştiği tek nokta ise, IŞİD’in terör örgütü olarak kabul edilmesi ve etkinliğini azaltmaya yönelik operasyonlar düzenlemeleri olmuştur (Özçelik ve Acun, 2015: 7).

Çıkar çatışmalarına ve bakış açılarındaki farklılığa rağmen, Astana Süreci’nin 3-4 Mayıs 2017’de gerçekleştirilen IV. toplantısında alınan kararlar, Türkiye, Rusya ve İran arasında Lazkiye, Halep, Hama, Humus, Şam/Doğu Guta, Kuneytra ve Dera’nın belli bölümlerinde, İdlib’in ise tamamında çatışmasızlık bölgeleri oluşturulmasına karar verilmiştir (Astana’da İmza Atıldı, 2017). Binaenaleyh, Astana Süreci’nin 14-15 Eylül’de

yapılan 6. toplantısında da İdlib çatışmasızlık bölgesi ilan edilmiş, muhalefet ve rejimin çatışmasını engellemek ve ateşkesi garanti altına almak amacıyla Türkiye, Rusya ve İran'ın ortak gözlem noktaları kurması kararlaştırılmıştır (İdlib İçin Uzlaşma Çıktı, 2017).

El-Nusra'nın uzantısı Heyet Tahrir el-Şam (HTŞ)'in hakimiyeti altında bulunan ve terör koridorunun önlenmesi açısından Türkiye için, kurtarılmış bir bölge kurulması yönünden Esad rejimi için, Akdeniz'le bağlantıyı sağlamak yönünden SDG için stratejik bir mevzi olan İdlib muhalifler açısından da önemli bir mevziyi teşkil etmiştir (Tomar, 2018: 31). Nitekim, muhaliflerin askerî güçlerinin ve komuta merkezlerinin bu bölgede bulunması ve yaklaşık 3 milyonluk bir nüfusun bu bölgede yaşaması, muhaliflerin Suriye'deki varlığı açısından; Afrin, Azez, el-Bab ve Cerablus'taki etkinliğin devam ettirilebilmesi ve bölgenin kaybedilmesi halinde büyük bir göç dalgasının meydana gelmesi neticesinde ortaya çıkacak mülteci sorunu sebebiyle de Türkiye açısından önem arz etmiştir (Salaymeh ve Acun, 2018: 9). Bu çerçevede, Astana'da varılan mutabakatın ardından, Türkiye tarafından ÖSO güçleriyle koordineli bir şekilde 8 Ekim 2017'de operasyon başlatılmıştır (YPG'ye Set Çekiliyor, 2017).

TSK ve ÖSO güçleri tarafından ele geçirilen mevkilere, ilki 13 Ekim 2017'de Dana ilçesi Salva Köyü'nde olmak üzere sırasıyla ("TSK İdlib'teki Son Durumu Açıkladı", 2017), 23 Ekim 2017'de Daret İzze ilçesi Samaan Kalesi (Takle)'nde, 19 Kasım 2017'de Daret İzze ilçesi Akildağı'nda, 5 Şubat 2018'de el-Hader ilçesi Tel Eys'te, 9 Şubat 2018'de Serakib ilçesi Tel Tukan'da, 15 Şubat 2018'de Marretinumman ilçesi Sırman'da, 17 Mart 2018'de Halep(Batı) Anadan (Tel Tamura)'da, 3 Nisan 2018'de İdlib (Güneybatı) Zeytinlik'te, 7 Nisan 2018'de Hama kırsalı Morik (Tel es Savan)'te, 9 Mayıs 2018'de Halep (Batı) Raşidin'de, 14 Mayıs 2018'de İdlib (Güney) Zaviye bölgesinde ve 16 Mayıs 2018'de İdlib (Güneybatı) Cisir eş Şuğur ilçesi İştabrak'ta toplamda 12 tane gözlem noktası kurulmuştur ("TSK İdlib'de Son Ateşkes Gözlem Noktasını Kurdu", 2018).

İlk gözlem noktasının ele geçirilmesinin ardından sürdürülen harekâta 26 Ekim 2017'de İdlib kent merkezinin kuzeydoğusunda Afrin sınırında yer alan Samaan Kalesi'nin ele geçirilmesiyle, Türkiye PYD/SDG'nin İdlib ile bağlantısını keserek burada Afrin'deki PYD/SDG yapılanmasına karşı yapılacak bir askerî operasyon için mevzi almıştır ("Türk Askeri Simon Kalesi'ne Yerleşti! Afrin İçin Emir Bekliyor", 2017). Ancak, Türkiye bu

amacını sadece askerî olarak bir alan kazanma yöntemiyle değil aynı zamanda diplomatik girişimlerdeki tavrıyla da ortaya koymuştur. Bu çerçevede, 22 Kasım 2017’de Türkiye, İran ve Rusya’nın katılımıyla gerçekleşen ve İdlib’teki çatışmasızlık bölgesinin devamlılığı hususunda tarafların iş birliğinin artırılmasının ve HTŞ ve IŞİD gibi terör örgütlerinin bölgeden tamamen çıkarılmasının kararlaştırıldığı Soçi Zirvesi’nde de PYD’nin sürece dahil edilmesine kat’i surette karşı olduğunu ve O’nu PKK’nın bir uzantısı olarak gördüğünü söylemesi, buna örnek olarak gösterilebilir (“Soçi Zirvesi Hakkında Bilinmesi Gerekenler: Türkiye’nin Gündemi Suriyeli Kürtler”, 2017).

Türkiye, bir yandan İdlib’deki hedeflerini yerine getirirken ve diplomatik girişimlerle etkinliğini arttırmaya çalışırken, diğer yandan 20 Ocak 2018’de, amacı ÖSO’nun 10 bin km²’lik bir alanda hakimiyet kurmasını sağlamak, PYD’nin Türkiye’nin güneyinde bir terör kuşağı oluşturmasını ve Akdeniz’e inerek Türkiye’nin Arap ülkeleriyle karasal bağlantısını kesmesini engellemek, Suriye ile sınır güvenliğini tesis etmek, Tel Rıfat’ı ele geçirmek suretiyle sivillerin geri dönmesi için güvenli bölge oluşturmak ve sınır illerinin güvenliğini sağlamak olarak belirlenen (Polat, 2020: 72) ve İslahiye ile Kilis’in güneyinde Cilvegözü-Azez ve Mare-el-Bab hattının batısındaki Fırat Kalkanı bölgesini, Daret İzze-Atme hattının doğusunu kapsayan ve 29 Ocak 2014’de özyönetim ilan edilerek PYD tarafından yönetilen Afrin’e, Zeytin Dalı Harekâtı’nı gerçekleştirmiştir (Özçelik ve Acun, 2015: 15). ABD ve Rusya ile koordineli bir şekilde gerçekleştirilen Zeytin Dalı Harekâtı kapsamında ilk gün top atışları ve savaş uçakları ile yapılan “ön vuruş”tan sonra, 21 Ocak 2018’den itibaren kara harekâtı aşamasına geçilmiştir (TSK Afrin’i Vurdu, 2018; Kara Harekâtı Başladı, 2018).

CHP, Zeytin Dalı Harekâtı’nı terörün önlenmesi bağlamında açık bir şekilde desteklemiştir. Terör örgütlerinin bölgedeki etkinliğinin sonlandırılması hususu üzerinde özellikle durmakla birlikte, bu noktada CHP’nin bir söylem değişikliğine gittiği de söylenebilir. Nitekim, Hükümet bu harekâtı özellikle PYD’nin bölgedeki varlığını sonlandırmak için gerçekleştirdiğini ilan etmiş, Genelkurmay da harekât için yaptığı basın açıklamasında özellikle bu noktada vurgu yapmıştır. Böylece, CHP tarafından Suriye’de iç savaşın çıktığı ilk dönemde terör örgütü olarak kabul edilmeyen PYD’nin, alenen olmasa da terör örgütü olduğu kabul edilmiştir (Afrin Harekâtı’na Desteğimiz Tamdır, 2018).

Zeytindalı Harekâtı'ndan sonra Türkiye tarafından ÖSO güçleri ile birlikte Barış Pınarı Harekâtı gerçekleştirilmiştir. Bu harekât kapsamında Resulayn ve Tel-Abyad bölgesinde Suriye sınırında bulunan SDG'nin uzaklaştırılması ve 30 km derinlikte bir alanda güvenli bölge oluşturularak Suriyeli sığınmacıların bu bölgeye yerleştirilmesi hedeflenmiştir (Barış Pınarı Başladı, 2019; Soru ve Sorunlarıyla Suriye Harekâtı, 2019). Ancak harekâtın başlamasının hemen ardından hem Astana Süreci'nin diğer bacaklarını oluşturan Rusya ve İran'dan hem de PYD/SDG'yi destekleyen ABD'den Türkiye'ye tepki gösterilmiştir. Bu çerçevede İran ve Rusya Türkiye'nin bölgeden çekilmesini istemiş Esad güçlerinin bölgede hakimiyet kurması için girişimde bulunmuşlardır. Buna karşılık ABD iç baskıların da etkisiyle Türkiye'yi uluslararası hukuku ihlal etmekle ve işgalci olmakla suçlamıştır (Astana'da Çatlak, 2019).

Barış Pınarı Harekâtı'nı müteakip, Almanya, Fransa, İtalya, Hollanda başta olmak üzere birçok Avrupa ülkesi ile Amerikan Temsilciler Meclisi Türkiye'ye karşı bir dizi yaptırım kararı alarak Türkiye'ye geri çekilmesi yönünde girişimlerde bulunmuşlardır (Yaptırım Kartı Yeniden, 2019). Hatta Trump tarafından Türkiye'ye çok sert ifadelerin yer aldığı bir mektup gönderilerek derhal uzlaşmaya varılması konusunda baskı uygulanmıştır (Trump'tan Skandal Mektup, 2019). Artan uluslararası baskının ardından, Türkiye diplomatik girişimlere öncelik vermeye başlamış ve bunun sonucunda 17 Ekim 2019'da ABD ile mutabakat muhtırası imzalayarak, Barış Pınarı Harekâtı'nı sonlandırmıştır. Mutabakat çerçevesinde, ABD, askerî birliklerini petrol yataklarına çekmeyi ve Türkiye'nin Resulayn, Tel-Abyad ve Suluk bölgesinde gerçekleştireceği harekâttan önce bölgeyi PYD unsurlarından arındıracağını taahhüt etmiştir. CHP Türkiye'nin ABD ile imzaladığı mutabakat anlaşmasını PYD'ye meşruluk kazandırıldığı gerekçesiyle karşı çıkmış ve hiçbir surette hedeflere ulaşılmadan “ateşkes imzalanmayacağını” söyleyen Hükümet'i geri adım atmakla suçlamıştır (PYD Meşruluk Kazandı, 2019).

Hükümet, ABD ile imzalanan muhtıranın ardından 22 Ekim 2019'da Rusya ile de mutabakat imzalamıştır. Tel-Abyad ve Resulayn'ı da içine alan 32 km'lik derinliğe sahip bölgenin Türkiye'nin kontrolüne bırakılması, bu bölgenin 10 km dışına doğru Türk ve Rus ortak devriyesi yapılması ve PYD unsurlarının Türkiye sınırlarından 30 km uzaklaştırılması kararlaştırılmıştır (Rusya Şam'ı Gösterdi, 2019).

Tüm bu süreç neticesinde, CHP, AK Parti'nin Arap Baharı bağlamında Suriye özelinde uyguladığı politikayı özellikle mezhepçi ve Neo-Osmanlıcı olmakla niteleyerek eleştirmiştir (Neo-Osmanlıcılık Bitti, 2019). Bu çerçevede:

AK Parti'nin, Türkiye'yi soktuğu çıkmazın en belirgin olduğu bölge Ortadoğu'dur. Lider ve model olma iddiasıyla Arap ülkelerine üstten bakan buyurgan bir üslupla akıl hocalığına kalkışan Ak Parti Arap Baharı gibi temel bölgesel gelişmelerin dışında kalmıştır (...) AK Parti'nin Arap ülkelerinde saygınlık ve güvenilirliği kalmamıştır. Bölgedeki ülkelerin içişlerine karışmayı oyun kuruculuk olarak gören AK Parti (...) bölgeye terör örgütlerinin üşüşmesine yol açarak (...) maceracı, hayalperest yaklaşımlarıyla ülkemizi bütün komşularıyla gergin ve risklerle dolu bir noktaya getirmiş (...) Türkiye'nin toplam gücü yetenekleri ve derinliği ile Hükümet'in gerçekçi olmayan ve orantısız arayışları arasındaki uyumsuzluk (...) ideolojik saplantılara dayalı mezhepsel eksenli yaklaşımıyla bölgemiz ülkelerinin egemenlik ve toprak bütünlüklerini tehlikeye atmıştır (...) Bölgede düzen kuruculuk, yeni Osmanlıcılık ve stratejik derinlik gibi bölgenin tarihsel ve kültürel özelliklerine ters düşen kavramlarla... değersiz ve tehlikeli bir yalnızlık içinde (...) müttefik ve dost ülkelere kopuk (...) güç birliğini hiçe saymaktadır. Suriye'ye karşı saldırgan bir tutum takınan Ak Parti (...) savaşı derinleştirmiş (...) olumsuz yansımalarıyla baş edemez bir hale gelmiştir (“CHP ve AKP'nin Ortadoğu Politikalarının Ana Hatları”, 2014).

AK Parti'nin güvenli bölge oluşturmak amacıyla gerçekleştirdiği askerî operasyonlara da karşı çıkan CHP, BM Güvenlik Konseyi kararı olmadan güvenli bölge oluşturulmasını hata olarak görmüş ve Suriye sınırlarında güvenliğin sağlanmasının Suriye yönetiminin sorumluluğuna bırakılmasını ana politika olarak addetmiştir (“Ensar ve Muhacir Söylemi Suriyeli Sığınmacıya Derman Olmuyor”, 2019). Nitekim, Türkiye'nin sınır güvenliğinin tam sağlanması şartıyla Suriye topraklarındaki askerlerini geri çekmesini, Suriye'nin çoğulcu ve seküler yapısının korunması suretiyle Orta Doğu Barış ve İşbirliği Teşkilatı'nın kurulmasını Suriye politikasının temelleri olarak benimsemiştir (“CHP'nin Suriye Politikası: 7 Soru 7 Cevap”, 2019). Bu politikayı, Kılıçdaroğlu şu şekilde açıklamıştır:

İzlenen dış politikanın Türkiye'nin çıkarlarına endekslenmiş bir dış politika olmadığını, 90 yıllık dış politikamızın kısa süre içerisinde perişan edildiğini ve bütün birikimlerimizin çöp sepetine atıldığını, Orta Doğu'ya mezhep eksenli bakılmasını Türkiye'nin tarihinde görülmemiş olduğunu hep vurguladık. Eskiden Türkiye Orta Doğu coğrafyasına tarafsız bakışıyla bütün bölge ülkelerinde saygı görürdü. Son yıllarda izlenen politika ise tam tersi bir tablonun ortaya çıkmasına yol açtı. Şimdi komşularımız Türkiye bize neden düşman diye soruyorlar (...) Türkiye çok uzun süredir terör örgütlerinin hedefi altındadır. Ülkemiz içinde teröre karşı sürdürülen mücadelenin sınırlarımızın ötesinde sürmesi ise uluslararası anlaşmaların ve angajmanların sağladığı bir haktır. Bu bağlamda Türkiye'nin kendi güvenliğini sağlamak amacıyla, Suriye toprakları üzerinde sürdürdüğü terörle mücadelenin meşruluğuna inanıyoruz. Ancak terörle mücadelenin Suriye'nin toprak

bütünlüğüne saygı göstererek ve doğrudan Şam yönetimiyle ilişki kurarak sürdürülmesinin en doğru yol olduğu inancındayız. Aklımızdan çıkarmamız gereken bir gerçek var, o da Suriye'nin barışı ile Türkiye'nin huzurunu iç içe geçmiş olduğudur (“CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu, “Suriye'de Barışa Açılan Kapı” Temalı Uluslararası Suriye Konferansı'nda Konuştu”, 2019).

Kılıçdaroğlu CHP tarafından gerçekleştirilen 28 Eylül 2019 Uluslararası Suriye Konferansı'nda şöyle demiştir:

Mart 2011'de Suriye'de iç karışıklıklarla başlayan daha sonra ülke geneline yayılan ve dış müdahalelerin de etkisiyle derinleşen iç savaş kısa sürede küresel ölçekte büyük bir insani felakete dönüştü. Türkiye bölgemizdeki bu yangını söndürebilecek kapasiteye sahip güçlü ve itibarlı bir bölge ülkesi iken uygulanan yanlış Suriye politikaları ile komşularımızdaki yangının büyümesine neden oldu.

CHP'nin temel politikası ise şudur:

Türkiye'nin Arap dünyasının kendi içindeki çatışmalara taraf olması doğru değildir. Türkiye tarihsel birikimiyle ekonomik gelişmesiyle ve potansiyeliyle başka ülkelerin görüşüne başvuracağı konumda olmalıdır (...) AK Parti iktidarı, Suriye'nin içişlerine doğrudan müdahale ederek Türkiye'nin Ortadoğu'daki sorunlarla ilgili geleneksel duruşunu kökten değiştirmiştir. Bu ülkemizin Ortadoğu bataklığının içine sokan büyük bir hatadır (“CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu, “Suriye'de Barışa Açılan Kapı” Temalı Uluslararası Suriye Konferansı'nda Konuştu”, 2019).

CHP'nin Esad'ı da sürece dahil etmek üzerine kurulu politikasına ve uluslararası konferans çağrısına karşılık, AK Parti Esad'ın içinde olmadığı bir çözüm sürecini tercih ettiği için iki parti arasında temel yaklaşım farklılığı yaşanmıştır. Nitekim, AK Parti Hükümeti çözüm için özellikle bölgede aktif olarak yer alan ülkelerle ikili veyahut çok taraflı görüşmeler yoluyla kazanım elde etmeye çalışmıştır. Zira, Astana Süreci'ne benzer bir şekilde, 2018 yılında Almanya Başbakanı Angela Merkel, Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ve Türkiye Cumhurbaşkanı Recep T. Erdoğan ile BM Suriye Özel Temsilcisi arasında gerçekleştirilen Dörtlü Zirve ile uluslararası alanda bir görüş birliği yakalanması hedeflenmiştir. Zirve sonucunda, Türkiye'nin de politikasına uygun bir şekilde paramiliter grupların ve terör örgütlerinin bölgeden tasfiyesinin sağlanması ve ardından Suriye halkının seçimlere gitmesi konusunda mutabakat sağlanmıştır (“İstanbul'da Dörtlü Suriye zirvesi düzenlendi: Yılsonuna kadar anayasa komisyonu kurulması hedefleniyor”, 2018).

Yine 2019 yılında NATO Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'nden önce, Almanya, Fransa ve İngiltere ile Suriye Konulu Dörtlü Zirve, yine aynı yıl içerisinde Rusya

ve İnan ile Soçi'de ve Ankara'da Üçlü Zirve ve yine Astana formatında 2020 yılında gerçekleştirilen İnan-Rusya-Türkiye Üçlü Zirve AK Parti Hükümeti'nin bu dönem içerisinde çözüm adına uluslararası bir konsensüs yaratma girişimlerinin uzantıları olarak ortaya çıkmıştır (“Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 2019 mesaisi yoğun geçti”. 2019; “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Suriye'nin güvenlik ve istikrara kavuşması için elimizden geleni yapmayı sürdüreceğiz”. 2020).

Zeytin Dalı gibi operasyonların iç politikada koz elde etmek için kullanıldığını, AK Parti'nin ABD ve Rusya arasında sıkıştığı için daha militarist politikalara yöneldiğini savunan CHP, Barış Pınarı Harekâtı'nı, Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti ile akdedilen Güvenlik ve Askerî İş Birliği Mutabakat Muhtırası ile Libya'ya asker gönderilmesi hususundaki tezkereyi bu militarist yaklaşımın yansımaları olarak görmüştür (Cumhuriyet Halk Partisi, 2020: 270). İdlib'e düzenlenen operasyonda da Suriye yönetimi ile istişare edilmek suretiyle muhalif grupların silahsızlandırılmasını ve operasyondan sonra en kısa zamanda İdlib'deki askerî mevcudiyete son verilmesi gerektiğini savunmuştur (Cumhuriyet Halk Partisi, 2020: 280). Ayrıca, AK Parti'nin Ortadoğu politikasını mezhepçi ve tarafgir bir yaklaşım olarak niteleyerek, Müslüman Kardeşler yanlısı tutumunu ve İhvan ideolojisini desteklemesini Türkiye'yi bölgesinde yalnızlaştırdığını söylemiştir. CHP'ye göre, Türkiye “bölge devletleriyle tarihsel ve kültürel geçmişini yalnızca mezhepçi politikaya indirgeyen ve buna bağlı olarak şekillendiren bir ülke konumundadır. Libya'da, Suriye'de olduğu gibi bir taraftan tarihsel bağlar kurularak Libya'daki iç savaşa müdahil olmanın meşruiyeti sağlanmaya çalışırken, Mısır ile olan tarihsel bağlar bir kenara itilmiştir” (Cumhuriyet Halk Partisi, 2020: 276).

CHP Ak Parti'nin dış politikasını güç unsuru olma hevesiyle atılan adımlar olarak görmüştür. Vekalet savaşları olarak nitelediği Suriye'nin mevcut durumunun muhalif gruplardan milli ordular oluşturulması ve bunun ihracatının yapılmasına şiddetle karşı çıkıyoruz diyerek, Türkiye'nin eğit-donat-birlikte savaş taktiği ile birlikte hareket ettiği ÖSO güçlerine destek vermesini de eleştirmiştir (Cumhuriyet Halk Partisi, 2020: 277).

CHP ile Ak Parti arasında ortaya çıkan tartışma konularından biri de S-400 Hava Savunma Sistemi'nin Rusya'dan tedarik edilmesi olmuştur. Suriye'de Türkiye'nin gerçekleştirdiği askerî operasyonlara Batılı ülkelerin sert bir şekilde karşılık vermesi ve

Türkiye tarafından terörist olarak görülen PYD'yi destekleyerek Suriye'de bir aktör konumuna getirmeye çalışmaları Türkiye'nin Batı ittifakından uzaklaşmasına neden olmuştur. IŞİD tarafından gerçekleştirilen füze saldırıları ve Suriye'nin tehditkâr tutumlarına karşılık Avrupa'dan beklediği desteği alamayan Türkiye Patriot hava savunma sistemlerini alma isteğine olumlu cevap verilmemesi üzerine, Rusya ile geliştirdiği ilişkiler çerçevesinde S-400 hava savunma sistemini almak için girişimlerde bulunmuştur. Bunun üzerine, ABD tarafından 5. nesil F-35 uçak programından çıkarılmakla tehdit edilmiştir. Ancak, buna rağmen Türkiye bu sistemi alarak tavrını ortaya koymuştur. Bu noktada, CHP bu sistemin alınmasına ABD ve Çin haricinde 5. nesil uçak sistemi geliştiren bir ülkenin olmamasından ve bu ülkelerde üretilen uçakların da satışa yasak olmasından dolayı envanterde bulunan uçakların ömrü göz önüne alındığında, yaklaşık 10 yıllık bir süre içerisinde tamamının devre dışı kalacağından hareketle, karşı çıkmıştır (Cumhuriyet Halk Partisi Ekonomi Politikaları Genel Başkan Yardımcılığı, 2019: 57).

Arap Baharı'nın Suriye'ye sıçramasının ardından ortaya çıkan en önemli problemlerden biri de iç savaştan göç ederek kaçmaya çalışan yerli halkların sebep olduğu göçmen krizi olmuştur. Nitekim, Suriyeli göçmenlerin Türkiye'ye kabulü, yerleşim yerlerinin ve statülerinin belirlenmesi ile AB ile göçmenler üzerinden anlaşma imzalanması AK Parti ve CHP'yi karşı karşıya getirmiştir. Türkiye'ye göç eden Suriyelilerin 1951 yılında imzalanan Cenevre Anlaşması'na konulan şerh sebebiyle, mülteci olarak kabul edilmemesi ve sığınmacı olarak özel bir statü verilmesi bu anlaşmazlığa neden olan unsurlardır (Bozkaya ve Kıncal, 2018: 93).

AK Parti, Suriyeli mültecilerin Türkiye'ye kabul edilmesi konusunda her zaman “açık kapı politikası” uygulamıştır ve bu politikasını, ilk göç hareketlerinin başladığı andan itibaren, kapsayıcı bir şekilde sürdürmeye devam etmiştir. Suriyeli mültecileri “misafir” olarak değerlendiren AK Parti lideri Erdoğan, bu durumdaki kişilerin “yük” olamayacağını söyleyerek, BM'nin ve Batı ülkelerinin mülteciler konusunda kayıtsız kaldığını ve Türkiye'ye gereken desteği vermediğini ifade etmiştir. Ancak, birçok konuşmasında, Türkiye'nin Suriyeli mültecilerin “ikinci evi” olduğunu da tekrarlamış ve Batılı ülkelerin, uluslararası kuruluşların ve uluslararası toplumun Suriyeli mültecileri kabul etmemesinin, Türkiye açısından birşey ifade etmeyeceğini, Türkiye'nin mültecileri ülkesine kabul etmeye devam edeceğini söylemiştir. (Kobani Düştü Düşüyor, 2014) Hükümet'in mülteciler

konusunda “açık kapı politikası” uygulayacağını bir diğer göstergesi, 2013 yılında Davutoğlu'nun Dışişleri Bakanı olarak bütçe görüşmeleri için Meclis'e sunduğu kitapçıkta yer alan, “Suriye halkıyla dayanışma sürdüren ülkemiz (...) Suriyeli kardeşlerimizin acılarını bir nebze olsun azaltabilmek için (...) kapısını açık tutmayı sürdürecektir.” ifadesi olmuştur (Davutoğlu, 2012: 67).

AK Parti Hükümeti, süreç ilerledikçe Suriyeli mültecilere karşı daha kapsayıcı politikalar takip etmiş ve bunu vatandaşlık verme noktasına kadar taşımıştır. Erdoğan'ın Kilis'e gerçekleştirdiği gezi sırasında mülteciler konusundaki yaklaşımın daha da esnetileceğini söyleyerek, bazı mültecilerin talep ettiği takdirde vatandaşlık hakkı alabileceğini söylemesinin ardından (“Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Suriyelilere vatandaşlık müjdesi”, 2016), bu yönde adımlar atılmış ve çeşitli kriterleri sağlayan Suriyelilerin vatandaşlık alabilmesi için düzenleme yapılmıştır (“AK Parti'den Suriyelilere vatandaşlık açıklaması”, 2016).

CHP, AK Parti'nin uyguladığı açık kapı politikasını tasvip etmemiştir. Öngörüsüz ve plansız olarak uygulandığını düşündüğü açık kapı politikasının hem Türk vatandaşlarına hem de Suriyeli göçmenlere zarar verdiğini, Hükümet'in kısa veya orta vadede göçmenlerin uyumu, korunması ve geri dönüşlerinin sağlanması için gerekli ortamların tesisi konusunda yeterli stratejisinin bulunmadığını savunmuştur. Bu çerçevede, “CHP'nin dış politikadaki temel önceliği başta komşu Suriye olmak üzere barışın ve huzurun kalıcı bir şekilde sağlanması...Bu doğrultuda Irak, İran ve Suriye ile birlikte, Ortadoğu Barış ve İş Birliği Teşkilatı'nın kurulması” olarak belirlenmiş ve temel Suriye politikalarından biri Esad yönetimiyle istişare edilmesi olmuştur (“Ensar ve Muhacir Söylemi Suriyeli Sığınmacıya Derman Olmuyor”, 2019).

CHP, Suriyeli mülteciler konusunda AK Parti'den farklı bir duruş sergileyerek, Hükümet'i savaşa destek vermekle ve zemin hazırlamakla suçlayarak, sorunun çözülmesi için Suriye'de barışı sağlayacak girişimlerin desteklenmesi gerektiğini savunmuştur. (CHP, 2015: 205) “Silah yardımı yapılarak ya da savaşan taraflara destek verilerek” bir sonuca varılamayacağını belirten Kılıçdaroğlu, zor durumda olan Suriyelilerin Türkiye'ye kabul edilmesinin olması gereken bir davranış olduğunun altını çizmiştir. Ancak, CHP'nin esas itiraz noktasının, bir külfet getirdiği gerçeği bir kenara bırakılarak, mültecilerin AK Parti'nin

yanlış politikaları sonucunda ortaya çıkan istikrarsızlık ortamının sonucunda Türkiye'ye doğru harekete geçtiğinin iktidar tarafından kabul edilmemesi olduğunu söylemiştir. Bu minvalde, Hükümet'i Suriye'de barışın sağlanması için girişimde bulunmadığını ileri sürerek, mülteci akınına neden olmakla suçlamıştır (“Kılıçdaroğlu: Suriyelileri Türkiye'ye sokmak Vatana İhanettir”, 2014; “Kılıçdaroğlu'ndan Suriyeli Mülteci Gafı”, 2014; “Kılıçdaroğlu: 2 Milyon Suriyeli Kendi Ülkelerine Gidecek”, 2015).

Mülteciler konusundaki bir diğer tartışma konusu ise, “Geri Kabul Anlaşması” olmuştur. Türkiye ve AB arasında 16 Aralık 2013'te imzalanan “Geri Kabul Anlaşması” çerçevesinde yasadışı yollarla Türkiye ve AB arasında geçiş yapan göçmenlerin iadesi ön görülmüş,³⁷ 25 Haziran 2014 tarihinde onaylanan bu anlaşma ile Türk vatandaşlarının AB'ye vizesiz geçişi konusunda da diyalog başlatılmıştır (Nas, 2015: 180). 29 Aralık 2015'te yapılan zirvede ise bir “Ortak Eylem Planı” hazırlanmıştır. Plan çerçevesinde, Suriyelilere insani yardım sağlanması, ekonomik ve sosyal destek verilmesi ve Suriyelilerin yoğunlukta olduğu bölgelerde alt yapının iyileştirilmesi gibi hususlarda kararlar alınmıştır (Bozkaya ve Kıncal, 2018: 114). 18 Mart 2016'da varılan mutabakat neticesinde ise, 20 Mart 2016'dan itibaren Türkiye topraklarından Yunan Adaları'na geçiş yapan düzensiz göçmenlerin geri alınması kabul edilmiştir. Bu mutabakata bağlı olarak, Haziran 2016'ya kadar Türkiye'nin 72 kriteri sağlaması durumunda karşılıklı vizelerin kaldırılacağı taahhüt edilmiştir. Anlaşmanın sağlanması ile Türkiye'ye AB tarafından mülteciler için kullanılmak üzere mali yardım yapılması kararlaştırılmıştır (Bozkaya ve Kıncal, 2018: 116).

CHP, AB ile yapılan Geri Kabul Anlaşması'yla Türk vatandaşlarının AB ile pazarlık konusu yapıldığını ileri sürmüştür. Hükümet'in mali yardımı “sus payı” olarak kabul ettiğini ve yapılan harcamalarla karşılaştırıldığında çok cüzi bir miktarda olan yardım vaadinin yeterli olmadığını, buna rağmen Türkiye'nin bu anlaşmayla ipotek altına sokulduğunu savunmuştur (“Muhalefetten AB'ye ve hükümete 'mülteci pazarlığı' eleştirisi”, 2016). Yapılan anlaşmanın hayata geçirilmesi halinde ekonomik ve siyasi alanda bir çıkmaza girileceğini, anlaşmanın aktif şekilde uygulanmaya başlamasıyla Türkiye'nin mülteci deposu haline geleceğini ve bu anlaşmayla AB karşısında statü olarak geriye düşüleceğini belirten

³⁷Türkiye Cumhuriyeti ile Avrupa Birliği Arasında İzinsiz İkamet Eden Kişilerin Geri Kabulüne İlişkin Anlaşma, madde 4.

CHP, anlaşmaya Meclis'te oylanmasından önce bu itirazlarını içerik şeklinde muhalefet şerhi koymuştur (“CHP Mültecilerin Geri Kabul Anlaşması'na Muhalefet Şerhi Koydu”, 2014).

Netice itibariyle, 2015'ten itibaren AK Parti Hükümeti tarafından takip edilen müdahaleci yaklaşım, özellikle Türkiye'nin milli menfaatleri ve ulusal güvenliği çerçevesinde temellendirilmiştir. Bu süreçte ÖSO ile konsolide bir şekilde, askerî operasyonlar gerçekleştirilmiş ve güvenli bölge oluşturularak ÖSO başta olmak üzere, muhalif unsurlara alan açmak ve sığınmacıları bu bölgelere yerleştirmek birincil hedef olarak belirlenmiştir. Ancak, bu hedeften daha önemli olmak suretiyle esas amaç PYD/SDG unsurlarının Türkiye'nin güneyinde bir terör kuşağı oluşturmak suretiyle Akdeniz'e doğru bir koridor açmasının önüne geçilmiştir. IŞİD de Türkiye için bir terör odağı olmakla birlikte, bütün bu süreçte operasyonlardaki asıl hedefin PYD olduğu harekâta dair plan açıklamalarında aşikâr bir şekilde görülmektedir.

AK Parti'nin Türkiye'nin birincil hedeflerini kısmen ama esas hedeflerini büyük oranda yerine getirdiği söylenebilir. Ancak, CHP AK Parti'yi bu süreçte de askerî operasyonlarda desteklemekle birlikte, özellikle Barış Pınarı Harekâtı'nın sonunda ABD ve Rusya ile yaptığı anlaşmalar çerçevesinde eleştirmiştir. Nitekim, ABD ile yapılan anlaşma çerçevesinde PYD'nin meşrulaştırıldığı savunulurken, Rusya ile yapılan anlaşma kapsamında Esad'ın bir aktör olarak kabullenildiği savunulmuştur.

ALTINCI BÖLÜM

REFORMCULUK VE SINIRLI ESNETİLMİŞ STATÜKOCULUK BAĞLAMINDA AB İLE İLİŞKİLER VE KIBRIS SORUNU

Tezin bu bölümünde Türkiye'nin dış politikasında önemli bir yer tutan AB üyeliği ve bununla entegre olan Kıbrıs sorunu ele alınacaktır.

6.1.Kıbrıs Sorun(u) mu?: Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Annan Planı Çerçevesinde Kıbrıs Sorunu'na Yaklaşımı ve CHP'nin Eleştirileri

Kıbrıs Sorunu üç başlık altında incelenecektir: İlk olarak, Kıbrıs tarihine kısa bir şekilde değinilecek; ikinci olarak, ana konuya zemin oluşturabilmek amacıyla sorunun ortaya çıkışı ve AK Parti'nin iktidara geldiği döneme kadar Türkiye'nin uyguladığı Kıbrıs politikası özetlenecek ve son olarak, 2004 yılında yapılan referanduma kadar geçen dönemde, AK Parti'nin uygulama ve söylemleri ve CHP'nin bu eylem ve söylemlere getirdiği eleştiriler irdelenecektir.

6.1.1.Geçmişin İzleri (İstikrarsızlık Adası)

Yapılan arkeolojik çalışmalar ışığında Kıbrıs'ta ilk yerleşimin M.Ö. 6000'li yıllara kadar indiği ileri sürülmektedir (Gürgen, 2017: 14). Bununla birlikte, adaya yerleşen ilk insanların M.Ö. IV. binyılda metalden haberdar olduklarını ve alet yapımında metali kullandıklarını, bronzu işlemeyi bilen bir başka topluluğun da M.Ö. III binli yıllarda adaya yerleştiği tahmin edilmektedir. Diğer yandan, M.Ö. II binli yıllarda Kıbrıs'ta maden çıkartıldığı ve işlenen bakırların Mısır ve Mezopotamya'ya külçeler halinde gönderildiği de bilinen bir gerçektir (Gürgen, 2017: 15).

Kıbrıs, jeopolitik konumu ile Akdeniz'de önemli bir yer teşkil etmektedir. Zira, harita üzerinde bir inceleme yapıldığında adanın, Ortadoğu'ya ve Anadolu'ya optimum derecede, Kuzey Afrika'ya ise önemli ölçüde yakın olduğunu ve Doğu Akdeniz'e hâkim bir konumda bulunduğunu sarıh bir şekilde görülebilmektedir. Ada bu özelliği ile çevresinde yer alan ülkeler nezdinde stratejik bir öneme sahiptir. Tarih boyunca bu coğrafi özelliğinden kaynaklanan cazibesi nedeniyle birçok kez işgal edilmiştir.

İlk defa, M.Ö. 1500 yılında Mısır firavunu III. Thutmose (M.Ö.1481-M.Ö.1425) tarafından işgal edilen Kıbrıs, Mısır ve Hitit uygarlıkları arasında yaşanan mücadele neticesinde, M.Ö. 1320'de (III. Tudhaliya zamanında), Hititler'in hakimiyeti altına girmiştir (Okkar, 2017: 31-32). Daha sonra, M.Ö. XII. yy.'da Akalar, M.Ö. 1000'den başlayarak da Fenikeliler adaya yerleşmişler ve M.Ö. 800'de adayı hakimiyetleri altına almışlardır. Kıbrıs, M.Ö. 709'da Asur Kralı II. Sargon (M.Ö.765-M.Ö.705) döneminde ise, Fenikeliler ile Asurlar arasında bir mücadele yaşanmasına neden olmuştur. Bu mücadelenin ardından, adaya 100 yıl süreyle Asurlar egemen olmuşlardır. Bundan sonra da M.Ö. 560'lı yıllarda Mısır'ın, M.Ö. 525'li yıllarda [Darius (M.Ö.550-M.Ö.487) döneminde] da Persler'in hakimiyeti altına giren Kıbrıs, Büyük İskender (M.Ö.356-M.Ö.323) döneminde Perslerin yenilmesi için sağladıkları destek karşılığında krallara özerklik verilmesiyle yarı bağımsız bir hale gelmiştir (Okkar, 2017: 34).

İskender'in ölümünün ardından, Ptolemey Soter (I. Ptolemaios-M.Ö. 367-M.Ö.283) tarafından Mısır'da kurulan Pitolemi Hanedanlığı'nca ele geçirilen adada şehir devletlerine son verilerek krallık kurulmuştur. Ada Pitolemi Hanedanlığı döneminde Mısır'dan tamamen kopmuş ve bağımsız bir krallık (M.Ö. 80'de) olmuştur. Fakat, M.Ö. 58'de Ptolemaios Auletes (XII. Ptolemaios-M.Ö. 117-M.Ö.51)'in Roma'ya olan borçlarını ödememesi nedeniyle, Kıbrıs Roma tarafından istila edilmiş; daha sonra Jül Sezar (M.Ö. 100-M.Ö. 44) döneminde, M.Ö. 47'de tekrar bu hanedanlığa ve Mısır kraliçesine has olarak verilmiştir. En nihayetinde VII. Kleopatra (M.Ö. 69-M.Ö. 30)'ya hediye edilen Kıbrıs, O'nun ölümünün ardından M.Ö. 30'da Roma İmparatorluğu'na tekrar devredilmiştir (Okkar, 2017: 37).

Kıbrıs, Roma İmparatorluğu'nun hakimiyeti altına girdikten sonra 22'de bağımsız bir eyalet olarak kabul edilmiş; 395'te de Roma'nın doğu ve batı olarak ikiye bölünmesiyle birlikte Bizans İmparatorluğu'na bağlanmıştır (Kaçar, 2017: 71). Bundan yaklaşık 250 yıl sonra, 649'da Emeviler Kıbrıs'ı ele geçirmiş, 688'de ise yapılan anlaşma çerçevesinde Kıbrıs hem Emeviler'e hem de Bizans'a vergi ödemeye başlamıştır. Fakat, yaşanan anlaşmazlıklar neticesinde, Emeviler ve Bizans arasında bir çatışma meydana gelmiştir. Bu çatışma sonucunda, Kıbrıs Müslümanlar tarafından egemenlik altına alınmış ve önce Emeviler sonra Abbasiler döneminde olmak üzere 300 yıl boyunca Müslümanlar tarafından yönetilmiştir (Aksu, 2017: 79, 85). Bizans ve Müslüman devletler arasında süre gelen hakimiyet

mücadelesinin ardından da 963-969'da Nikephoros Phokas (II. Nikiforos-912-969) tarafından kesin olarak Bizans hakimiyeti altına alınmıştır (Aksu, 2017: 87).

1191 yılına gelindiğinde ise, donanmasındaki gemilerin III. Haçlı Seferi sırasında Kıbrıs tarafından saldırıya uğraması üzerine, İngiltere Kralı I. Richard (1157-1199) adaya karşı savaş açmış ve adayı hakimiyeti altına aldıktan sonra, 1192 yılında Templar Şövalyeleri'ne satmıştır. Onlar da adayı Fransız Guy de Lusignan (1150-1194)'a devretmiştir. Bundan sonra, ada 1489'a kadar bağımsız bir krallık olarak varlığını devam ettirmiştir. Bunun tek istisnası ise, adanın 1373'te Cenevizler ve 1426'da Memluklar tarafından vergiye bağlanması olmuştur. 1489'da da yeni bir işgale maruz kalan Kıbrıs, 82 yıl boyunca Venedikler tarafından idare edilmiştir (Tutaman, 2017: 97).

1570 yılına gelindiğinde Osmanlı tahtında bulunan II. Selim (1524-1574) Kıbrıs'ın fethedilmesi yönünde emir vermiş ve Lala Mustafa Paşa (1500-1580)'yı Kıbrıs'a çıkarılacak askerlerin serdarlığına, Piyale Paşa (1515-1578)'yı da donanma kumandanlığına atamıştır. Donanma üç parça halinde olmak üzere hazırlanmış, Murad Reis Paşa³⁸ komutasındaki yirmi beş kadirgadan oluşan ilk grup Mart'ta, Piyale Paşa komutasındaki altmış beş kadirga ve otuz kalyondan oluşan ikinci grup Nisan'da ve Müezzinzade Ali³⁹ komutasındaki otuz altı kadirga, sekiz mavna, on iki çekdiri, hayvan taşınması için kırk gemi ve asker, yiyecek ve top taşımak için kırk karamürselden oluşan üçüncü grup da Mayıs'ta Kıbrıs'a hareket etmiştir. İlk kuşatma, 1570 yılında Piyale Paşa tarafından Leftari (Limasol'da) Kalesi'ne yapılmış ve ihtarlar sonucunda kale teslim olmuştur. Ardından Lala Mustafa Paşa (1500-1580) komutasında Lefkoşa kuşatılmış ve 9 Eylül 1570'te yapılan saldırı neticesinde Bodokataro, Kostarza ve Tripoli tabyaları ele geçirilmiştir. Bundan sonra Lefkoşa, Limasol ve Larnaka fethedilmiş ve fakat donanmanın büyük kısmının kışın gelmesinden dolayı İstanbul'a hareket etmesinin de etkisiyle, Magosa'yı işgal girişimi başarısız olmuştur. Yaşanan bu sürecin ardından Osmanlı donanması 1571 Nisan'ında Kıbrıs'a yeniden asker çıkartmıştır. 1 Mayıs'ta başlatılan top atışından sonra da büyük taarruz başlatılmış ve saldırılar neticesinde bitkin düşen ve kıtlıkla boğuşan Venedikliler anlaşma imzalamak zorunda kalmıştır. Anlaşma ile Osmanlı Kıbrıs üzerindeki hakimiyetini tescillemiştir. Kıbrıs, bundan sonra yaklaşık olarak

³⁸Doğum tarihi bilinmemekte olup, 1609'da Kıbrıs'ta ölmüş olan Rodos doğumlu denizci.

³⁹1569-1571 yılları arasında Kaptan-ı Deryalık yapmış denizcidir. Doğumu bilinmemekle birlikte 1571'de ölmüştür.

300 yıl boyunca Osmanlı'ya bağlı olarak varlığını devam ettirmiştir (Hammer, 2007: 145-150).

1877 yılına gelindiğinde, Rusya etki alanını genişletmek istemiş ve Akdeniz'de hakimiyet sağlamak amacıyla Osmanlı'ya karşı topyekûn bir savaş başlatmıştır. 1878 başında son bulan savaş neticesinde; Kars, Ardahan, Artvin ve Batum'u Rusya'ya bırakan, Sırbistan, Karadağ ve Romanya Prenslükleri'ni Osmanlı'dan bağımsız hale getiren ve Bulgarlara büyük bir prenslik kurma hakkı tanıyan Ayestefanos Anlaşması imzalanmıştır (Uludağ, 2011: 168). Yine bu anlaşma ile Ermenilere Anadolu'da ayrıcalıklı bir statü tanınması, Ermeni tebaanın Kürtler ile Çerkezlerle karşı korunması ve Ermenilerin menfaatleri gözetilerek ıslahatlar yapılması da kararlaştırılmıştır. Böylece, Ermeniler Rusya'nın desteğiyle devlet kurmak için fırsat elde etmişlerdir (Günay, 2007: 116).

Ayestefanos Anlaşması'nın imzalanmasından sonra, Rusya'nın daha fazla yayılmasından ve çıkarlarının zarar görmesinden çekinen İngiltere, sömürgeleri ile olan iletişiminin kesilmemesi ve bunun güvenli bir şekilde devam edebilmesi için gerek Rusya gerekse Osmanlı nezdinde girişimlerde bulunmuştur. Bu çerçevede, Rusya'yı Ayestefanos Anlaşması ile Balkanlar'da ve Anadolu'da dengenin bozulduğunu iddia ederek, Berlin'de yeni bir anlaşma yapmaya ikna eden İngiltere; Osmanlı'ya da Rusya karşısında hem anlaşmanın daha makul ölçülerde yeniden yapılmasını sağlama hem de askerî destek verme konusunda taahhütte bulunmuş, bunun karşılığında da Kıbrıs'ın kendine verilmesini talep etmiştir. Bu minvalde, Osmanlı ile İngiltere arasında, 4 Haziran 1878'de imzalanan Kıbrıs Anlaşması ile adanın yönetimi İngilizlere devredilmiştir. Osmanlı'ya ise, adanın giderlerinden kalan kısmın gelir olarak Osmanlı hazinesine aktarılması; adalet, din ve eğitim kurumlarının Osmanlılar tarafından yönetilmesi gibi haklar tanınmış ve Rusların Doğu Anadolu'ya saldırması halinde gereken desteğin İngiltere tarafından sağlanması teminatı verilmiştir (Günay, 2007: 117).

İngilizler, Osmanlı ile yapılan anlaşma gereği, adada kendi düzenlerini kurmak için derhal harekete geçmişlerdir. Bu doğrultuda, 22 Temmuz 1878'de Larnaka'dan Kıbrıs'a çıkan İngiliz kuvvetleri adanın hakimiyetini ele geçirmiştir. İngiltere adada hakimiyet kurduktan sonra, Akdeniz'de stratejik bir noktada söz sahibi olmak için, böl-parçala-yönet siyasetinin bir gereği olarak siyasi ve hukuki düzenlemeler yapmış; bu düzenlemeler

neticesinde, zaten hizipleşen ada halkı, birbirinden daha çok uzaklaşmaya ve birbirlerine karşı düşmanca tavır sergilemeye başlamışlardır. Özellikle, Osmanlı'ya Kıbrıs'tan toplanan vergilerin aktarılmaması ve bunların Osmanlı'nın aldığı borçlara karşılık Londra'da teminat olarak tutulması, vergilerin bir kısmının İngiliz idaresinin giderleri için kullanılması ve toplanan vergilerin ada halkına ağır gelmesi Kıbrıs'ta ayrı bir huzursuzluk yaratmıştır. Bu huzursuzluğun giderilmesi amacıyla yapılan iyileştirme çalışmalarına rağmen, adadaki düzen konusunda bir gelişme sağlanamaması üzerine, İngiltere'nin tutumu gittikçe sertleşmeye başlamıştır. İngilizler huzursuzluk ortamını ileri sürerek aldıkları önlemler ve Osmanlı'nın zayıflamasına paralel olarak ortaya koydukları “böl ve yönet” taktiği vasıtasıyla, adadaki hakimiyetlerini gittikçe arttırmışlardır (Başlamışlı ve Çalışkan, 2017: 829).

Adanın Osmanlı Devleti'nden tam manası ile kopuşu ise, Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'na İttifak Devletleri safında katılmasıyla olmuştur. Zira, İngiltere 5 Kasım 1914'te adayı ilhak ettiğini duyurmuş ve Osmanlı'da bu emrivakiyi kabullenmek zorunda kalmıştır. Daha sonra, Türkiye Cumhuriyeti 24 Temmuz 1923'te akdedilen Lozan Barış Anlaşması'nın 20. maddesindeki, “Türkiye Hükümeti, Kıbrıs'ın Britanya Hükümeti tarafından 5 Kasım 1914'te ilan olunan ilhakını tanıdığını beyan eyler” ibaresiyle Kıbrıs üzerindeki haklarından tamamen vazgeçmiştir. Bunun ardından, 10 Mart 1925'te Kıbrıs, İngiltere'nin bir kolonisi olarak kabul ve ilan edilmiştir. Daha sonra, İngiltere'nin uyguladığı politikalar neticesinde, Rumlar tarafından ENOSİS'in gerçekleştirilmesi amacıyla çeşitli örgütler kurulmuştur. Rumlar'ın bu girişimlerine ve adada hakimiyet sağlama amacıyla başlattıkları hareketlere karşılık, Türkler de örgütlenmeye başlamış ve çeşitli çatı örgütler tesis etmişlerdir (Çakmak, 2017: 859-861).

Türkiye ada üzerindeki haklarından vazgeçip, İngiltere adayı kolonisi haline getirirken; Yunanistan 1928'de İngiltere, Fransa ve Rusya'ya nota vererek ENOSİS fikrini ilk defa resmi düzeyde dile getirmiş ve bu tarihten sonra da hem adadaki Rum halkı hem de Yunanistan, Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanması için girişimlerini sürdürmüştür. Fakat, Kıbrıslı Türklerin, Rumlar ve Yunanlıların bu tutumuna tepki göstermesine ve örgütlenerek Türkiye'den yardım istemesine karşılık Türkiye bu konuda 1950'li yılların ortalarına kadar pasif bir tutum sergilemiş, ancak, 1955 yılından itibaren olaya müdahil olmak

mecburiyetinde kalmıştır. Böylece, Kıbrıs adasında günümüze kadar devam edecek olan bir sorunlar yumağının temelleri atılmıştır (Vatansever, 2012: 1497).

6.1.2.Cumhuriyet Dönemi Kıbrıs Politikası

Lozan Barış Anlaşması ile Kıbrıs'ın İngiltere'ye ilhakını kabul eden Türkiye, bundan sonra 1950'li yılların ortasına kadar Kıbrıs konusu ile ilgili olarak herhangi bir girişimde bulunmamıştır. Bunun en sarıh örneğini, 1947 yılında Yunanistan Parlamentosu'nun, oy birliğiyle Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakı yönünde karar alması üzerine, 1948 yılında Fazıl Küçük (1906-1984) tarafından Türkiye'de Kıbrıs'la ilgili mitingler yapılmasına karşılık, Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak (1890-1953)'ın 23 Ocak 1950'de verdiği bir demeçte ifade ettiği, “Kıbrıs meselesi diye bir mesele yoktur” sözlerinde ve Demokrat Parti döneminde dışişleri bakanlığı yapan Fuat Köprülü (1890-1966)'nün 20 Haziran 1950'de Kıbrıs ile ilgili olarak “Böyle bir mesele yoktur” ifadesinde görmekteyiz (“Kıbrıs'ta İngiliz Dönemi”, 2020).

Türkiye'nin meseleyi kökten yok saymasına ve bunu sorumlu olan ilk ağızlar tarafından ilan etmesine karşılık, Yunanistan Kıbrıs'ı 24 Eylül 1954'te “self determinasyon” talebiyle BM Genel Kurulu gündemine getirmiştir. Ancak, bu talep 17 Aralık 1954 tarihli ve 814 sayılı Genel Kurul kararı ile reddedilmiştir. Bu olaydan sonra Yunanistan Kıbrıs ile ilgili emellerini gerçekleştirmeye çalışmış ve girişimlerini 1958 yılına kadar sürdürmüştür (Uludağ ve Hasgüler, 2007: 240). Türkiye ise, Yunanistan'ın self determinasyon istemiyle 1954 yılında BM nezdinde yaptığı girişimin ve 1955 yılında sahneye çıkan Rum EOKA (Ethniki Organosis Kypriou Agoniston-Kıbrıs Mücadelesi Ulusal Örgütü) adlı örgütün Türkler'e karşı yaptığı eylemlerin ardından daha fazla pasif kalmanın milli çıkarlarına hanel getireceğinden hareketle ve sorunun uluslararası bir hal alması nedeniyle konuya müdahil olmaya başlamış ve ENOSİS'e karşılık taksim politikasını desteklemiştir (Açıkses ve Cankut, 2014: 1248). Zira, sorunla ilgili olarak 1957 yılında Yunanistan'ın başvurusuna paralel bir şekilde, BM'ye başvuruda bulunmuştur. Bu çerçevede, Türkiye ve Yunanistan'ın başvuruları neticesinde, BM Genel Kurulu tarafından 26 Şubat 1957'de alınan 1013 sayılı karar ile meselenin, BM ilkeleri çerçevesinde adil ve demokratik bir şekilde çözülmesi yönünde bir niyet beyan edilmiştir (Uludağ ve Hasgüler, 2007: 240).

Tüm çabalara ve sorunun çözülmesi için ortaya konulan planlara (1947 Lord Winster; 1948 Jackson; 1955 I. Mac Millan, I. ve II. Harding; 1956 Radcliff; 1958 II. Mac Millan ve 1958 Spaak Planı) rağmen adada bir çözüm sağlanamamıştır. 1955'te İngiltere'nin ev sahipliğinde Kıbrıs sorununun barışçıl bir şekilde çözülmesi için yapılan konferanstan da olumlu bir sonuç çıkmaması ve 1958 yılından itibaren adadaki iki topluluk arasında çatışmanın gittikçe sertleşmesi üzerine, sorunun çözümü amacıyla İngiltere, Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıs'ta yaşayan Türk ve Rumların temsilcileri arasında Zürih'te görüşmeler yapılmıştır (Vatansever, 2012: 1499).

11 Şubat 1959'da akdedilen Zürih (Garanti) Anlaşması çerçevesinde, Kıbrıs Cumhuriyeti, İngiltere, Yunanistan ve Türkiye “(...) Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının, toprak bütünlüğünün ve güvenliğinin tanınmasının ve devamının kendi ortak yararları gereği olduğunu dikkate alarak”: 1. madde kapsamında Kıbrıs Cumhuriyeti, anayasaya saygıyı güven altına alarak; bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü devam ettirmeyi, kısmen veya tamamen başka bir devletle birleşmemeyi ve buna mahal verecek girişimleri engellemeyi taahhüt etmiş; 2. madde ile Türkiye, İngiltere ve Yunanistan tarafından Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı, bütünlüğü ve güvenliği ile anayasa ile oluşan durum garanti edilmiş ve aksi bir durumda, yani adanın taksim edilmesi yönünde bir hareketin vuku bulması halinde yetkileri oranında bu harekete engel olmayı üstlenmişlerdir. 4. madde ile de İngiltere, Yunanistan ve Türkiye'ye, aralarından herhangi birinin anlaşma ile oluşturulan durumu ihlal etmesi halinde, anlaşma ile oluşturulan durumun yeniden tesis edilmesi için toplu veya bireysel olarak adaya müdahale etme yetkisi tanınmıştır (Hasgüler, 2007: 377-378).

Zürih'te Garanti Anlaşması'ndan ayrı olarak, Kıbrıs Cumhuriyeti, Türkiye ve Yunanistan arasında İttifak Anlaşması da imzalanmıştır. Bu anlaşma dairesinde; Kıbrıs'a bir saldırı olması halinde güvenliğin toplu olarak sağlanması konusunda uzlaşmaya varılmış, bu çerçevede Kıbrıs'ta üçlü bir karargâh kurulması ve Yunanistan ile Türkiye'nin protokol ile belirlenecek sayıda askeri Kıbrıs'a göndermesi kararlaştırılmıştır (Hasgüler, 2007: 379-380).

Zürih'te varılan anlaşmaların ardından, Londra'da da görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmeler neticesinde, 19 Şubat 1959'da Zürih'teki anlaşmaları da kapsayan “Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Kurulmasına Dair Anlaşma” akdedilmiştir (Açıkses ve Cankut, 2014:

1250). Anlaşmalar çerçevesinde, 13 Aralık 1959'da yapılan seçimler sonucunda, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin devlet teşkilatını ve kurumsal yapısını oluşturmak üzere Cumhurbaşkanı olarak Makarios (Mihail- Hristodulu Muskos, 1913-1977) ve Cumhurbaşkanı Yardımcısı olarak da Fazıl Küçük (1906-1984) seçilmiştir. Bu minvalde, derhal çalışmalara başlayan Makarios ve Küçük idaresindeki geçici hükümet tarafından hazırlanan Anayasa 6 Nisan 1960'da kabul edilmiştir. Zürih'te ve Londra'da imzalanan anlaşmalar çerçevesinde hazırlanan ve Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluşunu, yapısını ve işleyişini belirleyen bu anayasa ile bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması yönündeki hukuki zemin tamamlanmıştır. En nihayetinde, 16 Ağustos 1960'ta da Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilan edilmiştir (Fırat, 2013b: 719).

Anayasa'nın 1. maddesi çerçevesinde Cumhurbaşkanı'nın Rumlardan, Yardımcısı'nın ise Türklerden seçilmesi kabul edilmiş; 3. madde kapsamında Rumca ve Türkçe resmi dil olarak tanınmış ve resmi olan bütün işlerde bu iki dilin birlikte kullanılması esas olarak görülmüş, 20. madde ile Türk ve Rum cemaatin kendi okullarında kendi kültürlerine göre ve kendi dillerinde eğitim vermesi kararlaştırılmış; madde 23 kapsamında din, spor ve eğitim hizmetleri ve tesislerin yapımı konusunda Cemaat Meclisleri'ne çeşitli yetkiler tanınmıştır. Anayasa'nın 46. maddesi ile 7 Rum ve 3 Türk bakandan oluşan ve dışişleri, maliye yahut milli savunma bakanlıklarından birinin bir Türk bakana verildiği, Bakanlar Kurulu tesis edilmiştir.⁴⁰

Anayasa'nın 87. maddesi kapsamında Cemaat Meclisleri'nin kurulması kararlaştırılmış ve bu meclislere: Bütün din, eğitim, kültür ve öğretim hizmetlerinin düzenlenmesi; kişilerin hukuki durumu (ahval-i şahsi) ile ilgili düzenlemeler yapılması; dini meseleler ve kişilerin hukuki durumu ile ilgili davalara bakacak mahkemelerin terekkübü ve derecelendirilmesi; cemaatin refahı için tesis edilen dernek, spor tesisi ve teşekküllerin ihyası; cemaate ait teşekkül ve müesseselerin ihtiyaçları için kendi cemaatlerine vergi ve resim koymaları; kendi cemaatlerinin yaşadığı belediyelerde nizamname ve talimatname yayınlamaları gibi yetkiler tanınmıştır. Ayrıca, madde 90 ile de Cemaat Meclisleri'ne kanun çıkarma ve çıkarılan kanunların uygulanmasını sağlama yetkisi de verilmiştir.⁴¹

⁴⁰"1960 Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası", madde 1, 3, 20,23 ve 46.

⁴¹"1960 Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası", madde 87 ve 90.

Anayasa'nın 129. maddesi kapsamında ise, Kıbrıs Cumhuriyeti'ne ait silahlı kuvvetlerin mahiyeti belirtilmiştir. Bu çerçevede, yüzde altmışı Rumlardan yüzde kırkı Türklerden oluşan 2000 kişilik bir ordu kurulması kararlaştırılmıştır. 130. madde çerçevesinde de yüzde yetmişini Rumların ve yüzde otuzunu Türklerin oluşturduğu Polis ve Jandarma güçlerinden terekküp eden 2000 kişilik bir emniyet kuvvetinin tesis edilmesi öngörülmüştür. Garanti Anlaşması, İttifak Anlaşması ve Ek Protokollerin de eklendiği Anayasa metninin diğer maddelerinde de Türk ve Rum cemaatin hem Kıbrıs Cumhuriyeti üzerindeki hem de kendi cemaatleri üzerindeki yetkileri kesin ve sarıh bir şekilde çizilmiştir.⁴²

Cumhuriyet'in ilan edilmesinin ardından Makarios yönetimindeki Kıbrıs'ta huzursuzluk baş göstermeye başlamıştır. Zira, soldan ve kiliseden destek alan ve milliyetçi cephenin de desteğini almak isteyen ve adada Rum erkini güçlendirmek için harekete geçen Makarios, 30 Kasım 1963'te Anayasa'da değişiklik yapmak istediğini söylemiştir. Makarios, bu çerçevede ordunun yapısından cumhurbaşkanı ve yardımcısının veto yetkisinin kaldırılmasına ve memur alımında nüfus oranına bakılmaksızın hareket edilmesine; adalet sisteminin, jandarma ve polis teşkilatının ve büyükşehirlerdeki belediyelerin ikili yapıdan çıkartılarak tek elde birleştirilmesinden amme hizmeti komisyonunun yapısına ve oylama usulüne ve Rum Cemaat Meclisi'nin lağvedilip Türk Cemaat Meclisi'nin devam ettirilmesine; Temsilciler Meclisi'nin başkan ve yardımcısının seçiminde oylama yöntem ve usulünden bazı kararların alınmasındaki oylama usulünün kaldırılmasına kadar, Rumların adadaki gücünü artıracak şekilde Anayasa'nın on üç maddesinde değişiklik talep etmiştir (Hasgüler, 2007: 239-241).

Makarios'un, Anayasa'nın on üç maddesinde değişiklik yapılmasını istemesi, Türkiye tarafından temkinli karşılanmıştır. Zira, dönemin Başbakanı İnönü, Zürih, Londra ve Lefkoşa'da imzalanan anlaşmalar üzerinde değişiklik yapılmaksızın Makarios'un reform talebinin müzakere edilebileceğini ifade etmiş; Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel de Kıbrıs yüzünden Türkiye ile Yunanistan'ın karşı karşıya gelmesinin, yani savaşmasının mümkün olmadığını söylemiştir. (Erhan, 2013b: 685) Türkiye'nin bu tutumuna mukabil, Kıbrıs Türkleri Makarios'a tepki göstermiş ve reform talebini reddetmiştir. Bunun üzerine, 1960'ta

⁴²1960 Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası", madde 129 ve 130.

hazırlanan ve Türklerin adadaki hakimiyetinin sonlandırılması ve Rumların siyasi erki ellerine geçirmesi amacıyla, taktiksel ve yöntemle ilgili hedeflerin belirlendiği “Akritas Plan”ı devreye sokulmuştur (Akdemir, 2017: 949; Mütercimler, 2017: 128; Soydan, 2017: 1037).

Plan çerçevesinde, Kıbrıslı Rumlar tarafından Türklere yönelik silahlı eylemler gerçekleştirilmiştir. Zira, 21 Aralık 1963'te, Tahtakale'de gece geç saatte çıktıkları lokantadan evlerine dönmek üzere yola çıkan Türk çiftin araçları durdurularak aranmak istenmiş; araçtaki çiftin buna itiraz etmesi ve tepki göstermesi üzerine açılan ateşte çiftin ölmesinin ardından olaylar hızla yayılmaya başlamıştır. 21 Aralık'ta başlayan ve dört gün süren saldırıların en can alıcısı ise, Küçük Kaymaklı'da yaşanmıştır. Nicos Sampson (1935-2001) tarafından, Küçük Kaymaklı'ya yapılan harekât neticesinde erkeklerin bir kısmı kurşuna dizilmiş, köy boşaltılmış ve ateşe verilmiştir (Koç, 2005: 351). 24 Aralık'ta ise, EOKA tarafından Kıbrıs'ta görev yapan Türk alayının doktoru Nihat İlhan'ın eşi ve üç çocuğu öldürülerek evin banyosuna bırakılmıştır. Günümüzde dahi tartışmalara neden olan bu olay, yaşanan sürecin de bir sembolü haline gelmiştir (Keser, 2001: 98; Özmen, 2005: 254-258).

Kıbrıs'ta olayların yaşanmaya başladığı andan itibaren sorunun çözülmesi ve uzlaşma sağlanması için girişimlerde bulunan İnönü Hükümeti, 24 Aralık'ta yaşanan olayın ardından, Kıbrıs semalarında uyarı uçuşu yapılması yönünde karar almıştır. 25 Aralık günü gerçekleştirilen uyarı uçuşunun ardından yapılan açıklamada, uzlaşma için tüm yolların denenmesine rağmen bir sonuç alınmadığı belirtilerek, bu yola başvurulduğu ilan edilmiştir. Akabinde, İngiltere ve Yunanistan tarafından barışı sağlamak amacıyla asker gönderileceği duyurulmuştur. Bundan sonra, Yunanistan, Türkiye ve İngiltere arasında yapılan görüşmeler neticesinde varılan uzlaşma ile adada 27 Aralık'ta İngiliz komutan idaresinde üçlü kuvvet oluşturulmuştur (Bölükbaşı, 2001: 102; Özmen, 2005: 258-259).

Oluşturulan kuvvetin de çatışmaları tam manasıyla engelleyememesi üzerine, 15 Şubat 1964'te İngiltere tarafından BM Güvenlik Konseyi'ne Kıbrıs ile ilgili başvuruda bulunulmuştur. BM Güvenlik Konseyi tarafından 4 Mart 1964'te alınan 186 sayılı kararla, iki toplumu birbirinden ayıran “Yeşil Hat”ın çizilmesine ve adaya BM Barış Gücü yerleştirilmesine karar verilmiştir (Akgün, 2010: 731). Yeşil Hat'ın çizilmesinin ve Barış

Gücü'nün adaya yerleşmesinin ardından da olaylar durulmamış, Rumların baskıyı arttırması ve en nihayetinde Nisan 1964'te Makarios tarafından İttifak Anlaşması'nın sonlandırıldığı Türkiye'ye iletilmesi ve Mayıs ayında da hızlı bir silahlanma programı başlatılması üzerine, Türkiye Kıbrıs'a operasyon düzenleme kararı almıştır (Uludağ ve Hasgüler, 2007: 244).

Türkiye'nin Kıbrıs'a operasyon düzenlemek için karar alması üzerine, I. Bölüm'de de değinildiği üzere, ABD tarafından 5 Ağustos'ta Türkiye'ye uyarı amacıyla Johnson Mektubu gönderilmiştir. Bu mektup çerçevesinde, Türkiye'nin ABD tarafından verilen silahları Kıbrıs'a düzenlenecek harekâta kullanamayacağı belirtilmiş ve Sovyetler tarafından saldırıya uğraması halinde NATO sürecinin işletilmeyebileceği ima edilmiştir. ABD'nin bu tutumuna rağmen Türk uçakları tarafından 8-9 Ağustos 1964'te Erenköy'deki Rum mevzileri bombalanmış ve fakat kapsamlı bir harekât yapılmamıştır. Zira, kapsamlı bir harekâtın yapılması da hem İnönü'nün istediği bir durumdur hem de Türkiye'nin o günkü askerî kapasitesi böyle bir harekâtın devamlılığını sağlayabilecek güçte değildir (Akgün, 2010: 732; Çopur, 2019: 68; Mütercimler, 2019: 143-150).

1964'te yaşanan gelişmelerin ardından, yaklaşık üç yıl fiili bir ateşkes dönemi yaşanmıştır. Fakat, 16 Kasım 1967'de EOKA lideri Grivas tarafından Geçitkale ve Boğaziçi köylerine saldırılar düzenlenmiştir. 1967'de yapılan darbe neticesinde yönetimi ele geçiren Yunanistan'daki Askerî Cunta'nın da Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanması yönünde kararlı bir tutum sergilemesi ve bu yönde açıklamalarda bulunması üzerine, Türkiye 1964'ten sonra ikinci kez Kıbrıs'a çıkarma yapma kararı almıştır. Ancak TSK'nin çıkarmaya hazırlandığı esnada, ABD tarafından arabuluculuk misyonu üstlenilmiştir. Bu minvalde, Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıs arasında bir diplomasi trafiği başlatan ABD Savunma Bakan Yardımcısı tarafından yapılan girişimler neticesinde, Yunanlıların işgal ettiği yerlerden geri çekilmesine karşılık Türkiye'nin çıkarma yapmaması konusunda uzlaşmıştır (Mütercimler, 2017: 167-168; Özmen, 2005: 272-275).

Rumların ve Yunanistan'daki cuntanın 1967'deki girişimlerinden sonra, 1968 yılından başlayarak 1974 yılına kadar sürecek olan bir periyotta iki toplum arasında görüşmeler yapılmıştır (Açıkses ve Cankut, 2014 : 1255). Bu görüşmelerin başlamasına paralel olarak, Kıbrıslı Rumlar ile Yunanistan arasında gerginlik yaşanmaya başlamıştır. Zira, Makarios ve cunta ters düşmüş, daha bağımsız bir politika takip etmek isteyen

Makarios 10 Temmuz 1974'te Albaylar Cuntası'na bir mektup göndermiştir. Bu mektup çerçevesinde adadaki silahlı kişilerin çekilmesini isteyen Makarios, kendisinin Kıbrıs adasının seçilmiş önderi olarak görülmesi gerektiğini ifade etmiştir. Fakat, bunun üzerine harekete geçen Yunan Cuntası, 15 Temmuz 1974'te Nikos Sampson'u destekleyerek Makarios'a darbe yapmıştır (Akgün, 2010: 733).

Kıbrıs'ta yaşanan darbenin ardından, Türkiye üçüncü ve son kez askerî harekât hazırlıkları yapmaya başlamıştır. Bu süreçte, dönemin başbakanı Bülent Ecevit tarafından Garantörlük Anlaşması çerçevesinde birlikte hareket edilmesi amacıyla İngiltere ile görüşülmüş ve fakat buna olumlu bir cevap alınamamıştır. Bunun üzerine, Türkiye harekâtı tek başına yapma kararı almış ve 20 Temmuz'u harekâtın başlayacağı gün olarak belirlemiştir. Ancak daha önce de olduğu gibi, ABD bir kez daha Türkiye'yi askerî harekât kararından vazgeçirmek için girişimde bulunmuştur. Dışişleri Bakanı Henry Kissinger tarafından yetkilendirilen Joseph Sisco (1919-2004), önce Türkiye daha sonra Yunanistan nezdinde girişimlerde bulunmuş ve fakat Yunan Cuntası'nın olaya yaklaşım şekli sebebiyle olumlu bir sonuç elde edememiştir. En nihayetinde, 20 Temmuz sabahı saat 5'te başlayan çıkarma ile Türk askeri Kıbrıs'a ayak basmış ve 22 Temmuz'da da harekâtın ilk ayağı tamamlanmıştır (Çopur, 2019: 121; Koç, 2005: 227; Mütercimler, 2017: 422-426).

Türkiye'nin askerî harekâtını 22 Temmuz'da tamamlamasının sebebi ise, BM Güvenlik Konseyi'nin aldığı 353 sayılı karar olmuştur. Bu karar çerçevesinde, adada yeniden barışın tesis edilmesi için tedbirler alınması kararlaştırılmış ve 4 Mart 1964'te alınan 186 sayılı karar ile bundan sonra alınan kararlar hatırlatılarak, Birleşmiş Milletler Şartı'nın 24. maddesi ile uyumlu bir şekilde uluslararası barış ve güvenliğin korunmasının önemi vurgulanmış ve bu çerçevede Kıbrıs'ta dikkat edilmesi gereken noktalara değinilmiştir. Ayrıca, garantör devletler arasında sorunun çözümü için bir görüşme gerçekleştirilmesi gerektiği de belirtilmiştir ("Resolution 353", 1974).

Konsey'den çıkan karar doğrultusunda 25 Temmuz'da toplanan Cenevre Konferansı'nda Kıbrıs konusu tartışılmış ve Türkiye tarafından Kıbrıs'ta yeni düzenin kurulması ve bu düzenin federasyon tezine uygun olması, Kıbrıslı Türklerin güvenliğinin yine Türkler tarafından sağlanması, Türk askerinin etrafını çevirecek tampon bölgenin 10 km genişliğinde olması, BM askerinin bu bölgede bulunmaması ve Türk birliklerinin dönüş

tarihinin sonuç metnine girmemesi gerektiği savunulmuştur. Buna karşılık, Rumlar ise, konferansta sadece ateşkes konusunun tartışılması gerektiğini ve Türk birliklerinin adadan derhal çıkmasının elzem olduğunu ileri sürmüştür. Konferans neticesinde, 30 Temmuz'da Türkiye'nin taleplerine yakın bir protokol akdedilmiştir (Fırat, 2013b: 746; Çopur, 2019: 215; Koç, 2005: 228-229).

Cenevre Konferansı'ndan sonra da çatışmalar devam etmiş ve 2 Ağustos'ta Türk kuvvetleri denetim bölgelerini genişletmişlerdir. Rumların Türklere yönelik saldırılarının boyutunu iyice arttırması üzerine 8-13 Ağustos tarihleri arasında II. Cenevre Konferansı düzenlenmiş ve fakat bu konferansta da bir uzlaşmaya varılamamıştır. Yaşanan bu sürecin ardından, Türkiye Kıbrıs'a başlattığı ve fakat BM kararları çerçevesinde ve Cenevre Konferansı neticesinde soğumaya bıraktığı harekâtın ikinci dalgasını 14 Ağustos 1974'te hayata geçirmiştir. Üç gün süren hareket sonucunda, 16 Ağustos'ta, Türk ordusu Kıbrıs'ın yüzde 37'sini oluşturan kuzey bölgesini hakimiyeti altına almıştır ve aynı gün Türkiye tarafından ateşkes ilan edilmiştir (Uludağ ve Hasgüler, 2007: 250).

Türkiye'nin ateşkes ilanının ardından, Kıbrıs sorunu BM Genel Kurulu'nda ele alınmış ve müzakereler neticesinde 1 Kasım 1974'te 3212 sayılı karar kabul edilmiştir. Karar çerçevesinde; Kıbrıs sorununun uluslararası barış ve güvenliği tehdit etmeye devam ettiği belirtilerek, sorunun Özel Siyasi Komite'nin raporu çerçevesinde BM'nin amaç ve ilkelerine uygun olarak barışçıl yollardan çözülmesi gerektiği vurgulanmıştır. Kararın 1. maddesinde, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığına, egemenliğine ve toprak bütünlüğüne bütün devletlerin saygı göstermesi ve tarafların Kıbrıs'ın bölünmesine yönelik tüm eylem ve müdahalelerden kaçınması ve 2. madde kapsamında, Kıbrıs'ta bulunan bütün yabancı kuvvetlerin ve askerî personelin hızla çekilmesi ve müdahalelerin derhal sonlandırılması gerektiği; 3. madde ile Kıbrıs'ın anayasal sisteminin Kıbrıslı Rum ve Türk toplumlarını ilgilendirdiği; 5. madde kapsamında da tüm mültecilerin güven içinde evlerine dönmeleri gerektiği belirtilmiştir. 9. maddede ise, Kıbrıs'taki BM Barış Koruma Gücü'nün varlığını devam ettireceği vurgulanmış ve bütün taraflar iş birliği yapmaya çağırılmıştır (Koç, 2005: 241-243).

13 Şubat 1975 tarihine gelindiğinde olayların seyri daha da değişmiş, Kıbrıslı Türkler federatif bir yapıyı fiili olarak uygulamaya çalışmakla yetinmeyerek Kıbrıs Türk Federe

Devleti'nin kurulduğunu ilan etmiştir. Bu ilan ile birlikte Türk tarafından yapılan açıklamada, Türklerin ve Rumların bir arada yaşamasının artık mümkün olmadığını anlaşıldığı vurgulanarak, kurulan Türk Federe Devleti'nin nihai amacının federatif bir yapı altında Rum tarafı ile birleşmek olduğu belirtilmiştir (Hasgüler, 2007: 102). Buna mukabil, BM Güvenlik Konseyi aldığı 367 sayılı karar ile Türk tarafının bu girişimini kınamış; BM Genel Kurulu da aldığı 3395 sayılı karar ile Konsey'i desteklemiştir. Zira, bundan sonra çıkacak kararlar da ekseriyetle Türkiye ve Kıbrıs Türkleri aleyhine olmuştur (Uludağ ve Hasgüler, 2007: 253).

Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin ilan edilmesinin ardından, BM Genel Sekreteri Kurt Waldheim (1918-2007)'in⁴³ başlattığı iyi niyet misyonu dairesinde 28 Temmuz 1975'ten itibaren Kıbrıslı Rumlar ve Türkler arasında görüşmeler başlamıştır. Bu görüşmeler neticesinde, akdedilen 12 Şubat 1977 Denктаş-Makarios Zirve Anlaşması çerçevesinde iki taraf: İlk olarak, bağımsız, bağlantısız ve iki topluma dayalı federal bir cumhuriyet istediklerini; ikinci olarak, her toplumun kendi yönetiminde bulunacak toprağın, ekonomik bakımdan üzerinde yaşanabilirliği, verimliliği ve toprak mülkiyeti ışığında ele alınacağını; üçüncü olarak, dolaşım ve yerleşme özgürlüğü ile mülkiyet hakkı ve diğer hususi konuların müzakere edilebileceğini ve bu konular tartışılırken de federal yapının temel ilkelerinin dikkate alınacağını ve son olarak merkezi hükümetin görevinin bu yapıyı güvence altına almak olacağını beyan etmişlerdir. Kararlardan anlaşılacağı üzere, Denктаş-Makarios görüşmesinden Türkiye'nin hedefleri ve beklentileri doğrultusunda adada federal bir yapı kurulmasını öngören bir netice çıkmıştır. Yani, Kıbrıs Türkleri tek taraflı olarak uygulamaya başladıkları federasyon fikrini en azından temel düzeyde Rum tarafına da kabul ettirmiştir (Koç, 2005: 243-246).

Makarios, Zirve Anlaşması'nın imzalandığı yıl 3 Ağustos 1977'de ölmüştür. Onun ölümü üzerine imzalanan anlaşmanın tazelenmesi elzem hale gelmiştir. Bu çerçevede, Spiros Kyprianou ve Denктаş arasında gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde, 19 Mayıs 1979'da 10 maddelik ikinci bir Zirve Anlaşması akdedilmiştir. Bu anlaşma ile; toplumlararası görüşmelerin 15 Haziran 1979'da yeniden başlaması, görüşmelerin temelini ilk Zirve Anlaşması ile BM'nin Kıbrıs ile ilgili kararlarının oluşturması, görüşmelerin tüm toprak ve

⁴³1972-1981 yılları arasında BM Genel Sekreterliği ve 1986-1992 yılları arasında Avusturya Cumhurbaşkanlığı yapmış diplomat ve siyasetçi.

anayasa konularını kapsamaması, Maraş üzerinde anlaşmaya varılması halinde bölgenin diğer anlaşmazlıkların çözülmesi beklenmeden derhal açılması, Kıbrıs'ın askerden arındırılması, kurulacak olan Cumhuriyet'in bağımsızlığının, egemenliğinin ve toprak bütünlüğünün sağlanarak kısmen veya tamamen bölünmesinin önüne geçilmesi için gereken önlemlerin alınması kararlaştırılmıştır. Sarıh bir şekilde görülmektedir ki, ilk anlaşmada yer alan federatif yapının esas teşkil etmesine ek olarak Kıbrıs Türkleri ve Rumlar tarafından Türk askeri dahil tüm yabancı kuvvetlerin çekilmesi şartı kabul edilmiş ve toprak sorunlarının uzlaşma ile çözülmesi yönünde niyet beyan edilmiştir (Coşkun, 2018: 139).

Zirve Anlaşmaları'ndan sonra yapılan toplumlararası görüşmelerden de netice alınamamış ve mesele Rumlar tarafından uluslararası platforma taşınmıştır. Zira, bunun bir sonucu olarak BM Genel Kurulu tarafından 13 Mayıs 1983'te alınan kararda, Kıbrıs Türk Federe Devleti'ne son verilmesi, tüm işgal güçlerinin adadan çekilmesi ve Rum mültecilerin evine dönmesi gerektiği belirtilmiştir. Rum tezlerini destekleyen bu karar ile Kıbrıs Türk tarafı uluslararası arenada saf dışı bırakılmış ve görmezden gelinmiş, Türkiye ise, işgalci konumuna itilmiştir. BM Genel Kurulu tarafından alınan karara tepki olarak, KTFD tarafından 1 Kasım 1983'te bağımsız Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC)'nin kurulduğu ilan edilmiştir (Akgün, 2010: 735). Böylece günümüze kadar sürecektir olan Kıbrıs sorununda taraflar son pozisyonlarını almışlardır: Bir tarafta fiilen var olan ve fakat hukuki olarak sadece Türkiye tarafından tanınan KKTC, diğer tarafta hukuki olarak dünya tarafından tanınan ve fakat Türkiye tarafından yok sayılan Kıbrıs Cumhuriyeti (Kıbrıs Rum Kesimi).

Yaşanan tüm bu süreç neticesinde, önce 1984'te, daha sonra da 1985'te iki toplum arasında görüşmeler gerçekleştirilmiştir. 10 Nisan 1985'te New York'ta başlayan görüşmelerde, Türk tarafı Türkiye'nin garantörlüğünden vazgeçilerek uluslararası garantinin uygulanabileceğini, dönüşümlü cumhurbaşkanlığı uygulamasından vazgeçebileceğini ve adada Türk egemenliği altında kalacak toprakların oranının yüzde 30'dan az olabileceğini kabul ettiğini söylemiştir. Buna mukabil, Rum tarafının tutumu sebebiyle bu görüşmeden de bir sonuç elde edilememiştir (Akgün, 2010: 735). Bundan sonra, sorunu çözmek için BM Genel Sekreterleri devreye girmiş, önce Javier Perez de Cuellar (1920-2020), sonra Boutros Boutros Ghali (1922-2016) ve en nihayetinde Kofi Annan (1938-2018) döneminde çeşitli

çözüm planları ileri sürülmüş ve iki toplum arasında bir orta yol bulunmaya çalışılmıştır (Tamelçik, 2012: 103-105).

AK Parti'nin tek başına iktidar olarak hükümeti tesis etmesinden bir önceki dönemde iktidarda bulunan DSP-MHP-ANAP (ANASOL-M) Koalisyon Hükümeti döneminde de sorunun çözülmesi amacıyla girişimler sürdürülmüştür. Bu çerçevede, BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın girişimleriyle, Denктаş ile Klerides Aralık 1999 ve Kasım 2000 tarihleri arasında, 3-14 Aralık 1999, 31 Ocak-8 Şubat 2000, 5 Temmuz-4 Ağustos 2000, 9-26 Eylül 2000 ve 1-8 Kasım 2000 tarihlerinde olmak üzere toplam beş görüşme gerçekleştirmiş, son görüşmede Kofi Annan tarafından sonuç belgesi açıklanmıştır. 8 Kasım 2000'de, Nice'deki zirvede Türkiye-AB Katılım Ortaklığı Belgesi'ne Kıbrıs Meselesi'nin siyasi bir kriter olarak konmasının da etkisiyle Denктаş, Annan tarafından açıklanan sonuç belgesini yeterli bulmadığını ifade etmiş; bundan sonra, 24 Kasım 2000'de görüşmelerin devletten devlete yapılması gerektiğini duyurmuştur. Zira, bu politika 2001 yılı boyunca takip edilmiş ve fakat uygulanan politikanın tüm çevrelerden tepki çekmesi ve hem Türkiye'nin hem de Kıbrıs'ın dış politikada zararına sonuçlar doğuracağına anlaşılması üzerine terk edilmiştir. Bu minvalde, Denктаş tarafından, 8 Kasım 2001'de, Klerides'e bir mektup gönderilerek doğrudan doğruya görüşme yapılması gerektiğinin kabul edildiği iletilmiştir (Özersay, 2013: 632-635).

Denктаş'ın 2001 yılı boyunca izlediği devletten devlete müzakere politikasına karşılık, Türkiye'nin Kıbrıs politikasının temelini daha çok Kıbrıs'ın AB'ye üyelik süreci oluşturmuştur. Nitekim, Devlet Bakanı Şükrü Sina Gürel tarafından Kıbrıs'ta parametrelerin değiştiği savunulmuş, bu doğrultuda yeni parametreler oluşturularak her iki tarafın eşit şekilde kabul gördüğü bir düzenin kurulması gerektiği belirtilmiş ve Kıbrıs'ın AB ile yaptığı üyelik müzakerelerine atıfla Yunanistan ile Türkiye'nin üye olmadığı AB'ye, Kıbrıs'ın da üye olamayacağı ileri sürülmüştür. Bunun ardından, 29 Mayıs'ta Türkiye tarafından Yunanistan hariç 14 AB üyesi ülkeye bir uyarı mektubu gönderilmiş ve Kıbrıs sorunu çözülmeden, Rum Kesimi'nin AB'ye üye olarak kabul edilmesi halinde Kıbrıs'ın Türkiye tarafından ilhak edileceği belirtilmiştir (Ankara'ya Baskı, 2001; MGK Kıbrıs'ta Noktayı Koydu, 2001). 2001 yılı sonunda Bütçe Görüşmeleri kapsamında konuşma yapan Dışişleri Bakanı İsmail Cem de Kıbrıs'ta bütün tarafların uzlaştığı bir çözüme ulaşamadığını belirterek, Kıbrıs'ın AB'ye kabul edilmesinin çok ciddi sonuçları olacağını ve Kıbrıs'ta

kurulacak bir konfederasyona sıcak baktığını da vurgulamıştır (KKTC Rumlara Teslim Edilmez, 2001; Türkiye Her Bedeli Öder, 2001).

Denktaş'ın 8 Kasım'da Glafkos Klerides (1919-2013)'e gönderdiği mektubun ardından, BM Genel Sekreteri Kofi Annan da sürece dahil olmuş ve doğrudan görüşmeler, kurulan iyi niyet misyonu altında ve Özel Temsilci Alvaro de Soto gözetiminde gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede, Ocak-Eylül 2002 arasında Denktaş ve Klerides altı defa görüşmüştür (Uçarol, 2015: 1284). En nihayetinde, 3-4 Ekim 2002'de Kofi Annan, Denktaş ve Klerides arasında New York'ta gerçekleştirilen toplantıda ad-hoc komite kurulması kararlaştırılmış ve fakat muhtelif nedenlerle bu mümkün olmamıştır. Diğer yandan, 22-23 Haziran 2002'de Sevilla'da yapılan toplantının ardından açıklanan AB Konseyi sonuç bildirgesinde de Kıbrıs'la ilgili şu kararlar alınmıştır: Aralık 2002'den önce Kıbrıs'ta bulunacak çözümün desteklenmesi, BM Genel Sekreteri'nin daha aktif olması ve bulunacak çözümün AB temel ilkeleriyle uyumlu bir şekilde Katılım Anlaşması'na eklenmesi ile birleşik bir Kıbrıs'ın üye olarak AB'ye alınması. Bu veçhesiyle, AB Kıbrıs konusunda çözümü zorlayıcı bir tutum sergilemiştir. Zira, çözümün desteklenmesi noktasında, üyelik müzakerelerinin tamamlanacağı Aralık 2002'ye kadar bir girişim başlatılmasının şart koşulması bunun en bariz örneğidir (Özersay, 2013: 635).

Türkiye, Denktaş tarafından atılan adım neticesinde görüşmelerin başlamasına ve AB'nin Kıbrıs'la ilgili aldığı kararlara rağmen, Kıbrıs politikasını 2002 yılında da sorunun çözülmesinden çok Kıbrıs'ın AB'ye üye olarak katılmaması gerektiği söylemi üzerine şekillendirmiştir. Zira, GKRY'yi adanın tamamının temsilcisi kabul ederek Kıbrıs'ı bünyesine katması durumunda AB'nin, adanın bölünmüşlüğü kalıcı hale getireceğini belirten Dışişleri Bakanı Şükrü Sina Gürel; KKTC ve Türkiye'nin böyle bir durumda alacağı önlemlerin sınırsız olacağını ilan etmiştir (Ödün Vermeyeceğiz, 2002). Başbakan Bülent Ecevit de yaptığı açıklamada, “Kıbrıs'ta iki ayrı devlet, iki ayrı millet, iki ayrı dil ve iki ayrı din vardır. Bunları zorla bir araya getirmeye Avrupa Birliği'nin hakkı yoktur.” diyerek AB'nin Kıbrıs Rum Yönetimi ile yaptığı görüşmeleri eleştirmiştir (Fikret Bila, 2002).

Ecevit ve Gürel'in sözlerine paralel olarak, KKTC Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş da Rumlara AB'ye girmesi durumunda, Türkiye'nin de Kıbrıs'la birleşeceğini vurgulayarak, “AB, başına ikiye bölünmüş bir Kıbrıs belası istiyor mu? Türkiye ile Kıbrıs'da göğüs göğüse

gelmek istiyor mu? Rumların oyunlarına gelmek istiyor mu? Gece gündüz Kıbrıs davası diye içinde münakaşa istiyor mu? İstiyorsa buyursun alsın. Bizim için öncelik egemen bir zemin üzerinde uzlaşmadır” demiştir (“Denktaş: AB bir kez daha düşünmeli”, 2002).

6.1.3.AK Parti Dönemi Kıbrıs Politikası ve CHP'nin Getirdiği Eleştiriler (2002-2004)

3 Kasım 2002 seçimleri neticesinde, AK Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte Kıbrıs'la ilgili süreç başka bir boyut kazanmıştır. AK Parti'nin Kıbrıs konusuna bakış açısını yansıtan ve Türkiye'nin Kıbrıs politikasında değişiklik yapacağı sinyali veren ilk belirtiler, 2002 Seçim Beyannamesi'nde belirgin bir şekilde görülmektedir. Zira, önceki hükümetlerin Kıbrıs politikasından farklı olarak bu beyannamede, Kıbrıs sorununa çözüm bulunmasının elzem olduğundan hareketle, “bulunacak çözümde, Türk halkının varlığının, kimliğinin ve kendi geleceğini tayin etme hakkının göz ardı edilemeyeceğinin kuşkusuz” olduğu belirtilerek, “Belçika'da olduğu gibi egemen iki toplumdaki oluşan bir devlet yönetiminin kurulması her iki kesimin lehine” olan bir çözüm yöntemi olduğu savunulmuştur. AK Parti'yi kendisinden önceki hükümetlerle benzer bir çizgiye getiren tek nokta ise, Rum tarafının AB'ye katılım süreci konusu olmuştur. Zira, AB sürecinde sadece Rum tarafının muhatap olarak görülmesi ve adanın tek meşru temsilcisi sıfatıyla Rum egemenliğinin kabul gördüğü bir Kıbrıs Cumhuriyeti'nin AB'ye üye olarak alınması, AK Parti'nin Kıbrıs meselesindeki kırmızı çizgisi olarak değerlendirilmiştir (AK Parti, 2015a: 133).

Dönemin AK Parti Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan seçimlerin ertesinde bir Yunan televizyonuna yaptığı açıklamada, 2002 Seçim Beyannamesi'nde yer alan Belçika Modeli'ne bir daha değinmiş ve sorunun bu model çerçevesinde çözülebileceğini ifade etmiştir. Fakat, Erdoğan'ın bu sözleri devletin çeşitli kademeleri tarafından tepkiyle karşılanmıştır (Şimşir, 2004: 40-44). Özellikle, Dışişleri Bakanlığı geleneksel politikanın devam ettirileceği sinyali vermiştir. Zira, Erdoğan'ın verdiği bu demecin ardından açıklama yapan Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Yusuf Buluç, AK Parti'nin bu politikasına karşı olduklarını ve Denktaş'ın önerilerini desteklemeye devam edeceklerini açıklamıştır (İstikamet KKTC, 2002). Buluç'un sözlerinden bir gün sonra açıklama yapan Yaşar Yakış ise, hükümetin Belçika ve İsviçre modelini aynen uygulamak gibi bir amacının ve projesinin olmadığını, bunların sadece bir örnek olarak ele alınması gerektiğini ve Türkiye'nin resmi

politikasını devam ettirdiğini ifade ederek, Erdoğan'ın sözlerine açıklık getirmeye çalışmıştır (Belçika Modeli Çarkı, 2002; Şimşir, 2004: 45-48).

Erdoğan seçimlerden sonra yaptığı başka bir açıklamada ise, Kıbrıs'tan önce Yunanistan'ı ziyaret edeceğini ve Yunanistan ile Kıbrıs meselesinin çözümü konusunda görüş alışverişinde bulunacağını belirterek, AK Parti'nin Kıbrıs meselesine bakış açısı konusunda ikinci bir ipucu vermiştir. Ancak, Erdoğan'ın bu tutumuna dış baskıların sebep olduğunu söyleyerek tepki gösteren Baykal; Türkiye'nin milli politikalarından sapmaması gerektiğini ve Kıbrıs'a ziyaretin sembolik de olsa bir önemi olduğunu belirtmiştir. Ona göre, Kıbrıs'tan önce Yunanistan'a yapılacak bir ziyaret Türkiye'ye kazandırmaktan çok kaybettirecektir. Zira, böyle bir ziyaret Yunanistan'la ilişkilerin geliştirilmesine daha çok önem verildiğinin bir göstergesi olarak algılanabilir. Bu durumda, Kıbrıs iki ülke arasında tartışılacak ikincil bir mesele niteliği kazanmış olacaktır (“Murat Yetkin: Baykal'dan iki uyarı var”, 2002).

Hükümetin kurulmasının ardından açıklanan Hükümet Programı'nda ise, devletin çeşitli kademelerinden gelen tepkiler sebebiyle Belçika Modeli'ne yer verilmemiştir. Zira, Erdoğan da seçimlerin sonrasında Cumhurbaşkanı ve Dışişleri Bakanlığı yetkilileri ile yaptığı görüşmelerin ardından, Dışişleri Bakanlığı tarafından sakıncalı bulunması nedeniyle Belçika Modeli'nden vazgeçmiştir ve adada egemen ve eşit iki devletin olduğunu; adil, barışçıl ve kalıcı bir çözüme karşılıklı görüşmeler vasıtasıyla ulaşılabileceğini söylemiştir (İstikamet KKTC, 2002). Yalnız, Koalisyon Hükümeti'nden farklı olarak Kıbrıs'ta kesin bir çözümün sağlanması gerektiği ve Kofi Annan'ın bu yönde attığı adımların olumlu görüldüğü de Hükümet Programı'nda vurgulanmıştır. Bu açıdan bakıldığında, AK Parti'nin en azından söylem bazında adada bir çözüm sağlanması gerektiği yönünde bir politika izlediğini söylemek mümkündür (Neziroğlu, 2013: 7993).

11 Kasım 2002'de, BM Genel Sekreteri Kofi Annan tarafından Kıbrıs Sorunu'nun çözümüyle ilgili olarak Türk ve Rum tarafına sunulan Annan Planı'na AK Parti Hükümeti'nce destek verilmesi, Türkiye'nin Kıbrıs politikasında değişikliğe gittiğinin üçüncü göstergesi olmuştur (Şimşir, 2004: 52-55). Bu plan temel olarak, iki devletin federal bir yapı altında birleştiği ve Belçika, İsviçre ve Finlandiya sistemlerinden esinlenen bir model öngörmüştür. Yönetim ve yetki paylaşımı, güvenlik, vatandaşlık, toprak paylaşımı,

göçmenlerin durumu, meclisin oluşumu, mülkiyet, garantiler ve ikamet gibi birçok konunun ele alındığı plan çerçevesinde, Türk ve Rum taraflarının iradelerini bir hafta içerisinde beyan etmesi istenmiştir. Planda öngörülen takvime göre, 28 Şubat 2003'e kadar planın müzakere edilmesi ve en geç 30 Mart 2003'te de iki kesimde referanduma sunulması (Annan Ayrıntılı Haritalar Verdi, 2002; Kıbrıs İçin Bir Ay, 2002; Özersay, 2013: 645); planın onaylanması halinde ise, adadaki Türk ve Yunan askerî varlığının önce 3'er bine, ardından 650 (Türk)'ye karşılık 950 (Rum)'ye indirilmesi ve en nihayetinde adanın askerden tamamen arındırılması ve Türklerin hakimiyetindeki alanın %37'den %28,5'e indirilmesi öngörülmüştür (Koç, 2005: 302-316).

Annan Planı'nın açıklanmasının ardından, ABD planın müzakere edilebilir olduğunu belirterek, Kopenhag'ta 12-13 Aralık 2002'de yapılacak olan AB Zirvesi'ne kadar sorunun çözülmesi gerektiğini taraflara iletmiştir. Zira, ABD Dışişleri Bakanlığı Kıbrıs Özel Koordinatörü Thomas Weston Annan Planı'nın kusursuz ve adil bir müzakere zemini yarattığına inandıklarını söylemiştir (ABD'den Annan'a Tam Destek, 2002). AB de planı dengeli bulduğunu söyleyerek desteklemiştir. Avrupa Komisyonu Genişlemeden Sorumlu Üyesi Günter Verheugen Annan Planı'nın AB kriterlerine uygun olduğunu, tarafların birbirlerine üstünlük sağlayamayacakları bir düzen öngördüğünü ve bunun da AB tarafından olumlu karşılandığını ifade etmiştir (Sorunun Çözümü İçin Tarihi Fırsat Yakalandı, 2002). Türk Dışişleri ise, mültecilerin durumu, taşınır-taşınmaz değişimi ve toprak paylaşımı konularında sorun çıkabileceğinin altını çizmekle birlikte, planının özellikle egemenlikle ilgili kısmının Türk tezlerine daha yakın olduğunu ve bazı kısımlarının düzeltilmek şartıyla tartışılabileceğini öngörmüştür (Kopenhag Öncesi Anlaşma Umudu, 2002).

Annan tarafından sunulan planın müzakere edilebileceğini ifade eden Erdoğan, “plan üzerinde müzakerelere başlanması, çözüme dönük yaklaşımın ayakta tutulması bize göre Kıbrıslı kardeşlerimizin var oluş davasına yapılacak olan en büyük katkı olacaktır.” demiş ve amaçlarının iki tarafın da huzur içinde yaşayabileceği bir çözümün sağlanması olduğunu belirterek, bu çözümün ortak bir devlet kuran eşit ve egemen iki kurucu devletin varlığına dayanması gerektiğinin altını çizmiştir (BM'nin Kıbrıs planı müzakere edilebilir, 2002).

Başbakan Gül ve Dışişleri Bakanı Yakış da planın müzakere edilmesi gerektiğini savunmuş ve bu konuda Denktaş'ı desteklemişlerdir. Diğer yandan, plan Kıbrıs'ta da çeşitli

kesimler tarafından desteklenmiştir. Bu minvalde, Cumhuriyetçi Türk Partisi (CTP) lideri Mehmet Ali Talat planın çözüm müzakerelerinin başlatılmasına çok uygun olduğunu, Kopenhag Zirvesi'ne kadar bir sonuca varılamaması halinde Türk askerlerinin işgalci konumuna düşebileceğini ve Kıbrıs'ta çözümün önündeki esas engelin Denктаş olduğunu söylemiştir (“Kıbrıs Planı kördüğüm”, 2002). Kıbrıs Türk toplumu da Annan Planı'nın müzakere edilmesi için ve çözüm planını desteklemek amacıyla “Kıbrıs Türkleri Sivil Toplum Örgütleri Vizyonu” adı altında birçok sivil toplum örgütünden oluşan bir sivil inisiyatif hareketi başlatmış ve plana olumsuz yaklaşması nedeniyle, Denктаş'ın istifa etmesini istemiştir (Dentaş'a Büyük Protesto, 2002).

CHP lideri Baykal ise, plana temkinli yaklaşmıştır. Hükümeti plan konusunda ciddi bir taahhüt altına girmemesi konusunda uyararak, plan çerçevesinde ortaya konan haritaların kabul edilmesinin mümkün olmadığını belirtmiş ve “Adada barışın temelinde iki toplumun ayrı vatana sahip olması yatıyor. Bu tabloyu sarsmamak lazım” demiştir (“Annan telaşlı, Denктаş inatçı”, 2002). Denктаş ise, planın sunulduğu şekliyle müzakere edilmesinin mümkün olmadığını, planda yer alan önerilerin dahi müzakere edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Zira, ona göre plan çerçevesinde sunulan önerilerin hayata geçirilmesi adadaki Türk nüfusunun egemenlik haklarını devretmesi ve azınlık durumuna düşmesi ile aynı şeydir (Denктаş Sertleşiyor, 2002).

Annan Planı sadece adadaki Türk toplumu tarafından değil, aynı zamanda, Denктаş'ın ileri sürdüğü tezlere benzer bir şekilde, Rum kesiminde de eleştiriye maruz kalmıştır. Bu minvalde, adada yaşayan Rum halkı, Denктаş'ın plan vasıtasıyla Kıbrıs'ın “Rumlaşacağı” tezine karşılık antitez olarak, plan vasıtasıyla mülteci konumunda bulunan bireylerin haklarının iadesinin mümkün olmadığını ileri sürmüş ve planın uygulanması halinde temel insan haklarının ihlal edileceğini ve adanın “Türkleşeceğini” savunmuştur (Rumlar, Annan Planı'nı Sevmedi, 2002). MGK de Kasım ayında yaptığı toplantıda aldığı kararda, Denктаş'ın Annan Planı'na karşı göstermiş olduğu olumsuz tavrın desteklendiğini ilan etmiştir (Askerler MGK'de Dikkat Çekti, 2002).

KKTC Başbakanı Derviş Eroğlu ise, Erdoğan'ın planı müzakere zemini olarak gördüğünü ve desteklediğini ifade etmesinin ardından bir açıklama yaparak, Erdoğan'ı dolaylı bir şekilde şu sözlerle eleştirmiştir:

Bugüne kadar Kıbrıs meselesiyle ilgili devlet politikası anavatan ile yavru vatan arasında tam bir diyalog ve iş birliği içerisinde belirlenmiş ve icra edilmiştir. Bundan sonra aynı anlayışın devamından kimsenin kuşku duymaması gerek. Yanlış haberler ve yanlış değerlendirmelerle anavatan ile aramızda görüş ayrılıkları yaratmak veya varmış gibi göstermek mümkün değildir (“Eroğlu'ndan yanıt”, 2002).

Netice itibariyle, AK Parti ve özellikle Erdoğan, Kıbrıs'taki muhalif partiler, ABD ve AB ile bir kısım halk tarafından Annan Planı desteklenirken ve planın müzakere zemini olarak kabul edilmesi gerektiği belirtilirken; CHP, KKTC Cumhurbaşkanı Denктаş ve Başbakanı Derviş Eroğlu ile Türk askeri kanadı plana daha temkinli yaklaşarak, geleneksel politikayı, yani, iki ayrı devlete dayalı bir çözümü benimsemişlerdir. Bu minvalde, AK Parti'nin reformist, CHP'nin ise statükocu bir yaklaşım sergilediği söylenebilir.

Annan Planı konusundaki genel tablo bu şekildeyken; Rum tarafının “egemenlik ve yönetimdeki rotasyon”, Türk tarafının ise “toprak paylaşımı, garantörlük ve göçmenler” konusunda itiraz etmesi üzerine plan revize edilmek üzere Annan tarafından tekrar değerlendirmeye alınmıştır. Yaşanan bu gelişmeler üzerine, Başbakan Abdullah Gül, 7 Aralık 2002'de Denктаş ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Gül, bu görüşmenin ardından yaptığı açıklamada Denктаş ile aralarında bir görüş farklılığı olmadığını belirterek, sorunun çözümü için her yolu denemeye hazır olduklarını ve “Kıbrıs'ın AB'ye yeni bir ortaklık anlaşması içerisinde girebileceğini; yani iki ayrı devlet, egemenliği olan tek devlet şeklinde yeni bir ortaklık, yeni bir konsept” kurulabileceğini söylemiştir. Erdoğan da Denктаş ile aynı fikirde olduklarını ve Annan Planı'nın bazı bölümlerinin kabul edilmesinin mümkün olmadığını, bu sebeple gözden geçirilmesi gerektiğini ifade etmiştir (Gül: Denктаş'la ayrılığımız yok, 2002).

Gül, Denктаş ile yaptığı görüşmeden iki gün sonra, 9 Aralık 2002'de ise, Deniz Baykal ile Kopenhag görüşmesinde uygulanacak politika üzerine bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşmede Baykal ve Gül, Kıbrıs konusunda ortak bir tutum benimsemişlerdir. Baykal, Kopenhag'ta Kıbrıs'la ilgili planın revize edilmiş bir şekilde Annan tarafından gündeme getirilmesi halinde Hükümet'in temkinli davranması gerektiğini ifade etmiş; buna mukabil Başbakan Gül ise, Kopenhag'ta Kıbrıs konusunun gündeme gelmemesi için girişimde bulduklarını ve müzakerelerin 2003'te başlamasını hedeflediklerini söylemiştir (Baykal'dan Gül'e: Erdoğan'ı Uyarın, 2002).

Denktaş ve Klerides'in ilk Annan Planı'na çeşitli noktalarda itirazda bulunmasının ardından, revize edilen plan yeni şekliyle BM Kıbrıs Özel Temsilcisi de Soto tarafından, 10 Aralık 2002'de Türk ve Rum tarafının dikkatine sunulmuş ve bu yeni plan çerçevesinde Kopenhag'ta iki kesimin liderlerinin bir araya gelmesi için çağrıda bulunulmuştur (Şimşir, 2004: 175). Revize edilen planda beş konuda değişikliğe gidilmiştir. Bu minvalde, Karpaz bölgesinin ve Yalusa, Melagarna, Agia Triada ve Rizokarpasos isimli eski Rum köylerinin Rumlara bırakılması, göçmenlerin dönüş sürelerinin 20 yıldan 15 yıla ve sayılarının döndükleri bölgedeki nüfusa oranla %33'ten %28'e düşürülmesi, eş başkanlık süresinin üç yıldan iki buçuk yıla indirilmesi ve adada bulundurulacak asker sayısının 2500 ile 7500 arasında sınırlandırılması gibi değişiklikler yapılmıştır (Şimşir, 2004: 176-179). Bu girişimin ardından açıklama yapan Erdoğan, Kıbrıs sorununda çözüm vaktinin geldiğini ve masadan kaçmanın Türkiye'ye de Kıbrıs'a da bir şey kazandırmayacağını ve bu nedenle, Denktaş'ın müzakereler konusunda Türkiye tarafından gereken desteği göreceğini ifade etmiş ve sorunun çözümü ile ciddi ilgilendiklerini belirterek (“Erdoğan'dan Denktaş'a: Masadan kaçma”, 2002),

BM Genel Sekreteri'nin son planının gerekli tadilat yapıldıktan sonra kalıcı ve adil bir çözüme yol açacağını düşünüyoruz. Bunun için öncelikle Kıbrıs'ta iki egemen kurucu devlete dayanan bir ortaklık devleti çerçevesi öngörülmektedir. Kıbrıs Türk tarafını müzakereler konusunda teşvik ediyoruz. Türk tarafının haklı taleplerinin, 28 Şubat'ta bitmesi öngörülen çetin görüşmelerde asla göz ardı edilmemesi gerekir, demiştir (“ABD'den Irak'ı tehdit etti”, 2002).

BM Genel Sekreteri'nin girişimleri neticesinde, 12-13 Aralık 2003 tarihlerinde düzenlenen AB Zirvesi'nden ayrı olarak bir Kıbrıs Zirvesi gerçekleştirilmiştir. Denktaş adına Dışişleri Bakanı Tahsin Ertuğruloğlu'nun katıldığı zirvede çözümün sağlanmasına yönelik ortaya konan plan her iki kesim liderleri tarafından da kabul görmemiştir. Bunun üzerine, BM Kıbrıs Özel Temsilcisi de Soto'nun Türk tarafı ve İngiltere'nin Kıbrıs Özel Temsilcisi David Hannay'ın Rum tarafı nezdindeki girişimleri çerçevesinde bir “iyi niyet protokolü” imzalanması hedeflenmiştir. Ancak, tüm girişimlere ve diplomatik görüşmelere rağmen bir netice alınamamıştır. Burada esas dönüm noktası ise, Denktaş'ın Annan Planı'nı doğrudan imzalamaya karşı çıkmasına mukabil, AK Parti'nin planın imzalanmasını ve ardından müzakerelere başlanmasını istemesi olmuştur (Türkiye Sineye Çekiyor, 2002). Zira, 11 Kasım'da Annan tarafından sunulan plana da destek veren AK Parti, o tarihten itibaren

Dışişleri Bakanı Yakış aracılığıyla Denктаş'a sirayet etmeye çalışmış, müzakerelere başlanabilmesi için önce Annan Planı'nın imzalanması gerektiği telkininde bulunmuştur. Bu minvalde, planın ortaya çıkışından beri Denктаş ve AK Parti'yi açıktan olmasa da örtülü bir şekilde birbirinden uzaklaştıran konu, planın AK Parti tarafından tartışma zemini olarak kabul edilmesine mukabil, Denктаş tarafından böyle görülmemesidir. Çünkü, Denктаş'a göre plan temelinde çözüm müzakerelerine başlanmadan evvel, planın eksik ve hatalı yönleri müzakere edilmelidir (Masaya Otur, 2002).

Kopenhag Zirvesi neticesinde açıklanan sonuç bildirgesinde ise, birleşik bir Kıbrıs'ın AB'ye katılmasının umulduğu belirtilerek aksi bir durumun vuku bulması halinde sorunun çözülmesine bakılmaksızın müzakerelerin devamının sağlanacağı, sorunun çözülmesine kadar geçen süreçte AB müktesebatının KKTC'de uygulanmasından Rum Kesimi'nin sorumlu tutulmayacağı ve şartların olgunlaşması durumunda Kıbrıs'ın AB'ye alınacağı kararlaştırılmıştır. Binaenaleyh, bu karar Türkiye'nin ve Kıbrıs Türk kesiminin ilerleyen dönemde elinin zayıflamasına neden olmuştur. Zira, Rum tarafı AB'ye girmeyi her halükârda garanti altına almış olmanın rahatlığı içinde hareket etmiştir (Koç, 2005: 316; Özersay, 2013: 646; Şimşir, 2004: 197).

AB'nin Rum tarafının üyeliğiyle ilgili olarak Kopenhag'ta aldığı karar üzerine açıklama yapan CHP lideri Deniz Baykal, bu karar vasıtasıyla, AB tarafından Kıbrıs'ın ikiye bölündüğünün teyit edildiğini ve son durumda “iki ayrı millet, iki ayrı din, iki ayrı dil ve iki ayrı siyasal yapılanmaya”, “iki ayrı statü”nün de eklendiğini, bu karar mucibince Kıbrıs konusunun Türkiye-AB arasında bir müzakere meselesi olmaktan çıktığını söylemiştir. Annan Planı'nda yapılan değişikliği de yeterli görmeyen Baykal, Kopenhag Zirvesi esnasında ortaya konan planın tekrar gözden geçirilmesini ve Türk taleplerini de içermesini istemiştir. 10 Aralık'ta taraflara sunulan planın, Türk tarafında “Türk ve Rum” halklarından müteşekkil bir yapı öngördüğünü savunmuş ve ilk iki planda yer aldığı şekliyle Güzelyurt ya da Karpaz'ın Rum tarafına bırakılmasına karşı çıkmıştır (“AB için birlikte çalışmaya devam”, 2002).

Dışişleri Bakanı Yakış ise, Kopenhag Zirvesi'nin sonuç bildirgesinde Kıbrıs Rum tarafına üyelik hakkı tanınmasının ve Kıbrıs Zirvesi'nden bir netice alınmamasının, Türkiye açısından olumsuz sonuçlar doğuracağından hareketle; 28 Şubat 2003 tarihine kadar

Kıbrıs'ta bir çözüm sağlanamaması halinde, Türkiye'nin AB topraklarının bir kısmını işgal etmiş olacağı şeklinde bir algı yaratılacağını ileri sürmüştür (28 Şubat'ta Anlaşma Olur, 2002). Dışişleri Bakanlığı, Yaşar Yakış'ın bu sözlerine karşılık, Türkiye'nin Kıbrıs'ta imzaladığı uluslararası anlaşmalar çerçevesinde asker bulundurduğunun altını çizerek; Kopenhag'ta alınan kararlar AB tarafından uluslararası anlaşmaların ihlal edildiğini belirtmiş, KKTC'nin egemen bir devlet olarak varlığını devam ettirdiğini ve adada iki ayrı halktan oluşan iki ayrı devletin mevcut olduğunu beyan etmiştir. Bu minvalde, AB'nin aldığı kararın tanınmadığı ve Türkiye açısından hiçbir hukuki veya siyasi bir sonuç doğurmadığı ifade edilmiştir (Kıbrıs Kararına Hayır, 2002; Şimşir, 2004: 213-217).

Denktaş 18 Aralık 2002'de Hükümet'le gerçekleştirdiği görüşmeden sonra yaptığı açıklamada, Yakış'ın Kıbrıs'la ilgili sözlerinin Rum tarafının niyetini yansıttığını ifade ederek, AK Parti ile aralarında görüş farkı olmadığını belirtmiştir. Planın kabul edilmesi halinde adanın yavaş yavaş Rumlaştırılacağını savunan Denktaş, Rum kesiminin AB tarafından tanınmasına karşılık, Türk tarafının yok sayıldığını, bunun göstergesinin ise, Klerides'in Kopenhag Zirvesi'ne adanın tamamının temsilcisi olarak Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Devlet Başkanı sıfatıyla çağrılması olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca, BM Genel Sekreteri'nin sunduğu planda çözümün en geç Şubat ayına kadar gerçekleştirilmesi yönünde dayatma yapılmasının da kabul edilemeyeceğini, çözümün sağlanması için iki tarafa da süre tanınması ve şartların esnetilmesi gerektiğini savunmuştur (Şimşir, 2004: 218-219).

Dışişleri Bakanı Yakış'ın “28 Şubat'a kadar Annan Planı'nı onaylamazsak Kıbrıs'taki TSK, işgal ordusu konumuna gelir” sözlerini eleştiren Deniz Baykal, Yakış'ın sözlerinin “Akla, mantığa, ülke yararına uymadığını” ifade etmiştir. Baykal, AB'nin Kıbrıs konusunda haksız bir tutum sergilediğinin de altını çizmiş; hiçbir tereddüt gösterilmeden Rum tarafının AB'ye alınması yönünde karar verilmesini eleştirerek, tek taraflı alınan bir kararın Türkiye'nin işgalci konumuna düşürülemediğini ileri sürmüştür. Dışişleri Bakanı'nın böyle bir değerlendirmede bulunmasını “üzüntü verici bir olay” olarak nitelemiş ve Kıbrıs'ın pazarlık konusu yapıldığını iddia etmiştir (Yakıştı mı Kavgası, 2002). TSK'nin Kıbrıs'ta uluslararası anlaşmalardan kaynaklanan haklarına dayalı olarak bulunduğunu söyleyen Baykal, Yakış'ın sözlerini “büyük bir talihsizlik” olarak nitelemiş: “Hükümetin bu anlayış içine hızla girmekte olduğunu üzüntüyle görüyorum. Umarım böyle olmaz ama kaygı duyuyorum böyle olacaktır (...) Kıbrıs konusunda hükümet bir teslimiyet içine girmeye

başlamıştır (...) Bütün bunlar 'yeter artık, Kıbrıs baş ağrısı, bağlayalım, bitirelim' politikasının uygulama aşamasıdır.” demiştir (“CHP muhalefete Kıbrıs’tan başladı”, 2002; “CHP lideri Baykal: Hükümet Kıbrıs konusunda teslimiyet içerisinde”, 2002).

TBMM Grup Toplantısı'nda yaptığı konuşmada da Hükümet'in Kıbrıs konusundaki tutumunu eleştirerek, Türkiye'nin “1923'ten bu yana ilk kez meşru haklarını talep edemeyen, diz çöktürülmüş, boyun eğdirilmiş bir ülke haline getirildiğini” savunan Baykal, Annan Planı'nın uygulanması halinde Türklerin azınlık durumuna düşeceğini ve kendi topraklarına sahip çıkmasının mümkün olmayacağını belirterek; bunun Ortadoğu ve Balkanlar'da yaşanan gelişmelerle ele alındığında hiç doğru bir tavır olmayacağını ifade etmiştir. AK Parti Hükümeti'ni, Annan Planı'nı kabul ettirme kampanyalarına katılmakla da suçlayan Baykal, plan çerçevesinde Kuzey Kıbrıs'a yerleştirilmesi düşünülen 60 bin Rum'un Yunanistan'dan alacağı destekle, Kuzey Kıbrıs'ı “Rumlaştıracağını” savunmuş ve Erdoğan'ın “Çözumsuzlük, çözüm değildir” sözlerine atfen “Eşit siyasi haklara sahip iki toplumun bulunduğu bir durumdan azınlık durumuna düşülmesi mi çözüm?” diyerek Hükümet'i eleştirmiştir. Erdoğan'ın Denktaş'la ilgili sözlerini de “...kime yaranmak isteniyor, kimden onay alınmak isteniyor?” ifadeleriyle tenkit etmiş; Kıbrıs'ın bugünkü duruma gelmesinde geçmişte uygulanan yanlış politikaların etkisi olduğunu söyleyen Erdoğan'a, “Menderes ve Zorlu'nun imzaladığı anlaşma mı yanlıştı? 74 mü yanlıştı? “Enosis olsaydı” mı denilmek isteniyor? Bunları savunmayacak mıyız, bunlardan vaz mı geçeceğiz? KKTC'nin bağımsız bir devlet olarak kendi kaderini tayin hakkı doğrultusunda bağımsızlığını ilanını mı yanlıştı?” diyerek tepki göstermiştir. Baykal, konuşmasında şu sözlere de yer vermiştir:

60 bin Rum KKTC'ye getirilecek. Bu çözüm diyorsanız, bilelim. Çözüm diye KKTC'yi kuşatmak için planlanan bir haritayı onaylamayı diyorsanız, söyleyin, görelim. Ya Karpaz'dan ya da Güzelyurt'tan vazgeçeceksiniz, bunu kabul, çözüm ise bilelim. Taşucu'ndan 40 mil mesafede Rum devletinin oluşmasına evet demek çözüm ise bunu bilelim. Kararlar alınıyor, kabul ettirmek için kampanyalar yürütülüyor. Bu hükümet buna katkıda bulunuyor (...) Ne verilirse onunla yetinelim, artık taşıyamıyor hale geldik, uzatmayalım noktasına gelinmiştir (Baykal Erdoğan'a sordu: KKTC, Rum Kesimi mi olsun, 2003).

Türkiye'nin Kıbrıs konusunda politika değişikliğine gittiğinin en açık göstergelerinden bir diğerini ise, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Yusuf Buluç'un Ocak 2003'te haftalık basın toplantısında yaptığı açıklama oluşturmaktadır. Buluç, bu toplantıda Bülent Ecevit döneminde ortaya konulan, Rumlar'ın AB'ye girmesi durumunda Türkiye'nin de

KKTC'yi ilhak etmesi gerektiği yönündeki temel düsturun değiştirildiğini söylemiş ve bu anlayışın Kıbrıs Sorunu'nun çözümünü sağlayamayacağından hareketle, BM platformunda yapılan girişimler çerçevesinde ve Annan Planı'nın müzakeresi temelinde Kıbrıs'ta çözümün sağlanması için yeni bir yol haritası belirlendiğini ifade etmiştir (Kıbrıs'a Ayarlama, 2003).

Buluç'un Kıbrıs'la ilgili ifadelerinin hemen ardından Sezer ile bir görüşme yapan Baykal, Türkiye'nin Kıbrıs politikasının o güne kadar hangi usülle belirlendiyse, yine o usülle değiştirilebileceğini savunmuştur. Başbakan, dışişleri bakanı veya müsteşar gibi kişilerin tek taraflı açıklamalarıyla, 1990'lı yılların sonunda Demirel ve Denktaş arasında görüş birliğine varılan ve 1999'da Meclis tarafından da kabul edilip, birçok MGK kararında da tekrarlanan, “şartların olgunlaşması halinde Kıbrıs'ın ilhak edilmesi” yönündeki politikanın değiştirilemeyeceğini ifade etmiştir. Ayrıca, Kıbrıs meselesi çözülmeden Rum tarafının AB'ye üye olarak kabul edilmesi halinde ise, Kıbrıs'a uygulanan ambargoların kaldırılması için diplomatik girişimlerin artırılması ve KKTC'nin en kısa zamanda “ayrı bir devlet” olarak ilan edilmesi gerektiğini söylemiştir (Sezer Kıbrıs Politikası Değişmedi, 2003).

Recep Tayyip Erdoğan, iktidara ilk geldikleri dönemde aralarında görüş farkı olmadığını söylediği, Rauf Denktaş ile ilerleyen dönemde ters düşmeye başlamıştır. Bu ters düşme ilk olarak, Erdoğan'ın 1 Ocak 2003'te verdiği bir demeçte, Kıbrıs Meselesi'nin kimsenin kişisel meselesi olmadığını söylemesi ile ortaya çıkmıştır. Zira, Erdoğan'a göre, “Bu iş Denktaş'ın kişisel olayı değildir. Ahmet'in, Mehmet'in olayı da değildir. Tayyip Erdoğan'ın da olayı değildir. Bu milletin varlık mücadelesidir”(Lefkoşa-Rize Hattı, 2003; Şimşir, 2004: 258-263).

Erdoğan'ın Denktaş'ı da doğrudan hedef alan sözlerine karşılık Denktaş'ın, “Sorunu benim meselem gibi göstermek yanlış. Kıbrıs milletin meselesidir.” diyerek cevap vermesiyle görüş ayrılığı bir ileri boyuta taşınmıştır. Zira, Erdoğan Denktaş'ın ifadelerine karşılık, çözümün sağlanması için müzakerelerin devam etmesi gerektiğini söyleyerek, sorunun “bugünkü nesli rahatsız ettiği gibi gelecek nesli de rahatsız etmemesi için gerekli adımların atılması”nın elzem olduğunu ve Türk tezlerinin kararlı bir şekilde ortaya konması ve arkasında durulması gerektiğini belirtmiştir. En nihayetinde, Denktaş'ın sözlerine ithafen, “Ben de Kıbrıs meselesinin bireysel değil milli bir mesele olduğunu söyledim (...) Tek

tarafli çıkar savunursanız, hiçbir çözüm üretemezsiniz. Maalesef bunlar tek tarafli çözümle ellerindekilerden de olacaklar, ama farkında değiller.” diyerek Denктаş'ı tenkit etmiştir. Erdoğan, Kıbrıs ile ilgili konularda duygusallıktan uzak bir tavır sergilenmesi gerektiğini de belirterek, Kıbrıs'taki sorunların müzakere yoluyla çözülmesinin elzem olduğunu ifade etmiş ve “Karşılıklı özveriye dayalı olarak çözüme ulaşmanın yollarını arayacaksınız. Ama çözümsüzlüğe kilitlenirseniz, 40 yıldır ne olduysa olacağı odur.” demiştir (Denктаş Farkında Değil, 2003).

AK Parti Hükümeti ve Denктаş'ın ters düştüğünün bir diğer göstergesi de Erdoğan'ın 24 Ocak'ta Kıbrıs ile ilgili olarak söylediği “Acele uzlaşma istiyoruz. Barış istiyoruz. Önümüze 10-15 harita kondu bir tanesini bile seçmek yok mu? Toprak konusu halledilmeli, halledilebilir. 29 artı zaten kabul edilmişti” şeklindeki sözleri olmuştur. Buna tepki gösteren Denктаş, Erdoğan'ın kendilerini halka ve Rumlara karşı savunmasız bıraktığını ve kulaktan dolma bilgilerle beyanat verdiğini ifade etmiş, sorunun sadece Kıbrıs'a ait bir sorun olmadığını aynı zamanda Türkiye'yi de ilgilendiren bir durum olduğunu söylemiştir. Zira, Türkiye'nin Kıbrıs'a kayıtsız kalması halinde Kıbrıs Türklerinin ortadan kaldırılacağını ima eden Denктаş, Kıbrıs Sorunu'nun Türkiye'den ayrı olarak düşünülmesinin asla gerçekleşmemesi gereken bir durum olduğunu belirterek böyle bir durumda “3-5 sene sonra siz de yoksunuz, anlaşma da yok” demiştir. Denктаş eleştirisinin devamında: “Bir pazarlık döneminde, Türkiye'nin 'bunu kabul et, bu konuda yumuşa, biz kabul edeceğiz' diye kendisine el altından haber vermesinin başka, açıkça 'Denктаş anlaşma ister mi, istemez mi, ümitsizim' gibi Türkiye'yi temsil eden bir kişinin bunları söyleyerek, pazarlıkla yükümlü bir kişiyi zor durumda bırakmasının kabul edilemez başka bir durum olduğunu” söylemiştir (Köprüleri Attı, 2003). Bu noktada, Yaşar Yakış'a da sitemde bulunan Denктаş, o güne kadar yapılan müzakerelerde Hükümet'in kendisi ile hemfikir olduğuna dair verdiği yazılı beyanların ve müzakereler doğrultusunda verilen talimatların geçerli olup olmadığını sormuştur.

Denктаş ile Erdoğan arasında yaşanan tartışmanın ardından adayı ziyaret eden Dışişleri Bakanı Yakış, Türkiye'nin Denктаş'ı desteklemeye devam edeceğini söyleyerek gerilimin daha çok artmasını önlemeye çalışmıştır. Kıbrıs Sorunu'nun, Türkiye'nin de sorunu olduğunun altını çizerek, müzakereler konusunda herhangi bir görüş ayrılığının mevcut olmadığını beyan etmiştir. Denктаş, bu görüşmeden sonra, 29 Aralık 2002'de, Erdoğan'ın

aksine, Annan Planı'nın 10 Aralık'ta sunulan şekliyle tartışılmasının dahi düşünülmemeyeceğini söylemiş ve özellikle, plan çerçevesinde Rum tarafına bırakılacak olan bölgelerin KKTC açısından önemli olduğunu belirterek toprak paylaşımı, göç, egemenlik ve garantiler konusunda itirazlarının olduğunu ifade etmiştir. Denктаş, 21 Ocak 2003'te yaptığı açıklamada da Annan Planı'nın revize edilmeden imzalanması halinde, adadaki Türk varlığının kısa bir sürede sona ereceğini savunmuştur (Şimşir, 2004: 245-252).

İlerleyen süreçte, AK Parti ile Denктаş arasındaki ipler daha da gerilmiştir. Bu noktada, 25 Ocak 2003 tarihinde Davos'ta katıldığı “Yol Ayrımındaki Türkiye” başlıklı toplantıda konuşan Erdoğan, BM Genel Sekreteri'nin girişimleriyle başlatılan sürecin olumlu bir şekilde devam ettiğini, sunulan ilk haritaya yapılan itirazların ardından yeni haritaların hazırlanarak taraflara sunulduğunu ve son durumda 16 farklı haritanın masada bulunduğunu ifade ederek çözümün sağlanması için her iki kesimin lideri tarafından bu seçeneklerin tartışılabilir olarak görülmesi gerektiğini söylemiştir. Fakat, 1983'ten beri yaşanan süreçte, böyle bir durumun söz konusu olmadığını, bu durum sorumlularının Türk ve Rum toplumunun liderleri olduğunu da sözlerine eklemiştir. Bu ifadeleri ile Erdoğan, müzakereleri yürüten Denктаş ve Klerides'i meseleyi kişiselleştirmekle suçlamış ve çözümün önündeki engelin bu iki lider olduğunu ima etmiştir. Ancak, burada şuna dikkat etmekte fayda vardır. Erdoğan, bu yorumuyla esasen üstü kapalı bir şekilde doğrudan doğruya Denктаş'ı eleştirmiştir. Zira, Denктаş 1983 yılından itibaren Türk toplumuna liderlik etmektedir. Fakat, Rum toplumunda durum böyle değildir ve farklı zamanlarda farklı liderler görüşme masasına oturmuştur. (Şimşir, 2004: 326-335; “Erdoğan: Klerides ve Denктаş 20 yıl çözüm niyetiyle oturmadı”, 2003).

Baykal, Erdoğan'ın Denктаş ve Klerides'i tenkit etmesinin ardından yaptığı açıklamada, AK Parti'nin Kıbrıs politikasında ikircikli bir görüntü verdiğini söylemiştir. Klerides'i eleştirme ve ona uyarıda bulunma yetkisinin Erdoğan'a düşmediğini ifade eden Baykal,

(...) Tayyip Erdoğan, Kıbrıs konusunun çözülmemesinde suçlu olarak gösterdiği Sayın Denктаş'ın yanına Klerides'i de koydu. Bir kere anlamakta güçlük çektiğim bir nokta var: Klerides'ten sana ne? Onu Simitis, Papandreu suçlamıyor da sana ne oluyor, sen niye suçluyorsun? Klerides'i sana mı beğendirecekler? Yoksa Denктаş'ı suçlamanın ağırlığıyla mı yanına Klerides'i de koyuyorsun? (...) Senin için ne, amacın ne, görevin ne? Yorum yapıyorsun, gözlem yapıyorsun. Bunlar hâlâ iktidar olduklarının farkında değiller. Sen eğer

bu işi Denктаş'la çözemiyorsan onun yerine kim çözecekse getir de görelim (...) Ulusal kimliğimizi Davos sosyetesine şiş kebabı ve semazen gösterileriyle sunarak korumaya çalışıyoruz. Bunu yapacağınıza Kıbrıs'taki devlet adamlarına sahip çıkarak savunun ulusal kimliğimizi. Allah Denктаş'a kolaylık versin (...) Denктаş, Klerides'e karşı, dış güçlere karşı, lobilere karşı görev yapacak bir de Tayyip Erdoğan'a karşı görev yapacak, diyerek Erdoğan'ı tenkit etmiştir (Defileleri Bırak Kıbrıs Sorununa Bak, 2003).

Erdoğan, 1 Şubat 2003'te yapılan AK Parti Kurucular Kurulu toplantısında da eleştirilerini devam ettirmiş ve Kıbrıs meselesinin ver-kurtul mantığıyla çözülmesinin düşünülmediğini ifade ederek, “kişiyeye endeksli politikalar” ile de sorunun çözülmesinin mümkün olmadığını ve AK Parti'nin Kıbrıs konusunda statükodan değil müzakereden yana olduğunu vurgulamıştır (“Erdoğan: Çözüm ver-kurtul değil”, 2003). Buna mukabil Baykal, bu süreçte Denктаş'a desteğini devam ettirmiştir. Zira, kendisinden randevu isteyen ve Annan Planı'nın imzalanması gerektiğini savunan Toplumcu Kurtuluş Partisi Lideri Mustafa Akıncı başkanlığındaki heyetle görüşmemiştir. Bu heyetin, Grup Başkanvekili Mustafa Özyürek ve CHP Dışişleri Komisyonu üyeleri ile yaptıkları görüşmelerde, CHP tarafından Denктаş'a verilen desteği eleştirmesi üzerine, CHP yapılan eleştirilerin Denктаş'ı müzakere masasında güçsüz bıraktığını söylemiştir (“Denктаş muhaliflerini kabul etmedi”, 2003).

Türkiye'de bunlar yaşanırken Kopenhag Zirvesi'nden sonra, Kıbrıs Meselesi'nin çözümü ile ilgili olarak yaklaşık bir ay boyunca herhangi bir görüşme gerçekleşmemiştir. Ancak, 15 Ocak 2003'te Denктаş ve Klerides arasında ara bölgede bir görüşme yapılmıştır. Bu görüşmede, iki taraf da Annan Planı üzerindeki değişiklik taleplerini dile getirmiş ve bundan sonraki dönemde görüşmelerin devam ettirilmesi yönünde karar almıştır. Bu görüşmeler, Lahey'deki zirveye kadar devam etmiştir (59. Kez Masaya Oturdular, 2003).

15 Ocak'ta gerçekleştirilen ilk görüşmenin ardından, her iki taraf Annan Planı üzerinde talep ettikleri değişiklikleri birbirlerine sunmak ve bu talepleri tartışmak amacıyla muhtelif defalar bir araya gelmişlerdir. Yine bu amaçla, 31 Ocak'ta bir araya gelen Kıbrıs Türk ve Rum toplumu liderleri Annan Planı'nın bazı kısımlarının karşılıklı tavizler verilerek revize edilmesi konusunda uzlaşma sağlayamamışlardır. Zira, Türk tarafının Kıbrıs'ta kurulacak yeni düzende mültecilerin geriye dönüşünün sınırlandırılarak mülk sorunlarının tazminat yoluyla halledilmesini ve Kıbrıs'ta Türklerin oluşturacağı statünün ve egemenlik haklarının kesin bir şekilde tanınmasını istemesine ve Türkiye'nin garantörlük hakkının devamını talep etmesine karşılık; Rum tarafı Güzelyurt'un kendi sınırlarının içine alınmasını

ve 1974'ten sonra adaya gelen Türkiye Türklerinin büyük bölümünün geri dönmesini talep ederek, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin devam ettiğinin vurgulanması ve adada olabildiğince az sayıda Türk ve Yunan askerinin kalması gerektiğini savunmuştur. Bu açıdan baktığımızda, daha önce de vurguladığımız gibi, Denктаş'ın, Güzelyurt'un hiçbir surette Rum tarafına bırakılamayacağını söylemesi ve Rum tarafının bunun aksi yönde bir talepte bulunması; Türk tarafının açıkça egemenliğinin tanınmasını istemesi ve buna karşılık Rum tarafının tek bir Kıbrıs Cumhuriyeti'nin egemenliğinin tanınmasından söz etmesi ile hem Türkiye Türklerinin hem de Kıbrıs Rumlarının hukuki durumu ve adadaki gelecekleri konusunda iki tarafın da birbirlerinin stratejik çıkarlarını göz ardı ederek talepte bulunması bir uzlaşma sağlanmasına mani olmuştur (Önce Referandum Sonra İmzalar, 2003).

31 Ocak'ta yapılan görüşmenin ardından, Denктаş tarafından 3 Şubat'ta Türk tarafının olmazsa olmaz talepleri Rum tarafına sunulmuştur. 5 Şubat'ta yapılan görüşmelerde Türk tarafının önerilerine karşılık, Rum tarafının kendi olmazsa olmaz taleplerini masaya getirmemesi ve Türk tarafının taleplerini uygun görmemesi üzerine müzakerelerin olumsuz sonuçlanacağı yönünde bir hava oluşmuştur. Ancak, 5 Şubat'taki görüşmenin ardından Annan Planı üzerindeki müzakereler devam etmiş ve fakat Rum tarafı kendi önerilerini sunmamakta direnmiştir ("Kıbrıs'ta adım yok", 2003; "Restli blöflü müzakere", 2003).

10 Şubat'ta ara bölgede gerçekleştirilen görüşmeden sonra, Denктаş tarafından yapılan açıklamanın da işaret ettiği gibi, Rum tarafında yaşanan seçim süreci müzakereleri olumsuz yönde etkilemiş ve seçim döneminde oy kaybetmek istemeyen Klerides de diğer parti liderleri de Rum tarafının plan üzerindeki önerilerini sunması konusunda bir irade ortaya koyamamışlardır. Bu sebeple, çözüm konusunda esaslı görüşmelere geçilememiştir ("Rumlar Denктаş'ı sadece dinliyor", 2003). Denктаş meselenin çözümüyle ilgili yaptığı bir açıklamada ise, 14 Şubat'ta gerçekleştirilen görüşmenin ardından Rum tarafının daha önce gündeme getirdiği talepleri tekrar müzakere masasına getirdiğini ve hiçbir değişiklik yapmadan "Olmazsa olmazlarımız budur" diyerek kendi açısından meseleyi sonlandırdığını söylemiştir (Annan Kıbrıs'a Müdahil Oluyor, 2003).

Kıbrıs'ta Türk ve Rum toplumları arasında yapılan müzakereler sırasında, 16 Şubat 2003'te Rum tarafında yapılan seçimler neticesinde, Klerides ilk turda yenilgiye uğrayarak yerini Tassos Papadopoulos'a bırakmıştır. Papadopoulos'un seçilmesinin hemen ardından

açıklama yapan Denктаş, müzakere sürecine devam edilmesinin artık mümkün olmadığını söylemiştir. Nitekim, EOKA'cı Papadapulos'un seçimden önce yaptığı açıklamaların yalan olduğunu ve bu yalan ifadelerle seçim kazandığını ifade eden Denктаş, Kıbrıs'taki seçim sonuçlarının “Türk Hükümeti”ne uzlaşmak istemeyen tarafın kim olduğuna dair bir ipucu vermesi gerektiğini belirtmiştir. Denктаş'ın bu ifadesinin, her fırsatta Annan Planı'nı kabul etmesi için kendine baskı uygulayan ve çözümün sağlanamaması noktasında kendisinin de payı olduğunu ifade eden Erdoğan'a ve Hükümet'e doğrudan bir mesaj olduğu aşıkardır (Denктаş: Kutlayamıyorum, 2003).

Yaşanan tüm bu süreç neticesinde, çözüm müzakereleri belli bir süreliğine kesilmiş ve fakat 26 Şubat'ta BM Genel Sekreteri Annan tarafından revize edilmiş yeni planın, yani III. Annan Planı'nın sunulmasıyla süreç yeniden başlamıştır. Sunulan yeni planda: Parça devletlerden birinin uyrukluğuna sahip kişilerden, mensup olduğu parça devletten ayrılarak diğer parça devletin sınırları içine yerleşmek isteyenlerin bu haklarının 4 yerine 6 yıl süreyle engellenmesi; diğer devlet vatandaşlarına uygulanabilecek kotanın 15. yıldan itibaren %28'den %21'e düşürülmesi; liste usulüyle vatandaşlık hakkı verilecek kişilerin sayısının her iki taraf için 45 bine çıkarılması gibi değişiklikler yapılmıştır. Diğer yandan, 1974'ten önce bölgede bulunan dört Rum köyünde yaşayan Rumların ikamet tahditlerine tabi kalmaksızın yerleşmesine imkân tanınması şartıyla, Karpaz'ın Türk tarafına bırakılması; çözümden sonra bulundurulabilecek askerî personel sayısının her iki taraf (Türkiye ve Yunanistan) için 6 binle sınırlandırılması ve uluslararası bir operasyonda ülke topraklarının kullanılması konusunda Türkiye ve Yunanistan ile birlikte kurucu devletlerin de rızasının alınması doğrultusunda ifadelere yer verilmiştir. Ayrıca, bir çözüme varılamaması halinde dahi, Kıbrıs'ın AB'ye üye olarak kabul edileceği yönünde bir madde de plana eklenmiştir. Planın en başına ise, tarafların müzakereler neticesinde ortak bir çözüme ulaşamamaları durumunda bile, plan metninin 30 Mart'ta her iki tarafta da referanduma sunulmasını öngören bir taahhüt belgesi eklenmiş ve plan üzerinde müzakerelere başlanabilmesi için bu belgenin her iki tarafça imzalanması şart koşulmuştur (Özersay, 2013: 647-649).

Recep Tayyip Erdoğan, planın taraflara sunulduğu gün yaptığı konuşmada, Kıbrıs Meselesi'nin artık çözülmesi gerektiğini belirterek, III. Annan Planı'nın bunu sağlayabilecek özellikte olduğunu söylemiştir. “Hiç yatırım yok. Varsa yoksa portakal bahçeleri” diyerek,

Kıbrıs'ın varlığını o güne kadar uluslararası alanda kabul ettiremediğini söyleyen Erdoğan, III. Annan Planı'ndaki olumlu değişiklikleri ise şöyle sıralamıştır:

Taraflar yeni planda 'parça devlet' yerine 'iki kurucu parça devlet' olarak adlandırılmıştır. Türk tarafına yüzde 29,2 toprak verilmektedir. Karpaz, Türk tarafında kalacaktır. Adadaki asker sayısı 6 bine çıkartılmıştır. Kuzeye gelecek Rumlar, oy kullanamayacaktır. 30 ayın 10'unda ülkeyi Türk lider yönetecektir. Dönecek Rumların nüfusu, Türk tarafının nüfusunun yüzde 28'inden yüzde 21'ine indirilmiştir. Rumların dönüşü 6 yıl sonra başlayacaktır (Kıbrıs Omzumda Yük, 2003).

Erdoğan, bu değişikliklerin Türk tarafının yararına olduğunu savunmuş ve Kıbrıs'taki halkın kendilerini dinleyeceğine inandığını söyleyerek son Annan Planı'nı desteklediğini açıklamıştır. Erdoğan'ın III. Annan Planı'na olumlu bir yaklaşım sergilemesine karşılık, (Erdoğan 3. Kıbrıs Planı'na Sıcak, 2003) Denктаş bu planı da kabul edilebilir olarak görmemiştir. Planın ikinci defa revize edilmesine rağmen, son planın daha önceki planlara oranla daha dengesiz ve Türk tarafı aleyhine bir harita çizdiğini ileri süren Denктаş, Karpaz'ın Türklerde kalacağını belirttiğini ve fakat bu bölgeden göç eden Rumların tekrar dönmesi için hukuki zemin yaratıldığını söylemiş ve bölgeye dönmesi sağlanan Rumlar vasıtasıyla, Türk tarafının lehineymiş gibi duran bu düzenlemenin son tahlilde Türkler aleyhine bir durum doğuracağını ifade etmiştir (“Denктаş: İmzalamam”, 2003).

Denктаş, iki taraf arasında plan üzerinde bir anlaşmaya varılmadığını, bundan dolayı devlet içerisinde gerekli hukuki süreçler yaşanmadan referanduma gidilmesi gibi bir durumun söz konusu olamayacağını belirterek, dünyanın hiçbir yerinde böyle bir şeyin mümkün olmadığını ileri sürmüştür. Plan'ın tartışılması için yeterli zamanın olup olmaması gibi bir çelişki içinde olunmasının da problemleri bir durum olduğunu ve Rum tarafının, adada herhangi bir çözüm olmasa da AB'ye alınması için yapılan çalışmaların devam etmesinin bir sorun oluşturmayacağını ifade eden Denктаş; bu süreç neticesinde, Rum tarafının AB'ye üye olarak kabul edilmesi halinde, Türk tarafının Türkiye ile birlikte AB sürecine devam edebileceğini söylemiştir. Ayrıca, planın kabulünün aynı zamanda Güzelyurt'un Rum tarafına verilmesinin, yerleşik 80 bin Türk'ün mülteci ve 50-60 bininin ise göçmen konumuna düşmesinin ve Karpaz'a yerleştirilen Rumların gelecekte Türk tarafı için sorun oluşturmasının da bir ön kabulü anlamına geleceğini hatırlatarak, böyle bir durumun Türk tarafınca kabul edilmesini mümkün görmemiştir (“Denктаş: Emirle referanduma gidilmez”, 2003).

Annan'ın revize edilmiş son planı taraflara sunmasının ardından, Denктаş tarafından planın değerlendirilmesi ve Türkiye'den destek alınması amacıyla Ankara'ya bir ziyaret gerçekleştirilmiştir. Bu ziyaret kapsamında; 5 Mart'ta, birincisi Türk yöneticiler ve bürokratlardan oluşan, ikincisi ise Denктаş ve beraberindeki heyet ile Türk yetkililerden oluşan iki farklı zirve toplantısı yapılmıştır. Zirve neticesinde açıklama yapan Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü Tacan İldem, Türkiye'nin Denктаş'a verdiği desteği sürdüreceğinin de altını çizerek; planın son halinin Türk tarafının isteklerini ve kaygılarını karşılar nitelikte olmadığını belirtmiş ve Annan tarafından 25 Mart'a kadar planda düzeltmeler yapılabileceğinin dile getirildiğini ve bu minvalde, Rum tarafının olduğu gibi Türk tarafının da değişiklik taleplerini ileticeğini söylemiştir (Zirveden Hayır Çıktı, 2003).

Denктаş, zirveden kendisine destek verildiği yönünde kararın çıkmasının ardından, Annan Planı konusundaki temaslarına TBMM'de devam etmiştir. Bu çerçevede, TBMM Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmada, Annan Planı'nın kabul edilmesi halinde, yeni bir kavga ortamı yaratacağını ve iki tarafı da içinden çıkılması zor yeni maceralara sürükleyeceğini savunmuştur. Denктаş'ın Meclis'te yaptığı konuşmanın ardından, AK Parti ve CHP Grup Başkanvekilleri Salih Kapusuz ve Mustafa Özyürek ile DYP Genel Başkanı Mehmet Ağar'ın verdiği ortak önerge neticesinde, Meclis tarafından Kıbrıs'a destek deklarasyonu yayınlanmıştır (TBMM'den KKTC'ye Destek Deklarasyonu: Çözümün Temeli Eşitlik, 2003).

Deklarasyon çerçevesinde, TBMM'nin 21 Ocak 1997 ve 15 Temmuz 1999 tarihlerinde aldığı kararlara atıfla, Kıbrıs Meselesi'nin kalıcı ve adil bir şekilde çözülebilmesi amacıyla KKTC'nin desteklendiği ve bulunacak çözümün tarafların eşit statüsüne ve eşitliği ilkesine dayanması gerektiği vurgulanarak; Türkiye'nin 1960 yılında imzalanan Garanti Anlaşması çerçevesindeki haklarının devam ettirilmesi gerektiği, ada üzerinde Türkiye ve Yunanistan arasında sağlanan dengenin bozulmasının kabul edilemeyeceği ve Kıbrıs'ın AB'ye üyelik sürecinde Türkiye'nin önüne bir kriter olarak sunulmasının reddedildiği belirtilmiştir. Ayrıca, Rum tarafının AB'ye üyelik sürecinin devam etmesinin uluslararası anlaşmaların ihlali anlamına geldiğinin altı çizilerek, Kıbrıs'taki iki kesimliliğin zedelenmemesi ve hatta bunun muhafaza edilmesi gerektiği ifade edilmiştir (TBMM'den KKTC'ye Destek Deklarasyonu: Çözümün Temeli Eşitlik, 2003).

Cumhurbaşkanlığı ve TBMM'de, Kıbrıs'a destek verilmesi ve planın Türk taleplerine yakınlaştırılması için değişiklik taleplerinin iletilmesi doğrultusunda kararlar alınmasının ardından, AK Parti Hükümeti nezdinde de Kıbrıs'ın desteklenmesi amacıyla girişimde bulunulmuştur. Bu nedenle, 8 Mart tarihinde Başbakanlık'ta Erdoğan'ın da katıldığı bir toplantı yapılmıştır. Toplantı neticesinde, bir Türk heyetinin kurulması ve bu heyetin Kıbrıs Türk heyetinden ayrı olarak, son haliyle planın kabulünün neden mümkün olmadığı anlatılması için girişimlerde bulunması kararlaştırılmıştır. Bu minvalde, Türkiye'nin plana olumsuz bakmasının sebepleri: Önceden imzalanması halinde, referandum sonucu belli olmadan planın teyit edilmiş ve planda bulunan eksikliklerin peşinen kabullenilmiş olacağı ve 25 Mart'a kadar anlaşma sağlanmazsa boşlukların Annan tarafından doldurulmasının egemenlik haklarına hanel getireceği düşüncesi olmuştur (“AKP: “Kıbrıs Planı değişsin”, 2003).

10 Mart 2003 tarihine gelindiğinde, Rum ve Türk taraflarının katılımıyla Lahey Barış Sarayı'nda bir görüşme gerçekleştirilmiştir. Burada yapılan görüşmeler oldukça çekişmeli geçmiş ve fakat bu görüşmeden de bir sonuç alınamamış, yani planın son hali de taraflarca kabul görmemiştir (Annan Yeni Takvim Sundu, 2003; Kıbrıs'ta Yolun Sonu, 2003).

Planın kabul edilmemesi üzerine açıklama yapan AB Komisyonu Genişlemeden Sorumlu Üyesi Günter Verheugen'in sözcüsü Jean Cristophe Filori, Kıbrıs'ta bir çözüm sağlanamadığı takdirde dahi Rum kesiminin üyelik sürecinin kesintiye uğramadan devam edeceğini ve planlandığı şekilde Kıbrıs'ın Mayıs 2004'te AB'ye üye olarak kabul edileceğini belirterek, bu sebeple bu tarihe kadar sorunun çözülmesinin birleşmiş bir Kıbrıs'ın AB'ye girebilmesi için elzem olduğunu, aksi takdirde Kıbrıs'ta askeri bulunan TSK'nın uluslararası kamuoyu tarafından olduğu gibi AB tarafından da işgalci güç olarak değerlendirileceğini ifade etmiştir. Ayrıca, Kıbrıs'ın çözüm sağlanmadan AB'ye üye olması halinde Türkiye'nin üyelik sürecinin bundan zarar göreceğini de ileri sürmüştür (AB: Türkiye Adada İşgalci, 2003).

AB'nin yaptığı menfi yorumlar üzerine devreye giren Denktaş, sorunun çözümü konusunda müzakerelere devam edilebileceği yönünde bir mesaj vermiş ve Lahey Zirvesi'nde bir sonuç alınamamasının müzakerelerin de sonuçsuz kalacağı anlamına

gelmeyeceğini ifade etmiştir. Denктаş'ın bu tutumu Hükümet tarafından da desteklenmiştir. Zira, Dışişleri Bakanı Yakış tarafından yapılan açıklamada, “Denктаş müzakereleri kapatmadığını söyledi, fakat Türk tarafı olarak beklentilerimizin henüz tamamını elde edebilmiş değiliz. Ayrıca, bu kapıyı kapatan Denктаş ve Annan Planı'nın şu andaki halinden memnun olmayan tek taraf Türk tarafı değil, Papadapulos da en az aynı derecede önemli itirazlar ileri sürdü.” diyerek, sorunun çözümsüz kalmasında iki tarafın da taleplerinin tam manasıyla birbirine yaklaştırılmamasının önemli bir etken olduğunu belirtmiş ve Denктаş'a müzakereler konusunda destek verildiğini vurgulamıştır. Bundan sonraki süreçte Denктаş'ın ve Türkiye'nin girişimleri doğrultusunda, iki kesim arasındaki müzakereler yeniden canlandırılmaya çalışılmıştır (“AKP: KKTC liderinin arkasındayız”, 2003).

Müzakerelerin canlandırılması için gerekli ilk adım Türkiye tarafından atılmıştır. Bu minvalde, 27 Mart'ta katıldığı “Arena” adlı programda Kıbrıs konusu ile ilgili açıklama yapan Erdoğan, Kıbrıs üzerinden Hükümet'e yöneltilen eleştirilere cevaben, Annan Planı'nın olumsuz bir yapıya sahip olduğunu ve bir dayatmadan ibaret olduğunu söylemiş ve bu nedenle, sorunun çözülebilmesi için Türkiye, Yunanistan, İngiltere ve Kıbrıs Türk ve Rum toplumlarından müteşekkil 5'li bir konferans yapılması önerisinde bulunulduğunu ifade etmiştir. Ancak Denктаş'ın da desteklediği bu girişim Rum kesimi tarafından reddedilmiştir (“İnşallah neticeye varır”, 2003; “Herşeyi reddettiler”, 2003).

Türkiye'nin girişiminin sonuçsuz kalması üzerine, Rum tarafının 16 Nisan'da AB Anlaşması'nı imzalayacak olması nedeniyle 2 Nisan 2003'te Denктаş tarafından, Rum lider Papadapulos ve BM Genel Sekreteri Kofi Annan'a gönderilen mektupla müzakere sürecinin yeniden başlatılabilmesi için ikinci adım atılmıştır. Denктаş, mektup kapsamında; Maraş bölgesinin bir kısmının Rum kontrolüne verilmesini ve buna mukabil Kıbrıs'ın iki tarafına yönelik tüm kısıtlamaların kaldırılması, kaldırılan kısıtlamaların Türkiye ve Yunanistan tarafından desteklenerek AB ve BM tarafından denetlenmesi; taraf devlet vatandaşlarının sınır geçişlerinin kolaylaştırılarak, turist geçişlerindeki kısıtlamaların kaldırılması; ticari ilişkilerin normalleştirilmesi için ortak çalışmaların teşvik edilmesi ve iki taraf arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla bir Uzlaşma Komitesi kurulması tavsiyelerinde bulunmuş ve Türk tarafının BM Barış Gücü'nün dolaşımı ile ilgili 2000 yılından beri uyguladığı kısıtlamaları kaldıracağını taahhüt etmiştir (“KKTC Cumhurbaşkanı Sayın Rauf R. Denктаş'ın GKRY lideri Papadapoulos'a muhatap 2 Nisan 2003 tarihli mektubu”, 2003).

Denktaş'ın Rum lideri ve BM Genel Sekreteri nezdinde bulunduğu müzakere girişimi Türkiye tarafından da desteklenmiştir. Dönemin Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, Denktaş'ın girişiminin olumlu bulunduğunu ifade ederek, AB ve BM'nin sürece destek vermesi talebinde bulunmuştur. Türkiye'nin BM Genel Sekreteri'nin iyi niyet misyonunu da desteklediğini ifade etmiş ve bu misyon çerçevesinde görüşmelerin tekrar başlaması temennisinde bulunmuştur (“No: 51- 2 Nisan 2003, Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Sayın Abdullah Gül'ün Yaptığı Açıklama”, 2003). Ancak, Denktaş'ın bu müspet girişimine ve Türkiye'nin verdiği desteğe rağmen, Rum tarafı Denktaş'ın önerilerini kabul etmemiştir. Sorunun çözülmesi konusunda başlıkların tek tek ele alınması yerine toplu bir şekilde ve BM çerçevesinde ele alınması gerektiği ileri sürülmüştür. Zira, Papadapoulos, bu konuyla ilgili olarak gönderdiği cevabi mektubunda, BM dışındaki herhangi bir girişimi desteklemeyeceğini net bir şekilde ifade etmiştir (Rumlardan Pakete Ret, 2003).

6 maddeden oluşan öneri mektubunun Rum kesimi tarafından olumlu karşılanmaması üzerine, 4 Nisan 2003 tarihinde Denktaş ikinci bir girişimde bulunmuş ve Rum tarafına yeni bir mektup göndermiştir. Denktaş bu mektubunda, Papadopoulos'un itiraz ettiği noktalara değinerek, BM Genel Sekreteri'nin çözümün sağlanması aşamasındaki pozisyonunun Türk tarafınca da desteklendiğini ve Lahey'de yaşanan süreçte Türk tarafının esas itiraz noktasının, Annan Planı'nın hiçbir surette tartışılmadan ve gerekli değişiklikler yapılmadan, doğrudan doğruya BM Genel Sekreteri tarafından hazırlanan haliyle oylanmak istenmesinin olduğunu iletmış ve 2 Nisan'da gönderdiği mektupta yer alan önerilerinin geçerliliğini koruduğunu belirtmiştir (“KKTC Cumhurbaşkanı Sayın Rauf R. Denktaş'ın GKRY lideri Papadopoulos'a muhatap 2 Nisan 2003 tarihli mektubu”, 2003).

Türkiye'nin ve Denktaş'ın önerilerine Rum tarafının olumsuz yaklaşması ve taraflar arasında görüşme yapılmasını kabul etmemesi üzerine, Dışişleri Bakanı Gül tarafından, 5 Nisan 2003 tarihinde, ortak bir politika belirlenmesi amacıyla Kıbrıs'a bir ziyaret gerçekleştirilmiştir. Ziyaret kapsamında çeşitli kereler açıklama yapan Gül, Denktaş'ın devamlı olarak suçlanmasının bir alışkanlık haline getirildiğini, oysa çözümün sağlanamamasında Denktaş kadar Rum tarafının itirazlarının da etkili olduğunu söyleyerek Türkiye açısından Annan Planı'nın hâlâ geçerliliğini koruduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, Denktaş'ın müzakerelerin yeniden başlatılması için attığı adımların Türkiye tarafından

desteklendiğini ve bu minvalde, 16 Nisan'ın çözümün sağlanması noktasında tarihi bir sınırlama olarak görülmesinin uygun olmadığını belirtmiştir (Gül'den Denktaş'a 'Artık Değiş' Mesajı, 2003).

Denktaş tarafından Rum tarafına çeşitli teklifler götürülmesine ve Türkiye'nin bu girişimleri desteklemesine rağmen, Rum tarafı uzlaşmaya yanaşmamıştır. Bundan sonra sorunun gelişimi, Rum tarafının AB üyeliği konusunda yeni bir evreye geçmesine neden olan 16 Nisan 2003'te yapılacak AB Zirvesi'ne odaklanmıştır. AK Parti bu süreçte de girişimlerini sürdürmeye devam etmiş ve 9 Nisan'da Belgrad'da gerçekleştirilen Güneydoğu Avrupa Ülkeleri Liderleri Zirvesi'nde Yunanistan ile görüşmeler gerçekleştirmiş ve sorunun taraf ülkelerin bulunduğu ortak bir girişimle, yani beşli bir toplantıyla çözülmesi gerektiği konusunda ısrarcı olmuştur. Ancak bu teklif Yunanistan tarafından kabul edilmemiştir (Her Öneriye Açılım Yeterki Çözüm, 2003). Bunun üzerine Denktaş'ın ekonomik ambargoların kaldırılması şartıyla Maraş'ın Rumlara iade edilmesi teklifi hatırlatılmıştır. Ancak, bu teklif de Simitis tarafından olumsuz karşılanmıştır. Tekliflerin kabul edilmemesini müteakip Gül, AB üyesi devletlere birer mektup göndererek 16 Nisan'da yapılacak olan törenle AB'ye üye olarak kabul edilecek olan Rum tarafının Kıbrıs Cumhuriyeti adı altında üyeliğe kabul edilmemesi için girişimlerde bulunmaya başlamıştır. Yani sorunun geçici bir süreliğine de olsa çözülemeyeceği anlaşılmış ve en azından Kıbrıs tanımının tüm Kıbrıs'ı kapsamaması için çaba sarf edilmiştir (“Atina'ya giderse Kıbrıs Cumhuriyeti'ni onaylamış olacak”, 2003).

CHP, Kıbrıs konusunda yapılan girişimlerin ve ortaya atılan tekliflerin Yunanlılar ve Rumlar tarafından kabul edilmemesi üzerine ve 16 Nisan 2003'te Rum tarafının AB'ye üye olarak katılacağına kesinlik kazanması üzerine, Türkiye'nin Kıbrıs politikasında paradigma değişikliğine gitmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Bu minvalde, Rum tarafının tanınmaması ya da AB'ye girmesine engel olunması için çabalamanın artık bir fayda sağlamayacağı, ancak bunun yerine KKTC'nin dünya tarafından tanınması için girişimlerin başlatılması gerektiği savunulmuştur. Kıbrıs'ta iki bölgenin, iki ulusun, iki dilin ve iki dinin olduğunun altının çizilmesi ve KKTC'nin yaşama hakkının kabul ettirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Zira, artık Rum tarafını engelleyecek bir ortam kalmamıştır. Bu nedenle, CHP'de KKTC'nin varlığının ayrı bir devlet olarak tanınması için girişimlerde bulunulması gerektiği görüşü hâkim olmuştur (Çözüm İçin Yeni Yaklaşım Gerekli, 2003).

Netice itibariyle, tüm çabalara ve itirazlara rağmen, 16 Nisan 2003'te Rum tarafı Katılım Anlaşması'nı imzalayarak AB'ye üye olmuştur. Bu gelişmenin ardından hem AK Parti hem CHP hem de Denktaş AB'ye tepki göstermiş ve sorunlu olan bir bölgenin, üstelik KKTC'nin varlığını hiçe sayarak birliğin bünyesine katılmasının menfi bir durum olduğu vurgulanmıştır. Türkiye'nin Katılım Anlaşması'nı ve ek protokolü hukuki ve siyasi bakımından tanımadığı ilan edilmiş ve Rum tarafının üyeliğinin AB'nin temel değerlerine hanel getirdiğinin altı çizilmiştir (Baykal: Kuzeyi İşgal Teşebbüsü, 2003; Denktaş: AB Kendine Zarar Verdi, 2003; Dışişleri: İlkelerle Bağdaşmıyor, 2003).

Rum tarafının AB'ye üye olarak katılmasının ardından, KKTC Bakanlar Kurulu aldığı bir kararla Türk ve Rum kesiminden günöbirlik karşılıklı geçişlere izin veren bir uygulama başlatmıştır. Uygulama Yunanistan, Türkiye ve AB tarafından da desteklenmiş ve sorunun çözümü konusunda olumlu bir yaklaşım olarak değerlendirilmiştir (Avrupa Memnun, Rumlar Şokta, 2003). CHP de bu uygulamaya destek vermiş ve Türk tarafının tanınırlığı açısından önemli bir adım olabileceğini ifade etmiştir. AB Katılım Anlaşması'nın imzalanmasından önceki fikrini de revize ederek Annan Planı'ndan bağımsız ve farklı olarak adada tek bir devletin tesis edilebileceğini belirtmiştir. Zira, Annan Planı'nın uygulanamamasının sebebini, Annan'ın konuya yaklaşım tarzının yanlışlığına dayandıran Baykal'a göre, plan adadaki iki toplumlu yapıyı hazmedemediği için başarısız olmuştur. Ancak bu farklılığı kabul eden bir plan adaya barışı ve birliği getirebilecektir ("Baykal Kıbrıs'ta 'tek devlet' istedi", 2003).

KKTC'nin 23 Nisan 2003'teki açılımının ardından Rum kesimi Annan Planı'nı yeniden değerlendirebileceği ve müzakere edebileceği konusunda BM Genel Sekreteri Annan nezdinde girişimde bulunmuş ve KKTC'nin başlattığı tek taraflı uygulamayı eleştirmiştir (Rumlar'dan Yeşil Işık, 2003). Buna mukabil Erdoğan, 9 Mayıs 2003'te KKTC'ye yaptığı ziyaret sırasında Türk tarafının girişimlerini desteklediğinin altını çizmiş ve KKTC'ye uygulanan geniş yelpazeli ambargoların kaldırılması gerektiğini ve adada sağlanacak bir çözümü destekleyeceğini ifade etmiştir (Erdoğan: Ambargoları Karşılıklı Kaldırılım, 2003).

KKTC'nin Rumlara kapılarını açmasına destek vermek amacıyla, Rumların Türkiye'ye girişlerinde vize uygulamasının kaldırılması yönünde bir karar alındığını

açıklayan Erdoğan (Rumlara Kapı Açık Sıra Yunanistan'da, 2003), Denктаş ile yaptığı görüşmede ise, Kostas Simitis'e Sırbistan-Karadağ modelini teklif ettiğini iletmiş ve KKTC'nin Rum tarafını köşeye sıkıştırarak adımlar atmaya devam etmesi gerektiğini, müzakere masasına oturmanın menfi bir tutum olmayacağını söylemiştir. Ancak, Denктаş Sırbistan-Karadağ modeline de Türk tarafının attığı adımlara Rumların vereceği karşılığı beklemeden yeni adım atmaya da müzakerelere derhal başlamaya da karşı olduğunu belirtmiştir (Kıbrıs'ta Model Tartışması, 2003).

Kıbrıs meselesinin çözümü konusunda uzun müzakerelere rağmen bir sonuç alınamamasının ve Rum kesiminin AB'ye üye olarak kabul edilmesinin ardından Türkiye Kıbrıs'a uygulanan ambargoların (doğrudan uçuşa ve seyrüsefere izin verilmemekte, spor müsabakalarına katılımı kabul edilmemekte, doğrudan mal alıp-satması engellenmekte, her türlü ticari ve ekonomik faaliyet yasaklanmakta, doğrudan turist kabul etmesi engellenmekte, pasaportu tanınmamakta) kaldırılması için girişimde bulunmuştur. Ancak, ambargoların kaldırılması konusunda gereken desteği göremeyince, 8 Ağustos 2003'te Kıbrıs ile Gümrük Birliği Çerçeve Anlaşması imzalamıştır. Böylelikle, Türkiye ve Kıbrıs arasındaki fiili durum hukuki bir boyut kazanmıştır (Kıbrıs'ta Tarihi Adım, 2003). AB ve Rum kesimi tarafından eleştirilen bu girişim, Denктаş tarafından memnuniyetle karşılanmış, CHP tarafından yetersiz bir girişim olarak görülmüştür. Hükümetin tam entegrasyon ve gümrük birliği uygulamasına geçileceği yönündeki vaatlerinin yapılan çerçeve anlaşmayla beklentinin çok altında bir neticeyle sonuçlandığını savunan CHP Milletvekili İnal Batu, anlaşmanın tepkiden çekinildiği için imzalandığı iddiasında bulunmuştur (“Gümrük Birliği çerçeve anlaşması imzalandı”, 2003).

Kıbrıs meselesinde önemli bir diğer gelişme ise Kıbrıs 14 Aralık 2003 seçimleri öncesinde AB Genişlemeden Sorumlu Üyesi Günter Verheugen'in yaptığı açıklamalar olmuştur. Zira, Verheugen Belçika Senatosu'nda yaptığı konuşmada Denктаş'ın çabalarının yeterli olmadığını ve Annan Planı'nın “dengeli” ve “başka alternatifi olmayan” bir plan olmasına karşılık, planın Denктаş tarafından hiçbir şekilde çözümün çerçevesi olarak görülmediğini ifade etmiştir. Sorunun çözümünde siyasi irade eksikliğinin bulunduğunu belirten Verheugen muhalefetin müzakereler konusunda AB'ye gereken ümidi verdiğini ve bu nedenle seçimler neticesinde Denктаş'ın seçilmesinin AB için bir zorluk doğuracağını belirtmiş ve sorunun çözümünün Türkiye'nin lehine olduğunu söylemiştir. Ayrıca TSK'yı

Kıbrıs konusunda demode bilgilere sahip olmakla ve Türk kamuoyunu hatalı bilgilerle manipüle etmekle suçlanmış ve Türkiye'nin Kıbrıs politikasını revize etmesi gerektiğini savunmuştur (Verheugen: Denктаş'ın Birşeyden Haberi Yok, 2003).

Verheugen'in Kıbrıs yorumlarına tepki gösteren Dışışleri Bakanı Gül, TSK hakkında yapılan değerlendirmelerin “kabul edilemez” olduğunu ve yöneltilen eleştirilerde doğruluk payının olmadığını söylemiştir (Verheugen'e Gül'den Yanıt, 2003). Ancak, CHP lideri Deniz Baykal Gül'ün tepkisini tatmin edici bulmamıştır. Sadece TSK'ye yapılan eleştirilere tepki gösterilmesinin ve fakat Kıbrıs meselesine yaklaşım tarzının ve Verheugen'in Kıbrıs'ta yapılacak seçimlere yönelik sözlerine hiçbir şekilde tepki gösterilmemesini yanlış bir yaklaşım tarzı olarak görmüş ve seçimlere yönelik müdahaleci anlayışa tepki göstermiştir. Nitekim, aşağıda değinileceği üzere, TSK'nin siyaset üzerinde belirleyici bir etkisi olmuş, bu etkisini de özellikle MGK ve bildirimler aracılığıyla sürdürmüştür. AB'ye üye bazı ülkelerin de Verheugen ile benzer bir şekilde sarıh veya zımnı bir şekilde Kıbrıs seçimlerinin sonucunu etkilemeye çalıştığını belirten Baykal:

Bunlar yakışmıyor, hiç hoş değil, şık değil. Bugün karşı karşıya olduğumuz olay açık, kaba bir müdahaledir (...) Ancak asıl önemli olan bizim hükümetimizin, bu tablo karşısındaki aciz ve seyirci tutumudur. Dışışleri Bakanımız yapılan haksız saldırıların sadece bir tanesi için, TSK ile ilgili sözleri için rezerv koyma ihtiyacını hissetmiştir.

Maalesef pek çok çevre Türkiye'yi itip kakıyor. Bundan büyük bir üzüntü duyuyorum. Türkiye'nin itilip kakılmasını pervasızca böylesine saldırılar yapılmasına Türkiye'nin yönetimi sessiz kalmamalı. Hükümetin bu konudaki göz yuman tavrı adeta davetkar bir tavidir. Türkiye tarihinin hiçbir döneminde bu kadar küstahça itilip kakılmamıştır, rencide edilmemiştir, diyerek hükümeti sert bir şekilde eleştirmiştir (Baykal'dan Verheugen'e sert tepki, 2003).

Türkiye'nin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararı doğrultusunda Titiana Loizidu'ya⁴⁴ tazminat ödemesi, CHP'nin Kıbrıs konusunda hükümeti eleştirdiği diğer bir vakıdır. Tazminat ödendikten sonra, Avrupa Konseyi'nde yapılan oylama ile Loizidu davasının diğer sorunlar açısından bir emsal oluşturmayacağı şeklinde bir karar alındığının

⁴⁴Kıbrıs'ın kuzeyinde, Girne'deki, 10 parsel arazi üzerindeki malik olma hakkının elinden alındığı ve evinde oturma hakkının engellendiği gerekçesiyle AİHM'e dava açmış Rum vatandaşıdır. 1996-1998 yıllarında görülen davada Türkiye AİHS'nin 1. maddesi ve 8. maddesi çerçevesinde ihlalden yargılanmış, 8. maddeden aklanırken 1. maddeden dolayı tazminata mahkûm edilmiştir. Ancak Türkiye tarafından politik gerekçelerle, diğer Rumların da bu yönde taleplerde bulunacağı ve egemenlik haklarına zeval geleceği gibi, tazminatın ödenmeyeceği ilan edilmiştir. Ancak, bu AB tarafından Türkiye'ye baskı aracı olarak kullanılmıştır. Binaenaleyh, AK Parti'nin iktidara gelmesinin ardından AB'ye tam üyelik perspektifiyle hareket etmesi üzerine 2003 yılında, Türkiye bu tazminatı ödeyeceğini ilan etmiş ve 1 milyon 120 euro'luk ödeme çekini 1 Aralık 2003'te Avrupa Komisyonu Genel Sekreterliği'ne vermiştir.

altını çizen hükümeti eleştiren Baykal (Loizidu'ya Taminat Ödendi, 2003), Loizidu davasında Türkiye'nin aleyhine bir karar alınmasının kabul edilemeyeceğini söyleyerek, kararın şarta bağlı olmasının da hiçbir şekilde ortaya çıkabilecek ağır sonuçları değiştiremeyeceğini belirtmiş ve “Loizidu davasında, bu kararı alanları mahcup edebilme imkânımız yoktur. Umut ettiğimiz tek şey belirli bir zaman aralığı içinde bunun uygulanmasıdır (...) Türkiye dış politikada bir oyuncak haline getirildi, bu çok vahimdir. Önüne gelen Türkiye ile oynuyor ve buna hiçbir reaksiyon gösterilmiyor. Sanki buna göz yumulmuyor.” demiştir (Baykal'dan Verheugen'e sert tepki, 2003).

Kıbrıs'ta 14 Aralık 2003'te yapılan seçimlerde hükümet kurulabilmesi için hiçbir partinin gereken çoğunluğu sağlayamaması neticesinde geçici olarak siyasi bir belirsizlik vuku bulmuş ve bu süreçte Denктаş'ın ağırlığı artmıştır. Hükümet kurma çalışmalarının sonunda, oyların yüzde 35,2'sini alan ve seçimden birinci parti olarak çıkan Cumhuriyetçi Türk Partisi ile oyların yüzde 12,4'ünü alan ve sandıktan üçüncü sırada çıkan Demokrat Parti tarafından Başbakanlığını Mehmet Ali Talat'ın yapacağı koalisyon hükümeti tesis edilmiştir (“Denктаş: Sorunu halletmek için Kıbrıs'tan vazgeçmeyiz”, 2004; Fırat, 2004: 182). Sorunun çözümü konusunda Denктаş'tan farklı bazı görüşlere sahip olan Talat, Annan Planı temelinde Rum tarafı ile müzakerelere başlayabileceğini ve bunun için gerekli olan adımların Annan tarafından en geç Mayıs 2004'e kadar atılması gerektiğini ifade etmiş ve çözüm konusunda aynı hassasiyeti Papadopoulos'tan da beklediğini belirtmiştir. Böylece Denктаş'ın Annan Planı'nı toptan bir şekilde reddetmesine mukabil, Talat planı bir tartışma konusu olarak ve çözüme zemin teşkil edebilecek bir girişim olarak değerlendirmiş ve Türk tarafının politikasında önemli bir değişiklik olacağı konusunda ilk sinyali vermiştir (Talat: 2004 Zehir Olmasın, 2004).

Talat'ın çözüm müzakerelerine yeniden başlanması için çağrıda bulunmasının ardından Türk hükümeti de Kıbrıs'ta her ne surette olursa olsun çözüm sağlanması için BM Genel Sekreteri'nin iyi niyet girişimlerini destekleyeceğini ilan etmiştir. Bu doğrultuda, Dışişleri Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı tarafından ortak yürütülen çalışmalar neticesinde hazırlanan metin çerçevesinde Milli Güvenlik Kurulu'ndan Kıbrıs konusunda karar alınmıştır. Bu karar çerçevesinde Kıbrıs meselesinin çözümü için müzakerelere yeniden başlanması, BM iyi niyet misyonunun desteklenmeye devam edileceği, Annan Planı'ndan referansla fiili durum ve gerçekler dairesinde müzakerelere başlanması ve

çözümün sağlanması konusunda siyasi kararlılık içinde bulunduğu ve bu minvalde KKTC Hükümeti ve Denктаş ile dayanışma içinde müzakerelerin yeniden başlatılması için konunun BM Genel Sekreteri ile birlikte ele alınmasının yararlı olacağı belirtilmiştir (“23 Ocak 2004 tarihli toplantı”, 2004).

KKTC'deki seçimlerin ardından Talat'ın planın yeniden tartışmaya açılması gerektiğini söylemesinin ve hükümetin de buna destek vermesinin ardından Erdoğan'ın Harvard Üniversitesi'nde “Ortadoğu'da Demokrasi, Avrupa'da Çoğulculuk ve Türkiye Perspektifi” konulu konferansta, “Adanın şu an yüzde 36'sı KKTC'nin yaşam alanıdır. Belli bir oranda toprağı verebiliriz. Biz garantör ülke olarak tavsiye ederiz, KKTC bu yaklaşımı gösterir. Buranın çözüme kavuşturulması çok daha önemlidir.” demesi üzerine hükümet ile muhalefet karşı karşıya gelmiştir (“Erdoğan: Kıbrıs'ta belli bir oranda toprağı verebiliriz”, 2004). Baykal, hükümetin Annan Planı çerçevesinde müzakereleri tekrar başlatmasına tepki göstermiş ve bu girişimle Türkiye'nin, “Biz daha çok iş birliğine açığız, biz size daha çok taviz vermeye hazırız” deme noktasına geldiğini söylemiştir. Kıbrıs konusunda daha masaya oturulmadan Sayın Başbakan “toprak tavizi vermeye hazırız” diyerek demeç vermiştir:

Sen en son söylemek durumunda kalacağın lafı daha masaya oturmadan söylemeye başlarsan Türkiye'nin amaçlarına böyle hizmet etmek mümkün olabilir mi? 80 yıllık Türk dış politikasında çok tehlikeli bir kırılma ve teslimiyet ortaya çıkmaya başlamıştır. Birilerine yaranmanın dış politika amacı olduğu bir noktaya geldik. Birilerinin gözüne girmenin, birilerinden aferin almanın dış politika hedefi haline geldiği yeni bir döneme geldik...Lozan'da İsmet Paşa'yı beğenmemişlerdi. Ama orada gerekeni yapmıştı, diyerek Erdoğan'ın tutumunu eleştirmiştir (“Baykal'dan AKP'ye 'İsmet Paşa' göndermesi”, 2004).

Baykal, hükümetin Annan Planı'nda hiçbir değişikliğe gidilmeden planı kabul etme noktasına geldiğini ve bu durumun bir “emrivaki” olduğunu belirtmiş, bu nedenle TBMM'nin Kıbrıs meselesine el koyması gerektiğini savunmuştur. Hükümetin Kıbrıs konusuyla ilgili olarak kendilerini bilgilendirmediğini vurgulayan Baykal, Kıbrıs meselesindeki politika değişikliğinin ABD güdümünde gerçekleştiğini iddia etmiş ve “Kıbrıs konusunda TBMM dahil olmak üzere tüm yetkili organların aldığı temel siyaset anlayışının bir kenara bırakıldığını” ve “Annan Planı'na olan itirazları dikkate almadan” hareket ettiğini ileri sürmüş ve Hükümet'in Kıbrıs politikasının Türkiye'yi teslimiyetçi bir duruma sürüklediğini ifade etmiştir (Muhalefet Kıbrıs İçin Tek Ses, 2004).

Muhalefet cephesinden gelen eleştiriler üzerine açıklama yapan Erdoğan, Türkiye'nin politikasının belli olduğunu ve bu doğrultuda Denктаş ile hükümet yetkililerinin bir araya gelerek bir yol haritası belirlediğini, Denктаş'ın sınırları çizilen bu yol haritasına göre müzakerelere başlayacağını ancak bu haritaya uyulmaması neticesinde ortaya çıkacak sorunlardan, KKTC'nin sorumlu olacağını söylemiş ve muhalefeti çıkarıcı bir yaklaşım tarzıyla gerçek dışı ithamlarda bulunmakla suçlamış ve muhalefetin yaklaşımını seçimlere bağlayarak şu şekilde eleştirmiştir (Denктаş Çekilemez, 2004):

Bizim kimseden gizlimiz saklımız yoktur. Kimseye, milletimize hesabını veremeyeceğimiz bir şey vaat etmedik (...) KKTC'nin vazgeçemeyeceği bazı hassasiyetleri var. Adil ve kalıcı çözüm için üstümüze düşeni yaptık. Bu durum artık taraflarca da paylaşılma noktasına gelmiştir. Paylaşırsa sorun çözülecek. New York'ta Türk tarafının politikası, işbirliği ve mutabakat çerçevesinde belirlenmiştir. Çok çeşitli şeyler yazılıyor. Biz adımlarımızı bu müzakerelere bağlı olarak atıyoruz. Dinamik süreçler, dinamik bir diplomasi gerektirir. Türk tarafının politikası ilgili tarafların katılımı ile oluşturulmuştur. Hükümet olarak Kıbrıs konusunun, milli bir dava olduğunun her zaman farkında olduk. Bizim bu sorumluluğumuzu, bu sorumluluğu taşıyamayanlar, tespit edemezler. Türkiye'nin böylesi önemli bir müzakere döneminde, buldukları her kürsüden Hükümet'e saldıranlar, ne yaptıklarını uzun uzun düşünmelidir. Bugüne kadar Kıbrıs konusunda ağzından bir tek kelime çıkmayanlar utanmadan Kıbrıs konusunu seçim malzemesi yapıyorlar (Erdoğan: "Kıbrıs'ı seçim malzemesi yapıyorlar", 2004).

Erdoğan'ın muhalefeti suçlayan sözleri üzerine, CHP adına açıklama yapan Genel Başkan Yardımcısı Onur Öymen ve Grup Başkanvekili Ali Topuz; Erdoğan'ın, Denктаş'ı kendisine verilen direktifler dışına çıkması halinde ortaya çıkacak durumlardan Kıbrıs'ın zarar göreceğini söylemek suretiyle tehdit ettiğini savunmuş, "...Genel Sekreter'in boşlukları doldurması kabul ediliyor. Bu mudur MGK kararı, zirve kararı bu mudur? Ankara'da varılan karar bu mudur? Halka hiç açıklandı mı?" diyerek hükümeti eleştirmiştir ("CHP' den tepki: İleri adım dediğiniz aslında geri adımdır", 2004).

İktidar ve muhalefet arasında karşılıklı atışmalar devam ederken, Türkiye'nin girişimleri neticesinde BM Genel Sekreteri Annan, Türk ve Yunan makamlarına 10 Şubat 2004 tarihinde New York'ta bir görüşme yapılması için davette bulunmuştur. 10-13 Şubat 2004 arasında yapılan görüşmeler neticesinde bir mutabakat sağlanmıştır. Buna göre, ilk olarak Türk ve Rum taraflarının en kısa sürede müzakerelere başlaması gerektiği, belirli bir mutabakat sağlanamaması halinde görüşmelerin garantör devletler Yunanistan ve Türkiye'yi de kapsayacak şekilde genişletilmesi ve bu görüşmelerden de tam manasıyla bir netice alınamaması halinde plandaki boşlukların Annan tarafından doldurulması ve bu metnin her

iki tarafta eş zamanlı olarak oylamaya sunulması kararlaştırılmıştır. Bu çerçevede görüşmeler 19 Şubat 2004'te başlamıştır (“Dolaylı görüşmelerden referanduma: Kıbrıs süreci”, 2004; “Kıbrıs'ta müzakerelerin ilk günü”, 2004).

Baykal, New York mutabakatında alınan kararlar çerçevesinde, dış politikada Kıbrıs özelinde yeni bir döneme girildiğini ve bu yeni dönemin “talimat alma, söz dinleme, uyum sağlama, boyun eğme dönemi olarak” nitelenebileceğini ifade etmiştir. Annan Planı'nın bu yeni politikanın sarıh bir örneği olarak görülebileceğini ifade ederek,

Annan Planı temelinde bir çözüme angajeyiz (...) Bu Türkiye'nin geçmiş dönemde izlediği politikaların tümünün dışındadır (...) Annan Planı, 1974'te ortaya çıkan yeni Kıbrıs gerçeğini değiştirmeyi öngören bir plandır. 1974'te ortaya çıkan Kıbrıs gerçeği nedir? Kıbrıs'ta yaşayan iki ayrı toplumun iç içe yaşamaktan çıkıp iki ayrı coğrafyada, bölgede kendi başlarına yaşamaya başlamışlardır (...) Bu durumun sonucu, Kıbrıs'ın barış ve istikrar içine girmesi olmuştur. Son 30 yılda Kıbrıs'ta tam bir barış, huzur ve istikrar ortamı yaşanmıştır (...) Şimdi bir barış arayışı söz konusu olacaksa temel alınması gereken bu Kıbrıs gerçeğidir (...) Maalesef Annan Planı bunu temel almamış, bunu değiştirmeyi öngörmüştür. Bizi rahatsız eden budur, demiştir (“Baykal AKP'ye yüklendi: Dış politikada talimat alıyorlar!”, 2004).

CHP Genel Başkan Yardımcısı Onur Öymen de bir konferansta yaptığı konuşmada, Annan Planı ile ilgili olarak şu ifadelere yer vermiştir:

(...) Annan Planı iki kesimliliği ortadan kaldırıyor. İşte can alıcı nokta bu. Bu anlaşmayla adadaki Türkler yok edilmek isteniyor (...) Türkleri küçük düşürmek istiyorlar. Biz cevabını veriyoruz. Türkiye'ye karşı yapılan uluslararası terör hareketleri 1975 yılından sonra başladı. Bu terör hareketlerinin merkezlerinden birinin Rum tarafının Lefkoşa'sı olduğunu biliyoruz. Şimdi bu kitleyi içinize alacaksınız. Bu planın özünü kabul etmek mümkün değil. Annan Planı'nın özünü kabul ederseniz Kıbrıs'ı kaybedersiniz (...) Bu planı kabul etmek zorundayız diyorlar. Bu aldatmacadır (“CHP: Annan Planı'nı kabul ederseniz, Kıbrıs'ı kaybedersiniz”, 2004).

Baykal ve Öymen'in ifadelerine benzer bir şekilde Denктаş da Annan Planı'nı çözüm sağlanması açısından uygun bulmamıştır. Ancak, Türk Hükümeti tarafından kendine verilen teminatlar çerçevesinde bu planda değişiklik yapılabilmesini sağlamak ve dünyaya masadan kaçan tarafın Türk tarafı olmadığını göstermek için, Türkiye'nin isteğiyle katıldığını her defasında vurgulamakla birlikte, istenilen sonucun alınmaması halinde referanduma sunulması muhtemel şekliyle plana destek vermeyeceğini ve referandumda halkın hayır oyu kullanması için girişimlerde bulunacağını söylemiştir (“Denктаş: Müzakerelere Türkiye'nin ricası ile girdim”, 2004).

New York'ta varılan uzlaşıyla başlayan müzakare sürecinde, yapılan ikili görüşmelerde Türk ve Rum tarafları arasında olumlu bir gelişmenin sağlanamaması üzerine, 22 Mart'ta müzakerelerin ilk evresi sona ermiştir. İlk etap müzakerelerin olumsuz sonuçlanması üzerine New York Mutabakatı gereği, taraflar arasında İsviçre'de dördü bir zirve yapılması kararlaştırılmıştır. Bu minvalde, Türk Hükümeti görüşmeler sırasında Türkiye'nin öncelikli kriterlerinin ne olacağını belirlemiştir. Buna göre, “Ortaya çıkacak anlaşmanın Rumlar tarafından delinmesinin önlenmesi, iki kesimliliğin güçlendirilmesi, Türkiye'nin garantörlüğü ve askerî varlığının sürmesi, adaya Türkiye'den gidenlerin huzur içinde hayatlarına devam etmesi” ön şartlar olarak görülmüştür. Hükümet İsviçre'de yapılacak görüşmelere katılarak planda kararlaştırılan bu ön şartlar çerçevesinde, Türk tarafı ve Türkiye lehine değişiklikler yapılmasını amaçlamıştır. Ancak, Denктаş bu zirveye katılmayacağını ilan etmiş ve gereken tavizlerin alınamaması durumunda halka sunulan planın kabul edilemezliğini anlatacağını ifade etmiştir (Kararı Birlikte Veririz, 2004; Kosova Gibi Olmasın, 2004).

Baykal, Denктаş'ın katılmama kararını, hükümetin ABD'de Kıbrıs'tan habersiz bir şekilde vardığı mutabakat doğrultusunda, Denктаş'a dayatılan New York görüşmelerine katılması neticesinde gerçekleri gördüğü için aldığını iddia etmiştir. Zira, Baykal, hükümetin İsviçre'deki görüşmelere katılarak Kıbrıs'ın “cenaze töreni”ni düzenlemiş olacağını ve “tarihin AK Parti iktidarını Kıbrıs'ı Rumlara teslim eden bir hükümet olarak yazacağını” söylemiştir (“Baykal iktidara yüklendi”, 2004).

24 Mart'ta İsviçre'nin Bürgenstock kasabasında başlayan ikinci etap müzakereler, Türkiye, Yunanistan, Kıbrıs Rum ve Türk kesimleri temsilcileri arasında yapılmıştır. 29 Mart'ta taraflara sunulan revize edilmiş planda, sınırlarda fazla bir değişiklik öngörülmemiş, Türk tarafına dönecek Rum göçmenlerin oranını bir önceki halinde yüzde 21 olan durumdan yüzde 18'e düşürülmüş, senatoda eşit sayıda Türk ve Rum temsilcinin yer alması ve Türkiye'nin, Kıbrıs'ın AB'ye katılmasından sonra da adada asker bulundurabileceği öngörülmüştür. Türk tezleri çerçevesinde yapılan bu değişikliklere karşın, Rum tarafının istekleri doğrultusunda Başkanlık Konseyi'nin yapısı ve geçiş sürecinin kısaltılması konularında değişiklik yapılmıştır (Ankara'dan Olumlu Mesaj, 2004).

31 Mart'ta son şeklini alan planın referandumuna sunulması kararlaştırılmıştır. Hükümet tarafından planda olumlu değişiklikler yapıldığı ve bu nedenle planın desteklenmeye devam edileceği belirtilmiş ve MGK'den de bu yönde bir karar alınmıştır (MGK Denктаş'ı Bekleyecek, 2004). TBMM Başkanı Bülent Arınç ise, plandaki değişiklikleri diplomatik bir zafer olarak nitelemiştir (“Arınç: Kıbrıs'ta varılan nokta olumlu”, 2004). Buna karşılık, Denктаş Bürgenstock'ta kabul edilen planın ilk halinden hiç farklı olmadığını, Türkiye' nin müzakereler esnasında Rum tarafını ve Yunanistan'ı köşeye sıkıştırarak girişimlerde bulunarak diplomatik bir başarı gösterdiğini ve fakat son tahlilde planın referandumuna sunulmasının bu başarıyı gölgelediğini ve “kabul edilemez” bir planın en başından beri yoğun bir şekilde kendisine dayatıldığını ifade etmiştir (Denктаş Kararlı: Plana Hayır, 2004). Denктаş'ın bu tutumuna mukabil, KKTC Başbakanı Talat plana hayır denmesinin öncelikle iki kesim halkına ve daha sonra Türkiye'ye ve Türkiye'nin çıkarlarına zarar getireceğini savunmuştur (Talat: Hayır Felaket Olur, 2004).

Kıbrıs'ta referandumuna sunulacak olan Annan Planı çerçevesinde: Federal devlet başkan ve başkan yardımcılığının ilk beş yıl onar aylık, sonraki yıllarda ise yirmişer aylık bir periyotta rotasyona tabi olması; başkan ve yardımcısının AB Konseyi toplantılarına birlikte katılması; Dışişleri Bakanı ile AB Bakanı'nın ayrı kurucu devletlerden olması; Başkanlık Konseyi kararlarının en az bir Türk'ün olumlu oy kullandığı ve en kötü ihtimalle basit oylama usulünün uygulandığı bir süreçte alınması; yasama organını oluşturan senato ve temsilciler meclisinin başkanlarının bir devletten iki kere üst üste başkan seçilmemesi kaydıyla ayrı kurucu devletlerden olması ve bu kaidenin başkan ve yardımcılarını için de uygulanması; senatoda 24 Türk'e karşı 24 Rum'un yer alması ve temsilciler meclisinde bu sayının Türkler için en az 12 olması ve nispi temsil sisteminin uygulanması, seçimlerin etnik temelde yapılması; kurucu devletin yetkisindeki ve deniz ve havayla ilgili uluslararası anlaşmaların onaylanması ile göç, vatandaşlık, su kaynakları ve vergilere dair yasaların oylanmasında, bütçe hazırlanmasında ve başkanlık konseyinin seçimi ile özel çoğunluk gerektiren diğer durumlarda oylamaya katılan Türk vekillerin 2/5 oyunun aranması ve kararların yürürlüğe girmesi için Senato ve Meclis'te kabul edilmesi; kurucu devletlerin kültürel, ticari, ekonomik yatırım ve mali yardım konularında beynelmilel anlaşma imzayabilmesi; iki tarafın birleşmeden önce imzaladığı anlaşmaların geçerli olması; kurucu devletlerin kendilerine ait bayrak ve marşlarının olması; federal devletin yetkisi dışındaki yetkilerin kurucu devletlerin yetki alanına girmesi; Maraş, Erenköy, Düzce ve Taşköy'ün

Rumlara bırakılması; Dipkarpaz, Yeni Erenköy, Sipahi ve Adaçay köylerine Rumların dönmesi; 45 bin Türkiye Türkünün Kıbrıs vatandaşı olması; kurucu devletlerin kendilerine ait anayasalarının olması ve federal devlet ile kurucu devlet yasaları arasında hiyerarşik bir ilişkinin olmaması; kurucu devletlerden birinin vatandaşlığına hak kazanan birinin diğerinin vatandaşlığını kaybetmesi ya da kazanamaması; senatoya Türk tarafından seçileceklerin etnik köken olarak Türk olması şartının getirilmesi; federal suçlarda adli işlem yetkisinin öncelikle kurucu devletler tarafından yapılabilmesi; yeni sistemin kurucu devletlerin sahip oldukları yetkileri kullanarak tesis edilmesi; ilişkilerin siyasi eşitlik ilkesi temelinde şekillenmesi ve BM Güvenlik Konseyi'nce Kurucu Anlaşma'nın onaylanması teklif edilmiştir (Kamel, 2014: 56-57; TBMM, 2004b: 322-332).

Anlaşma bu şekliyle iktidar partisi tarafından kabul edilmiştir. Zira, Gül TBMM'de yaptığı konuşmada, Annan Planı'nı sorunun çözümü için bir reçete olarak görmüş ve Kıbrıs Meselesi'ni üç farklı yaklaşımla ele almıştır. Bunlardan ilki, Kıbrıs'ın tanınmasıdır ki, Gül'e göre Kıbrıs o güne kadar, Türk veya Müslüman bir devlet tarafından resmen tanınmamıştır, bundan sonrası için bir tanınmanın gerçekleşeceğini beklemek de gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktır. İkinci bir yol, Kıbrıs'ın ilhakıdır ki, bu da dünyada birçok değişikliğe neden olabilecek bir yaklaşımdır, bu nedenle ilhakı gerçekçi bir yaklaşım olarak değerlendirmemek gerekir. Üçüncü yol ise, statükoyu korumaktır ki, böyle bir tercihin zaten uygulanmakta olan problemleri bir durum olduğunu savunmuştur. Bu nedenlerle, planın her türlü kaygıdan uzak bir şekilde olumlu yaklaşımla değerlendirilmesini istemiştir (TBMM, 2004b: 332).

TBMM'deki oturumda CHP Grubu adına konuşan Onur Öymen, Annan Planı'nın hazırlanış şeklini eleştirerek, plandaki eksikliklerin BM Genel Sekreteri tarafından giderilmesinin dünyada örneği görülmeyen bir uygulama olduğunu ifade etmiş;

(...) Niçin böyle bir yöntem Ortadoğu ihtilafında uygulanmıyor; (...) Azeri-Ermeni ihtilafında (...) Keşmir ihtilafında uygulanmamıştır; çünkü kendisine saygısı olan hiçbir devlet son sözü başkalarına bırakmamıştır (...) Türkiye de bugüne kadar böyle bir yöntemi kabul etmemiştir, bu hükümet işbaşına gelinceye kadar (...) Uluslararası bir anlaşmanın referandumla sunulabilmesi için, önce ilgili hükümetlerin o metin üzerinde anlaşmaları gerekiyor (...) önce müzakere edeceksiniz, bir metin üzerinde anlaşacaksınız, gerekirse onu halkın oyuna sunacaksınız (...) ama burada ne yapılıyor; bunun tam tersi (...) Hükümetler arasında anlaşmaya varılmamış, imzalanmamış bir metin halk onayına sunuluyor (...) işte, bu, yargılanacak bir husustur, demiştir (TBMM, 2004b: 333).

Öymen eleştirisinin devamında sunulan planın 9 bin sayfa olduğunu ve bu planın çevirisinin yapılmadan ve KKTC Meclisi'nde tartışılmadan halkoyuna götürülmesinin hata olduğuna değinerek, planın tamamının Türk Hükümeti tarafından da değerlendirilmediğini, 9 bin sayfanın büyük kısmının “ayrıntı” olarak değerlendirildiğini, ancak, bu yaklaşım tarzının, Yunanistan'ın NATO'ya dönüşü sırasında Türkiye'yi hataya sürüklediğini söylemiştir. Bürgenstock görüşmeleri sırasında Annan'a yeni bir anayasa verilmeyeceğinin Denktaş tarafından ilan edilmesine rağmen uzmanlar tarafından hazırlanan bir anayasanın KKTC Meclisi'nde dahi görüşülmeden Annan'a verildiğini, Rum tarafının anayasasının ise hiç bilinmediğini hatırlatarak bu durumu eleştirmiştir. Kıbrıs ile ilgili birçok başlığın kendilerine sunulan metinde yer almadığını kıta sahanlığı, karasuları, limanların kullanımı gibi konularda ne olacağı bilinmeden hareket edildiğini ifade eden Öymen Annan Planı'nın imzalanmasını ise şu sözlerle eleştirmiştir:

Tarihimizin en kötü belgesi, tarihimizin en utanç verici belgesi. Sevr Anlaşması'nı bile imzalarken biz, neyi imzaladığımızı biliyorduk, şimdi bilmiyoruz (...) Onu imzalayan Osmanlı heyeti, hiç değilse neyi imzaladığını biliyordu, metni okumuştur; şimdi, okumadığımız bir metin var (...) Biz, bu hükümete yakıştırmıyoruz; bilmediği, baştan sona okumadığı bir metni gelip de burada methiyelerini yapmasını yakıştıramıyoruz (TBMM, 2004b: 334).

CHP'nin, Türkiye'nin ve Kıbrıs'ın içeriği bilinmeyen bir anlaşmaya üçüncü tarafların dayatması nedeniyle zorla itildiğine dair savına mukabil, AK Parti metinlerin detaylı bir şekilde değerlendirilmek suretiyle müzakere edildiğini ve dezavantaja neden olacak müzakere konularında Türkiye'nin girişimleriyle düzeltmeler yapıldığını ifade ederek, Kıbrıs Sorunu'nun çözümünün özellikle AB üyeliği sürecinde bulunan Rum Kesimi'nin bunun gerçekleşmesi durumunda elinin güçleneceğini ve hukuki statüsünün Türk tarafını tamamen sürecin dışına itecek bir hale getireceği olgusu nedeniyle elzem olduğunu ve bu nedenle inisiyatif alındığını savunmuştur. Nitekim, Ömer Çelik TBMM'deki 6 Nisan 2004 tarihli konuşmasında bu ithamlara şu şekilde yanıt vermiştir:

Deniliyor ki: 'Başbakan ve Bakan içeriğini bilmediği bir metne imza atıyor.' Birincisi, metnin içeriği bilinmiyor diye bir şey yok. Siyasî tarafı konusunda, zaten siyasîler olarak, Sayın Başbakan ve Sayın Bakan, olayın her aşamasında varlar. Teknik konularla ilgili olarak da, uzmanlar, bunun her tarafını, bütün risklerini dikkate alarak her şekilde değerlendirmişlerdir. Buna karşı deniliyor ki: 'Sayın Başbakanın, bunu, uzmanlara bırakması gerekmez, bizzat kendisinin okuması gerekir.' Burası padişahlık değil ki, burası demokratik bir devlet; devletin kurumları, bu konuda topyekûn karar alıyor. Ne zamandan beri, herhangi bir anlaşmayı, bir başbakanın ya da bakanın, tek başına okuyup, ondan sonra bunu

değerlendirdiği; uzmanlarla hiç görüşmeden, uzmanların görüşlerini değerlendirmeden bir sonuca vardığı görülüyor? (...) Doğrudur, şeytan ayrıntıda gizlidir; fakat, ayrıntıda gizli diye korkuttuğumuz şeytanların cesameti ile bu ayrıntılar karşısında cevap verecek ve bunları takip edecek Türk Devletinin gücü arasında büyük bir orantısızlık kuruyorsunuz. Bahsettiğimiz devlet, herhangi bir devlet değildir; bütün bu ayrıntıları, oraya gizlenmiş “şeytanlar” dediğiniz bütün bu şeyleri savacak dedektörlere sahiptir.

Rumlar, âdeta, oturmuşlardı, bir oyun kurmuşlardı ve bu oyunda, sürekli olarak, Türk tarafını suçlu, kendilerini iyi taraf olarak gösteriyorlardı. Bu son aşamayla birlikte, bu oyun bozulmuştur; Türkiye Cumhuriyeti lehine bozulmuştur, Kıbrıs Türk tarafı lehine bozulmuştur (...) Geline nokta, Türk tarafı açısından, kuşkusuz, bu bir müzakere sürecidir, bir kazan-kazan sürecidir; hiç kimsenin bir diğerinin bileğini bükmeye çalışacağı şekilde sonuca ulaştırılacak bir süreç değildir. O sebeple, kimsenin bir zafer çığılığı attığı yoktur. Bu bir zafer midir, bir teslimiyet midir gibi bir tartışma yürütmek, bu sürecin doğasına ait argümanları görmezden gelmek anlamına gelir (TBMM, 2004b: 346-347).

KKTC Cumhurbaşkanı Denktaş da Bürgenstock görüşmelerinden sonra ortaya konan ve referanduma sunulacak olan plana karşı olduğunu muhtelif defalar dile getirmiş ve “hayır” propagandası yapmak amacıyla Türkiye’de girişimlerde bulunmaya başlamıştır. Başbakan’ın kandırıldığını düşünen Denktaş, Türkiye’nin bu plana onay vermekle uzun süredir takip ettiği milli politikasından yani “çözumsuzlük çözümdür” anlayışından vazgeçtiğini, tam manasıyla bilinmeyen bir planın referanduma götürülmesinin yanlış olduğunu söylemiştir. Erdoğan’ın, Türkiye’de yaptığı propagandalar konusunda kendisini eleştirmesi ve “ne yapacaksa Kıbrıs’ta yapması gerektiği” konusunda uyarılması üzerine, “hayır” kampanyasına Kıbrıs’ta devam etme kararı almıştır (Denktaş: Erdoğan Kandırıldı, 2004; Ne Anlatacaksan Kıbrıs’ta Anlat, 2004).

CHP lideri Deniz Baykal Denktaş’ın hayır kampanyasını desteklemiş, Erdoğan’ın gösterdiği tepkinin kendisine yakışmadığını Denktaş’a Türkiye’de yasak getirmenin doğru bir tutum olmadığını ifade ederek, Annan Planı’nı eleştirenlere Erdoğan tarafından Lozan Anlaşması ile karşılık verilmesini tenkit etmiş ve “Lozan’ın neyini konuşacaksınız, tarihi hiç bilmediği ortada (...) Lozan, Türkiye’nin bağımsızlığını kazanma belgesidir. Annan Planı ise kaybedilen haklar ve teslimiyet belgesidir.” demiştir (Başbakan Önce Tarih Öğrensin, 2004). Baykal, planın kabulü halinde adanın kuzeyinde 1/3 oranında Rum nüfusun bulunacağını, bu durumda adanın kuzeyinin iki toplumlu, güneyinin ise Rumlardan müteşekkil bir yapıya kavuşacağını ifade etmiş ve bin sayfalık planın, planı imzalayan Erdoğan tarafından da plana karşı çıkan Denktaş tarafından da bilinmediğini ifade etmiştir.

Yaşanan tüm tartışmalar neticesinde, 24 Nisan 2004'te Kıbrıs'ta Türk ve Rum kesimlerinde eş zamanlı olarak yapılan oylamada, Türk tarafında yüzde 84,34 katılım oranı sağlanmış ve yüzde 35,09 “hayır” oyuna karşılık yüzde 64,91 “evet” oyu kullanılmıştır. Rum tarafında ise, yüzde 96,53 katılım oranı sağlanmış ve yüzde 24,17 “evet” oyuna karşılık, yüzde 75,83 “hayır” oyu kullanılmıştır. Böylece, Annan Planı Rum tarafının oylarıyla reddedilmiştir. Yani hayata geçirilmesi imkânsız hale gelmiştir. Ancak, Kıbrıs halkının iradesi ile AK Parti'nin Annan Planı'ndan beklentisi birbiriyle örtüşürken, Rauf Denktaş ve CHP geleneksel politikayı takip etmekle birlikte yerel halktan ayrılmıştır. (Sandıklı, 2010: 267, Uçarol, 2015: 1289).

Referandumda, Rum tarafının “hayır” oyu vermek suretiyle Annan Planı'nı reddeden taraf olması, Türkiye'yi AK Parti'nin en başından itibaren vurguladığı “çözumsuzlüğün tarafı olma” yaftasından kurtarma noktasından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Niteki, Rum tarafı her ne kadar müzakere nmasasında yerini almış olsa da Papadapoulos “hayır” propagandası yapmış ve AK Parti Hükümeti de bu propagandanın karşılık bulacağı öngörüsüyle, siyasi bir manevra yapmıştır. Nitekim, Denktaş'ın referandum sonrasında “AK Parti hükümeti (...) bizimle bazı konularda ters düşme pahasına bildiğini yapmıştır. İyi yapmıştır ve öyle anlaşılıyor ki iyi bir manevra olmuştur.” diyerek, bu öngörünün haklılığını kabul etmiştir (Bayraklı ve Boyraz, 2018: 433-435).

Planın kabul edilmemesinin ardından CHP lideri Baykal, KKTC'nin durumunun netleştirilmesi gerektiğinin altını çizerek, hükümetin bundan sonra yeni bir müzakere sürecini denememesi, Kıbrıs'a uygulanan ambargoların kaldırılması ve Kıbrıs'ın diğer devletler tarafından tanınması için girişimlerde bulunması gerektiğini savunmuşlardır. Böyle bir girişimin muhalefet partisi tarafından da destekleneceği konusunda taahhütte bulunmuşlardır (Baykal: Erdoğan'la Beraber Dolaşalım, 2004). Zira, Erdoğan da Annan Planı'nın reddinden sonra Kıbrıs politikasının tanınma ve ambargoların kaldırılması doğrultusunda şekilleneceğini ifade etmiş ve Kıbrıs politikasını “50 yılın diplomasi başarısı” olarak nitelemiştir. (Erdoğan: Güney Kıbrıs Kaybetti, 2004) Ancak, Baykal, Erdoğan'ın Kıbrıs politikasını diplomasi başarısı olarak görmesini, “Bu ne başarısı, benim anlamakta güçlüğü var (...) 1 Mart tezkeresinin çıkmaması (...) 7 Ekim asker gönderme kararı ne kadar başarılı idiye bu da o kadar başarılıdır.” diyerek eleştirmiştir (“Baykal: KKTC'ye tanınma isteyelim”, 2004).

Hükümet ile muhalefet partisinin, Annan Planı çerçevesindeki son tartışma konusu “diplomatik başarı” sözü olmuştur. Zira, referandumdan olumsuz bir sonuç çıkmasının ardından uzun bir süre Kıbrıs meselesi çözüm bağlamında ele alınmamış ve Türkiye'nin politikası Kıbrıs'ın Avrupa ülkeleri başta olmak üzere dünya devletleri tarafından tanınmasını sağlamak olmuştur. Hatta, ilerleyen dönemlerde öyle bir noktaya gelinmiştir ki, AB' nin Annan Planı' nın tartışıldığı ve oylandığı dönemde verdiği güvenceleri yerine getirmemesi ve Kıbrıs'ın mağduriyetinin devam etmesi üzerine AK Parti en başta eleştirmiş olduğu ve statükocu olarak nitelendiği “Kıbrıs'ı ilhak etme” söylemini gündemine almıştır (Keser, 2013: 363-365; Koç, 2005: 401-403).

6.2.AB Üyeliği Bağlamında Türk Dış Politikası

Bu başlıkta, öncelikle Türk Dış Politikası'nda ve siyasi tarihte önemli bir yer tutan AB'ye üyelik hedefinin yerine getirilmesi hususunda AK Parti döneminde izlenen politika, özellikle 2005 yılına kadar artarak devam eden reformist girişimlerle geliştirilen ilişkiler bağlamında ele alınacak, daha sonra 2007 yılından itibaren durağanlaşan ve gerilemeye başlayan ilişkilere bağlı olarak ortaya çıkan eksen kayması tartışmaları incelenecektir. Ancak, konuya zemin oluşturmak amacıyla, ilk olarak AB'nin fikri ve fiili olarak ortaya çıkışına ve Türkiye-AB ilişkilerine kısa ve öz bir şekilde değinilecek, ardından da esas tartışmaya geçilecektir.

6.2.1.AB'nin Gelişiminin Kısa Tarihi

AB'nin kurumsal olarak ortaya çıkmasından daha önceki dönemlere, 13. yy.'a kadar, dayandırılabilir Avrupa coğrafyasında bir birlik oluşturma amacı, siyasi, ekonomik ya da kültürel farklılıkları aynı hedefler doğrultusunda kanalize etme idealinin temeli olmuştur. Nitekim Pierre Dubois'ten Hugo Grotius'a, Duc de Sully'den William Penn'e, Jean Jacques Rousseau'dan Jeremy Bentham ve Imanuel Kant'a kadar birçok düşünür siyasi mülahazalarla gerçekleştirilecek bir birliğin iç ve dış dünyadaki etkinliğinin önemine, ekonomik mülahazaların da eklendiği böyle bir yapının yönlendiriciliği ve etkileyciliğine vurgu yapmışlar ve hatta bu birlikteliğin temeline dini entegrasyonu da ekleyerek yeknesak bir devletler topluluğunun çeşitli organlardan bir araya gelen organizma gibi hareket kabiliyeti elde edebileceğine vurgu yapmışlardır. Zira, Avrupa organizasyonu tekil bir yeterliliği ve

kabiliyeti olmayan devletlerin bütüncül bir yapıyı ona üye olarak oluşturması ve anlamlı bir bütün haline getirmesi olarak görülmüştür (Reçber, 2010: 7-8).

Birleşik bir Avrupa oluşturma fikri tarihsel olarak 13. yy.'a dayanıyor olsa dahi, birçok sebeple 20. yy.'a kadar somut bir yapıya da kavuşmamıştır. 15. yy.'da ortaya çıkan Rönesans'ın düşünce dünyasında açtığı yeni kapılar, 16. yy.'daki Reform Hareketleri ile dinsel alanda kalıpların kırılması, 17. yy.'da ulus-devletlerin ortaya çıkması ve o güne kadarki kozmopolit imparatorluk yapılarından farklı bir perspektif sunması, 1789 Fransız Devrimi ile özgürlük ve eşitlik kavramının güçlü ifadesi ve milliyetçilik akımının bir ideoloji olarak mutlak monarşiye etkileri ve yine 18. yy.'da Sanayi Devrimi'nin getirmiş olduğu üretim biçimi ile ona bağlı olan kapitalist ekonomik sistemin etkinliğini artırması sonucunda ortaya çıkan sınıf, ulus ve çıkar çatışmalarının bu somutlaşmanın önüne geçtiğini söylenebilir (Çakmak, 2014: 13-17; Dedeoğlu, 2003: 18; Ülger, 2015: 23).

20. yy.'ın başlarından itibaren tırmanmaya başlayan çıkar çatışmaları başta olmak üzere, özellikle Osmanlı İmparatorluğu gibi bir coğrafyanın paylaşılması hususundaki girişimler ve Almanya'nın stratejik hedeflerinin Avrupa'nın diğer devletleri ve Rusya ile ters düşmesi Avrupa menşeli ama dünyaya mal olan bir savaşa, I. Dünya Savaşı'na, neden olmuştur. Savaşın ardından yeni bir sistem kurmak amacıyla Milletler Cemiyeti tesis edilmiş ve fakat bu örgüt de yeterince etkili olamamış, yenik düşen taraflara dayatılan anlaşmaların ağırlığı ve egemen güçlerin içinde bulunmadığı sistem, Avrupa merkezli bir barışın oluşması yönünde engel olmuş ve netice itibariyle II. Dünya Savaşı'na zemin hazırlamıştır ki, bu durum adilane bir barışı tesis edemeyen, eşitlerarası müzakere ve iş birliğine dayalı bir çözümün sağlanmasına zemin olamayan ve egemen güç veya güçlerce desteklenmeyen sistemlerin yaşayamayacağını göstermiştir (Doğan ve Uğur, 2018: 4522).

II. Dünya Savaşı'nın ardından da müzakereyi ve istişareyi ön plana alarak taraflararası sorunların barışçıl yöntemler kullanılarak çözülmesi idealinin sonucu olarak BM kurulmuştur. BM'nin kurulmasıyla tam anlamıyla adilane olmasa dahi çatışmanın bütün taraflarını belli bir zeminde buluşturan ve aynı masa etrafında toplayabilen bir sistem oluşturulmuştur. Ancak, bu masada uzun yıllar iki ülke ve iki siyasi akım, ABD ve onun temsil ettiği kapitalizm ile SSCB ve onun temsil ettiği sosyalizm etkili olmuştur. Nitekim, kapitalist ve sosyalist sistemin çekiştiği Soğuk Savaş dönemi başlamış, “ideolojiler savaşı”

uzun yıllar dünya siyasetinin ve ülkelerin yörüngesini belirlemiştir. Bu noktadan itibaren Avrupa'da bir birlik iktisap etme fikri Avrupalı devletlerin tehdit algısından kaynaklı olmak üzere, Sovyet yayılcılığına karşı bir güçbirliği sağlamayı hedeflediği gibi bir yönüyle de ABD'nin çevreleme politikasının da bir ayağını oluşturmuştur. Zira, Avrupalı devletler açısından bakıldığında iki kutuplu bir güç dengesinde iki yol vardır: Ya iki sistemden birini parçalar halinde kabul ederek ve etki alanına girerek çevre ülke konumuna düşmek ve tam parçalanmış, etkilenen ve gücünü yitirmiş bir coğrafya olmak ya da bir güç merkezi oluşturup yeknesak bir organizma gibi birlikte hareket ederek bütünleşmiş, etkileyen ve güçlü bir merkez olmak (Arslan, 2013: 55-60; Doğan ve Uğur, 2018: 4523; Ülger, 2015: 25).

Güç merkezi olma zorunluluğunun ve bunun ancak bir birliktelik ile sağlanabileceği yaklaşımının bir neticesi olarak AB fikri, Jean Monnet tarafından hazırlanan ve Robert Schuman tarafından desteklenen bir plan çerçevesinde 18 Nisan 1951'de Almanya, Fransa, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg tarafından imzalanan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nun Kurulmasına ilişkin Paris Anlaşması ile kurumsal bir hal almıştır. Nitekim, bu anlaşmanın giriş kısmında yukarıda değindiğimiz şekliyle birleşik Avrupa'nın öneminden şu sözlerle bahsedilmiştir: “(...) organize ve dinamik bir Avrupa'nın (...) barışçıl çabaları ileri götürmeyi, çok eskiden gelen husumetin yerine, temel menfaatlerini birleştirmeyi, ekonomik bir topluluk kurarak, çatışma veya savaşlarla (...) bölünmüş halklar arasında (...) ortak bir kaderi yönlendirecek kurumların temellerini atmaya (...)” muktedir bir topluluk oluşturmak (Reçber, 2010: 18; Ülger, 2015: 32-34).

AKÇT'nin kurulmasının ardından 25 Mart 1957'de imzalanan ve 1 Ocak 1958'de yürürlüğe giren Avrupa Atom Enerjisi Örgütü (EURATOM) ve Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)'nin Kurulmasına ilişkin Roma Anlaşması ile AET ve EURATOM kurulmuştur (Arslan, 2013: 65-66; Ülger, 2015: 37-40). Yaklaşık olarak 10 yıl kadar devam eden bu üçlü yapı (AKÇT, EURATOM ve AET) 8 Nisan 1965'te Brüksel'de imzalanarak, 1 Ocak 1967'de yürürlüğe giren Füzyon Anlaşması ile tek bir çatı altında birleştirilmiştir (Tecer, 2007: 14). 28 Şubat 1986'da imzalanıp, 1 Ocak 1987'de yürürlüğe giren Avrupa Tek Senedi ile de Avrupa topluluklarının entegrasyon süreci hızlandırılmış (Arslan, 2013: 143), daha işlevsel bir hale getirilmesi için çeşitli düzenlemeler müktesebata kazandırılmış ve en nihayetinde 7 Şubat 1992'de imzalanıp, 1 Kasım 1993'te yürürlüğe giren Maastricht

Anlaşması ile çeşitli alanlarda iş birliğini öngören ve ilk adımda Avrupa Toplulukları'nı; ikinci adımda ortak dış politika, savunma ve güvenlik hedeflerini ve üçüncü adımda da adalet, ceza ve işlerini entegre etmeyi hedefleyen bir yapı öngörülmüş ve AB tesis edilmiştir (Arslan, 2013: 190; Çakmak, 2014: 21; Ülger, 2015: 61-63).

Avrupa Birliği'ni oluşturan devletler tüm bu anlaşmalarla kurumsal yapıyı güçlendirirken, bir yandan da bu yapıyı genişletmeye ve etki alanını arttırmaya devam etmişlerdir. Bu çerçevede, 1973 yılında Danimarka, İrlanda ve İngiltere (Ülger, 2015: 46-49); 1981'de Yunanistan; 1986'da Portekiz ve İspanya (Tecer, 2007: 15); 1995'te Avusturya, Finlandiya ve İsveç; 2004'te Estonya, Letonya, Litvanya, Çek Cumhuriyeti, Polonya, Kıbrıs (GKRY), Slovakya, Slovenya, Malta ve Macaristan (Ülger, 2015: 66-68); 2007'de Romanya ve Bulgaristan ve 2013'te Hırvatistan AB'ye üye olarak alınmıştır ve böylece birlik günümüzde 28 üyeli bir yapıya kavuşmuştur (Ülger, 2015: 74).

6.2.2. Türkiye'nin Batı'ya Yönelmesinin Temelleri

Türkiye'nin AB ile ilişkileri oldukça eskidir. Nitekim, 1071 Malazgirt Savaşı ile Anadolu'yu yurt edinen Türk ulusunun bu coğrafya üzerinde yekpare bir hakimiyet kurabilmesi ve Avrupa ile etkileşime geçmesi ancak ve ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun tesisi ile mümkün olmuştur. XIII. yy.'da kurulan Osmanlı'nın ilerleyen süreçte Anadolu'da baskın güç haline gelmesi O'nu müttefikliğine ihtiyaç duyulan bir stratejik ortak haline getirmiştir. Özellikle, Bizans bu güçten yararlanma noktasında oldukça pragmatik davranmış, Papalık tarafından organize edilen seferlere karşı koymak için Osmanlı'dan yardım istemiş ve bu vesileyle Avrupa devletleri ile Osmanlı'nın birçok kez askerî olarak karşı karşıya gelmesine de vesile olmuştur. Ancak, Osmanlı'nın Avrupa coğrafyasında yer alması ve karasal bir komşuluk ilişkisi başlatması, yine Bizans'ın kendisinden destek istemesi ile 1353 yılında Sırlarla giriştiği mücadelede mümkün olmuş (Sander, 2008: 35), bu savaşın ardından Osmanlı Avrupa'yla doğrudan münasebet kuracak şekilde, 1356'da Gelibolu'ya çıkmış ve Rumeli'de toprak elde etmiştir (Armaoğlu, 2020: 261). Bu komşuluk ilişkisi II. Mehmet döneminde yayılcı bir politika izlenmesinin ve kozmopolit bir güç olarak çeşitli din, mezhep, ırk ve kültürü bünyesinde barındıran bir devlet oluşturma projesinin bir neticesi olarak 1453 yılında Bizans'ın fethedilmesiyle daha farklı bir boyuta taşınmıştır (Sander, 2008: 58).

Yükselme Dönemi'nin başladığı 1453 yılından itibaren organize bir devlet ve imparatorluk olarak ortaya çıkan Osmanlı İmparatorluğu, diplomasi ve dış politika alanında aktif bir seyir takip etmemiş, diplomatik manevralarını etkileşim kurmaktan ve iki taraflı olmaktan çok düşmanlarının zıtlıklarından yararlanma hususunda ve tek taraflı olmak üzere kullanmıştır. Zira, Osmanlı'nın askerî üstünlüğü ve gücü ile kendini diğer devletlerden üstün konumda değerlendirmesi, ilişkilerini eşitlerarası bir ilişki olarak görmemesi ve dış politik aktivitelerini tevdi eden ve tek taraflı imtiyaz veren hâkim bir güç olarak görmesi, diplomasiyi ve dış politikayı tam manası ile kullanmasına engel olmuştur (Sander, 2008: 84-89).

Üstünlük yaklaşımı Osmanlı'nın kontrolü zor ve geniş bir coğrafyaya yayılması ve güncel askerî, ekonomik ve siyasal gelişmelere tam olarak ayak uyduramaması sonucunda Kanuni'den sonra, önce duraklamaya ve daha sonra gerileme dönemine girilmesiyle etkisini yitirmeye başlamış ve en nihayetinde 1606 yılında Avusturya ile imzalanan Zıtvectorok Anlaşması'nda padişah ile arşidükün eşit kabul edilmesiyle soyut olarak, 1793'te ilk daimi temsilciliğin Londra'da açılması ile de somut olarak son bulmuştur (Sander, 2008: 119).

Üstünlüğün son bulması olgusu ile paralel olarak Osmanlı'yı ayakta tutacak yeni ve kurtarıcı bir siyasal, kültürel ve sosyal yaklaşım arayışı da hasıl olmuştur. Bu arayışların bir neticesi olarak da Osmanlıcılık, İslâmcılık, Türkçülük ve Batıcılık akımları düşünce ve yazın hayatında yerini almış hepsi de dağıtmakta olan imparatorluğu ayakta tutma amacı gütmüştür. Bunlardan Osmanlıcılık akımı, daha önceki dönemlerde de bir “Osmanlı milleti” yaratma fikrinin dayanağı olarak ortaya çıkmıştır. Ancak, yükselen milliyetçilik akımı ve Osmanlı olarak görülen coğrafyaların kendi devletlerini kurma gayretleri bu fikrin hayata geçmesine engel olmuştur (Akçura, 1976: 21). Nitekim, bu akım Osmanlı-Rus Savaşı ile zayıflamış, Rusya'nın Balkanlarda yürüttüğü faaliyetler neticesinde çıkan isyanlar ve 1912-1913 Balkan Savaşları ile etkisini tamamen yitirmiştir (Acar, 2019: 417).

Yeterli etkinliği gösteremeyen Osmanlıcılık akımına alternatif olarak, 1856'da İslahat Fermanı ile gayrimüslimlere verilen ayrıcalıkların da bir neticesi olarak, önce 1872'den itibaren İslâmcılık ve daha sonra 1908'den itibaren Türkçülük akımları ortaya çıkmıştır (Acar, 2019: 418). Nitekim, İslâmcılık muasırlaşma olgusuna bakış açısı yönünden

ele alındığında Türkçülük akımına benzer bir şekilde muhafazakâr tutumu benimsemiştir ve bu yönüyle değerlendirildiğinde İslâm'ı da bünyesinde barındıran Türkçülük akımıyla benzerlik göstermişlerdir. Ancak, muasırlaşmaya yaklaşım yönünden Batıcılık akımının tam anlamıyla zıttı bir konumda da mevzilenmemişlerdir. İslâmcılık ve Türkçülük akımları açısından muasırlaşma anlayışı teknik ve fen bilimleri alanında bir entegrasyondan ibaret olmak üzere daha temkinli ve kabul edilebilir bir sınır dahilinde Batı'yı örnek almak ve fakat muasırlaşmayı Batıcılık cenahının değerlendirdiği manada, Batı değerlerini her yönüyle kabul etmek olarak görülmemiştir. Bu noktada, İslâmcılık cenahından bakıldığında teknik ve fen bilimleri hususunda Batı'ya öykünmek kabul edilebilir olarak görülürken, kültürel, siyasal ve sosyal yapının İslâm temelli olarak tesis edilmesi, Türkçülük cenahından ele alındığında ise ırksal değerler üzerinde inşa edilmekle birlikte dini değerlerden soyutlanmamış ve onu da içinde barındıran bir kültürel, siyasal ve sosyal yapı kurulması öngörülmüştür (Gökalp, 2010: 17). Ancak, bu yaklaşımlar Osmanlı'nın varoluş felsefesi olan hoşgörü ve hizipçiliğe karşı tutumunun tam tersi istikamette bir sonuç meydana getirmiş ve çatışmayı arttıran bir etki yaratmıştır. Nitekim, İslâmcılık akımının gerçekleştirilmesi için yapılan uygulamalar neticesinde ortaya çıkan Balkan Savaşları, Arap milliyetçiliğindeki yükseliş ve Arnavut Ayaklanması Osmanlılık akımının hayata geçmesini engelleyen milliyetçiliğin daha da körüklenmesine neden olmuştur (Acar, 2019: 419).

Osmanlılık, İslâmcılık ve Türkçülüğün birbirine benzeyen ve fakat farklı çıkış noktaları, varolan devletin bekası hususunda yeterli bir aksiyon gösterememiş ve netice itibariyle tek bir istikamet kalmıştır: Batıcılık (Toker ve Tekin, 2020: 82). Nitekim, Batıcılık dağılan Osmanlı için varlığını sürdürme, yerine kurulacak olan Türkiye için bir kimlik kazanma yolu olarak görülmüştür. Bu noktada, ayrı bir tartışma konusu olmakla birlikte Batı kavramının bir coğrafyayı mı, bir medeniyeti mi yoksa siyasal bir düzeni mi ifade etmek için kullanıldığı tartışılmayacak, kavram medeniyet temelinde değerlendirilecektir (Erşan, 2006: 40).

XIX. yy.'ın başından itibaren Tanzimat ve Islahat Fermanı ile başlayan ve Meşrutiyet ile devam eden bir süreçte Anadolu coğrafyasının esas yönelimi Batı'ya ve onun temsil edildiği coğrafya olarak Avrupa'ya tekamül etmek olmuştur (Alper Kaliber, 2020: 107). Nitekim, I. Dünya Savaşı'nda yenik duruma düşen ve dağılan Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtuluş reçetesi olarak görülen Batıcılık, O'nun yerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin de

temel saiki haline gelmiş; Batı'ya yönelerek, Avrupai tarzda bir toplum ve siyasal sistem kurmak ve bu sisteme dejenere olmadan entegre olabilmiş bir kültür eklemleyerek tam manasıyla Batılı bir toplum oluşturmak, Atatürk'ün esas gayesi olmuştur. Bunu gerçekleştirebilmek için, Atatürk'ün örnek aldığı Batı sistemine karşı önce bir savaş vermesi ve onun yayılmacı-emperyalist eğilimlerine muhalif bir ulusal bilinç ortaya çıkararak galip gelmesi gerekmiştir. Nitekim, bu galibiyetin ardından da Garba teveccüh etmeye yönelmiş, bunu sağlayabilmek için de Cumhuriyet kurulduktan sonra Batılı ülkelerden ithal edilen yasalar vasıtasıyla hukuksal alan, kılık-kıyafet inkılabı ile kültürel alan, harf inkılabı ile yazınsal ve edebi alan, maarif alanındaki inkılaplarla eğitim ve öğretim alanı, ekonomik programlar ve girişimler vasıtasıyla iktisadi alan başta olmak üzere, Avrupa ile “uyum” sağlayabilmek adına birçok adım atılmıştır (Erşan, 2006: 42).

Türkiye'nin genel anlamda Batı ve özel anlamda Avrupa ile ilişkileri ve uyum çabaları sadece Atatürk'ün devrim ve reform hareketleriyle, getirdiği yeniliklerle ve onun hayatı ile sınırlı kalmamış; Batıcılık veya Avrupalılık fikri bir devlet politikası haline gelmiştir. Zira, yukarıda da değinildiği üzere meydana gelen II. Dünya Savaşı'nın ardından ortaya çıkan iki kutuplu sistemin devletleri iki cepheden birinde yer almaya zorlamasıyla Türkiye SSCB'yi tam manası ile karşısına almamakla birlikte, yerini Batı cenahı olarak tayin etmiştir. Nitekim, Truman Doktrini ve Marshall Planı gibi Batı menşeli projelerde önem atfedilen bir ülke olarak görülmesi de bu tercihini kuvvetlendiren bir rol oynamıştır. Türkiye'nin Batı'yla olan etkileşimindeki tepe noktası ise, Demokrat Parti döneminde, 1950 yılında NATO'ya katılmak için Kore Savaşı'na asker gönderilmesi ve 1952 yılında bu savunma paktında fiilen yer alması olmuştur. Türkiye askerî olarak tarafını belirlemesinin ardından, benzer siyasi gerekçelerle ve geleneksel dış politika açısından düşman olarak görülen Yunanistan'ın dahil olduğu uluslararası örgütlenmelerin dışında kalınmasının Türkiye'yi etkisizleştireceği yaklaşımının da tazyikiyle AET'ye kurulduktan 2 yıl sonra, 31 Temmuz 1959 yılında, üyelik başvurusunda bulunarak siyasi yönelimini de netleştirmiştir (Bora, 2020: 147).

6.2.3.AET'YE Üyelik Başvurusu İle Başlayan Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihsel Devinimi

Bu başlıkta, Ankara Anlaşması ile başlayıp, 1970 Katma Protokol ile öngörülen uyum sürecine ve bunun ardından 1999 yılında adaylık statüsü tanınması ile devam edip 2001 yılında Katılım Ortaklığı Belgesi'nin imzalanmasıyla son bulan sürece değin Türkiye-AB (AET-EURATOM-AKÇT) ilişkileri kısa ve öz bir şekilde ele alınacaktır.

Ankara Anlaşması (1963)

1959 yılında AET'ye yapılan üyelik başvurusuyla Türkiye, Avrupa ile siyasi bütünleşme yolunda ilk adımı atmıştır. Ancak, 27 Mayıs 1960'da meydana gelen askerî darbe bu sürecin kısa süreliğine sekteye uğramasına neden olmuştur. Darbeden sonra kurulan hükümet, Yunanistan'ın dahil olduğu bir birliğin dışında kalmasının Türkiye'ye ekonomik düzlemde Avrupa pazarını kaybettireceği ve siyasi düzlemde nüfuz ve etki alanını daraltacağı kaygısıyla, AET ile ilişkileri sürdürme yönünde karar almıştır. Bu kararın ardından başlatılan diplomatik girişimler neticesinde 12 Eylül 1963'te Ankara Anlaşması imzalanmıştır (Çakmak, 2014: 105; Erhan ve Arat, 2013: 831).

Belçika, Almanya, Fransa, İtalya, Lüksemburg ve Hollanda ile AET temsilcileri ve Türkiye arasında (Ortaklık Anlaşması'nda Geçen “Akit Taraflar” Deyiminin Yorumu ile İlgili Bildiri'de “taraflar” kavramı bir yandan Türkiye ile AET ve ona üye devletlerin bir bütün olarak ilişkilerini diğer yandan Türkiye ile Topluluk'un ve imzacı devletlerin tek tek spesifik ilişkilerini kapsayacak şekilde yorumlanmıştır.) imzalanan anlaşmanın 1. maddesi ile Türkiye ile AET arasında bir ortaklık kurulmuş ve fakat 26. madde ile AKÇT ayrı tutulmuş ve dahil edilmemiştir.⁴⁵

Anlaşmanın 2. maddesiyle ticari ve ekonomik ilişkilerin aralıksız ve dengeli bir şekilde güçlendirilmesi amaç olarak belirlenmiş ve 3. maddesi ile de Türkiye'nin AET'ye adapte olmasını sağlayabilmek amacıyla ortaklığın gerçekleşmesi için “hazırlık dönemi”, “geçiş dönemi” ve “son dönem” olmak üzere üç aşamalı bir süreç öngörülmüştür (Karlık,

⁴⁵Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu Arasında Bir Ortaklık Yaratan Anlaşma(Ankara Anlaşması).

2013: 43). Anlaşmaya eklenen I. Ek Protokol ile hazırlık döneminde Türkiye'de üretilen tütün, kuru üzüm, kuru incir ve fındık gibi ürünlerin ihracatında karşılıklı taahhütlerde bulunulmuş ve geçiş dönemini başlatacak olan Katma Protokol'ün yürürlüğe girmesine kadar geçecek süre boyunca, azami 10+1 (ihtiyari uzatma) yıl uygulanması öngörülmüştür. II. Ek Protokol-Mali Protokol ile hazırlık döneminde planlanan uzun vadeli, yüksek karlılık oranına sahip ve yazılı yatırım projelerinin finansmanının sağlanması temel alınmak suretiyle, sağlanan finansmanın geri ödeme planının yatırımın özelliğine göre ödemesiz dönem içeren, düşük faiz oranı yansıtılmış ve uzun vadeli geri ödeme planları sunacak şekilde oluşturulması hedeflenmiştir (Karluk, 2013: 53; Ülger, 2015: 182).

Ankara Anlaşması ile ilişkilerin ileride de temel tartışma noktasını oluşturacak olan gümrük birliği hususu üzerinde durulmuş, karşılıklı olarak “ithalatta olduğu gibi ihracatta da gümrük vergileri ve eşit etkili resimlerin ve miktar kısıtlamalarının, milli üretime, Anlaşma'nın hedeflerine aykırı bir koruma sağlamayı gözetilen eşit etkili başka her türlü tedbirin yasaklanması” hedeflenmiştir. Yine, bu kapsamda Türkiye üçüncü taraflarla ilişkilerinde AET ile uyumlu bir gümrük tarifesi uygulamayı ve dış ticaret uygulamalarını Topluluk ile uyumlaştırmayı kabul etmiştir (Karluk, 2013: 33).

Ankara Anlaşması ile ortaklık sürecini takip ederek, anlaşmazlıkları çözüme kavuşturacak olan ve istişareyi ön plana çıkaran Ortaklık Konseyi de kurulmuştur. Bu kapsamda, kararlarını oybirliği ile alan Konsey'in kararlarının ve hükümlerinin yerine getirilmesinin bir yükümlülük olduğu ve Anlaşma'nın yorumuna ve uygulanmasına ilişkin anlaşmazlıkların Konsey nezdinde veyahut Konsey'in sevki yoluyla Adalet Divanı'nda veya başkaca bir yargı merciinde çözüme kavuşturulması kararlaştırılmıştır (Çakmak, 2014: 110; Reçber, 2009: 20-25).

Ankara Anlaşması'nın imzalanması ile başlayan “hazırlık dönemi”, 1969'da başlayan görüşmeler neticesinde, 23 Kasım 1970'de imzalanan ve taraflarca onaylanıp teatisi yapılarak, 1 Ocak 1973'de yürürlüğe giren Katma Protokol ile son bulmuş ve Türkiye “geçiş dönemi”ne geçmiştir (Karluk, 2013: 53; Tecer: 2007: 168)

Katma Protokol (1970) ve Geçiş Dönemi (1973-1995)

Ankara Anlaşması ile öngörülen karşılıklı ve dengeli yükümlülüklerin yerine getirilmesi, gümrük birliğinin daha işlevsel bir hale getirilerek yerleşik bir düzen alması, AET ile Türkiye arasındaki ekonomi politikalarının uyumlaştırılması gibi hedefler, Ankara Anlaşması'na eklenen Katma Protokol'ün imzalanması ile daha ileri bir noktaya taşınmıştır. Zira, 1970'te imzalanan Katma Protokol ile malların serbest dolaşımı, gümrük birliği, miktar kısıtlamalarının kaldırılması, ortak gümrük tarifesinin Türkiye tarafından kabul edilmesi, tarım politikasının uyumlaştırılması, çeşitli tarım ürünlerine özel statü tanınması ve tarım ürünlerinin serbest dolaşımı, kişilerin ve hizmetlerin serbest dolaşımı, yerleşme hakkı, hizmetler ve ulaşım, rekabet, vergileme ve mevzuatın yakınlaştırılması, ticaret ve ekonomi politikalarının uyumlaştırılması gibi konular üzerinde genel bir uyumlaştırma süreci öngörülmüştür (Erhan ve Arat, 2013: 844; Tecer, 2007: 168).

Protokol çerçevesinde ele alınan malların serbest dolaşımı hususunda, Topluluk üyeleri ve Türkiye ile bunların serbest dolaşım durumunda bulunduğu üçüncü ülkelerle gerçekleştirdiği ithalat ve ihracat ilişkilerinde:

Türkiye veya Topluluk'ta ithal işlemi tamamlanmış, gerekli gümrük vergisi ve eş etkili vergi veya resimleri tahsil edilmiş ve bu vergi veya resimleri tam veya kısmi bir iadede yararlanmış üçüncü ülke çıkışlı mallar, Türkiye ve Topluluk'ta serbest dolaşım durumunda" sayılmış; "kaynağı veya çıkışı nedeniyle özel bir gümrük rejiminden yararlanarak üçüncü ülkelerden Türkiye veya Topluluğa ithal edilmiş mallar, diğer akit tarafa ihraç edildiğinde serbest dolaşım durumunda" sayılmamış; "Türkiye veya Topluluk'ta serbest dolaşım durumunda bulunan üçüncü ülke çıkışlı maddelerden tamamen veya kısmen elde edilenler de dahil, Türkiye veya Topluluk'ta üretilen mallara", "Türkiye veya Topluluk'ta serbest dolaşımda bulunan üçüncü ülkeler çıkışlı mallara" ve "Türkiye veya Topluluk'ta elde edilen ve imaline Türkiye veya Topluluk'ta serbest dolaşım durumunda bulunmayan üçüncü ülkeler çıkışlı maddeler giren mallara" serbest dolaşım prosedürü uygulanması kararlaştırılmıştır (Çakmak, 2014: 108; Devlet Planlama Teşkilatı Avrupa Topluluğu ile İlişkiler Genel Müdürlüğü, 1993: 52; Tecer, 2007: 168).

Protokol çerçevesinde ele alınan Gümrük Birliği ile Türkiye ve Topluluk üyeleri "ithalat ve ihracatta yeni gümrük vergileri, eş etkili vergi veya resim koymaktan veya arttırmaktan kaçınmayı" (Konsey'in aksini teşvik ettiği bir karar almadığı sürece) taahhüt etmişler;

“Protokol'ün yürürlüğe girmesiyle birlikte Türkiye çıkışlı ithalata uygulanan gümrük vergisi, eş etkili vergi veya resimlerin Toplulukça kaldırılması” ve “Türkiye'nin, Anlaşma tarihinde konu olan ve 'temel vergi' olarak adlandırılan vergide yapacağı indirimlerle (ilki Protokol'ün yürürlüğe girdiği tarihte, ikincisi 3 yıl sonra, üçüncüsü 5 yıl sonra, dördüncüsü ve ondan sonrakiler Geçiş Dönemi'nin sonuna denk gelmesi kaydıyla) her indirimin her maddede temel verginin %10 indirilerek yapılması”, “ithalatı kolaylaştırmak için, bildirmek suretiyle ithal edilen mallara ait vergilerin tahsilinin kısmen veya tamamen durdurulabileceği” ve “en geç dört yıl içinde ihracat gümrük vergilerinin, eş etkili vergilerin veya resimlerin kaldırılması” kararlaştırılmıştır (Devlet Planlama Teşkilatı Avrupa Topluluğu ile İlişkiler Genel Müdürlüğü, 1993: 53).

Gümrük vergilerinin, ithalatı ve ihracatı yapılan mallarda kaldırılmasının yanı sıra miktar kısıtlamalarının kaldırılması hususu da Protokol'de yer almış, böylece serbest ticaretin önünü açacak düzenlemeler yapılmıştır. Nitekim bu çerçevede bir yandan “akit taraflar arasında ithalat miktar kısıtlamaları ve eş etkili bütün tedbirler yasaklanarak”, “ithalat miktar kısıtlamalarına eş etkili bütün tedbirlerin en geç yirmi yıllık bir dönem sonunda kaldırılması” kararlaştırılırken; diğer yandan “ihracat miktar kısıtlamaları ve bütün eş etkili tedbirler de yasaklanarak”, “en geç geçiş döneminin sonunda, akit taraflar arasındaki ihracat miktar kısıtlamalarının ve bütün eş etkili tedbirlerin kaldırılması” hususunda düzenleme yapılmıştır (Devlet Planlama Teşkilatı Avrupa Topluluğu ile İlişkiler Genel Müdürlüğü, 1993: 60; Karluk, 2013: 61-64).

İhracatta ve ithalatta vergi, eş değerli vergi veya resimlerin kaldırılması ve miktar kısıtlamalarının yasaklanarak belirli bir süre içerisinde eş etkili tüm tedbirlerin tasfiye edilmesi ile serbest hale getirilen ticaretin, “ticari nitelik taşıyan milli tekellerin, tedarik ve sürüm şartları bakımından, Türkiye ve Topluluk üyesi devletlerin uyrukları arasındaki her türlü farklılığın 22 yıllık bir süre sonunda kalkmasını sağlayacak şekilde düzenlenmesi” şeklindeki hükümle tamamen liberal bir hale getirilmesi hedeflenmiştir. Ayrıca, ekonomi politikaları ile vergileme uygulamalarının yakınlaştırılması hedefi ve “uygulanan vergilerin benzer milli malları korumak amacıyla ya da başka üretimleri dolaylı olarak koruyacak şekilde uygulanamaz” şeklindeki ibare ile bu liberalizasyon hedefi ikmal edilmiştir (Çakmak, 2014: 109; Devlet Planlama Teşkilatı Avrupa Topluluğu ile İlişkiler Genel Müdürlüğü, 1993: 166; Karluk, 2013: 64-70).

AB ile Türkiye arasındaki kırılmalardan biri de 12 Eylül 1980 yılında gerçekleştirilen askerî darbe olmuştur. AB en başta ilişkileri koparmak yerine 1981 yılında IV. Mali Protokolü onaylamıştır. Ancak darbe yönetiminin, yani Milli Güvenlik Konseyi'nin siyasi

partileri kapatması, çeşitli konfederasyon ve örgütlerdeki yöneticilerin idamını istemesi gibi olaylardan sonra, 22 Ocak 1982'de Avrupa Parlamentosu (AP) aldığı bir kararla Türkiye'nin demokratik ve insan haklarına dayalı bir yönetim düzeni oturtmasına kadar geçecek sürede ilişkilerini askıya almıştır. Böylelikle, 1982 yılından Ortaklık Konseyi'nin toplandığı 1986 yılına kadar fiili olarak ilişkiler dondurulmuştur. Nitekim, 12 Eylül darbesine kadarki süreçte kaos ortamının artması ve petrol krizine bağlı olarak Avrupa'da ekonomik göstergelerin kötüye gitmesi ve işsizliğin artması ile 1980 yılında Almanya, Belçika, Luxemburg, Hollanda ve Fransa'nın Türk vatandaşlarına vize uygulaması da ilişkilerdeki bu gerilemenin ekonomik bir göstergesi olmuştur (Tecer, 2007: 171-172).

Konsey toplantısının ardından ilişkilerin eski haline dönmeye başlaması üzerine ANAP iktidarının girişimleriyle, 1987'de Türkiye aynı anda AET, EURATOM ve AKÇT'ye tam üyelik başvurusunda bulunmuştur. Ancak, bu başvuru Topluluk'un kendi iç pazar entegrasyonunu tamamlamadan başka bir devleti bünyesine almayacağına dair kararı ile reddedilmiştir.

1/95 Sayılı Ortaklık Konseyi Kararı (1995) ve Son Dönem

22 Haziran 1993'te AB Konseyi Kopenhag Zirvesi'nde alınan kararlar çerçevesinde bir ülkenin üye olarak kabul edilebilmesi için rekabetçi, baskılara karşı dirençli, işleyen bir pazar ekonomisi, hukuk devleti, insan hakları, demokrasi ve azınlık haklarının güvenceye alındığı yasal ve kurumsal yapının tesisi, ekonomik, parasal ve politik entegrasyonun sağlanabilmesi gibi şartları ortaya koymuştur (Dura ve Atik, 2015: 278-280; Tecer, 2007: 21).

Türkiye'nin 1999 yılında yapılan Helsinki Zirvesi'nde aday ülke olarak kabul edilmesinin ardından, AB tarafından 1993 yılında kabul edilen Kopenhag Siyasi Kriterleri'ne uyumunun sağlanabilmesi için ulusal program hazırlanmıştır. Hazırlanan ulusal program çerçevesinde, Kopenhag Siyasi Kriterleri üyelik müzakerelerine başlamanın bir ön koşulu olduğu için Ankara Anlaşması, Katma Protokol ve 1/95 sayılı Konsey Kararı ile gerçekleştirilen ticari, ekonomik ve mali uyuma ek olarak siyasi kriterlerin de uyumlaştırılması hedeflenmiştir (Karluk, 2009: 56-60).

6 Mart 1995'te Brüksel'de imzalanan AET-Türkiye Ortalık Konseyi kararı ile geçiş döneminin tamamlanmasıyla birlikte Gümrük Birliği'nin sağlanması amacıyla ve Ankara Anlaşması'nın 2. ve 5. maddesinde yer alan hükümlerin uygulanışına yönelik kararlar alınmıştır. Bu doğrultuda, Konsey kararının 4. maddesi çerçevesinde ithal ve ihracat ürünlerinde gümrük vergisi ile eş etkili vergilerin ve mali nitelikli gümrük vergilerinin kaldırılması hedeflenmiş, ithalat ve ihracata getirilen miktar kısıtlamalarının ve eş etkili tedbirlerin sonlandırılması amaçlanmıştır. Gümrük tarifelerinin uyumlaştırılarak, kararın yürürlüğe girme tarihinden itibaren 5 yıl içerisinde olmak üzere otonom rejim ve 3. ülkelerle tercihli anlaşmaları da kapsayacak şekilde, Topluluk'un tercihli gümrük rejimine Türkiye tarafından uyum sağlanması kararlaştırılmıştır (Göçmen, 2020: 255).

12-13 Aralık 1997'de yapılan Luxemburg Zirvesi'nde Türkiye'ye adaylık için müzakere sürecine başlaması yönünde imkân tanınmamış ve müzakerelere başlayabilmesi için azınlık ve insan hakları konusunda Avrupa standartlarını sağlayarak, Yunanistan ile mevcut sorunlarını çözmesi, Kıbrıs Sorunu'nu sonlandırması gibi ön şartlar sunulmuştur. Bunun üzerine, Anadol-D Hükümeti AB ile ilişkileri askıya almıştır. Ancak 15-16 Haziran 1998'de Cardiff Zirvesi'nde Türkiye'nin diğer adaylarla birlikte AB tarafından izlenmesi ve üyeliğe hazırlanması için bir strateji belgesi hazırlanması hususunda karar alınmasıyla birlikte ilişkiler tekrar kurulmuş, 11-12 Aralık 1998 Viyana Zirvesi'nde ilişkilerin geliştirilmesi hedeflenmiş ve ilk ilerleme raporu yayınlanmıştır (Dura ve Atik, 2015: 278-281-287).

11 Aralık 1999'da AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi (Helsinki Zirvesi)'nde (Çakmak, 2014: 136; Ülger, 2015: 185), Türkiye'nin tam üyeliğe adaylığının kabulü yönünde oy birliğiyle karar alınmış ve alınan karar doğrultusunda, 8 Kasım 2000'de Türkiye ile AB arasında Katılım Ortaklığı Belgesi imzalanmış ve Türkiye müzakereleri yürütmesi için AB Genel Sekreterliği'ni kurmuştur. Katılım Ortaklığı Belgesi'nin ardından Türkiye tarafından bir "Ulusal Program" hazırlanmıştır (Çakmak, 2014: 139-142). 17 Ekim 2001 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanarak ilan edilen Ulusal Program çerçevesinde, 2001 yılından itibaren yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bu çerçevede, ilk olarak 3 Ekim 2001'de kabul edilen ve 24556 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanarak, 17 Ekim 2001'de yürürlüğe giren "Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun" ile AB'ye siyasi uyum konusunda ilk adım atılmıştır (Cicioğlu ve Yetim, 2018: 172).

Yapılan Anayasa değişikliği ile temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılması hususunda “demokratik toplum düzeni” ve “laik Cumhuriyetin gerekleri” ibarelerine ek olarak, “ölçülülük ilkesi”ne aykırı olmama koşulu getirilmiş, temel hak ve hürriyetlerin genişletici veya sınırlandırıcı manada yorumlanamayacağı yönünde düzenleme yapılmış, tutukluluk süresi kısaltılmış, tutuklu kişiye yakınlarına haber vermek başta olmak üzere çeşitli haklar verilmiş, özel hayatın gizliliği ve korunması hakkında düzenleme yapılmıştır. Bu çerçevede milli güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlık ve genel ahlakın korunması veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması sebeplerinden birine bağlı olmak üzere özel hayatın gizliliği, konut dokunulmazlığı ve haberleşme hürriyetine sınırlama getirilebileceği yönünde düzenleme yapılmış ve bu yazılı bir emir olması şartına bağlanmıştır. Yerleşme ve seyahat hürriyeti, düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti, basın hürriyeti gibi maddelerde düzenleme yapılmış, özellikle farklı dil ve lehçelerin kullanılması yasağı ortadan kaldırılmış, dernek kurma hürriyeti, toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkının anayasal güvencesi artırılarak sınırlama sebepleri net bir şekilde belirlenmiş, adil yargılanma hakkı Anayasa’ya eklenerek Avrupa ile uyum sağlanmış, idam cezası sınırlandırılarak TBMM’ye idam cezalarını uygulama konusunda takdir yetkisi verilmiştir. Geçici 15. maddede yapılan düzenlemeyle 12 Eylül 1980 ile 7 Aralık 1983 arasında askerî idare tarafından yapılan ve onun güdümünde çıkarılan kanunlar, KHK’lar ve 2324 Sayılı Anayasa Düzeni Hakkında Kanun uyarınca alınan karar ve tasarrufların anayasaya aykırılığı iddia edilemez şeklindeki hüküm kaldırılarak anayasanın üstünlüğü pekiştirilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun, 2001).

6 Şubat 2002’de kabul edilerek 24676 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanarak, 19 Şubat 2002’de yürürlüğe giren I. Uyum Paketi çerçevesinde bir dizi değişiklik yapılmıştır. Bu değişiklikler ile Türk Ceza Kanunu’nda, Terörle Mücadele Kanunu’nda, Devlet Güvenlik Mahkemeleri’nin kuruluşu ve yargılama usulleri hakkındaki kanunda değişiklikler yapılmış, mahkemenin yargı çevresinde bulunan ve olağanüstü hal ilan edilen bölgelerde yakalanan veya tutuklanan kişilere savunma hakkı tanınmış, Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu’nda değişiklik yapılarak tutuklu kişilere, yakınlarına haber verme hakkı tanınmıştır (Ülger, 2015: 186; Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, 2012).

26 Mart 2002 tarihinde kabul edilip, 24721 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanarak, 9 Nisan 2002'de yürürlüğe giren II. Uyum Paketi ile Basın Kanunu'nda, İl İdaresi Kanunu'nda, Devlet Memurları Kanunu'nda, Siyasi Partiler Kanunu'nda değişiklikler yapılmış, siyasi partilerin kapatılması güçleştirilerek devlet yardımından yoksun bırakma şeklinde bir yaptırıma dönüştürülmüş ve siyasi partilerin ceza almalarını gerektirecek fiillerin hangi çerçevede suç oluşturacağı yönünde net tanımlamalar getirilmiştir. Bu uyum paketi ile ayrıca Dernekler Kanunu'nda, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'nda değişiklikler yapılmıştır (Reçber, 2009: 213-214).

3 Ağustos 2002'de kabul edilip, 24841 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanarak, 9 Ağustos 2002'de yürürlüğe giren III. Uyum Paketi ile idam cezası savaş ve çok yakın savaş tehdidi halleri dışında işlenmiş suçlar için kaldırılarak müebbet hapis cezasına çevrilmiş eleştirmek kastıyla yapılan yazılı, sözlü ve görüntülü düşünce açıklamaları ceza kapsamından çıkartılmış, göçmen kaçakçılığı suçları ile ilgili düzenlemeler yapılmış, zorla çalıştırma, esarete veya benzeri uygulamalara tabi tutulma, tehdit, baskı şiddet ve cebir yoluyla veya nüfuzu kötüye kullanarak, kandırarak veya onların çaresizliklerinden yararlanılarak organlarını bağışlamaya teşvik etme suçu tarif edilmiş, Dernekler Kanunu'nda yapılan değişikliklerle derneklerin yurtdışında şube açmasının önü açılmış, uluslararası faaliyette bulunmak üzere derneklerin kurulmasına izin verilmiş, yurtdışında kurulan derneklerin çeşitli şartları taşımak suretiyle Türkiye'de şube açmalarına izin verilmiş, Türkiye'deki vakıfların yurtdışında yabancı vakıfların ise Türkiye'de teşkilatlanmasının yolu açılmıştır. Ayrıca, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin kararlarının Türkiye'de uygulanmasına yönelik düzenlemeler yapılmış, Basın Kanunu'nda, Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu'nda iyileştirmeler yapılmış, Türkiye'de kullanılan farklı dil ve lehçelerin öğrenilmesi amacıyla özel kurslar açılabilmesi yönünde düzenlemeler yapılmıştır (Reçber, 2009: 215-216).

Koalisyon Hükümeti döneminde yapılan bu değişiklikler, ülkede meydana gelen ekonomik ve siyasi kriz nedeniyle çok etkili sonuçlar doğurmamakla birlikte, bir reform döneminin kapısını açmıştır. Nitekim, kriz nedeniyle yapılan erken seçimlerde tek başına iktidar olan AK Parti döneminde de yeni uyum paketleri çıkarılarak, reformlara destek verilmiştir.

6.2.4.AK Parti Döneminde AB ile İlişkiler ve CHP'nin Pozisyonu

Bu başlık, 2007'ye kadar olan “denge ve uyum yılları” ve 2007 yılından sonra ortaya çıkan “eksen kayması tartışmaları” olmak üzere iki başlık altında ele alınacaktır. Zira, AK Parti döneminde uygulanan AB politikası 2007 yılına kadar temel olarak reformist bir düzlemde gitmekle beraber CHP ile uyuşmazlığı sadece temel uygulamalardaki ve müzakerelerdeki yaklaşımlarda ortaya çıkan farklılıklardan kaynaklanmıştır. Ancak, 2007 yılından sonra ilişkilerdeki kopma ve AK Parti'nin çok boyutlu dış politika yaklaşımının, CHP ve Batılı ülkelerde uyandırdığı algı, çatışmacı ve Türkiye'nin yöneliminin sorgulandığı bir evreye girilmesine neden olmuştur.

Denge ve Uyum (2002-2007)

AK Parti'nin dış politika alanında üzerinde önemle durduğu konulardan biri de Türkiye'nin AB üyeliği olmuştur. Nitekim, 2002 Seçim Beyannamesi'nde Türkiye'nin AB üyeliği “modernleşme sürecinin doğal bir sonucu” olarak değerlendirilmiş olmakla birlikte, yapılması öngörülen reformların, AB üyeliğinden bağımsız olarak ele alındığında dahi hayata geçirilmesi gerektiği ve bu reformların “çağdaşlaşma yönünde önemli bir adım” olduğu yönündeki kanaat seçim beyannamesine neşredilmiştir. Diğer yandan, “bürokratik hakimiyetin” ve “savunmacı milli yaklaşımların” bir tehdit oluşturduğu kabul edilerek, üyeliğin temel şartı olan Kopenhag Kriterleri'nin yerine getirilmesinin önündeki içtimai engellere vurgu yapılmıştır ki, bu içtimai engeller statükocu ve radikal milliyetçi bir söylem ile geleneksel dış politika yanlısı elitist-bürokratik kesim olarak tanımlanmıştır (AK Parti, 2015a: 24).

Türkiye'nin AB üyeliği AK Parti tarafından büyük oranda idealize edilmiştir. Nitekim, üyeliğin gerçekleşmesi dünya siyaseti açısından önemli bir mihenk taşı olarak nitelendirilmiş, küreselleşmenin artarak devam ettiği bir konjonktürde, Türkiye gibi büyük çoğunluğu Müslüman olan bir ülkenin AB'ye üye olmasının Akdeniz, Karadeniz ve Hazar havzalarındaki ülkelerin AB'ye bakış açısını değiştireceği ve AB'nin küresel bir güç olması yolunda önemli bir katkı sağlayacağı ileri sürülmüştür. Zira, Türkiye'nin AB'ye üye olmasının dinler ve kültürler için bulunmaz bir diyalog fırsatı yaratacağı yönündeki bakış açısı, özellikle doğu-batı ayrımı yapan kesimler başta olmak üzere, Avrupa ülkeleri

tarafından sergilenen yaklaşıma karşı bir cevap niteliğinde olmuştur (“12 Aralık test olacak”, 2002).

Türkiye'nin AB'ye üye olmasının küresel dengelerin yeniden şekillenmesi sürecinde önemli bir katkı sağlayacağını ve model bir ülke olarak Avrupa değerlerinin yayılmasında teşvik edici olacağını vurgulanması suretiyle, Müslüman kimliğiyle AB'ye giren bir Türkiye'nin medeniyetler çatışması tezlerini çürüteceği çıkarımından hareketle, İslâmiyet ve Hristiyanlık dininin ve onun yaşandığı medeniyetlerin diyalog ve iş birliği sürecini geliştireceği savunulmuştur. Özellikle, Türkiye'nin elde edeceği üyelik statüsünün, AB'nin bir “Hristiyan kulübü” olduğu yönündeki imajı ortadan kaldırmakla kalmayıp, medeniyetler çatışması tezinin olumsuzlanacağı bir gelişmeyi ortaya çıkaracağını ve fakat aksi bir durumun da çatışmayı körükleyici bir etki doğuracağı her fırsatta vurgulanarak Türkiye'nin AB üyeliğine küresel bir anlam yüklenmiştir (“Erdoğan: AB için adam adama markaj gerekli”, 2002).

AK Parti, AB üyeliği hususunda iktidara geldiği andan itibaren hayata geçirdiği reformlarla sürece bir dinamizm kazandırmış olmakla birlikte, Türkiye'nin AB hedefinin vazgeçilmez bir durum olmadığı yönünde de söylemlerde bulunmuştur. Nitekim, AK Parti'ye göre yapılan reformlar AB için bir gereklilik olmakla birlikte, salt üyelik hedefinin yerine getirilmesi amacıyla yapılması da şart değildir (“Başbakan Erdoğan: Eski siyasetin patolojik unsurlarından biri olan toplumsal mühendislik hevesi ve refleksleri geçersiz hale gelmiştir”, 2005).

Burada şunun üzerinde durmak gerekir: Türkiye'nin 1950'den itibaren ılımlı İslâmi görüşlere sahip partilerin seçimleri kazanması ve iktidara gelmesini müteakip, özellikle ordu başta olmak üzere ‘laik devlet demokratik devletten önce gelir’ anlayışıyla hareket eden bürokratik elitlerin bu tarz siyasi partileri bir irtica unsuru olarak değerlendirmeleri ile birçok kez darbeye, siyasi yasaklara vb. uygulamalara maruz kalmaları ile ‘türban’ ile sembolleşen İslâmi yaşam tarzının tehdit unsuru olarak algılanmasına ve yasadışı yaklaşımlara, benzer bir siyasi gelenekten gelen AK Parti için esasen daha liberal bir siyasal ve sosyal düzen kurmak istemesini, sadece AB üyeliği ile bağdaştırmamak gerekir.

Küresel barış ve çatışma kavramı üzerinden idealize edilen AB üyeliği, reel-politik açıdan da desteklenmiştir. Zira, jeostratejik açıdan önemli bir noktada olan Türkiye'nin petrol ve doğalgaz hatlarının merkezinde ve doğu kültürü ile batı kültürünün kavşak noktasında yer alması, AB'nin stratejik hedefleriyle bağdaştırılmıştır ("Erdoğan Portekiz başbakanı ile görüştü", 2003). Bu yönden ele alındığında enerji arz ve güvenliğinin sağlanması, AB'nin enerji tedariki hususunda Rusya'ya olan bağımlılığın azaltılması, uluslararası terörizmin kontrol altına alınması ve önlenmesi ile düzensiz nüfus hareketlerinin daha etkin bir şekilde yönetilebilmesi yönündeki stratejik önemi haiz ilişkiler ön plana çıkarılmıştır (Gül: "2010 Uygundur", 2003).

AB üyeliği konusundaki idealist ve reel-politik yaklaşımların ve diplomatik ilişkilerin artırılmasına paralel olarak siyasi ve hukuki olmak üzere bir dizi reformun yapılması da hedeflenmiştir. Nitekim, düşünce, ifade, din ve vicdan özgürlüğünün artırılması, sivil toplum kuruluşlarının güçlendirilmesi, siyasi partiler kanunu ve seçim yasasının Avrupa standartlarına ulaştırılması, AİHM kararlarının geciktirilmeden uygulanması, işkencenin ortadan kaldırılması, Türkiye'de kurulan derneklerin yurtdışında, yabancı derneklerin de Türkiye'de faaliyetlerde bulunmasının kolaylaştırılması, mütakabiliyet esasına göre cemaat vakıflarının mal edinmelerinin ve şube açmalarının kolaylaştırılması ve AB'ye entegrasyonun daha etkin bir şekilde yürütülebilmesini sağlamak için, TBMM'de bir AB Bütünleşme Komisyonu'nun kurulması öncelikli hedefler olarak görülmüştür (Schröder: Kıbrıs'ı Çözün, 2002).

AK Parti gibi CHP de Türkiye'nin AB'ye tam üyelik sürecini dış politikada bir öncelik ve çağdaşlaşma ve demokratikleşme girişimlerinin bir neticesi olarak görmüştür. Bu nedenle, AK Parti ile iktidarının ilk dönemlerinde bir uzlaşma ve koordinasyon içinde hareket etmiştir. Bu koordinasyon, Anayasa'da yapılan değişiklikler başta olmak üzere bir dizi yasal reformun yapılması sürecinde ve 12 Aralık 2002 tarihinde Kopenhag'da yapılan ve Türkiye'ye müzakere tarihi verilmesinin kararlaştırıldığı AB Zirvesi'ne kadar artarak devam etmiştir. Hatta, her iki parti de bu zirvede Türkiye'ye kesin bir tarih verilmesini ahlaki bir gereklilik olarak değerlendirmiş ve eş zamanlı lobi faaliyeti yürütmüşlerdir (Erdoğan'dan karşılaştırmalı rapor, 2002). Ancak, AK Parti tarafından hızlı bir şekilde hayata geçirilen ve CHP tarafından desteklenen reform paketlerinin azınlık hakları ve kültürel haklar söz konusu olduğunda CHP tarafından temkinli karşılandığı da görülmüştür. Nitekim, CHP'nin temkinli

yaklaşımında AK Parti'nin geldiği siyasi ekolün, CHP'nin geleneksel siyaset algısında ve ön kabullerinde bir irtica unsuru olarak kabul edilmesi bunda etkili olmuştur (Yılmaz, 2014: 71).

Türkiye'nin AB üyeliği konusunda CHP ile uzlaşsı sağlayan AK Parti Hükümeti, 57'nci Hükümet döneminde kabul edilen uyum paketlerinin devamını getirmiştir. Bu doğrultuda, 2 Ocak 2003'te IV. Uyum Paketi kabul edilmiş ve 11 Ocak'ta yürürlüğe girmiştir. Bu paket çerçevesinde, Türk Ceza Kanunu'nda, Vakıflar Kanunu'nda, Basın Kanunu'nda, Vergi Kanunu'nda, Siyasi Partiler Kanunu'nda bir dizi değişiklikler yapılmış parti kapatmaları daha sıkı şartlara bağlanarak güçleştirilmiş ve kapatma cezası yerine kısmen veya tamamen devlet yardımından yoksun bırakılma yaptırımını getirilmiştir. Bunun haricinde Seçim Kanunu'nda, Dernekler Kanunu'nda, Mahalli İdareler Kanunu'nda da çeşitli değişiklikler yapılmıştır. Özellikle, Adli Sicil Kanunu'nda çeşitli şartları haiz suç ve cezaların adli sicil kaydından silinmesi yasalaştırılmıştır. Yabancı derneklerin mütakabiliyet çerçevesinde Türkiye'de faaliyette bulunmasının önü açılmış, Türkiye'deki derneklerin yurtdışında örgütlenebilmesi kolaylaştırılmıştır (Reçber, 2009: 217-218).

2 Ocak 2003'te kabul edilen IV. Uyum Paketi'nin ardından, 23 Ocak 2003'te kabul edilip, 4 Şubat 2003'te yürürlüğe giren V. Uyum Paketi hazırlanmış, paket kapsamında yargılamanın iadesi hususunda düzenlemeler yapılmış, AİHM ile yargılama iadelerinin arasında bir bağ kurulmuş ve AİHM kararlarının içtihada etkisi genişletilmiştir. Bunun ardından 15 Temmuz 2003'te kabul edilip, 19 Temmuz 2003'te yürürlüğe giren VI. Uyum Paketi hazırlanmıştır. Bu paket ile cemaat vakıflarına tescil hakkı tanınmış, ölüm cezasının savaş ve yakın savaş tehdidi halleri dışında kaldırılması yönünde ilk yasal düzenleme yapılmış, yargılamanın iadesi başvurularının idari davalar açısından da yapılmasının yolu açılmış, ibadet yerleri ibaresi yasaya eklenmiş, terör suçunun oluşması için şiddet ve cebir şartı getirilmiş, namus ve töre cinayetlerine verilen cezalar ağırlaştırılmıştır (Reçber, 2009: 219-222).

30 Temmuz 2003'te kabul edilip, 7 Ağustos 2003'te yürürlüğe giren VII. Uyum Paketi ile eleştiri maksadıyla yapılan düşünce açıklamalarının tahkir, tazyif ve sövme kastı içermediği müddetçe suç sayılmayacağı, asker olmayan kişiler tarafından barış zamanında işlenen suçların askerî mahkemelerde görülemeyeceği ve Cumhurbaşkanlığı haricindeki

TSK dahil tüm kamu kurum ve kuruluşları ile kamu kaynak ve imkânlarından yararlanan her türlü organizasyonun, Sayıştay'ın mali denetimine tabi olacağı yönünde yasal düzenlemeler yapılmış, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Kanunu'nda düzenlemeler yapılarak, toplantı ve gösterilerin sınırlandırılması ya da yasaklanması belli kriterlere bağlanmış, anadili eğitiminin verilmesi için kursların açılmasına cevaz verilmiş, MGK'nin yetkisi sınırlandırılarak aldığı kararlar tavsiye kararı niteliğine getirilmiş ve Genelkurmay Başkanı'nın olağanüstü toplantı yapma çağrısı elinden alınmış, MGK'deki sivil üye sayısı artırılmış, Türkiye'deki vakıfların yurtdışında yurtdışındakilerin ise Türkiye'de örgütlenmesinin ve faaliyet göstermesinin önü açılmıştır (Reçber, 2009: 223-224).

AK Parti ile CHP, AB ile uyumun sağlanması noktasında ahenk içinde çalışmakla birlikte, 2004 yılında gündeme gelen ve yine AB'ye entegrasyon açısından önemli değişiklikler içeren Türk Ceza Kanunu değişikliklerinde karşı karşıya gelmişlerdir. Yasanın TBMM gündemine gelmesini müteakip tekrar komisyona geri çekilmesiyle birlikte, CHP tarafından cemaatlerin baskısıyla böyle bir karar alındığı iddia edilmiş, AB adaylık sürecinin bir parçası olan değişikliklerin geri çekilmesi suretiyle radikal İslâmi hareketlerin görüşleri doğrultusunda revizyon yapılarak, Türkiye'nin AB üyeliğine muhalefet eden AB ülkelerinin tezlerini destekleyecek zeminin hazırlandığı ve AK Parti-CHP ittifakıyla yapılan reformlarla sağlanan olumlu Türkiye izleniminin zedelediğini savunulmuştur (İnadı bırakın, 2004). Buna karşılık, AK Parti, CHP'nin Türkiye'yi dışarıya jurnalleyerek yapay bir gerginlik ortamı yarattığını söylemiş ve “AB'ye girmemeyi kendine hedef edinen ve bunun için AK Parti'yi suçlayanlar, bugün AB'nin taraftarı gibi ortaya çıkıp, TCK tasarısının teknik bir nedenle Komisyon'a geri çekilmiş olmasını istismar etmektedir” diyerek tepki göstermiştir (Gözler Brüksel Ziyaretinde, 2004).

Bu dönemde Türkiye'nin AB üyeliği konusunda, özellikle Kıbrıs Sorunu'ndaki yaklaşım farklılığı yukarıda da değinildiği üzere iki parti arasındaki çatışmanın AB düzleminde de devam etmesine neden olmuştur. Zira, 12-13 Aralık 2002'deki Kopenhag Zirvesi'nde, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin AB'ye üye olarak alınmasının planlanmasına mukabil, Sorun'un çözümünün bir üyelik şartı olarak Türkiye'nin önüne konulması ve 28 Şubat 2003'e kadar Kıbrıs Meselesi'nin çözülmesinin şart koşulması, iki parti arasında bir çatışmaya neden olmuştur (Karluk, 2013: 392-397; Reçber, 2009: 128-130). AK Parti, bu engeli Türkiye'nin AB üyeliği sürecini, AGSP'yi ve Kıbrıs'ı ayrı ayrı ele alınması gereken

meseleler olduğunu savunan geleneksel Türk tezini değiştirmek suretiyle tek paket halinde ele alarak aşmaya çalışmıştır (Erdoğan: Başımızı kumdan çıkaralım, 2002). Ancak, AK Parti'nin bu yaklaşımı, CHP tarafından bir sakınca olarak görülmüş ve tutarsızlık olarak değerlendirilmiştir. AK Parti'nin her durakta ayrı bir dış politika izleyerek, taviz vermeye hazır olduğu savunulmuştur (AKP Liderinin Paket Önerisine Tepki Yağdı, 2002).

Hükümetle CHP'yi karşı karşıya getiren konulardan bir diğeri, 17 Aralık 2004'te yapılan Brüksel Zirvesi'nde AK Parti'nin AB ile anlaşma imzalaması olmuştur. Nitekim Brüksel Zirvesi'nde Türkiye'nin üzerine düşen reformları yerine getirdiği vurgulanarak Komisyon'un raporu doğrultusunda üyelik müzakerelerine başlayabileceği yönünde karar alınmış, GKRY dahil AB'ye yeni katılan 10 üyeyi kapsayan Ek Protokol'ün Türkiye tarafından imzalanacağı taahhüt edilmiş ve 3 Ekim 2005'ten itibaren müzakerelerin başlaması hedeflenmiştir. (Karluk, 2013: 401) Bu doğrultuda Türkiye 30 Temmuz 2005'te Ek Protokolü imzalayarak, taahhütünü yerine getirmiş ve 3 Ekim'de üyelik müzakerelerine başlamıştır (Karluk, 2013: 469).

CHP, Hükümeti ağır şartları kabul etmekle itham etmiştir. AB'ye yeni katılan üyelerle Uyum Protokolü imzalanmasına yönelik alınan kararın, 3 Ekim 2004'e kadar tamamlanması gerektiği yönündeki telkinleri, kısıtlamaların belli bir süre ile sınırlandırılması hususunda bir girişimde bulunulmaması ve Türkiye'nin tam üye olabilmesi için gerekli mali şartları 2014 yılına kadar sağlayamadığı takdirde tam üyeliğinin onaylanmayabileceği yönündeki kararı Brüksel Zirvesi'nin sakat yanları olarak gören CHP (TBMM, 2004a: 4), özellikle, Kıbrıs Meselesi'nin çözümü için tarih verilmiş olması vesilesiyle Güney Kıbrıs'ın tanınması yönünde bir adım atıldığını savunmuştur (Büyük Bir Gaf, 2004).

CHP, Brüksel Zirvesi'nde alınan kararları eleştirmesine mukabil, Türkiye'ye ayrı statü verilebileceği yönündeki söylemleri müteakip, imtiyazlı ortaklık gibi bir seçeneği Türkiye tarafından kabul edilebilir bir seçenek olarak görmeyen ve Türkiye'nin müzakere sürecinde göstermiş olduğu performansı üyelik tarihi verilmesi için yeterli bir başlangıç olarak değerlendiren AK Parti'ye destek de vermiştir (Bakan Gül'den AB'ye Dört Şart", 2004). Nitekim, Türkiye'nin coğrafi konumunun gerekçe gösterilerek, üyelik hakkı tanınmamasının AB'nin kendi içinde tutarsızlık kesbettiğini, 1949'da Avrupa Konseyi'ne üye olan, Avrupa

Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne katılan Türkiye'ye farklı bir statü verilmek istenirken, Avrupa haritasında bile yer almayan Güney Kıbrıs'ın üye olarak kabul edilmesinin bir zıtlık arzettiğini savunmuştur. Bunu, devletin itibarına zarar veren bir durum olarak görmüştür. 2004 yılında yayınlanan ilerleme raporunda, Patrik'in Ekümenik sıfatını kullanmasına Lozan'ın etnik ve dini azınlıklara dair statüsünde değişiklik yaratmayı hedeflediğine dikkat çekmiş ve AK Parti'nin bu raporu olumlu ve dengeli olarak nitelendirmesinin 'Pasif, edilgen, teslimiyetçi bir yaklaşım' olarak görüldüğü söylenmiştir (Türkiye Ödün Vermeyecek, 2004).

AK Parti ise, Zirve'de Türkiye'ye tam üyelik hedefi yönünde kesin bir tarih verildiğini belirterek, kısıtlamalara dair kararların kesin hükümler olmayıp, müzakere sürecinin içerisinde değerlendirilmesinin daha doğru bir tutum olacağını ve koruma tedbirlerinin de bu müzakere sürecinin bir ayağını oluşturduğunu ileri sürmüştür (TBMM, 2004a: 9). Esasen, burada iki tarafın da olaylara ve siyasi gelişmelere yaklaşım tarzından kaynaklı bir uzlaşmazlık vardır. Zira, diğer dış politik konularda olduğu gibi, AB konusunda da AK Parti masaya oturmakta ve kesin şartlara bağlamadan konuları müzakere etmekte bir beis görmemiştir ve fakat CHP daha açık ve net bir çerçevede mutabık kalınmadan müzakere masasına oturmayı dahi zul olarak görmüştür diyebiliriz. Elbette, bu bir yöntem meselesi olarak değerlendirilebilir.

Baykal, AK Parti'nin AB'ye üyelik müzakerelerinde “Çok büyük hatalar” yapıldığını söyleyerek,

Ne teklif edilirse iyidir anlayışıyla aferin alabilme uğruna işin özü gözden çıkarılmış, iş çığırından çıkarılmıştır. Koca Türkiye en haklı olduğu davada en ihtiyaç duyulan konuda elindeki avucundakini israf etti. Yanlıştır diyemedi, sürüklendi gitti (...) Siz üyeliği bir kenara bırakın özel statü içinde AB ile ilişki kurmayı düşünmez misiniz denilmeye başlandı (...) Gümrük Birliği'ni üye olmadan gerçekleştiren tek ülkeyiz (...) Türkiye'ye 42 yıl sonra ‘Özel statü olmaz mı?’ deniliyor. Ne zaman? Kızılay Meydanı'nda gündüz havai fişek atıp AB bayramı kutlandıktan sonra (...) Özel statü raporla bize kabul ettirildi (...) Maalesef AB süreci çok yanlış, çok kötü yönetildi... (Türkiye 40 Yıl Oyalandı, 2005).

diyerek ilerleme raporunda Türkiye'ye özel bir statü verilmesinin AB tarafından dile getirilmesini eleştirmiş, Hükümet'in buna sessiz kaldığını söyleyerek, bunu “yok sayma politikası” olarak nitelendirmiş ve dış politikanın iflası olarak görmüştür (Türkiye 40 Yıl Oyalandı, 2005).

Ak Parti Hükümeti'nin Brüksel Zirvesi kararları çerçevesinde Ankara Anlaşması'nı 1 Mayıs 2004'te AB'ye üye olan 10 ülkeyi (Estonya, Letonya, Litvanya, Polonya, Slovakya, Slovenya, Macaristan, Portekiz, Malta ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi) kapsayacak şekilde genişleten Ek Protokol'ü 30 Temmuz 2020'de imzalaması CHP tarafından tepkiyle karşılanmıştır. CHP protokolü “tarihi bir teslimiyet belgesi” olarak değerlendirmiştir (“CHP’li Koç: Gümrük Birliği Anlaşması’nın İçeriği ,Müzakere Aşaması ve Yürürlüğe Girmesi ile CHP’nin Hiçbir İlgisi Yoktur”, 2005). CHP’nin bu tutumuna mukabil, Erdoğan Ek Protokol’ün imzalanmasını şu şekilde değerlendirilmiştir:

Muhalefet partisinin genel başkanı bunu maalesef farklı zeminlere kaydırmanın gayreti içinde. Bizim AB konusundaki yaklaşımlarımızı mal bulmuş mağribi gibi buna saldırarak, buralardan farklı yorumlar çıkarmanın gayreti içine giriyor (...) Biz AB müktesebatı içinde yapılması gerekenler neyse bunu başından beri söyledik; İktidarı ile muhalefeti ile yapıyoruz dedik (...) Verdikleri destek sebebiyle iltifatımızı bir kenara koymadık. Çünkü bu bizim ulusal meselemizdir (...) Şimdi ise bakıyorsunuz adeta bu attığımız adımlardan sanki ihrab ediyormuşuz gibi bir ifade ile (...) Kendileri de yaptıklarından pişmanlarmış gibi bir edanın içine girmek (...) Bunlar yanlış şeyler, diyerek muhalefeti eleştirmiştir (“Erdoğan: Olumsuz Sesler, Karşımızda Tek Sesli Bir AB Olmamasından”, 2005).

CHP'nin tepkisi sadece hükümete karşı da olmamıştır. AB ile ilişkilerin tarihsel süreci ele alındığında görüleceği üzere, CHP Batı ekseninde şekillenen bir ideolojiye sahip olmakla birlikte, özellikle AB'nin siyasi kararlarıyla ilgili çatışma yaşamıştır. Türkiye'nin dini ve kültürel gerekçeler öne sürülerek üyeliğine blokaj koyulmasını “Postmodernist Irkçılık” olarak tanımlamıştır.

Alevilere, Kürtlere illa azınlık diyeceksiniz, Patrik'in her istediğini yapacaksınız, Lozan'ı bir tarafa bırakacaksınız, bu gibi dayatmalar karşımıza çıkınca haklı olarak Türk halkı buna tepki gösteriyor. Ama dersiniz ki Avrupa hukukuna uyacaksınız, insan hakları, işkenceyle mücadele vs...Bunu yapıyoruz (...) Bizim sıkıntımız AB hukukunun gereği olmayan (...) unsurların Türkiye'ye dayatılması. Serbest dolaşım hakkının, tarımsal yardımların, sosyal politikaların Türkiye için sürekli olarak kısıtlanmak istenmesi, biz buna tepki gösteriyoruz (“Öymen'den AB'ye 'Post-modern Irkçılık' Eleştirisi”, 2005).

2005’e kadar devam eden AB ile ilişkilerdeki yükseliş trendi, aynı yıl gerileme yönünde bir eğilim göstermeye başlamıştır. Binaenaleyh, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) tarafından Abdullah Öcalan'ın “adil yargılanma hakkının ihlal edildiği” yönündeki karar ve özellikle, Leyla Şahin tarafından açılan başörtüsü davasında verilen “başörtüsü yasağının hukuka aykırı olmadığı” yönündeki karar, 2004 yılına kadar hızlı bir şekilde

yapılan reformlarla gelişen ve üyelik müzakerelerinin başlamasıyla sonuçlanan müzakere sürecinin tersine dönmesine zemin hazırlamıştır. (Kaygusuz, 2013: 419) Ayrıca, 2005 yılından itibaren AB'nin merkez güçlerini oluşturan Almanya, Fransa ve Avusturya gibi ülkelerin Türkiye'ye imtiyazlı ortaklık teklifinde bulunması, Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerin gerilemesine/gerilmesine neden oluştur (Yılmaz, 2014: 71). Buna paralel olarak, 2005'ten itibaren gerilemeye başlayan AB'ye tam üyelik hedefleri çerçevesinde yapılan reformlara karşı CHP tarafından da destek çekilmiştir. Nitekim şüpheli bir yaklaşımla AK Parti'nin Türkiye'nin rejimini değiştirmeye çalıştığı yönünde bir algı hasıl olmaya başlamıştır (Yılmaz, 2014: 74).

AİHM kararlarının ardından AB ile ilişkilerin gerilmesiyle CHP, AK Parti'nin AB ile ilişkileri iç politikanın bir malzemesi haline getirdiğini savunmuştur. Zira, Baykal, Hükümet'i "kafasında net bir projenin ve yol haritasının olmaması nedeniyle önüne getirilen her şeye evet diyerek Türkiye'nin haklarına galebe çalmak"la suçlamıştır. Zira, CHP'nin görüşü de Ak Parti gibi Türkiye'nin AB'yi itici bir güç olacağı yönünde olmasına rağmen iki parti yöntem konusunda ayrılmıştır. CHP müzakere konusu meselelerin net bir şekilde kabul edilmesini veya yok sayılmasını savunurken, Ak Parti daha itidalli davranmanın ve bir ön şart olmadan müzakere masasına oturmanın teklifleri olduğu gibi kabul etmek anlamına gelmeyeceğini savunmuştur (Damat Ferit Sattı, 2005).

AB ile ilişkilerin zayıflamasında bir başlangıç olan Öcalan ve Şahin kararlarının ardından, 3-4 Mayıs 2006'da AB-Türkiye Karma Parlamento Toplantısı'nda, Hrant Dink'e verilen cezanın düşünce ve ifade özgürlüğünü düzenleyen yasalardaki hükümlerin belirsizliğinden kaynaklandığı yönündeki yorumların ve Şemdinli olaylarında ordunun baskısının sivil idarenin kararlarını etkilediği yönündeki eleştirilerin sertliği ile 301. maddenin değiştirilmesi hususundaki telkinler ve Heybeli Ada Ruhban Okulu'nun açılması doğrultusundaki talepler Türkiye-AB ilişkilerinin gerilemesinde başka bir nokta olmuştur (Kaygusuz, 2013: 424). 2007'de Fener Rum Erkek Lisesi kararında AİHS'nin mülkiyet hakkının ihlal edildiği ve ayrımcılıkla ilgili hükümlerin zedelendiği gerekçesiyle, vakıf mallarının iade edilmesi ve zorunlu din dersinin AİHS'ye aykırı olduğu yönündeki kararları, Türkiye-AB ilişkilerinin durma noktasına gelmesine neden olmuş ve AB üyeliği konusunda kararlı olan AK Parti'yi karşıt bir konuma getirmeye başlamıştır (Kaygusuz, 2013: 432).

AB’de Türkiye’ye karşı olumsuz bir havanın oluşmasının ardından bazı başlıkların askıya alınacağı yönündeki söylemler üzerine, Türkiye bir havaalanı ve limanın koşulsuz ve geçici olmak üzere bir yıllık süre ile Güney Kıbrıs’a açılması karşılığında Kıbrıs sorununun 12 ay içinde çözülmek üzere BM çatısı altında görüşülmesi, Magosa Limanı’nın ticarete ve Ercan Havaalanı’nın uluslararası uçuşlara açılması teklifinde bulunmuştur. Ancak, AB tarafından alınan kararlar malların serbest dolaşımı, tarım ve kırsal kalkınma, balıkçılık, ulaştırma, gümrük birliği ve dış ilişkiler başlıkları askıya alınmıştır. Ayrıca, Türkiye’nin tam üyelik müzakerelerine başlamış olmasının, üyeliğe kabul edilmesinde bir mecburiyet yaratmayacağı dile getirilmiştir (Kaygusuz, 2013: 429).

Türkiye ve AB arasında 2007 yılından itibaren azalmaya başlayan ilişkiler, özellikle Suriye’de meydana gelen iç çatışmaların etkisiyle 2012 yılında tekrar canlanmıştır. Ancak, bu canlanma Türkiye’nin tam üyelik müzakerelerinden çok Suriyeli göçmenlerin statüsü, düzensiz göçün önlenmesi ve yasa dışı yollardan Avrupa’ya geçen mültecilerin Türkiye’ye iadesi hususunda yoğunlaşmıştır. Türkiye’nin 1951 Cenevre Konvansiyonu’na bölgesel çekince koyması ve Avrupa dışından gelen kişilere mülteci statüsü vermemesi, Avrupa’nın yoğun nüfus hareketlerine bağlı olarak güvenlik endişesine kapılmasına neden olmuştur. Bu kapsamda, 17 Mayıs 2012’de Genişleme ve Komşuluk Politikaları Avrupa Komiseri Stefan Füle, Egemen Bağış ile vize serbestisi ve mültecilerin iadesi konusunda bir görüşme gerçekleştirmiştir (Paul, 2012: 29).

Bunun ardından yapılan bir dizi görüşmeyi takiben, Eylül 2013’te Türkiye ile AB arasında vize serbestisi hususunda müzakereler başlamış ve 72 maddelik güvenlik, göç, sınır yönetimi, kamu düzeni ve temel hakları kapsayan bir yol haritası belirlenmiştir (Öner, 2016: 74). Ancak, bu konuda Türkiye-AB ilişkilerinin tarihsel süreci bağlamında sığ kalmıştır. Nitekim, Türkiye 2007 yılından itibaren çok boyutlu dış politika yaklaşımının genel kabulleri çerçevesinde izlenen politika vesilesiyle, Ortadoğu ülkeleri ile artan ilişkiler kapsamında “eksen kayması” tartışmalarına gark olmuştur.

Türk Dış Politikasında Kırılmalar ve Eksen Kayması Tartışmaları

Türkiye’deki eksen kayması tartışmaları sadece AK Parti dönemine özgü bir durum olmamakla birlikte, bu dönemde izlenen çok boyutlu dış politikanın ve 2009’daki Davos

Zirvesi'nden sonra özellikle Müslüman Ortadoğu ülkelerinde artan AK Parti sempatanlığına paralel bir şekilde ortaya çıkan ilişkilerdeki artış trendinin bu dönemde eksen kayması tartışmalarını zirve noktasına çıkardığı söylenebilir. Nitekim, AK Parti döneminde Türkiye sadece girdiği ilişkilerle değil, geleneksel dış politikasından farklı olarak ortaya koyduğu aksiyomlar ile de bir farklılık oluşturmuştur.

Türkiye'nin geleneksel dış politika yaklaşımı bölgesinde caydırıcı bir güç olmak, gücünü tehdit edici bir şekilde kullanmak ve sınır komşusu olduğu ülkelerle dış politik ilişkilerini geliştirmek üzerine kurulmuş ve her ne kadar Batı'ya karşı bir savaş verilmesinin ardından ilan edilmiş olsa da Cumhuriyet'in ilk yıllarında dış politika, Batı'yla daha uyumlu bir seyir takip etmiştir (Balcı vd., 2019: 67). Bu çerçevede, ana yönelim NATO, ABD ve Avrupa merkezli diğer örgütlenmelere entegre olmak yönünde olmuştur. 1930-1940 yılları arasında Cumhuriyet'in dünya ülkelere kabul ettirilmesi ve tanınmasını sağlamak şeklinde vücut bulan dış politika, II. Dünya Savaşı'nda tarafsızlığı, Soğuk Savaş döneminde Sovyet yayılmacılığına karşı Batı yanlısı tutumu ve Soğuk Savaş sonrasında ise yeni arayışları beraberinde getirmiştir. Ancak, Soğuk Savaş yıllarındaki Batı yanlısı tutum, ideolojilerden bağımsız bir şekilde devlet politikası haline gelmiş ve bu yönelimin aksi istikametindeki ekonomik, ticari ve diplomatik münasebetler, eksen kayması olarak yorumlanmıştır (Aydın, 2013: 243).

1948'de Türkiye'nin, İsrail'i tanıyan ilk devletlerden biri olmasının Arap ülkelerinde yarattığı algı ile 50'li ve 60'lı yıllarda Mısır, Irak, Suriye ve Libya gibi bölge ülkelerinde askerî darbelerle yönetimlerin değişmesi üzerine, Araplar arasındaki ilişkilere karışmama ve Arap ülkelerinin içişlerine etki edecek şekilde ilişkilerde bulunmama esasına dayalı geleneksel dış politika ve Soğuk Savaş'ın etkisiyle artan Batı yanlısı tutum, Ortadoğu ülkeleri başta olmak üzere, diğer bölgelerle ilişkilerin ihmal edilmesine neden olmuştur (Karpat, 2019: 272).

Bu dönemde Ortadoğu ülkelerinin bakış açıları da bu ihmale eşlik ederek, Türkiye'nin bölgede yalnızlaşmasına ortam hazırlamıştır. Nitekim, ideolojileri açısından ele alındığında Ortadoğu ülkeleri üç sınıfa ayrılabilir: İlki, sosyalist ve SSCB destekli yönetimlerdir ki, bu yönetimler 1949'da Avrupa Konseyi'ne ve 1952'de NATO'ya üye olmasının ardından, Türkiye ile ilişkilerini kesmişlerdir; ikinci bir grup muhafazakârlardır

ki, bunlar özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarında uygulanan laiklik yanlısı politikalara temkinli yaklaşarak, Türkiye ile bağ kurmamışlardır ve üçüncü grubu oluşturan milliyetçilerdir. Zira, bunlar da özellikle Osmanlı geçmişinden dolayı Türkiye ile kuracakları ilişkilerin yeni bir egemenlik durumu doğurmasından çekindikleri için münasebet kurmaktan kaçınmışlardır (Armaoğlu, 2020: 196).

Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerdeki zayıflıkta tek etken tarihsel ilişkiler ya da Türkiye'nin aldığı pozisyon da olmamıştır. Kemalizm'in, Kurtuluş Savaşı'nı takip eden yıllarda Türk kimliğini ön plana çıkarmak ve Hilafeti kaldırmak suretiyle Müslüman kimliğini dışlayarak hareket etmesi de bölgesindeki ülkelerin Türkiye'ye mesafeli davranmasına neden olmuştur (Ateş, 2014: 21). Nitekim, iktidara gelen muhafazakâr siyasi hareketlere, “laik düzeni korumak” amacıyla yapılan darbeler, özellikle Arap ülkelerinde Türkiye'nin İslâmiyet'e karşı olduğu yönünde bir algı oluşturmuştur (Armaoğlu, 2020: 193). Zira, Kemalizm'in dış politikada etkili olduğu dönemde, Araplar arasındaki meselelere karışmama prensibine bağlı olarak, sadece gerektiği ölçüde ve ağırlıklı olarak ikili ilişkiler kurma yaklaşımı, Orta Doğu'daki Arap ülkeleriyle aktif ve çok boyutlu bir ilişkiye girilmesine Türkiye açısından da cevaz vermemiştir (Armaoğlu, 2020: 198). Bu noktada, “Türk'ün Türk'ten başka dostu yoktur” ön kabulünden yola çıkarak; Arapların Türk'leri sevmediği, İran'ın kendi rejimini Türkiye'ye ithal etmek istediği yönünde bir tehdit algısıyla hareket edilmiş sadece Suriye ile milli güvenliğin sağlanması amacıyla münasebet kurulmuştur (Aydın, 2013: 244).

Kemalizm'in savunucusu olarak CHP'nin tavrına da burada değinmek gerekir. Nitekim, CHP açısından demokrasinin mi laikliğin mi daha üstün ve sağlanması gereken bir öncelik olduğu ana tartışma konularından biri olmuştur. Zira, CHP kendisini Kemalizm'in savunucusu ve ülkenin sigortası olarak kabul ettiği için, laiklik ve demokrasi arasında tam bir korelasyon olmamasına rağmen, özellikle laikliğin muhafaza edilmesi noktasında gerekirse müdahaleci bir yaklaşımı dahi yeğ görmüştür. Binaenaleyh, bu misyondan yola çıkarak, 1946 yılından sonra çok partili hayata geçilmesi ile birlikte ülke içinde muhafazakâr kesimin artan ağırlığı, CHP tarafından laikliğe ve cumhuriyet rejimine tehdit olarak görülmüştür (Fuller, 2019: 104).

CHP'nin değişimi reddetmesi ve devletçi yaklaşımı çok partili hayata geçilmesinden sonra halk tarafından desteklenen, İslâmi ve mili değerlere vurgu yapan ve daha çok liberal değerler üzerinden hareket eden muhafazakâr partilerin ortaya çıkmasıyla etkinliğini yitirmeye başlamıştır. Özellikle, 1950'de DP'nin iktidara gelmesiyle birlikte, ezanın yeniden Arapça okutulması, imam hatiplerin açılması ve Osmanlı devlet adamlarının türbelerinin ziyarete açılması laiklik karşıtı düzenlemeler olarak görülmüş (Karpat, 2019: 171) ve uyguladığı dış politika ve Kemalizm karşıtı söylem, CHP'de Türkiye'nin yöneliminin değiştığı konusunda bir algı oluşturarak, İslâmi yaşam tarzının siyasete sirayet edeceği yönündeki tehdit algısını pekiştirmiştir (Fuller, 2019: 122). Bu açıdan bakıldığında çok partili hayata geçilmesinin ardından İslâmi söylemlerin yükselmesi askerî darbelere de dayanak oluşturan, irtica ile nitelendirilmiş ve laik bir sistemin tesisi, demokrasinin sağlanmasında ön koşul olarak kabul edilmiştir (Fuller, 2019: 105).

Soğuk Savaş döneminde, Türkiye'nin dış politikası Batı'ya öylesine angaje bir noktaya gelmiştir ki, 1960'lı yıllarda Cezayir Bağımsızlık Savaşı'nda Türkiye'nin Fransa lehine oy kullanması ile sadece iki ülke arasındaki ilişkiler kopmakla kalmamış, Türkiye'nin bağımsızlık savaşı sırasında elde ettiği saygınlığa zarar vermiş ve bölge ülkelerinin şüpheli yaklaşmasına neden olmuştur. Cezayir ile ilişkiler ancak Turgut Özal döneminde gerçekleştirilen ziyaretlerle düzeltilebilirken, Türkiye bu yaklaşımının sonuçlarıyla kısa bir süre içerisinde, 1964'te Kıbrıs'a asker göndermek istemesinin ardından, ABD tarafından engellenmesiyle ilk kez açık bir şekilde yüzleşmiştir (Uysal, 2012: 329). Ancak, Türkiye dış politikada değişen dengelerin müttefik olarak kabul ettiği ülkeler tarafından ne derece farklılık arz edebileceğine ilk kez bu olayla da şahit olmamıştır. Zira, SSCB'nin 1962 yılında Küba'ya nükleer füze yerleştirmek istemesinin ardından, ABD ile SSCB arasında gerilimin artması ve SSCB'nin nükleer füzeleri Küba'dan çekmek için, ABD'nin Türkiye'deki Jüpiter Füzeleri'ni çekmesini bir ön koşul olarak sunması ve yapılan görüşmelerde bunun ABD tarafından kabul edilmesi, Türkiye'nin ilk güvenlik bunalımı ve dış politika sınaması olmuştur (İlyas, 2015: 167).

Soğuk Savaş'ta Batı kampında ve sosyalist ideolojinin fiziki olarak ön cephesinde yer almasına rağmen istikrarlı bir şekilde Batı'ya bağlı olmasına karşılık, Johnson Mektubu'yla milli çıkarlarına ket vurulması Türkiye'de ikinci bir şok etkisi yaratmış ve bu süreçte Türkiye'ye hiçbir devletten destek gelmemiştir. 1971 yılında Ecevit'in iktidara

gelmesinin ardından haşhaş ekimini serbest bırakmasıyla, ABD'nin silah ambargosu uygulama kararı alması yaşanan diğer bir şok olmuş ve Türkiye'nin müttefikliğe bakış açısı farklılaşmaya başlamıştır. 1974'te Kıbrıs Barış Harekâtı'nın gerçekleştirilmesine ABD ve AET'nin verdiği tepkiyle ilişkiler tamamen kopma noktasına gelmiştir. Ancak, Türkiye'nin ulusal egemenlik haklarına bağlı olarak haşhaş ekimi yasağını kaldırmasının ve Kıbrıs Harekâtı'nın Batı tarafından tepkiyle karşılanmasının ardından gerçekleştirdiği diplomatik girişimlerde destekçi bulamaması ve 1973'te ortaya çıkan petrol krizinden oldukça etkilenmesi dış politikada farklı alanlara yönelmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır (Demir, 2010: 73).

Türkiye'nin yeni arayışlar içine girmesini anladığı 70'li yıllarda, artan siyasi gerilimler ve yaşanan şiddet olayları ile zirve noktasına çıkan siyasi ve ideolojik bölünme, içine kapanmasına neden olmuş ve dış politikada bir açılım yapılmasına engel olmuştur. 1980 darbesi ile son bulan iç siyasi krizin ardından yapılan ilk seçimlerde iktidara gelen Özal liderliğindeki ANAP'ın liberal değerler üzerinden tanımlanan “aktif dış politika” söylemini benimsemesi ile dış politikada özellikle Ortadoğu'ya yönelik adımlar atılmıştır. Irak Krizi'nde sahada olmak için çabalayan Özal, Barış Suyu Projesi, Manavgat Suyu Projesi ve Filistin Sorunu gibi Türkiye'nin daha önceki dönemlerde mesafeli yaklaştığı birçok konuda girişimde bulunmuş, Türk dünyasına yönelerek, özellikle enerji kaynaklarının yoğun olduğu merkezlerle ilişkileri geliştirmiş ve Kafkasya ve Orta Asya ülkeleriyle de münasebet kurmaya çalışmıştır (Demir, 2010: 76). Turgut Özal tarafından 80'li yıllarda uygulamaya konan liberal ekonomik politikalar ve Orta Asya üzerinden takip edilen Türkçü yaklaşımlar da CHP tarafından bir tehdit olarak algılanmıştır. Zira, geleneksel dış politika bağlamında Türkiye'nin ön safta yer aldığı ve milliyetçi temele dayanan dış politika yaklaşımı CHP tarafından gerçekçi görülmemiş, romantik bir söylem olarak değerlendirilmiştir (Karpaz, 2019: 185).

SSCB'nin dağılmasıyla birlikte münasebetlerin çerçevesi genişletilmiş ve görece kuramsal bir altyapı oluşturulmuştur. Örneğin, “Avrasya” kavramı Türk siyasetinde kullanıma girmiştir. Özellikle, Dışişleri Bakanı İsmail Cem tarafından dile getirilen “Avrasya düzeni” kavramıyla birlikte, Türkiye'nin Avrupa ve Asya arasında bir geçit olmaktan çıkarak “terminal ülke” statüsüne kavuşması ve başta Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Petrol Boru Hattı ve diğer enerji projelerinde üstlendiği rol ile Avrasya'nın yeni enerji merkezi konumuna

gelmesi hedeflenmiştir. Buradaki çıkış noktası ise, hem Asyalı hem Avrupalı olmanın imtiyazından kaynaklanmış çift boyutlu kimliğe dayalı dış politika tanımlaması olmuştur (Erşen, 2018: 124).

Kemalizm ile muhafazakâr İslâmcı görüş gerek iç siyaset gerek dış politika alanında birbiriyle bir çatışma içinde olmuş ve ordu da siyasete etkin bir şekilde müdahale ederek, İslâmcılık karşıtı bir konumda yer almıştır. Nitekim, 1960 yılında yapılan askerî darbe ile birlikte TSK İç Hizmetler Kanunu'na giren “Türkiye'nin korunması ve savunulması görevi”nin orduya tevdi edildiğinin vurgulanmasıyla birlikte, bu görev sonraki dönemlerde orduya doğrudan bir müdahale alanı açmıştır. Zira, Erbakan'ın Kemalist ideolojiye yapmış olduğu açık eleştirilerin ardından yayınlanan 28 Şubat 1997 Muhtırası bu gerekçeyle ortaya konmuştur (Fuller, 2019: 110).

Tarihsel süreç bağlamında, RP çizgisindeki (Millî Görüş) partiler hariç, muhafazakâr partilerin radikal bir şekilde Batı karşıtı bir tutum içinde olmadıklarını görmekteyiz. Zira, Batı ile ilişkilerin geliştirilmesi Millî Görüş benzeri sağ-milliyetçi-muhafazakâr hizip açısından ele alındığında, doğru bir dış politika olarak görülmemişken, ılımlı muhafazakâr DP-ANAP-AK Parti gibi siyasi hareketlerde Batı ile ilişkilerin geliştirilmesi öncelikler listesinde yer almıştır. Nitekim, MHP ve MSP-RP-FP gibi radikal muhafazakâr partilerin AB'yi bir Hristiyan birliği olarak görmesi, Ermeni ve Rum etnik kökenine dayalı geleneksel dış politika tehdidi algısı ve Yahudi inancına dayalı dinsel temelli tehdit algısı dış politikada belirleyici temel ön kabuller olmuş, özellikle Erbakan tarafından “İslâmi Ortak Pazar” gibi alternatif girişimler daha kabul edilebilir bir adım olarak görülmüştür (Uysal, 2001: 144).

Buna karşılık, ılımlı muhafazakâr DP'nin iktidar olduğu dönemde, Türkiye NATO üyesi olmuş ve 1959 yılında AET'ye üyelik başvurusunda bulunmuştur. Yine, ANAP 1987 yılında AB'ye tam üyelik başvurusu yaparak, 24 Ocak kararları ile başlatılan liberal ekonomik düzen ile rekabetçi piyasa ekonomisini desteklemiş ve Batılı tarzda ekonomik düzen kurmaya çalışmıştır. AK Parti de muhafazakâr çizgideki bu iki parti gibi içinden çıktığı RP'nin ABD ve AB yanlısı politikalara kökten karşı çıkarak, özellikle koalisyon döneminde D-8'in kurulması, İran ile doğalgaz anlaşması imzalanması, Afrika ve Asya pazarlarından Türkiye'ye sermaye girişinin teşvik edilmesi gibi yöntemlerle Batı'ya

alternatif oluşturmaya çalışmasından farklı bir tutum sergilemiş ve iktidarının ilk yıllarında yoğun bir şekilde AB'ye entegre olmaya çalışmıştır (Ateş, 2014: 187).

AB uyumu çerçevesinde yapılan yasal düzenlemelerle MGK ve askerî makamların kısmen sivil idarenin emri altına sokulması sağlanmış, Dışişleri'nde oluşan bürokratik yapının etkisi azaltılmış ve bunların dış politika yapım sürecindeki etkileri sınırlandırılmıştır. Bu da AK Parti'ye hedeflediği dış politik ilişkileri geliştirme noktasında bir hareket alanı sağlamıştır. Bu çerçevede, 2005 yılından itibaren AB ile üyelik müzakerelerine başlanmasına rağmen ilişkilerde bir gerilme/gerileme dönemine girilmesiyle, dış politikada çok yönlülük arayışları başlamış ve bir yandan AB ile müzakereler sürdürülürken, diğer yandan Ortadoğu ülkeleri başta olmak üzere Orta Asya, Balkanlar, Afrika, Doğu ve Güneydoğu Asya ve Latin Amerika ülkelerine açılım yapılmıştır. Netice itibarıyla, AK Parti'nin daha önce pek ilişki kurulmayan ülkelerle ilişkilerini geliştirmesi bir yönüyle içerde yapılan reformların sonucu olmuştur (Balcı vd., 2019: 72).

Dış politikadaki açılımın bir sonucu olarak, 40 yıl sonra ilk defa 2006'da S. Arabistan Kralı, 2008'de Bahreyn Kralı Hamad Bin İsa El Halife (Ataman ve Uçgan, 2011a: 194), 2009'da 54 yıl sonra ilk defa Lübnan Cumhurbaşkanı Mişel Süleyman Türkiye'ye ziyaret gerçekleştirmiştir (Ataman ve Uçgan, 2011a: 203). 2007 yılında Mısır ile Stratejik Diyalog Çerçeve Muhtırası imzalanmış, stratejik ortak ilan edilmiş ve 3 Ekim 2008'de Stratejik Diyalog Mekanizması kurulmuş (Ataman ve Uçgan, 2011a: 210), Abdullah Gül 33 yıl sonra ilk defa 2009 yılında Irak'a gitmiş, Kazakistan başta olmak üzere Orta Asya ülkeleri ve İran ile ilişkiler geliştirilmiş, bu bölgedeki ülkelerle etnik, kültürel ve dinsel olgular üzerinden rabıta kurulmaya çalışılmıştır (Özcan, 2011: 184).

İran Cumhurbaşkanı Ahmedi Nejat 2008'de 14 yıl sonra ilk defa ziyaret gerçekleştirmiştir. 21 yıl sonra ilk defa Sudii Arabistan'a Abdullah Gül tarafından başbakan seviyesinde bir ziyaret gerçekleştirilmiştir. Kazakistan Başkanı Nazarbayev 21-24 Ekim 2009 tarihleri arasında Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirmiş ve bu görüşmede iki ülke ilişkilerinin geliştirilmesi yönünde karar alınmıştır (Aydın, 2013: 248). 2010 yılında Abdullah Gül Sırbistan Başkanı Boris Tadic ve Boşnak lider Haris Silajdzic ile görüşmüş ve Balkanlar'da barışı, istikrarı ve refahı sağlamayı amaçlayan İstanbul Deklarasyonu'nun imzalandığını duyurmuştur (Roubanis, 2019:84). Türkiye'nin bölgesel ilişkilerinin

gelişimine paralel bir şekilde Suriye ile ilişkiler geliştirilmiş ve anlaşmazlıkların çözülmesi hususunda çeşitli mekanizmalar kurulmuş ve Suriye, Libya, Arnavutluk ve Ürdün ile vizeler kaldırılmıştır (İnat ve Telci, 2011: 144).

2003'te S. Arabistan, 2005'te BAE (Birleşik Arap Emirlikleri) ve Bahreyn, 2006'da Umman, Kuveyt ve Katar ve 2007'de İsrail ve Libya ile İş Konseyleri kurulmuştur (Yeşilyurt ve Akdevelioğlu, 2013: 405). 2006'da Arap Birliği'ne daimi gözlemci statüsüyle katılan Türkiye örgütle yapılan anlaşma çerçevesinde, 2007'de Türk-Arap İşbirliği Formu'nu oluşturmuş, 2005 yılında KİK ile imzalanan Ticaret ve Yatırım Anlaşması ile serbest ticaret yapılması için ilk adımı atmış, , İKÖ Genel Sekreterliği'ne bir Türk'ün seçilmesi için zemin hazırlamış, 2005 yılında Medeniyetler İttifakı Projesi'ne dahil olmuştur (Sever, 2012: 221). Kültürel ve dini özelliklerin dış politikada kullanıldığı en bariz girişim, "Medeniyetler İttifakı" projesi olmuştur. Nitekim, Türkiye Medeniyetler İttifakı projesiyle birlikte İslâm dünyasının temsilcisi sıfatıyla küresel bir etki yaratmaya çalışmıştır. Ancak bu girişim, eksen kayması tartışmalarının da temel çıkış noktalarından birisi olmuştur (Kardaş, 2011: 33).

Türkiye'nin çok boyutlu dış politikasına örnek ilişkilerden birisi de Rusya ile geliştirilen ilişkiler olmuştur. Nitekim, enerji alanında yapılan anlaşmalar ve turizm sektöründeki girişimlerle ticaret hacmi 10 milyar doları bulmuştur. Siyasi olarak, Rusya BM Güvenlik Konseyi geçici üyeliği için Türkiye'nin adaylığını desteklerken, Türkiye de Rusya'nın DTÖ ve İKÖ adaylığını desteklemiştir (Erşen, 2012: 133). Türkiye'nin Avrupa ile Asya ve Körfez ülkeleri arasında bir enerji üssü olmayı hedefini gerçekleştirmek için, çeşitli enerji anlaşmaları yaparak gerçekleştirmeye çalıştığı "Boru Hattı Diplomasisi" de Rusya ile ilişkilerin geliştirilmesinde önem arz etmiştir (Triantaphyllou ve Fotiou, 2010: 56).

Rusya ile ilişkilerdeki yükseliş trendinin en açık emsali ise, 32 yıl sonra ilk defa bir Rus devlet başkanının Türkiye'ye resmi ziyarette bulunması olmuştur. Nitekim, Putin'in 2004'te gerçekleştirdiği bu ziyaret sırasında bir dizi anlaşma imzalanmıştır. "Karadeniz'de Karasularının Ötesinde Tehlikeli Olayların Önlenmesi Anlaşması", "Savunma Sanayii'nde İşbirliği Kapsamında Mübadele Edilen Gizlilik Dereceli Bilgi ve Malzemenin Korunması Anlaşması", "İkili Askerî-Teknik İşbirliği Kapsamında Mübadele Edilen Fikri ve Sınai Mülkiyet Haklarının Korunması Anlaşması", "Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırma

Merkezi ile Rus Dışişleri Bakanlığı Diplomasi Akademisi Arasında İşbirliğine Dair Mutabakat Zaptı”, “Botaş ile Gazprom Arasında İşbirliğine İlişkin Çerçeve Anlaşması”, “Türkiye Exim Bank ile Rusya Vneşekonom Bank ve Roseksim Bank Arasında İş Birliği Protokolü”, olmak üzere ticari, askerî, teknik ve ekonomik ilişkileri geliştirecek düzenlemeler içeren anlaşmalar imzalanmıştır (Tüfekçi, 2018: 142). 2005 yılında Erdoğan tarafından 600 kadar iş adamıyla birlikte Rusya'ya bir iade-i ziyaret gerçekleştirilmiş, bu ziyarette de ikili ticari ilişkilerin arttırılması hususunda kararlar alınmıştır (Tüfekçi, 2018: 143).

AK Parti'nin iktidara gelmesinin ardından, Batı ile Doğu arasında kaldığı ve yüzleştiği ilk mesele ise, Irak Savaşı olmuştur. Nitekim, AK Parti savaştan önce, ABD'nin Irak'a askerî bir operasyon yapmasını engellemek amacıyla ve sorunun diplomatik yollarla çözülmesini sağlamak için, 2003 yılının başından itibaren bir dizi girişimde bulunmuştur. Bu çerçevede, bir yandan 4 Ocak 2003'te Suriye ve Mısır'a, 11 ve 12 Ocak 2003'te de S. Arabistan ve İran'a geziler düzenlenirken, diğer yandan da Irak lideri Saddam Hüseyin ile çözümün sağlanması için girişimlerde bulunmuştur (Yeşiltaş, 2012: 92). Bu girişimlerin ardından, ilki 23 Ocak 2003'te İstanbul'da olmak üzere Irak'ın Komşuları Platformu, savaşı barışçıl bir çözüm bularak engellemek üzere toplanmıştır. Bu çerçevede, BM Güvenlik Konseyi, İKÖ, Irak'a komşu ülkeler ve Irak'taki etnik ve dini gruplarla iletişime geçilmiştir (Aydın, 2013, 247). Ancak, realist yaklaşımın bir gereği olarak, aynı zamanda ABD ile olası bir askerî operasyon konusunda fikir alışverişinde bulunulmuştur (Yeşiltaş, 2012: 96).

Yukarıda da değinildiği üzere, TBMM tarafından 1 Mart tezkeresine onay verilmemesi ile başlayan ve savaş sırasında TSK'ye yönelik eylemlerle zedelenen ilişkiler, ABD'nin Irak Savaşı'ndan sonra kendisine destek vermeyen ve bu nedenle maliyetlerini arttırarak risk unsurunu yükselttiğini düşündüğü Türkiye'ye karşı tavrı ve Irak'ın kuzeyindeki Kürt bölgesel yönetimini destekleyen ve PKK faaliyetlerine zemin hazırlayan yaklaşımı, ilişkileri kopma noktasına getirmiştir. Yine, AB'nin Annan Planı'nın uygulanması konusunda verdiği vaatleri yerine getirmeyerek, GKRY'yi üye olarak kabul etmesiyle başlayan ve 2005'te Türkiye'nin üyelik müzakerelerine başlamasıyla, müzakere konu başlıklarının açılmasında bir engel teşkil eden ikili ilişkiler ile AB'nin müzakerelerin her aşamasında Türkiye'den tek taraflı girişimlerde bulunmasını istemesi sonucunda üyelik konusunda bir ilerleme sağlanamaması nedeniyle 2007 yılından itibaren AB üyeliği hedefi

dış politika gündeminde alt sıralara düşmüştür. İlişkilerdeki gevşeme, GKRY gemilerine limanların açılmasının üyelik için bir ön koşul olarak ileri sürülmesi, imtiyazlı ortaklık gibi alternatiflerin gündeme getirilmesi ve AİHM tarafından AK Parti tabanının hassasiyetleri ile çatışan kararlar alınması ile zamanla daha da artmıştır (Erşen, 2012: 134). Müteakiben, Davutoğlu'nun hedefine paralel olarak ticari ve ekonomik ilişkiler geliştirilerek, rekabet gücü artırılmış bölgesel bir güç oluşturma hedefi doğrultusunda dış politikada çok taraflı ilişkiler ağı kurma ve geliştirme çabası hız kazanmıştır.

ABD ve Avrupa ile yaşanan çıkar çatışmaları ve söylem düzeyindeki sertlikleri müteakip, 2009'da Davos'ta meydana gelen "one minute" kriziyle Erdoğan ve AK Parti'nin Ortadoğu ülkeleri başta olmak üzere Müslüman ülkelerde bir sempati kazanmasını müteakip, 2010'da yaşanan alçak koltuk krizi ve Mavi Marmara Baskını ile birlikte İsrail ile zirve noktasına çıkan gerginlik, eksen kayması tartışmalarını güçlendirmiştir (Aslan, 2018: 33). Zira, AK Parti, yaşanan bu gerginliklerin özellikle Müslüman coğrafyalarda yaratmış olduğu heyecanın ve ilginin artışına binaen, Türkiye'yi İslâm aleminin temsilcisi olarak görmeye başlamıştır. Bir yandan 2007 yılından itibaren AB ile bozulan ilişkilere mukabil, Ortadoğu ülkeleri ile münasebetlerin ve iş birliğinin artması diğer yandan Davos Krizi'yle Ortadoğu coğrafyasında karizmasını ikmal eden ve "kahraman" olarak görülen Erdoğan'ın ve AK Parti siyasi seçkinlerinin tahayyüllerinde etkisini arttıran bu görüş Türkiye'yi daha agresif bir politikaya sürüklemiştir. Bu yaklaşım aynı zamanda eksen kayması tartışmalarının ortaya çıkmasına da neden olmuştur (Balcı vd., 2019: 69).

Bu noktada, AK Parti'nin dış politika girişimlerinde CHP tarafından eleştiri aldığı konulardan biri özellikle bölgesindeki ülkelerin içindeki çeşitli gruplar, mezhepler ve siyasi fraksiyonlarla etkileşim içine girerek, onların arasındaki meseleleri çözmeye çalışması olmuştur. Bu ilişkiler CHP tarafından, diğer devletlerin içişlerine müdahale olarak görülmüş, müdahil olunan konuların Türkiye tarafından çözülebilmek kapasitesinin olmamasının, sorunun bir tarafı olmasına neden olacağı savunulmuştur. Zira, özellikle Ortadoğu ülkelerindeki dini hizipçiliğin, Türkiye'yi taraf olmaya zorlayarak, tarafsızlığını kaybetmesine ve buna bağlı bir şekilde etkinliğini azaltarak, rolünü tartışmalı bir hale getireceği yönünde öngörüde bulunmuştur (Kardaş, 2011: 37).

Özellikle, Arap Baharı sırasında yaşanan devrimlerde Müslüman Kardeşler gibi Sunni ve ılımlı İslâmi örgütlerin AK Parti tarafından desteklenmesi, İslâmcı ve mezhepçi bir dış politika izlendiği yönündeki tepkileri arttırmış ve Türkiye'nin “Ortadoğulaştığı”nın savunulmasına neden olmuştur. Buna mukabil, AK Parti tek yönlü ve Batı yanlısı dış politikanın Asya, Afrika ve Latin Amerika ile girilen ilişkiler sayesinde çok boyutlu bir yapıya kavuşturulduğunu ve uluslararası örgütlerde artan etkinliğin Türkiye'nin özgül ağırlığını arttırarak hareket kabiliyetini güçlendirdiğini belirtmiştir. Ortadoğu ülkeleri ile kurulan ilişkilerin Batı ile ilişkilerden bağımsız bir şekilde ele alınamayacağını ve bu iki ilişkinin birbirinin alternatifi değil tamamlayıcısı olduğunu savunmuştur. Nitekim, Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmesi, hem terör örgütlerinin engellenmesi ve başta enerji arzı olmak üzere, yeni ekonomik ve ticari alternatiflerin hayata geçirilmesi hem de Doğu ile Batı arasında bir rabıta oluşturularak etkin bir aktör olunabilmesi açısından bir etkinlik sağlamayı amaçlamıştır (Kardaş, 2011: 27).

AK Parti Hükümeti'nin Ortadoğu ile girdiği ilişkileri, yukarıda da değinildiği üzere, uluslararası teoriler bağlamında değerlendirecek olursak liberal bir ekonomik politika üzerinden, karşılıklı bağımlılık ve kazan-kazan anlayışına dayalı olduğunu ancak bu yaklaşımların da netice itibarıyla pragmatik ve realist bir çerçeveye oturduğunu görmekteyiz. Çok yönlü dış politika anlayışının da temel amacı olan bu netice, Türkiye'nin bölgesel etkinliğini arttırarak defansif ve re-aktif bir dış politika serencamından uzaklaşp, pro-aktif ve ofansif bir yöntem kullanılarak bölgesel güç olma hedefine paralel bir görüntü vermiştir (Kardaş, 2011: 29). Bunu, çok taraflılığın kurucusu olarak kabul edilen Davutoğlu'nun CHP'nin eleştirilerine verdiği şu cevapta görmekteyiz: “Eksen kayması tartışmasını Türkiye üzerinde psikolojik baskı oluşturmak, Türkiye'yi savunmacı reflekslere mahpus etmek için yapıyorlar. Uluslararası ilişkilerin öznesi olmaya çalışan Türkiye'yi, tekrar nesne yapmaya çalışıyorlar (...) Bizim eksenimiz geniş (...) Her bir dış politika hamlesinde birilerini ikna etmek zoruna değiliz” (Kardaş, 2011: 39). Ancak, Ortadoğu ile ilişkilerin geliştirilmesi aşamasında sadece ekonomik ve ticari ilişkiler üzerine yoğunlaşılmamış, kültürel ve dinsel benzerlikler ile tarihsel geçmiş de sürece dahil edilmiştir (Kardaş, 2011: 32).

CHP ise, Ortadoğu ile ilişkiler konusunda daha çok karışmama eğiliminde olan ve reaktif aksiyona dayalı geleneksel dış politika yanlısı tutumunu sürdürmüştür. Bu yaklaşım,

özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarında bağımsızlık savaşından esinlenen Ortadoğu ülkelerinin yardım taleplerine olumsuz cevap verilmesi ve her ulusun kendi kurtuluşunu yine kendisinin gerçekleştirmesi gerektiği yönündeki yaklaşımın bir neticesi olarak görülmüştür. Bununla birlikte, Ortadoğu ülkeleriyle hiçbir ilişki kurulmaması gerektiği de savunulmamış ve fakat ilişkilerin daha çok güvenliği sağlayacak şekilde karşılıklı teminat vermeye yönelik girişimler şeklinde olması gerektiği savunularak, Ortadoğu politikasının sınırları şu şekilde çizilmiştir (Ataman ve Uçgan, 2011b: 192):

Bölge ülkelerinin iç işlerine karışmamak, akıl hocalığına kalkışmamak yalnızca ülkedeki meşru kurum ve çevrelerce talep gelmesi halinde... laik, demokratik değerler ekseninde iş birliğinde bulunmak, Arap ülkeleri arasındaki veya içindeki uyuşmazlıklara taraf olmamak, bölge liderliğine soyunmak için değil (...) adil bölüşüm, katılımcılık, çoğulculuk, hukukun üstünlüğü, laiklik ve kadın-erkek eşitliği gibi değer ve ilkeleri ön planda tutmak (...) buyurgan ve saldırgan bir üsluptan kaçınmak (“CHP ve AKP'nin Ortadoğu Politikalarının Ana Hatları”, 2014).

Sonuç alma odaklı bir dış politika hedefi konmuş, laiklik ilkesi zemininde ilişkilerin geliştirilmesi hedeflenmiştir. Bu noktada CHP, AK Parti'nin “lider ülke” ve “kilit ülke” gibi tanılamalar yapmasını da reddetmiştir. Askerî güç kullanmayı demokratik ve diplomatik “kapasitesine güvenmeyen ülkelerin bir politikası” olarak görmüştür ki, AK Parti'nin Suriye'deki müdahaleci yaklaşımı eleştirilerek, sorununun çözümü noktasında Cenevre II Konferansı desteklenmiş, kimyasal silahların yok edilmesi ve ateşkes çağrısında bulunulmasının AK Parti tarafından yeterince dile getirilmediği savunulmuştur. Ayrıca, Arap Baharı sürecinde, Türkiye'nin Ortadoğu ülkelerine “model ülke” olarak sunulmasına da karşı çıkmıştır (“CHP ve AKP'nin Ortadoğu Politikalarının Ana Hatları”, 2014).

Arap Baharı sürecinde hem sahada hem de masada gösterilen askerî ve diplomatik performans ile ılımlı İslâmi örgütlerin desteklenerek yönetimde yer edinmesinin sağlanması ile Filistin'deki Hamas gibi Batı karşıtı radikal gruplarla iletişim kurulması AK Parti döneminde geleneksel dış politika açısından farklılık yaratan başka bir durum olmuştur (Sönmezoğlu, 2016: 805). Nitekim, Arap Baharı sürecinde Türkiye'nin düzenlediği askerî harekâtlara destek vermekle birlikte, bunu Hükümet'in yanlış politikalarının bir sonucu olarak gören CHP, dış politikayı şu şekilde tenkit etmiştir:

Türkiye AK Parti iktidarı döneminde dış politikada birbiri ardına yapılan yanlışlar nedeniyle bölgesinde ve dünyada giderek yalnızlaşan ve güvenliği de aynı ölçüde tehlikeye

giren bir ülke haline gelmiştir. İktidar bu darboğazdan çıkmak için sağ duyulu ve diplomasiye öncelik veren adımlar atmak yerine Suriye ve Libya başta olmak üzere maceraperest ve müdahaleci bir dış politika izlemeye devam etmektedir. Bu durum Türkiye'nin dış politika alanında giderek itibarsızlaşmasına güvenilirliğini ve inandırıcılığını kaybetmesine yol açmıştır (“37. Olağan Kurultay Parti Meclisi Çalışma Raporu-İktidar Kurultayı”, 2020).

Türkiye'nin rejiminin değiştiğini, laiklik başta olmak üzere cumhuriyetin temel ilkelerinden uzaklaşıldığını, yayılcı bir politika izlendiğini, Ortadoğu ile ilişkilerinde ideolojik ve mezhepsel saiklerle hareket edildiğini, AB'ye tam üyelik hedefinden uzaklaşıldığını savunmuştur (“37. Olağan Kurultay Parti Meclisi Çalışma Raporu-İktidar Kurultayı”, 2020).

CHP'nin AK Parti'nin dış politikada bir eksen kaymasına sebebiyet verdiği yönündeki yaklaşımını sadece dış siyasa ile ilgilendirmek de yanlıştır. Nitekim, CHP AK Parti'nin siyasal eğiliminin ılımlı İslâm ve destek aldığı kesimin muhafazakâr ağırlıklı halk olması nedeniyle, geleneksel siyaset anlayışı nedeniyle de eksen kayması söylemini ortaya atmıştır. Baykal'ın 15 Haziran 2005'te türban tartışmalarını müteakip yaptığı bir konuşmada kullandığı ifadeler bu algının en açık örnekleridir:

İran'a dönmek istiyorsanız türbana resmiyet kazandıralım. Sorun, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'na uygun biçimde, laik demokratik bir Cumhuriyet olarak devam etsin mi etmesin mi sorunudur (...) İran'a, Irak, S. Arabistan'a dönmek istiyorsanız dönelim. Bunu demek doğruysa, iyiyse bunu yapalım. Ülkeyi yönetenlerin, ülkeyi nereye sevkettiklerini nasıl bir geleceğe götürmek istediklerini çok iyi bilmek gerek (Sorun Laik Cumhuriyet, 2005).

Cumhurbaşkanı Ahmet Nejdet Sezer ve ordu mensupları da bu süreçte CHP ile aynı safta yer almış, türbanı gerekçe göstererek resepsiyonlarda bakan, başbakan eşleriyle bir araya gelmemeye çalışmışlar ve türbanı laikliğe karşı bir tehdit olarak görerek Ak Parti ile bir çatışma içine girmişlerdir (Karpat, 2019: 262).

Netice itibariyle, AB ile ilişkilerin gevşemesine ve AK Parti'nin uyguladığı çok boyutlu dış politikaya bağlı olarak, AK Parti'nin kendisini tanımladığı siyasal İslâm ideolojisi CHP başta olmak üzere Batı yanlısı siyasi kesimler tarafından Türk dış politikasında bir eksen kaymasının olduğu yönünde yorumlanmıştır. Ancak, AK Parti'nin dış politikasının teorik temelini oluşturan liberal yaklaşım açısından, ilişkilerin geliştirilmesinin bölgesel güç olma idealinin gerçekleştirilmesinden daha çok ekonomik ve ticari kaygılara bağlı olduğunu

söyleyebiliriz. Bu yenilikçi yaklaşım ve geleneksel dış politikanın aksi istikametindeki politika uygulamaları, geleneksel politika ve Arap ülkelerinin içişlerine karışmama yanlısı CHP açısından bir eleştiri unsuru olarak görülmüştür. Zira, bu noktada da CHP'nin laik ve sosyal demokrat siyasal ideolojisinden çok, tarihsel bağlamdaki dış siyasetinin ve önyargılarının etkili olduğunu görmekteyiz.

YEDİNCİ BÖLÜM

SONUÇ

Neoklasik realizmin uluslararası ilişkilerde devleti tek aktör olarak görmemesi ve iç siyasal süreçlerin dış siyasa üzerindeki etkisini ihmal eden analizlerin meselelerin anlaşılmasında kifayetsiz kalacağı yönündeki savunması realist teoriye yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. Zira, bu akıma göre siyasal seçkinlerin ve sosyal uyumun yakalandığı bir sistemde politika yapıcılar daha net kararlar alarak, hayata geçirme fırsatını elde ederlerken; mutabakatın sağlanmadığı bir durumda politika tayin etmekte dahi güçlük çekerler. Nitekim, AK Parti'nin iktidara gelmesinin ardından ortaya koymuş olduğu reformist ve geleneksel dış politikanın dışına çıkan uygulamaları, geleneksel dış politikanın kurucu aktörü ve ana muhalefet partisi tarafından büyük ölçüde eleştirilmiştir. Ancak, muhafazakâr bir siyasal ekolden gelen AK Parti'nin, liberal iktisadi teamüllere dayanan ekonomik ve ticari perspektifi ile normatif değerler üzerinden geliştirdiği ve “gönül coğrafyası” (diğer öznelere tarafından Neo- Osmanlılıkla nitelenen) gibi ifadeler üzerinden ortaya koyduğu söylem düzeyinde reformist özellikler gösteren yönelimi meseleler hayati bir önem taşımaya başladığında veyahut "çıkarlar" ile çatıştığında değişime uğramıştır.

AK Parti'nin dış politika yaklaşımındaki bu nevideki değişimler, neoklasik realist çerçevede ele alındığında ekonomik verilerin iyileşmesi, iç siyasi seçkinlerin tahayyüllerinin genişlemesi ve toplumsal desteğin artarak devam etmesiyle hız kazanmıştır. Nitekim, yine AB ve Kıbrıs örneklerinde görüleceği üzere, seçkinlerin AB'nin referandum sonrası göstermiş olduğu haksız tutuma getirdiği eleştiriler halkta da karşılık bulmuş ve AB karşıtı toplumsal bir mobilizasyon süreci başlamıştır. İktidar bu mutabakatın neticesinde ilişkilerini çeşitlendirme amacını hızlandırmış ve Batı ile ilişkilerini akışına bırakırken, Müslüman ülkeler başta olmak üzere Asya ve Afrika ülkelerine yönelmiştir.

Dış politikada karşılıklı bağımlılığın sloganı haline gelen “kazan-kazan” kavramının iktidar tarafından sıklıkla kullanıldığı bu süreçte, AB ile ilişkilerin zayıflamasını müteakip 2009'da Davos'ta yaşanan gerginlikle birlikte Müslüman ülkelerin devlet ve halkları nezdinde artan sempati de ilişkilerin çeşitlendirilmesi, ihmal edilen bölgelerle yeni ilişkiler geliştirilmesi ve eski ilişkilerde yeni yöntemler kullanılması amacıyla veyahut Şanghay

İşbirliği Örgütü(ŞİÖ) gibi hem fikren hem gelecek projeksiyonu açısından uzak olunan örgütlenmelerle temas kurulması amacıyla yoğun bir şekilde kullanılmıştır.

Diğer yandan, NATO ülkelerinden Patriot gibi hava savunma sistemlerinin tedarik edilemediği noktada, NATO tarafından rakip kamp olarak değerlendirilen bir ülkenin sisteminin (S-400) Türkiye'ye entegre edilmeye çalışılması da bir kopuşa neden olmuştur. Nitekim, bu hareket Batı ülkelerinde rahatsızlığa yol açmış, Türkiye'nin Batı savunma ve saldırı sistemlerinin geliştirilmesi sürecinden uzaklaştırılması ve silah alımlarının durdurulması gibi süreçler yaşanmıştır. Neoklasik gerçekçiliğin de kabul ettiği üzere devletlerin dış politika süreçlerinin sadece askeri ve ekonomik güç kapasiteleri üzerinden anlaşılamayacağı savı üzerinden ele alınacak olursa, bu yaklaşımın bir tarafta kaybedilen veya kaybedildiği varsayılan gücün alternatif güç ve ilişkilerle desteklenmesi davranışının bir yansıması olduğu da söylenebilir. Ancak, buradaki esas amaç alternatif bir ilişki geliştirmekten daha çok ilişkileri çeşitlendirme ve tek yönlü bağımsızlığı azaltma yönünde olmuştur ki, bu politika neoklasikler açısından bir manevra alanı oluşturmak olarak görülmüştür.

AK Parti dönemindeki dış politika uygulamalarının ayırt edici özelliklerinden bir diğeri, ilk aşamada müdahaleci politikaları mümkün mertebe dışlaması olmuştur. Irak Savaşı'ndan önce diplomatik girişimler vasıtasıyla savaşın önlenmesi ve bir aktör olarak belirleyici unsur olmak hususunda sergilediği yaklaşımın bir benzerini, Suriye politikasında da sürdüren AK Parti, bunu sadece idealist gerekçelerle yapmamıştır. Zira, müdahaleci yaklaşımlara muhalif bir tutum sergilemekle birlikte, meşru bir zemin sağlandığında veya ülke çıkarları açısından elzem olduğunu düşündüğünde farklı bir tutum sergilemekten geri durmamış ve önceliklerini reel-politik mülahazalarla bağdaştırmıştır.

AK Parti'nin bu yaklaşımına gösterilebilecek örneklerden ilki Irak Savaşı'dır. Nitekim, Irak Savaşı'ndan hemen önce bir yandan diplomasi trafiği yürütürken Irak'a askeri operasyon düzenlenmesine mani olacak alternatifler ararken, diğer yandan olası bir operasyonda Türkiye'nin oynayacağı rol ve hakimiyet alanları hususunda ABD ile müzakerelerde bulunmuş ve hatta askeri hareketin kaçınılmaz olduğunu anlayınca müttefik ordular arasında yer almak için TBMM nezdinde girişimlerde bulunmuştur. Yine, Arap Baharı'nın ardından Libya'ya yapılması planlanan askerî harekâta en başta radikal bir

şekilde karşı olduğunu vurgularken, NATO tarafından bu yönde bir karar alınmasının ardından harekate fiili olarak destek vermiştir. Suriye örneğinde ise, karşılıklı bir uyum yakalanmış ve iki ülke tarihi boyunca gelinen en iyi diplomatik ilişkiler kurulmuş iken, Esad ile anlaşmazlığa düştüğü ve Suriye'deki gelişmelerin ulusal güvenlik açısından tehdit oluşturduğunu hissettiği an Suriye'deki iç siyasi fraksiyonları sarıh bir şekilde desteklemekten ve bilfiil çatışmaya girmekten de geri durmamıştır. Ancak, neoklasikler açısından, bölgesel bir güç-küresel bir aktör olmayı hedefleyen bir iktidar açısından bu ani dönüşümler mümkün görülmektedir. Nitekim, buradaki kriter dönüşümün rasyonel olup olmadığına bağlıdır.

Rasyonel ilişkilerin kullanılış biçimi ise, spesifik olarak Kuzey Irak'la ilişkilerde en bariz şekilde görülmüştür. ABD'nin savaşın ardından Irak'ta oluşmasına zemin hazırladığı bölünmüş yapılanma, Irak'ın kuzeyindeki Kürt Bölgesel Yönetimi'ni Türkiye ile komşu haline getirmiştir. AK Parti bu komşuluk ilişkisini zamanla o kadar ileri bir noktaya taşımıştır ki, Bağdat'ı by-pass ederek iki taraflı anlaşmalara dahi imza etmiştir. Türkiye'nin bu politikası zaten gergin olan merkezi hükümetle ilişkileri daha da germiş ve Türkiye'nin Irak'taki neredeyse tek muhatabı olarak Kürt Bölgesel Yönetimi kalmıştır. Ancak, 2017 yılında bağımsızlık yönünde referandum yapan bölgesel yönetimin bu davranışı Türkiye'nin ilişkilerini gözden geçirmesine neden olmuştur. Zira, burada ilan edilecek bağımsızlığın Türkiye'de de bir arayışa neden olabileceği veya terörizmi arttıracığı yönündeki geleneksel hassasiyet noktaları Hükümeti, Bağdat'la ilişkilerini geliştirmeye mecbur kılmıştır. Politikadaki bu değişim, neoklasik yaklaşım açısından bir yönüyle tehditleri dengeleme olarak değerlendirilebilir.

CHP'nin, AK Parti'ye getirdiği eleştiriler dikkate alındığında ise, geleneksel dış politikayı vurgulayan bir yaklaşım sergilediği görülmektedir. Temel düsturlarından biri "inkılapçılık" ve sürekli devrim olan CHP'nin bu tutumu ile kendini muhafazakâr olarak tanımlayan AK Parti'nin reformist tutumu ve yenilikçi söylemi karşılaştırıldığında, söylem bazında dahi olsa partilerin içinde yer aldıkları ideolojik fraksiyonlar bağlamında, bir çelişki olduğu söylenebilir. Ancak, bu çelişki AK Parti'nin özellikle AB sürecini de kullanarak CHP'nin ülke içinde oluşturmuş olduğu bürokratik konsolidasyonu ve ordunun etkisini azaltması ve radikal kurumsal değişiklikler yapmasıyla da ilişkilendirilebilir. Nitekim,

reformların ya da özgürlükleri genişletme yaklaşımının sınıfsal değil ama ideolojik bir temele dayandığını söyleyebiliriz.

Neo-Osmanlılık ve Cumhuriyetçilik tartışmalarına mahal veren ideolojik yaklaşımdaki farklılıklar, değerlendirme yapılan zaviyeye göre de reformist olmak ya da statükocu olmak arasındaki çelişkiyi arttırabilir. Ancak, bu noktada mevcut sistemin CHP tarafından tesis edildiği dikkate alınacak olursa, AK Parti'nin CHP tarafından kurduğu düzeni yıkma tehdidi barındıran bir hareket olarak görülmesi, her alanda olduğu gibi dış politikada da bir çatışmaya girmelerine neden olmuştur. Nitekim, CHP'nin söyleminin "yurtta sulh,cihanda sulh", "karışmama prensibi", "Ortadoğulaşma" gibi sınırlı kavramsal temellere dayandırılması, yeterli derinlikte bir muhalefet yapılmasına engel olmuştur.

Kalıplaşmış ve yaklaşık bir asır önceki konjonktürel ortamlarda belirlenmiş, dış politika tutumu CHP'yi değişen şartlara uymak noktasında bir hayli zorlamıştır. Örneğin, Irak Savaşı'nda CHP tarafından ortaya konulan tepkiler, ağırlıklı olarak Meclis'in devre dışı bırakıldığı ve kendilerinin dahi haberinin olmadığı çeşitli ilişkilerin kurulduğu eleştirisinden öteye geçememiş ve Hükümet her defasında "ihanet" ile suçlanmıştır. Hedeflenen amaçların gerçekleştirilmesi noktasında ise, AK Parti Irak'a düzenlenecek askeri operasyonda bilfiil yer almak isterken, CHP Türkiye'nin kendi imkanlarıyla ve Irak'ın kuzeyini aşmayacak sınır ötesi bir operasyondan yana tavır almıştır. Bununla birlikte, iki partinin ana amacı kendi sınırlarını güvence altına almak, iç asayişini olumsuz etkileyebilecek yapılanmalara mani olmak ve terörizmi engellemek olmuştur. Binaenaleyh, hedefleri aynı iken yöntemleri farklılık arz etmiştir.

Bu durumun bir benzeri Suriye özelinde de yaşanmıştır. Nitekim, Suriye'de yaşanan dramatik olaylarda Türkiye'nin katı bir mülteci politikası takip etmesi gerektiğini savunarak ve yaklaşık 900 km'lik sınır hattına sahip olduğu Suriye'deki çok kamplı çatışma ortamını, güç ve alan boşluklarını görmeksizin karışmama ve uzaktan seyrederek olayların ülke içerisine sıçramasını engelleme yönünde pasif ve savunmacı bir eylem geliştirilmesini öngören ve sınır ötesi operasyonun Türkiye'yi bataklığa sürükleyeceğini savunan CHP'ye karşı, AK Parti daha saldırgan bir tutum benimsemiş, CHP'yi mülteci politikaları üzerinden hümanist değerlerle, Irak'tan Akdeniz'e koridor açmaya çalışan PKK'nın yayılmacılığı ve PYD'ye bakış açısı üzerinden milliyetçi değerlerle eleştirmiştir. Buna mukabil CHP, AK

Parti'yi yayılcı ve Yeni-Osmanlıcı politikalarla, Türkiye'yi ilgisinin olmadığı savaflara sokmakla ve diğer ülkelerin içişlerine karışmama prensibine karşı gelerek geleneksel dış politikanın dışına çıkmak ve ülke menfaatlerine zarar vermekle suçlamıştır. Bununla birlikte, her iki partinin de Suriye konusundaki temel yaklaşımları benzerlikler de taşımaktadır. Zira, hem AK Parti hem de CHP Suriye'deki belirsizliğin giderilmesini önemli bulmaktadır ve fakat AK Parti bunu gerektiğinde doğrudan müdahaleye başvurarak da yapmayı tercih ederken, CHP daha çok diplomasi üzerinden ve herkese eşit mesafede duran tarafsız savunmacı politikalarla yapmayı telkin etmiş; AK Parti Suriye'deki yeni düzende söz sahibi olmak ve Suriye'nin yeniden dizayn edilmesi sürecinde aktif olarak rol almak isterken, CHP Türkiye'ye yönelik bir saldırı söz konusu olmadığı müddetçe sınırların ötesindeki her türlü düzeni kabul edilebilir görmüştür.

AB konusunda, her iki parti açısından belli bir ölçüde senkronizasyon sağlanmış olsa da CHP, bu konuda da geleneksel politikayı sürdürme eğilimini sürdürmüştür. Nitekim, AB üyeliği konusunda reformların gerçekleştirilmesi sürecinde tam destek verirken, Kopenhag Kriterleri'nin önceki düzenlemelerle sağlandığı gerekçesiyle, 2005 sonrasında yapılan yasal düzenlemeleri AB üyeliğinden bağımsız ve anayasal sisteme bir tehdit olarak kabul etmiş ve desteğini çekmiştir. AB üyelik müzakerelerini yaşandığı esnada Kıbrıs Sorunu'nun çözümünün üyelik şartlarından biri olarak öne sürülmesi ve AK Parti'nin bunu kabul ederek Kıbrıs'ta referanduma gidilecek bir süreci başlatması ise, iki parti arasında sert tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur. Bu süreçte CHP-Denktaş-ordu ve A. Necdet Sezer daha muhafazakar bir tutum sergilerken, AK Parti daha sofistیک ve uzlaşmacı bir tutum benimsemiştir.

Yukarıda ele alınan konular çerçevesinde değerlendirildiğinde CHP'nin geleneksel dış politika vurgusunun hemen her açıklamada vurgulandığını görmekteyiz. AK Parti'nin siyasi seçkinlerinin ya da politikacılarının kullandığı argümanların aynı düzeyde karşılık bulamamasından münezzeh bir şekilde, CHP seçkinlerinin ağırlıklı olarak bekle-gör tarzı bir siyaset takip ettikleri söylenebilir. Nitekim bu yaklaşıma mukabil, fırsatların değerlendirilmesi noktasındaki yaklaşım ve çıkar temelli açıklamalar CHP'nin ofansif bir realist anlayışa sahip olduğunu göstermektedir. Özellikle, Suriye gibi Müslüman Ortadoğu ülkeleri ile iyi ilişkilerin geliştirildiği döneme paralel bir şekilde AB'den kopuşun yaşanması, eksen kayması yorumlarına neden olmuş ve fakat Arap Baharı ile birlikte ilişkilerin tam tersi

bir noktaya evrilmesi ile de bu ülkelerle ilişkilerin bozulması üzerinden eleştirmiştir. Ancak, bu noktada bir ayırım da yapmak gerekmektedir. Zira, AK Parti iç savaş sonrasında sadece Esad ile irtibatı kesmiş ve fakat sorunun tüm taraflarıyla münasebet kurmuş; buna mukabil CHP iç siyasi fraksiyonlara mesafe koyarak Esad'ı sürece dahil etmeyi dış politikanın temel amacı olarak görmüştür. Bu açıdan iki parti arasında sorunun aktörleri ayırımında çatışma yaşanmıştır.

Sonuç itibariyle, her iki parti de dış politikalarını reel-politik gerekçelere dayandırmakla birlikte, esasen yöntemde mutabık kalamamışlardır. AK Parti pro-aktif, ofansif, düzen kurucu, çok boyutlu ve bölgesel güç-küresel aktör olmayı hedefleyen, CHP reaktif, defansif, düzen koruyucu, Batı ağırlıklı, çok boyutlu ve yerel bir aktör olmayı tercih etmiştir.

KAYNAKÇA

- 10 soruda Suriye sınırında “güvenli bölge”. (2015, 28 Temmuz). Erişim Adresi:
http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/07/150728_guvenli_bolge_nedir
- 12 Aralık test olacak. (2002, 20 Kasım). Erişim Adresi:
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/12-aralik-test-olacak-110739>
- 2002 Yolunda AK Parti Seçim Beyannameleri*, (2015). Ankara: AK Parti.
- 2007 Yolunda AK Parti Seçim Beyannameleri*, (2015). Ankara: AK Parti.
- 2011 Yolunda AK Parti Seçim Beyannameleri*, (2015). Ankara: AK Parti.
- 2015 Seçim Beyannameleri-Daima Adalet Daima Kalkınma, (2015). Ankara: Cumhuriyet Halk Partisi.
- 28 Nisan 2011 tarihli MGK Açıklaması. (2011, 28 Nisan). Erişim Adresi:
<http://www.mgk.gov.tr/index.php/28-nisan-2011-tarihli-toplanti>
- 28 Şubat'ta Anlaşma Olur. (2002, 16 Aralık). *Milliyet Gazetesi*.
- 30 Kasım 2016 Tarihli MGK Toplantısı. (2016, 30 Kasım). Erişim Adresi:
<http://www.mgk.gov.tr/index.php/30-kasim-2016-tarihli-toplanti>
36. Muhtarlar Toplantısında Yaptıkları Konuşma. (2017, 8 Şubat). Erişim Adresi:
<http://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/70944/36-muhtarlar-toplantisinde-yaptiklari-konusma.html>
- 45 milyon liralık temel atıldı. Asi Barajı dostlukla dolacak. (2011, 7 Şubat). Erişim Adresi:
<http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/45-milyon-liralik-temel-atildi-asi-baraji-dostluk-la-dolacak-16953457>
59. Kez Masaya Oturdular. (2003, 16 Ocak). *Milliyet Gazetesi*.
- 60 Saatlik Gözaltı. (2003, 7 Temmuz). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- 8.5 Milyar Dolar 18 Ayda 4 Dilimde Kullanılacak . (2003, 23 Eylül). *Milliyet Gazetesi*.
- 9 Maddelik Yaptırım Paketi. (2011, 1 Aralık). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- AB için birlikte çalışmaya devam. (2002, 15 Aralık). Erişim Adresi:
<http://www.hurriyet.com.tr/ab-icin-birlikte-calismaya-devam-115756>

- AB: Türkiye Adada İşgalci. (2003, 12 Mart) *Milliyet Gazetesi*.
- ABD Dışişleri Bakanlığı: Uzey Irak'a Girmeyin. (2003, 21 Mart). *Milliyet Gazetesi*.
- ABD Hibesine Kongre Onayı. (2003, 5 Nisan). *Milliyet Gazetesi*.
- ABD Irak için sualname yolladı. (2003, 17 Nisan). Erişim Adresi:
<http://arsiv.ntv.com.tr/news/211398.asp>
- ABD ile Son Dakika Krizi. (2003, 21 Mart). *Milliyet Gazetesi*.
- ABD ile 'Zorunlu İş Birliği' Onur Kırıcı. (2003, 19 Mart). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- ABD Savunma Bakanı: İncirlik İlişkisi Çok Önemli. (2001, 7 Haziran). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- ABD Şimdi de Kelime Pazarlığı Başlattı. (2003, 25 Şubat). *Milliyet Gazetesi*.
- ABD Vuruyor. (2003, 21 Mart). *Milliyet Gazetesi*.
- ABD: Önce Meclis Kararını Görelim. (2003, 20 Ağustos). *Milliyet Gazetesi*.
- ABD'de Başka Rojava'da Başka. (2014, 27 Eylül). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- ABD'den Annan'a Tam Destek. (2002, 2 Aralık). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- ABD'den Irak'ı tehdit etti. (2002, 10 Aralık). Erişim Adresi:
<http://www.evrensel.net/haber/137361/abd-den-irak-i-tehdit-etti>
- Abdullah Gül'den Demeç: ABD'ye Destek Veririz. (2002, 10 Kasım). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Acar, H. (2018). "Atatürk'ün Millet Anlayışı ve Atatürk Milliyetçiliği". H. Acar (ed.). içinde *Milliyetçilik Tipolojileri*. (s. 133-146). Nobel Akademik Yayıncılık: Ankara.
- Acar, Ü. (2019). "Meşrutiyet Dönemi Düşünce Akımları ve Günümüze Yansımaları". *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 23, S. 2, s. 413-424.
- Acemi Kaptan Şaşırıldı. (2003, 21 Mart). *Milliyet Gazetesi*.
- Açıkses, E. ve Cankut, A. (2014). "Kıbrıs Meselesi'nin Tarihsel Gelişimi ve Uluslararası Hale Gelme Sebepleri". *Turkish Studies*, C. 9, S. 4, s.1241-1259.
<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7126>.

- Ada, S. (2013). *Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul.
- Afrin Harekâtı'na Desteğimiz Tamdır. (2018, 22 Ocak). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Ağır, Bülent S. (2007). “Bush Doktrini: Küresel Bir Hegemonik İstikrar Arayışı mı?”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, C. 3, S. 12, s. 71-100.
- Ahmet Davutoğlu: Turkey's Zero-Problems Foreign Policy. (2010, 20 Mayıs). Erişim Adresi: <http://foreignpolicy.com/2010/05/20/turkeys-zero-problems-foreign-policy/>
- Ak Parti Suriye'de çatışmanın aktörü. (2012, 24 Ekim). Erişim Adresi: <http://www.milliyet.com.tr/-ak-parti-suriye-de-catismanin-aktoru--siyaset-1616474/>
- AK Parti tarihi, nasıl kuruldu? AK Parti'nin Kuruluş Öyküsü. (2018, 21 Kasım). Erişim Adresi: <http://www.aksam.com.tr/foto-galeri/guncel/ak-parti-tarihi-nasil-kuruldu-ak-partinin-kurulus-oykusu/44812/>
- AK Parti. (t.y.). Genel Başkan. <http://www.akparti.org.tr/ak-kadro/genel-baskan/>
- AK Parti'den Suriyelilere vatandaşlık açıklaması. (2016, 5 Temmuz). Erişim Adresi: <http://www.yenisafak.com/gundem/ak-partiden-suriyelilere-vatandaslik-aciklamasi-2490787>
- Akçura, Y. (1976). *Üç Tarz-ı Siyaset*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Akdemir, Betül B. (2017). “Kıbrıs Krizlerinde ABD'nin Tutumu ve Etkileri”. O. Köse (ed.). içinde *Tarihte Kıbrıs* (2 Cilt). (s. 943-963). Akdeniz Karpaz Üniversitesi: İstanbul.
- Akdevelioğlu, A. ve Kürkçüoğlu, Ö. (2013a). “Ortadoğu'yla İlişkiler (1919-1923)”. B. Oran (ed.). içinde *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)* (3 Cilt). (s. 194-212). İletişim Yayınları: İstanbul.
- Akdevelioğlu, A. ve Kürkçüoğlu, Ö. (2013b). “Ortadoğu'yla İlişkiler (1923-1939)”. B. Oran (ed.). içinde *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)* (3 Cilt). (s. 357-369). İletişim Yayınları: İstanbul.
- Akdevelioğlu, A. ve Kürkçüoğlu, Ö. (2013c). “Ortadoğu'yla İlişkiler (1980-90)”. B. Oran (ed.). içinde *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1980-2001)* (3 Cilt). (s. 124-157). İletişim Yayınları: İstanbul.

- Akgün, M. (2012). “İsrail-Türkiye İlişkileri ve Arap Dünyasında Değişim”. B. Duran, K. İnat ve Ali R. Usul (ed.). içinde *Türk Dış Politikası Yıllığı 2011*. (s. 155-169). SETA: Ankara.
- Akgün, S. (2010). “Kıbrıs: Doğu Akdeniz'de Egemenlik Mücadelesi”. (ed. K. İnat, B. Duran ve M. Ataman). içinde *Dünya Çatışmaları: Çatışma Bölgeleri ve Konuları*. (s. 721-750). Nobel Yayın Dağıtım: Ankara.
- Akıllı, E. (2013). *Türkiye'de Devlet Kimliği ve Dış Politika*. Nobel Yayın, Ankara.
- AKP Eğitimi Siyasallaştırıyor. (2003, 14 Eylül). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- AKP Genel Başkanı Erdoğan, Newsweek Dergisi'nin Sorularını Yanıtladı. (2002, 11 Kasım). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- AKP İzin Almaya Hazırlanıyor. (2002, 23 Aralık). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- AKP Liderinin Paket Önerisine Tepki Yağdı. (2002, 22 Kasım). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- AKP: “Kıbrıs Planı değişsin”. (2003, 9 Mart). Erişim Adresi: <http://www.radikal.com.tr/politika/akp-kibris-plani-degissin-663174/>
- AKP'liler Savaşa İkna Oldu. (2003, 21 Mart). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Aksoy, Numan D. ve Arslantaş, Halis A. (2010). “Ulus, Ulusçuluk ve Ulus-Devlet”. *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, S. 28, s. 31-39.
- Aksu, A. (2017). “Emeviler ve Abbasiler Döneminde Kıbrıs”. O. Köse (ed.). içinde *Tarihte Kıbrıs* (2 Cilt). (s. 79-89). Akdeniz Karpaz Üniversitesi: İstanbul.
- Akşin, S. (2020). “Siyasal Tarih (1950-1960)”. Sina Akşin (yayın yön.). içinde *Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye 1908-1980* (5 Cilt). (s. 2015-226). Cem Yayınevi: İzmir.
- Akşin, S., Tanör, B. ve Boratav, K. (2006a). *Yakınçağ Türkiye Tarihi (1908-1980)*. Milliyet Kitaplığı: İstanbul.
- Akşin, S., Tanör, B. ve Boratav, K. (2006b). *Yakınçağ Türkiye Tarihi (1980-2003)*, Milliyet Kitaplığı: İstanbul.
- Altunoğlu, M. (2014). *Geçmişin Yüküyle Yenilik Arayışı: CHP'de Lider, Tavan, Taban Analizi*. SETA Yayınları, Ankara.

- Altuntaş, Y. (2020). The EU Politics os AK Party Between The Years 2002-2017. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara.
- Ankara'da Kobani Krizi. (2014, 21 Ekim). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Ankara'dan Olumlu Mesaj. (2004, 1 Nisan). *Milliyet Gazetesi*.
- Ankara'ya Baskı. (2001, 30 Mayıs). *Milliyet Gazetesi*.
- Ankara'yı Uyardık. (2003, 24 Mart). *Milliyet Gazetesi*.
- Annan Ayrıntılı Haritalar Verdi. (2002, 13 Kasım). *Milliyet Gazetesi*.
- Annan Kıbrıs'a Müdahil Oluyor. (2003, 15 Şubat). *Milliyet Gazetesi*.
- Annan telaşlı, Denktaş inatçı. (2002, 21 Kasım). Erişim Adresi: <http://www.radikal.com.tr/yorum/annan-telasli-denktas-inatci-652066/>
- Annan Yeni Takvim Sundu. (2003, 11 Mart). *Milliyet Gazetesi*.
- Arı, T. (2008). *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*. MKM Yayıncılık, Bursa.
- Arıncı: "Kıbrıs'ta varılan nokta olumlu". (2004, 1 Nisan). Erişim Adresi: <http://www.milliyet.com.tr/gundem/arinc-kibrista-varilan-nokta-olumlu-5104843>
- Arıncı'tan Gül'den Hesap Sordu. (2003, 5 Nisan). *Milliyet Gazetesi*.
- Armaoğlu, F. (1991). *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri(Açıklamalı)*. Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Armaoğlu, F. (2018). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*. Kronik Yayınları, İstanbul.
- Armaoğlu, F. (2020). *Türk Dış Politikası Tarihi*. Kronik Kitap, İstanbul.
- Arslan, A. (2013). *Efendi ve Uşak/Avrupa Birliği-Türkiye İlişkileri*. İdil Yayıncılık, İstanbul.
- Arşivleri Açtırmayın. (2003, 8 Mayıs). *Milliyet Gazetesi*.
- Asker netleştirdi. (2003, 24 Mart). Erişim Adresi: <http://www.gazetevatan.com/asker-netlestirdi-6878-irak-krizi/>
- Asker Savaş Yetkisi İstediydi. (2003, 1 Şubat). *Milliyet Gazetesi*.

- Asker Sayısını ABD Belirleyecek. (2001, 12 Ekim). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Asker'den ABD'liye demokrasi dersi. (2003, 8 Mayıs). Erişim Adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/askerden-abd-liye-demokrasi-dersi-145313>
- Askerler MGK'de Dikkat Çekti. (2002, 1 Aralık). *Milliyet Gazetesi*.
- Askerlerimiz Hazırlanıyor. (2003, 21 Temmuz). *Milliyet Gazetesi*.
- Askerlerimiz Serbest. (2003, 7 Temmuz). *Milliyet Gazetesi*.
- Aslan, A. (2018). “Türk Dış Politikasını Anlamak İçin Kavramsal Bir Çerçeve: Otonomi Arayışı”. K. İnat, A. Aslan ve B. Duran (ed.). içinde *Kuruluşundan Bugüne AK Parti: Dış Politika*. (s. 17-40). SETA: İstanbul 2018.
- Aslan, R. (2000). “Türkiye-Avrupa Birliği: Sancılı Gelişen İlişki”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 55, S. 3, s. 9-28. http://doi.org/10.1501/SBFder_0000001887.
- Astana Suriye görüşmeleri: Ne oldu, bundan sonra ne olacak? (2017, 25 Ocak). Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-38741741>
- Astana'da Çatlak. (2019, 10 Ekim) *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Astana'da İmza Atıldı. (2017, 5 Mayıs). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Atabey, F. (2015). “Hatay'ın Anavatana Katılma Süreci”. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C. 4, S. 7, s. .
- Atacan, F. (2021). “Mısır'da 'Devrim Hikayesi' ve Geçiş Sürecinin Temel Problemleri”. Zahide T. Kor (ed.). içinde *Ortadoğu Konuşmaları: Bölgesel ve Küresel Perspektiften “Arap Baharı”*. (s. 103-135). Küre Yayınları: İstanbul.
- Ataman, M. (2003). “Özalist Dış Politika: Aktif ve Rasyonel Bir Anlayış”. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, C:5, S. 2, s. 49-64.
- Ataman, M. (2010). “İran-İrak Üstünlük Mücadelesi: Çok Boyutlu Sorunlar”. K. İnat, B.Duran ve M. Ataman (ed.). içinde *Dünya Çatışmaları: Çatışma Bölgeleri ve Konuları* (3 Cilt). Nobel Yayın-Dağıtım: Ankara.
- Ataman, M. ve Uçgan, N. (2011a). “Türkiye'nin Körfez Ülkeleri Yemen, Mısır, Ürdün ve Lübnan Politikası 2009”.(ed. B. Duran, K. İnat ve M. Ataman). içinde *Türk Dış Politikası Yıllığı 2009*. (s. 189-222). SETA Yayınları: Ankara.

- Ataman, M. ve Uçgan, N. (2011b). “Türkiye'nin Körfez Ülkeleri, Yemen, Ürdün, Mısır ve Lübnan Politikası 2010”. B. Duran, K. İnat ve M. Özcan (ed.). içinde *Türk Dış Politikası Yıllığı 2010*. (s. 161-199). SETA Yayınları: Ankara.
- Ataöv, T. (1989). *Bilimsel Araştırma El Kitabı*, Savaş Yayınları, Ankara.
- Atasoy, E. ve Soykan, A. (2017). “Siyasi Coğrafya Işığında Bulgaristan Türkleri'nin 1989 Yılındaki Zorunlu Göçü”. Osman Köse (ed.). içinde *Geçmişten Günümüze Göç* (2 Cilt). (s. 329-342). Canik Belediyesi Kültür Yayınları: Samsun.
- Ateş, D. (2014). *Türk Dış Politikasına Giriş: Yeni Muhafazakârlık ve Doğu-Batı Ekseninde Yapısal Değişim*. Dora Yayınları, Bursa.
- Atina'ya giderse Kıbrıs Cumhuriyeti'ni onaylamış olacak. (2003, 27 Şubat). Erişim Adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/atinaya-giderse-kibris-cumhuriyetini-onaylamis-olacak-38451387>
- Avrupa Memnun, Rumlar Şokta. (2003, 23 Nisan). *Milliyet Gazetesi*.
- Aydın, A. (2013). “The Perception Over The Change of Axis in Turkish Foreign Policy in Terms of A Liberal Perspective Between 2002-2010”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 18, s. 235-257.
- Aydın, M. (2013). “İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye (1939-1945)”. B. Oran (ed.). içinde *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)* (3 Cilt). (s. 399-476). İletişim Yayınları: İstanbul.
- Ayhan, S. (2017). 2002-2015 Yılları Arasında AK Parti'nin Ortadoğu Politikası: Suriye Örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Küresel Siyaset ve Uluslar arası İlişkiler, İstanbul.
- Ayhan, V. (2012). *Arap Baharı: İsyenlar, Devrimler ve Değişim*. Marmara Kitap Merkezi Yayınları, Bursa.
- AYK, (1997). *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri* (3 Cilt). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- Azerbaycan'a Bayrak Notası. (2009, 22 Ekim) *Cumhuriyet Gazetesi*.

- Bağcı, H. (2018). *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*. ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık, Ankara.
- Bakan Gül'den AB'ye Dört Şart. (2004, 15 Şubat). *Milliyet Gazetesi*.
- Balcı, A. (2018). *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*. Alfa Yayınları, İstanbul.
- Balcı, A. ve Kardeş, T. (2014). "Realizm". Ş. Kardeş ve A. Balcı (Ed.). içinde *Uluslararası İlişkilere Giriş*. Küre Yayınları: İstanbul.
- Balcı, A., Cicioğlu, F. ve Küçükboz, D. (2019). "Türkiye'nin Ekseni Kayıyor mu? Bir Literatür Değerlendirmesi". *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, C. 11, S. 20, s. 66-81. <http://doi.org/10.20990/kilisiibfakademik.540153>.
- Barış Pınarı Başladı. (2019, 10 Ekim). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Barışı Korumak İçin TSK En Doğru Tercih. (2003, 22 Temmuz). *Milliyet Gazetesi*.
- Barzani'nin Sağ Kolu Tehdit Etti. (2003, 24 Şubat). *Milliyet Gazetesi*.
- Başbakan Bülent Ecevit 7 Dışişleri Bakanı'yla Görüştü, Iraktan Yumuşama Sinyali. (2002, 13 Şubat). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Başbakan Erdoğan, Mısır Darbesi Hakkında Konuştu. (2013, 10 Temmuz). Erişim Adresi: <http://www.turkiyegazetesi.com.tr/gundem/52466.aspx>
- Başbakan Erdoğan: "Eski siyasetin patolojik unsurlarından biri olan toplumsal mühendislik hevesi ve refleksleri geçersiz hale gelmiştir". (2005, 16 Mart). Erişim Adresi: http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/web_basin_aciklamalari.aciklama?p1=19662
- Başbakan Medeniyetler İttifakı'nda Konuştu. (2009, 6 Nisan). Erişim Adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-medeniyetler-ittifakinda-konustu-11373034>
- Başbakan Önce Tarih Öğrensin. (2004, 14 Nisan). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Başlamışlı, M. ve Çalışkan, A. (2017). "İngiltere'nin Yakındoğu Politikası Dahilinde Kıbrıs'ın İngilizlere Devri". O. Köse (ed.). içinde *Tarihte Kıbrıs* (2 Cilt). (s. 825-835). Akdeniz Karpaz Üniversitesi: İstanbul.
- Batu: Hükümet beceriksiz. (2003, 23 Şubat) *Cumhuriyet Gazetesi*.

- Baykal AKP'ye yüklendi: Dış politikada talimat alıyorlar! (2004, 17 Şubat). Erişim Adresi:
<http://www.milliyet.com.tr/gundem/baykal-akpye-yuklendi-dis-politikada-talimat-aliyorlar-5118525>
- Baykal Erdoğan'a sordu: KKTC, Rum Kesimi mi olsun. (2003, 8 Ocak). *Milliyet Gazetesi*.
- Baykal iktidara yüklendi. (2004, 24 Mart). Erişim Adresi:
<http://www.milliyet.com.tr/gundem/baykal-iktidara-yuklendi-5107545>
- Baykal Kıbrıs'ta “tek devlet” istedi. (2003, 30 Nisan). Erişim Adresi:
<http://www.hurriyet.com.tr/baykal-kibrista-tek-devlet-istedi-38457645>
- Baykal, D. ve Cem, İ. (1992). *Yeni Sol*. Cem Yayınevi: İstanbul.
- Baykal: “Hükümet Kıbrıs konusunda teslimiyet içinde”. (2002, 17 Aralık). Erişim Adresi:
<http://www.habervitrini.com/chp-lideri-baykal-hukumet-kibris-konusunda-teslimiyet-icersinde/49330>
- Baykal: “İktidar Irak'a asker gönderme kararı almış”. (2003, 29 Temmuz). Erişim Adresi:
<https://www.milliyet.com.tr/gundem/baykal-iktidar-iraka-asker-gonderme-karari-almis-5163794>
- Baykal: “Kırmızı çizgi neden var?” (2003, 12 Nisan). Erişim Adresi:
<http://www.radikal.com.tr/politika/baykal-kirmizi-cizgi-neden-var-666523/>
- Baykal: “KKTC'ye tanınma isteyelim”. (2004, 27 Nisan). Erişim Adresi:
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/baykal-kktcye-taninma-isteyelim-221093>
- Baykal: “Meclis kararını aşma”. (2003, 4 Nisan). Erişim Adresi:
<http://www.radikal.com.tr/politika/baykal-meclis-kararini-asma-665754/>
- Baykal: “Meclis'in arkasına saklanıyorlar”. (2003, 22 Şubat). Erişim Adresi:
<http://arsiv.sabah.com.tr/arsiv/2003/02/22/s1710.html>
- Baykal: “Müzakereler para pazarlığına dönüştü”. (2003, 21 Şubat). Erişim Adresi:
<http://www.hurriyet.com.tr/baykal-muzakereler-para-pazarligina-donustu-129282>
- Baykal: “Özür dilemeden olmaz”. (2003, 15 Temmuz). Erişim Adresi:
<http://www.radikal.com.tr/politika/baykal-ozur-dilenmeden-olmaz-676238/>

- Baykal: “Powell'ın ziyareti gecikmiş bir ziyarettir”. (2003, 3 Nisan). Erişim Adresi:
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/baykal-powellin-ziyareti-gecikmis-ziyaret-38448270>
- Baykal: “Türkiye savaşa sürükleniyor”. (2002, 24 Aralık). Erişim Adresi:
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/baykal-turkiye-savasa-surukleniyor-117684>
- Baykal: “Wolfowitz'in hayal kırıklığı kişisel”. (2003, 7 Mayıs). Erişim Adresi:
<http://www.radikal.com.tr/politika/baykal-wolfowitzin-hayal-kirikligi-kisisel-669125/>
- Baykal: Erdoğan'la Beraber Dolaşalım. (2004, 28 Nisan). *Milliyet Gazetesi*.
- Baykal: Güvenilir Bilgi Yok. (2003, 24 Ağustos). *Milliyet Gazetesi*.
- Baykal: Hükümet ters kündeğe geldi. (2003, 22 Mart). Erişim Adresi:
<http://www.radikal.com.tr/politika/baykal-hukümet-ters-kundeye-geldi-664493/>
- Baykal: Hükümet Teslim Oldu. (2003, 26 Şubat). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Baykal: 'Irak konusu Meclis'e gelecektir' dedi. (2003, 17 Ocak). Erişim Adresi:
<http://www.habervitrini.com/baykal-irak-konusu-meclise-gelecektir-dedi/53756>
- Baykal: Kuzeyi İşgal Teşebbüsü. (2003, 17 Nisan). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Baykal: Teslimiyet Doğru Değil. (2003, 13 Şubat). *Milliyet Gazetesi*.
- Baykal: Türkiye Kredi Karşılığı Satılmıştır. (2003, 25 Eylül). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Baykal: Türkiye Kuzey Irak'a girmeli. (2003, 26 Şubat). Erişim Adresi:
<http://www.hurriyet.com.tr/baykal-turkiye-k-iraka-girmeli-130331>
- Baykal: Türkiye Küçük Düşürüldü. (2003, 14 Ocak). *Milliyet Gazetesi*.
- Baykal: Yangının parçası olabiliriz. (2003, 11 Ekim). *Milliyet Gazetesi*.
- Baykal: Yanlışın parçası olmayalım. (2003, 3 Nisan). Erişim Adresi:
<http://www.radikal.com.tr/politika/baykal-yanlisin-parcasi-olmayalim-665626/>
- Baykal: Yazıktır. (2003, 8 Ekim). *Milliyet Gazetesi*.

Baykal'dan AKP'ye 'İsmet Paşa' göndermesi. (2004, 2 Şubat). Erişim Adresi: <http://www.milliyet.com.tr/gundem/baykaldan-akpye-ismet-pasa-gondermesi-5122060>

Baykal'dan Gül'e: Erdoğan'ı Uyarın. (2002, 10 Aralık). *Milliyet Gazetesi*.

Baykal'dan hükümete tezkere eleştirisi. (2003, 18 Mart). Erişim Adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/baykaldan-hukumete-tezkere-elestirisi-134526>

Baykal'dan Verheugen'e sert tepki. (2003, 5 Aralık). *Cumhuriyet Gazetesi*.

Bayraklı, E. ve Boyraz, Hacı M. (2018). “AB'nin Gölgesinde Türkiye'nin Kıbrıs Politikası”. K. İnat, A. Aslan ve B. Duran (ed.). içinde *Kuruluşundan Bugüne AK Parti: Dış Politika*, (s. 427-446). SETA: Ankara.

Belçika Modeli Çarkı. (2002, 7 Kasım). *Cumhuriyet Gazetesi*.

Belge, M. (2009). “Mustafa Kemal ve Kemalizm”. A. İnsel (ed.). içinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm* (10 Cilt). (s. 29-43). İletişim Yayınları: İstanbul.

Bila, F. (2020). *CHP Nasıl İktidar Olur?*. Doğan Kitap, İstanbul.

Biz Hata Yapmadık. (2003, 8 Mayıs). *Milliyet Gazetesi*.

Bizi Teröristlerle Uğraştırmayın. (2003, 4 Nisan). *Milliyet Gazetesi*.

Blair İŞİD İçin Özür Diledi. (2015, 26 Ekim). *Cumhuriyet Gazetesi*.

Blöfle Politika Olmaz. (2012, 27 Haziran). *Cumhuriyet Gazetesi*.

BM Güvenlik Konseyi'nin 353 Sayılı Kararı. (1974, 20 Temmuz). Erişim Adresi: <http://unscr.com/en/resolutions/353>

BM'nin Kıbrıs planı müzakere edilebilir. (2002, 17 Kasım). *Milliyet Gazetesi*.

Bora, T. (2020). “Türkiye'de Siyasal İdeolojilerde ABD/Amerika İmgesi”. M. Gültekingil ve T. Bora (ed.). içinde *Modernleşme ve Batıcılık: Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*. (s. 147-170). İletişim Yayınları: İstanbul.

Bozkaya, Ö. ve Kıncal, A. (2018). “Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri ve Suriyeli Yerinden Edilmiş Kişiler Bağlamında Türkiye'nin Göç Politikasındaki Gelişimin Değerlendirilmesi”. *Göç Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 2, s. 90-126.

Boztaş, A. (2011). “Türkiye'nin Afrika ile İlişkilerinde Proaktif Politikalarının Teorik Analizi: Konstrüktivist Teori, Eleştirel Teori ve Uluslararası Toplum Teorisi”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 31, s. 139-158.

Bölükbaşı, S. (2001). *Barışçı Çözumsuzlük*, İmge Yayınları, Ankara.

- Brown, Cameron S. (2007). "Turkey in the Gulf Wars of 1991 and 2003". *Turkish Studies*, 8(1), s. 85-119. <https://doi.org/10.1080/14683840601162054>

Bu Nasıl Müttelik?. (2003, 6 Temmuz). *Milliyet Gazetesi*.

Bu Utanç Türkiye'ye Fazla. (2015, 23 Şubat). *Cumhuriyet Gazetesi*.

Budak, M. (2014). *Misak-ı Milli'den Lozan'a: İdealden Gerçeğe Türk Dış Politikası*. Küre Yayınları, İstanbul.

Bunun Adı İhanettir. (2011, 11 Ağustos). *Cumhuriyet Gazetesi*.

Büyük Bir Gaf. (2004, 15 Şubat). *Cumhuriyet Gazetesi*.

Carr, Edward H. (2015). *Yirmi Yıllık Kriz*. Can Cemgil (çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi: İstanbul.

Cehalet Polemiği. (2011, 11 Ağustos). Erişim Adresi: <http://www.milliyet.com.tr/cehalet-polemigi-siyaset-1425142/>

Cem: Kaybedecek Gençlerimiz Yok. (2002, 14 Ekim). *Milliyet Gazetesi*.

CHP 1973 Seçim Beyannamesi, (1973). Ajans Türk Matbaacılık, Ankara: Cumhuriyet Halk Partisi.

CHP 1976 Parti Programı, (1976). Ajans Türk Matbaacılık, Ankara: Cumhuriyet Halk Partisi.

CHP 2000 Seçim Beyannamesi, (2000). Ankara: Cumhuriyet Halk Partisi.

CHP 2002 Seçim Beyannamesi, (2002). Ankara: Cumhuriyet Halk Partisi.

CHP 2015 Seçim Beyannamesi, (2015). Ankara: Cumhuriyet Halk Partisi.

CHP' den tepki: İleri adım dediğiniz aslında geri adımdır. (2004, 12 Şubat). Erişim Adresi: <http://www.milliyet.com.tr/gundem/chpden-tepki-ileri-adim-dediginiz-aslinda-geri-adimidir-5119747>

CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu, “Suriye’de Barışa Açılan Kapı” Temalı Uluslararası Suriye Konferansı’nda Konuştu. (2019, 28 Eylül). Erişim Adresi: <http://www.chp.org.tr/haberler/chp-genel-baskani-kemal-kilicdaroglu-suriyede-barisa-acilan-kapi-temali-uluslararasi-suriye-konferansinda-konustu-28-eylul-2019>

CHP Lideri Deniz Baykal: Özür Dileyin. (2003, 9 Temmuz). *Cumhuriyet Gazetesi*.

CHP muhalefete Kıbrıs’tan başladı. (2002, 17 Aralık). Erişim Adresi: <http://www.evrensel.net/haber/137595/chp-muhalefete-kibris-tan-basladi>

CHP Mültecilerin Geri Kabul Anlaşması’na Muhalefet Şerhi Koydu. (2014, 10 Şubat). Erişim Adresi: <http://www.haberler.com/chp-geri-kabul-anlasmasina-muhalefet-serhi-koydu-5651359-haberi/>

CHP ve AKP’nin Ortadoğu Politikalarının Ana Hatları,. (2014, Şubat) Erişim Adresi: http://www.chp.org.tr/Public/0/Folder//ortadogu_1.pdf

CHP: “Annan Planı’nı kabul ederseniz, Kıbrıs’ı kaybedersiniz”. (2004, 15 Mart). Erişim Adresi: <http://www.milliyet.com.tr/gundem/chp-annan-planini-kabul-ederseniz-kibrisi-kaybedersiniz-5110606>

CHP: Hukuka ve anayasaya aykırı karar alındı. (2003, 7 Ekim). Erişim Adresi: <http://www.milliyet.com.tr/gundem/chp-hukuka-ve-anayasaya-aykiri-karar-alindi-5148908>

CHP: Türk milleti evlatlarının çölde ölmesini istemiyor. (2003, 16 Ağustos). Erişim Adresi: <http://www.milliyet.com.tr/gundem/chp-turk-milleti-evlatlarinin-collerde-olmesini-istemiyor-5160002>

CHP’li Koç: “Gümrük Birliği Anlaşması’nın İçeriği ,Müzakere Aşaması ve Yürürlüğe Girmesi ile CHP’nin Hiçbir İlgisi Yoktur”. (2005, 4 Ağustos). Erişim Adresi: https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=29082

CHP-1935 Programı, (1935). Ulus Basımevi, Ankara: Cumhuriyet Halk Partisi.

CHP-1943 Programı, (19483). Zerbamat Basımevi, Ankara: Cumhuriyet Halk Partisi.

CHP’den Amerikan kredisine tepki. (2003, 23 Eylül). Erişim Adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/chpden-amerikan-kredisine-tepki-172918>

- CHP'nin Suriye Politikası: 7 Soru 7 Cevap. (2020, Ağustos 28). Erişim Adresi: <http://chp.azureedge.net/04f79457daf141af9acc4d9c8b204813.pdf>
- Cicioğlu, F. ve Yetim, Hüsna T. (2018). “Uyumdan Güven Bunalımına Türkiye-AB İlişkileri”. K. İnat, A. Aslan ve B. Duran (ed.). içinde *Kuruluşundan Bugüne AK Parti: Dış Politika*. (s. 171-194) SETA: İstanbul.
- Cleveland, William L. (2008). *Modern Ortadoğu Tarihi*. Mehmet Harmanlı (çev.). Agora Kitaplığı: İstanbul.
- Coşkun, Y. (2018). “Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin (KTFD) İlanından Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin (KKTC) Kuruluşuna Kadar Olan Süreçte Kıbrıs Sorunu (1975-1983)”. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 64, s. 119-143. <http://doi.org/10.16992/ASOS.12702>.
- Cumhurbaşkanı Erdoğan: Dertli Olduğum, Aşık Olduğum Projeydi. (2017, 3 Şubat). Erişim Adresi: <http://www.sabah.com.tr/gundem/2017/02/03/cumhurbaskani-erdogan-konusuyor-canli>
- Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Önemli Açıklamalar. (2014, 13 Ekim). Erişim Adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/cumhurbaskani-erdogandan-onemli-aciklamalar-27376911>
- Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Suriyelilere vatandaşlık müjdesi. (2016, 2 Temmuz). Erişim Adresi: <http://www.iha.com.tr/haber-cumhurbaskani-erdogandan-suriyelilere-vatandaslik-mujdesi-570770/>
- Cumhurbaşkanı Erdoğan: Suriye'nin güvenlik ve istikrara kavuşması için elimizden geleni yapmayı sürdüreceğiz. (2018, 27 Ekim). Erişim Adresi: <http://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-46004555>
- Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 2019 mesaisi yoğun geçti. (2019, 29 Aralık). Erişim Adresi: <http://www.aa.com.tr/tr/turkiye/cumhurbaskani-erdoganin-2019-mesaisi-yogun-gecti/1686724>
- Çağdaş Türkiye İçin Değişim: CHP 2008 Parti Programı*, (2008). Ankara: Cumhuriyet Halk Partisi.

- Çakır, M. F. (2012). “Milli Mücadele'nin Başlangıcından Lozan Barış Anlaşması'na Dış Politika”. A. Çaylak, M. Dikkaya, C. Göktepe ve H. Kapu (ed.). içinde *Osmanlı'dan İkininli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi: İç ve Dış Politika*. (s. 189-217). Savaş Yayınevi: Ankara.
- Çakmak, B. (2017). “Kıbrıs'ta İngiliz Yönetimi ve Yapılan Çözüm Planları”. O. Köse (ed.). içinde *Tarihte Kıbrıs (2 Cilt)*. (s. 857-863). Akdeniz Karpaz Üniversitesi: İstanbul.
- Çakmak, H. (2013a).”Atatürk'ün Dış Politika Felsefesi ve Uygulamaları”. H. Çakmak (ed.). içinde *Liderlerin Dış Politika Felsefesi ve Uygulamaları*. (s. 11-26). Doğu Kitabevi, İstanbul.
- Çakmak, H. (2013b). “Turgut Özal'ın Dış Politika Felsefesi ve Uygulamaları”. H. Çakmak (ed.). içinde *Liderlerin Dış Politika Felsefesi ve Uygulamaları*. (s. 117-123). Doğu Kitabevi, İstanbul.
- Çakmak, H. (2014). *Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri*. Barış Kitap Basın Yayın, Ankara.
- Çakmak, Z. (2007). “Yunanistan Başbakanı Panagis Tsaldaris'in Türkiye'yi Ziyareti (10-11 Eylül 1933)”, *Turkish Studies*, C. 2, S. 4, s. 1271-1282. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.235>
- Çavdar, T. (2019). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi: 1950'den Günümüze*. İmge Kitabevi, Ankara.
- Çayhan, E. (2013). “Bülent Ecevit'in Dış Politika Felsefesi ve Uygulamaları”. H. Çakmak (ed.). içinde *Liderlerin Dış Politika Felsefesi ve Uygulamaları*. (s. 81-92). Doğu Kitabevi: İstanbul.
- Çelik, Nur B. (2009). “Kemalizm: Hegemonik Bir Söylem”. A. İnsel (ed.). içinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*. (s.). İletişim Yayınevi: İstanbul..
- Çıkarlarımız Anadolu'ya hapsedilemez. (2003, 22 Ağustos). *Milliyet Gazetesi*.
- Çimen, A. (2020). *Kısa Ortadoğu Tarihi*. Timaş Yayınları, İstanbul.
- Çomak, H. (2010). “Türk Siyasal Yaşamında; Türk Çağdaşlaşması, Atatürkçü Düşünce Sistemi ve Türk Devrimi”. H. Çomak (ed.). içinde *21. Yüzyılda Çağdaş Türk Dış Politikası ve Diplomasisi*. (s. 1-14). Umuttepe Yayınları: Kocaeli.

- Çopur, İ. (2019). *1974 Kıbrıs Barış Harekatı ve Anılar*. Kastaş Yayınları, İstanbul.
- Çözüm İçin Yeni Yaklaşım Gerekli. (2003, 14 Nisan). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Dağdemir, Elif U. (2004), “Batı Balkan Ülkeleri ile Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Tam Üyelik Olasılıkları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 59, S. 1, s. 89-117. http://doi.org/10.1501/SBFder_0000001476.
- Damat Ferit Sattı. (2005, 16 Haziran). *Milliyet Gazetesi*.
- Davutoğlu, A. (2008). “Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007”. *Insight Turkey*, C. 10, S. 1, s. 77-96.
- Davutoğlu, A. (2009). *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*. Küre Yayınları, İstanbul.
- Davutoğlu, A. (2013). *Teoriden Pratiğe: Türk Dış Politikası Üzerine Konuşmalar*. Küre Yayınları, İstanbul.
- Davutoğlu: “Suriye'de güvenli bölge gerek”. (2015, 11 Ağustos). Erişim Adresi: http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/08/150811_davutoglu_bowen
- Davutoğlu: Eksenimiz Ankara Ekseni, Ufkumuz 360 Derece. (2009, 31 Aralık). Erişim Adresi: <http://www.milliyet.com.tr/dunya/davutoglu-eksenimiz-ankara-ekseni-ufkumuz-360-derece-1180483>
- Davutoğlu: Köprü Değil, Yönlendireniz. (2010, 22 Mayıs). Erişim Adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/davutoglu-kopru-degil-yonlendireniz-14801161>
- Davutoğlu: Masaya ilişenlerden değil kuranlardan olacağız. (2010, 21 Mayıs). Erişim Adresi: <http://www.milliyet.com.tr/siyaset/davutoglu-masaya-ilisenlerden-degil-kuranlardan-olacagiz-1240909>
- Davutoğlu'ndan Kılıçdaroğlu'nun Suriye eleştirilerine yanıt. (2011, 9 Aralık). Erişim Adresi: <http://www.milliyet.com.tr/davutoglu-ndan-kilicdaroglu-nun-suriye-elestirilerine-yanit-siyaset-1473370/>
- Dedeoğlu, B. (2003). “Avrupa Birliği'nin Oluşumu ve İşleyişi”. B. Dedeoğlu (ed.). içinde *Dünden Bugüne Avrupa Birliği*. (s. 15-40). Boyut Yayınları: İstanbul.
- Defileleri Bırak Kıbrıs Sorununa Bak. (2003, 29 Ocak). *Milliyet Gazetesi*.

Değişen Tek Şey Rakamlar. (2002, 11 Aralık). *Milliyet Gazetesi*.

Demir, Ali F. (2010). “Liderlerin Türk Dış Politikasına Bakışları, Yönetme Şekilleri ve Öncelikleri”. Hasret Çomak (ed.). içinde *21. Yüzyılda Çağdaş Türk Dış Politikası ve Diplomasisi*. (s. 57-78). Umuttepe Yayınları: Kocaeli.

Demir, C. (2009). Ellili Yıllarda CHP ve Türkiye'nin Ortadoğu Politikası. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul.

Demirbulak, Selçuk Ş. (1995), “İletişim Sektöründe Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü”, *Marmara İletişim Dergisi*, S. 9, s. 173-184.

Demirci, S. (2013). *Belgelerle Lozan: Taktik-Stratejik-Diplomatik Mücadele 1922-1923*, Alfa Yayınları, Ankara.

Deniz Baykal: Irak'ta uygulanmak istenen proje bizi endişelendiriyor. (2003, 15 Nisan). Erişim Adresi: <http://www.tgrthaber.com.tr/gundem/114073.html>

Denktaş Çekilemez. (2004, 11 Şubat). *Milliyet Gazetesi*.

Denktaş Farkında Değil. (2003, 3 Ocak). *Milliyet Gazetesi*.

Denktaş Kararlı: Plana Hayır. (2004, 4 Nisan). *Milliyet Gazetesi*.

Denktaş muhaliflerini kabul etmedi. (2003, 30 Ocak). Erişim Adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/denktas-muhaliflerini-kabul-etmedi-124850>

Denktaş Sertleşiyor. (2002, 22 Kasım). *Milliyet Gazetesi*.

Denktaş: “AB bir kez daha düşünmeli”. (5 Kasım, 2021). Erişim Adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/denktas-ab-bir-kere-daha-dusunmeli-93195>

Denktaş: “Emirle referanduma gidilmez”. (2003, 1 Mart). Erişim Adresi: <http://www.radikal.com.tr/yorum/denktas-emirle-referanduma-gidilmez-662416/>

Denktaş: “İmzalamam”. (2003, 25 Şubat). Erişim Adresi: <http://www.radikal.com.tr/yorum/denktas-imzalamam-661944/>

Denktaş: “Müzakerelere Türkiye'nin ricası ile girdim”. (2004, 3 Mart). Erişim Adresi: <http://www.milliyet.com.tr/gundem/denktas-muzakerelere-turkiyenin-ricasi-ile-girdim-5114258>

Denktaş: AB Kendine Zarar Verdi. (2003, 17 Nisan). *Milliyet Gazetesi*.

Denktaş: Erdoğan Kandırıldı. (2004, 13 Nisan). *Cumhuriyet Gazetesi*.

Denktaş: Kutlayamıyorum. (2003, 18 Şubat). *Milliyet Gazetesi*.

Denktaş: Sorunu halletmek için Kıbrıs'tan vazgeçmeyiz. (2004, 12 Ocak). Erişim Adresi:
<http://www.milliyet.com.tr/gundem/denktaş-sorunu-halletmek-icin-kibristan-vazgecmeyiz-5127349>

Dentaş'a Büyük Protesto. (2002, 28 Kasım). *Milliyet Gazetesi*.

Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu. (t.y.). İş Konseyleri <https://www.deik.org.tr/is-konseyleri>

Dış Ticaret İstatistikleri/İstatiksel Tablolar ve Dinamik Sorgulama/Ülke Gruplarına Göre Dış Ticaret. (2020, 12 Temmuz). Erişim Adresi:
<http://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul?p=1>

Dış Ticaret İstatistikleri/İstatiksel Tablolar ve Dinamik Sorgulama/Ülkelere Göre Dış Ticaret. (2020, 12 Temmuz). Erişim Adresi:
<http://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul?p=1>

Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Sayın Şükrü Sina Gürel'in; TRT-I Panorama Programında yaptığı açıklamalar. (2002, 25 Ağustos). Erişim Adresi:
http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-ve-basbakan-yardimcisi-sayin-sukru-sina-gurel_in_trt-i-panorama-programinda-yaptigi-aciklamalar-25-agustos-2002.tr.mfa

Dışişleri Bakanlığı. (t.y.). Karadeniz Ekonomik İş Birliği Örgütü (KEİ).
<https://www.mfa.gov.tr/karadeniz-ekonomik-isbirligi-orgutu-kei.tr.mfa>

Dışişleri Bakanlığı. (t.y.). Türkiye ve Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı (AGİT)
<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ve-avrupa-guvenli-ve-isbirligi-teskilati-agit.tr.mfa>

Dışişleri: İlkelerle Bağdaşmıyor. (2003, 17 Nisan). *Milliyet Gazetesi*.

Dikici, M. (2015). CHP'nin Dış Politika Tutumu (1950-1960). Yayınlanmamış Doktora Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul.

Dil Devrimine Çattı. (2014, 25 Aralık) *Cumhuriyet Gazetesi*.

- Djalili, M. ve Kellner, T. (2013). *Arap Baharı Karşısında İnan ve Türkiye*. Hande Güreli (çev.). Bilge Kültür Sanat Yayınları: İstanbul.
- Doğan, C. ve Uğur, Ö. (2018). “Avrupa Birliği'nin Temel Kuruluş Mantığı Çerçevesinde Yerel Yönetimler Perspektifi: Fransa ve İngiltere Örnekleri”. *Journal of Social and Humanities Science Research*, C. 5, S. 30, s. 4521-4531. <http://doi.org/10.26450/jshsr.935>.
- Doğan, S. (2011). “Ekonomik İş Birliği Teşkilatı: 21. Yüzyılda Tarihi İpek Yolunu Canlandırma Çabaları”. *Ortadoğu Analiz*, C. 3, S. 26, s. 63-70.
- Dokuz Soruda: Türkiye Sokaklarında Kobani Gerilimi. (2014, 10 Ekim). Erişim Adresi: http://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/10/141010_dokuzsoruda_kobani_eylemleri
- Dolaylı görüşmelerden referanduma: Kıbrıs süreci. (2004, 20 Nisan). Erişim Adresi: http://www.bbc.co.uk/turkish/indepth/story/2004/04/040420_cyprus_talks_timeline.shtml
- Doruk, Ö. (2010). AK Parti Döneminde Türkiye'nin Kuzey Irak Politika: Gerginlikten Uzlaşmaya. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul.
- Doster, B. (2021). “Türkiye ve Ortadoğu: Bölgesel Liderliğin Sınırlarını Tartışmak”. C. Çiçekçi ve T. Oğuzlu (ed.). içinde *Küresel ve Bölgesel Güçlerin Ortadoğu Politikaları: Arap Baharı ve Sonrası*. (s. 131-149). Nobel Akademi Yayıncılık: Ankara.
- Dostluğumuz değerli, gazabımız şiddetlidir. (2012, 26 Haziran). Erişim Adresi: <http://www.trthaber.com/haber/gundem/dostlugumuz-degerli-gazabimiz-siddetlidir-46155.html>
- Dostluk Barajı'nın temeli atıldı. (2011, 6 Şubat). Erişim Adresi: <http://www.iha.com.tr/haber-dostluk-barajinin-temeli-atildi-158905/>
- Döner, A. R. (2019). AK Parti Dönemi Kültürel Diplomasi Uygulamaları. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Çanakkale.

Döner Kapı Gibisiniz. (2003, 26 Şubat). *Milliyet Gazetesi*.

Duman, M. (2018), II. Dünya Savaşı Sonrasında, CHP Hükümetlerinin Dış Politikaya Yönelik Propaganda Faaliyetleri (Amaçlar, Araçlar, Yönelişler). Yayınlanmamış Doktora Tezi. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul.

Dura, C. (2019). *Dünyaya Batı Saldırısı: Sömürgecilik-Emperyalizm-Türkiye*. Doğu Kitabevi, İstanbul.

Dura, C., Atik, H. ve Dumrul, C. (2015). *Avrupa Birliği, Gümrük Birliği ve Türkiye*. Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.

Durusoy, H. (2018). AK Parti Dönemindeki Türk Dış Politikasında Kamu Diplomasisinin Rolü: TİKA, Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü ve Yunus Emre Enstitüsü Örneği. Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Küresel Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Yüksek Lisans Programı, İstanbul.

Dülger: Tezkere 20 Yılımızı Bağlar. (2003, 13 Eylül). *Milliyet Gazetesi*.

Ecevit, B. (2009). *Ortanın Solu*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Ecevit: Biz Irak'ta Savaş İstemiyoruz. (2002, 12 Şubat). *Milliyet Gazetesi*.

Efegil, E. ve Musaoğlu, N. (2008). “Demokratikleştirme Bağlamında, Avrupa Birliği'nin Orta Doğu Politikası”. *Akademik Orta Doğu*, C. 3, S. 1, s. 165-174.

Eğit-donat anlaşması imzalandı. (2015, 20 Şubat). Erişim Adresi: <http://www.aljazeera.com.tr/haber/egit-donat-anlasmasi-imzalandi>

Eksenimiz Ankara ufkumuz 360 derece. (2010, 1 Ocak). Erişim Adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/eksenimiz-ankara-ufkumuz-360-derece-13357969>

Ekşi, M. (2014). *Kamu Diplomasisi ve Ak Parti Dönemi Türk Dış Politikası*. Siyasal Kitabevi, Ankara.

Emirhanoglu, G. (2018). Realist ve Liberal Teoriler Işığında AK Parti Hükümetleri'nin Ortadoğu Politikaları (2002-2015). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bahçeşehir

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Küresel Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Programı, İstanbul.

Ensar ve Muhacir Söylemi Suriyeli Sığınmacıya Derman Olmuyor. (2019, Mart). Erişim Adresi: <http://chp.azureedge.net/c7bdb9ed5f2e4be9a70e40615d8240de.pdf>

Eralp, A. (2007). Devlet, Sistem ve Kimlik. İletişim Yayınları, İstanbul.

Erciyes, E. (2004). *Ortadoğu Denkleminde Türkiye-Suriye İlişkileri*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

Erdağ, R. (2018). "Normalleşmeden Gerilim ve Çatışmaya: Türkiye ve Suriye İlişkileri". K. İnat, A. Aslan ve B. Duran (ed.). içinde *Kuruluşundan Bugüne AK Parti: Dış Politika*. (s. 317-335). SETA: İstanbul.

Erdem, E. (2017). "Şanghay İşbirliği Örgütü ve Türk Dış Politikasında Gelecek Perspektifi", *Strategic Public Management Journal*, C. 3, S. 5, s. 77-94. <http://doi.org/10.25069/spmj.305263>.

Erdoğan 3. Kıbrıs Planı'na Sıcak. (2003, 26 Şubat). *Milliyet Gazetesi*.

Erdoğan'dan son dakika Süleyman Şah Açıklaması. (2015, 24 Şubat). Erişim Adresi: <http://www.internethaber.com/erdogandan-son-dakika-suleyman-sah-aciklamasi-768009h.htm>

Erdoğan: "Kıbrıs'ı seçim malzemesi yapıyorlar". (2004, 11 Şubat). Erişim Adresi: <http://www.milliyet.com.tr/gundem/erdogan-kibrisi-secim-malzemesi-yapiyorlar-5120026>

Erdoğan Meriç'e kadar Kasımpaşalı. (2003, 6 Ekim). *Milliyet Gazetesi*.

Erdoğan Milliyetçilik Tanımını Yeniden Yaptı. (2013, 27 Şubat). Erişim Adresi: <http://www.haber7.com/ic-politika/haber/995705-erdogan-milliyetcilik-tanimini-yeniden-yapti>

Erdoğan 'Önce BM kararı gerekir' dedi. (2003, 13 Şubat). Erişim Adresi: <http://arsiv.sabah.com.tr/arsiv/2003/02/13/s1501.html>

Erdoğan Portekiz başbakanı ile görüştü. (2003, 2 Temmuz). Erişim Adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-portekiz-basbakani-ile-gorustu-156757>

Erdoğan Şam Fatihliğine Soyundu. (2012, 10 Ekim). *Cumhuriyet Gazetesi*.

Erdoğan, 21. Yüzyılda Türk Dış Politikasını Açıkladı. (2004, 26 Ocak). Erişim Adresi: <http://www.milliyet.com.tr/gundem/erdogan-21-yuzyilda-turk-dis-politikasini-acikladi-5123814>

Erdoğan, AKP'lilere Artık Çıkış Yok Dedi. (2003, 5 Şubat) *Milliyet Gazetesi*. 16.

Erdoğan: “AB için adam adama markaj gerekli”. (2002, 5 Aralık). Erişim Adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-ab-icin-adam-adama-markaj-gerekli-113742>

Erdoğan: “İrak'ta askerimize olumsuz yaklaşım kabul edilemez”. (2003, 9 Ekim). Erişim Adresi: <http://www.milliyet.com.tr/gundem/erdogan-irakta-askerimize-olumsuz-yaklasim-kabul-edilemez-5148427>

Erdoğan: “K. Irak'a girmemiz söz konusu değil”. (2003, 7 Nisan). Erişim Adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-k-iraka-girmemiz-sozkonusu-degil-138680>

Erdoğan: “Kıbrıs'ta belli bir oranda toprağı verebiliriz”. (2004, 31 Ocak). Erişim Adresi: <http://www.milliyet.com.tr/gundem/erdogan-kibrista-belli-bir-oranda-topragi-verebiliriz-5122521>

Erdoğan: “Klerides ve Denктаş 20 yıl çözüm niyetiyle oturmadı”. (2003, 25 Ocak). Erişim Adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/erdogan-klerides-ve-denktas-20-yil-cozum-niyetiyle-oturmadi-123998>

Erdoğan: Ambargoları Karşılıklı Kaldıralım. (2003, 10 Mayıs). *Milliyet Gazetesi*.

Erdoğan: Başımızı kumdan çıkaralım. (2002, 21 Kasım). *Milliyet Gazetesi*.

Erdoğan: Biz olmasak savaş çoktan çıkmıştı. (2003, 17 Şubat). Erişim Adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-biz-olmasak-savas-coktan-cikmisti-128239>

- Erdoğan: Ciddi soru işaretleri var. (2001, 10 Ekim). Erişim Adresi:
<http://www.milliyet.com.tr/siyaset/erdogan-ciddi-soru-isaretleri-var-5273583>
- Erdoğan: Çözüm ver-kurtul değil. (2003, 1 Şubat). Erişim Adresi:
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-cozum-ver-kurtul-demek-degil-38537062>
- Erdoğan: Dünya 5'ten Büyüktür. (2014, 24 Eylül). Erişim Adresi:
<http://www.aljazeera.com.tr/haber/erdogan-dunya-5ten-buyuktur>
- Erdoğan: Dünya Siyasetinin Nesnesi Olacağız. (2006, 18 Eylül). Erişim Adresi:
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-dunya-siyasetinin-nesnesi-olacagiz-5105331>
- Erdoğan: Güney Kıbrıs Kaybetti. (2004, 25 Nisan). *Milliyet Gazetesi*.
- Erdoğan: Irak'a Asker Gitmeli. (2003, 30 Ağustos). *Milliyet Gazetesi*.
- Erdoğan: Medeniyetler İttifakı Küresel Barıştır. (2006, 13 Kasım). Erişim Adresi:
Gaz.,<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-medeniyetler-ittifaki-kuresel-baristir-5427350>
- Erdoğan: Medya savaşa çanak tutuyor. (2003, 15 Ocak). Erişim Adresi:
<http://www.hurriyet.com.tr/erdogan-medya-savasa-canak-tutuyor-121928>
- Erdoğan: Milletimizi Köklerinden Kopartıp, Kendisine Uymayacak Bir Elbise Giydirme Projesine Karşı Çıkıyoruz. (2016, 29 Ekim). Erişim Adresi:
<http://www.hurriyet.com.tr/erdogan-milletimizi-koklerinden-kopartip-kend-40262790>
- Erdoğan: Milliyetçilik Ayak Altında. (2013, 18 Şubat). Erişim Adresi:
<http://www.hurriyet.com.tr/erdogan-milliyetcilik-ayak-altinda-22621388>
- Erdoğan: Sabrın Sonuna Geldik. (2011, 7 Ağustos). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Erdoğan: Saddam basiretsiz. (2003, 4 Şubat). Erişim Adresi:
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-saddam-basiretsiz-126005>

- Erdoğan: Türkiye'ye düşecek tek bir mermi ülkeyi fiilen savaşa sokar. (2001, 24 Eylül).
Erişim Adresi: <http://www.milliyet.com.tr/gundem/erdogan-turkiyeye-dusecek-tek-bir-mermi-ulkeyi-fiilen-savasa-sokar-5275136>
- Erdoğan:"Olumsuz Sesler, Karşımızda Tek Sesli Bir AB Olmamasından". (2005, 19 Nisan).
Erişim Adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-baykal-ab-surecini-farkli-zemine-kaydirma-gayreti-icinde-38719700>
- Erdoğan'dan Denктаş'a: Masadan kaçma. (2002, 10 Aralık). Erişim Adresi:
<http://www.hurriyet.com.tr/erdogandan-denktasa-masadan-kacma-115014>
- Erdoğan'dan Esad'a bırak git çağrısı! (2011, 14 Eylül). Erişim Adresi:
<http://www.milliyet.com.tr/erdogan-dan-esad-a-birak-git-cagrisi--siyaset-1438316/>
- Erdoğan'dan karşılaştırmalı rapor. (2002, 4 Aralık). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Erdoğan'ın İki Yüzü. (2003, 19 Şubat). *Milliyet Gazetesi*.
- Erdoğan'ın MHP'yi Kızdıracak Milliyetçilik Tanımı. (2010, 9 Kasım). Erişim Adresi:
<http://www.haber7.com/siyaset/haber/640619-erdoganin-mhpyi-kizdiracak-milliyetcilik-tanimi>
- Erdoğan'ın Partisi SP'yi Geçti. (2001, 16 Ağustos). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Erhan, Ç. (2013a). "ABD ve NATO'yla İlişkiler (1945-1960)", B. Oran (ed.). içinde *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)* (3 Cilt). (s. 522-275). İletişim Yayınları: İstanbul.
- Erhan, Ç. (2013b). "ABD ve NATO'yla İlişkiler (1960-1980)". B. Oran (ed.). içinde *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)* (3 Cilt). (s. 681-715). İletişim Yayınları: İstanbul.
- Erhan, Ç. ve Arat, T. (2013). "AET'yle İlişkiler", B. Oran (ed.). içinde *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)* (3 Cilt). (s. 808-853). İletişim Yayınları: İstanbul.
- Erim, N. (1953). *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Anlaşmaları)*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

- Eroğlu'ndan yanıt. (2002, 28 Kasım). Erişim Adresi: <http://www.radikal.com.tr/yorum/eroglundan-yanit-652810/>
- Erol, M. S. (2012). “1946-1950 Dönemi Türk Dış Politikası”. A. Çaylak, M. Dikkaya, C. Göktepe ve H. Kapu (ed.). içinde *Osmanlı'dan İkininli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi: İç ve Dış Politika*. (s. 345-358). Savaş Yayınevi: Ankara.
- Ersoy, E. (2019). “Realizm”. R. Gözen (der.). içinde *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. (s. 165-196). İletişim Yayınları: İstanbul.
- Erşan, M. (2006). “Mustafa Kemal Atatürk'ün Batılılaşma Hakkındaki Düşünceleri”. *Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 8, S. 3. s. 39-50.
- Erşen, E. (2012). “Zihinsel Kurgular ve Dış Politika: Avrasyacılık Örneği”. S. G. Ayman (der.). içinde *Mekan, Kimlik, Güç ve Dış Politika*. (s. 111-149). Yalın Yayıncılık: İstanbul.
- Erşen, E. (2013). “Türk Dış Politikası'nda Avrasya Yönelimi ve Şanghay İşbirliği Örgütü”. *Ortadoğu Analiz Dergisi*, C. 5, S. 5, s. 14-23.
- Erşen, E. (2018). “Rusya'nın Suriye Politikası: Fırsatlar, Riskler ve Tehditler”. H. B. Yalçın ve B. Duran (ed.). içinde *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Suriye Stratejileri*. (s. 149-174). SETA: İstanbul.
- Esad'ın gitmesi çin daha erken. (2011, 13 Mayıs). Erişim Adresi: <http://www.milliyet.com.tr/dunya/esad-in-gitmesi-icin-daha-erken-1389572>
- Esmer, Gülsüm T. (2006). *CHP: 1965-1980 Türk Siyasal Yaşamında Ortanın Solu*. Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya.
- Fedayi, C. (2004). “Ortanın Solu Akımı”. *Liberal Düşünce Dergisi*, S. 33, s. 163-183.
- Fedayi, C. (2021). *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Sol Siyaset*. Kadim Yayınları, Ankara.
- Feng, L. ve Ruizhuang, Z. (2006). “The Typologies of Realism”. *The Chinese Journal of International Politics-Oxford University Press*, Vol. 1, N. 1, pp. 109-134.
- Ferro, M. (2017). *Sömürgecilik Tarihi: Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Kadar 13.-20. Yüzyıl*. Muna Cedden (çev.). İmge Kitabevi: Ankara.

- Fırat, M. (2013a). “Yunanistan'la İlişkiler (1980-90)”. B. Oran (ed.). içinde *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1980-2001)* (3 Cilt). (s. 102-123). İletişim Yayınları: İstanbul.
- Fırat, M. (2013b). “Yunanistan'la İlişkiler (1960-1980)”. B. Oran (ed.). içinde *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)* (3 Cilt). (s. 716-768). İletişim Yayınları: İstanbul.
- Fırat, Melek M. (2004). “Kronik: 24 Nisan 2004 Referandumunun Ardından”. *Ankara SBF Dergisi*, C. 59, S. 2, 2004, s. 179-187.
- Fikret Bila, Ecevit: Kıbrıs, AB'yi ilgilendirmez. (2002, 27 Mayıs). *Milliyet Gazetesi*.
- Fikret Bila. (2011, 6 Ekim). Bir Millet Altı Devlet, *Milliyet Gazetesi*.
- Fikret Bila: Baykal: “Anadolu Solu'ndan Sapmadım”. (2008, 3 Aralık). Erişim Adresi: <http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/fikret-bila/baykal-anadolu-solu-ndan-sapmadim-1023874>
- Fuller, Graham E. (2019). *Türkiye ve Arap Baharı*. Serbest Kitaplar, Ankara.
- Füzelerin Üzerine Oturamazsınız. (2003, 5 Şubat). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Galston, W. A. (2010). “Realism in Political Theory”. *European Journal of Political Theory*, Vol. 9, N. 4, pp. 385-411.
- Gelişmeler Bizi Savaşa Sürüklüyor. (2002, 13 Ekim). *Milliyet Gazetesi*.
- Gelvin, James L. (2019). *Modern Ortadoğu Tarihi: 1453-2015*. Güneş Ayas (çev.). Timaş Yayınları: İstanbul.
- Goldschmidt, Arthur J. ve Davidson, L. (2011). *Kısa Ortadoğu Tarihi*. Aydemir Güler (çev.). Doruk Yayınları: İstanbul.
- Göçer, İ. (2012). “2008 Küresel Ekonomik Krizin Nedenleri ve Seçilmiş Ülke Ekonomilerine Etkileri: Ekonometrik Bir Analiz”. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, S. 17, s.18-37.
- Göçmen, İ. (2020). “1/95 Sayılı Ortaklık Konseyi Kararı Türk Hukukunda Etki Doğurur mu: Malların Serbest Dolaşımının Üç Alt Unsuru Özelinde Bir Değerlendirme”. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, S. 149, s. 253-284.

- Gökalp, Z. (2010). *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak*. Akçağ Yayınları, Ankara.
- Göktepe, C. (2012). “Türkiye’de 27 Mayıs Darbesi Sonrası İç ve Dış Siyasi Gelişmeler (1961-1964)”. A. Çaylak, M. Dikkaya, C. Göktepe ve H. Kapu (ed.). içinde *Osmanlı’dan İkininli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi: İç ve Dış Politika*. (s. 395-420). Savaş Yayınevi: Ankara.
- Gölge Kabine Programının Tam Metni. (2003, 22 Şubat). Erişim Adresi: <http://arsiv.ntv.com.tr/news/202851.asp>
- Gönen, T. (2020). *Arap Baharı ve Mısır: Türkiye’nin Mısır Politikası*. Urzevi Yayıncılık, İstanbul.
- Gönül Bağıımızın Olduğu Coğrafyaların Hiçbirine Kayıtsız Kalma Hakkına Sahip Değiliz, TC Cumhurbaşkanlığı. (2016, 28 Mart). Erişim Adresi: <http://www.tccb.gov.tr/haberler/410/41293/gonul-bagimizin-oldugu-cografyalarin-hicbirine-kayitsiz-kalma-hakkina-sahip-degiliz.html>
- Gözler Brüksel Ziyaretinde. (2004, 22 Eylül). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Griffiths, M., Roash, C. ve Salamon, M. S. (2011). *Uluslararası İlişkilerde Temel Düşünürler ve Teoriler*. CESRAN (çev.). Nobel Akademik Yayıncılık: Ankara.
- Gül: “Kafkasya Bölgesi Stratejik Önemi Korumaktadır”. (2004, 10 Ocak). Erişim Adresi: <http://www.milliyet.com.tr/gundem/gul-kafkasya-bolgesi-stratejik-onemini-korumaktadir-5127776>
- Gül: “Türkiye savaşa açık destek vermiyor”. (2003, 4 Mart). Erişim Adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/gul-turkiye-savasa-acik-destek-vermiyor-138143>
- Gül: 2010 Uygundur. (2003, 5 Eylül). *Milliyet Gazetesi*.
- Gül: Barış Gücüyüz. (2003, 9 Ekim). *Milliyet Gazetesi*.
- Gül: Baskıyla Karar Vermeyiz. (2003, 28 Eylül). *Milliyet Gazetesi*.
- Gül: Denктаş'la ayrılığımız yok. (2002, 8 Aralık). *Milliyet Gazetesi*.
- Gül: Her senaryoya hazırlanıyoruz. (2002, 24 Aralık). Erişim Adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/gul-her-senaryoya-hazirlaniyoruz-117660>

- Gül: Irak konusunda bir taahhüdümüz yok. (2002, 5 Aralık). Erişim Adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/gul-irak-konusunda-bir-taahhudumuz-yok-113749>
- Gül: Pandora'nın kutusu açılmamalı. (2003, 5 Ocak). Erişim Adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/gul-pandora-nin-kutusu-acilmamali-119757>
- Gül: Savaş istemiyoruz ama...(2003, 8 Şubat). Erişim Adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/gul-savas-istemiyoruz-ama-126894>
- Gül: Süresi Belli. (2003, 8 Ekim). *Milliyet Gazetesi*.
- Gülbak, O. (2018). Understanding Turkey's Syria Policy During the AK Party Era: From Desecuritization to Securitization. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul.
- Gül'den Denктаş'a 'Artık Değiş' Mesajı. (2003, 6 Nisan). *Milliyet Gazetesi*.
- Gülmez, S. B. (2006). The Republican Peoples Party (CHP) and Turkish Foreign Policy 2003-2005. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara.
- Gümrük Birliği çerçeve anlaşması imzalandı. (2003, 8 Ağustos). Erişim Adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/gumruk-birligi-cerceve-anlasmasi-imzalandi-38487403>
- Gümrük Oyları Dahil Türkiye Genel Seçim Sonuçları: Geçerli Oyların Seçime Katılan Siyasi Partilere Dağılımı ve Bu Dağılımın Oranları. (2002, 25 Kasım). Erişim Adresi: <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2002MilletvekiliSecimi/gumrukdahil/gumrukdahil.pdf>
- Günay, N. (2007). "Kıbrıs'ın İngiliz İdaresine Bırakılması ve Bunun Anadolu'da Çıkan Ermeni Olaylarına Etkisi". *Akademik Bakış Dergisi*, C. I, S. 1, s. 115-126.
- Gündoğdu, S. (2019). AK Parti Dönemi Kamu Diplomasisi Uygulamaları (2002-2013). Yayınlanmamış Doktora Tezi. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Trabzon.

- Güney, Nurşin A. (2018). “Türkiye'nin Suriye'den Kaynaklanan Güvenlik Sorunları ve NATO'nun Rolü”. Hasan B. Yalçın, B. Duran (ed.). içinde *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Suriye Stratejileri*. (s. 60-81). SETA: İstanbul.
- Gürgen, İ. (2017). “M. Ö. 2. Binyılda Kıbrıs”. O. Köse (ed.). içinde *Tarihte Kıbrıs (2 Cilt)*. (s. 29-43). Akdeniz Karpaz Üniversitesi: İstanbul.
- Hale, W. (2013). *Turkish Foreign Policy since 1774*, Routledge, New York.
- Hammer, J. Von (2007). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (2 Cilt)*. İlgü Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Hareketli Diplomasi. (2012, 27 Mart). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Hasgüler, M. (2007). *Kıbrıs'ta Enosis ve Taksim Politikalarının Sonu*. Alfa Yayınları, İstanbul.
- Hata Yaptık Demelisiniz. (2003, 7 Mayıs). *Milliyet Gazetesi*.
- Hava Sahası Yeter. (2003, 20 Mart). *Milliyet Gazetesi*.
- Hava sahasını açmak Irak'a savaş ilanıdır. (2003, 21 Mart). Erişim Adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/hava-sahasini-acmak-iraka-savas-ilanidir-135076>
- Havayı Verdik, Karayı Aldık. (2003, 22 Mart). *Milliyet Gazetesi*.
- Her Öneriye Açığım Yeterki Çözüm. (2003, 10 Nisan). *Milliyet Gazetesi*.
- Her şeyi reddettiler. (2003, 29 Mart). Erişim Adresi: <http://www.radikal.com.tr/yorum/insallah-neticeye-varir-665138/>
- Heywood, A. (2010). *Siyasi İdeolojiler*. Ahmet Kemal Bayram, Özgür tüfekçi, Hüsamettin İnaç, Şeyma Akın ve Buğra Kalkan (çev.). Adres Yayınları: Ankara.
- Heywood, A. (2013). *Küresel Siyaset*. Nasuh Uslu ve Haluk Özdemir (çev.). Adres Yayınları: Ankara.
- Hobbes, T. (2007). *Leviathan*. Semih Lim (çev.). Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.
- Hoon: Kuzey Irak'ta Türk operasyonuna karşıyız. (2003, 22 Mart). Erişim Adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/hoon-k-irakta-turk-operasyonuna-karsiyiz-38443714>

Hükümet 'Tek Tek' Saydı. (2003, 26 Şubat). *Milliyet Gazetesi*.

Hükümet Tezkere İşini İyi Götüremedi. (2003, 20 Mart). *Milliyet Gazetesi*.

Hükümet Yakayı Kaptırdı. (2003, 30 Temmuz). *Cumhuriyet Gazetesi*.

Irak İçin Karar Anı. (2002, 22 Aralık). *Milliyet Gazetesi*.

Irak İçin Karar Haftası. (2002, 22 Aralık). *Milliyet Gazetesi*.

Irak Tezkeresi ABD'yi Çatlattı. (2003, 7 Şubat). *Milliyet Gazetesi*.

Irak Yangınına Tedbir Alacağız. (2003, 13 Şubat). *Milliyet Gazetesi*.

Irak'a ABD İçin Değil, Türkiye İçin Gireceğiz. (2003, 2 Şubat). *Milliyet Gazetesi*.

Irak'a Asker Bilmecesi. (2003, 22 Temmuz). *Cumhuriyet Gazetesi*.

Irak'a asker gönderilmesine karşı çıkacak. (2003, 11 Eylül). *Cumhuriyet Gazetesi*.

Irak'a askere CHP'den ret. (2003, 20 Ağustos). Erişim Adresi:
<http://www.radikal.com.tr/politika/iraka-askere-chpden-ret-680373/>

Irak'a gitmemenin bedeli ne. (2003, 23 Eylül). *Milliyet Gazetesi*.

Irak'a huzura gidecek. (2003, 10 Ekim). Erişim Adresi:
<http://www.yenisafak.com/arsiv/2003/ekim/10/p01.html>

Irak'a Onbinlerce Asker Girmeliydi. (2003, 23 Mart). *Milliyet Gazetesi*.

Irak'ta Uzlaşma. (2002, 4 Aralık). *Cumhuriyet Gazetesi*.

İbrahim, H. A. İ. (2019). AK PArti Döenminde Türkiye'nin Irak Politikasında Kuzey Irak Faktörü (2003-2018). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Sakarya.

İdlib İçin Uzlaşma Çıktı. (2017, 16 Eylül). *Cumhuriyet Gazetesi*.

İkinci Yaşar Yakış Krizi. (2003, 7 Ocak). *Milliyet Gazetesi*.

İktidar Kurultayı-37. Olağan Kurultay. (2020, 20 Eylül). Erişim Adresi:
<http://chp.azureedge.net/56b9d40cdf3b478b8f24da9887a9c05e.pdf>

İlyas, A. (2015). "Johnson Mektubu ve Türk Dış Politikasında Eksen Kayması 1965-1980". *21. Yüzyılda Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 10, s. 179-196.

İnadı bırakın. (2004, 22 Eylül). *Cumhuriyet Gazetesi*.

İnan, A. (2010). “Medeni Bilgiler: Türk Milletinin El Kitabı”. H. Bahtiyar (ed.). Toplumsal Dönüşüm Yayınları: İstanbul.

İnan, S. (2007). “Demokrat Parti Dönemi (1950-1960)”. S. İnan, E. Haytoğlu (ed.). içinde *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*. (s. 117-145). Anı Yayıncılık: Ankara.

İnat, K. ve Telci, İsmail N. (2011). “Türkiye'nin İran, İsrail/Filistin ve Suriye Politikası 2009”. B. Duran, K. İnat ve M. Ataman (ed.). içinde *Türk Dış Politikası Yıllığı 2009*. (s. 93-158). SETA Yayınları: Ankara.

İnsanca Bir Düzen Kurmak İçin Halktan Yetki İstiyoruz: CHP'nin Düzen Değişikliği Programı-CHP 1969 Seçim Beyannamesi, (1969). Ulusal Basımevi, Ankara: Cumhuriyet Halk Partisi.

İnşallah neticeye varır. (2003, 29 Mart). Erişim Adresi: <http://www.radikal.com.tr/yorum/insallah-neticeye-varir-665138/>

İranı da Kurtaracak. (2003, 31 Mayıs). *Milliyet Gazetesi*.

İranlı bakanlardan 'ekonomik kriz' uyarısı. (2015, 5 Ekim). Erişim Adresi: <https://www.timeturk.com/iranli-bakanlardan-ekonomik-kriz-uyarisi/haber-67595>

İran-Türkiye Dış Ticaret İstatistikleri (2012-2015). (2020, 12 Temmuz). Erişim Adresi: <http://www.biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul>

İrdem, İ. (2017). “Göç-Güvenlik İlişkisi Bağlamında Tarihte Güvenliği Etkileyen Büyük Göç Dalgaları ve Suriyeli Mülteciler”. Osman Köse (ed.). içinde *Geçmişten Günümüze Göç* (2 Cilt). (s. 519-536). Canik Belediyesi Kültür Yayınları: Samsun.

İslâmcı Parti Değiliz. (2002, 11 Kasım). *Milliyet Gazetesi*.

İstanbul'da dördü Suriye zirvesi düzenlendi: Yıl sonuna kadar anayasa komisyonu kurulması hedefleniyor. (2018, 27 Ekim). Erişim Adresi: <http://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-46004555>

İstikamet KKTC. (2002, 8 Kasım). *Milliyet Gazetesi*.

İşgal Gücü Olmayız. (2003, 5 Ağustos). *Milliyet Gazetesi*.

İşyar, Ömer G. (2017). *Türk Dış Politikası: Sorunlar ve Süreçler*. Dora Yayınları, Bursa.

- Gelvin, James L. (2012). *The Arab Uprising: What Everyone Needs to Know*. Oxford University Press, New York.
- Jet Tezkere. (2003, 18 Mart). *Milliyet Gazetesi*.
- John, M.S. (1993). "Realism, Neorealism and Critical Theory: A General Essay". *The Indian Journal of Political Science*, Vol. 54, N. 1, pp. 128-154.
- Kaçar, T. (2017). "Erken Hristiyanlık Döneminde Kıbrıs üzerine bazı Notlar". O. Köse (ed.) içinde *Tarihte Kıbrıs* (2 Cilt). (s. 69-75). Akdeniz Karpaz Üniversitesi: İstanbul.
- Kaçmak Zafer Oldu. (2015, 25 Şubat). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Kaliber, A. (2020). "Türk Modernleşmesini Sorunsallaştıran Üç Paradigma Üzerine". M. Gültekingil ve T. Bora (ed.) içinde *Modernleşme ve Batıcılık: Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*. (s. 107-125). İletişim Yayınları: İstanbul.
- Kamel, A. (2001). "D-8 Ekonomik Birliği Örgütü". *Avrasya Dosyası Dergisi*, C. 7, S. 2, s. 250-260.
- Kamel, A. (2014). *1923'ten Günümüze Türk Dış Politikası ve Diplomasisi*. İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Kapsis, James E. (2005). "From Desert Storm to Metal Storm: How Iraq Has Spoiled US-Turkish Relations". *Current History*, 104 (685), s. 380-389.
- Kara Harekâtı Başladı. (2018, 22 Ocak). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Karagül, S. (2013). "Türkiye'nin Balkanlardaki 'Yumuşak Güç' Perspektifi: Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı". *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, C. 8, S. 1, s. 79-102.
- Karagül, S. ve Arslan, İ. (2013). "Türkiye'nin Afrika Açılım Politikası: Tarihsel Arka Plan, Stratejik Ortaklık ve Geleceği". *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, C. 9, S. 35, s. 21-55.
- Karardan Utanıyorlar. (2003, 7 Şubat). *Milliyet Gazetesi*.
- Kararı Birlikte Veririz. (2004, 21 Mart). *Milliyet Gazetesi*.
- Kardaş, Ş. (2011). "Türk Dış Politikasında Eksen Kayması mı?", *Akademik Ortadoğu*, C. 5, S. 2, s. 19-42.

- Karlık, R. (2013). *Avrupa Birliği-Türkiye İlişkileri: Bir Çıkmaz Sokak*. Beta Yayınları, İstanbul.
- Karpat, Kemal H. (2019). *Kısa Türkiye Tarihi (1800-2012)*. Timaş Yayınları, İstanbul.
- Kaya, B. (2011). AK Parti Dönemi Türkiye-AB Müzakere Süreci. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bilecik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Bilecik.
- Kaygusuz, Ö. (2013). “Türkiye-AB İlişkilerinin 'Mobius' Şeridi: AKP Reformculuğu ve AB Çokkültürlülüğü”. İ. Uzgel ve B. Duru (der.). içinde (2002-2009) *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu*. (s. 410-438). Phoenix Yayınevi: Ankara.
- Kendi Güvenliğimizi Kendimiz Sağlarız. (2003, 26 Şubat). *Milliyet Gazetesi*.
- Kesemize girene bakarız. (2003, 23 Şubat). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Keser, U. (2001). “21 Aralık 1963 Kanlı Noel, Kumsal Faciası ve Bugüne Yansımaları”. *Çağdaş Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 11, S. 23, s. 93-121.
- Keser, U. (2013). *Dünden Bugüne Kıbrıs (1913-2013)*. Berikan Yayınevi, Ankara.
- Kıbrıs İçin Bir Ay. (2002, 12 Kasım). *Milliyet Gazetesi*.
- Kıbrıs Kararına Hayır. (2002, 19 Aralık). *Milliyet Gazetesi*.
- Kıbrıs Omzumda Yük. (2003, 27 Şubat). *Milliyet Gazetesi*.
- Kıbrıs Planı kördüğüm. (2002, 25 Kasım). Erişim Adresi: <http://arsiv.sabah.com.tr/arsiv/2002/11/25/s1619.html>
- Kıbrıs'ta İngiliz Dönemi, (27.05.2020). Erişim Adresi: http://users.metu.edu.tr/kktctntm/KKTC_tarihi/ingiliz.html
- Kıbrıs'ta müzakerelerin ilk günü. (2004, 19 Şubat). Erişim Adresi: http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2004/02/040219_cyprus_talksend.shtml
- Kıbrıs'a Ayarlama. (2003, 9 Ocak). *Milliyet Gazetesi*.
- Kıbrıs'ta adım yok. (2003, 6 Şubat). Erişim Adresi: <http://www.radikal.com.tr/yorum/kibrista-adim-yok-660030/>
- Kıbrıs'ta Model Tartışması. (2003, 11 Mayıs). *Milliyet Gazetesi*.

Kıbrıs'ta Tarihi Adım. (2003, 9 Eylül). *Milliyet Gazetesi*.

Kıbrıs'ta Yolun Sonu. (2003, 12 Mart). *Milliyet Gazetesi*.

Kılıçdaroğlu her şey çok açık. (2003, 24 Aralık). Erişim Adresi:
<https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/kilicdaroglu-her-sey-acik-22105>

Kılıçdaroğlu: “2 Milyon Suriyeli Kendi Ülkelerine Gidecek”. (2015, 29 Nisan). Erişim Adresi: <http://www.haberler.com/kilicdaroglu-her-projemizin-santim-santim-hesabi-7253078-haberi/>

Kılıçdaroğlu: “Suriyelileri Türkiye'ye sokmak Vatana İhanettir”. (2014, 16 Ekim). Erişim Adresi: <http://www.yeniakit.com.tr/haber/kilicdaroglu-suriyelileri-turkiyeye-sokmak-vatana-ihanettir-32954.html>

Kılıçdaroğlu: “Türkiye Ortadoğu'nun şamar oğlanı haline geldi”. (2012,10 Haziran). Erişim Adresi: <http://www.milliyet.com.tr/kilicdaroglu-turkiye-ortadogu-nun-samar-oglani-haline-geldi-siyaset-1559927/>

Kılıçdaroğlu: Suriye'yi Düşman İlan Etmek Doğru Değil. (2011, 9 Kasım). Erişim Adresi: <http://www.haberler.com/kilicdaroglu-suriye-yi-dusman-ilan-etmek-dogru-3181454-haberi/>

Kılıçdaroğlu: YPG Terör Örgütü Değil. (2014, 22 Ekim). *Cumhuriyet Gazetesi*.

Kılıçdaroğlu'ndan dış politika eleştirisi. (2012, 4 Ağustos). Erişim Adresi: <http://www.milliyet.com.tr/kilicdaroglu-ndan-dis-politika-elestirisi-siyaset-1576328/> (Erişim Tarihi: 03.05.2020)

Kılıçdaroğlu'ndan Suriyeli Mülteci Gafı. (2014, 15 Ekim). Erişim Adresi: <http://www.gazetevatan.com/kilicdaroglu-ndan-suriyeli-multeci-gafi-687565-gundem/>

Kılıçoğlu, G. (2013). “Süleyman Demirel'in Dış Politika Felsefesi ve Uygulamaları”, H. Çakmak (ed.). içinde *Liderlerin Dış Politika Felsefesi ve Uygulamaları*. (s. 59-80). Doğu Kitabevi: İstanbul.

Kırmızı Çizgi Çizildi. (2002, 24 Aalık). *Milliyet Gazetesi*.

Kışlakçı, T. (2011). *Arap Baharı*. Mana Yayınları, İstanbul.

- Kızıltepe, Ö. (2018). Turgut Özal ve AK Parti Dönemlerinde Türkiye'nin Irak Politikası: Karşılaştırmalı Bir Analiz. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Antalya.
- KKTC Cumhurbaşkanı Sayın Rauf R. Denktaş'ın GKRY lideri Papadopoulos'a muhatap 2 Nisan 2003 tarihli mektubu, Dışişleri Bakanlığı. (2003, 2 Nisan). Erişim Adresi: http://www.mfa.gov.tr/kktc-cumhurbaskani-sayin-rauf-r_-denktas_in-gkry-lideri-papadopoulos_a-muhatap-2-nisan-2003-tarihli-mektubu.tr.mfa
- KKTC liderinin arkasındayız. (2003, 12 Mart). Erişim Adresi: <http://www.radikal.com.tr/yorum/kktc-liderinin-arkasindayiz-663474/>
- KKTC Rumlara Teslim Edilmez. (2001, 4 Kasım). *Milliyet Gazetesi*.
- Kobani Düştü Düşüyor. (2014, 8 Ekim). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Koç, S. (2005). *Dünden Bugüne Kıbrıs Sorunu ve Stratejik Yaklaşımlar*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Koldaş, U. ve Köprülü, N. (2011). “Arap İntifadası mı? Arap Dünyasındaki Toplumsal Hareketlerin İçsel, Bölgesel ve Uluslararası Dinamikleri”. *Akademik Ortadoğu Dergisi*, C. 6, S. 1, s. 23-61.
- Kopenhag Öncesi Anlaşma Umudu. (2002, 13 Kasım). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Koridor İçin İki Rota. (2014, 21 Ekim). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Korkmaz, F. (2017). AK Parti Dış Politikasında Güvenlik Algısı: 2002-2015 Dönemi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Konya.
- Kosova Gibi Olmasın. (2004, 23 Aralık). *Milliyet Gazetesi*.
- Köprüleri Attı. (2003, 26 Ocak). *Milliyet Gazetesi*.
- Köseoğlu, S. (2011). AK Parti Döneminde Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları, Ekonomik ve Kamuoyu Yansımaları. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler ve Küreselleşme Yüksek Lisans Programı, İstanbul.

- Kumral, M. Akif (2016). *Rethinking Turkey-Iraq Relations: The Dilemma of Partial Cooperation*. Palgrave Macmillan, New York.
- Kutlay, M. ve Dinçer, Osman B. (2012). "Türkiye'nin Ortadoğu'daki 'Bölgesel Güç' Potansiyeline İlişkin Ampirik Bir İnceleme". *Akademik Ortadoğu Dergisi*, C. 6, S. 2, s. 61-97.
- Kuzey Irak işi ihmal edilmiştir. (2003, 16 Nisan). Erişim Adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/kuzey-irak-isi-ihmal-edilmistir-140514>
- Kuzey Irak'a Birlikte Gireriz. (2003, 3 Nisan). *Milliyet Gazetesi*.
- Kürt devleti ilanı müdahale nedeni. (2001, 13 Mayıs). Erişim Adresi: <http://www.milliyet.com.tr/siyaset/kurt-devleti-ilani-mudahale-nedeni-5283360>
- Kürt devleti savaş nedeni. (2001, 16 Mayıs). Erişim Adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/kurt-devleti-savas-nedeni-39243369>
- Lefkoşa-Rize Hattı. (2003, 3 Ocak). *Milliyet Gazetesi*.
- Libya'dan Esad'a Mesaj. (2011, 17 Eylül). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Livanelioğlu, Ömer A. (1998). "Millet ve Milliyetçilik Kavramları Üzerine". *Ankara Barosu Dergisi*, S. 1998/3, s. 41-60.
- Livaoğlu, H. (2019). AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası: Kamu Diplomasisi Uygulamaları. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul.
- Loizides, N. (2002). "Greek-Turkish Dilemmas and Cyprus-EU Accession Process". *Security Dialogue*, 33 (4), s. 429-442.
- Loizidu'ya Tazminat Ödendi. (2003, 3 Aralık). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Lynch, Edward A.(2021). *The Aran Spring: The Failure of the Obama Doctrine*, Praeger Security International, California.
- Lynch, Marc (2013). *The Arab Uprising: The Unfinished Revolutions of the New Middle East*, PublicAffairs, New York.
- Machiavelli, N. (1994). *Prens*. Nazım Güvenç (çev.). Anahtar Kitaplar Yayınevi: İstanbul.

- Makam Arabası Takip Etti. (2003, 16 Şubat). *Milliyet Gazetesi*.
- Mansfield, P. (2012). *Ortadoğu Tarihi*. Ümit Hüsrev Yolsal (çev.). Say Yayınları: İstanbul.
- Masaya Otur. (2002, 25 Kasım). *Milliyet Gazetesi*.
- Mearsheimer, John J. (2016). “Yapısal Realizm”. T. Dunne, M. Kurki ve S. Smith (der.) içinde *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Disiplin ve Çeşitlilik*. Özge Kelekçi (çev.). (s. 72-90). Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları: Sakarya.
- Mehmet Özkan: Türkiye-Afrika İlişkilerinde Yeni Dönem. (2014, 20 Kasım). Erişim Adresi: <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/turkiye-afrika-iliskilerinde-yeni-donem>
- Mert, O. (2015). “Türk Konseyi (Keneşi) Türk Üniversiteler Birliği ve Türk Üniversiteler Birliği 1. Genel Kurulu”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 53, s. 273-290. <http://doi.org/10.14222/Turkiyat1335>
- MGK Denктаş'ı Bekleyecek. (2004, 2 Nisan). *Milliyet Gazetesi*.
- MGK Kıbrıs'ta Noktayı Koydu. (2001, 30 Mayıs). *Milliyet Gazetesi*.
- MGK'nin 23 Ocak 2004 tarihli toplantıda alınan kararlar. (2004, 23 Ocak) Erişim Adresi: <http://www.mgk.gov.tr/index.php/23-ocak-2004-tarihli-toplanti>
- Molla, A. (2009). “Soğuk Savaş Sonrası Körfez Krizleri ve Türkiye-NATO-ABD İlişkileri”, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, S. 11, s. 29-45.
- Morgenthau, Hans J. (1970). *Uluslararası Politika* (2 Cilt). B. Oran ve Ü. Oskay (çev.). Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları: Ankara.
- Muhalefet Kıbrıs İçin Tek Ses. (2004, 7 Şubat). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Muhalefet Zirve Kararlarına Karşı. (2003, 14 Ağustos). *Milliyet Gazetesi*.
- Muhalefetten AB'ye ve hükümete 'mülteci pazarlığı' eleştirisi. (2016, 9 Mart). Erişim Adresi: <http://tr.sputniknews.com/columnists/201603091021373691-muhalefet-ab-turkiye-multeci-pazarlik-tepki/>
- Muhalifler 6.5 Saatte İkna Edildi. (2013, 25 Şubat). *Milliyet Gazetesi*..
- Muhalifler Kısmen Memnun. (2017, 25 Ocak). Erişim Adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/muhalifler-kismen-memnun-40345573>

- Murat Yetkin: “Baykal'dan iki uyarı var”. (2002, 11 Kasım). Erişim Adresi: <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/murat-yetkin/baykaldan-iki-uyari-var-650907/>
- Murat Yetkin: Bekle, gör ve uygula. (2003, 3 Ekim). Erişim Adresi: <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/murat-yetkin/bekle-gor-ve-uygula-685388/>
- Mütercimler, E. (2017). *Satılık Ada Kıbrıs: Kıbrıs Barış Harekatının Bilinmeyen Yönleri*. Alfa Yayınları, İstanbul.
- Müttefikimiz Laikliği Bundan Sonra Öğrenir. (2004, 4 Nisan). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Nas, Ç. (2015). “Türkiye-AB İlişkilerinde Geri Kabul ve Vize Serbestliği: Hareketliliğin Yönetimi”. *Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi*, C. 23, S. 2, s. 169-186.
- Ne Anlatacaksan Kıbrıs'ta Anlat. (2004, 12 Nisan). *Milliyet Gazetesi*.
- Neo-Osmanlılık Bitti. (2019, 18 Ekim). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Neziroğlu, İ. ve Yılmaz, T. (2013). *Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri* (10 Cilt). TBMM Basımevi, Ankara.
- Nimrod Goren: What Turkey Can Do to Help. (2011, 20 Mayıs). Erişim Adresi: <http://www.haaretz.com/what-turkey-can-do-to-help-1.362925>
- No: 51- 2 Nisan 2003, Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Sayın Abdullah Gül'ün Yaptığı Açıklama, Dışişleri Bakanlığı. (2003, 2 Nisan). Erişim Adresi: http://www.mfa.gov.tr/no_51---2-nisan-2003_-disisleri-bakani-ve-basbakan-yardimcisi-sayin-abdullah-gul_un-yaptigi-aciklama.tr.mfa
- Noi, Aslı Ü. (2018). “Avrupa Birliği'nin Suriye Stratejisi ve Suriye Krizinin AB-Türkiye İlişkilerine Etkisi”. (ed. H. B. Yalçın ve B. Duran). içinde *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Suriye Stratejileri*. (s. 105-129). SETA: İstanbul .
- Nye, Joseph S. Jr. (2020). *Yumuşak Güç*. Rayhan İnan-Aydın (Çev.). BB101 Yayınları: Ankara.
- Nye, Joseph S. Jr. ve Welch, David A. (2010). *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak*. Renan Akman (çev.). İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul.
- Obama'dan Şam Ricası. (2011, 27 Nisan). *Cumhuriyet Gazetesi*.

- Oğuzlu, T. (2012). “Türkiye ve Arap Baharı: Türk Dış Politikasında Liberal, İddialı ve Batılı Eksenin Yükselişi”. *Akademik Orta Doğu*, C. 6, S. 2, s. 41-60.
- Okkar, R. (2017). “Eski Çağlardan Roma Dönemine Kıbrıs/Alashiya Adasındaki Siyasi Oluşumlara Genel Bir Bakış”. O. Köse (ed.). içinde *Tarihte Kıbrıs* (2 Cilt). (s. 29-42) Akdeniz Karpaz Üniversitesi: İstanbul.
- Oran, B. (2013a). “Dönemin Bilançosu (1919-1923)”. B. Oran (ed.). içinde *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)* (3 Cilt). (s. 97-109). İletişim Yayınları: İstanbul.
- Oran, B. (2013b). “Dönemin Bilançosu (1960-1980)”. B. Oran (ed.). içinde *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)* (3 Cilt). (s. 655-680). İletişim Yayınları: İstanbul.
- Orhan, Duygu D. (2013). “Ortadoğu'nun Krizi Arap Baharı ve Demokrasinin Geleceği”. *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 3, S. 1-2, s. 17-29.
- Orhan, O. (2015). “Kuzey Suriye'de Güvenli Bölge Tartışmaları”. *Ortadoğu Analiz Dergisi*, C. 7, S. 70, s. 54-57.
- Orhan, O. ve Dündar, S. (2020). “Rusya'nın Suriye'de Fırat'ın Doğusu İçin Yeni Girişimi: Moskova'da PYD-HİP Mutabakatı”. *ORSAM Bakış*, No:138.
- Ortadoğu Açılımı: CHP Lideri Irak'a Gidecek. (2011, 10 Şubat). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Ödün Vermeyeceğiz. (2002, 21 Temmuz). *Milliyet Gazetesi*.
- Ölçen, Ali N. (1982). “1923-1938 Döneminde Birinci ve İkinci Sanayi Planları”, *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri*, Ankara Üniversitesi SBF Basın ve Yayın Yüksekokulu Basımevi: Erzurum.
- Önce Referandum Sonra İmzalar. (2003, 3 Şubat). *Milliyet Gazetesi*.
- Öner, S. (2016). “The Influence of The Economic Crisis and Refugee Crisis on EU Politics: The Challenges and Prospects for Turkey-EU Relations”. *Marmara Journal of European Studies*, C. 24, S. 2, s. 59-85.

- Öymen'den AB'ye “Post-modern İrkçılık” Eleştirisi. (2005, 16 Haziran). Erişim Adresi: <http://www.haber7.com/siyaset/haber/97508-chpnin-post-modern-irkci-tepkisi?wr=1>
- Özcan, M. (2011). “Türkiye'nin Irak Politikası 2009”. B. Duran, K. İnat ve M. Ataman (ed.). içinde *Türk Dış Politikası Yıllığı 2009*. (s. 159-187). SETA Yayınları: Ankara.
- Özçelik, A. (2007). “1960'dan Günümüze Türk Siyasal Hayatı”. S. İnan ve E. Haytoğlu (ed.). içinde *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*. (s. 147-189). Anı Yayıncılık: Ankara.
- Özçelik, N. ve Acun, C. (2015). *Terörle Mücadelede Yeni Safha: Zeytindalı Harekâtı*, SETA Yayınları, İstanbul.
- Özersay, K. (2013). “Kıbrıs Konusu”. B. Oran (ed.). içinde *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (2001-2012)* (3 Cilt). (s. 632-689). İletişim Yayınları: İstanbul.
- Özmen, S. (2005). *Avrasya'nın Kırılma Noktası Kıbrıs 1974*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Öztürk, M. (2010). “I. Körfez Savaşı'ndan (1990-1991)-11 Eylül Sürecine ABD'nin Irak Politikası ve Bunun Türk-Amerikan İlişkilerine Etkileri”. *Akademik Bakış Dergisi*, S. 19, s. 1-27.
- Patriotlara NATO Vizesi. (2012, 5 Aralık). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Paul, A. (2012). “Turkey's EY Journey: What Next?”. *İnsight Turkey*, C. 14, S. 3, s. 25-33.
- Pazarlığa Oturdular. (2017, 24 Ocak). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Pearson: Rehberimiz Türkiye. (2002, 21 Aralık). *Milliyet Gazetesi*.
- Peşmerge Türkiye'de. (2014, 30 Ekim). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Phillips, Christopher (2020). *The Battle for Syria: International Rivalry in the New Middle East*, Yale University Press, London.
- PKK'nın Suriye Kolu YPG, Fırat'ın Batısına Geçti mi? (2016, 5 Ağustos). Erişim Adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/tesrin-esigi-40032695>

- Polat, Doğan Ş. (2020). “Türkiye'nin Suriye'nin Kuzeyindeki Askerî Harekâtının Amaçları ve Sonuçları”. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, C. 16, S. 33, s. 53-96. <http://doi.org/10.17752/guvenlikstrj.719968>
- Potyemkin, V. (2009) *Uluslararası İlişkiler Tarihi (Diplomasi Tarihi)* (4 Cilt), Attila Tokatlı (çev.), Evrensel Basım Yayın: İstanbul.
- Powell, Bir Değil Birkaç Gaf Yaptı. (2004, 4 Nisan). *Milliyet Gazetesi*.
- Powell'e göre Türkiye İslâm Cumhuriyetiymiş. (2004, 3 Nisan). *Milliyet Gazetesi*.
- Prashad, V. (2021). *Arap Baharı, Libya Kışı*. Şükrü Alpagut (çev.). Yordam Kitap: İstanbul.
- PYD Meşruluk Kazandı. (2019, 19 Ekim). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Reçber, K. (2009). *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri*. Alfa Aktüel Yayınları, Bursa.
- Reçber, K. (2010). *Avrupa Birliği Kurumlar Hukuku ve Temel Metinler*. Alfa Aktüel Yayınları, Bursa.
- Reformları gerçekleştirin. (2011, 6 Ekim). Erişim Adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/reformlari-gerceklestirin-18912492>
- Restli bloflü müzakere. (2003, 7 Şubat). Erişim Adresi: <http://www.radikal.com.tr/yorum/restli-bloflu-muzakere-660104/>
- Ripsman, Morrin M., Taliaferro, Jeffrey W. ve Lobell, Steven E. (2016). *Neoclassical Realist Theory of International Politics*. Oxford University Press, New York.
- Rose, G. (1998). “Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy”. *World Politics-Cambridge University Press*, Vol. 51, N. 1, pp. 144-172.
- Roubanis, İ. (2019). “The European Crisis and Turkey's Unpredictable Role in The Balkans”. *İnsight Turkey*, C. 21, S. 2, s. 75-89. <http://doi.org/10.25253/99.2019212.06>.
- Rumlar Denktaş'ı sadece dinliyor. (2003, 11 Şubat). Erişim Adresi: <http://www.radikal.com.tr/yorum/rumlar-denktasi-sadece-dinliyor-660486/>
- Rumlar, Annan Planı'nı Sevmeydi. (2002, 25 Kasım). *Milliyet Gazetesi*.
- Rumlara Kapı Açık Sıra Yunanistan'da. (2003, 18 Mayıs). *Milliyet Gazetesi*.

- Rumlardan Pakete Ret. (2003, 4 Nisan). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Rumlar'dan Yeşil Işık. (2003, 7 Mayıs). *Milliyet Gazetesi*.
- Rusya Şam'ı Gösterdi. (2019, 23 Ekim). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Sabrın Sonu Ne?. (2011, 10 Ağustos). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Saddam'a Karşı Caydırıcı İşbirliği. (2002, 4 Aralık). *Milliyet Gazetesi*.
- Sadece Amerikan Askerini İstiyoruz. (2003, 27 Şubat). *Milliyet Gazetesi*.
- Salaymeh, B. ve Acun, C. (2018). "Suriye Krizinde Yeni Safha: İdlib". *SETA Analiz*. S. 255.
- Sander, O. (2008). *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü: Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*. İmge Kitabevi, Ankara.
- Sandıklı, A. (2010). "Yeni Kıbrıs Stratejisi: 'Tanınma'". H. Çomak (ed.). içinde *21. Yüzyılda Çağdaş Türk Politikası ve Diplomasisi*. (s. 261-274). Umuttepe Yayınları: Kocaeli.
- Sandıklı, A. (2015). *Türkiye'nin Jeopolitiği, Yumuşak Güç Savaşları ve Terörizm*, BİLGESAM Yayınları, İstanbul.
- Savaşa Girilmeli. (2002, 14 Ekim). *Milliyet Gazetesi*.
- Savaşa Hazır Olmak Zorundasın. (2012, 8 Ekim). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Savaşın içinde değiliz. (2003, 5 Nisan). Erişim Adresi: <http://www.yenisafak.com/arsiv/2003/nisan/05/p4.html>
- Schröder: "Kıbrıs'ı Çözün". (2002, 20 Kasım). *Milliyet Gazetesi*.
- Schweller, Randall L. (2004). "Unanswered Threats: A Neoclassical Realist Theory of Underbalancing". *International Security-MIT Press*, Vol. 29, N. 2, pp. 159-201.
- Sever, A. (2012). "Çoktarafılık ve Türkiye-İsrail İlişkileri". S. G. Ayman (der.). içinde *Mekan, Kimlik, Güç ve Dış Politika*. (s. 203-229). Yalın Yayıncılık: İstanbul.
- Seydi, S. (2007). "Soğuk Savaş Dönemi Türk Dış Politikası". S. İnan, E. Haytoğlu (ed.). içinde *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*. (s. 269-307). Anı Yayıncılık: Ankara.

- Seydi, S. (2012). “1939-1945 Dönemi İç ve Dış Politika”. A. Çaylak, M. Dikkaya, C. Göktepe ve H. Kapu (ed.). içinde *Osmanlı'dan İkininli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi: İç ve Dış Politika*. (s. 257-302). Savaş Yayınevi: Ankara.
- Sezer Kıbrıs Politikası Değişmedi. (2003, 11 Ocak). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Sezer Yumuşadı, Son Söz Meclis'in. (2003, 13 Ağustos). *Milliyet Gazetesi*.
- Sezer: Asıl Tepki İlk Kayıplar Ortaya Çıktığında Verilecek. (2003, 25 Şubat). *Milliyet Gazetesi*.
- Sınıra Asker Yığıdığınız İçin Kuzey Irak Şartını Koyduk. (2003, 30 Eylül). *Milliyet Gazetesi*.
- Snyder, J. (1991). *Myths of Empire; Domestic Politics and International Ambition*. Cornell University Press, USA.
- Soçi Zirvesi Hakkında Bilinmesi Gerekenler: Türkiye'nin Gündemi Suriyeli Kürtler. (2017, 22 Kasım). Erişim Adresi: <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42079599>
- Son karar meclisin. (2002, 24 Aralık). Erişim Adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/son-karar-meclisin-117641>
- Soru ve Sorunlarıyla Suriye Harekâtı. (2019, 10 Ekim). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Sorun Laik Cumhuriyet. (2005, 16 Haziran). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Sorunun Çözümü İçin Tarihi Fırsat Yakalandı. (2002, 13 Kasım). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Soydan, E. (2017). “Türk Sinemasında Kıbrıs Konulu Filmler”. O. Köse (ed.). içinde *Tarihte Kıbrıs* (2 Cilt). (s. 1037-1047). Akdeniz Karpaz Üniversitesi: İstanbul.
- Soysal, İ. (2000). *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)* (2 Cilt). Türk Tarih Kurumu: Ankara.
- Sönmez, Eda K. (2018), “Türkiye'nin Orta ve Doğu Avrupa'daki Kararsız Müttelikleri: Türkiye'nin Avrupa Birliği Sürecine Yönelik Desteğin Dinamikleri”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, C. 19, S. 1, s. 153-179. <http://doi.org/10.32450/aacd.457841>.
- Sönmezoğlu, F. (2005). *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*. Filiz Kitabevi, İstanbul.

- Sönmezoğlu, F. (2016). *Son Onyıllarda Türk Dış Politikası (1991-2015)*. DER Yayınları, İstanbul.
- Stevens, P. (2012). “Petrol ve Kalkınma”. Yousief M. Choueiri (haz.). içinde *Ortadoğu Tarihi: Dini, Siyasi, Kültürel ve Ekonomik Perspektiften*. (s. 485-505). Fethi Aytuna (çev.). İnkılap Kitabevi: İstanbul.
- Suriye ile İpler Koptu. (2012, 31 Mayıs). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Suriye'de Hemfikiriz. (2012, 26 Mart). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Süha Bölükbaşı, *Barışçı Çözumsuzlük*, İmge Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2001, s. 102.
- Şafak Vakti Füze Yağdı. (2003, 20 Mart). *Milliyet Gazetesi*.
- Şah Operasyonu. (2015, 22 Şubat). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Şeker, M. (1986). *İktisadi ve Sosyal Bilimlerde Yöntem ve Yaklaşım Sorunları*, Değişim Yayınları, Ankara.
- Şener, B. (2013). “1963-1964 Kıbrıs Krizi: Türk Dış Politikası Tarihinde Askerî, Siyasal ve Hukuksal Boyutlarıyla Bir Zorlayıcı Diplomasi Uygulaması”. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 205, s. 103-136.
- Şengün, S. (2016). *Türk Dış Politikasında Kıbrıs Sorunu: AK Parti ve CHP'nin Kıbrıs Politikaları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul.
- Şeyhun, A. (2010). *Said Halim Paşa: Osmanlı Devlet Adamı ve İslâmcı Düşünür (1865-1921)*. Derya Göçer (çev.). Evrest Yayınları, İstanbul.
- Şimşir, B. (2004). *AB, AKP ve Kıbrıs*. Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Talat: 2004 Zehir Olmasın. (2004, 1 Ocak). *Milliyet Gazetesi*.
- Talat: Hayır Felaket Olur. (2004, 6 Nisan). *Milliyet Gazetesi*.
- Taliaferro, Jeffrey W. (2000). “Security Seeking Under Anarchy: Defensive Realism Revisited”. *International Security-MIT Press*, Vol. 25, N. 3, pp. 128-161.
- Tam Düzelmışken En Büyük Kriz. (2004, 21 Mayıs). *Milliyet Gazetesi*.
- Tam Tezkere Olmazsa Para da Gelmez. (2003, 19 Mart). *Milliyet Gazetesi*.

- Tamelçik, S. (2012). “Kıbrıs'ta Gali Planı'na Göre Toprak Meselesi”. *Akademik Bakış Dergisi*, C. 6, S. 11, s. 103-129.
- Tandoğan, M. (2013). *Afrika'da Sömürgecilik ve Osmanlı Siyaseti (1800-1922)*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Tandoğan, M. (2015). “Konstrüktivizm (Sosyal İnşacılık) Kuramı Bağlamında Afrika Birliği”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 3, s. 634-650.
- Tavşan Kaç, Tazı Tutla Bu İş Olmaz. (2003, 15 Ocak). *Milliyet Gazetesi*.
- Taylor, William L. (2014). *Military Responses to the Arab Uprisings and Future of Civil-Military Relations in the Middle East: Analysis from Egypt, Tunisia, Libya and Syria*. Palgrave Macmillan, New York.
- TBMM. (2001). “10 Ekim 2001 TBMM 5. Birleşim Tutanakları”. *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 71, D. 21, Yasama Yılı: 4.
- TBMM. (2003a). “6 Şubat 2003 TBMM 32. Birleşim Tutanakları”. *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 4, D. 22, Yasama Yılı:1.
- TBMM. (2003b). “1 Mart 2003 TBMM 39. Birleşim Tutanakları”. *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 6, D. 22, Yasama Yılı:1.
- TBMM. (2003c). “20 Mart 2003 TBMM 51. Birleşim Tutanakları”. *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 8, D. 22, Yasama Yılı:1.
- TBMM. (2003d). “7 Ekim 2003 TBMM 3. Birleşim Tutanakları”. *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 27, D. 22, Yasama Yılı:2.
- TBMM. (2004a).”39'uncu Birleşim Tutanakları”, *T.B.M.M. Tutanak Dergisi*, Dönem:22, C. 70.
- TBMM. (2004b). “6 Nisan 2004 TBMM 69. Birleşim Tutanakları”, *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 44, D. 22, Yasama Yılı:2.
- TBMM. (2012). “26 Nisan 2012 TBMM 100'ncü Birleşim Tutanakları”, *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 20, D. 24, Yasama Yılı:2.
- TBMM'den KKTC'ye Destek Deklarasyonu: “Çözümün Temeli Eşitlik”. (2003, Mart). *TBMM Bülteni*.

- TC İçişleri Bakanlığı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı. (t.y.). AFAD ve Tarihçesi.
<http://www.afad.gov.tr/afad-hakkinda>
- TC Kültür ve Tuizm Bakanlığı Türkiye İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı. (t.y.).
Hakkımızda. <http://www.tika.gov.tr/tr/sayfa/hakkimizda-14649>
- Tecer, M. (2007). *Avrupa Birliği ve Türkiye: Sorular-Yanıtlar*. Türkiye Ortadoğu Amme
İdaresi Enstitüsü, Ankara.
- Telci, İsmail N. ve İnat, K. (2012). “Türkiye'nin İran, Suriye, İsrail ve Lübnan Politikası”.
B. Duran, K. İnat, A. R.Usul (ed.). içinde *Türk Dış Politikası Yıllığı 2011*. (s. 205-
264). SETA: Ankara.
- Tellal, E. (2013). “Sovyetlerle İlişkiler (1919-1923)”. B. Oran (ed.). içinde *Türk Dış
Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*
(3 Cilt). (s. 155-177). İletişim Yayınları: İstanbul.
- Temel İstatistikler/Ülkelere Göre Yıllık İhracat ve İthalat (En çok ihracat ve ithalat yapılan
20 ülke). (2020, 7 Ağustos). Erişim Adresi:
<http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>
- Tezkere askıda. (2003, 8 Kasım). *Milliyet Gazetesi*.
- Tezkere İçin Acele Etmeyelim. (2003, 29 Temmuz). *Milliyet Gazetesi*.
- Tezkere Kabul Edildi. (2003, 21 Mart). *Milliyet Gazetesi*.
- Tezkere Meclis'te. (2003, 7 Ekim). *Milliyet Gazetesi*.
- Tezkere Yalnızı Gül. (2003, 31 Temmuz). *Milliyet Gazetesi*.
- Tezkereler Ayrı Gelsin. (2003, 5 Şubat). *Milliyet Gazetesi*.
- Tezkerenin Maddeleri Ayrı Ayrı Oylanabilir. (2003, 27 Şubat). *Milliyet Gazetesi*.
- TİKA (2014). *Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı 2013 Faaliyet Raporu*.
Erişim: 24 Haziran 2021, [http://www.tika.gov.tr/
/upload/2016/Prestij%20Eserler/Faaliyet%20Raporu%202014.pdf](http://www.tika.gov.tr/upload/2016/Prestij%20Eserler/Faaliyet%20Raporu%202014.pdf).
- Toker, N. ve Tekin, S. (2020). “Batıcı Siyasal Düşüncenin Karakteristikleri ve Evreleri”. M.
Gültekingil ve T. Bora (ed.). içinde *Modernleşme ve Batıcılık: Modern Türkiye'de
Siyasi Düşünce*. (s. 82-106). İletişim Yayınları: İstanbul.

- Tomar, C. (2018). *Ortadoğu: Kıyametin Kapısı (Gelmeyen Arap Baharı)*. Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- Triantaphyllou, D. ve Fotiou, E. (2010). “The EU and Turkey in Energy Diplomacy”. *Insight Turkey*, C. 12, S. 3, s. 55-62.
- Tripp, C. (2000). *A History of Iraq*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Trump “İŞİD’in kurucusu Obama” suçlamasında ısrarlı. (2016, 11 Ağustos). Erişim Adresi: <http://www.bbc.com/turkce/37049472>
- Trump: İŞİD’i Obama kurdu. (2016, 11 Ağustos). Erişim Adresi: <http://www.ntv.com.tr/dunya/trump-isidi-obama-kurdu,IvjbKqlmhcqaoLmoZdSxtw>
- Trump’tan Skandal Mektup. (2019, 18 Ekim). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- TSK Afrin’i Vurdu. (2018, 21 Ocak). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- TSK görevlerini demokratik yollarla yerine getirir. (2003, 7 Mayıs). Erişim Adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/tsk-gorevlerini-demokratik-yollarla-yerine-getirir-145230>
- TSK İdlib’de Son Ateşkes Gözlem Noktasını Kurdu. (2018, 16 Mayıs). Erişim Adresi: <http://www.aa.com.tr/tr/dunya/tsk-idlibde-son-ateskes-gozlem-noktasini-kurdu/1147979>
- TSK İdlib’teki Son Durumu Açıkladı. (2017, 20 Ekim). Erişim Adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/tsk-idlibdeki-son-durumu-acikladi-40616618>
- Tuncer, H. (2011). *Atatürkçü Dış Politika*. Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Tutaman, Ferda T. (2017). “1489-1570 Kıbrıs’ta Venedik Hakimiyeti”. (ed. Osman Köse), içinde *Tarihte Kıbrıs* (2 Cilt). (s. 97-114). Akdeniz Karpaz Üniversitesi: İstanbul.
- Tüfekçi, Ö. (2018). “İşbirliği ve Kriz İkileminde Türkiye-Rusya İlişkileri”. K. İnâat, A. Aslan ve B. Duran (ed.). içinde *Kuruluşundan Bugüne AK Parti: Dış Politika*. (s. 135-153). SETA: İstanbul.
- TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri. (2020, 12 Temmuz). Erişim Adresi: <http://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul?p=1>

Türk Askeri Irak'a 'Tezkereli' Gidecek. (2003, 6 Ağustos). *Milliyet Gazetesi*.

Türk Askeri Simon Kalesi'ne Yerleşti! Afrin İçin Emir Bekliyor. (2017, 26 Ekim). Erişim Adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/turk-askeri-simon-kalesine-yerlesti-afrin-icin-emir-bekleniyor-40622885>

Türk Askerini Kim İstedi?. (2003, 23 Temmuz). *Milliyet Gazetesi*.

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı'nın Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname. (2011, 2 Kasım). Sayı:28103. *Resmi Gazete*.

Türk Jeti Düşürüldü. (2012, 23 Haziran). *Cumhuriyet Gazetesi*.

Türkiye 40 Yıl Oyalandı. (2005, 26 Mayıs). *Cumhuriyet Gazetesi*.

Türkiye ABD'nin Emir Eri mi?. (2011, 10 Ağustos). *Cumhuriyet Gazetesi*.

Türkiye Asker Göndersin mi?. (2001, 13 Ekim) *Milliyet Gazetesi*.

Türkiye Geneli Siyasi Partilerin ve Bağımsızların Kazandıkları Milletvekili Sayıları-2002, (2002, 25 Kasım). Erişim Adresi: <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2002MilletvekiliSecimi/turkiye/milletvekilisayisi.pdf>

Türkiye Hatasını Kabullenmeli. (2003, 7 Mayıs). *Cumhuriyet Gazetesi*.

Türkiye Her Bedeli Öder. (2001, 4 Kasım). *Milliyet Gazetesi*.

Türkiye Irak'a yardım riskini masaya yatırdı. (2003, 5 Ağustos). Erişim Adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/turkiye-iraka-yardim-riskini-masaya-yatirdi-163588>

Türkiye Lojistik Üs. (2002, 3 Aralık). *Cumhuriyet Gazetesi*.

Türkiye Ödün Vermeyecek. (2004, 15 Aralık). *Cumhuriyet Gazetesi*.

Türkiye Sineye Çekiyor. (2002, 14 Aralık). *Cumhuriyet Gazetesi*.

Türkiye, Suriye, Ürdün ve Lübnan arasında serbest ticaret alanı oluşturulacak. (2010, 29 Temmuz). Erişim Adresi: <https://www.milliyet.com.tr/ekonomi/turkiye-suriye-urdun-ve-lubnan-arasinda-serbest-ticaret-alani-olusturulacak-1269896>

Türkiye, Şangay İşbirliği Örgütü'yle Diyalog Ortağı. (2013, 26 Nisan). Erişim Adresi: http://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/04/130426_sio_turkiye_anlasma

- Türkiye-ABD Mutabakat Muhtırası. (2003, 8 Şubat). Erişim Adresi: http://www.mfa.gov.tr/no_22---8-subat-2003.tr.mfa
- Türkiye-Çin, Türkiye-Rusya ve Türkiye Almanya Dış Ticaret İstatistikleri (2000). (2020, 7Ağustos). Erişim Adresi: <http://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul>
- Türkiye'den Obama'ya Füze Jesti. (2015, 16 Kasım). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Türkiye'den Suriye'ye 'reformları hızla uygulayın' çağrısı. (2020, 11 Ağustos). Erişim Adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/turkiyeden-suriyeye-reformlari-hizla-uygulayin-cagrisi-17371432>
- Türkiye-Rusya Dış Ticaret İstatistikleri (2012-2015). (2020, 12 Temmuz). Erişim Adresi: <http://www.biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul>
- Türklerle Çatışırız. (2003, 24 Şubat). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Tütüncü, Ayşe N. (2012). “Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanımı”. A. N. Tütüncü ve E. Uzun (ed.). içinde *Uluslararası Hukuk I*. (s. 121-136). Anadolu Üniversitesi Web-Ofset: Eskişehir.
- Tüzün, S. (2007). “İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı Dönemi Türk Dış Politikası”. S. İnan, E. Haytoğlu (ed.). içinde *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*. (s. 235-268). Anı Yayıncılık: Ankara.
- Uçarol, R. (2015). *Siyasi Tarih (1789-2014)*. DER Yayınları, İstanbul.
- Uludağ, Mehmet B. ve Hasgüler, M. (2007). *Devletlerarası ve Hükümetler Dışı Uluslararası Örgütler: Tarihçe-Organlar-Belgeler-Politikalar*. Alfa Yayınları, İstanbul.
- Uludağ, Mehmet B. (2011). *Dünya Siyasi Tarihi*. Kriter Yayınları, İstanbul.
- Uyar, H. (2007). “Atatürk Dönemi İç Politikası (1920-1938)”. S. İnan ve E. Haytoğlu (ed.). içinde *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*. (s. 43-76). Anı Yayıncılık: Ankara.
- Uysal, A. (2012). “Türkiye'nin Mısır, Cezayir ve Fas Politikası 2011”. B. Duran, K. İnat ve A. R. Usul (ed.). içinde *Türk Dış Politikası Yıllığı 2011*. (s. 311-341). SETA: Ankara.
- Uysal, C. (2001). “Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Tarihsel Süreci ve Son Gelişmeler”. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, C. 1, S. 1, s. 140-153.

- Uzgel, İ. (2013a). “Batı Avrupa'yla İlişkiler (1923-1939)”. B. Oran (ed.). içinde *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)* (3 Cilt). (s. 258-313). İletişim Yayınları: İstanbul.
- Uzgel, İ. (2013b). “ABD ve NATO'yla İlişkiler (2001-2012)”. B. Oran (ed.). içinde *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (2001-2012)* (3 Cilt). (s. 249-336). İletişim Yayınları: İstanbul.
- Üçte Sıfır. (2003, 20 Mart). *Milliyet Gazetesi*.
- Ülger, İrfan K. (2015). *Avrupa Birliği Rehberi*. Umuttepe Yayınları, Kocaeli.
- Vatansever, M. (2012). “Kıbrıs Sorunu'nun Tarihsel Gelişimi”. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. C. 12, s. 1487-1530.
- Verheugen: Denктаş'ın Birşeyden Haberi Yok. (2003, 3 Aralık). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Verheugen'e Gül'den Yanıt. (2003, 4 Aralık). *Milliyet Gazetesi*.
- Washington'dan Ankara'ya Rest. (2003, 21 Şubat). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- World Development Indicators (Russian Federation). (2020, 12 Temmuz). Erişim Adresi: <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&country=RUS&series=&period=>
- World Development Indicators (Turkey). (2020, 25 Haziran). Erişim Adresi: <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&country=TUR&series=&period=>
- World GDP Ranking 2016/Data and Charts/Forecast. (2020, 17 Eylül). Erişim Adresi: <http://knomea.com/nwnfkne/world-gdp-ranking-2016-data-and-charts-forecast>
- Yabancı asker kabulü radikal bir değişimdir. (2003, 13 Ocak). *Milliyet Gazetesi*.
- Yakış: ABD'nin baskısı var. (2003, 16 Ocak). Erişim Adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/yakis-abdnin-baskisi-var-122180>
- Yakış: Musul ve Kerkük'teki haklarımızı inceleyiyoruz. (2003, 6 Ocak). Erişim Adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/yakis-musul-ve-kerkukteki-haklarimizi-inceliyoruz-119893>
- Yakıştı mı Kavgası. (2002, 18 Aralık). *Milliyet Gazetesi*.

- Yalçın, Hasan B. (2018). “ABD'nin Suriye Stratejisi”. Hasan B. Yalçın, B. Duran (ed.). içinde *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Suriye Stratejileri*. (s. 25-52). SETA: İstanbul.
- Yalçınbayır'dan Ret Çağrısı. (2003, 27 Şubat). *Milliyet Gazetesi*.
- Yaman, F. (2017). 1999-2002 DSP-MHP-ANAP Koalisyon Hükümeti ile 2002-2007 Arası AK Parti Hükümetlerinin AB Politikalarının Kopenhag Kriterleri Çerçevesinde İncelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul.
- Yanlış Yapıldı Diye Ortaklık Bozulmayacak. (2003, 9 Temmuz). *Milliyet Gazetesi*.
- Yaptırım Kartı Yeniden. (2019, 16 Ekim) *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Yardım Paketi Artık Yok. (2003, 21 Mart). *Milliyet Gazetesi*.
- Yaslı, F. (2020). *Halkçı Ecevit: Ecevit, Ortanın Solu, CHP (1960-1980)*. Yordam Kitap, İstanbul.
- Yavuz, C. ve Erduramaz, S. (2012). *Arap Baharı ve Türkiye: Ortadoğu'da Kırılan Fay Hatları*. Berikan Yayınevi, Ankara.
- Yedi Cedit Bu Hesabı Veremez. (2003, 23 Temmuz). *Milliyet Gazetesi*.
- Yeni Hedefler Yeni Türkiye: CHP 1994 Parti Programı*, (1994). Ankara: Cumhuriyet Halk Partisi.
- Yenigül, O. (2019). AK Parti Dönemi Türkiye'nin Değişen Ortadoğu Politikası. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yalova.
- Yeşiltaş, M. (2012). “Peşine Takılma mı Yumuşak Dengeleme mi? Türkiye'nin Birinci ve İkinci Irak Savaşı'na Yönelik ABD ile Müttefiklik İlişkisinin Karşılaştırmalı Analizi”. S. Gülden Ayman (der.). içinde *Mekan, Kimlik, Güç ve Dış Politika*. (s. 69-109). Yalın Yayıncılık: İstanbul.
- Yeşiltaş, M., Seren, M. ve Özçelik, N. (2017). *Fırat Kalkan Harekâtı: Harekâtın İcrası, İstikrarın Tesisi ve Alınan Dersler*. SETA, Ankara.

- Yeşilyurt, N. (2013). “Ortadoğu'yla İlişkiler (2001-2012)”, B. Oran (ed.). içinde *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (2001-2012)* (3 Cilt). (s. 401-462). İletişim Yayınları: İstanbul.
- Yeşilyurt, N. ve Akdevelioğlu, A. (2013). “AKP Döneminde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası”. İ. Uzgel ve B. Duru (der.). içinde *(2002-2009) AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu*. (s. 381-409). Phoenix Yayınevi: Ankara.
- Yılmaz, G. (2014). “Türkiye, Avrupalılaşıma ve Yerel Değişim”. *Marmara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, C. 22, S. 2, 2014, s. 63-84.
- Yılmaz, M. (2017). “Samsundaki Ortadoğu’lu Göçmenlerin Entegrasyon Sorunu ve Resmi Sivil Oluşumların Çözüm Odaklı Faaliyetleri”. O. Köse (ed.). içinde *Geçmişten Günümüze Göç*. (s. 465-477). Canik Belediyesi Kültür Yayınları: Samsun.
- Yılmaz, S. (2008). *Güç ve Politika*. Alfa Yayınları, İstanbul.
- Yılmaz: Irak'a müdahale eden zararımızı karşılar. (2002, 13 Şubat). Erişim Adresi: http://bigpara.hurriyet.com.tr/haberler/politika-haberleri/yilmaz-irak-a-mudahale-eden-zararimizi-karsilar_ID402679/
- Yörür, O. (2017). AB Uyum Paketlerinin Meclis'ten Geçişinde AK Parti ve CHP'nin Yaklaşımları. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Nişantaşı Üniveristesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- YPG'ye Set Çekiliyor. (2017, 14 Ekim). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Yüksek Seçim Kurulu. (t.y.). Milletvekili Genel Seçim Arşivi. <https://www.ysk.gov.tr/tr/milletvekili-genel-secim-arsivi/2644>
- Zaimoğlu, M. (2016). 2002-2013 Yılları Arasında (AK Parti Dönemi) Türkiye'nin Ortadoğu Politikası. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim dalı, Ankara.
- Zakaria, F. (1992). “Realism and Domestic Politics: A Review Essay”. *International Security*, Vol. 1, N. 1, pp.177-198.
- Zirveden Hayır Çıktı. (2003, 7 Mart). *Milliyet Gazetesi*.
- Zirve'den Irak'a Uyarı. (2003, 24 Ocak). *Milliyet Gazetesi*.

